

University of Groningen

Hugo van Fleury: *Historia Ecclesiastica*, editio altera

de Ruiter, Leendert Martin

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2016

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

de Ruiter, L. M. (2016). *Hugo van Fleury: Historia Ecclesiastica, editio altera: kritische teksteditie*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

rijksuniversiteit
 groningen

Hugo van Fleury
Historia Ecclesiastica, editio altera
Kritische teksteditie

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de
Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
rector magnificus prof. dr. E. Sterken en volgens
besluit van het College voor Promoties.

De openbare verdediging zal plaatsvinden op

maandag 9 mei 2016 om 11.00 uur

door

Leendert Martin de Ruiter

geboren op 12 november 1952
te Eelde

Promotor

Prof. dr. C.H.J.M. Kneepkens

Beoordelingscommissie

Prof. dr. S. Corbellini

Prof. dr. C.G. Santing

Prof. dr. M. J. Teeuwen

WOORD VOORAF

De totstandkoming van dit boek is alleen mogelijk geweest dankzij de steun en belangstelling van vele mensen over een lange periode, van wie ik er hieronder enkele wil noemen.

Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar prof. dr. L.J. Engels, die vele jaren geleden mijn aandacht vestigde op de interessante editieproblematiek van de *Historia Ecclesiastica* van Hugo van Fleury. Onder zijn inspirerende begeleiding kon ik dankzij een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO, voordien ZWO) in de jaren 1985-1989 aan de Rijksuniversiteit Groningen werken aan de voorbereiding van een editie van deze tekst, in het begin nog gesteund door wijlen dr. E.R. Smits, aan wie ik ook vele dankbare herinneringen heb.

Na afloop van deze periode kon het editieproject, dat complexer bleek dan aanvankelijk verwacht, alleen nog in de vrije uren worden voortgezet. In de vele jaren die volgden is prof. Engels daarbij steeds een stimulerende rol blijven spelen. Veel dank ben ik ook verschuldigd aan mijn promotor prof. dr. C.H.J.M. Kneepkens, sinds 2008 bij het project betrokken, zonder wie deze editie er nu niet gelegen had.

Goede herinneringen heb ik aan de veelvuldige contacten met mijn collega's van de Vakgroep Mediaevistiek in de periode waarin ik mij volledig aan mijn onderzoek kon wijden. Voorts gaat mijn dank uit naar wijlen prof. dr. Jos.M.M. Hermans en wijlen Father L.E. Boyle voor de aandacht die zij op mijn verzoek hebben willen geven aan de paleografische problematiek van de kroongetuige voor de editie, ms. Vat. Reg. lat. 545. Ook dank ik dr. N. Lettinck, dé pleitbezorger voor een nieuwe editie van de *Historia Ecclesiastica* sinds zijn publicatie ter zake uit 1981, voor zijn niet aflatende bemoediging. Vanzelfsprekend zou dit onderzoek niet mogelijk geweest zijn zonder de steun van de vele bibliotheken en andere instellingen die mij microfilms ter beschikking stelden van de handschriften van de *Historia Ecclesiastica*, en het mij mogelijk maakten om de hoofdhandschriften *in situ* te bestuderen, met name: Biblioteca Apostolica Vaticana, Bibliothèque Nationale de France, Bibliothèque de l'Arsenal en Bibliothèque Mazarine te Parijs, British Library te Londen, Bodleian Library te Oxford, Burgerbibliothek te Bern, Biblioteca Medicea-Laurenziana te Florence, Bibliothèque Municipale te Bordeaux, Bibliothèque Municipale te Boulogne-sur-Mer, Corpus Christi College en University Library te Cambridge, Hereford Cathedral Library, Abbazia di Monte Cassino, National Library of Wales te Aberystwyth, Österreichische Nationalbibliothek te Wenen, Trinity College Dublin, Universitätsbibliothek te Würzburg, en voorts het Institut de Recherche et d'Histoire des Textes te Parijs en World Microfilms Publications te Londen.

Natuurlijk heeft dit project zeer veel te danken aan de Rijksuniversiteit Groningen, zowel aan de Universiteitsbibliotheek als aan de Faculteit der Letteren, die het van begin af aan onderdak verleende en mij in de eindfase de gelegenheid geboden heeft er extra tijd aan te besteden.

De inzet en ervaring van mijn zus Jacqueline zijn de afgelopen maanden een grote steun geweest bij de praktische realisatie van het boek. Ten slotte nog een woord van dank aan mijn vrouw Marijke en onze zoon Joost voor het begrip en geduld dat ik al die jaren heb ondervonden.

I INLEIDING

I.1 Belang van de *Historia Ecclesiastica*

Door de eeuwen heen is Hugo van Fleury, wiens geschriften dateren uit het begin van de twaalfde eeuw, beschouwd als een auteur en historicus van formaat; hij wordt op één lijn gesteld met Sigebert van Gembloux, Frutolf van Michelsberg en Willem van Malmesbury.¹ Zijn hoofdwerk, de *Historia Ecclesiastica*, is echter over het algemeen tot halverwege de twintigste eeuw van minder betekenis geacht, doordat middeleeuwse geschiedwerken lange tijd vooral werden beoordeeld op hun waarde als primaire bron van historische feiten.² Aangezien de in de *Historia Ecclesiastica* behandelde periode reikt van de aartsvader Abraham tot omstreeks het jaar 840, dat wil zeggen tot meer dan 200 jaar voor Hugo's eigen tijd, en voor een groot deel op al van andere auteurs bekende bronnen is gebaseerd, ligt daarin uiteraard niet de kracht van het werk. De opvatting dat het een weinig belangwekkende verzameling is van materiaal uit bekende bronnen heeft daardoor in de handboeken tot ver in de twintigste eeuw standgehouden.³ In de wetenschappelijke literatuur oogste Hugo vooral waardering voor zijn bijdrage aan de beëindiging van de investituurstrijd, zijn tractaat *De regia potestate et sacerdotali dignitate*.⁴

De inmiddels alom geaccepteerde bestudering van de werken van middeleeuwse auteurs vanuit hun eigen historiografisch perspectief heeft tot een duidelijke herwaardering geleid. Zo beschouwt Von den Brincken in haar bekende *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*

---

¹ Cf. *Hist. Lit.* (1756) 305-06 "Hugues de sainte Marie est un auteur estimable, et qui mérite une singulière attention par rapport à son traité des deux puissances. ... Les autres ouvrages du même auteur ont aussi leur mérite; en particulier son histoire dédiée à la comtesse Adèle"; Waitz (1851) 345 "Hugo enim monachus Floriacensis vir fuit sua aetate scientia conspicuus et a multis non mediocri laude ornatus... Familiaritate quadam cum viris feminisque eius temporis praestantissimis coniunctus fuisse videtur." Hauréau (1858) 435 "...les écrits qu'il a laissés ont rendu son nom célèbre. Le plus souvent cité est sa Chronique, *Chronicon Floriacense*, aussi appelée *Historia Ecclesiastica*"... On a fait plus de cas de son traité *De Potestate regali et de sacerdotali Dignitate*..."; Couderc (1893) 471 (over Hugo's *Chronica*) "tout ce qui touche à un chroniqueur de cette importance mérite d'être recueilli"; Von den Brincken (1957) 193 "Während die Chronistik der Gregorianer keine Höhepunkte aufzuzeigen hat, finden sich die großen Universalhistoriker jener Zeit alle im Lager der gemäßigten Gegner: Sigebert, Frutolf und Hugo von Fleury."; Bautier (1975) 30 "Après Aimoin et André, Fleury donna à l'historiographie, avec Hugues de Fleury, une troisième génération d'historiens d'une importance considérable"; Lettincq (1981) 386, 387 "Les ouvrages historiques de Hugues de Fleury sont du plus haut intérêt pour l'historiographie française du XIIe siècle..."; Guenée (1983) 140 "Sigebert de Gembloux, Hugues de Fleury, Guillaume de Malmesbury restent évidemment des historiens de stature exceptionnelle"; Bourgain (1991) kol. 171: "In beiden Chroniken zeigt sich H. als ausgezeichnet, aber in den Sehweisen des benediktin. Mönchtums befangener Geschichtsschreiber"; Bautier (1994) 69 "...de toute cette école [de Fleury] le meilleur représentant est sans doute... Hugues de Fleury..."; Chazan (2008) 339 "La chronique de Sigebert a remporté un très grand succès dans le royaume de France, surtout au XIIe siècle... Une autre oeuvre, composée dans le même contexte... vient enrichir cette tradition: à Fleury-sur-Loire, au début du XIIe siècle, travaille un intellectuel d'envergure, le moine Hugues..."

² Zie hieronder p. XVI en noot 11.

³ Waitz (1851) 344 (over de *HE*) "In his igitur libris nonnisi colligendi et disponendi diligentia laudari potest; neque tanta doctrinae copia excellunt quantam apud Ekkehardum, Sigebertum aliosque miramur. Explicationes quas Hugo adiecit et ipsae nunc paucis placebunt, quamvis ingenium et animum sincerum probent."; Molinier (1902) 308 "Hugues de Fleury n'est qu'un compilateur, mais ses ouvrages ont eu une vogue étonnante"; De Ghellinck (1946) II, 96 "Contemporaine [de Hugues de Flavigny] mais de beaucoup moindre valeur, l' *Historia ecclesiastica* de Hugues de Fleury († 1124), qu'on peut appeler aussi une histoire universelle, assez lacunaire du reste bien qu'elle commence avec les Assyriens, n'est qu'une compilation, faite souvent d'extraits textuels pris d'autres auteurs, *utens eorumdem auctorum verbis*"; Congar (1962) "*Historia ecclesiastica* ... sans valeur originale"; Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) II, 779, over de *HE*: "Das Werk ist ein Denkmal fleissiger Gelehrsamkeit, seine Quellen sind uns indes bekannt. Von erheblich größerer sachlicher Bedeutung ist Hugos Geschichte der französischen Könige von Karl dem Kahlen bis zum Tod Philipps I 1108, verfaßt ums Jahr 1115 und der Kaiserin Mathilde, Tochter Heinrichs I., gewidmet."; Strayer (1985) 318-19 "Hugh of Fleury (d. after 1118), a Benedictine monk of Fleury-sur-Loire, wrote an *Ecclesiastical History* that became a standard source of information for later historians. ... Hugh was not very original, but he summarized earlier work on ecclesiastical and French history, and was much appreciated by twelfth-century scholars."

Zie hieronder p. XV-XVI. Zie voor de kennis van de bronnen van de *HE* p. XLII § IV.8 en Appendix II.

⁴ Zie hierboven noot 1 en hieronder p. X-XI.

(1957) Hugo's *Historia Ecclesiastica* (1109-1110) met de in dezelfde tijd tot stand gekomen werken van de reeds genoemde Sigebert van Gembloux (1105-1111) en Frutolf van Michelsberg (1098-1101) als "...einen Höhepunkt der Universalhistoriographie... Alle drei haben nachhaltig gewirkt, auch die Hugos, das beweisen schon die zahlreichen Handschriften. Sein Werk ist wiederholt ausgeschrieben worden, u.a. von Hugo von St.-Viktor und Vincenz von Beauvais. Das Material, das sich in den spätmittelalterlichen Weltchroniken findet, ist fast durchweg diesen drei Chroniken entnommen. Sie boten durch ihre Vielseitigkeit jedem Benutzer das, was er suchte."⁵

Dat de *Historia Ecclesiastica* in de middeleeuwen een grote populariteit genoot lijkt inderdaad geen twijfel. Zij is in circa vijftig middeleeuwse handschriften overgeleverd.⁶ In Frankrijk is zij niet alleen een rechtstreekse bron voor de door Von den Brincken vermelde en andere invloedrijke auteurs geweest, maar waarschijnlijk ook voor het eerste deel van de *Grandes Chroniques de France*, een vanaf 1274 in het klooster St. Denis voor de Franse koningen vervaardigde Franstalige compilatie op basis van de in het klooster beschikbare Latijnse geschiedwerken.⁷ In Engeland hebben belangrijke geschiedschrijvers als Willem van Malmesbury (1080-1142) en Johannes van Worcester († 1140) onafhankelijk van elkaar over een tekst van de *Historia Ecclesiastica* beschikt.⁸ Ook voor de bekende geestelijke, geleerde en schrijver Gerald van Wales (1147-1223) vormde dit werk een belangrijke historische bron.⁹

I.2 Noodzaak van een nieuwe editie

De bestudering van de *HE* en van de invloed die zij heeft gehad is tot op heden aanzienlijk bemoeilijkt door het ontbreken van een kritische editie die berust op inzicht in haar ontstaan en haar overlevering. Hugo heeft namelijk twee redacties van het werk geschreven (van hieraf aangeduid met *HE I*, *HE II*) en bovendien *HE II* nog eens herzien. Alle drie de auteursredacties kennen een eigen overlevering, maar alleen de oudste redactie *HE I* is integraal bewaard. De tekst van de beide redacties van *HE II* (respectievelijk vóór en na de herziening) kan alleen met gebruikmaking van verschillende fasen van de handschriftelijke overlevering worden gereconstrueerd. Bovendien zijn al vroeg tijdens de overlevering mengvormen ontstaan door het afschrijven van tekstgedeelten uit manuscripten van verschillende redacties. De ruim 40 tegenwoordig bekende *HE II*-handschriften kunnen in ten minste vijf groepen worden onderverdeeld, waarvan er twee door contaminatie zijn ontstaan.¹⁰ De tekst in de enige vrijwel complete gedrukte editie van de *Historia Ecclesiastica*, die in 1636 werd bezorgd door Bernhard Rottendorff – onder de titel *Chronicon*, herdrukt in 1638 – berust op slechts één inmiddels verdwenen handschrift dat helaas een ernstig gecontamineerde overleveringsvariant van *HE II* bevatte.¹¹

Sinds het midden van de twintigste eeuw is het aantal boeken en artikelen waarin Hugo's historische werken en diens eraan ten grondslag liggende theologische concepties van de geschiedenis aan de orde komen, sterk toegenomen, terwijl er voor die tijd elke eeuw slechts één belangrijke publicatie over zijn werk verscheen.¹² Herhaaldelijk wordt gewezen op de behoefte aan een nieuwe editie van de *Historia Ecclesiastica*.¹³ Zo laat Lettinck (1981) zien hoe ingewikkeld het is om de eindversie van *HE II* te

⁵ Von den Brincken (1957) 196.

⁶ Zie hoofdstuk V.

⁷ Manitius (1931) 117, 523 noemt in dit verband nog Ordericus Vitalis en Hugo van Sint-Viktor. Zie voor de *Grandes Chroniques* De Schryver (1997) 152-53 en hieronder p. LXX, noot 24.

⁸ Brett (1981) 118-119. Willem van Malmesbury noemt, net als Radulfus van Diceto († ca. 1200) niet Hugo, maar "Haimo" van Fleury als auteur, zie Thomson (1975) 387-88. Zie ook p. LXXV en noten 26, 27.

⁹ Bartlett (1982) 70; Bartlett (2014) 44.

¹⁰ Zie § V.2.2-7, p. LXXXVIII e.v.

¹¹ Zie hieronder, p. LXXXVI-VII. De editie van G. Waitz in de *MGH* (1851, overgenomen in Migne, *PL* 163, kol. 822-54) beperkte zich voornamelijk tot de prologen en enkele passages, zie hieronder p. XXIV.

¹² Zie Lettinck (1981) 388-90. Het betreft: ed. Rottendorff (1636/1638), *Histoire Littéraire* (1756), ed. Waitz (1851), Wilmart (1938).

¹³ Zimmermann (1960) 54 "Eine Neubearbeitung der Chronik Hugos, die dessen Abhängigkeit in historischer und geschichtsphilosophischer Hinsicht von älteren Werken klarlegt, wäre dringend erforderlich"; Jedin (1965) 560 "Die für unsere Fragestellung notwendige Analyse des gesamten Werkes würde eine kritische, die alten Drucke von Freher und Rottendorff ersetzende Ausgabe der *Historia Ecclesiastica* voraussetzen, die noch nicht vorliegt."; Lettinck, "Pour une édition critique de l' 'Historia Ecclesiastica' de Hugues de Fleury" (1981) 387 "De la plupart des écrits de Hugues il existe des éditions relativement bonnes, mais il est regrettable que nous ne disposions pas d'une édition complète de l'*Historia ecclesiastica* qui réponde aux exigences du médiévisme actuel."; *ibid.*, 392 "Cet aperçu des éditions critiques [de l'*HE*] nous permet de conclure qu'elles sont insuffisantes pour consacrer

bestuderen: men moet eerst de beide Aanbiedingsbrieven lezen (gepubliceerd door Wilmart [1938], overigens te combineren met de reeds door Waitz gepubliceerde *HE I* passages die Wilmart overslaat), en vervolgens de *HE II* ed. Rottendorff (1636/1638), die dan nog moet worden aangevuld met de door Waitz (1851) gepubliceerde Proloog van *HE II* Boek VI. Lettinck stelt dan ook vast: “Une telle méthode est non seulement longue et fastidieuse, mais elle ne serait pas scientifique, parce que des manuscrits différents ont servi de base, dont celui de Rottendorff a d’ailleurs disparu.”¹⁴

I.3 Tekstuitgave en introductie

De hier gepresenteerde tekstuitgave is voor het grootste deel gebaseerd op een aan eerdere editoren nog niet bekende kroongetuige (Vat. Reg. lat. 545, het auteursexemplaar, waarvan een derde deel verloren is gegaan) en biedt de tekst van *HE II* na herziening, dat wil zeggen, de laatste auteursredactie en, waar bladverlies dit nodig maakt, een reconstructie daarvan. Deze komt vrijwel geheel overeen met de meest verbreide vorm van het werk. De belangrijkste verschillen tussen *HE I* en *HE II* worden besproken in de introductie.¹⁵ Appendix I biedt een overzicht van de voornaamste inhoudelijke verschillen tussen de drie redacties.

Door het ontbreken van een helder inzicht in de gefaseerde ontstaansgeschiedenis en de in dit proefschrift voor het eerst in kaart gebrachte transmissiegeschiedenis van de *HE* en door de ontoereikende editie van Rottendorff was het tot nu toe voor onderzoekers die met een *HE*-tekst werden geconfronteerd onmogelijk vast te stellen of men hier te maken had met een tekst van de auteur dan wel met een overleveringsversie. Alleen het bestaan van de beide auteursredacties *HE I* en *HE II* was immers bekend, maar niet de auteursherziening van *HE II* en ook niet het voorkomen van een vijftal overleveringsversies. Door het voor deze editie verrichte onderzoek naar de handschriftelijke overlevering is het nu mogelijk om van vrijwel alle *HE*-manuscripten de positie in de overleverings-geschiedenis te bepalen.¹⁶

De editie en de in de inleiding gepresenteerde resultaten van de studie naar de ontstaansgeschiedenis en de handschriftelijke overlevering van de *HE* beogen aldus een solide basis te leggen voor verder onderzoek naar Hugo van Fleury als historiograaf in de eerste decennia van de twaalfde eeuw.

De introductie op deze editie heeft niet als oogmerk al een voorschot te nemen op de uitkomsten van dit toekomstig onderzoek. Zij wil in de eerste plaats inzicht geven in de noodzaak van een nieuwe uitgave van de *Historia Ecclesiastica*, de complexiteit van haar ontstaansgeschiedenis en de hiermee in verband staande ingewikkelde handschriftelijke overlevering van het werk toelichten en de daaruit voortvloeiende speciale editiewijze verantwoorden. Op basis van het incompleet overgeleverde auteursexemplaar en twee overleveringsversies¹⁷ van de tweede redactie van het werk (*HE II*), incidenteel ondersteund door lezingen van de eerste redactie (*HE I*), biedt deze uitgave een reconstructie van de definitieve auteursredactie (*HE II* na herziening), die in geen enkel handschrift in haar geheel is bewaard. De editie geeft de gebruiker een goede indruk van de tekst die de auteur voor ogen stond en de ontwikkeling van zijn intenties. Via de *apparatus criticus* kan de lezer de tekst van de voornaamste stadia van *HE II* volgen.

De introductie en de tekstuitgave tezamen vormen bovendien een dossier dat kan worden benut voor het bepalen van de vorm waarin de tekst in een wetenschappelijke reeks zal worden gepresenteerd. Ter completering daarvan is in Appendix III een werkeditie van de nog niet eerder volledig uitgegeven *Chronica* van Hugo van Fleury, een zeer korte samenvatting van de *HE*, toegevoegd.

---

une étude à Hugues de Fleury comme historiographe.”; Führer (2014) 100: “Si on consulte un dictionnaire ou répertoire spécialisé, on s’aperçoit qu’il est fait souvent référence à l’état difficile de l’avancée de la science éditoriale pour les oeuvres d’Hugues, et pour cause. Les éditions imprimées sont toutes incomplètes...”

¹⁴ Lettinck (1981) 392.

¹⁵ Zie hieronder, p. XXV e.v.

¹⁶ Zie m.n. § V.2, p. LXXVII e.v.

¹⁷ Resp. bewaard in de ms.-groepen δ en ζ, zie hieronder p. LXXVII e.v.

II HUGO VAN FLEURY: LEVEN EN WERKEN

II.1 Leven

Over het leven van Hugo van Fleury (niet te verwarren met Hugo van Fleury van Canterbury, † 1124) is zo goed als niets bekend.¹ Bijna alles wat we over hem weten is afgeleid uit de door hemzelf nagelaten geschriften. Daaruit wordt duidelijk dat hij in het begin van de twaalfde eeuw een belangrijke positie bekleedde in het bekende benedictijner klooster St. Benoît-sur-Loire te Fleury, waar hij mogelijk ook in de abdijkerk is afgebeeld op de gebeeldhouwde kapitelen van het gewelf van het hoofdkoor, dat van vóór 1108 dateert.² Uit de aanbiedingsbrieven, prologen en een epiloog van zijn werken kan de conclusie getrokken worden dat hij in contact stond met leidende figuren van zijn tijd. Hij droeg zijn werken op aan invloedrijke nazaten van Willem de Veroveraar: *De regia potestate*³ aan zijn jongste zoon Hendrik I (koning van Engeland 1100-1135), de beide redacties van de *Historia Ecclesiastica*⁴ aan zijn dochter Adela, gravin van Blois (ca. 1065-1137, gehuwd met Stephen van Blois en moeder van Stephen, koning van Engeland 1135-1154) en het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*⁵ aan Hendriks dochter Mathilde (1102-1167, echtgenote van de Duitse keizer Hendrik V). De *Historia Ecclesiastica* en een dichtwerk over de feesten van het kerkelijk jaar legde hij ter beoordeling voor aan de gezaghebbende bisschop Ivo van Chartres (ca. 1040-1115).⁶ Door de opdracht van de *Historia Ecclesiastica* aan de zeer begaafde gravin Adela, die dankzij haar moeder Mathilde van Vlaanderen een degelijke opvoeding had genoten en Chartres tot een centrum van cultuur maakte, en het voorleggen ervan aan bisschop Ivo, verbindt Hugo zijn belangrijkste werk met een bestuurlijk en cultureel netwerk, waarvan Adela blijkens de overgeleverde correspondentie en literaire werken het middelpunt vormde. Tijdens de afwezigheid van haar man Stephen, die vanaf 1096 tweemaal op kruistocht was en in 1102 in het Heilige Land omkwam, en ook na diens dood heerste zij als regentes alleen over het graafschap. Ook nadat haar zoon Theobald IV in 1107 volwassen geworden was behield zij grote invloed totdat zij zich in 1122 terugtrok in het klooster Marcigny.⁷ Tot het genoemde netwerk behoorden naast Ivo van Chartres onder meer Anselmus van Canterbury, de dichters Hildebert van Lavardin, Baudri van Bourgueil, Godfried van Reims en Ingelramnus, en ook Robert van Arbrissel (stichter van de abdij Fontevrault) en Hugo zelf.⁸

¹ De voornaamste studies waarin Hugo van Fleury en de *HE* ter sprake komen zijn: *Hist. Lit.* (1756), Waitz (1851); Manitius (1931); Wilmart (1938); Von den Brincken (1957) 193-196, Vidier (1965) 76-81, 111-112; Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) 773, 777-779; Lettinck (1981); Lettinck (1983); Hofmann (1987); Mégier (2010). Zie voor Hugo van Fleury van Canterbury Waitz (1851) 345, noot 40; D. Knowles (1950) 420-21; Jedin (1965) 560.

² Op twee daarvan staat blijkens het opschrift een 'Hugo mo(nachus)' afgebeeld: op het ene reikt hij met beide handen Christus een opengeslagen boek aan (Vergnolle [1985], afb. 250), op het andere knielt hij als schenker voor de maagd Maria (ibid., afb. 263). Op een tegen de wand staand kapiteeltje eert volgens het bijschrift 'Hugo de S(an)c(t)a Ma(ria)' de heilige Benedictus en staan op het rechterzijvlak leken die als 'Fr(atre)s Hugonis' worden geïdentificeerd (Vidier [1965], p. 76, noot 27, het addendum terzake op p. 241 en planche II na p. 136). Vergnolle (1985) 255-257 en Head (1990) 161 bepleiten niet alleen de identificatie van de genoemde Hugo met de auteur van de *Historia Ecclesiastica*, maar achten het ook mogelijk dat deze zelf de beeldhouwer is geweest die de genoemde kapitelen en een reeks van andere sculpturen in de abdijkerk heeft vervaardigd.

³ Cf. Prologus, ed. Sackur (1892) 466-467.

⁴ Cf. *HE I*, Aanbiedingsbrief aan Adela, ed. Waitz (1851) 349-351 en Epilogus, ibid. 353; *HE II*, Aanbiedingsbrief aan Adela, Prologus Libri VI; de tweede redactie werd bovendien ter beoordeling aan Ivo van Chartes gezonden, cf. Aanbiedingsbrief.

⁵ Cf. Prologus, ed. Waitz (1851) 376-77.

⁶ Cf. Aanbiedingsbrief.

⁷ K.F. Werner (1980).

⁸ Ivo van Chartres en Adela van Blois troffen elkaar regelmatig, nu eens als bondgenoten, dan weer als tegenspelers, zowel in de lokale politiek (competentiestrijd tussen het bisdom en het graafschap) als in groter verband (relatie met de koningen van Engeland en Frankrijk en de paus). Aartsbisschop Anselmus van Canterbury († 1109) was bevriend met zowel Adela als Ivo; in de zomer van 1103 bemiddelde hij in een conflict tussen hen beiden. Cf. Sprandel (1962), m.n. 107-113; LoPrete (1992) 131-152 en LoPrete (2007) 257-60. Voor de relaties tussen Adela en Ivo van Chartres, zie LoPrete (2007), m.n. 255-78. Zie over Adela's culturele contacten o.a. Bezzola II (1966), m.n. 370-377. Hildebert van Lavardin (1096 bisschop van Le Mans, 1125 aartsbisschop van Tours) trad op als raadgever en vriend van Adela. Cf. Von Moos (1965) 19, 58, 146, 157, 179. Baudri van Bourgueil schreef een 1368 verzen tellende descriptio van Adela's kamer (ed. Abrahams [1926] nr.

Zoals al gezegd zijn de spaarzame gegevens over Hugo van Fleury in hoofdzaak ontleend aan zijn eigen werken. In de literatuur wordt hij ook wel aangeduid als Hugo de Sancta Maria. De bron hiervan is een marginale in enkele handschriften van de eerste redactie van zijn *Historia Ecclesiastica*, waarin wordt vermeld dat deze benaming ontleend is aan een dorpje met een aan Maria gewijde kerk, dat in het bezit was van zijn vader.⁹ Wellicht behoorde Hugo tot de sinds deze tijd in de Cotentin (Normandië) bekende familie de Sainte-Marie.¹⁰ Exacte gegevens over zijn geboorte- en sterfjaar ontbreken. Waarschijnlijk werd hij in de tweede helft van de elfde eeuw monnik van het klooster Saint-Benoît-sur-Loire in Fleury, in de nabijheid van Orléans. Het laatste aan hem toegeschreven werk (het laatste deel van de in Fleury bijgehouden *Miracula Sancti Benedicti*, Boek IX)¹¹ loopt tot ca. 1119, waardoor dat jaar de terminus post quem voor zijn overlijden zou kunnen zijn.

II.2 Werken

Het klooster Saint-Benoît-sur-Loire (gesticht tegen het jaar 630) genoot in Hugo's tijd hoog aanzien, vooral dankzij de translatie in de achtste eeuw vanuit Monte Cassino naar Fleury van het gebeente van de heilige Benedictus – waarvan de echtheid overigens tot in de twintigste eeuw omstreden is – maar ook door zijn strategische ligging. Het had zich vanaf de tweede helft van de tiende eeuw tot een belangrijk cultuurcentrum ontwikkeld met een vermaarde bibliotheek. Aan het begin van de twaalfde eeuw nam het een bijna even vooraanstaande positie in als het klooster van St. Denis bij Parijs. Beide kloosters genoten bescherming van het Franse koningshuis. Koning Filips I († 1108) werd zelfs in Fleury begraven. Hugo was dus in Fleury werkzaam in een bloeiperiode, waarvan de top omstreeks 1130 kan worden geplaatst.¹²

In de literaire productie van het klooster nam de historiografie een belangrijke plaats in. Hugo staat hier in de traditie van de monniken Abbo (ca. 940-1004, auteur van een *Vita Eadmundi*), Aimoin (ca. 965-na 1008, auteur van een *Vita Abbonis*, een *Historia Francorum* en de Boeken II en III van de *Miracula Benedicti*), Andreas (ca. 1000-na 1043, auteur van een *Vita Gauzlini* en de Boeken IV-VII van de *Miracula Benedicti*) en Radulphus Tortarius (1063-1114, auteur van een *Translatio Mauri* en Boek VIII van de *Miracula Benedicti*).¹³ Op Hugo's naam zijn drie historische werken, twee hagiografische, en een kerkpolitieke verhandeling overgeleverd. Uit de brief waarmee hij de *Historia Ecclesiastica* aan bisschop Ivo van Chartres zendt blijkt dat hij bovendien als *iuvēnis* in navolging van Venantius Fortunatus een voor zover bekend niet bewaard gebleven gedicht over de voornaamste feesten van het kerkelijk jaar heeft geschreven dat hij Ivo bij deze gelegenheid eveneens ter beoordeling heeft toegestuurd, maar dat voor zover bekend niet bewaard is.¹⁴ Om een beeld van Hugo's oeuvre te geven volgt hier een korte karakteristiek van zijn overgeleverde geschriften in de volgorde van hun ontstaan.

De regia potestate et sacerdotali dignitate

Waarschijnlijk kort na 1102 schreef Hugo dit traktaat als reactie op de tot dat jaar reikende kroniek van Hugo van Flavigny,¹⁵ die het pauselijke standpunt in de investituurstrijd verdedigde. Het is een verhandeling over de verhouding tussen wereldlijke en geestelijke macht, waarin een gematigde positie

---

CXCVI, Hilbert [1979] nr. 134) met daarin een gedetailleerde, fictieve beschrijving van een wandtapijt, waarvoor het tapijt van Bayeux wsch. als model diende (Browne/Herren [1993]). Het gedicht kreeg een vervolg (ed. Abrahams nr. CXCVII; Hilbert nr. 135) toen de beloning waarop Baudri gehoopt had (een cappa) uitbleef. Zie voor Ingelramnus, Bezzola II (1966) 379-81.

⁹ Mss. BnF lat. 4963, fol. 110v; Vat.Reg.lat. 905, fol. 203v; Sainte-Geneviève 1207, fol. 129v: "Hugo qui hunc libellum a diuersis codicibus deflorauit, Hugo de Sancta Maria cognominatur a quadam uillula patris sui in qua est sita ecclesia sanctę Dei genitricis Marię".

¹⁰ Laporte (1971) 450.

¹¹ Zie hieronder, p. XIII.

¹² Lettinck (1983) 44-45; Bulst (1989) kol. 547; Mostert (1989) 19-20.

¹³ Bautier (1975) 30.

¹⁴ Cf. Epist. ad Ivonem, 8-16 en 24-28. Cf. Wilmart (1938) 298: "Ce poème sur les fêtes... n'a été signalé, que je sache, nulle part encore", met de aantekening in noot 5: "J'ai pourtant comme un souvenir d'avoir lu dans un recueil poétique une série anonyme qui avait le même sujet."

¹⁵ Van *De regia potestate* zijn slechts enkele handschriften bewaard, zie Vidier (1965) 111. Edities: E. Sackur, *MGH, Lib.Lit.* II, 1892, 465-494; Migne *PL* 163, kol. 939-75 (herdruk van de op ms. Paris BnF lat. 1977 gebaseerde editie van E. Baluze, *Miscellanea* IV, 9-68; 2e ed. II 184-97).

wordt ingenomen die in grote lijnen overeenstemt met de opvatting van Ivo van Chartres. Hugo gaat uit van Paulus' woord *non est potestas nisi a Deo* (Rom. 1,1) en betoogt dat geestelijke en wereldlijke heersers elk zeggenschap hebben over bepaalde aspecten van de kerk en dat zij elkaar dienen te respecteren en aan te vullen. Het traktaat wordt in de wetenschappelijke literatuur geprezen om zijn objectieve benadering.¹⁶ Het is niet uitgesloten dat Hugo er met zijn *De regia potestate* toe heeft bijgedragen dat de investituurstrijd in Frankrijk in 1107 mede dankzij de bemiddeling van Ivo van Chartres vreedzaam werd beëindigd, en dat Adela van Blois in Engeland koning Hendrik I en aartsbisschop Anselmus van Canterbury tot het compromis van 1106 heeft bewogen, waarbij de bisschoppen de koning hulde verschuldigd bleven en de koning afzag van hun investituur.¹⁷

*Vita Sancti Sacerdotis*¹⁸

Omstreeks 1107/1108 – zoals valt af te leiden uit een al in de eerste redactie van de *Historia Ecclesiastica* (1109) voorkomende opmerking¹⁹ – schreef Hugo op verzoek van de monniken van het klooster van Sarlat in het bisdom Périgieux de *Vita Sancti Sacerdotis*, een heiligenleven van St. Sacerdos, bisschop van Limoges, wiens relieken in hun abdij werden vereerd. Hugo heeft een oude, slecht geredigeerde en door fouten van overschrijvers verminkte *Vita* herschreven, aangevuld met gegevens over de aan Sacerdos toegeschreven wonderen en zijn *translatio*, en voorzien van een bepaling van de tijd waarin hij leefde.²⁰ In hoofdstuk III van de *Vita* plaatst hij Sacerdos in het begin van de zesde eeuw, door zonder enige toelichting, de keizers Anastasius (491-518), Iustinus (518-527) en Iustinianus (527-565), de Merovingische koning Clovis († 511) en de heiligen Benedictus († ca. 560), Amandus († ca. 680) en Vedastus († ca. 540) als diens tijdgenoten op te sommen.²¹

Historia Ecclesiastica

De twee hierboven genoemde redacties *HE I* en *HE II* van de *Historia Ecclesiastica*,²² Hugo's omvangrijkste en meest invloedrijke werk, dateren respectievelijk uit 1109 en 1110. *HE I* behandelt de geschiedenis vanaf de legendarische Assyrische koning Ninus tot de dood van Karel de Grote en diens opvolging door Lodewijk de Vrome (814), *HE II* loopt door tot de verdeling van het Karolingische rijk onder Lodewijks zonen na diens dood in 840. De redacties verschillen niet alleen qua materie en gebruikte bronnen, maar ook van structuur (aanbiedingsbrieven, indeling boeken en prologen) en in de mate van reflectie over de diepere zin van de beschreven historie: de ratio van de *res gestae*, ook aangeduid als de *sacramenta ecclesiae*, de geheimenissen van de kerk.²³ *HE I* moet worden beschouwd als een voorontwerp van *HE II*. In de tweede redactie wordt meer recht gedaan aan de

¹⁶ Zie o.a. *Hist.Lit.* (1756) 285-96; Sackur (1891) 385-86; Carlyle (1922) 102-03, 266-73, ; Manitius (1931) 47; Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) II, 773. Cf. Brent (1987) 68: "... Hugh was not clarifying a principle but quite radically redefining a critical ambiguity in one direction which his contemporaries found partly objectionable and partly incomprehensible."; *ibid.* 77: "... Thus it is possible to regard Hugh of Fleury's contribution to the debate in 1105 as that of an 'advanced thinker' who saw before his time the resolution which should have been obvious to everyone." Zie over Hugo's gebruik van het *Chronicon* van Hugo van Flavigny als bron voor *De regia potestate* hieronder, p. XX.

¹⁷ Lettinck (1983) 46. Over de rol van Adela, cf. Barker (1988) 16-17, LoPrete (2007) 290.

¹⁸ *BHL* 7456-9; edities: AASS Mai II (editio novissima, Parijs 1866) 12-24. Uitgegeven volgens een manuscript uit Sarlat; de in dit ms. ontbrekende proloog is opgenomen in de aanvullingen op mei, AASS VII 584-85. De editie in de AASS is (inclusief proloog) ongewijzigd overgenomen in Migne, *PL* 163 (Parijs 1863) 975-1004. Een Franse bewerking van deze vita is te vinden bij Pergot (1865).

¹⁹ Cf. *HE II*, Boek V, 1725-1731 (ook reeds in *HE I*): "Cuius pretiosissimi confessoris [i.e. Sacerdotis] uite seriem, partim inculto sermone compositam, partim uero scriptorum uitio deprauatam conspiciens, nuper corrigere statui, et tempus quo floruit post multorum annorum exacta curricula moderno tempore designaui. Et de ipsius sancti quidem uirtutibus in eadem serie apertissimo sermone ueritatem expressi..."

²⁰ Cf. Lettinck (1983) 57-63. Zie ook hieronder p. XXII en Appendix III, p. 259.

²¹ Migne *PL* 163, kol. 990C. De misplaatste vermelding van Amandus, wiens overlijden in de bisschopscatalogi van Limoges – de enige andere bron die hem noemt – rond 720 wordt gedateerd, ontbreekt in Hugo's *Chronica*, cf. Lettinck (1983) 60-61, noot 84 en 88.

²² Hoewel uit de handschriftelijke overlevering duidelijk blijkt dat Hugo dit werk de naam *Historia Ecclesiastica* heeft gegeven (zie p. XXXII e.v.) heeft lange tijd onduidelijkheid bestaan over de juiste titel van het werk. Zie Appendix IV.

²³ Resp. Epist. ad Adalam 75-76 en 160-61. Zie p. XXXVI-VII.

intenties die Hugo al in *HE I* formuleerde; ook is de compositie van het werk verbeterd. Ook na de totstandkoming van *HE II* werd deze ontwikkeling voortgezet bij een veel minder ingrijpende auteursherziening van deze tweede redactie. In de hier uitgegeven herziene versie van *HE II* worden vooral in de prologen van de Boeken II, III en IV beschouwingen over en illustraties van deze diepere zin toegevoegd; de ingrepen elders in het werk betreffen meestal kleine aanvullingen en correcties in de historische informatie.²⁴

Chronica

Onder de titel *Chronica* of *Chronicon* (waardoor verwarring kan optreden²⁵) staat een zeer kort overzicht van Hugo's hand van de geschiedenis van Augustus tot de dood van Karel de Grote bekend,²⁶ dat na 1109 op basis van *HE I* is geschreven voor de monniken van Sarlat met het doel de tijd waarin hun patroonheilige Sacerdos leefde zo nauwkeurig mogelijk te bepalen door de koning Alticius te identificeren, die Sacerdos volgens de oude *Vita Sacerdotis* ten doop gehouden heeft. In *HE I/II* vermoedt Hugo dat Editius, de zoon van Avitus (455-56) bedoeld is, maar in de *Chronica* oppert hij de mogelijkheid dat 'Alticius' een verbastering zou kunnen zijn van de naam van de Visigotische koning Athaulf (†415); in beide werken erkent hij niet in zijn opzet geslaagd te zijn.²⁷

Liber qui modernorum regum Francorum continet actus²⁸

Als aanvulling op de *Historia Ecclesiastica* schreef Hugo rond het jaar 1115 een boek over de voor hem recente geschiedenis, het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*.²⁹ Hierin behandelt hij de geschiedenis van de koningen der Franken (en de Normandische heersers), vanaf Karel de Kale, de zoon van Lodewijk de Vrome tot aan de dood van Filips I (1108). Het werk is – eerdere beloften aan Adela ten spijt – opgedragen aan Mathilde, sinds 1114 keizerin van het Duitse Rijk, dochter van Hendrik I van Engeland en nicht van Adela van Blois.³⁰ Het is bedoeld als voortzetting van de *Historia Ecclesiastica*, maar onderscheidt zich daarvan door het ontbreken van beschouwingen over de gefaseerde ontwikkeling van Gods heilsplan in de geschiedenis en de voorafspiegeling daarvan in de bijbelse en profane geschiedenis. Niettemin is duidelijk dat het samen met de *Historia Ecclesiastica* onderdeel vormt van een werkplan dat Hugo al van meet af aan in zijn hoofd gehad moet hebben.³¹ In de Epiloog van *HE I* kondigt hij namelijk al aan dat hij voor Adela de

²⁴ Zie voor meer bijzonderheden over het ontstaan en de overlevering van de *HE* p. XXV-XXX.

²⁵ Zie over de titel Appendix IV.

²⁶ Van de *Chronica* (BHL 7460) is slechts een excerpt uitgegeven door Couderc, gebaseerd op ms. Bordeaux 11, s. XII, fol. 180r-186v. Couderc (1893) 470: "La compilation ne présente pas par elle-même un grand intérêt. On en retrouve presque tous les éléments dans la seconde édition de l'*Historia Ecclesiastica*, dont elle n'est qu'un résumé. Il serait par suite inutile de l'imprimer". Omdat het niet uitsluitend om een uittreksel van de *HE* gaat, en om een einde te maken aan de onduidelijkheid die over deze tekst bestaat is een werktekst van de *Chronica* hieronder afgedrukt in Appendix III.

²⁷ Cf. *HE II*, Boek V, 1721-25 en 1731-38; Appendix III: *Chronica*, proloog 12-14 en 325-26.

²⁸ Ed. Waitz (1851), 376-395. Een tweede redactie van het werk is signaleerd door Vidier (1965) 241 in een addendum ad p. 79, noot 44, en Bautier (1975) 30 en 32, noot 26, die ook de voorbereiding van een nieuwe editie door hemzelf en M. Gilles-Guibert aankondigde. De titel wordt in de literatuur ook wel bekort tot *Modernorum regum Francorum Liber* (Manitius [1931] 520), *Historia Nova Francorum* (naast andere titels vermeld door Vidier [1965] 79), *Liber modernorum regum* (Bautier [1994] 70-71), *Historia Moderna* (Bourgain [1991] 171), e.d.

²⁹ De opdracht aan keizerin Mathilde dateert dit werk op zijn vroegst 1114; Hugo zegt daarin van de *HE* (1109/1110) dat hij deze kort geleden heeft geschreven. Zie voor de discussie over het vermoedelijke tijdstip van ontstaan ook Bauduin (2011) 162-63.

³⁰ Voor de belofte aan Adela zie *HE I/II*, Epist. ad Adalam 62-63, en *HE I*, Epiloog (ed. Waitz 353, 42-45); Lettinck (1983) 55-56 oppert de mogelijkheid dat het niet nakomen ervan samenhangt met de verwachting dat het aanzien van Mathilde betere kansen op verbreiding beloofde (zie ook Lettinck [1981] 392). Het aantal mss. waarin het werk is overgeleverd is gering (zie Vidier [1965] 79); Guenée (1980) 310, 287 suggereert dat dit een gevolg is van het feit dat een werk over de Franse geschiedenis werd opgedragen aan een Engelse prinses.

³¹ De intentie om te voorzien in een aanvulling blijkt uit de proloog (ed. Waitz [1851] 377, r. 10-12): "Sed et illa quae vobis deflorare curamus non a nobis accepimus, sed a multis codicibus nostro sudore decerpimus ad supplementum historiae cuius supra meminimus et quam sicut promisimus nuper edidimus."; de mening van Manitius (1931) 520, dat daarin niet op de *HE* gedoeld wordt is weerlegd door Lettinck (1983) 56, noot 64.

dadene van haar voorgelacht (Dani en Normanni) en van de Franse koningen in een afzonderlijk werk zal behandelen, lopend vanaf Lodewijk de Vrome tot aan hun eigen tijd.³²

Miracula Sancti Benedicti

In het klooster Fleury werd vanaf het midden van de negende eeuw een verzameling van wonderverhalen van St. Benedictus bijgehouden, de zgn. *Miracula Sancti Benedicti*. Hieraan heeft Hugo,³³ naar algemeen wordt aangenomen, Boek IX bijgedragen. De auteurs van de voorafgaande boeken – Adrevald (Boek I), Aimoin (Boek II-III), Andreas (Boek IV-VII), Radulphus Tortarius (Boek VIII) zijn, zoals we hierboven hebben gezien,³⁴ bijna allemaal ook bekend als schrijver van geschiedwerken, zodat de *Miracula* vaak historische details bevatten. De inhoud van Hugo's bijdrage is weinig opzienbarend; uit de dateringen van in Boek IX genoemde wonderen kan worden afgeleid dat hij er tot rond 1119 aan heeft gewerkt.³⁵

---

³² Dit blijkt ook uit *HE I/II*, Aanbiedingsbrief aan Adela, 60-63 en uit *HE I*, Epiloog, ed. Waitz (1851) 353, 42-45: "...alio, si vobis placuerit, libro tam attavorum vestrorum Danorum scilicet atque Normannorum, quam regum gesta Francorum ab imperatore Ludovico, Karoli Magni imperatoris filio, usque ad haec nostra tempora breviter decantabo". Cf. Lettinck (1983) 56-57.

³³ *BHL* 1135; ed. De Certain (1858) 357-71. Lettinck (1983) 47; Vidier (1965) 213-14. Vidier 213 over Boek IX van de *Miracula*: "Dans le prologue, l'auteur dit s'appeler Hugues. On l'a toujours identifié avec Hugues de Sainte-Marie. Il est probable que c'est exact, mais il n'y a point de certitude à ce sujet".

³⁴ Zie p. X.

³⁵ Twee wonderen (IX, 2 en 9) worden in de tekst in het jaar 1114 gedateerd en de twee laatste (IX, 10 en 11) resp. drie en vier jaar later; cf. Vidier (1965), 213-14; Lettinck (1983) 47.

III HET OORDEEL OVER DE *HISTORIA ECCLESIASTICA* IN DE MODERNE WETENSCHAPPELIJKE LITERATUUR

III.1 Inleiding

De wetenschappelijke literatuur over Hugo en zijn *Historia Ecclesiastica* begint in 1756 met een klarenstoot. Het uitvoerige artikel ‘Hugues de Sainte Marie, Moine de de Fleuri’ in deel X van de grote *Histoire Littéraire de la France*, een indrukwekkend project van benedictijnse geleerden, behorend tot de hervormingsbeweging die uitging van de congregatie van St. Maur,¹ geldt nog steeds als een van de belangrijkste studies van het werk en zijn auteur.²

Hugo’s kwaliteiten als historicus en de wijze waarop hij bij het schrijven van de *HE* gebruik maakte van de grote bronnencollectie die hem in het klooster Fleury ter beschikking stond benutte, worden er als volgt lovend in beschreven:

On aurait tort de regarder cette chronologie comme une compilation de faits extraits des auteurs sans goût, et arrangés sans art. Hugues ayant dans la bibliothèque de son monastère les principaux historiens et les écrits nécessaires pour son dessein, il s’appliqua à les lire, à les comparer ensemble, à en exprimer ce qu’il appelle le suc du vrai, *medullam veritatis*. S’il fait des extraits, il les fait en habile historien, qui sçait les placer à propos, et se les approprier. Il paroît qu’il avoit devant les yeux Eutrope, Justin, Orose, Grégoire de Tours, Eginard, Paul diacre, Aimoin, & plusieurs autres mémoires qui ne sont point parvenus jusqu’à nous. Ce qui fait, comme le remarque l’éditeur, qu’on trouve dans son histoire beaucoup de choses intéressantes, qui n’avoient point été écrites avant lui, ou qui se ne trouvaient pas communément: *Et non pauca aliis intacta, vel saltem non ubivis obvia recenset*.³ Le principal objet de l’auteur dans cette histoire est d’instruire des principaux mystères de la religion; ce qu’il exécute en habile théologien.⁴

In de eeuwen die volgden heeft Hugo weliswaar zijn reputatie als uitstekende historicus behouden,⁵ maar wordt het oordeel over zijn geschiedschrijving vooral bepaald door de mate waarin zijn werken historische gegevens bevatten die niet reeds door andere bronnen vermeld zijn. Aan dit criterium voldoet alleen het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* in hoge mate.⁶

In 1851 heeft Georg Waitz dan ook in zijn editie in de *Monumenta Germaniae Historica* van Hugo’s historiografische werken over de twee redacties van de *Historia Ecclesiastica* geschreven:

...in antiqua tantum historia versantur et res ab aliis narratas colligere et brevius reddere volunt. In his adornandis Hugo iisdem fontibus usus est quos apud plerosque medii aevi scriptores viguisse constat, chronographis veteribus, historiis ecclesiasticis et Romanis. ... In his igitur libris nonnisi colligendi et disponendi diligentia laudari potest; neque tanta doctrinae copia excellunt quantam apud Ekkehardum, Sigebertum aliosque miramur. Explicationes quas Hugo adiecit et ipsae nunc paucis placebunt, quamvis ingenium et animum sincerum probent.⁷

Naar zijn mening biedt het werk dus ‘oude’ geschiedenis en vat het samen wat anderen al geschreven hebben; de ijver van de auteur is prijzenswaardig, maar zelfs de toegevoegde beschouwingen zullen tegenwoordig weinigen behagen. Tot in de tweede helft van de twintigste eeuw bieden naslagwerken, repertoria en overzichtswerken slechts varianten op dit oordeel. Om met enkele voorbeelden te volstaan: het overzichtswerk *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter* reproduceert in 1967 met enige variatie Wattenbachs woorden uit 1858 “Dieses Werk ist ein Denkmal seiner Gelehrsamkeit und seines Fleisses,

---

¹ R. De Schryver (1997) 240-43.

² *Hist. Lit.* (1756) 285-306.

³ *HE*, ed. Rottendorff (1636/1638), Praefatio ad Lectorem, tweede bladzijde.

⁴ *Hist. Lit.* (1756) 296-7.

⁵ Zie hierboven p. V-VI.

⁶ Zie hierboven p. XII; over de bronnen van dit werk Vidier (1965) 80.

⁷ Waitz (1851) 344.

hat aber, da die Quellen bekannt sind, keinen eigenthümlichen Wert” en het *Repertorium Fontium historiae medii aevi* vermeldt in 1984: “auctor alias historias ecclesiasticas fere ad verbum exscripsit”.⁸ Het *Tusculum Lexikon griechischer und lateinischer Autoren* spreekt in 1982 van “reine Kompilation”, De Ghellinck, *L'Essor de la Littérature latine au XIIe siècle* (1954) van “une compilation, faite souvent d'extraits textuels” en Manitius beperkt zich tot een overzicht van de behandelde historische materie.⁹ Strayer (1985, *Dictionary of the Middle Ages*) noemt Hugo “not very original” en in het *Lexikon des Mittelalters* wordt hij een “ausgezeichneter, aber in den Schweisen des benediktinischen Mönchtums befangener Geschichtschreiber” genoemd.¹⁰

III.2 Kanteling van het beeld in de moderne secundaire literatuur

Het negatieve beeld van Hugo's kwaliteiten als geschiedschrijver begint echter te kantelen. Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw beoordelen onderzoekers de werken van middeleeuwse geschiedschrijvers in de wetenschappelijke literatuur niet langer in de eerste plaats op hun waarde als leverancier van feiten, maar is er belangstelling voor de bedoelingen waarmee en de context waarin zij hun boeken schreven.¹¹ In deze ontwikkeling speelde het werk van Bernard Guenée een grote rol, en het hoeft niet te verbazen dat Hugo daarin met enige regelmaat aan bod komt.¹² Een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar Hugo van Fleury en de *HE* in het bijzonder vormde de studie naar deze auteur door Nico Lettinck in het kader van zijn dissertatie “Geschiedbeschuwing en beleving van de eigen tijd in de eerste helft van de twaalfde eeuw” (1983). Sindsdien is de belangstelling voor Hugo's werk in de secundaire literatuur alleen maar toegenomen.¹³

De nieuwe inzichten betekenen een terugkeer naar de vroegere positieve beoordeling van de historiografische betekenis van Hugo's hele oeuvre, zoals in de hierboven geciteerde *Histoire Littéraire* (1756). Zo ziet bijvoorbeeld Hofmann (1987) in zijn waardevolle maar weinig geciteerde bespreking van Hugo's *Historia Ecclesiastica* dit werk als een van de zeer weinige voorbeelden van universele kerkgeschiedschrijving in de volle middeleeuwen en is hij van oordeel dat Hugo's geschiedtheoretische en theologische concepties aangaande onder meer typologische duiding en het sacramentele karakter van de kerk belangrijke uitgangspunten vormen voor het serieus op waarde schatten van zijn werk.¹⁴

Uit onderzoek blijkt dat Hugo zich niet heeft beperkt tot het geven van uittreksels uit de beschikbare bronnen; hij geeft ook op basis van een doelgerichte keuze gestalte aan door hemzelf ontwikkelde concepties. Daarbij komt hij naar voren als een oorspronkelijk denker, ook al legt hij zelf conform de middeleeuwse traditie de nadruk op zijn afhankelijkheid van de bronnen.¹⁵

III.3 Vernieuwende aspecten van Hugo's historiografie

De hernieuwde belangstelling in de literatuur van de laatste decennia voor Hugo's werk betreft vooral een drietal terreinen: 1. zijn geschiedbeschuwing, m.n. de door hem ontwikkelde opvattingen over kerkgeschiedenis, 2. zijn originele ideeën over uiteenlopende historische vraagstukken en 3. zijn toepassing van diverse in zijn tijd nog ongebruikelijke historiografische technieken.

⁸ Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) II, 779, Wattenbach (1858) 323; *Repertorium Fontium historiae medii aevi* V, Fontes Gh-H, Romae 1984, s.v.

⁹ *Tusc. Lex.* (1982) s.v.; De Ghellinck (1954) 320; Manitius (1931) 518-19.

¹⁰ Strayer (1985) 318-19; *Lex. MA*: Bourgain (1991).

¹¹ Lake (2014), zie ook Lettinck (1983) 8

¹² Zie o.m. Guenée (1980) 23, 287, 309-10 (1977), (1983).

¹³ Lettinck (1983), zie ook Lettinck (1981).

¹⁴ Hofmann (1987) 414-15. Zie hierover p. XXXI-II. Cf. Chibnall (1984) 172 “The genesis of the earliest universal history produced in northern France by Hugh of Fleury can be traced to the impressive revival of historical study at Fleury-sur-Loire...”

¹⁵ Zie hieronder p. XLII-IV. Zie p. XLVII-LI voor waarnemingen aangaande Hugo's werkwijze. Maar cf. Lettinck (1983) 55 “Zeker in het geval van Hugo heeft men te maken met een schrijver die juist bewust en weloverwogen niet origineel wilde zijn. Hij beschouwde zijn compilatiewerk vooral als een vorm van dienstverlening aan zijn lezers en toehoorders, een standpunt dat in zijn tijd niet zeldzaam was. ... Hugo wilde dus nadrukkelijk niet van nieuwlichterij beschuldigd worden. Hij verkoos liever de geijkte patronen”, n.a.v. Hugo's opmerking in *HE II*, Proloog Boek VI, 14-21.

III.3.1 Hugo's geschiedbeschouwing

Zoals Lettinck in 1983 heeft laten zien,¹⁶ heeft Hugo in de *HE* uiteenlopende periodiseringsschema's en interpretatietechnieken gebruikt om door interpretatie – en niet door de gegevens uit verschillende bron met elkaar in overeenstemming te brengen – de ontwikkeling van het christelijk heil in de loop van de geschiedenis vanaf de schepping tot en met de driedeling van het Frankische rijk aan te tonen. In de Proloog van *HE II*, Boek II, r. 5-9 omschrijft hij dit doel als

...notificare, quomodo processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos
etatum ac temporum, et quomodo Vetus Testamentum euuangelicis ministravit principiis in
prefiguratione diuinorum sacramentorum, sicut uirilem etatem solet etas puerilis precedere.

In de *HE* behandelt Hugo de bijbelse geschiedenis op dezelfde wijze als profane voor- en nachchristelijke geschiedenis. Hij hanteert in de beschouwingen over de 'ratio der *res gestae*'¹⁷ zowel verschillende versies van de uit de bijbel (Daniel 2,31-35) afgeleide, in de westerse geschiedschrijving van de vijfde tot de elfde eeuw zelden voorkomende leer der vier wereldrijken die aan het rijk Gods zullen voorafgaan¹⁸ als de door Augustinus ontwikkelde, op de zes perioden van een mensenleven en de zes scheppingsdagen aansluitende theorie der zes *aetates* van de wereld en diens leer der twee *civitates*.¹⁹ In *HE II*, Boek I vermeldt hij eerst de in de antieke en bijbelse bronnen genoemde *translationes imperii*: van de Assyriërs aan de Meden (r. 297-98), van de Meden aan de Perzen (r. 448-49) en van de Perzen aan de Macedoniërs (r. 656-57). Later (r. 1051-62) voegt hij, volgens Von den Brincken "als eerste van de middeleeuwse wereldkroniekschrijvers" na de Perzen de Carthagers in. Hierin volgt hij Orosius, die de *regna* aan de windstreken koppelt: Assyriërs/Babylon (het Oosten), Macedoniërs (het Noorden), Carthagers (het Zuiden) en Rome (het Westen).

In de Aanbiedingsbrief aan Adela (*HE I/II*) bespreekt Hugo de nauwe relatie tussen de zes scheppingsdagen en de evenzovele stadia naar de verlossing; in *HE II*, in de Proloog van Boek II, r. 1-50 werkt hij dit verder uit. De *civitas Dei* komt alleen ter sprake in *HE II*, namelijk in de Proloog van Boek II, r. 10-16 en bij de herhaling van de aanbieding van de *Historia Ecclesiastica* aan Adela aan het einde van de Proloog van Boek VI, r. 52-53.

De interpretatietechniek waarmee Hugo zijn conceptie van de wereldgeschiedenis gestalte geeft is aan de allegorisch-typologische bijbelexegese ontleend. Zoals deze in het Oude Testament talrijke voorafbeeldingen ziet van het Nieuwe Testament²⁰, zo biedt in Hugo's visie ook de profane geschiedenis prefiguraties van de voortschrijdende ontwikkeling van het heil vanaf de menswording van Christus en de stichting van de kerk. In *HE II*, Proloog van Boek III, kondigt hij daarom aan de verwoesting van de tempel te Jeruzalem onder Vespasianus en Titus te zullen behandelen

...licet fuerit umbra, non ueritas. Vmbra tamen designat uestigia ueritatis, et diligenter
intuentibus signis quibusdam futura solet exprimere.²¹

Zijn typologische repertoire is weliswaar in hoge mate traditioneel, maar de relatie die hij legt verbindt het profane en het sacrale domein, de geschiedenis en de exegese, bijv. in *HE II*, Boek I, 1063-73:

¹⁶ Lettinck (1983) 125-34 en 210.

¹⁷ Epist. ad Adela 160-61.

¹⁸ Von den Brincken (1957) 195 heeft Hugo's gebruik van de theorie der vier wereldrijken in verband gebracht met het feit dat hij niet de kroniek van Hieronymus als bron heeft benut, maar Iustinus en Orosius; zie het overzicht in Krüger (1976) p. 25; zie ook hieronder, p. XXV, noot 24;

¹⁹ Hieronymus noemt de *regna* van de Babyloniërs, Meden en Perzen, Macedoniërs en Romeinen (cf. *In Dan.*, I,2, CCSL 75a, p. 794-5); Augustinus beschrijft de *aetates mundi* in *De Civitate Dei* XXII, 30 (CCSL 48, p. 865-66)

²⁰ Cf. Van Liere (2014) 119-23. Enkele voorbeelden uit de *Historia Ecclesiastica*: zoals Adam op de zesde scheppingsdag uit smetteloze aarde met een vrije wil (*liberum arbitrium*) werd geschapen, zo werd Christus aan het begin van de sexta aetas van de geschiedenis uit een maagd geboren en ontvingen de mensen in de zesde aetas de Geest (Epist. ad Adela 76-90); het door Mozes gebouwde Tabernakel, de Ark des Verbonds, de kandelaar en de tafel zijn voorafbeeldingen van respectievelijk de Kerk, Christus, de verkondiging van het geloof en de Schrift (*HE II*, Proloog Boek II, 34-42); de staf van Aaron die zonder wortel en vocht ging bloeien en vruchten voortbracht (Num. 17,8) was een voorafbeelding van het *sacramentum* van Christus' geboorte uit de maagd (Boek IV, 76-79).

²¹ *HE II*, Proloog Boek III, 37-40.

Et iterum est notandum, quia sicut Belus obscure primum regnasse refertur, demum uero clarius latius ac magnificentius Ninus filius eius, ita et Romę Iulio successit longe felitior Octauianus Augustus. Et iterum est pariter intimandum, quia quemadmodum natus est Abraham patriarcha ex cuius semine Christus processit anno regis Nini XL tercio, ita postmodum idem mundi Saluator natus est anno Octauiani Augusti XL secundo. Igitur qui mundi terciam sancti Habraę fide illuminauit etatem, ipse etiam sextam sua natiuitate et sui sacratissimi sanguinis effusione purificauit, sanctificauit et renouauit.

Door deze werkwijze legt hij het fundament voor een nieuwe historiografische benadering. In de moderne literatuur wordt aandacht gevraagd voor Hugo's methode van het 'entrelacement', de vervlechting van typologische exegese en geschiedschrijving, van bijbelse geschiedenis en wereldse geschiedenis.²²

Als reden voor de behandeling van de voorchristelijke geschiedenis in de *HE* geeft Hugo in de Aanbiedingsbrief aan Adela in *HE I* al de grote betekenis van de *sacramenta* van de kerk, d.w.z. van de typologische verklaring van de bijbelse geschiedenis (cf. *HE II*, Epist. ad Adela, r. 75-111). In de voor *HE II* aangepaste versie van deze brief voegt hij daar nog een argument aan toe: het grote belang van het Joodse volk, waaruit Christus is voortgekomen (ibid., r. 144-56).

Een prominente rol in de moderne literatuur over deze kwestie speelt de reeks van artikelen die Elisabeth Mégier aan aspecten van Hugo's geschiedopvatting heeft gewijd, en waarvan een groot deel in 2010 in een boek is gebundeld. Mégier [2000] (2010) beschrijft de wijze waarop Hugo inhoud geeft aan de typologische verklaring van de bijbel, waarbij de diepere betekenis van het Oude en Nieuwe Testament tezamen haar vervulling vindt in de heerschappij van de kerk in de wereld.²³

In Mégier [2002a] (2010) wordt een stap verder gezet en betoogd dat Hugo, door de bijbelse geschiedenis niet alleen een religieuze duiding te geven, maar door haar ook net zo te behandelen als de profane geschiedenis, een historische continuïteit creëert tussen het Oude Testament en de geschiedenis van de kerk in zijn tijd, en de kerk daardoor spirituele legitimatie verschaft.²⁴ Mégier stelt ook dat Hugo

²² Führer (2014) o.a. 104, 106, 113; m.n. 108 : "Le raccord établi par Hugues de Fleury entre histoire sacrée et histoire profane ouvre la voie aux répertoires historiques, aux encyclopédies comme celle de Vincent de Beauvais ainsi qu'aux recueils d'exemples empruntés à l'histoire à l'usage des ordres mendiants comme la Chronique de Martin le Polonais ou surtout les *Flores temporum* qui présentent l'histoire sacrée et l'histoire profane en deux colonnes face à face, une façon d'organiser le savoir historique qui devrait connaître un grand succès durant les derniers siècles du Moyen Âge."

²³ Mégier [2000] (2010) 297-98 "Orderic ... actually excludes... the form this order [of universal history] usually takes in the universal chronicles of his time: that is, the succession of the world empires and of the two Covenants, leading to the reign of the Church, which is seen as the accomplishment of both. This view can be legitimated with the help of the exegetical concept of prefiguration: associated with the historical concept of preparation, the relationship between a historical "figure" in the Old Testament with its spiritual fulfillment in the New can be made to describe a totally historical process. This is what we find, for instance, in the *Historia ecclesiastica* of Hugh of Fleury which was to become an important source of the widespread chronicle of Martin of Troppau". Cf. Mégier (1999-2000) 304-05: "C'è inoltre un' opera già dell' inizio del secolo XII, la *Historia ecclesiastica* di Ugo di Fleury, che collega in modo cospicuo esegesi spirituale e storia. In quanto esegeta, Ugo mette in risalto le figure veterotestamentarie di Christo e della Chiesa, e in quanto storico, presenta la storia del popolo ebraico che contiene le figure e la storia della Chiesa che è il loro compimento spirituale come due serie cronologicamente coerenti di dati, collegate anche con l'aiuto di concezioni quali la filiazione, la preparazione, l'educazione. Così le due Alleanze sono nello stesso tempo spiritualmente parallele e storicamente successive: si pongono tutte e due sullo stesso livello storico, che ha acquisito una dimensione spirituale. Il senso spirituale. Il senso spirituale, quindi, si trasforma in un "senso spirituale storico."

²⁴ Mégier [2002a] (2010) 381-82: "... we can say that with respect to his patristic models and sources, Hugh's work shows a considerable advance in the "historicizing" of the Bible. Hugh insists on the historical reality of the events narrated by the biblical "letter" according to the same criteria as the ones supposed to be respected in profane history. From the point of view of "historicity" as reality, the difference between the history of faith and the history of kings consists only in a greater or lesser degree of credibility. This real history of faith receives its meaning essentially from spiritual exegesis (which goes beyond the mere "image" or "traces" of truth accessible on the "literal" level) but the exegetical spiritual meaning becomes historical as typological correspondence is gradually transformed by Hugh into temporal succession, and amalgamated with the succession of real history. So

als een van de eersten een verklaring geeft voor het tijdstip van de komst van Christus, dit omdat de wijze waarop hij de *sacramenta*, de typologische benadering, in verband brengt met de geschiedenis, een uitleg van deze voor de geschiedenis van de kerk zo cruciale gebeurtenis onontkoombaar maakt.²⁵ Mégier [2006] (2010) wijst op Hugo's originele aanpak door zijn behandeling van het Joodse volk in de bijbel en in de latere geschiedenis als één historische entiteit, en zijn opmerking dat Christus voortkwam uit de Joodse koningen en priesters; dit waren in zijn tijd nog niet in de historiografie geïntegreerde opvattingen.²⁶

In Mégier [2002b] (2010) wordt betoogd dat Hugo de in zijn materiaal voorkomende fabels wel als zodanig heeft aangegeven en volledigheidshalve opneemt in zijn historisch dossier, maar dat hij veeleer geïnteresseerd is in de historiciteit van de bijbelse geschiedenis en het vervolg daarvan in de kerk, dan in dit historiografisch gemeengoed.²⁷

III.3.2 Hugo's oorspronkelijke opvattingen

De recente literatuur toont niet alleen dat Hugo in zijn opvattingen over veelomvattende concepten als periodisering, typologie en verbinding van sacrale en profane geschiedenis als een origineel denker beschouwd moet worden, maar maakt ook duidelijk dat hij bij de behandeling van diverse historische vraagstukken voor een eigen benadering kiest. Zo laat Mégier [2001b] (2010) zien dat Hugo met zijn uitvoerige passage over Karel de Grote in de *HE* hem primair als Frankische koning beschrijft, die het keizerschap niet door *translatio imperii*, maar door eigen succes verwerft. Door deze voorstelling van zaken voorkomt hij dat een *translatio* van de Franken aan de Duitse keizers plausibel wordt. Zij waardeert Hugo's weergave van Karels keizerschap als onderdeel van de geschiedenis van de

---

Hugh's "historicizing" of the Bible implies the "spiritualization" of history. He thus finds himself in accordance with the Gregorian Church, which pretends to be "spiritual" in its actual historical reality and which claims a spiritual as well as a historical continuity with the Old Covenant. Hugh's presentation secures this continuity but at the same time excludes the continuity between the Old Covenant and the contemporary Jews who have remained "carnal".

²⁵ Mégier [2002a] (2010) 378-80; 378: "Here then arises a problem, which, as far as I can see, Hugh is one of the first to meet, namely, why did Christ come only in the sixth age of the world? The urgency of such a problem, I believe, is a consequence of Hugh's combining figuralism, 'sacrament', with history." Cf. Mégier [2001a] (2010) 346: "D'altra parte il fatto che Cristo sia venuto tardi, nell' ultima *aetas*, non viene collegato da Ugo con la preparazione necessaria da compiere prima, ma riceve una spiegazione completamente diversa che non si trova, a quanto vedo, in nessun altro autore: secondo Ugo Cristo è venuto poco prima della fine del mondo, perché il suo messaggio rimanesse puro e non venisse alterato." Volgens Lettinck (1983) 131 meent Hugo in aansluiting op soortgelijke gedachten bij Eusebius en Augustinus dat de factor tijd bij de incarnatie een beslissende rol speelde; cf. Funkenstein (1965) 91 "die Frage *quare non ante uenit Christus* wird augustinisch beantwortet: "Nam si ante uenisset, cuncta forsitan legis nouae precepta uetustas temporis aboleuisset" [*HE II*, Proloog Boek III, 72-73] und keinesfalles mit einer Reichstheologie." Cf. Augustinus, *Civ. Dei*, X,32 (CCSL 48, p. 311): "nec debuit nec debebit dici: Quare modo? et: Quare sero? quoniam mittentis consilium non est humano ingenio penetrabile."

²⁶ Mégier [2006] (2010) 403 "... Hugh of Fleury is quite an exception: as far as I can see, he is the first and for some time the only Christian Latin historian who goes beyond the variety of existing appellations and takes into account the Jews as a consistent and comprehensive entity and an object of specific historical interest at least from Abraham onward and who, instead of differentiating the biblical protagonists of an essentially spiritual story from the "historical" Jews, does his best to conjoin them."

Mégier [2006] (2010) 415: "I have not found this theme of Christ originating from the Jewish kings and priests in other historiographical works; where it appears – mainly in commentaries on the genealogies of Christ contained in the Gospels of Matthew and Luke – it has hardly anything to do with a historical statement but is used to show, through this double ascendancy, Christ's double, royal and priestly, character."

²⁷ Mégier [2002b] (2010) 390-91. Zie ook Mégier (2014) 197-200, 'L'utilisation des thèmes mythologiques par Hugues de Fleury'. Volgens haar gebruiken Hugo en anderen de Griekse mythologie, zoveel mogelijk van de onwerkelijke elementen ontdaan, ter ondersteuning van de panegyriek. Zij noemt (199-200) in dit verband Adela van Blois en de vermelding van Minerva (*HE II*, 119-24) en meent: "pour Hugues, encore plus clairement que pour Augustin, Minerve est un personnage décidément historique."

In Mégier (2010) 390 en (2014) 198 verwijst zij ook naar de vermelding van mythologische elementen in de Prologus auctoris ad Lodewicum regem aan het begin van de *HE*, ed. Rottendorff, maar deze tekst is in de handschriftelijke overlevering niet aangetroffen. Zie ook p. XXIII, noot 8.

Byzantijns-Romeinse keizers, en niet als een *translatio imperii* aan de Franken, als een oorspronkelijke benadering bij de behandeling van de Karolingische geschiedenis.²⁸

Volgens Chazan (2014) acht Hugo het keizerschap van Karel de Grote vooral van betekenis voor diens rol als beschermer van de universele kerk.²⁹ In Chazan (2008), een eerder artikel over de passage over Karel de Grote in de *HE*, stelt zij dat Hugo in het kader van zijn kerkgeschiedenis vooral belangstelling heeft voor Karels verhouding tot en vrijgevigheid aan de kerk. Daarom ontleende hij zijn beschrijving van de organisatie van de kerk en de lijst van metropolen in het rijk van Karel de Grote aan Einhard. Maar omdat in Einhards tekst aandacht voor de kloosters ontbreekt, vulde hij die bewust aan met de lijst van 21 kloosters in Aquitanië uit de *Vita Hludowici*.³⁰

Chazan (1999) bespreekt Hugo's twee beschrijvingen van de schenking van Constantijn aan de kerk, resp. in zijn in veelgeprezen *De regia potestate*³¹ (ca. 1105) en de *HE*. In beide gevallen probeert Hugo de apocriefe versie van het zgn. *Constitutum Constantini* te verzoenen met de Grieks-Romeinse historiografische traditie. In *De regia potestate* baseert hij zich op de kroniek van Hugo van Flavigny (fl. 1100) en geeft daardoor in hoofdlijnen de lezing van het *Constitutum*, die de schenking van wereldlijke macht over het Westen aan de kerk behelst. Een vijftal jaren later beschikt hij bij het schrijven van de *HE* over andere bronnen, zoals Eusebius' *Historia Ecclesiastica* in de vertaling van Rufinus en de *Historia Tripartita*, maar ook het *Liber Pontificalis* en de *Actus Silvestri*. Hij vervaardigt nu een uitvoerige synthese die elke tegenstelling tussen zijn bronnen tracht uit te wissen. Het resultaat is een sterk ingeperkte versie van de strekking van het *Constitutum*, waarin Constantijn niet meer dan de stad Rome en het Lateraans paleis aan de paus schenkt.³²

Healy (2006) constateert dat Hugo van Fleury het *Chronicon* van Hugo van Flavigny als een bronnenboek gebruikte om zijn eigen, radicaal verschillende, opvattingen over de verhouding tussen kerk en staat te onderbouwen.³³

Mégier (2011) beschouwt Hugo als een belangrijke en invloedrijke getuige van de hernieuwde belangstelling in zijn tijd voor de profeet Mohammed; bovendien maakte hij gebruik van informatie uit onbekende bron. Hugo bekortte de passage bij de samenstelling van *HE II*. Kedar (1984) meende dat dit wijst op afnemende belangstelling, maar volgens Mégier is er juist sprake is van een bewuste keuze voor een historische benadering, aangepast aan de recente stand van de toenmalige wetenschappelijke kennis.³⁴

²⁸ Mégier [2001b] (2010) 322-25; *ibid.* 331: "Statt wie die meisten seiner lateinischen Zeitgenossen den Byzantinern ihre Kaiserherrschaft zugunsten derjenigen Karls streitig zu machen, tut Hugo also sein Möglichstes, Karls Kaisertum als Element der byzantinisch-römischen Kaisergeschichte darzustellen. Diese Einbindung von Karls Kaisertum in die byzantinische Geschichte funktioniert als Legitimierung und als Relativierung zugleich, und macht Hugos Darstellung zu einer originellen Variante unter den Versuchen der Aufarbeitung der karolingischen Geschichte, die sich im 12. Jahrhundert mehren. Karl ist nicht der Agent einer *translatio* des römischen Reiches auf eine neue exklusive Kaiserreihe des Westens, die für die Zeit Hugos noch bestimmend sein oder gar bis zum Weltende reichen könnte, sondern wird zum *imperator* im Rahmen der antiken Kaisergeschichte, die als solche ihren Wert hat und deren Glanz auch den späteren Herrschaften zugute kommt, deren – im übrigen bei Hugo niemals absolute – universelle Bedeutung jedoch mit ihm zu Ende geht."

²⁹ Chazan (2014) 181: "Aux yeux d'Hugues de Fleury, ce que la couronne impériale ajoute aux fonctions de Charlemagne, c'est essentiellement la protection et la défense de l'Église universelle. Après 800, il existe deux empires, légitimes l'un et l'autre, mais celui de Charlemagne roi des Francs devenu empereur, a la charge de l'Église universelle au plan temporel, ce qui fonde sa légitimité."

³⁰ Chazan (2008) 339-41, zie *HE II*, Boek VI, 1492-1509 en hieronder p. L-LI.

³¹ Zie p. X-XI en noot 15.

³² Chazan (1999) 496-99.

³³ Healy (2006) 96.

³⁴ Mégier (2011) 344: "Hugh's report on Muhammad in no. 2 [*HE II*] is slightly shorter than that in no 1 [*HE I*]; this does not necessarily (as Kedar, *Crusades*, p. 86 supposes) show a diminished interest in the matter, but may be due to a greater effort at historical precision, if not impartiality."; *ibid.*, 344: "With few exceptions, Hugh formulates all of this in his own words, changing the order of narration, adding personal nuances (esp. in no 1 [*HE I*]) and information of unknown provenance."; *ibid.* 346: "Especially in no. 2 [*HE II*], Hugh's report on Muhammad and Islam may appear as an intentionally historical, rather than polemical account, updated according to contemporary (especially geographical) notions."

In de literatuur van de laatste decennia vinden we ook regelmatig aandacht voor Hugo's positieve oordeel in de *HE* over de intellectuele en bestuurlijke capaciteiten van vrouwen, met name van vrouwen die met macht en gezag zijn bekleed. De opdracht van het werk aan de hoogopgeleide regentes over het graafschap Blois-Chartres zal hierbij natuurlijk een rol gespeeld hebben.

Voor Bond (1995) is het meest treffend in de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois in de *HE* "its redemption of woman – or at least, of the domina – within a universal framework."³⁵ Adela wordt geprezen boven de andere heersers van haar tijd en Hugo kondigt aan in zijn werk voorbeelden te zullen geven van de soms grote geestkracht en beschaving van vrouwen.³⁶ Het is zeer opmerkelijk dat in Hugo's korte samenvatting van de geschiedenis van zondeval tot verlossing de rol van de vrouw bij de zondeval onvermeld blijft, terwijl die van de moeder Gods een centrale rol speelt.³⁷

Ferrante (1997) beschrijft hoe Hugo de *HE* voor Adela schreef, "slanting it to her interests". Hij prijst haar als bestuurster, maar ook om haar eruditie en beschaving en ruimt door een vaardige selectie uit zijn bronnen een belangrijke plaats in voor machtige vrouwen, bij onder meer de Assyriërs, de Amazonen, in Rome en Byzantium.³⁸

Mégier (2014) 204-06 betoogt dat Hugo op originele wijze een prominente rol aan de Amazonen geeft. Hij beperkt zich niet tot de gegevens uit Orosius, maar citeert veel uit het ook door deze als bron gebruikte werk van Iustinus (3e eeuw). Daarbij brengt hij echter een geheel eigen selectie en volgorde aan, die het mogelijk maakt de Amazonen te idealiseren en hen als de vrouwen van de Scythen (zie *HE II*, Boek II, 7-8) te koppelen aan de Parthen (*HE II*, Brief aan Adela, 19-50). Mégier verklaart ook waarom Hugo in de *HE* voor de Parthen een belangrijke plaats inruimt. Op basis van Iustinus bericht hij dat dit volk met de Romeinen de wereldmacht deelde (*HE II*, Proloog Boek II, 87-88). Op deze wijze had hij een precedent voor een tweede macht naast Romeinse wereldrijk, dat ook het keizerschap van Karel de Grote en diens opvolgers ten opzichte van de Byzantijnse keizers kon rechtvaardigen.

Ook Führer (2014) wijst op Hugo's aandacht voor vrouwelijke gezagsdragers en de daardoor gestuurde selectie uit zijn bronnen. Via de typologie staan hem vele exempla uit de bijbel en de patristiek ter beschikking om te bewijzen dat vrouwen kunnen beschikken over macht en kennis, ook aangaande de geschiedbeschouwing.³⁹

III.3.3 Hugo's nieuwe technieken

Uit de bovenstaande selectie blijkt overduidelijk dat het Hugo op inhoudelijk terrein niet aan eigen inzichten ontbrak. Interessant is voorts dat hij zich, zonder dat dit de moderne lezer meteen opvalt, bij de totstandkoming van zijn werken ook bediende van een aantal historiografische technieken die in zijn tijd ongewoon waren.

Guenée (1983) wijst erop dat het vermelden van bronnen onder historici aan het begin van de twaalfde eeuw nog allerminst gebruikelijk was en dat Hugo, hoewel hij zelf nog maar heel weinig bronnen geeft,

³⁵ Bond (1995) 154.

³⁶ Bond (1995) 155: "Hugh makes the astonishing and possibly unparalleled claim that *industria* and *elegantia* are potential properties of woman's reading which even the disciples did not possess." (Bond baseert zich op *HE I*: "Sed et mulier secus pedes Domini sedens audiebat uerba oris eius, tanto Phariseis et Saduceis non solummodo sed et ipsis Christi ministris melior quanto deuotior. Sexus enim femineus non priuatur rerum profundarum intelligentia." In *HE II* (ms. Vat. Reg. lat. 545) is de passage "non solummodo sed et ipsis Christi ministris" op rasuur vervangen door "qui putabantur esse periti", cf. *HE II*, Epist. ad Adelam, 68-74).

³⁷ Bond (1995) 155: "Clearly, Hugh believes that Adela wants to have the myth of Eve buried in order to replace it with the virtuous activity of the Lady in power as reader and ruler, the concluding image of the epistle."

³⁸ Ferrante (1997) m.n. 97-98; 98: "...Hugh emphasizes the role of ruling and otherwise notable women, good and bad, in his history, selecting, using or omitting appropriate details from his sources." Ferrante baseert zich o.m. op een ongepubliceerde paper van Kimberly LoPrete voor de Medieval Academy of America in maart 1992: "Exemplary Women Rulers in Hugh of Fleury's *Historia Ecclesiastica* Written for Adela of Blois". Volgens LoPrete (1996) 320 is het aannemelijk dat de *HE* door Adela is benut bij de opvoeding van haar kinderen: "Adela's eldest son was married and living elsewhere when she received Hugh's work, but Thibaud and Stephen were still attested in her entourage. Marked for secular careers they were of an age to learn from Hugh's moral teaching masked as history, even if Adela had to translate and retell his vignettes. Hugh's examples of learned, astute and morally sound women also made his work suitable for Adela's daughter(s), if they were raised at court." Zie voor Hugo's eigen gebruik van het bronnenmateriaal hieronder, p. XLVII-LI.

³⁹ Führer (2014) 105.

aan het begin staat van een ontwikkeling. De wijze waarop hij in de Proloog van *HE II*, Boek VI de waarde van zijn bron Anastasius Bibliothecarius voor zijn werk bespreekt is een nieuw fenomeen. Interessant is ook de verwijzing naar Hugo's kritische selectiemethode uit elkaar tegensprekende autoriteiten, waar Guenée een parallel ziet tussen de aanpak van Hugo en die van diens jongere tijdgenoot Abelard.⁴⁰

Hofmann (1987) schenkt aandacht aan het feit dat de indeling in Boeken van wereldkronieken e.d. in de twaalfde eeuw toeneemt, en noemt Hugo als een van de eerste auteurs van wie de eigen Boekindeling bewaard is.⁴¹

Head (1990) beschrijft aan de hand van de proloog van de *Vita Sancti Sacerdotis*⁴² dat Hugo bij zijn bewerking van dit werk voor de monniken van Sarlat niet alleen passages toevoegde, maar zijn bronteksten in de marge plaatste zodat zijn helaas verloren manuscript de uiterlijke verschijning gehad moet hebben van een bijbelcommentaar of een handschrift van het *Decretum* van Gratianus. Kennelijk verwachtte hij van zijn lezers dat zij de verschillende teksten met elkaar vergeleken.⁴³

Als we het bovenstaande overzicht van de literatuur van de laatste decennia bezien blijkt het beeld van Hugo van Fleury als weinig originele compiler in deze periode te veranderen in dat van een historicus die op basis van ruime kennis van de beschikbare bronnen en door een geraffineerd gebruik van de mogelijkheden van de compilatietechniek, een oorspronkelijke geschiedschrijving tot stand bracht. De toegenomen waardering voor de *Historia Ecclesiastica* heeft ook de behoefte aan een kritische editie versterkt. Reeds in 1981 heeft Lettinck, mede op grond van de omslachtige wijze waarop onderzoekers de tekst tegenwoordig moeten consulteren, gepleit voor een nieuwe editie.⁴⁴ De resultaten van het onderzoek naar het ontstaan en de overlevering van het werk maken duidelijk, hoe nodig die ook is gezien de kwaliteit van de tekst van de enige tot nu toe beschikbare editie.

⁴⁰ Guenée (1983) 148-9, 150: "Mais vient le moment, au début du XIIe siècle, où un historien comme Hugues de Fleury tient à préciser à son lecteur, dans sa préface même, que sa source est une bonne source, digne de foi, à laquelle on peut se fier, qu'elle est non frivola, non inepta, qu'elle est au contraire autentica, probabilis, robusta, veridica. ... Et l'historien depuis Hugues de Fleury, comme le théologien depuis Abélard, sait qu'entre deux autorités qui se contredisent, il doit choisir la source qui a le plus d'autorité. La critique historique de la XIIe siècle se fonde sur une hiérarchie d'autorités."

⁴¹ Hofmann (1987) 392-93; 393: "Die ersten Bucheinteilungen, die auf den Autor selbst zurückgehen, begegnen bei Hugo von Fleury, der seine Weltchronik freilich als Kirchengeschichte konzipiert und *Historia Ecclesiastica* genannt hatte, in den *Historiae variae* des Guido von Pisa, wo der weltchronistische Abriß neben anderen historischen Stücken nur Buch IV-VI des Gesamtwerkes einnimmt, so wie bei anderen Autoren, bei denen die Weltchronik ebenfalls in ein übergreifendes Gesamtwerk eingeordnet ist."

Zie in dit verband ook de ontsluitende functie van de marginalia in de *HE*, hieronder p. LXXXIX.

⁴² Cf. Prologus, Migne *PL* 163, 979-80: "Ad quem poliendum et elimandum composui mihi multas historias, quasi limas, ut nihil habeat nisi splendidum et honestum; et undecunque textum, undecim distinguendo Capitulis, adornavi. Quaedam quoque diversis historiis, ubi opportunum duxi, ex latere in marginibus subnotavi, ut ex his lector lineam temporum cognosceret, et ex brevi multa colligeret."

⁴³ Head (1990) 92; *ibid.* 93: "For Hugh, however, the truth of a saint's life was determined not simply by reaching back to a presumed pure antique tradition through a corrupt intermediary, as Letaldus had done, but by doing research in other sources, and thus discovering as much as possible about the person and his time." Het beeld dat Lettinck en Head schetsen wijkt belangrijk af van de conclusie van Jedin (1965) 560: "Hugo hat sich auch als Hagiograph betätigt. Seine Bearbeitung der angeblich merowingischen, aber wohl erst dem 8. Jahrhundert angehörende Vita des Bischofs Sacerdos von Limoges und die um 1120 von ihm verfaßten *Miracula sancti Benedicti* weisen ihn als zwar gewandten, aber wenig kritischen hagiographischen Schriftsteller aus."

⁴⁴ Lettinck (1981), 'Pour une édition critique' ... . Zie hierboven p. VI-VII.

IV ONTSTAANSGESCHIEDENIS EN AARD VAN DE *HISTORIA ECCLESIASTICA*

IV.1 Inleiding

In de wetenschappelijke literatuur over de *Historia Ecclesiastica* treden twee problemen op de voorgrond: de ontstaansgeschiedenis van het werk en het historiografisch genre waartoe het behoort. Het werk is in uiteenlopende vormen overgeleverd. Al in de achttiende eeuw werd het bestaan van de beide redacties vastgesteld, die respectievelijk onderverdeeld zijn in vier en zes Boeken; over de exacte inhoud daarvan en over de mate waarin de overleveringsvormen het werk bieden van de auteur zelf bleef echter onduidelijkheid bestaan.¹ Daardoor viel ook de vraag of het door Hugo als ‘kerkgeschiedenis’ bestempelde werk wezenlijk andere pretenties had dan de beschrijving van de wereldgeschiedenis moeilijk te beantwoorden.² In de voorliggende editie is de laatste redactie van de auteur voor het eerst in zijn geheel gedrukt; de enige eerdere vrijwel volledige uitgave van de *HE* in enigerlei vorm is inmiddels 380 jaar oud. In grote lijn³ kan de editiegeschiedenis van de *HE* als volgt worden geschetst:

In 1613 gaf Marquard Freher in zijn *Corpus Francicae historiae veteris et sinceræ* ongeveer de helft van de tekst van een versie van de tweede redactie van de *HE* op basis van één handschrift uit op naam van Ivo van Chartres: Boek I tot en met de Proloog van Boek V, onder de titel *Excerpta Ivonis venerabilis episcopi Carnotensis*.⁴

In 1636 volgde de eerste vrijwel volledige editie van de *HE* (reeds herdrukt in 1638), door de bekende Münsterse arts en humanist Bernhard Rottendorff⁵; deze drukte net als Freher een tekst van de tweede redactie, die grotendeels is gebaseerd op slechts één handschrift, het inmiddels verloren ms. Liesborn, helaas ook een niet zo goede tekstgetuige, omdat het een ernstig gecontamineerde tekst bood.⁶ Rottendorff noemde de juiste auteur, maar zijn titel *Chronicon* is minder correct.⁷ Hij constateerde dat de editie Freher enkele passages bood die in zijn handschrift ontbraken en voegde deze toe aan zijn tekst. Een korte Aanbiedingsbrief, gericht aan Ivo van Chartres, ontleende hij aan een ander, niet door hem met name genoemd manuscript.⁸

---

¹ Zo meende Jedin (1965) 561 dat de uit *HE I* bekende Epiloog ook onderdeel uitmaakte van *HE II*; Lettinck (1981) 392 stelde als juiste hypothese dat dit niet het geval is. Vidier (1965) 78-79 veronderstelde het bestaan van een geografische variant van de *HE*. Over de authenticiteit van het aanbiedingsgedicht bij de *HE* in de editie Rottendorff dat niet in de handschriften voorkomt bestaat nog altijd twijfel (zie hieronder noot 8).

² Lettinck (1981) 392: “Cet aperçu des éditions critiques existantes nous permet de conclure qu’elles sont insuffisantes pour consacrer une étude à Hugues de Fleury comme historiographe.”

³ Zie voor enkele oude edities van ‘Bruchstücke’ van de *HE* Potthast (1896).

⁴ Zie p. LXXXIV en noot 59.

⁵ B. Haller (1991) 62. Zie hieronder p. LXXXVI-VII.

⁶ Zie hieronder, p. LXXVII en noot 29 en voor de positie van de tekst van dit handschrift in de overleveringsgeschiedenis p. LXXXVI-VII.

⁷ Zie Appendix IV, p. 281.

⁸ Rottendorff (1636/1638), op de aan p. 1 voorafgaande bladzijde, inc. “Ecce tibi, praecellentissime Pater et Domne, duo humilitatis meae opuscula transmittō...”, expl. “Sed fructus laboris pretiosior auro, caritas est. Vale.” Onder deze Aanbiedingsbrief staat de mededeling: “Ex ueteri Chronico P. Petauii Senatoris Parisiensis haec Praescriptio exscripta est, nunc ad nostra.” Vermoedelijk is de brief ontleend aan ms. Vat. Ottob. lat. 1555 s. XIII. In de ondermarge van fol. 1 van dit handschrift staat de naam van de vroegere eigenaar, “Petauius” en bovendien deelt de editie Rottendorff een variant met de brief in het ms. (Brief aan Ivo, 36: “arce philosophiae” i.p.v. “philosophiae arce”). Op dezelfde pagina drukt Rottendorff bovendien nog een 19-regelige berijmde “Prologus auctoris ad Lodewicum Regem” (bedoeld wordt waarschijnlijk Lodewijk VI [1108-1137]), inc. “A Nino Chronicae liber hic tibi Rex Lodewice...”, expl. “Quique nefas odīs, tibi sit laus, optime Christe.”, zie ook Lettinck (1981) 388. Dit vers is echter nergens in de handschriftelijke overlevering aangetroffen. Om die reden betwijfelde reeds de *Hist. Lit.* (1756) 304 de authenticiteit van deze Prologus. Behalve het vierregelige versje aan het slot van de brief aan Adela bij *HE I* en *HE II* kennen we van Hugo alleen Aanbiedingsbrieven in proza (bij *De regia potestate* aan Hendrik I van Engeland, het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* aan de Duitse keizerin Mathilde en de *Chronica* aan de monniken van Sarlat). Führer (2014) 112 kondigt nader

In 1756 stelden de Mauristen in de *Histoire Littéraire de la France*⁹ vast dat er naast de door Rottendorff uitgegeven redactie nog een redactie in vier Boeken bestaat (voorafgegaan door een Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois), die zij aantreffen in het handschrift Paris, Bibliothèque du Roi 4963 (thans Paris BnF lat. 4963). Zij concludeerden ook al dat de korte redactie uit 1109 dateert en dat de lange een bewerking daarvan vormt uit het volgende jaar, van de hand van de auteur zelf.¹⁰

In 1851 verzorgde Georg Waitz in de *Monumenta Germaniae Historica* de uitgave van Hugo's *Opera historica*.¹¹ Conform de regels die in die tijd bij de *Monumenta* voor de editie van op compilatie berustende geschiedwerken werden gehanteerd¹² beperkte hij zich bij de *HE* tot een kleine selectie, voorafgegaan door een grondige studie van de hem bekende handschriften (een twintigtal, waarvan er vier de eerste redactie bieden): afgezien van incipits en explicits van niet opgenomen delen van het werk geeft hij van *HE I* hoofdzakelijk de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois, de inleiding van Boek I, de Prologen van de Boeken III en IV en de Epiloog, en van *HE II* de Prologen van de Boeken II, III, V en VI en enkele fragmenten van *HE II*, Boek VI. Hierdoor bleef de editie van de *HE* door Bernhard Rottendorff uit 1636 (herdrukt in 1638)¹³, op basis van één handschrift, tot in de eenentwintigste eeuw de enige vrijwel complete uitgave van deze tekst.

Waitz onderschreef de conclusies van de *Histoire Littéraire* over de twee redacties en de datering van de *HE*. Bovendien stelde hij vast dat enkele van de manuscripten van de tweede redactie de korte Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres bevatten, waarvan hij echter anders dan de Mauristen betwijfelde of deze inderdaad bij de *HE* hoorde.¹⁴

In 1855 publiceerde B. Dudík in het verslag van een bibliotheekreis een korte notitie over ms. Vaticano Reg. lat. 545: “wahrscheinlich das vom Verfasser selbst korrigirte Original der zweiten Ausgabe.”¹⁵ In 1938 onderkende André Wilmart zonder dat hij op de hoogte was van Dudík's notitie dat dit handschrift, dat aan de aandacht van Waitz was ontsnapt, een onmisbare schakel vormt voor het inzicht in de overlevering van de *HE*. Hij concludeerde niet alleen dat het manuscript, waarin vele handen in de loop van de tijd veelal kleine wijzigingen of toevoegingen in de tekst hebben aangebracht, uit Fleury afkomstig is en op bepaalde plaatsen door Hugo hoogstwaarschijnlijk eigenhandig is herzien, maar bovendien dat het een tekst van de tweede redactie biedt met een langere vorm van zowel de verder alleen uit de eerste redactie bekende Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois, als de in enkele handschriften van de tweede redactie aangetroffen Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres. Hij gaf de beide brieven uit en betoogde dat de eerste redactie als een voorontwerp van de auteur moet worden beschouwd, en dat Hugo zowel aan Adela van Blois als aan Ivo van Chartres een exemplaar van de tweede redactie gezonden moet hebben.¹⁶ Sinds deze publicatie van Wilmart is dus niet alleen het bestaan van de twee auteursredacties van de *Historia Ecclesiastica* bekend, maar ook het feit dat van de tweede redactie een onvolledig overgeleverd handschrift bewaard is, dat naar alle waarschijnlijkheid een reeks van auteurscorrecties bevat.

---

onderzoek aan en geeft een overzicht van de vermeldingen van het vers in de literatuur. Aan zijn opgave kunnen Mégier [2002b] (2010), 390 en Mégier (2014) 198 worden toegevoegd.

De editie Rottendorff geeft vervolgens de tekst van bijna het gehele werk vanaf het begin van Boek I, “Assyriorum igitur Rex potentissimus fuit olim Ninus...” tot en met het slot van Boek VI: “Carolus uero Pius, Franciam, Burgundiam, et Aquitaniam obtinuit solus.” als een doorlopend geheel, zonder de indeling in Boeken en Prologen zichtbaar te maken. Cf. Wilmart (1938) 293, noot 4 en Lettinck (1981) 388.

⁹ Zie hierboven, p. XV.

¹⁰ *Hist. Lit.* (1756) 297-300.

¹¹ Waitz (1851), herdrukt in *PL* 163, kol. 805- 921.

¹² Cf. Fuhrmann (1978) 18-19; Lettinck (1983) 8 en noot 5, Lake (2014) 345.

¹³ Zie hieronder, p. LXXXVI-VII en noot 73.

¹⁴ Waitz (1851) 338.

¹⁵ Dudík (1855) 131.

¹⁶ Wilmart (1938). De editie van de Aanbiedingsbrief aan Adela beperkt zich tot de t.o.v. *HE I* gewijzigde passages.

IV.2 Drie redacties: *HE I*, *HE II*, *HE II na herziening*

Het voor deze editie verrichte onderzoek naar de handschriftelijke overlevering van de *HE* bevestigde de bovengenoemde¹⁷ conclusies over de beide redacties van het werk. Bovendien toonde het aan dat in de overlevering twee vormen van de tweede redactie een rol spelen. Hugo bracht in de tweede redactie namelijk op een beperkt aantal plaatsen door het hele werk heen kleine wijzigingen, maar ook een paar grotere ingrepen aan.¹⁸ Het ging hierbij niet om een aantal losse correcties, maar m.n. uit de aard van de veranderingen in de Prologen wordt duidelijk dat er sprake is van een herziening van *HE II* door de auteur.

In 1109 voltooide Hugo de eerste redactie (*HE I*), een samenvatting van de wereldgeschiedenis, die begint bij de heerschappij van de legendarische koning Ninus van de Assyriërs en eindigt bij de dood van Karel de Grote en diens opvolging door zijn zoon Lodewijk de Vrome (814). Het werk is onderverdeeld in vier Boeken (elk met een Proloog¹⁹), en wordt voorafgegaan door een Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois en afgesloten door een Epiloog.

Reeds in 1110 besloot hij de *HE* grondig te bewerken. Met gebruikmaking van nieuw bronnenmateriaal werkte hij grote delen van de tekst om, verplaatste tekstgedeelten, splitste de eerste twee Boeken, voegde twee Prologen en een Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres toe, en liet de Epiloog vallen. Ook continueerde hij het werk tot het uiteenvallen van het Karolingische rijk na de dood van Lodewijk de Vrome (840). Het resultaat van deze bewerking was de vroegste vorm van *HE II*. Hiervan werd een fraai afschrift gemaakt, het tegenwoordige (helaas zwaar beschadigd overgeleverde) ms. Vat. Reg. lat. 545.²⁰

Ook daarna liet het werk Hugo niet los; hij herzag het door waarschijnlijk eigenhandig (op rasuur en *in margine*) tal van kleinere en enkele grotere wijzigingen aan te brengen in de tekst van het ms. Vat. Reg. lat. 545. De herziening concentreert zich op de Aanbiedingsbrief aan Adela, een paar Prologen en bepaalde delen van een drietal Boeken (Boek I, gedeelten van de Boeken V en VI). In tegenstelling tot de ingrepen van andere handen zijn de wijzigingen van de aan Hugo toe te schrijven hand soms ingrijpend en gaat het niet uitsluitend om kleine wijzigingen in de inhoud of formulering, maar ook om (in de eerste persoon enkelvoud gestelde!) mededelingen over de gebruikte bronnen en de indeling van het werk²¹. De ontwikkeling in de inhoud van het geschiedverhaal in de drie auteursvormen van de *HE* kan als volgt kort worden samengevat²²:

HE I

Boek I biedt de voorchristelijke geschiedenis vanaf de Assyrische koning Ninus, met het accent op de geschiedenis van de Joden (vanaf Abraham, hier tijdgenoot van Ninus²³). Op de geëigende plaatsen komen de rijken der Meden, Perzen, Grieken en Romeinen aan de orde.²⁴ Aan het slot van het Boek

¹⁷ p. XXIV.

¹⁸ Zie het onderstaande inhoudsoverzicht van *HE II* op p. XXVI-VII.

¹⁹ Volgens de ed. Waitz (1851) hebben alleen de Boeken III en IV een proloog. Dit is in overeenstemming met de rubrieken in de overgeleverde *HE I*-handschriften. Lettinck (1981) 393 wijst er terecht op dat afgeronde tekstgedeelten aan het begin en het slot van Boek I (ed. Waitz, resp. 351, r. 12-30 en 351, r. 48-352 r. 5) ook het karakter hebben van een proloog. In het laatste geval staat in de handschriften *in margine* “prologus operis subsequentis”.

²⁰ Zie hieronder, p. LXXVIII-IX.

²¹ Brief aan Adela, 14: “Inueni nuper quandam historiam...”; 50: “Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam...”; 144-145: “Inseram etiam huic libro aliqua de sanctis patriarchis...”; Proloog Boek VI, 22-23: “Verum multa que secuntur ab Anastasii bibliothecarii libro decerpsi...”

²² Zie voor een meer gedetailleerd overzicht van de verschillen in de redacties Appendix I.

²³ Hugo begint bij Ninus en Abraham in navolging van Orosius, *Historiae adversum paganos* 1,1,5: “Sunt autem ab Adam primo homine usque ad Ninum ‘magnum’ ut dicunt regem, quando natus est Abraham, anni III CLXXXIII, qui ab omnibus historiographis uel omissi uel ignorati sunt”, deels geciteerd in *HE II*, Epist. ad Adelam 162-64.

²⁴ Von den Brincken (1957) 195 wijst erop dat Hugo in zijn geschiedverhaal voor de periode vóór de geboorte van Christus de gebruikelijke vier wereldrijken uit de Oudheid behandelt (Assyriërs-Meden-Perzen-Macedoniërs), maar bij zijn weergave van de wereldrijken theorie (*HE I/HE II*, Boek I, 1051-1060) in afwijking daarvan aansluit bij het schema van Orosius’ *Historiae adversum paganos* 2,1,5-6 (Babylon-Carthago-

doorbreekt de auteur de chronologie van het werk om enkele pagina's te wijden aan de geschiedenis van de Scythen en de Parthen van de vroegste tijden tot de dagen van Octavianus Augustus. Boek II beslaat de periode van Augustus tot Constantijn de Grote (306-337): het optreden van Christus en de geschiedenis van de vroege kerk. In het eerste deel van het Boek speelt de Joodse geschiedenis een belangrijke rol met lange stukken over Herodes de Grote, de inname van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel in het jaar 70 door Titus; in het tweede deel ligt de nadruk op de behandeling van een reeks vroege ketterijen en christenvervolgingen.

Boek III beschrijft de periode van Constantijn de Grote tot de Oost-Romeinse keizer Tiberius II (578-582). Er wordt veel plaats ingeruimd voor Constantijn. Ook wordt weer een aantal ketterijen weerlegd en worden heilige mannen behandeld (langere passages over o.a. Ambrosius en Benedictus). Daarnaast komt de geschiedenis aan bod van volkeren als de Bourgondiërs, Gothen, Hunnen en Langobarden, maar in het bijzonder die van de Franken, met o.a. een lange passage over Clovis.

Boek IV behandelt de periode van de Oost-Romeinse keizer Mauricius (582-602) tot en met Karel de Grote. Ook Fleury zelf komt nu in beeld: de stichting van het klooster, en de translatie van Benedictus van Monte Cassino naar Fleury. De leer van Mohammed wordt beschreven. Er wordt, zoals aangekondigd in de Proloog, om ruimte te sparen maar één ketterij weerlegd, die der monotheleten (hier Ascephali genoemd). De aandacht richt zich steeds meer op de Frankische geschiedenis. Vooral aan Karel de Grote wordt erg veel ruimte besteed; zijn regering (768-814) vormt de feitelijke afsluiting van het werk.

HE II

Boek I biedt (net als in *HE I*) de voorchristelijke geschiedenis vanaf Ninus en Abraham. De toevoegingen t.o.v. de eerste redactie betreffen hoofdzakelijk Joodse geschiedenis. Voorts is er een vrij lange passage over Griekse mythologie opgenomen; ook zijn er enkele aanvullingen over het Romeinse Rijk. De grootste toevoeging vormt een passage aan het slot van het Boek, handelende over de superioriteit van de oudtestamentische 'theologi' t.o.v. de heidense filosofen. Bij de herziening vinden kleine aanvullingen en correcties plaats, en toevoegingen over de Babylonische ballingschap, Alexander de Grote en de Seleuciden.

Boek II wordt gevormd door het vrijwel ongewijzigde, afgesplitste laatste gedeelte van *HE I*, Boek I, dat de geschiedenis van de Scythen en Parthen behandelt. Bij de herziening is in Boek II niet ingegrepen.

Boek III is gebaseerd op het eerste deel van *HE I*, Boek II en beschrijft de periode van Augustus tot Titus (79-81), met veel Joodse geschiedenis. Aanvullingen t.o.v. *HE I* betreffen o.a. keizerbiografieën, passages over de komst van Christus en een tweetal weerleggingen van ketterijen. Voorts zijn op meer plaatsen dan in *HE I* opsommingen van pausen toegevoegd, en van 'viri insignes' op het gebied van geloof, wetenschap en cultuur. Ook is de uitvoerige beschrijving van de rampspoed die de Joden trof na de kruisdood van Christus bewerkt. De enige ingreep tijdens de herziening bestaat uit het raderen van de vermelding van de pausen Linus en Cletus.²⁵

Boek IV is gebaseerd op het tweede deel van *HE I*, Boek II en beslaat de periode van Domitianus (81-96) tot Diocletianus (284-305). Vooral de daar behandelde reeks ketterijen is in *HE II* bewerkt; ook heeft Hugo ingegrepen in de christenvervolgingen en de keizerbiografieën. Net als in Boek III zijn er opsommingen van 'viri insignes' en pausen toegevoegd. Ook Boek IV is vrijwel onberoerd gelaten bij de herziening: Hugo voegt alleen de marteldood van paus Clemens toe.

Boek V beschrijft dezelfde periode als Boek III van *HE I*: de tijd van Constantijn de Grote tot Tiberius II. Ook hier zijn de keizerbiografieën bewerkt, in het bijzonder die van Constantijn. Daarnaast zijn er tekstgedeelten aangepast over Ambrosius, over de Franken en over ketterijen. Voorts vinden we toevoegingen over tal van volkeren: Gothen, Hunnen, Bourgondiërs, Langobarden, Franken. Ook is er meer materiaal opgenomen over Byzantijnse keizers. Er zijn extra vermeldingen van 'viri insignes', pausen en andere kerkvorsten, en heiligen. Bij de herziening vermeldt Hugo

---

Macedonië-Rome). Dat laatste maakt hem volgens haar tot de eerste middeleeuwse wereldkroniekschrijver die in dit kader een plaats inruimt voor de Carthagers, zie hierboven, p. XVII.

²⁵ Zie p. XCVI-VII.

koning Gondiocus van de Bourgondiërs en voegt hij de namen van enkele pausen toe. Ook grijpt hij in in de passage over Benedictus' leerling Maurus.²⁶

Boek VI (dat correspondeert met *HE I*, Boek IV) behandelt de periode van Mauricius tot het uiteenvallen van het Karolingische rijk na de dood van Lodewijk de Vrome (840), met een zwaar accent op de Frankische geschiedenis. De passages over de Byzantijnse keizers en de ketterijen waarmee dezen zich inlieten zijn belangrijk uitgebreid; de continuatie t.o.v. *HE I* behandelt de in de eerste redactie slechts kort genoemde keizers Nicephorus (802-811) en Michael I (811-813), en de heerschappij van Lodewijk de Vrome. Ook de behandeling van Karel de Grote is veel uitvoeriger. De beschrijving van Mohammed is bewerkt, maar Hugo neemt grotendeels de *HE I*-tekst over, waaruit hij nog informatie weglaat, en maakt geen gebruik van de extra gegevens bij Anastasius Bibliothecarius.²⁷ Het verhaal van de translatie van het lichaam van Benedictus van Monte Cassino naar Fleury is bewerkt en er is een uitvoerig relaas toegevoegd van de mislukte poging om het lichaam van Benedictus vanuit Fleury weer naar Italië over te brengen. Ook in Boek VI is bij de herziening nauwelijks ingegrepen; Hugo voegt enkele opmerkingen toe over de Frankische hofmeiers.

IV.3 Aanbiedingsbrieven en Prologen

De verschillen in de Aanbiedingsbrieven en Prologen van de beide redacties geven nader inzicht in de achtergronden van de ontwikkeling van *HE I* naar *HE II*. Het onderstaande overzicht geeft een samenvatting van hun inhoud en laat de ontwikkeling van de structuur van het werk zien. De tijdens de herziening van *HE II* gemaakte aanvullingen zijn cursief weergegeven.

<i>HE I</i> (6 handschriften)	<i>HE II</i> (Naast het zwaar beschadigde auteursexemplaar 42 handschriften, die in vijf groepen kunnen worden ingedeeld; geen enkele groep biedt alle bestanddelen van het werk.)
	Aanbiedingsbrief aan Ivo Verzoek om instemming te betuigen met het werk.
Aanbiedingsbrief aan Adela Aanbieding van een compendium van de kerkgeschiedenis (periode Augustus-Lodewijk de Vrome), dat ook de geheimenissen van de kerk behandelt.	Aanbiedingsbrief aan Adela Aanbieding van een compendium van de kerkgeschiedenis (periode Augustus-Lodewijk de Vrome), dat ook de geheimenissen van de kerk behandelt, alsmede het stap voor stap vorderen van de kennis des geloofs. Aankondiging van de aan het eigenlijke werk voorafgaande behandeling van de voorchristelijke Joodse geschiedenis vanaf Abraham/Ninus en van de geschiedenis der Parthen. Leidraad vormt de regering van de wereldlijke vorsten [ontleend aan <i>HE I</i> , Proloog Boek I].
Proloog Boek I Aankondiging van de aan het eigenlijke werk voorafgaande behandeling van de voorchristelijke Joodse geschiedenis vanaf Abraham/Ninus; leidraad vormt de regering van de wereldlijke vorsten [verplaatst naar <i>HE II</i> , Brief aan Adela], in navolging van de evangelist Lucas [verplaatst naar <i>HE II</i> , Proloog Boek III].	
Boek I Periode Ninus-Caesar	Boek I Periode Ninus-Caesar

²⁶ Om ruimte te maken voor de laatstgenoemde ingreep werden tekstdelen geradeerd die onmisbaar waren voor de samenhang van de passage. Om die reden werd hier later opnieuw ingegrepen. Zie hieronder p. LXVII en noot 20.

²⁷ Boek VI, 284-328; Kedar (1984) 87; 208-210. Maar zie Mégier (2011) 344: "Hugh's report on Muhammad in no 2 [*HE II*] is slightly shorter than that in no 1 [*HE I*]; this does not necessarily (as Kedar ... supposes) show a diminished interest in the matter, but may be due to a greater effort at historical precision, if not impartiality."

	Proloog Boek II Doelstelling van het werk: beschrijving van het stap voor stap toenemen van de kennis des geloofs, <i>en van de voorafbeeldende rol van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe</i> . Aankondiging van de daaraan voorafgaande behandeling van Scythen en Parthen [ontleend aan <i>HE I</i> , Boek I].
Scythen, Parthen	Boek II Scythen, Parthen
Proloog Boek II Aankondiging dat het werk hier begint; leidraad vormt de regering van de wereldlijke heersers. Voorts zullen de opvolgers der apostelen en pausen, de vervolgingen, de ketters [verplaatst naar <i>HE II</i> , Proloog Boek III], alsmede de laatste verwoesting van de tempel worden behandeld.	Proloog Boek III Aankondiging dat de kerkgeschiedenis hier begint; ook de opvolgers der apostelen en pausen, de vervolgingen en de ketters zullen worden opgenomen [ontleend aan <i>HE I</i> , Proloog Boek II]. Voorts zullen de verblindende der Joden en de daden van grote Romeinen, Galliërs, Gothen etc. worden behandeld. Leidraad vormt de regering van wereldlijke heersers [ontleend aan <i>HE I</i> , Proloog Boek II, in navolging van de evangelist Lucas [ontleend aan <i>HE I</i> , Proloog Boek I]. <i>De reden van het tijdstip van de incarnatie</i> . Geografie van Italië [ontleend aan <i>HE I</i> , Proloog Boek IV]. Mededeling dat de kerkgeschiedenis in drie Boeken zal worden ondergebracht.
Boek II Periode Augustus-Diocletianus	Boek III Periode Augustus-Titus
	Proloog Boek IV Invectief tegen de Joden; uitleg over geheimenissen van de kerk, m.n. het voorafbeeldende karakter van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe (<i>bij de herziening bewerkt</i>).
	Boek IV Periode Domitianus-Diocletianus
Proloog Boek III Aankondiging dat, na de behandeling van de vroege kerk in het vorige Boek, dit Boek gewijd is aan de kerk t.t.v. de christelijke Romeinse keizers, maar ook ketterijen en hoofdstukken uit de Frankische geschiedenis behandelt. Geografie van Gallië.	Proloog Boek V Aankondiging dat, na de behandeling van de vroege kerk in het vorige Boek, dit Boek gewijd is aan de kerk t.t.v. de christelijke Romeinse keizers, maar ook ketterijen en hoofdstukken uit de Frankische geschiedenis behandelt. Geografie van Gallië.
Boek III Periode Constantijn-Tiberius II	Boek V Periode Constantijn-Tiberius II
Proloog Boek IV Aankondiging dat om ruimte te besparen in dit Boek geen ketterijen meer worden weerlegd (m.u.v. die van de Ascephali), hoe nuttig dit in het vorige Boek ook was [cf. <i>HE II</i> , Proloog Boek III]. Geografie van Italië [cf. <i>HE II</i> , Proloog Boek III].	Proloog Boek VI Apologie van de lengte en het compilerisch karakter van het werk. <i>Een belangrijke bron voor het Boek vormt het werk van Anastasius Bibliothecarius</i> . Hernieuwde opdracht aan Adela [gedeeltelijk ontleend aan <i>HE I</i> , Epiloog], met accent op het kerkhistorisch karakter van het werk.
Boek IV Periode Mauricius-Karel de Grote	Boek VI Periode Mauricius-Lodewijk de Vrome
Epiloog Terugblik op de inhoud van het werk. Lofrede op het geslacht van Adela [gedeeltelijk verplaatst naar <i>HE II</i> , Proloog Boek VI].	

Uit dit overzicht blijkt dat een drietal factoren een rol speelde bij het maken van een tweede redactie zo kort na de eerste: het beschikbaar komen van nieuw feitenmateriaal, de behoefte aan een betere indeling van het werk en het inruimen van een grotere plaats voor de geheimenissen (*sacramenta*) van de kerk.²⁸

²⁸ Zie p. XXXVI-VII.

Inderdaad vinden we in *HE II* beduidend meer historische informatie. Het belang dat Hugo hieraan hechtte wordt geïllustreerd door de bovengenoemde bij de herziening geplaatste kanttekening bij de Proloog van Boek VI over de betekenis van de recente vondst van de *Chronographia Tripartita* van Anastasius Bibliothecarius voor de inhoud van Boek VI.²⁹

Zoals we hierboven³⁰ al zagen wijzigt de auteur de structuur van het werk door de Boeken I en II te splitsen, de Aanbiedingsbrief aan Adela en de inleidende woorden van Boek I samen te voegen,³¹ bepaalde tekstgedeelten (vooral in de Prologen) te verplaatsen en de Epiloog te schrappen.³² De nieuwe indeling van het werk is in een aantal opzichten een verbetering.³³ De Boeken I en II van *HE I* vertoonden beide een breuklijn. Weliswaar is het nieuwe Boek II (over de Parthen en de Scythen) buiten verhouding kort uitgevallen, maar de auteur heeft door deze ingreep wel een oplossing gevonden voor het feit dat dit slot van *HE I*, Boek I chronologisch niet goed aansloot bij de rest van het Boek.³⁴ Door *HE I*, Boek II te splitsen op het punt waar de nadruk op de Joodse geschiedenis met de verwoesting van de tempel een einde neemt, creëert Hugo bovendien een geschikte plaats in het werk (de Proloog van het nieuwe Boek IV) om een veroordeling uit te spreken over de Joden.³⁵ Door de verplaatsing van de geografische beschrijving van Italië uit *HE I*, Proloog Boek IV naar *HE II*, Proloog Boek III gaat deze in de tweede redactie vooraf aan de beschrijving van de geschiedenis van het betreffende gebied.

De in de Brief aan Adela aangekondigde behandeling van de geheimenissen van de kerk³⁶ wordt in *HE I* nauwelijks meer expliciet aan de orde gesteld. In *HE II* besteedt Hugo er meer aandacht aan, m.n. in het slot van Boek I en in de nieuw toegevoegde Prologen van de Boeken II en IV. Het accent ligt hierbij vooral op typologische uitleg van de bijbel, waarbij aan gebeurtenissen of personen uit het Oude Testament een voorafbeeldende betekenis voor het christendom wordt toegekend.

De doelstelling van het werk is op zichzelf ongewijzigd,³⁷ maar de auteur worstelt met de vraag waar hij deze het beste aan zijn lezers bekend kan maken. Ook de steeds uitdijende lengte van zijn compendium baart hem naar zijn zeggen zorgen.³⁸

²⁹ Zie het overzicht, p. XXVII-VIII.

³⁰ Zie p. XXV e.v.

³¹ De Aanbiedingsbrief aan Adela krijgt daardoor de functie van proloog. De rubrieken in het hoofdhandschrift ms. Vat. Reg. lat. 545 duiden de Brief ook aan als 'Prologus': fol. 2r (titelblad) besluit met: "Incipit prologus libri primi"; op fol. 4r heeft de manus prima aan het slot van de Brief, zonder dat daarvoor in de opmaak ruimte was gelaten, de opmerking "Explicit prologus" geplaatst. Overigens wordt ook in de Epiloog van *HE I* naar de brief aan Adela verwezen als "huius libri primo prologo" (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 111v).

³² Tekstgedeelten uit de Epiloog van *HE I* werden verplaatst naar *HE II*, Proloog Boek VI (enkele zinsneden), en naar de Proloog van het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* (ed. Waitz [1851] 376). Cf. Lettinck (1981) 392.

³³ Opmerkelijk is dat de mededelingen over de indeling van het werk in de Prologen van de Boeken III en V nog gebaseerd blijken te zijn op de structuur van *HE I*. Zie ook hieronder p. LXXIX, noot 43.

³⁴ Dat hij zich hieraan stoorde blijkt uit een marginale in *HE I* (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 19r), waarvan de strekking werd overgenomen in *HE II*, Proloog Boek II, 92-96.

³⁵ De proloog wordt in Vat. Reg. lat. 545 aangekondigd door een zin aan het slot van Boek IV die door de eerste hand *in margine* is toegevoegd: "Igitur post extremum Iudaice plebis excidium eorundem breuiter arguam perfidiam Iudeorum qui nondum uolunt in Christum credere." Deze zin ontbreekt natuurlijk in de incomplete vroegste versie van *HE II* (ms.-groep δ, zie p. LXXIX) omdat de proloog daarin niet is opgenomen. Toch wordt hij ook in δ wel aangekondigd in de Proloog van Boek III, 32-34: "Arguam denique cecitatem Iudeorum qui nolunt in Christum credere, quem sciunt sibi a prophetis prenuntiatum fuisse."

³⁶ Epist. ad Adelam, 75-143. Zie p. XXXV en noot 69, en voorts p. XXXVI-VII.

³⁷ Zie hieronder, p. XXX, XXXII.

³⁸ Cf. de Proloog van *HE II*, Boek VI, 1-13: "Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere, et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare, uideor quibusdam modum propositae breuitatis excessisse. Sed audient, queso, quos breuis delectat oratio. Breuitatem in oratione custodiendam esse confiteor, si causa permittat, quia quorundam sensus hominum magis onerat oratio proluxa quam doceat. Segetem etiam nimia sternit ubertas et ad maturitatem non peruenit nimia fecunditas. Preuaricatio tamen dicenda est transire dicenda, et non minus non seruat modum perfecte orationis, qui strictius quam debet rem, quam qui effusius dicit, cum alter materiam excessisse, alter dicitur non impluisse. Peccat igitur uterque, sed alter uiribus, alter peccat inbecillitate." Zie voor het topisch karakter van de breuitasformule p. XLII, noot 122.

Bij de herziening door Hugo van *HE II* wordt in de Prologen vrijwel alleen ingegrepen voor de aanvulling van gegevens over de geheimenissen van de kerk: een passage over de rol van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe (Proloog van Boek II), een verklaring van het tijdstip van de komst van Christus³⁹ (Proloog van Boek III), een lange passage met een hele reeks voorbeelden van de voorafbeeldende functie van het Oude Testament voor het Nieuwe (Proloog van Boek IV, waar Hugo vrijwel een heel folium radeerde en van een nieuwe tekst voorzag). De ingrepen in de Boeken betreffen meest kleine aanvullingen en correcties, en toevoegingen van historische informatie.

IV.4 Kerkgeschiedenis of wereldgeschiedenis?

Hugo van Fleury is zeer duidelijk in de verwoording van de doelstelling van zijn *Historia Ecclesiastica*: het bieden van een compendium van de kerkgeschiedenis.⁴⁰ In zijn opvatting dient de beschrijving van de wereldse geschiedenis daarvoor het stramien te leveren, dat de historische betrouwbaarheid verschaft.⁴¹ Daardoor is de *HE* door de latere lezers (in de middeleeuwen en daarna) vaak als een wereldkroniek, en niet als een kerkgeschiedenis ervaren. Ook de meeste moderne studies ontkennen het specifiek kerkhistorisch karakter van de *HE* en beschouwen het werk als een (wereld)kroniek, cf. M. Manitius (1931) 518: “Zunächst ist allerdings die Kirchengeschichte keine solche...”; A.D. von den Brincken (1957) 193: “Hugos wichtigstes Werk ist sein *Chronicon*, das er freilich selbst *Historia ecclesiastica* nennt. Doch entspricht es in seiner Anlage durchaus einer Weltchronik”; Zimmermann (1960), 54: “Der Verfasser wollte, wie besonders aus Titel und Dedikationsschreiben hervorgeht, eine ‘Kirchengeschichte’ liefern, dennoch ist sein Werk auch unter dem Namen *Chronicon* bekannt und macht in der Tat zunächst eher den Eindruck einer Weltchronik”; Engels (1984) 617-18 (in navolging van Jedin [1962] 28): “Der Mönch Hugo von Fleury betitelte sein Werk zwar mit *Historia ecclesiastica* und versprach im Prolog der zweiten, 1110 abgeschlossenen Redaktion, den Leser zu den in der Geschichte verborgenen Geheimnissen der Kirche zu führen, schuf in Wirklichkeit aber nur eine Kompilation der Welt- und Heilsgeschichte.”⁴²

De vraag rijst wat men van een twaalfde-eeuwse *Historia Ecclesiastica* dan wel zou mogen verwachten. Moderne kerk- en literatuurhistorici zijn van mening dat in de hele westerse middeleeuwen geen ‘kerkgeschiedenis’ in de eigenlijke zin van het woord is beoefend.⁴³ Als grondlegger van de kerkgeschiedschrijving wordt algemeen Eusebius van Caesarea († ca. 340) beschouwd. Diens in het Grieks geschreven ‘Ekklesiastike Historia’ vormde (met de vijfde-eeuwse continuaties van Socrates, Sozomenos en Theodoretos) de basis voor de verdere ontwikkeling van het genre in het Oost-Romeinse Rijk. Reeds in 403 werd Eusebius’ werk door Rufinus van Aquilea in het Latijn vertaald en bewerkt, en voortgezet tot 395. In de zesde eeuw liet Cassiodorus († ca. 580) bovendien door Epiphanius Scholasticus een Latijnse vertaling maken van het werk van Socrates, Sozomenos en Theodoretos onder de titel *Historia ecclesiastica tripartita*. Hoewel daarmee de grondslag beschikbaar was voor de ontwikkeling van een Latijnse kerkgeschiedenis, is er in de middeleeuwen van West-Europa geen algemene kerkgeschiedenis geschreven, al was er natuurlijk wel sprake van een grote religieus geïnspireerde historiografische productie. Zeer grote invloed op de middeleeuwse historiografie had *De civitate Dei* van Augustinus (354-430), de beroemde verdediging van het christendom naar aanleiding van de inname van Rome door de Gothen (410). Dit werk gaf echter niet de aanzet tot een algemene kerkgeschiedenis, wel tot het schrijven van de apologetische wereldgeschiedenis *Historiae adversum Paganos* door Augustinus’ leerling Orosius. Een belangrijke factor bij het uitblijven van de ontwikkeling van een westerse kerkhistoriografische traditie was vermoedelijk de politieke fragmentering door het uiteenvallen van het West-Romeinse Rijk. De kerkelijke geschiedschrijvers

³⁹ Zie hierboven, p. XIX en noot 25.

⁴⁰ Zie hieronder, p. XXXII.

⁴¹ Zie hieronder, p. XXXIII-V.

⁴² Cf. voorts De Ghellinck (1954) 320: “l’ *Historia ecclesiastica* de Hugues de Fleury († 1124), qu’on peut appeler aussi une histoire universelle...”, Stöve (1989) 540, Schwaiger (1991) 1175, Jedin (1965) 563: “Die Diskrepanz von Vorhaben und Ausführung ist so evident, dass sich die weitere Frage aufdrängt: Was versteht Hugo unter Kirche?”

⁴³ Jedin (1965) 565: “Es ist eine allgemeinn bekannte Tatsache, daß die Kirchengeschichte im altchristlichen und modernen Sinn des Wortes erst unter dem Einfluß der Glaubensspaltung wiederaufgelebt ist. ... Das Mittelalter hat nicht Kirchengeschichte, sondern Heilsgeschichte getrieben...”. Cf. Kranemann (1991) 1173: “Das abendländ. MA kennt im Grunde nur chr. Historiographie, nicht eigentl. ‘Kirchengeschichte’, auch wenn dieser Begriff seit dem 12. Jh. gelegentlich begegnet.”

kozen daardoor voor de beschrijving van de geschiedenis van de kerk van een kleinere eenheid, zoals bisdom, volk of land.⁴⁴

Naar ontstaanstijd, inhoud en vorm zijn er in de kerkelijk georiënteerde geschiedschrijving van het Westen drie perioden te onderscheiden. In de vroegste periode is het christianiseringsproces van volkeren het hoofdonderwerp. Een bekend voorbeeld hiervan vormt de *Historia gentis Anglorum ecclesiastica* van Beda Venerabilis (†735). Vervolgens is in de Karolingische periode de christianisering grotendeels achter de rug en vinden we vooral *gesta* van abten en bisschoppen, die de geschiedenis van de betreffende kloosters en bisdommen behandelen. Slechts twee van deze werken worden gewoonlijk tot de kerkgeschiedenis gerekend vanwege hun titel: de *Historia Remensis Ecclesiae* van Flodoard van Reims (893/94-966) en de *Gesta pontificum Hammaburgensis Ecclesiae* van Adam van Bremen († ca. 1081). In het begin van de twaalfde eeuw tenslotte komen de wereldgeschiedenissen op. Naast wereldkronieken, historische summae en encyclopedieën en compendia van de geschiedenis van keizers en pausen zijn er voor het eerst sinds Beda twee auteurs die voor hun geschiedwerk de titel *Historia Ecclesiastica* kiezen: Hugo van Fleury en Ordericus Vitalis. Wellicht werd deze keuze ingegeven, zo betogen Jedin en Grundmann, door de behoefte om, als gevolg van de kerkelijke hervormingsbeweging van de elfde eeuw en de investituurstrijd, de kerk ook een eigen geschiedschrijving te verschaffen.⁴⁵

In elk geval blijft het opvallend dat slechts drie historische werken uit de volle en late middeleeuwen de titel *Historia Ecclesiastica* dragen. Behalve Hugo van Fleury en Ordericus Vitalis koos voor deze titel ook Tholomeus van Lucca (begin 14^e eeuw), voor wie de kerkgeschiedenis identiek is aan de geschiedenis van het pausdom.⁴⁶ In tal van annalen, kronieken en andere historische werken werd ruimschoots aandacht besteed aan kerkhistorische gegevens als de pausenopvolging, christenvervolgingen, kerstening, de levensbeschrijving van bisschoppen en abten, de geschiedenis van kloosters en in het bijzonder die van martelaars en heiligen, zonder dat het werk daarom speciaal ‘kerkgeschiedenis’ genoemd moest worden. Wereldgeschiedenis en kerkgeschiedenis liepen door elkaar⁴⁷. Maar wereldgeschiedenis was tegelijk ook heilsgeschiedenis: de ‘gesta imperatorum et pontificum’ waren steeds ook de ‘gesta Dei per imperatores et pontifices’, waarvan de verborgen betekenis voor het raadsbesluit van God in de loop van de heilsgeschiedenis moest blijken. In tegenstelling tot deze vormen van geschiedschrijving geldt voor de werken van de drie genoemde auteurs dat zij een universele vorm van kerkgeschiedenis vertegenwoordigen, die zich niet laat inperken door bepaalde ruimtelijke of institutionele begrenzings van kerkelijke historiografie. Voor het eerst plaatsen zij de geschiedenis van de kerk in de overkoepelende context van de wereldgeschiedenis, zoals dat tot dan toe alleen in de wereldkronieken gebeurde.⁴⁸ Toch zijn de geschiedwerken van deze drie auteurs niet over één kam te scheren.

Hofmann wijst op het belang van de denkbeelden die Hugo in zijn *HE*, die als eerste van de drie, in 1109/1110 werd geschreven, ontvouwt. Hij wil niet zozeer de kerk als institutie beschrijven, maar vooral de verschillende stadia van de heilsgeschiedenis. “Auch seine Kirchengeschichte ist also wesentlich Heilsgeschichte universalhistorischen Zuschnitts, aber trotz dieser Komponente sollte man Hugos Intentionen, wenn er sie vielleicht auch noch nicht ganz realisieren konnte, nicht unterbewerten, sondern sein Werk von seiner spezifischen Vorstellung des Zusammenhangs zwischen AT

⁴⁴ Zimmermann (1960) 11-41, Jedin (1962) 21-25, Grundmann (1978) 44, Schwaiger (1991) 1173.

⁴⁵ Zimmermann (1960) 43-44; Jedin (1962) 28: “Einen neuen Impuls, vielleicht sogar eine Wende in der kirchlichen Historiographie, scheint die Reformbewegung des 11. Jh. und der Investiturstreit anzubahnen. Der Kampf um die Eigenständigkeit der geistlichen Gewalt, gegen die Laienherrschaft in der Kirche und für deren Freiheit, rücken die Kirche als solche wieder in das Blickfeld der Geschichtsschreibung.”; Grundmann (1978) 44: “Erst seit der Scheidung von Sacerdotium und Regnum im Investiturstreit wurde die Gesamtkirche zu einem eigenen Thema der Geschichtsschreibung. Schon vor Ordericus verfaßte der Benediktiner Hugo von Fleury neben mehreren Darstellungen der fränkisch-französischen Königsgeschichte um 1110 eine *Historia ecclesiastica* (bis ins 9. Jahrhundert reichend).”

⁴⁶ Hofmann (1987) 413, Zimmermann (1960) 57.

⁴⁷ Chazan (1999) 409: “...quand il s’agit des historiens du Moyen Age et de leur conception de l’histoire, ne faut-il pas oublier celle de saint Augustin: ‘De fait, les deux cités sont mêlées et enchevêtrées l’une et l’autre en ce siècle, jusqu’au jour où le Jugement dernier les séparera’” (*Civ. Dei* 1,35: “Perplexae quippe sunt istae duae ciuitates in hoc saeculo inuicemque permixtae, donec ultimo iudicio dirimantur.”)

⁴⁸ Hofmann (1987) 413-14.

und NT, von vor- und nachchristlicher Zeit, vom zutiefst sakramentalen Charakter der Kirche und von ihren verschiedenen stufenweisen Konkretisationen vom alten Bund bis hin zur Gründung durch Christus her zu verstehen verschuchen.⁴⁹

Het werk van Ordericus Vitalis (begonnen in 1120) is daarentegen meer op de lokale geschiedenis van het klooster St. Évroul georiënteerd. Ordericus (1075-1142) zette zich in opdracht van zijn abt eerst aan de beschrijving van de geschiedenis van het klooster, maar plaatste die in het kader van de geschiedenis van aartsbisdom, land en volk: Rouen, Normandië en de Normandiërs. De ondernemingslust van de Normandiërs leidde tot de beschrijving van verre streken. Toen het werk bijna klaar was voegde hij aan het begin twee Boeken toe over de daden van Christus en de apostelen, waardoor hij het geheel tot een universele kerkgeschiedenis maakte.⁵⁰

De *Historia ecclesiastica nova* van Tholomeus van Lucca ten slotte is geheel op de geschiedenis van de pausen geconcentreerd. De schrijver was dominicaan en schreef zijn werk van 1313 tot 1317 in de toenmalige pauselijke residentie Avignon; ‘nieuw’ aan het werk is dat, anders dan bij Eusebius en diens navolgers, onder wie ook Hugo, niet meer de keizers de bepalende factoren zijn in de geschiedenis van de kerk, maar de pausen, in wier handen de universele geestelijke macht ligt.⁵¹

Er kan geen twijfel over bestaan dat ook Hugo van Fleury de titel *Historia Ecclesiastica* welbewust heeft gekozen. Hij wil een compendium (“breuiter magna comprehendo”⁵²) geven van de kerkgeschiedenis, waarvan hij gedeelten op verschillende manieren beschreven gevonden heeft door vele geschiedschrijvers in vele uitvoerige werken, die hij soms letterlijk, soms in zijn eigen woorden citeert:

Aecclesiasticam enim relegens historiam a multis historiologis per partes editam et modis uariis comprehensam, hoc uno uolumine decreui coartare et coadunatis mihi quam pluribus libris deflorare, ueritatisque medullam de singulis diligenter extrahere, utens eorumdem auctorum uerbis in quibusdam locis, aliquando uero sermonibus meis.⁵³

Ook in het werk zelf vermeldt hij regelmatig dat het hier om een kerkgeschiedenis gaat.⁵⁴ We dienen deze titel dan ook als programmatisch te beschouwen.

⁴⁹ Hofmann (1987) 414-15. Cf. hieronder p. XXXVI.

⁵⁰ Zimmermann (1960) 51-54, Hofmann (1987) 415-16.

⁵¹ Hofmann (1987) 416-17.

⁵² *HE II*, Brief aan Ivo 17-21: “Altero uero A. uenerabili comitisse ꝑcclesiasticam historiam defloro, credens etiam id multis qui secularibus implicantur negotiis multum profuturum, dum et uberiorem gestorum seriem eorum auribus per hęc quę ibi congeSSI reuoco, et breuiter magna comprehendo.”; *HE I*, Proloog Boek IV: “Quoniam his qui diuersis occupantur curis tedet multos euoluere libros, placuit mihi immensum pelagus ꝑcclesiasticarum historiarum compendiose colligere et numerosam librorum copiam hoc uno uolumine comprehendere”, parallel hieraan is de passage in *HE II*, Proloog Boek VI 1-4: “Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare uideor quibusdam modum proposit breuitatis excessisse.” Zie ook de volgende twee noten.

⁵³ *HE I*, Brief aan Adela (ed. Waitz (1851) 349, 27-31; vrijwel ongewijzigd in *HE II* voor herziening, zie Brief aan Adela 14-19, p. XLII en noot 120. Zie ook *HE I/HE II*, Brief aan Adela 29-31: “Si quis autem his contentus esse noluerit, hunc ad opulenta et magnifica uolumina de quibus hęc sumpsit transmittito.”

⁵⁴ In de Proloog van *HE I*, Boek I maar liefst driemaal: (ed. Waitz (1851) 351, 12-13) “Antequam tamen opus propositum adgrediar explanare, ecclesiasticas scilicet historias latissima suauitate refertas compendiosus breuiator deflorare.”; (22-23) “...a notissimis regum imperatorumque temporibus hanc ecclesiasticam historiam ordinare studebo...”; (27-29) “Oportet enim ut opinor a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare...” (ook in *HE II*, Brief aan Adela 157-159). Voorts in *HE I*, Boek I, 1079 (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 19r): “Hęc nunc de statu Iudaici populi et templi dixisse suffitiat ut ad ꝑcclesiasticam cursum transferamus historiam”. Zie ook de voorgaande twee noten. *HE II*, Proloog Boek III, 1 voor herziening: “Aecclesiasticas amodo Deo cooperante defloraturus historias” (bij de herziening gewijzigd in “Amodo igitur promissam defloraturus historiam...”); Proloog Boek III, 146-148 “Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere.” Frappant is wel dat Hugo bij de vervaardiging en de herziening van zijn tweede redactie in enkele gevallen het eerder genoemde begrip ‘kerkgeschiedenis’ verving door ‘geschiedenis’, cf. *HE I*, Brief aan Adela (ed. Waitz [1851] 349, r. 27), “Aecclesiasticam relegens historiam” : *HE II*, Ep. ad Adela r.14 (na herziening): “Inueni nuper quandam historiam”; *HE II*, Proloog Boek III, 1, voor herziening: “Aecclesiasticas amodo Deo cooperante defloraturus

Hugo schrijft Adela in de Aanbiedingsbrief dat zij als zij tijd vrij heeft in zijn werk kan lezen over de daden van de oude keizers en van sommige Gode welgevallige mannen: “Ecce habetis quod otiabunda legatis, actus uidelicet antiquorum imperatorum et quorundam Deo amabilium uirorum pariter memorabiles actus”; bij de herhaalde aanbieding in *HE II*, Proloog van Boek VI noemt hij alleen de voorvechters van het geloof en de kerkleiders: “Ecce habes coram te propugnatores fidei catholice, habes rectores ciuitatis Dei per diuersas ecclesias Christi populo presidentes.”⁵⁵ In de Proloog van *HE I*, Boek II kondigt hij aan de Romeinse keizers, maar ook de opvolgers van de apostelen en de pausen, de vervolgingen, de ketters en de laatste verwoesting van de tempel te zullen behandelen:

Ab Octauiano Augusto quippe imperatorum nomina Romanorum ibi seriatim pernotabo usque ad Karolum Magnum eiusque filium imperatorem Ludouicum, et tempora quibus floruerunt lucide designabo, sicque secundum eorum catalogum rerum relationes gestarum ita temporibus assignabo, ut, si modo dictum decurras catalogum, quid sub unoquoque imperatore gestum sit, euidenter agnoscere possis. Sed et sanctorum successiones apostolorum et presidum nomina Romanorum hic inseram, quique uiri catholici locis celeberrimis post ipsos apostolos regendas suscepierint ecclesias adnotabo. Nec preteribo persecutionum turbines quibus sancti martyres diuersis temporibus pro Christo carceribus trudi edictis principalibus urgebantur. (...) Preterea perfidos non pretermittam philocumpus, id est amatores iactantiae, qui maligno afflati spiritu diuina coinquinare dogmata friuolis adinventionibus uoluerunt. Horum etiam erroribus locis oportunis, paucis quidem sed affatim, Dei opitulante iuuamine, curabo respondere. Extremam quoque templi eersionem quae facta est sub Vespasiano et Tito, non tacebo...⁵⁶

In de parallellapassage in *HE II*, het begin van de Proloog van Boek III, noemt hij dezelfde onderwerpen, waaraan hij nog de ‘de verblindende der Joden’ toevoegt. Iets verder in dezelfde Proloog noemt hij bovendien de memorabele daden van de groten der Romeinen, Galliërs, Gothen en andere volkeren. Ter vergelijking: de opsomming van Eusebius in het proëmium van zijn Kerkgeschiedenis geeft (samengevat) als zijn onderwerpen: de opvolging der apostelen, de voornaamste leiders en schrijvers van de kerk, de ketters, de rampspoed der Joden na hun samenzwering tegen de Heiland, de christenvervolgingen, en martelaren uit zijn eigen tijd.⁵⁷

In de in Hugo’s doelstelling genoemde onderwerpen zit een grote component wereldse geschiedenis, want deze acht hij onontbeerlijk om de gebeurtenissen uit de kerkelijke geschiedenis goed naar voren te brengen: door de opeenvolging van koningen en keizers worden veel nuttige zaken duidelijk, “..per regum et imperatorum successiones multa necessaria perscrutantur”, schrijft hij aan Adela.⁵⁸ Meer dan eens betoogt hij dat de kerkgeschiedenis geordend moet worden aan de hand van de regeerperiodes van de bekendste koningen en keizers; anders worden de beschreven daden niet als geschiedenis, maar als oudewijvenpraat beschouwd.⁵⁹

Al in de proloog van het eerste Boek van *HE I* voert hij aan dat hij zich met deze opvatting in de traditie voegt van de evangelist Lucas, die in het begin van zijn evangelie (Lucas 1,5) koning Herodes en even verderop (2,1) keizer Augustus vermeldt om de geschiedenis van de geboorte van Christus in de tijd te plaatsen.

...a notissimis regum imperatorumque temporibus hanc ecclesiasticam historiam ordinare studebo, et precedentium rerum signis legitime confirmabo, illud recolens quod Lucas euangelista cum

---

historias”; na herziening: “Amodo igitur promissam defloraturus historiam”; *HE I*, Proloog Boek IV (ed. Waitz [1851] 352, r.48-49): “...placuit mihi immensum pelagus ecclesiasticarum historiarum compendiose colligere”, parallellapassage *HE II*, Proloog Boek VI, 1-2 “...immensum pelagus historiarum cupio perstringere.”

⁵⁵ Resp. *HE II*, Epist. ad Adela, 54-56 en *HE II*, Proloog Boek VI, 51-53.

⁵⁶ Ed. Waitz (1851) 351, r. 50- 352, r 3.

⁵⁷ Cf. Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, in de vertaling van Rufinus, I, 1-2.

⁵⁸ Epist. ad Adela 48-50, ook al in *HE I*.

⁵⁹ Cf. Proloog Boek III, 66-69. Zie Lettinck (1983) p. 54 en noot 55. Lettinck, ibid. 63 concludeert na bestudering van Hugo’s *Vita Sancti Sacerdotis* dat deze bij de beoefening van zowel historiografie als hagiografie het vaststellen van de juiste chronologie erg belangrijk achtte. “Gebeurtenissen uit de kerkelijke geschiedenis zoals het optreden van een heilige wonnen volgens hem aan waarheidsgehalte indien de verwevenheid daarvan met de profane/politieke geschiedenis aangetoond kon worden.”

dominice incarnationis texeret historiam Herodis regis Iudaice gentis in ipso sui sancti euuangelii printipio intulit mentionem. ‘Fuit’, inquit, ‘in diebus Herodis regis Iudeae sacerdos quidam nomine Zacharias de uice Abia’. Itemque post pauca: ‘Exiit edictum a Cēsare Augusto ut describeretur uniuersus orbis’, Cēsaris Octauiani faciens iterum mentionem. Oportet enim ut opinor a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare, et ab his quę cēlebri fama feruntur etiam apud gentiles perfectissime roborare.⁶⁰

In de parallelpassage in *HE II*, Proloog van Boek III⁶¹, geeft hij hetzelfde Lucascitaat, maar de verdediging van het uitgangspunt is hier extra aangezet. Hugo verklaart ter inleiding dat deze werkwijze door sommigen als overbodig wordt beschouwd, maar dat zij niet in strijd is met de leer van de kerk en geloofwaardige wetenschappelijke aanpak: “Sunt tamen nonnulli quibus uidetur fore superfluum, cum secundum tempora regum uel imperatorum ecclesiastice pertractantur historię. Sed non est contra religionem ecclesiasticam, aut auctenticam disciplinam” en hij sluit de passage af met de mededeling dat de evangelist zo handelde opdat minder bekende zaken door algemeen bekende feiten werden bekrachtigd en dat ook vele andere kerkhistorici zo te werk gingen,⁶² omdat niet door de vermelding van de regeerperioden van vorsten bekrachtigde gebeurtenissen niet als betrouwbare geschiedenis worden beschouwd, maar als oudewijvenpraat:

...quatinus illa quę minus erant hominibus nota, ab his quę pene apud omnes cēlebri fama ferebantur, cunfirmarentur, et roborarentur. Quod et multi alii religiosi diuinarum tractatores historiarum fecisse leguntur. Ille quippe res geste quę nulla regum ac temporum certitudine commendantur, non pro historia recipiuntur, sed inter aniles fabulas deputantur.⁶³

⁶⁰ *HE I*, Begin Boek I, Ms. Paris BnF lat 4963, fol. 5v. Voorts Brief aan Adela 157-161: “Oportet enim, ut opinor, a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare, et ab his que celebri fama feruntur perfectissime roborare. Grata enim est rerum gestarum cognitio, sed nisi rationis plenitudine fulciatur infirma.”; *HE II*, Brief aan Adela 165-167: “...omne hoc opus a notissimis regum imperatorumque temporibus ordinare curabo, et patentibus signis legitime confirmabo.”; *HE I*, slot Boek I, fol. 22v: “Ab Octauiano quippe Augusto imperatorum nomina Romanorum ibi seriatim pernotabo usque ad Karolum Magnum eiusque filium imperatorem Ludouicum, et tempora quibus floruerunt lucide designabo, sicque secundum eorum katalogum rerum relationes gestarum ita temporibus assignabo, ut si modo dictum decurras katalogum, quid sub quo imperatore gestum sit euidenter agnoscere possis.”; parallelpassage in *HE II*, Proloog Boek III, 44-51: “Incipiens quippe ab Octauiano Augusto omnium imperatorum nomina Romanorum ibi seriatim denotabo, usque ad Karolum Magnum et eius filium imperatorem Ludouicum, et tempora quibus floruerunt lucide designabo, sicque secundum eorum katalogum rerum relationes gestarum ita temporibus assignabo, ut si modo dictum decurras katalogum quid sub unoquoque imperatore gestum sit, euidenter agnoscere possis.”

Cf. Augustinus, *De Doctrina Christiana* 2,28: “Quidquid igitur de ordine temporum transactorum indicat ea quae appellatur historia, plurimum nos adiuvat ad libros sanctos intellegendos, etiam si praeter ecclesiam puerili eruditione discatur.”

⁶¹ Zie ook het inhoudsoverzicht van Prologen en Aanbiedingsbrieven hierboven, p. XXVII-VIII.

⁶² Zie Lettinck (1983) 50; A. Funkenstein (1950) 90-91 en noot 135.

⁶³ Parallelpassage in *HE II*, Proloog Boek III, 52-69: “Sunt tamen nonnulli quibus uidetur fore superfluum, cum secundum tempora regum uel imperatorum ecclesiastice pertractantur historię. Sed non est contra religionem ecclesiasticam, aut auctenticam disciplinam. Lucas nempe euuangelista cum dominicę incarnationis texeret historiam, Herodis regis Iudaicę gentis in ipso sui sancti euuangelii printipio intulit mentionem. ‘Fuit’, inquit, ‘in diebus Herodis regis Iudeae sacerdos quidam nomine Zacharias, de uice Abia’. Itemque post pauca: ‘Exiit edictum a Cēsare Augusto ut describeretur uniuersus orbis’, Cēsaris Octauiani faciens iterum mentionem, quatinus illa quę minus erant hominibus nota, ab his quę pene apud omnes cēlebri fama ferebantur cunfirmarentur, et roborarentur. Quod et multi alii religiosi diuinarum tractatores historiarum fecisse leguntur. Ille quippe res geste quę nulla regum ac temporum certitudine commendantur, non pro historia recipiuntur, sed inter aniles fabulas deputantur.” Chazan (1999) 408 n.a.v. deze passage: “Ainsi, Hugues de Fleury rappelle que l’Évangile est d’abord l’annonce d’un ensemble d’événements proprement historiques. La référence aux empereurs et aux rois, consacrée par l’autorité de l’Évangile, apparaît donc comme parfaitement justifiée dans une histoire ecclésiastique, c’est à dire une histoire de l’Église incarnée et de la foi sur terre. Bien plus, elle est indispensable pour en garantir la véracité, en la datant et en l’insérant dans l’histoire du siècle où les règnes des rois et des empereurs constituent les principaux et plus anciens repères chronologiques.” De passage werd onder meer door Vincent van Beauvais benut, zie Hofmann (1987) 402-03.

In de Proloog van de zgn. *Chronica*⁶⁴, een korte samenvatting van de *HE* die Hugo voor de monniken van Sarlat schreef om de datering te vergemakkelijken van hun patroonheilige Sacerdos, geeft hij opnieuw het bekende Lucascitaat. Hier laat hij het voorafgaan door de mededeling dat de lezer niet verbaasd moet zijn als naast de namen van heiligen ook die van heidenen vermeld worden en vervolgt hij na het citaat dat er sommigen zijn die door hun geloofsopvatting of uit onkunde de authentieke geschiedenis versmaden, maar dat dergelijke mensen, terwijl zij bij de uitvoering van hun werk de daden van onze voorgangers trachten weer te geven, inhoudsloos blijken en door hun toehoorders worden veracht alsof zij oudewijvenpraat citeren:

Porro lectori sapienti non sit extraneum si cum nominibus sanctorum ponamus nomina gentilium uirorum. Lucas nempe euangelista.... mentionem.⁶⁵ Hęc idcirco dixerim quia sunt nonnulli qui autenticas spernunt historias sub specie religionis uel propter imperitiam. Verumtamen hii tales dum secundum suum arbitrium actus precedentium conantur texere, in opusculorum suorum excutione apparent inanes, et ueluti aniles fabulas recitent ab auditoribus despiciuntur.⁶⁶

De algemene doelstelling van zijn boek verwoordt Hugo nog eens in de Proloog van Boek II (een tekst die in *HE I* nog niet voorkomt): aan de hand van het stramien der geschiedenis zal hij de lezers bekendmaken hoe de ware kennis van het geloof stap voor stap voortschreed.⁶⁷

De *HE* wil niet alleen informeren over de kerkelijke en de wereldlijke geschiedenis; in de Brief aan Adela kondigt de auteur al aan dat het werk daarnaast ook inzicht biedt in de *sacramenta*, de geheimenissen van de kerk.⁶⁸ Een lange passage van de brief is vervolgens gewijd aan voorbeelden van deze geheimenissen, m.n. de relatie tussen de zesde dag van de schepping en de zesde aetas van de wereld (de overeenkomst tussen de schepping van Adam en de incarnatie, de ‘vrije wil’ die de Heer Adam schonk en de uitstorting van de Heilige Geest in de zesde aetas, de zondeval in de eerste aetas en de verlossing in de zesde). Tot deze geheimenissen behoort ook de zojuist genoemde gefaseerde toeneming van de ware kennis van het geloof: in de derde aetas kreeg het Joodse volk onder Abraham de besnijdenis opgelegd, in de vierde aetas de Wet, in de zesde aetas vormde God een kerk uit heidenen en Joden. Dit alles had God ook op één moment kunnen verwezenlijken, maar hij koos voor de weg van de incarnatie.⁶⁹

IV.5 Het begin van de *Historia Ecclesiastica*

Nu uit het bovenstaande wel is gebleken dat Hugo van Fleury zich welbewust toeleegde op het schrijven van een kerkgeschiedenis, moet nog de vraag beantwoord worden wanneer in zijn werk de geschiedenis van de kerk begint.

⁶⁴ Zie hierboven p. XII en Appendix III.

⁶⁵ De tekst is hier, afgezien van de toevoeging van het adiectief ‘truculentissimus’ bij Herodes, woordelijk dezelfde als die bovenaan p. XXXIV, cum dominice – mentionem (2).

⁶⁶ Zie Appendix III, *Chronica*, Proloog, r. 20-28.

⁶⁷ *HE II*, Proloog Boek II 1-9: “Igitur quoniam iocundum est sapienti sacras historias nosse, quarum sola superficies solet ab humanis mentibus nebulas erroris abigere et eas ad imaginem ueritatis adducere, curabo nunc iuxta historie textum legentibus notificare, quomodo processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos etatum ac temporum, et quomodo uetus testamentum euuangelicis ministravit principiis in prefiguratione diuinorum sacramentorum, sicut uirilem etatem solet etas puerilis precedere.” Cf. ook *HE II*, Epist. ad Adelam, 112-13: “Interea tamen processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos etatum ac temporum.”

⁶⁸ Zie p. XXXVI-VII.

⁶⁹ *HE II*, Epist. ad Adelam 75-143 (reeds in *HE I*, bewerkt in *HE II*): “Preterea huius historie liber profunda (nimis profunda *HE I*) latenter continet ecclesię sacramenta...”. Behalve de in de brief aan Adela aangehaalde voorbeelden valt nog te denken aan de overeenkomst tussen Belus/Ninus-Abraham en Caesar/Augustus-Christus (*HE II*, Boek I, 1063-1070, ook al in *HE I*) en de passage over de dubbele natuur van Christus (reeds in *HE I*; aangepast in *HE II*, Boek IV 74-89). In *HE II* neemt de aandacht voor de sacramenten toe: nieuw zijn: bijna de hele de Proloog van Boek II (1-84), een passage in de Proloog van Boek III (70-80, toegevoegd bij herziening), de Proloog van Boek IV (geheel nieuw; bovendien is de passage 58-143 op rasuur aangebracht bij de herziening) en *HE II*, Boek IV 531-43.

Zoals we al zagen heeft Hugo zich bij de formulering van de doelstelling van zijn *Historia Ecclesiastica* gebaseerd op het gelijknamige werk van Eusebius van Caesarea.⁷⁰ Eusebius kondigt aan dat zijn kerkgeschiedenis bij Christus begint. Verderop in de inleidende hoofdstukken van zijn Boek I tracht hij met behulp van citaten uit het Oude Testament aan te tonen dat de komst van Christus geen verandering bracht in de bestaande leer. Nieuw was alleen het bijeenbrengen van Joden en heidenen onder deze leer. Vervolgens verklaart hij het leerstuk van de pre-existentie van Christus, dat leert dat de rechtvaardigen in het Oude Testament Christus al kenden en deel uitmaakten van Zijn ‘ecclesia’. Voor Eusebius zijn ‘ecclesia’ en de christenheid hetzelfde. En omdat ‘ecclesia’ tegelijk ook voor het volk Gods staat, gaat de oorsprong van de kerk heel ver terug in het verleden.⁷¹ Hierdoor kan de kerk als veel ouder dan de incarnatie en zelfs als supra-temporeel worden gezien. Deze opvattingen van Eusebius over de pre-existentie van de kerk voor de komst van Christus, en zelfs haar eeuwigheid, waren gangbaar in de vroege kerk.⁷² Net als Eusebius laat Hugo de geschiedenis van de kerk beginnen bij de incarnatie. Maar ook voor zijn *Historia Ecclesiastica* geldt, zonder dat hij dit met zoveel woorden zegt – zo min als hij toelicht waarom hij zijn werk laat eindigen bij Karel de Grote en Lodewijk de Vrome,⁷³ dat zij gebaseerd is op het concept van de pre-existentie van de kerk. Tegen die achtergrond is te begrijpen waarom het voor Hugo in de rede lag om te beginnen met een uitvoerige behandeling van de voorchristelijke geschiedenis van het Joodse volk, vanaf Abraham en de Assyrische koning Ninus tot keizer Augustus, om pas in Boek III van *HE II* tot de eigenlijke kerkgeschiedenis te komen.⁷⁴ In Hugo’s zienswijze is de kerk immers gegrondvest op de eenheid van het Oude en het Nieuwe Testament; de onderlinge typologische verbanden tussen de beide Testamenten verschaffen de kerk haar voorchristelijke geschiedenis. Doordat oudtestamentische beelden en verhalen opgevat worden als voorafbeeldingen van de kerk – de Ark van Noach, het Tabernakel, de burcht Sion – is de in het Oude Testament vertelde geschiedenis ook kerkgeschiedenis, zij het in een voorstadium, dat pas door Christus en de stichting van de kerk in het Nieuwe Testament, misschien door de Petrustraditie (Mattheus 16,18 *tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*) ten volle werd verwezenlijkt.⁷⁵

⁷⁰ Zie hierboven, p. XXXIII.

⁷¹ Zimmermann (1960) 22-23.

⁷² Congar (1952) 79: “En réalité il était impossible que la pensée chrétienne ne se posât pas la question d’une préexistence de l’Église avant le Christ, ou celle de son existence depuis le commencement du monde, voir de son existence éternelle”, *ibid.*, 80: “...l’Église ancienne s’est comprise elle-même comme une réalité supra-temporelle et dont les origines, antérieures au fait historique de l’Incarnation, coïncidaient avec celles du monde ou tout au moins de l’humanité.”

⁷³ Zie Mégier [2001a] (2010) 351-52; p. XXXIX.

⁷⁴ Cf. *HE I*, Boek I: (ms. Paris BnF lat. 4963 E, fol. 5r-v): “Antequam tamen opus propositum adgrediar explanare, ecclesiasticas scilicet historias latissima suauitate refertas compendiosus breuiator deflorare, primum oportunitate presenti uolumine de Iudaice plebis statu quedam perstringere, ne illorum famosissimam generositatem penitus uidear silentio preterire, de quorum constat origine dominum nostrum Iesum Christum carnem suscepisse. Igitur ab Abraham eorum patriarcha usque ad eiusdem Christi natiuitatem quondam narrationis lineam deducam, a Sirie regno uel regibus exordium sumens et tercia mundi etate qua legitur Ninus regnasse sub quo natus est Abraham...”; en fol. 5v-6r: “Oportet enim ut opinor a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare, et ab his quę celebri fama feruntur etiam apud gentiles perfectissime roborare. Vnde ego a Nino regum antiquorum notissimo nunc incipiam.”

⁷⁵ Hofmann (1987) 414, Zimmermann (1960) 55-56 Jedin (1965) 564; de door Zimmermann aangehaalde voorafbeeldingen betreffen: een marginale uit *HE I*, brief aan Adela *HE I* (Ms. BnF lat. 4963, fol. 5r, Waitz [1851] 350 noot): “Sciendum est quia sicut in diluio nemo saluari potuit nisi in archa, sic nunc nemo saluari potest nisi in ecclesia”; voorts *HE II*, Proloog Boek II, 34-42: “Hac ipsa etiam etate construxit idem Moyses Deo in heremo tabernaculum, quod uniuersalem presentis seculi significabat ecclesiam, et archam testamenti, per quam Christus designabatur in quo sunt omnes sapientię diuinę thesauri repositi, et candelabrum, per quod sancta predicatio quę iter lucis euntibus ad uitam ostendit exprimitur, et mensam, per quam sancta significatur scriptura, et alia multa, in quibus expressit nimis alta presentis ecclesię sacramenta”; *ibid.*, 58-64: “Inde enim procedens uerbum Domini per totum emanauit mundum, et extunc cepit in terris edificari turris non ex lapidibus ac cementis, sed ex diuersis populis et linguis, cuius cacumen penetrat cælum. Quę turris Syon spiritaliter appellatur, quod speculatio interpretatur. Speculatur enim futuri seculi magnum bonum, quod preparauit Deus diligentibus se.” (cf. 1 Petrus 2,5); Zimmermann (1965) 56 vermeldt voorts als door Hugo genoemde voorafbeeldingen in het OT *HE II*, Proloog Bk. II, 64-66 “Hęc (sc. ecclesia) etiam Dei sponsa propter numerosam quam ei cotidie parit filiorum sobolem per baptismatis sacramentum, merito potest appellari.”

Zoals eerder vermeld wil Hugo behalve de kerkelijke en de wereldse geschiedenis ook de geheimenissen (*sacramenta*) van de kerk behandelen, want ook op deze wijze verschaft de geschiedenis inzicht in de bijzondere betekenis van de kerk. Bij bijna alle door hem genoemde sacramenten speelt de typologische uitleg van de bijbel een rol, die bepalend is voor zijn opvatting over de geschiedenis van de kerk. Een belangrijk thema is, zoals hierboven gezegd, de vergelijking tussen de zesde dag van de schepping en de zesde aetas van de wereld en de indeling in aetates die elk een eigen fase van het heilsplan vertegenwoordigen⁷⁶. De *Historia Ecclesiastica* heeft door deze typologische, door Hugo aan de bijbelexegese ontleende conceptie uitdrukkelijk ten doel een heilsgeschiedenis te bieden.⁷⁷

Op basis van de voor zijn studie beschikbare edities en enkele van de belangrijkste handschriften uit de *HE*-overlevering veronderstelde Lettinck (1981) dat een belangrijke reden voor de totstandkoming van *HE II* was gelegen in het feit dat de auteur het begin van de kerkgeschiedenis in de *HE I* bij de geboorte van Christus legde, maar in *HE II* bij de plaats waar hij zijn geschiedschrijving feitelijk begint, dus bij Abraham en Ninus.⁷⁸ Hoewel Hugo door een slordige correctie⁷⁹ zelf aanleiding gegeven heeft tot deze veronderstelling, blijkt de theorie niet houdbaar als men de relevante passages uit de verschillende stadia van het werk met elkaar vergelijkt: het beginpunt van de kerkgeschiedenis was voor Hugo in beide redacties van de *HE* de incarnatie. In *HE I* kondigde hij in de Brief aan Adela aan dat zijn werk vanaf Octavianus Augustus en vanaf de incarnatie begint. Hij herhaalde dit in de Proloog van Boek II.⁸⁰ Maar hij vond dat niet stilzwijgend voorbijgegaan kon worden aan de daaraan voorafgaande geschiedenis van de Joden, het volk waaruit Christus was voortgekomen. Wegens de onbetrouwbaarheid van historische gegevens over oudere perioden begon hij bij de derde aetas, met Abraham, die hij in navolging van Orosius⁸¹ als tijdgenoot van de Assyrische koning Ninus beschouwde.⁸² Het is waarschijnlijk dat Hugo zelf zijn eerste Boek als proëmium op het eigenlijke werk zag. De Proloog van *HE II*, Boek III sluit af met de mededeling dat de gehele kerkgeschiedenis vanaf hier in drie Boeken zal worden ingedeeld.⁸³ Vermoedelijk verwijst deze zin nog naar de indeling van *HE I*, waarbij Boek I als proëmium geldt. Dat de indeling in het auteursexemplaar van *HE I* niet duidelijk was blijkt uit de formulering van een aantal rubrieken in de hoofdgetuige voor *HE I*, ms. Paris BnF lat. 4963, volgens Waitz wellicht het afschrift dat Hugo liet maken voor Adela.⁸⁴ Boek I: “Incipit proemium siue liber primus Historie Ecclesiastice”; Boek II: “Incipit Aecclesiastice Liber Historiae”; tussen de Boeken II en III: “Explicit Liber secundus quamuis primus proemii speciem uideatur obtinere. Incipit prologus tercii Libri.”⁸⁵

In *HE II* heeft de auteur besloten de voorchristelijke geschiedenis in twee delen te splitsen, zoals blijkt uit de Brief aan Adela: het eerste Boek behandelt de geschiedenis der Joden, het tweede die van de Parthen.⁸⁶ De kerkgeschiedenis begint nu dus bij Boek III, maar nog steeds bij de incarnatie. Dat blijkt

⁷⁶ Zie hierboven p. XXXV en noot 69.

⁷⁷ Zimmermann (1960) 57: “Um diesen Plan Gottes zu entwickeln, greift Hugo so weit in die vorchristliche Vergangenheit zurück. Die ganze Menschheitsgeschichte ist ihm Offenbarung des Handelns Gottes mit seiner Gemeinde, Offenbarung der sacramenta ecclesiae, deren Erforschung sich Hugo als Historiker zur Aufgabe gemacht hat.”; Hofmann (1987) 414-15, zie hierboven p. XXXI-II.

⁷⁸ Lettinck (1981) 394, 396; Lettinck (1983) 48, 52-53.

⁷⁹ Zie hieronder, p. XXXVIII.

⁸⁰ Ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 3v Brief aan Adela: “Ergo ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam, et Romanorum imperatorum et presulum nomina simul et gesta ibi curiosissime denotabo, usque ad Karolum Magnum et eius filium Ludouicum”; Proloog Boek II, fol. 22v: “His etiam nunc de Parthis breuiter expeditis, opus propositum nunc conabor inuadere.”

⁸¹ Orosius, *Historiae adversus Paganos*, 1,1,5.

⁸² Zie p. XXV, noot 23 en p. XXXVI, noot 74.

⁸³ *HE II*, Proloog Boek III, 146-48: “Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere.”

⁸⁴ Cf. Waitz (1851) 338: “fortasse idem quem Hugo ex exemplari suo describendum et Adela transmittendum curavit.” Ook de *Histoire Littéraire de la France* X (1756), 297 is van mening dat dit handschrift “peut passer pour original”.

⁸⁵ Resp. fol. 5r, 23r en 57r. Cf. Lettinck (1981) 394; zie ook het overzicht hierboven, p. XXVII-VIII.

⁸⁶ *HE II*, Epist. ad Adelam, 144-150: “Inseram etiam huic libro aliqua de sanctis patriarchis et quomodo Moyses propheta sanctissimus eduxit ab Egipto Hisraheliticum populum per mare rubrum sicco uestigio ne illorum

uit de ongewijzigd uit *HE I* overgenomen mededeling in de Brief aan Adela⁸⁷, maar ook uit het slot van de (in *HE II* nieuwe) Proloog van Boek II, waarin de auteur meedeelt iets over de Parthen te zullen zeggen alvorens aan het voorgenomen werk te beginnen.⁸⁸ Dit wordt herhaald aan het slot van Boek II, waar de formulering uit *HE I* nog wordt aangepast.⁸⁹ Vervolgens wordt het begin van de kerkgeschiedenis nog tweemaal met nieuwe formuleringen aangekondigd in de Proloog van Boek III.⁹⁰

Bij de herziening van de Brief aan Adela is Hugo bepaald onzorgvuldig te werk gegaan. In *HE I* en *HE II* had hij op verschillende plaatsen aangegeven dat zijn werk een compilatie vormde van een zeer groot aantal boeken over kerkgeschiedenis.⁹¹ In dit kader paste ook de opmerking in *HE I*, Brief aan Adela⁹²: “Aecclesiasticam enim relegens historiam, a multis historiologis⁹³ per partes editam, et modis uariis comprehensam, hoc uno uolumine decreui coartare”: Ik heb besloten de kerkgeschiedenis te herlezen, die door vele geschiedschrijvers in gedeelten is beschreven en op verschillende manieren bijeen is gebracht, en haar in dit ene boek samen te persen. Kennelijk denkend aan het belang voor de tweede redactie van de vondst van het werk van Anastasius Bibliothecarius, waarover hij ook in de marge van de Proloog van Boek VI een aanvulling aanbracht, veranderde hij bij de herziening deze zin in “Inueni nuper quandam historiam, a multis historiologis per partes editam, et modis uariis comprehensam, quam in hoc uno uolumine decreui coartare” (op paleografische gronden kan men zelfs vermoeden dat de toevoeging “quam in” een latere correctie betreft om de zin weer lopend te maken), waardoor de betekenis verloren ging.

Op dezelfde wijze veranderde hij even verderop⁹⁴ de aankondiging “Ergo ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam” in “Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam”, zonder zelfs maar de volgende zin aan te passen, die meldt dat hij de geschiedenis vanaf de incarnatie weergeeft.⁹⁵ Ook de andere plaatsen in *HE II* die het begin van de kerkgeschiedenis aangeven blijven ongewijzigd.⁹⁶

---

famosissimam generositatem uidear silentio preterire, de quorum constat origine Dominum nostrum Iesum Christum carnem suscepisse. Altero uero pauca de Parthorum et Amazonum regno narrabo.”

⁸⁷ *HE I* (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 3v) “Ergo ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam”; In *HE II*, Brief aan Adela, 50 werd pas ingegrepen bij de herziening, zie onder.

⁸⁸ *HE II*, Proloog Boek II, 84-86: “His ita se habentibus restat etiam nunc ut de Parthis, qui diu in Perside regnauerunt, aliquid dicam, antequam propositum opus attingam.”

⁸⁹ *HE I*, ms. BnF 4963, fol. 22v “His etiam nunc de Parthis breuiter expeditis, opus propositum nunc conabor inuadere”; *HE II*, Boek II, 212-13 “His de Parthis breuiter expeditis, operi proposito manum applicabo.”

⁹⁰ *HE II*, Proloog Boek III, 1-3: “Aecclesiasticas amodo Deo cooperante defloraturus historias a natiuitate Domini et saluatoris nostri Iesu Christi exordium sumam” (bij de herziening gewijzigd in: “Amodo igitur promissam defloraturus historiam, a natiuitate Domini et saluatoris nostri Iesu Christi exordium sumam...”; Proloog Boek III, 146-48 “Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere, et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere.” De formulering verwijst naar indeling van *HE I*, maar wordt pas in *HE II* voor het eerst aangetroffen.

⁹¹ Cf. *HE I/II*, Brief aan Adela, 29-31: “Si quis autem his contentus esse noluerit, hunc ad opulenta magnifica uolumina de quibus hec sumpsi transmittito”; *HE I*, Proloog Boek IV, ms. Paris BnF 4963 fol. 92v: “Quoniam his qui diuersis occupantur curis tedet multos euoluere libros, placuit mihi immensum pelagus ecclesiasticarum historiarum compendiose colligere et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare...”; parallelpassage *HE II*, Proloog Boek VI 1-3: “Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare...”; *HE I*, Proloog Boek IV, fol. 92v: “Poterunt inquam illis maxime prodesse qui magna doctorum uolumina quibus eis responsum est non habent, aut secularibus impliciti curis ea legere uel intelligere nullatenus possunt”; *HE II*, Proloog Boek III, 26-29: “Quod illis maxime profuturum esse confido, qui magna doctorum uolumina quibus eis responsum est, non habent, aut secularibus impliciti curis ea minime legere possunt.”

⁹² *HE I* (ms. BnF lat. 4963, fol. 2v), *HE II*, Brief aan Adela, 14-16. Zie over deze passage ook p. LXVI-VII.

⁹³ Bij vermeldingen van het zeldzame woord historiologus = geschiedschrijver wordt Hugo regelmatig aangehaald (zie Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*, Turnhout 1975, p. 439, Guenée (1980) 44.

⁹⁴ *HE II*, Brief aan Adela, 50, zie boven en noot 87.

⁹⁵ *HE II*, Brief aan Adela, 54-57 “Ecce habetis quod otiabunda legatis, actus uidelicet antiquorum imperatorum, et quorundam Deo amabilium uirorum pariter memorabiles actus, ab incarnatione dominica usque ad tempora prefinita.”

⁹⁶ Driemaal zegt Hugo in *HE II* dat zijn opus propositum/promissa historia bij de incarnatie begint: *HE II*, Proloog Boek II, 84-86; Boek II, 212-13; Proloog Boek III, 1-3, zie p. XXXVII-VIII. Weliswaar vermeldt hij in

IV.6 Het einde van de *Historia Ecclesiastica*

Hugo liet zijn *Historia Ecclesiastica* in 1109 in de vroegste vorm (*HE I*) eindigen bij de dood van Karel de Grote, terwijl in zijn tijd de meeste wereldkronieken en vergelijkbare werken doorliepen tot in de eigen tijd van de auteur.⁹⁷ In 1110 gaf hij het werk in *HE II* een korte continuatie met de regeringsperiode van Karels zoon Lodewijk de Vrome; hij sloot nu af met de verdeling van het rijk door diens zonen na de slag bij Fontenoy in 841. Maar al in de Aanbiedingsbrief aan Adela in *HE I* kondigde hij zijn voorgenomen eindpunt aan “...Romanorum imperatorum et presulum nomina simul et gesta ibi curiosissime denotabo usque ad Karolum Magnum et eius filium Ludouicum.”⁹⁸

Omstreeks 1115 schreef hij als vervolg op de *Historia Ecclesiastica* een boek over de recente geschiedenis, het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*, dat de periode van ca. 840 tot de dood van de Franse koning Filips I (1108) beslaat. Dit werk is heel anders van karakter dan de *HE*, omdat het daarin geboden heilshistorisch perspectief ontbreekt. Toch is duidelijk dat het samen met de *HE* onderdeel vormt van een werkplan dat Hugo kennelijk al bij het schrijven van *HE I* voor ogen stond.⁹⁹ Hij kondigde namelijk al in de Epiloog van *HE I* aan Adela aan een dergelijk boek te zullen schrijven: “...alio, si vobis placuerit, libro tam attavorum vestrorum Danorum scilicet atque Normannorum, quam regum gesta Francorum ab imperatore Ludovico, Karoli Magni imperatoris filio, usque ad haec nostra tempora breviter decantabo.”¹⁰⁰ In de Proloog van het *Liber qui modernorum regum continet actus* zegt hij de Franse koningen te zullen beschrijven na Lodewijk de Vrome: “qui post Lugdouicum imperatorem regnauerunt in Franciam.”¹⁰¹ Het werk is samengesteld als supplement op de *Historia Ecclesiastica*: “ad supplementum historiae illius cuius supra meminimus, et quam sicut promissimus nuper edidimus”¹⁰², zonder twijfel een verwijzing naar de *HE*.¹⁰³

In dezelfde Proloog vermeldt Hugo dat de slag bij Fontenoy (841) de scheiding van het regnum Francorum en het imperium Romanorum betekende: “Ab illo tamen die usque nunc manet regnum Francorum ab imperio Romanorum seiunctum atque diuisum.”¹⁰⁴ Het is aannemelijk dat dit voor hem de reden was om hier zijn *Historia Ecclesiastica* te beëindigen. Zonder te concluderen dat het Romeinse Rijk en daarmee het vierde Wereldrijk¹⁰⁵ niet langer bestond stelde hij vast dat de geschiedenis van zijn eigen volk daarvan niet langer deel uitmaakte.¹⁰⁶ Het werd daarmee ook moeilijk om vast te houden aan het concept van een universele kerk met een voor allen gemeenschappelijke geschiedenis.¹⁰⁷

HE II ook tweemaal dat zijn verhaal (linea narrationis) bij Ninus begint (bij de ingreep in r. 50, maar ook op een ongewijzigde plaats in r. 150-52 van de brief aan Adela), maar dat is ook al het geval in *HE I*: (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 5v-6r) “Oportet enim ut opinor a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare, et ab his quę celebri fama feruntur etiam apud gentiles perfectissime roborare. Vnde ego a Nino regum antiquorum notissimo nunc incipiam.”

⁹⁷ Goetz (1991) 247 over de ‘universal chronicle’ “Its theme is universal history as a whole, from the beginning of the world (the creation) or at least the incarnation of Christ until the times of its author (with rare exceptions, such as Frechulf of Lisieux or Hugh of Fleury...)”.

⁹⁸ Ms. Paris BnF lat 4963, fol. 3v; de formulering is ongewijzigd in de Brief aan Adela in *HE II*, 51-53.

⁹⁹ Zie hierboven, p. XII-III.

¹⁰⁰ Waitz (1851) 353, r. 43-44.

¹⁰¹ Waitz (1851) 376, r. 15-16.

¹⁰² Waitz (1851) 377, r. 11-12.

¹⁰³ Zie hierboven p. XII en noot 30.

¹⁰⁴ Waitz (1851) 376, r. 44-45.

¹⁰⁵ Zie hierboven p. XXV, noot 24.

¹⁰⁶ Lettinck (1983) 210. Smalley (1974) 99-100 “Hugh does not deny the continued existence of the Roman empire, now ruled by Germans; he simply registers the fact that the French kingdom does not belong to it. He seems to be meeting the challenge; then he stops half-way. It was inconsistent to accept the identification of the present-day empire with the fourth monarchy: the empire had ceased to be universal on his own showing.”

¹⁰⁷ Mégier [2001a] (2010) 351-52 meent dat voor Hugo het bestaan van een universele kerk onmogelijk is zonder het Romeinse imperium. Zij merkt op dat dit hem niet schijnt te verontrusten en dat hij geen behoefte heeft om zijn opvattingen toe te lichten. Mégier: “Ora, con la spartizione dell’impero, o più precisamente con la battaglia di Fontenay che la rende definitiva, Ugo termina anche la sua *Historia ecclesiastica*. La sua seconda opera storica, che tratta del periodo successivo, non è più una storia della Chiesa ma si chiama *Liber modernorum regum Francorum actus*. In altre parole, la storia della Chiesa finisce con l’impero romano perché la Chiesa, non dovendo esercitare un potere, non può raccogliere esta stessa l’eredità romana, e perché per Ugo non ha senso

IV.7 Hugo's opvatting over kerkgeschiedenis: een samenvatting

De bevindingen in de voorgaande paragrafen leidt tot het volgende beeld van Hugo's opvatting over kerkgeschiedenis. Toen hij het plan opvatte om een kerkgeschiedenis te schrijven baseerde Hugo zich op de uitgangspunten van de *Historia Ecclesiastica* van Eusebius, bisschop van Caesarea (ca. 260-340), die ook nu nog als "de vader van de Kerkgeschiedenis" bekend staat. Diens in het Grieks geschreven werk was al vanaf het begin van de vijfde eeuw in de Latijnse vertaling van Rufinus beschikbaar en vormde eeuwenlang het model bij uitstek voor het schrijven van een kerkgeschiedenis.¹⁰⁸ De door Hugo in de Proloog van *HE II*, Boek III aangekondigde onderwerpen tonen overeenkomst met de opsomming die Eusebius in het begin van zijn kerkgeschiedenis geeft.¹⁰⁹ Net als Eusebius maakt hij gebruik van de regeerperioden van de Romeinse keizers om de gebeurtenissen die hij verhaalde in de tijd te plaatsen.

Bij Eusebius treffen we een tweeledigheid in de opvatting over het begin van de kerkgeschiedenis, die verband houdt met de twee naturen van Christus. De geschiedenis van de kerk begint bij Christus, dus bij de incarnatie, maar anderzijds is Christus eeuwig en bestond dus al voor zijn geboorte. Eusebius schenkt daarom in zijn inleiding aandacht aan passages uit het Oude Testament die volgens hem betrekking hebben op het optreden van Christus en komt tot de conclusie dat de daar genoemde rechtvaardigen "christenen" genoemd kunnen worden. En omdat de kerk en de christenheid voor Eusebius identiek zijn geldt ook voor de kerk dat zij veel ouder is dan de incarnatie.¹¹⁰

Dezelfde tweeledigheid vinden we van het begin af aan in Hugo's *HE*. Hij geeft meermalen aan dat de geschiedenis van de kerk bij de incarnatie begint. Maar Boek I van *HE I* is in zijn geheel aan de voorchristelijke geschiedenis gewijd (Assyriërs, Parthen), zodat een rubriekschrijver zich afvraagt of dit niet een inleiding is.¹¹¹ In *HE II* wordt dat Boek nog gesplitst, zodat Hugo daar pas in Boek III aan de incarnatie en dus aan de eigenlijke geschiedenis van de kerk toekomt.¹¹²

De typologische uitleg van de bijbel, waarbij aan gebeurtenissen of personen uit het Oude Testament een voorafbeeldende betekenis voor het christendom wordt toegekend, speelt ook bij Hugo een steeds in belang toenemende rol. Al in *HE I* wordt in de Brief aan Adela de behandeling van de zesde scheppingsdag als voorafbeelding van de zesde aetas aangekondigd, maar in die redactie komt die nauwelijks meer aan de orde. In *HE II* besteedt Hugo er meer aandacht aan, vooral in de Prologen en ook bij de herziening van deze redactie.¹¹³

---

che questa eredità venga raccolta da poteri politici particolari, visto che la caratteristica essenziale del potere romano imperiale, e ciò che lo rende adatto come appoggio della Chiesa universale, è appunto la sua universalità. La storia di una Chiesa al tempo stesso spirituale e universale non può esistere senza l'impero romano. Le faccende ecclesiastiche che trovano posto anche nella storia dei "re dei Franchi" non costituiscono una storia coerente in se stessa. In un certo senso proprio la logica di una Chiesa universale, che trova nell'impero romano il suo sostegno storico, vuole che dopo la fine di questo impero – se non viene continuato dalla Chiesa stessa – l'universalità si spezzi, e che la Chiesa non abbia più una storia propria, ma varie storie integrate nelle storie dei vari paesi. Questo però non sembra disturbare Ugo: non dedica nessun commento alla ragione che gli fa terminare la sua *Historia ecclesiastica* prima di arrivare al suo presente, né crede utile esplicitare il rapporto tra le sue due opere storiche; non mostra nessun indizio di rimpianto per la fine dell'impero universale e non sembra vedere una difficoltà nell'attribuire il titolo imperiale a quelle che per lui adesso sono entità politiche particolari."

¹⁰⁸ Zimmermann (1960) 11-12.

¹⁰⁹ Zie hierboven, p. XXXIII.

¹¹⁰ Eusebius I, 4,6-7; Zimmermann (1960) 23.

¹¹¹ "Explicit Liber secundus quamvis primus proemii speciem uideatur obtinere", zie hierboven, p. XXXVII.

¹¹² Von den Brincken (1957) 194 over de *HE*: "Es soll die Zeit von Augustus bis auf Karl den Großen umfassen, in diesem Abschnitt sieht er die eigentliche Entwicklungsepoche der Kirche. Das hindert ihn bei der Ausführung seines Planes freilich nicht, in der ersten Fassung ein Buch, in der zweiten sogar zwei Bücher für die vorchristliche Zeit zu reservieren – Hier spricht er auch von den Präfigurationen der Geschichte im Sechstageswerk."

¹¹³ *HE I* geeft de ook in *HE II*, Boek I, 1070-73 opgenomen passage. In *HE II* vinden we de typologische exegese m.n. in het slot van Boek I (de voorzegging in het Oude Testament van de komst van Christus), in de nieuw toegevoegde Proloog van Boek II (passage over de rol van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe, nog aangevuld bij de herziening), in de Proloog van Boek III (een verklaring van het tijdstip van de komst van Christus die bij de herziening in de marge is toegevoegd), de nieuwe Proloog van Boek IV (een reeks voorbeelden van de

Hugo wil dus de geschiedenis van de kerk beschrijven naar het voorbeeld van Eusebius. En ook hij hecht er zeer aan zijn werk betrouwbaarheid te verlenen door zijn kerkhistorische gegevens te verbinden aan de chronologie van de geschiedenis der Romeinse keizers, waarbij hij zich beroept op de evangelist Lucas.¹¹⁴ De rol van de wereldse geschiedenis is zo groot, dat Hugo zelf in zijn Proloog van het vervolgwerk *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* aan de *HE* refereert als “een boek over de daden der Romeinen”.¹¹⁵

Behalve de geschiedenis van de kerk wilde Hugo van meet af aan ook de geschiedenis van de Romeinen en de Franken beschrijven. Hij vond ook wereldse geschiedenis van groot belang: “Siquidem per historiam preteriti temporis series comprehenditur, et per regum et imperatorum successiones multa necessaria perscrutantur” (Brief aan Adela, 47-50). Al bij de eerste redactie van de *Historia Ecclesiastica* wist hij dat de meest recente geschiedenis van de Franken niet paste in het kader van dit werk. In de Aanbiedingsbrief en de Epiloog van *HE I* kondigt hij aan deze naderhand in een afzonderlijk werk te willen behandelen. De titel van *HE I* luidt in de meeste handschriften “*Liber historiae ecclesiasticae gestorumque Romanorum atque Francorum*”.¹¹⁶

Zonder dat Hugo zijn uitgangspunten in zijn werk formuleert kan er geen twijfel over bestaan dat hij van mening is dat de feitelijke kerkgeschiedenis begint bij de incarnatie, maar dat de geschiedenis vanaf de schepping – voor zover betrouwbaar vast te stellen – er als onderdeel van Gods heilsplan bij hoort.¹¹⁷ Twee ‘geheimenissen van de kerk’ zijn voor hem fundamenteel voor de geschiedenis van de kerk: de gefaseerde uitvoering van het heilsplan en de voorafbeeldende rol daarbij van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe. Bij de bewerking van zijn boek komen deze factoren hoe langer hoe meer naar voren, zoals onder meer blijkt uit het begin van Proloog Boek II: “...curabo nunc iuxta historiæ textum legentibus notificare, quomodo processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos etatum ac temporum, et quomodo Vetus Testamentum euangelicis ministravit principiis in prefiguratione diuinorum sacramentorum, sicut uirilem etatem solet etas puerilis precedere”.

Het is volstrekt duidelijk dat Hugo volgens een vooropgezet plan een universele geschiedenis van de kerk als Gods heilsinstrument heeft willen schrijven. Hij heeft hierbij allerlei interpretatietechnieken willen gebruiken om de evolutie van het heil in de geschiedenis aan te tonen.¹¹⁸ In het supplement op de *HE*, het eerder genoemde *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* liet hij dat conform zijn oorspronkelijke opzet achterwege.¹¹⁹

---

voorafbeeldende functie van het Oude Testament voor het Nieuwe; bij herziening is hiervan een heel folium geraaddeerd en herschreven). Zie ook p. LXV, LXVI.

¹¹⁴ Zie hierboven, p. XXXIII-V.

¹¹⁵ Prologus, ed. Waitz (1851) 376: “Porro ego dudum amittae vestrae, relictæ videlicet comitis Stephani Carnotensis, codicem unum de gestis Romanorum deflorare curavi...”

¹¹⁶ Krüger (1976) 31 over de *HE*: “...nicht nur wegen des Anteils der vorchristlichen und profanen Geschichte ein durchaus universalchronistisches Werk, in dessen Titel *historia ecclesiastica* und *gesta* zurecht gegenübergestellt sind.”

¹¹⁷ Von den Brincken (1957) 195: Er beginnt sein Werk mit Ninos, von hier aus kommt er erst auf Abraham zu sprechen. Da er Hieronymos gar nicht herangezogen hat, geht dieser Ansatz eindeutig auf Justin zurück, wie Hugo überhaupt in seiner sogenannten Kirchengeschichte ganz ungewöhnlich von Gesichtspunkten der antiken Profanhistorie bestimmt ist, schon durch die bevorzugte Benutzung des Justin und Orosius. So mußte auch die Geschichte der großen Reiche des Altertums einen ansehnlichen Platz neben der jüdischen erhalten. Die Translationen der Macht bei den antiken vier Großreichen teilt Hugo in der üblichen Form mit, zu Christi Geburt faßt er diese Theorie auch einmal zusammen, hier jedoch in der orosianische Fassung [*HE II*, Boek I 1051-56] Er ist wohl der erste der mittelalterlichen Weltchronisten, der den Karthagern einen Platz einräumt. Sehr viel hat sich Hugo jedenfalls nicht dabei gedacht, sonst würde er nicht einerseits die Interpretation des Orosius, andererseits die der altchristlichen Väter angeben. Ebenso unüberlegt geht er mit den ætates um, die er das eine Mal ähnlich wie Nemnius, ein anderes Mal in der gewohnten Einteilung nennt.”

¹¹⁸ Zie p. XXXV en noot 67. Zie voor de interpretatietechnieken Lettinck (1983) 210. Hugo doet dit het meest van de vier door Lettinck bestudeerde historici: behalve Hugo Guibert van Nogent, Willem van Malmesbury en Ordericus Vitalis.

¹¹⁹ Zie hierboven, p. XXXIX.

IV.8 De bronnen van de *Historia Ecclesiastica*

IV.8.1 Opmerkingen van de auteur over zijn bronnen

Zoals Hugo zelf op verscheidene plaatsen vermeldt berust de *HE* op een compilatie van bronnen. Aan het begin van het werk schrijft hij in de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois dat hij de kerkgeschiedenis in één band heeft willen samenvatten. Hij heeft een grote hoeveelheid boeken bijeengebracht en wil uit elk daarvan de *medulla ueritatis*, de kern van de waarheid halen, soms in zijn eigen woorden, soms in die van de auteurs zelf.

Aecclesiasticam enim relegens historiam, a multis historiologis per partes editam et modis uariis comprehensam, in hoc uno uolumine decreui coartare, et coadunatis mihi quampluribus libris uobis deflorare, ueritatisque medullam de singulis diligenter extrahere, utens eorundem auctorum uerbis in quibusdam locis, aliquando uero sermonibus meis.¹²⁰

Mensen die hiermee niet tevreden zijn verwijst hij zonder nadere verduidelijking naar de rijke bronnen waaraan hij zijn gegevens heeft ontleend:

Si quis autem his contentus esse noluerit, hunc ad opulenta et magnifica uolumina de quibus hæc sumpsit transmittito¹²¹.

Hugo vindt het samenpersen van de gehele kerkgeschiedenis in één boek een moeilijke opgave, omdat té kort weergeven leidt tot het versluieren van de waarheid. Hij wil beknopt, maar helder zijn:

Sed quoniam breuitatem nonnumquam comitatur obscuritas, laboriosum ualde negotium sumo, cum et luculentus esse contendo et breuis esse laboro, tum quoniam historiologi aliquando sibi inueniuntur esse contrarii.¹²²

¹²⁰ *HE II*, Brief aan Adela, 14-19; over de latere ingreep door de auteur, zie p. XXXVIII. Voorts in *HE II*, Brief aan Ivo, 17-21 “Adelae uenerabili comitisse ecclesiasticam historiam defloro, credens etiam id multis qui secularibus implicant negotiis multum profuturum, dum et uberiores gestorum seriem eorum auribus per hæc quæ ibi congeSSI reuoco, et breuiter magna comprehendo”; *HE II*, ms. Vat. Reg. lat. 545, fol. 4r “Incipit ecclesiasticæ liber hystoriae quem Hugo de Sancta Maria monachus Sancti Benedicti Floriacensis a diuersis deflorauit hystoriologis...”; ms. Paris BnF lat. 4963 fol. 2r “Incipit liber historiae ecclesiasticæ gestorumque Romanorum atque Francorum comprehensus breuiter ab Hugone de Sancta Maria...”, fol. 5r “Incipit proemium siue liber primus Historie ecclesiasticæ, que breuiter est ab Hugone de Sancta Maria monacho Sancti Benedicti Floriacensis monasterii transformata uel deflorata...”, fol. 5r-v “Antequam tamen opus propositum adgrediar explanare, ecclesiasticas scilicet historias latissima suauitate refertas compendiosus breuiator deflorare...”, fol. 110v Hugo qui hunc libellum a diuersis codicibus deflorauit Hugo de Sancta Maria cognominatur...”; Proloog Boek III, 1 “Amodo igitur promissam defloraturus historiam...”, Proloog Boek V, 56-57 “Galliæ situm, quam nunc prefata Francorum gens incolit, breuiter comprehendam atque depingam”; *HE I*, Proloog Boek IV, Paris BnF lat. 4963, fol. 92v “Sed et Italiæ situm in presenti prologo paucis comprehendam”; *HE I*, Epiloog, ibid. fol. 110v “ab antiquis historiologis uelut apud a diuersis floribus mel colligens aggregaui. Vno inquam hoc uolumine omnium Romanorum imperatorum et presulum nomina uel actus uobis recitaui.” Zie ook noot 122.

¹²¹ *HE I/II*, Brief aan Adela 29-31. Zie hierboven p. XXXVIII, noot 91.

¹²² *HE II*, Brief aan Adela, 19-23. De topiek van het streven naar breuitas zonder in obscuritas te vervallen komt een aantal keren bij Hugo terug, hier met een Horatiuscitaat (cf. Ars. Poet. 25-26: “breuis esse laboro, obscurus fio”). Zie ook *HE II*, Proloog Boek VI, 1-12 “Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere, et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare, uideor quibusdam modum propositæ breuitatis excessisse. Sed audiant, queso, quos breuis delectat oratio. Breuitatem in oratione custodiendam esse confiteor, si causa permittat, quia quorundam sensus hominum magis onerat oratio prolixa quam doceat. Segetem etiam nimia sternit ubertas et ad maturitatem non peruenit nimia fecunditas. Preuaricatio tamen dicenda est transire dicenda, et non minus non seruat modum perfecte orationis, qui strictius quam debet rem, quam qui effusius dicit, cum alter materiam excessisse, alter dicitur non impluisse.”; *HE I*, Proloog Boek IV, Paris BnF lat. 4963, fol. 92v: “Quoniam his qui diuersis occupantur curis tedet multos euoluere libros, placuit mihi immensum pelagus ecclesiasticarum historiarum compendiose colligere, et numerosam librorum copiam hoc uno uolumine comprehendere prolixa in eo orationem summopere facere deuotans, quæ solet aliquando quibusdam magnum generare fastidium. Quero ergo eis placere quos semper breuis et aperta delectat oratio. Verum cernens nunc hoc

In de Proloog van Boek VI uit hij de vrees dat anderen zijn werk onvoldoende origineel zullen vinden en beroept hij zich op het feit dat bronnen onmisbaar zijn, alleen God kan buiten de hulp van een ander:

Porro nunc etiam illis qui hunc codicem ideo forsitan superbo despicient animo, eo quod eum non nouis commentis, sed quorundam illustrium uirorum coaceruauerim scriptis, respondeo, quoniam alterius adiumento diuinitas sola non indiget.¹²³

Zoals in zijn tijd gebruikelijk was verwijst Hugo zelden naar de door hem gebruikte bronnen, al laat hij wel af en toe een naam vallen.¹²⁴ De belangrijkste mededeling op dit gebied in de *HE* is te vinden in de zojuist genoemde Proloog van Boek VI.¹²⁵ Hij verklaart daar dat hij zich uitsluitend baseert op betrouwbare auteurs. Daarna vertelt hij dat hij voor de periode vanaf keizer Mauricius veel heeft

---

etiam meum exercitium modum propositę breuitatis excedere; illud quod singulis heresibus in quibusdam locis tametsi breuiter respondere consueui amodo pretermittam...” Hugo noemt de *HE* in zijn Aanbiedingsbrief aan Adela een boekje dat in zijn beknoptheid zeer precies is, “codicellum compendiosa breuitate subtilissimum” (*HE I/II*, Epist. ad Adela 9-10). Een korte weergave is voor alle lezers gunstig, als geheugensteun voor de kenner en als informatie voor de onwetende: “...ille qui multa legit eadem ibi breuiter recordatur et compendio ignarus instruitur” (*HE II*, Epist. ad Adela, 27-29). Hij verwijst herhaaldelijk naar zijn breuitas, zie *HE II*, Boek I, 314-15 “...paucis expedire curabo, ita tamen ut non modum propositę breuitatis excedam”, 338 “his nunc breuiter expeditis”, 585-87 “Hęc nunc de Gallis...breuiter ingessisse sufficit”, Boek II, 212 “His de Parthis breuiter expeditis”, Proloog Boek III, 29 “...ex his tametsi breuib; responsis” Boek III, 1376 “...breuiter arguam perfidiam Iudeorum”, Proloog Boek V, 56-57 “...Gallię situm...breuiter comprehendam”, Boek V, 1634 “His breuiter contra hereticam dictis...”, Boek VI, 887 “Et hec de his breuiter sint prolata”. Zie ook hierboven noot 120.

¹²³ *HE II*, Proloog Boek VI, 14-18. Een soortgelijk betoog houdt Hugo in de Proloog op de *Vita Sancti Sacerdotis*, Migne *PL* 163, kol. 983: “Haec praemittens, nunc ad inuidos verba conuerto, qui vetera fastidiunt, et nova prosequuntur: et eos moneo, ne meum opusculum, quia novum non est, forte contemnendum existiment: nam omnia vetera, nova fuisse, nulli dubium est. Meminerint etiam, quaeso, quia Moyses natus quarta aetate, ab origine mundi historiae suae coepit exordium; et Iosephus, historiae Antiquitatum scriptor, libros Moysi diversa verborum retractavit specie; beatus etiam Hieronymus transferre non distulit, quod iam a veteribus translatus fuerat; adjecit etiam in sua translatione plurima, quae fuerant praetermissa. Possem, si vellem, hic plures commemorare viros, et de modernis exemplum ponere: sed hos tantum inseruisse sufficit”. Cf. Lettinck (1983) 55, 62-63.

¹²⁴ Afgezien van een aantal verwijzingen naar de bijbel (*HE II*, Boek I, 504 “quod Iudith historia continetur”; 513 “euangelico sermone”; Proloog Boek II, 56 “scriptum est”; Proloog Boek III, 55 “Lucas”; Boek III, 688 “Lucas testatur”; Proloog Boek IV, 6 “ait apostolus”; 33 “psalmista nobis aperuit”; 40 “in Genesi libro”; 60 “Hieremias perhibet”; 65 “designat Micheas”; 69 “psalmista locutus est”; 74 “Ysaïas loquitur”; 80 “Dauid”; 112 “Hieremias propheta uaticinatus est”; Boek IV, 58 (Iohannes) “apostolus”, 388 “Lucas”, 558-59 “euangelio [van Marcus] contrarium sonat. Ibi enim legitur”; 765 “per prophetam Dominus dicit”; Boek VI, 1031 “Egregius apostolus [Paulus] ait”) vinden we slechts enkele bronvermeldingen: *HE I*, Proloog Boek IV, ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 92v “Explicit liber tercius. Incipit prologus libri quarti, in quo continetur Italię situs. secundum sententiam historiologi Pauli (= Paulus Diaconus, *Hist. Lang.* 2; het betreft een rubriek die mogelijk niet aan de auteur moet worden toegeschreven); *HE II*, Boek I, 422-23: “De sacerdotibus uero gentis huius sic refert Egesippus in historia sua libro quarto” [=Hegesippus, *Historiae*, Boek II(!), 12, 3]; *HE II*, Boek V, 2087 “sicut refert beatus papa Gregorius in Dialogi libro” [=Gregorius Magnus, *Dialogi*, een aantal keren vermeld in de Boeken V en VI, zie Appendix II]. De vermelding in Boek I, 1048-49 “Porro sicut beatus Maximus in sermone de Pascha testatur” verwijst naar Maximus Confessor en komt rechtstreeks uit Hugo’s bron Anastasius Bibliothecarius, *Chronographia Tripertita* (ed. De Boor, p. 61, 11-12).

Hugo noemt enkele schrijvers van zijn bronnen in de tekst zonder te vermelden dat hij hun werken benutte: Orosius: Boek V, 1560-62: “Huius [= Augustini] discipulus Orosius vii libros aduersum gentes nobiliter et utiliter composuit”; Hegesippus: Boek IV, 282-83 “floruit Egesypus historiographus”; Theodoretus van Kyrrhos: Boek V, 1781-85: “Theodorus, episcopus ciuitatis quę a Cyro quondam rege Persarum condita Cyria uocitatur, qui ecclesiasticam scribit historiam, a fine librorum Eusebii sumens exordium, et perducit usque ad suum, id est usque ad imperatoris huius Leonis tempus, quo et defunctus est.”; Anastasius Bibliothecarius: Proloog Boek VI, 23, 34); Gregorius Magnus: Boek V, 2221-22 “Cuius inclyti confessoris [= Benedicti] ammirabiles actus eximius papa Gregorius suo nobilitauit eloquio.”

¹²⁵ Guenée (1983) 148-149. Zie p. XXI en XXII, noot 40.

ontleend aan het werk van Anastasius Bibliothecarius, dat deze in de tijd van Karel de Grote¹²⁶ uit het Grieks vertaalde. Aanvankelijk had hij voor deze tijd alleen onbetrouwbare bronnen. Daarna geeft hij nog bijzonderheden over zijn bron: Anastasius verschaft een heldere geschiedschrijving van de periode vanaf Octavianus Augustus tot aan keizer Michael, over wie hij veel nieuwe informatie verstrekt, onder meer een duidelijke datering van de profeet Mohammed. Het boek, dat jaren verborgen is geweest, is Hugo pas onlangs in handen gekomen en het is buitengewoon betrouwbaar:

Totum tamen a ueridicis auctoribus sumptum ueraciter affirmo. Verum multa quę secuntur ab Anastasii Romani bibliothecarii libro decerpsi, quem tempore Karoli Magni de Greco transtulit in Latinum. Res enim geste sub aliis imperatoribus usque ad Mauritium lucide Latinis continebantur in libris. A modo uero dicti imperatoris temporibus rerum gestarum series nulla fulta manebat auctoritate, sed historiographus quisque uulgi tantum opinionem suo ponebat in codice, quod ex lectionibus quę in Exaltatione sancte crucis per uniuersas fere leguntur aeclesias¹²⁷ animaduerti potest. Quas falsitate refertas quibusque sapientibus lucide liquet. Prefatus autem Anastasius suis temporibus ea quę in Greca continebantur historia, ab Octauiano Augusto usque ad Michaelē qui Nicephoro successit, rationabili prosecutus oratione, Latino transtulit eloquio, in quo opere nobis multa quę hactenus nesciebamus aperuit, ibique de Muhamet Sarracenorum pseudopropheta pauca quidem locutus est, sed quibus temporibus fuerit lucide designauit. Liber tamen ille per multos latuit annos, sed nuper meis Deo uolente uenit in manibus. Cuius auctoritas non est friuola uel inepta, sed autentica, probabilis et robusta.¹²⁸

Met de slotzin van het citaat benadrukt Hugo nog eens zijn argumenten voor de grote waarde die hij aan deze bron hecht.¹²⁹

IV.8.2 De kennis van Hugo's bronnen

Het oordeel over Hugo's bronnen en zijn omgang daarmee dat in de wetenschappelijke literatuur vanaf de 19^e tot ver in de 20^e eeuw de boventoon voerde is hierboven al uitvoerig aan bod gekomen. Kort samengevat beschouwde men de *Historia Ecclesiastica* als een weinig originele compilatie van letterlijke citaten uit overbekende bronnen. De opvattingen in de literatuur zijn sindsdien veranderd.¹³⁰ Wat in het kader van dit hoofdstuk de aandacht verdient is de veronderstelde bekendheid met Hugo's bronnen: "Hugo iisdem fontibus usus est quos apud plerosque medii aevi scriptores uiguisse constat" (Waitz, 1851),¹³¹ "seine Quellen sind uns indes bekannt" (*Deutschlands Geschichtsquellen*, 1967),¹³² "Auctor alias historias ecclesiasticas fere ad verbum exscripsit" (*Repertorium Fontium*, 1984).¹³³ In weerwil van deze uitspraken blijkt het in de praktijk (ondanks de sterk toegenomen mogelijkheden om grote tekstbestanden digitaal te doorzoeken¹³⁴) nog altijd moeilijk om de herkomst van veel meer dan ongeveer de helft van de tekst te achterhalen. Maar de nu verzamelde informatie over de door Hugo gebruikte bronnen, gecombineerd met gegevens uit de meer recente wetenschappelijke literatuur draagt bij aan het inzicht in zijn methode en doelstellingen. Het hierboven aangehaalde¹³⁵ oordeel van de *Histoire Littéraire* (1756) lijkt nog steeds correct: Hugo was een vaardig historicus die in Fleury de

¹²⁶ Anastasius Bibliothecarius, *Chronographia Tripartita*, ed. De Boor (1885) 401: "Dies ist, wenn nicht Schreibfehler der Abschreiber, irrthümlicher Schluss aus dem Endpunkte der Historia tripartita." Anastasius leefde ca. 800-879 (*Tusc. Lex.* [1982] s.v.).

¹²⁷ Het betreft een legende over Heraclius (*BHL* 4178): cf. Sommerlechner (2003) 319-360, m.n. 329; Baert (2004).

¹²⁸ *HE II*, Proloog Boek VI, 21-44.

¹²⁹ Een dergelijke uitleg aan de lezer was in Hugo's tijd allerminst gebruikelijk. Zie hierboven, p. XXI en XXII, noot 40.

¹³⁰ Zie p. XV-VI.

¹³¹ Waitz (1851) 344.

¹³² Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) II, 778.

¹³³ *Repertorium Fontium historiae medii aevi V*, Fontes Gh-H, Romae 1984.

¹³⁴ M.n. Library of Latin Texts, <http://www.brepolis.net/>; Patrologia Latina database en Acta Sanctorum, <http://pld.chadwyck.com/>, Electronic Monumenta Germaniae Historica, <http://www.mgh.de/>.

¹³⁵ Zie p. XV.

beschikking had over een voortreffelijke bibliotheek¹³⁶, zodat hij zich bij het schrijven van de *Historia Ecclesiastica* kon bedienen van de beste bronnen die er voor een dergelijk werk in zijn tijd voorhanden waren. Ook over onze kennis van Hugo's bronnen heeft de *Histoire Littéraire* een ander oordeel dan veel onderzoekers uit de 19e en 20e eeuw: "Il paroît qu'il avoit devant les yeux Eutrope, Justin, Orose, Grégoire de Tours, Eginard, Paul diacre, Aimoin, & plusieurs autres mémoires qui ne sont point parvenus jusqu'à nous. Ce qui fait, comme le remarque l'éditeur, qu'on trouve dans son histoire beaucoup de choses intéressantes, qui n'avoient point été écrites avant lui, ou qui se ne trouvaient pas communément: *Et non pauca aliis intacta, vel saltem non ubivis obvia recenset.*"¹³⁷

Dat alles neemt niet weg dat de *HE*, zoals Hugo in zijn inleiding vermeldt, inderdaad voor een belangrijk deel een compilatie is van, soms woordelijk geciteerde, bekende bronnen, waarnaar hij ook in algemene zin verwijst.¹³⁸ Het is dan ook goed mogelijk om in kort bestek een opsomming te geven van de voornaamste bronnen van het werk:

-De *Historia Ecclesiastica* van de 'vader van de kerkgeschiedenis' Eusebius (in de vertaling van Rufinus uit 403) vormt de basis voor Hugo's uitgangspunten.¹³⁹

-In Boek I behandelt hij de voorchristelijke geschiedenis aan de hand van Iustinus' *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompeii Trogi* (3^e eeuw) en gegevens uit de *Historiae adversus Paganos* van Orosius (5^e eeuw).¹⁴⁰ Het werk van Orosius speelt een belangrijke rol in de *HE*: het levert, samen met enkele andere werken waarvoor het zelf als bron diende, het stramien voor de beschrijving van de Romeinse keizers Tiberius t/m Honorius (Boek III-de eerste helft van Boek V). Het is soms moeilijk te achterhalen of citaten in de *HE* rechtstreeks uit Orosius afkomstig zijn, dan wel uit de genoemde andere bronnen die op hun beurt Orosius al hadden benut, m.n. de kronieken van Frechulf van Lisieux (9^e eeuw), Ado van Vienne (9^e eeuw) en, in mindere mate, Landolfus Sagax (10^e eeuw).

-In Boek II schenkt Hugo afzonderlijk aandacht aan de Oosterse volkeren (Scythen en Parthen), op basis van Iustinus.

-Boek III bestrijkt de periode van Augustus t/m Titus (79-81), met gebruikmaking van de Orosiustraditie voor de Romeinse geschiedenis, en de Latijnse vertaling van Josephus' *Bellum Iudaicum* op naam van Hegesippus (4^e eeuw) voor de Joodse geschiedenis.

-Boek IV behandelt de geschiedenis van Domitianus (81-96) t/m Diocletianus (284-305) op basis van de Orosiustraditie.

-Boek V loopt van Constantijn de Grote (306-337) tot Tiberius II (574-582). Voor een groot deel van dit boek kon Hugo nog over het werk van Orosius beschikken, dat eindigt in het begin van de vijfde eeuw; daarna vinden we o.a. passages uit de *Historia ecclesiastica tripartita* (6^e eeuw, een vertaling in opdracht van Cassiodorus van delen van de vijfde-eeuwse Griekse kerkgeschiedenissen van Theodoretus, Sozomenos en Sokrates), Frechulf van Lisieux, de *Chronographia tripartita* van Anastasius Bibliothecarius (9^e eeuw, kerkhistorisch dossier, op verzoek van Johannes Diaconus samengesteld en vertaald uit drie Griekse auteurs, Nicephorus, Georgius Syncellus en Theophanes) en, als bron voor de *vitae* van enkele heiligen, de *Dialogi* van Gregorius Magnus († 604).

-Boek VI behandelt de periode van Mauricius (582-602) tot het uiteenvallen van het Karolingische rijk (na 840). Hugo benut hier Anastasius Bibliothecarius voor het Oost-Romeinse rijk en voorts onder meer Einhard en de Astronomus voor Karel de Grote en Lodewijk de Vrome.

Naast de bovengenoemde en andere bekende bronnen zijn ook bij de voorbereiding van deze editie nog vele citaten uit zeer verschillende werken getraceerd. Toch is voor bijna de helft van de tekst geen bron gevonden. Natuurlijk is volledigheid niet te verwachten, aangezien het bronnenmateriaal deels niet is overgeleverd en mogelijk deels zo door de auteur in zijn eigen beschouwingen verwerkt dat het niet meer herleidbaar is. Toch zal de lijst van bekende bronnen in de toekomst, mede door het digitaal beschikbaar komen van steeds meer bronteksten, uitgebreid kunnen worden. Zie voor een overzicht van de stand van de identificatie van de door Hugo benutte bronnen Appendix II.

¹³⁶ Zie Mostert (1989)

¹³⁷ Ed. Rottendorff (1636/1638), Praefatio ad Lectorem, tweede bladzijde.

¹³⁸ Zie hierboven p. XLII.

¹³⁹ Zie hierboven, p. XL.

¹⁴⁰ Zie hierboven, p. XLI, noot 117.

IV.8.3 Fleury-handschriften als directe bron van de auteur

Vaak schenkt het al voldoening om te kunnen vaststellen welke bron Hugo voor een bepaalde passage van zijn werk heeft benut, direct of indirect. Maar soms is het mogelijk om een nog een stapje verder te komen in de reconstructie van het proces van de totstandkoming van de *HE*. De raadpleging van de edities van Hegesippus en Orosius ten behoeve van de tekstconstitutie leverde het inzicht op dat we zeer waarschijnlijk in deze twee gevallen nog daadwerkelijk kunnen beschikken over het handschrift dat Hugo zelf als bron gebruikte.

IV.8.3.1 Hegesippus

Hugo's lezingen bij zijn Hegesippus-ontleningen wijzen een aantal keren op verwantschap met een getuige die in de editie van Ussani het siglum B draagt, het huidige ms. Bern 180, s. IX. De inleiding van deze editie laat geen twijfel bestaan over de herkomst: "Hic codex se Floriaci fuisse (ibique putes ortum esse) ipse testatur..."¹⁴¹ Het gaat hierbij om de volgende varianten in *HE*, Boek III:

- 3.354 interemptum *Heges.ed.* : interceptum *B, Hugo*
- 3.1075 praecisa *Heges.ed.* : praecis(a)e *B, Hugo (HE I)*
- 3.1132 sumsisti *Heges.ed.*, sum(p)sistis *B* : suscepistis *Hugo*
- 3.1162 feci *Heges.ed.* : fecit *B, Hugo*
- 3.1193 restinxi *Heges.ed.* : restrinxi *B, Hugo*
- 3.1195 remedio *Heges.ed.* : remedium *B, Hugo*
- 3.1166 in medio uulnere *Heges.* : in meo uulnere *B, Hugo*
- 3.1342 transimus *Heges.ed.* : transeamus *B.p.c., Hugo*
- 3.1323 abducti *Heges.ed.* : adducti *B, Hugo*

IV.8.3.2 Orosius

Ook bij citaten uit Orosius vertoont de *HE* bij een beperkt aantal lezingen overeenkomst met één getuige van de editie Arnaud-Lindet, met het siglum Q, ms. Vat. Reg. lat. 296, s. IX.¹⁴² De editor meldt dat dit handschrift uiterlijk in de 11e eeuw naar Fleury is gebracht, waar het als legger diende voor het huidige ms. Bern, Burgerbibliothek 160.¹⁴³ Het gebruik van Orosius strekte zich uit over een groot deel van de *HE*; we vinden dan ook varianten uit dit handschrift in drie verschillende Boeken:

- 1.758 uiginti duo *Oros.ed.* : XXX *Q, Hugo*
- 1.982 quindecim *Oros.ed.* : XII *Q, Hugo*
- 1.984 cyprum *Oros.ed.* : cyrum *Q in ras.* : tyrum *Hugo*
- 4.863 sexaginta *Oros.ed.* : LXX *Q, Hugo*
- 5.578 quoad uiuentis *Oros.ed.*, *Q*¹ : quo adhuc uiuentis *Q*², *Hugo*
- 5.987 claustra *Oros.ed.* : castra *Q, Hugo*
- 5.1018 arta *Oros.ed.* : alta *Q, Hugo*
- 5.1028-29 signo crucis signum proelio dedit *Oros.ed.* : signum crucis prelio dedit *Q, Hugo*
- 5.1301 mascezil *Oros.ed.* : masceyel *Q*¹ : masceyhel *Hugo*
- 5.1309 thebesten *Oros.ed.* : thebastem *Q*¹, *Hugo*
- 5.1310 ammederam *Oros.ed.* : odmeoderam *Qt* : metideram *Qs.l.* : metrideram *Hugo*
- 5.1325 ad mascezil *Oros.ed.* : ad masceyelem *Q*¹ : masceyeheli *Hugo*

Beide Fleury-handschriften laten zien dat het bij het maken van een editie van een compilatiewerk als Hugo's *HE* uitermate interessant en nuttig is te kunnen beschikken over directe handschriftelijke bronnen die door de compilerende auteur gebruikt zijn. Mogelijk brengt toekomstig onderzoek naar de

¹⁴¹ *Hegesippi qui dicitur Historiae libri V* (1932), XV; Mostert (1989) BF101, "s. IXmed, or. France, Fleury?, prov. Fleury".

¹⁴² Orose, *Histoires I* (1990), p. LXXIV; Mostert (1989): BF 1373: or. Brittany, prov. St. Denis, Fleury s. XI?

¹⁴³ Orose, *Histoires I* (1990), ibid.; Mostert (1989): BF089: s. XIIin, or. Fleury?, prov. Fleury.

middeleeuwse bibliotheek van Fleury nog meer handschriften aan het licht die Hugo bij het samenstellen van zijn werk als bron benut kan hebben.

IV.8.4 Verkenningen naar Hugo's bronnengebruik

Ondanks het feit dat van ongeveer de helft van de tekst van de *HE* geen bronnen zijn getraceerd is het op basis van de andere helft wel degelijk mogelijk om uitspraken te doen over de wijze waarop Hugo zijn bronnen gebruikte. Bij nadere bestudering blijkt dat hij voor een bepaalde tekstpassage vaak een hoofdbron kiest, waaruit hij kleine of langere ontleningen meestal in een geheel eigen volgorde plaatst en aanvult met informatie uit andere bron¹⁴⁴. Een verkenning in enkele tekstgedeelten uit de *HE II* naar de dominante bronteksten en de aard van het bronnengebruik geeft de volgende interessante waarnemingen:

IV.8.4.1 Geschiedenis der Parthen (Boek II, r. 95-213)

Dominante bron: Iustinus

Bij de beschrijving van de geschiedenis der Parthen¹⁴⁵ in *HE* Boek II gebruikt Hugo Boek 41 en 42 van Iustinus als hoofdbron. Van Boek 41 (ca. 1200 woorden) neemt hij ongeveer de helft over, van Boek 42 niet veel meer dan een zestal namen en een vijfregelige passage. Over degene die hij door persoonsverwisseling als de belangrijkste koning der Parthen beschouwt, Mithridates VI de Grote van Pontus, voegt hij nog een passage toe uit Boek 37. Hij vult de gegevens uit Iustinus aan met ca. 200 woorden uit Orosius, deels over Mithridates, deels over contacten tussen de Parthen en de Romeinen (Crassus, Pompeius). Bij het gebruik van Boek 41 slaat hij vooral passages over die betrekking hebben op gevoerde strijd en op een ander volk dat in het boek ter sprake komt, de Bactriani.

Hugo geeft de essentiële gegevens over de Parthen en de opeenvolging van hun heersers, waarbij hij aan belangrijke gebeurtenissen aandacht besteedt. Zijn verhaal bestaat voornamelijk uit letterlijke citaten uit zijn bron(nen), maar hij rangschikt die steeds naar eigen inzicht. Ook waar hij het grootste deel van een langer stuk overneemt herschikt hij de inhoud – overigens niet altijd even gelukkig. Dit valt bijvoorbeeld op bij de beschrijving van de zeden en gewoonten (r. 105-30), waar Hugo aan de hand van Iustinus (41.2-3) de opvallende voorliefde van de Parthen voor het paardrijden wil benadrukken. Aan een passage waarin wordt vermeld dat het leger van de Parthen voornamelijk uit slaven bestond en dat die goed werden geoefend in het paardrijden en boogschieten (r. 105-09; Iust. 41.2.5-6) voegt Hugo een daaraan op het eerste gezicht enigszins tegenstrijdige zin toe, ontleend aan het volgende hoofdstuk (r. 109; Iust. 41.3.4), waarin – in het kader van een overzicht van hun zeden en gebruiken in vreedstijd – als hét verschil tussen slaven en vrijen wordt beschreven dat de slaven te voet gaan en de vrije mannen altijd te paard (r. 109, Iust. 41.3.4). Hugo vervolgt met een eerdere opmerking uit dezelfde paragraaf van Iustinus dat de Parthen hun zaken steeds te paard gezeten

¹⁴⁴ Zie ook hierboven p. XLIV-V. Waitz (1851) 344 zegt (hier over o.a. het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*) over zijn gebruik van de bronnen: "...quos Hugo suo more non semper ad verbum exscribit, sed ita sequitur ut longiorem ipsorum narrationem brevior reddat et cum aliis coniungat." Zie in de recentere literatuur o.m. Head (1990) 92 over de heilige Sacerdos: "For Hugh, however, the truth of a saint's life was determined not simply by reaching back to a presumed pure antique tradition through a corrupt intermediary, as Letaldus had done, but by doing research in other sources, and thus discovering as much as possible about the person and his time; Mégier (2011) 344 over Hugo's passage over Mohammed: "With few exceptions, Hugh formulates all of this in his own words, changing the order of narration, adding personal nuances (esp. in no. 1 [*HE I*]) and information of unknown provenance."; ibid. 346: "Especially in no. 2 [*HE II*], Hugh's report on Muhammad and Islam may appear as an intentionally historical, rather than polemical account, updated according to contemporary (especially geographical) notions." Mégier (2014) 202-03 over de passage over de Amazonen in de *HE II*: "...la présentation d'Hugues de Fleury est tout à fait originale. Contrairement à ses collègues médiévaux, il ne se contente pas de suivre Orose ou Jordanès... mais il puise... à la source antique primaire, en l'occurrence Trogue Pompée (c'est à dire Justin)... Hugues suit le texte de Justin de très près... la source antique offre au chroniqueur un élément qui concorde parfaitement avec le message qu'il veut lui-même exprimer.... Dans l'*Historia Ecclesiastica* d'Hugues de Fleury, l'histoire des Parthes et les faits et gestes des Amazones qui leur sont associés occupent une place plus stratégique encore que chez Trogue Pompée (ou Justin) lui même."

¹⁴⁵ Zie hierboven, p. XXI, Mégier (2014).

afhandelen (r. 110-11) en sluit daarna deze sectie af met een beschrijving van hun krijgstactiek te paard (r. 111-20), die weer ontleend is aan het voorafgaande hoofdstuk (41.2.7-10).

Enkele fragmenten uit het gedeelte van Iustinus dat hier als bron gebruikt wordt vinden we elders in de *HE*:

Aan het slot van de Proloog op Boek II (r. 86-7) past Hugo de formulering op de Parthen toe die we bij Iustinus (42.2.8) over Armenia vinden: dat men aan zo'n groot rijk niet in stilte voorbij moet gaan. Even verderop in dezelfde Proloog (r. 89-90) staat de etymologie van Parthi (ballingen in het Scythisch) die hij ontleent aan het begin van Boek 41 (41.1.2).

De opmerking aan het eind van Boek 42 dat Augustus meer met de grootheid van zijn naam verrichte dan een andere keizer met wapens vinden we terug in het begin van *HE II*, Boek III (r. 40-1).

De formulering van het verdriet van koning Orodes over de dood van zijn zoon Pacorus (42.4.13) benut Hugo in *HE*, Boek III voor de beschrijving van het verdriet van koning Herodes over de dood van zijn vrouw Mariannes (r. 193-94, zie hieronder). In nog enkele andere gevallen heeft Hugo een formulering uit het werk Iustinus benut in een heel ander verband, maar ook voor de beschrijving van een sterk vergelijkbare situatie.¹⁴⁶

IV.8.4.2 Herodes de Grote (Boek III, r. 162-248)

Dominante bron: Hegesippus

Na een inleiding uit Ado (r. 154-62, Ado kol. 73) vertelt Hugo hier het verhaal van de twisten in de familie van Herodes de Grote, die de koning ertoe brachten eerst zijn lievelingsvrouw Mariannes, later haar twee zonen Alexander en Aristobulus en ten slotte zijn inmiddels favoriete zoon Antipater (van zijn eerste vrouw Dosis) te laten executeren. Dit doet hij door een beknopte samenvatting van Hegesippus (1.36-40 met nog enkele ontleningen aan 1.41, 44 en 45) te geven, opgebouwd uit korte, grotendeels woordelijk overgenomen passages van de auteur, in een volgorde die hier en daar sterk afwijkt van de bron, maar wel een coherent geheel oplevert.

Hugo verwoordt het verdriet van Herodes over de dood van de op zijn eigen bevel geëxecuteerde Mariannes (r. 193-94) aan de hand van de Iustinuspassage die hij voor zijn beschrijving van de Parthen in Boek II gebruikte. Daar is sprake van de smart van koning Orodes, die verantwoordelijk was voor de dood van zijn eigen opstandige zoon Pacorus (zie boven).

IV.8.4.3 De Romeinse keizers Traianus, Hadrianus en Commodus (Boek IV, r. 94-214)

Dominante bronnen: Ado, Frechulf

Onderzoek naar de beschrijving van de tijd van deze keizers levert het beeld op dat Ado en Frechulf, die op hun beurt beiden Orosius hebben benut,¹⁴⁷ hier afwisselend de dominante bron vormen en dat behalve deze twee en mogelijk nog Orosius rechtstreeks, ook het anonieme *Epitome de Caesaribus* een belangrijke rol speelt.

In de passage over de tijd van Traianus (r. 94-138) is Ado de dominante tekst, hoewel veel van de benutte materie ook in Frechulf te vinden is. Ca. 60% is waarschijnlijk aan Ado ontleend, ca. 20% aan het *Epitome de Caesaribus* en ca. 15% mogelijk aan Frechulf. Hugo laat ten opzichte van Ado

¹⁴⁶ In Boek II, 62-63 gebruikt Hugo bij het verhaal dat de verslagen Amazonenkoningin Minithia met haar overwinnaar Alexander de Grote sliep in de hoop op nageslacht, ontleend aan Iust. 2.4.33, de uitdrukking “propter prostratam pudicitiam” die op een heel andere plaats (Iust. 12.7.11) maar wel in vergelijkbare context in zijn bron te vinden is, nl. bij de beschrijving van een andere door Alexander overwonnen koningin, Cleophis van Mazagae, die hem een zoon schenkt en haar rijk terugkrijgt. In Boek III, 878-79 benut Hugo voornamelijk Hegesippus waar hij beschrijft dat de onwaardige Romeinse keizer Vitellius zich overgeeft aan drank, slaap en feestmalen i.p.v. te regeren (cf. Heges. 4.29.2: “Nam Vitellius quasi crapulatus et somno demersus, convivii rem geri aestimans, non imperii, in tantis positus negotiis indormiebat.”). Hij voegt hier de uitdrukking “omni magnitudine nominis ac maiestatis oblitus” toe, die in Iust. 30.1.8 gebruikt wordt voor Ptolemaeus IV Philopator, die in plaats van te heersen zich verliest in ontucht en gastmalen (“noctes in stupris, dies in conviviis consumit”). In Boek V, 158 vermeldt Hugo dat Constantijn de Grote Byzantium bouwde en het Constantinopel noemde; vermoedelijk bij de herziening noemt hij de stad ‘urbem receptaculum terra marique copiis suis futurum’. Deze uitdrukking vinden we in Iust. 9.1.2. bij de beschrijving van de belegering van Byzantium door de Macedonische koning Philippus II, de vader van Alexander de Grote.

¹⁴⁷ Cf. Von den Brincken (1957), Tafel II.

gegevens over martelaars en bisschoppen, oorlogen en rampen weg en voegt persoonsgegevens over de keizer en voor het geloof belangrijke gebeurtenissen toe, zoals de dood van de apostel Johannes, pausen en andere belangrijke christenen.

In de passage over de tijd van Hadrianus (r. 139-89) is ca. 40% van de tekst waarschijnlijk ontleend aan Frechulf, hoewel het overgrote deel daarvan is ook te vinden in Ado. Ca. 20% is afkomstig uit het *Epitome de Caesaribus*, en vermoedelijk maar weinig uit Ado (7%). De informatie uit Ado en Frechulf is aangevuld met gegevens over Jeruzalem (heilige plaatsen) en de christenen daar, en over pausen in die tijd. Hugo laat t.o.v. Ado ook hier oorlogen, martelaars en bisschoppen weg en voegt persoonsgegevens over de keizer toe.

In de korte passage over de tijd van Antoninus Pius (r. 190-214) is Ado met ca. 50 % van de ontleningen de dominante tekst. Ca. 25% is afkomstig uit het *Epitome de Caesaribus*. Daarnaast vinden we een reeks van viri insignes uit Anastasius Bibliothecarius (ook ca. 25%), met daaraan twee toevoegingen uit Ado.

IV.8.4.4 Karel de Grote (Boek VI, r. 1207-86; 1336-1424, 1470-1602)

De beschrijving van Karel de Grote¹⁴⁸ in *HE II* beslaat ca. 300 regels van de tekst van de *HE* en wordt tweemaal onderbroken door passages over de contemporaine Byzantijnse geschiedenis: de heerschappij van keizerin Irene, eerst samen met haar zoon Constantinus VI en daarna alleen (r. 1287-1335) en de afzetting van Irene door Nicephorus (r. 1424-69).

IV.8.4.4.1 Einhard

De dominante bron is Einhards *Vita Karoli*. Uit de hoofdstukken 5 t/m 14, die Karels veroveringen tot onderwerp hebben, citeert Hugo slechts kort de voornaamste gegevens. Uit de hoofdstukken 15 t/m 17, die resp. de omvang van het aldus tot stand gekomen rijk, Karels internationale contacten en zijn publieke werken behandelen, zijn hele passages overgenomen. Uit de hoofdstukken 18 en 19 worden de namen van Karels familieleden opgenomen, maar van de beschrijving van het familieleven bijna niets. De hoofdstukken 20 en 21 over de samenzweringen tegen Karel en over zijn welwillende houding tegenover vreemdelingen zijn overgeslagen. Van de twee hoofdstukken (22 en 23) die Einhard wijdde aan de beschrijving van Karels persoon en kleding vinden we maar enkele regels in de *HE* terug. Over zijn leefgewoonten, studie, vroomheid en vrijgevigheid (resp. de onderwerpen van de hoofdstukken 24 t/m 27) wordt weer uitvoeriger geciteerd. Aan de resterende hoofdstukken 28 t/m 33, die handelen over Karels keizerkoning, zijn hervormingen, de benoeming van zijn zoon Lodewijk tot opvolger, over zijn dood en testament ontleent Hugo vrijwel niets, afgezien van de opsomming van metropolen uit het testament (hst. 33).

De ontleningen uit Einhards hoofdstukken 3 t/m 17 zijn in de *HE* terug te vinden in de volgorde waarin we ze in de bron aantreffen. Dat geldt ook voor de beschrijving van Karels studiezijn, vroomheid en vrijgevigheid (hst. 25-27), daarna komen pas de passages over uiterlijk en leefgewoonten (hst. 22, 24), gevolgd door de gegevens over de familie (hst. 18-19).

De lijst van metropolen uit het testament (hst. 33) is aan de passage uit hst. 17 toegevoegd.¹⁴⁹

IV.8.4.4.2 Overige bronnen

In de uit Einhard opgebouwde Karelbeschrijving vinden we hier en daar ook ontleningen uit andere werken:

Hugo heeft wel een passage over de keizerkroning (r. 1336-45), maar deze is afkomstig uit twee andere bronnen: Anastasius Bibliothecarius en (mogelijk) de *Annales Regni Francorum*. Anastasius wordt verderop (r. 1420-24) nogmaals gebruikt voor de datering van de keizerkroning: ‘het vierde jaar van de heerschappij van keizerin Irene’ (797-802). Een tweede vermelding van Karels keizerkroning met het onverwachte jaartal 784, op de plaats waar zijn beschrijving als Romeins keizer in de *HE* begint (VI, 1470), is uit nog onbekende bron afkomstig.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Zie ook hierboven p. XIX-XX.

¹⁴⁹ Zie p. LI.

¹⁵⁰ Dit is een toevoeging in *HE II*. Mégier [2001b] (2010) 330 zoekt ook naar een verklaring voor het hier genoemde jaartal. Hugo is een aantal keren ongelukkig in zijn aanvullingen bij de bewerking van *HE I* naar *HE*

Op ten minste één plaats, de hieronder besproken kloosterlijst, gebruikte Hugo de *Vita Hludowici* van de zgn. Astronomus. In dat verband benutte hij mogelijk ook zijn eigen *Vita Sancti Sacerdotis*.

De passage VI, 1408-1417 (achtereenvolgens een geschenk voor Karel uit Perzië, de translatie van martelaren vanuit Carthago e.o. naar Lyon en een zeeslag van Karels admiraal Burchard bij Corsica behandelend) is afkomstig uit Ado van Vienne.

IV.8.4.4.3 Kloosters: van Lodewijk naar Karel

In Boek VI, 1492-93 zet Hugo met de toeschrijving van door Lodewijk de Vrome in Aquitania gerestaureerde kloosters aan Karel de Grote - zonder de waarheid in formele zin geweld aan te doen - de feiten wel naar zijn hand. Op Einhards zin:

Precipue tamen edes sacras ubicumque in toto regno suo uetustate collapsas comperit, pontificibus et patribus ad quorum curam pertinebant ut restaurarentur imperavit, adhibens curam per legatos ut imperata perficerentur.¹⁵¹

laat hij na tussenvoeging van het woord “Vnde” een citaat uit de *Vita Hludowici* met een kleine aanpassing volgen. In de *Vita Hludowici* wordt ter inleiding op de lijst van de gerestaureerde kloosters over Lodewijk gezegd: “...multa ut dictum est ab eo sunt in eius dicione reparata immo a fundamentis aedificata monasteria...”¹⁵² Op de parallelplaats in de *HE* vinden we hier, maar nu over Karel: “multa sub eius imperio sunt reparata, immo a fundamentis edificata monasteria.”

Overigens is Hugo over hetzelfde onderwerp veel uitvoeriger in de *Vita Sancti Sacerdotis*, een werk dat hij kort voor het totstandkomen van de *HE I* voltooide.¹⁵³

Optimo imperatore Carolo Magno imperialia scepra tenente et Ludovico Pio filio ejus sub patris imperio in Aquitania regnante, sicut Actuum eorum libellus testatur, multa in regno Aquitanico monasteria ab eodem rege Ludovico fuerunt reparata, multa et a fundamentis constructa...¹⁵⁴

Zowel in de *HE* als in de *Vita Sancti Sacerdotis* vermeldt Hugo dus dat de restauraties onder het imperium van Karel plaatsvonden, maar in de *HE* is de rol van Lodewijk geheel verdwenen en wordt alleen Karel genoemd, terwijl de *Vita Hludowici* nog over Lodewijk zegt: “ab eo in eius dicione”. In de *Vita Sancti Sacerdotis* presenteert Hugo Lodewijk zelfs als de hersteller van eerder door Karel aangerichte schade:

Sicque factum est, Dei operante clementia, ut ecclesias quas praefatus imperator Carolus Magnus devastando laeserat bello, quod multis annis gestum tandem peregerat contra Waiferum tyrannum, et Hunaldum qui post Waiferi mortem Aquitaniam occupaverat, Ludovicus filius ejusdem imperatoris repararet.

Meteen daarop volgt in de *Vita Sancti Sacerdotis* de zin over Karels weldaden die we ook in *HE II*, Boek VI, 1509-14 aantreffen, hieronder geciteerd op basis van de lezing in de *HE*:

Quę omnia (Quas omnes VS) ipse piissimus imperator Karolus Magnus (immensis add. VS) auri et argenti ponderibus gemmarumque preciosarum exornavit muneribus, amplissimis etiam (et VS) honoribus ditavit, et insuper, quod est preciosius, sanctissimis reliquiarum patrociniis insigneuit.

II: zo ook V, 378-79, waar hij de plaats van overlijden van Constantijn de Grote op naam brengt van diens zoon Constantinus II.

¹⁵¹ Einhard 17.

¹⁵² *Vita Hludowici* 19.

¹⁵³ Zie hierboven, p. XI.

¹⁵⁴ *PL* 163, kol. 992.

Chazan (2008) stelt dat Hugo zijn beschrijving van de organisatie van de kerk en de lijst van metropolen in het rijk van Karel de Grote aan Einhard ontleent, maar die, omdat in deze bron aandacht voor de kloosters ontbreekt, bewust aanvult met de lijst van 21 kloosters in Aquitanië uit de *Vita Hludowici*. Op deze wijze voldoet het portret van Karel beter aan het beeld van de ideale vorst.¹⁵⁵

Natuurlijk is het niet mogelijk om aan de hand van de bovenstaande verkenningen een volledig beeld te schetsen van het bronnengebruik in de *HE*. Toch geven zij inzicht in de wijze waarop Hugo door de hantering van een eigenzinnige compilatietechniek bij zijn zoektocht naar de *medulla ueritatis*, de kern van de waarheid, op basis van zijn bronnen een eigen, nieuwe tekst tot stand bracht.

---

¹⁵⁵ Chazan (2008) 339-41, zie hierboven p. XX.

V HANDSCHRIFTELIJKE OVERLEVERING

Van de *HE* zijn voor zover nu bekend 48 handschriften bewaard. Bij deze telling zijn zowel de middeleeuwse manuscripten die slechts fragmenten van de tekst bevatten als de, meest fragmentaire, afschriften uit later eeuwen buiten beschouwing gelaten. Voorts bleek een aantal manuscripten ten onrechte te boek te staan als (vermoedelijke) getuige van de *HE*. Ten slotte zijn er enkele uit de literatuur bekende handschriften die als vermist of – in één geval – als definitief verloren moeten worden beschouwd.

Met uitzondering van twee handschriften die niet van directe betekenis waren voor de tekstconstitutie was voor de vervaardiging van deze editie van alle getuigen een microfilm of digitale kopie beschikbaar.¹

Na het onderstaande overzicht en de aansluitende beschrijving van de voor de editie gebruikte getuigen volgen lijsten van respectievelijk de fragmentaire, de verworpenen en de verloren manuscripten.

V.1 HANDSCHRIFTEN

V.1.1. LIJST VAN HANDSCHRIFTEN

In de handschriftelijke overlevering van de *HE* kan een zestal groepen worden onderscheiden. In de onderstaande lijst wordt bij elk ms. vermeld tot welke groep de daarin overgeleverde *HE*-tekst behoort. Zie voor de beschrijving van de groepen hieronder, p. LXXVII e.v. Het ontbreken van bepaalde tekstgedeelten uit de *HE* wordt in de lijst alleen vermeld voorzover dit niet kenmerkend is voor de betreffende handschriftgroep.

Aberystwyth, Nat. Lib. 21664 C

147 fol. (fol. 75 ontbreekt)

s. XII

HE II ι. Begin en slot ontbreken: Op fol. 1r begint de tekst met Boek I, 115 (in)iuria defendebat, op fol. 147v eindigt hij met VI.1599 arcus(que). Fol. 75 is verloren, d.w.z. de tekst V.210-265 galeam – definitum est.

HE: gehele ms.

Online Catalogue National Library of Wales.

Alençon 22

166 fol.

s. XIII

HE II η

HE: fol. 80ra-135vb

Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. (Octavo Series), II, Paris 1888, 499.

Auxerre 198 (165)

203 fol. (fol. 175 is een klein stukje papier)

s. XIIIin

HE II ζ

HE: fol. 77r-203v

Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. (Octavo Series), VI, Paris 1887, 68-69.

Bern, Burgerbibliothek 90

139 fol.

s. XII

---

¹ Ms. Oxford, Magdalen College 84 s. XIIex werd net als de hoofdgetuigen in situ bestudeerd; ms. Wells Cathedral VC/II s. XIIex. was door wateroverlast tijdelijk niet beschikbaar.

HE II θ. Boek I, 867 (ac)cessit - Boek III, 111 imperii ontbreekt

HE: fol. 1ra-64ra

H. Hagen, *Catalogus codicum Bernensium (Bibliotheca Bongarsiana)* Bern, 1875; Mostert (1989) 52 (BF041), met nadere literatuurvermelding.

Bern, Burgerbibliothek 208

240 fol.

I. fol. 1-42 s. XIII; II fol. 43-162 s. XIII; na fol. 162 twee bladen papier; III fol. 165-240 s. XII²

HE I. Zoals Pellegrin (1978) al constateerde biedt het tweede gedeelte van dit ms. dezelfde inhoud, in dezelfde volgorde en met dezelfde varianten, als ms. Vat 905².

HE: 118r-160v

P. Bourgain, *Ademari Cabannensis Chronicon*, Turnhout 1999, xxx-xxxi.

Bern, Burgerbibliothek 324

113 fol.

s. XII

HE II ζ: Met interpolaties en continuatie tot Karel van Provence.

HE: hele ms.

H. Hagen, *Catalogus Codicum Bernensium. (Bibliotheca Bongarsiana)*, Bern 1875, 328-29.

Boulogne-sur-Mer 129

158 fol.

s. XII^{ex}

HE: fol. 1va-66va

HE II θ; Boek VI is aan het slot (in ieder geval vanaf Leocazarus, Boek VI, 1202) ingekort.

Catalogue général des manuscrits des Bibliothèques Publiques des Départements. (Quarto Series), IV, Paris 1872, 653-54.

Brussel, KB 9178-87

240 fol.

s. XIII

HE II θ

HE: fol. 125r-165v

J. van den Gheyn SJ, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, VII, Bruxelles 1907, 1-2.

Cambridge, Corpus Christi Coll. 265

550 + iv p.

I: p.2-442 s. XI; II: p. 443-550 s. XII

HE II ι

HE: p. 443-550

M.R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Corpus Christi College Cambridge*, II, Cambridge 1912, 14-21.

Cambridge, Peterhouse 196

104+35 fol.

s. XV

HE: fol. 27r-92v ("Liber Hasmonii Floriacensis de abbreviacione historiarum")

HE II δ

M.R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Peterhouse*, Cambridge 1899, 230-31.

---

² Het betreft de volgende teksten: Dares Phrygius, *De excidio Troiae*; *Historia Apollonii regis*; Ademar van Chabannes, *Chronicon*; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*; Hugo van Fleury, *HE I*; Polemius Silvius, *Laterculus* (Nomina regionum.); *Notitia prouinciarum Galliae*.

Cambridge, Univ. Lib. Dd X 20

108 fol.

s. XII

HE II ζ*HE*: gehele ms.*Catalogue of Manuscripts, preserved in the Library of the University of Cambridge*, vol. I, Cambridge/London 1856, 417.**Dublin, Trinity Coll. 320**

109 fol.

s. XII (second half)

HE II ζ. Toeschrijving aan Ivo van Chartres (s. XIII). Na fol. 34v ontbreken 4 folia, na fol. 102v 2 folia, waardoor resp. Boek III, 514-785 (salu)tari-pro(ficiscebatur) en Boek VI.1009-1261 (athe)nis-VI.1261 li(mitis) weggevallen zijn.*HE*: gehele ms.M.L. Colker, Trinity College Library Dublin: *Descriptive Catalogue of the Medieval and Renaissance Latin Manuscripts*, I, Dublin 1991, 650-51.**Firenze, Bibl. Medicea-Laurenziana Plut. 89, Inf. 41**

219 fol.

s. XIII

HE II ζ. Boek I ontbreekt*HE*: fol. 58r-95vL. Bethmann, 'Nachrichten' in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 12, 1874, 723-24.**Hereford, Cathedral Library P.I. 13**

138 fol.

s. XIIIin

HE II δ*HE*: fol. 1r-92r.R.A.B. Mynors & R.M. Thomson, *Catalogue of the Manuscripts of Hereford Cathedral Library*, Cambridge 1993.**Lincoln, Chapter Library 101 (A.4.9)**

154 fol.

s. XII-XIII

Samengestelde codex: I. fol. 1-66; II. fol. 67-153

HE II ι. Aan Boek I gaat een passage vooraf (fol. 67r-70v), die zeer kort de geschiedenis vanaf de schepping tot de Assyrische koning Ninus behandelt, inc. "Inter cetera scientiarum opuscula", expl. "codices artibus malefitorum plenos igne cremari fecit". Het handschrift nummert de Boeken van de *HE* niet.*HE*: fol. 67r-153rR.M. Woolley, *Catalogue of the Manuscripts of Lincoln Cathedral Chapter Library*, Oxford 1927, 66.**London, BL Royal 13 B XIII**

128 fol.

I fol. 1-124; s. XIIIin; II fol. 125-128 s. XII

HE II ζ. Toeschrijving (s. XIII) aan Ivo van Chartres*HE*: fol. 65ra-124vbG.F. Warner/J.P. Gilson, *British Museum. Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, II, London 1921, 99.

London, Lambeth Pal. 355

125 fol.

s. XII-XIII

HE II η. Toeschrijving aan Ivo van Chartres*HE*: fol. 1r-120vM.R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Lambeth Palace*. Cambridge, 1932. p. 473.**London, Lambeth Pal. 440**

132 fol.

s. XII

HE II η. Toeschrijving aan Ivo van Chartres. Na fol. 120v ontbreekt Boek VI, 1036-1107

karlomannus-uos(met) door materiaalverlies. Het waarschijnlijk later toegevoegde fol. 121 biedt de tekst van Boek VI.1107-1174 (uos)met ipsos-aistulfo (de laatste regels van fol. 121v zijn blanco).

HE: fol. 2r-121vM.R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Lambeth Palace*. Cambridge, 1932. p. 612.**Monte Cassino 533**

212 fol.

s. XV

HE II ζ*HE*: gehele ms.D. Maurus Inguanez, *Codicum Casinensium manuscriptorum Catalogus III*, Monte Cassino 1940-41, 188-89.**Orléans 262 (218)**

133 p.

s. XV

HE II θ*HE*: p. 7-127*Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France* (Octavo Series), XII, Orléans/Paris 1889, 126-127; Mostert (1989) met nadere literatuuropgave.**Oxford, Bodleian Library, Bodley 599**

30 fol.

I fol. 1r-25v s. XIII; II fol. 26r-30v s. XII?

HE I. Hiaat vanaf Boek II (= *HE II*, Boek IV, 283) historiographus tot Boek III (= *HE II*, Boek V, 2399) filius est.*HE*: fol. 1r-25vF. Madan/H.H.E. Craster, *Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, II, Oxford 1922, 343.**Oxford, Bodleian Library 688**

362 fol. (Bij de foliëring is het nummer 348 overgeslagen)

s. XV in (samengestelde codex)

HE II ι*HE*: fol. 314r-363rF. Madan, H.H.E. Craster and N. Denholm-Young, *Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, II, Oxford 1922, 399-400.

Oxford, Bodleian Library lat. th. d. 9

36 fol.

s. XIII^{ex}*HE II* ζ*HE*: fol. 3r-37v

F. Madan, H.H.E. Craster and N. Denholm-Young, *A summary catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford which have not hitherto been described in the Quarto Series, with references to the Oriental and other Manuscripts*, VI, Oxford 1924, 235-236. O. Pächt and J.J.G. Alexander, *Illuminated Manuscripts in the Bodleian Library Oxford*, 3 vols. (Oxford 1966-1973), II, 147.

Oxford, Bodleian Library Rawl. B 194

Thans 86 fol. (fol. 1-8, een blad tussen fol. 59 en 60 en het slot van het ms. ontbreken)

s. XIII

HE II ζ. Toeschrijving (s. XV) aan Ivo van Chartres*HE*: fol. 9r-85r

F. Madan, H.H.E. Craster and N. Denholm-Young, *A summary catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford which have not hitherto been described in the Quarto Series, with references to the Oriental and other Manuscripts*, III, Oxford 1895, 197.

Oxford, Magdalen College 84

77 fol.

s. XII^{ex}

HE II ι. De toeschrijving aan Ivo van Chartres is kennelijk ontleend aan een η-ms, zoals ook blijkt uit een correctie in de tekst: V, 516 incertum a quo uentre; *in margine* de η-variant: iusto dei iudicio.

HE 1ra-76vb

H.O. Coxe, *Catalogus Codicum Manuscriptorum qui in collegiis aulisque Oxoniensis hodie adservantur*, II, Oxonii 1852, 46.

Oxford, Merton College 88

123 fol.

s. XII

HE II ζ. Toeschrijving aan Ivo van Chartres in afwijkende rubriek*HE*: fol. 1ra-100vb

H.O. Coxe, *Catalogue of the Manuscripts in the Oxford Colleges*, Oxford 1852, 1972², 47.

R.M. Thomson, *A descriptive catalogue of the Manuscripts of Merton College, Oxford*, Woodbridge 2009, 82

Paris, Bibliothèque de l'Arsenal 988

132 fol.

s. XIII

HE II δ. Getuige voor de editie, siglum A, zie p. LXXIII.*HE*: fol. 55ra-132ra

H. Martin, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Arsenal*, II, Paris 1886, 210-211; L. Duchesne, *Le Liber Pontificalis* I, Paris 1886, clxxxviii, kol. a.

Paris, Bibliothèque Mazarine 608 (706)

97 fol.

I. fol. 1-72 s. XII; II fol. 73 s. XIII; fol. 74-97 s. XII

HE II ζ. Excerpt op basis van *HE* en *Historia Francorum Senonensis*, inc. 'Ab Adam usque Christi aduentum secundum Isidorum', expl. 'Quo facto letus imperator constantinopolim reuertitur'

HE: fol. 74r-97v

A. Molinier, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Mazarine* I, Paris 1885, 260.

Paris, Bibliothèque Mazarine 2013 (543)

265 fol.: I fol. 1-231; II fol. 232-266; bij de foliëring is het nummer 158 overgeslagen.

s. XIIin

HE II δ. Getuige en deels basishandschrift voor de editie, siglum M, zie p. LXVIII-LXX.

HE: fol. 55v-136r

Van Houts (1982) 217-219: beschrijving, met overzicht van de secundaire literatuur.

Paris, BnF lat. 4890

117 fol.

s. XIII

HE η. Toegeschreven aan Ivo van Chartres.

fol. 3r-93ra

G. Waitz, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV*, Pariisiis 1744, 14

Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 11, Hannover 1858, 292-93.

Paris, BnF lat. 4963

111 fol.

s. XIIin

HE I. Getuige voor de editie, siglum *E*, zie p. LXXIII-V

HE: gehele ms.

Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Pariisiis 1744, 22; Wilmart (1938) 293 (noot 1).

Paris, BnF lat. 4963A

60 fol.

s. XIII

HE II ζ. Met continuatie

HE: gehele ms.

Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Pariisiis 1744, 22.

Paris, BnF lat. 4963B

133 fol. (De foliëring telt 135 folia, doordat de nummers 63 en 125 zijn overgeslagen)

s. XIII

HE II ζ

HE: fol. 1ra-50rb

Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Pariisiis 1744, 22.

Paris, BnF lat. 5009

247 fol.

s. XIII

HE II ζ. Met continuatie

HE: fol. 145r-238r

G. Waitz, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV*, Pariisiis 1744, 30;

Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 11, Hannover 1858, 288-89.

Paris, BnF lat. 5013A

136 fol.

s. XIII

HE II ζ. Het begin van de tekst ontbreekt tot Boek I, 569-70 “milia gallorum”

HE: gehele ms.

Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Pariisiis 1744, 31.

Paris, BnF lat. 13701

171 fol.

s. XII

HE II ζ. Brief aan Ivo op later toegevoegd blad (fol. 1). Met continuatie. Getuige voor de editie, siglum Q, zie p. LXXI-II.*HE*: fol. 1-159vL.V. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale sous les numéros 8823-18613* (Paris, 1863-71, Hildesheim, 2e druk 1974) (alleen vermelding).**Paris, BnF lat. 14625 (S. Vict. 311)**

127 fol.

s. XII

HE II ζ. Eén katern later vervangen (fol.59-66: Boek V, 1662 Hierosolimitiani- Proloog Boek VI, 4 queso). Getuige voor de editie, siglum P, zie p. LXX-LXXI.*HE*: fol. 1-84L.V. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale sous les numéros 8823-18613* (Paris, 1863-71, Hildesheim, 2e druk 1974) (alleen vermelding).**Paris, BnF lat. 15047 (S. Vict. 580)**

218 fol. Samengestelde codex

s. XII-XIII

HE II ζ*HE*: fol. 9r-148r

Van Houts (1982) 204-05.

Paris, BnF lat. 15434

55 fol.

s. XIVⁱⁿ*HE II* ζ*HE*: gehele ms.L.V. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale sous les numéros 8823-18613* (Paris, 1863-71, Hildesheim, 2e druk 1974) (alleen vermelding).**Paris, Bibliothèque Ste-Geneviève 1207**

141 fol. Recueil

s. XII

*HE I**HE*: fol. 69r-138rCh. Kohler, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Sainte-Geneviève*, I (1893), 563-64.**Troyes, Bibliothèque municipale 470ter**

143 fol.

s. XII

*HE I**HE*: fol. 89r-143v*Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques des Départements* (Quarto Series), II, (1855), Troyes, 210-11.**Vaticano, Ottob. lat. 1555**

135 fol.

s. XIII

HE II θ*HE*: fol. 6v-130v.

Vaticano, Reg. lat. 336

83 fol.

s. XII^{ex}

HE II η, met interpolaties. Toeschrijving aan Ivo van Chartres. Door materiaalverlies breekt de tekst af bij Boek VI, 1225 “expetiturum”.

HE: gehele ms.

A. Wilmart, *Codices Reginenses Latini II*, Vaticano 1945, 252-55.

Vaticano, Reg. lat. 545

71 fol.

s. XIIⁱⁿ

HE II. Enige handschrift met de definitieve redacties van de Brieven aan Ivo van Chartres en Adela van Blois. Incomplete werkexemplaar van de auteur, kroongetuige voor de editie, siglum R, zie p. LXI-LXVII.

HE: gehele ms.

A. Wilmart, ‘L’Histoire Ecclésiastique composée par Hugues de Fleury et ses destinataires’, in: *Revue Bénédictine* 54 (1938) 292-305.

Vaticano, Reg. lat. 628

68 fol.

s. XIII

HE II δ. De tekst omvat Boek III.745-VI.1702, met enkele hiaten, die wellicht geheel aan materiaalverlies te wijten zijn. Het ms. geeft Boek III, 744-45 “(ualitu)ras plurimum”-slot; gaat op fol. 8v zonder verdere aanduiding over in Boek IV, 1-865 “perdomuit” (slot fol. 18v); daarna ontbreken (te oordelen naar de omvang van het hiaat) waarschijnlijk drie folia; fol. 19r begint midden in een zin: Boek V.132 “amore”; de tekst loopt vervolgens door tot Boek VI, 1702 “sancte strenu(issimus)”.

HE: gehele ms.

L. Bethmann, ‘Nachrichten’, in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 12 (1874), 301

Vaticano, Reg. lat. 905

204 fol.

s. XII-III

HE I. Zoals Pellegrin (1978) at constateerde biedt het ms. dezelfde inhoud, in dezelfde volgorde en met dezelfde varianten, als het tweede deel van ms. Bern, Burgerbibliothek 208.³

HE: fol. 135r-203v

E. Pellegrin, *Manuscripts classiques Latins de la Bibliothèque Vaticane*, vol. II. 1, Paris 1978; P. Bourgain, *Ademari Cabannensis Chronicon*, Turnhout 1999, xxvii-viii.

Vaticano, Reg. lat. 1896

127 fol. samengestelde codex

s. XIII (dl. VII, fol.34-96)

HE II δ

HE: fol. 48v-96r

E. Pellegrin, *Manuscripts classiques latins de la Bibliothèque Vaticane*, vol. II.1, Paris 1978, 464-66.

Wells Cathedral VC/II

165 fol.

s. XII^{ex}.

Dit handschrift is helaas tijdelijk niet beschikbaar en kon daarom nog niet worden bestudeerd.

HE II η, blijkens de rubrieken, gegeven door Ker (1992).

Schoenberg Database of Manuscripts (SDBM) 186427 (<http://dla.library.upenn.edu/dla/schoenberg/>)

N.R. Ker, *Medieval Manuscripts in British Libraries*, v. 4, London 1992.

---

³ Zie hierboven p. LIV.

Wien, ÖNB 561 (Hist. Prof. 682)

75 fol.

s. XIII

HE II η. Toeschrijving aan Ivo van Chartres.*HE*: gehele ms.

F. Unterkircher, *Inventar der illuminierten Handschriften, Inkunabeln und Friihdrucke der Österreichischen Nationalbibliothek*, teil I: *Die Abendlandischen Handschriften*, Wien 1957, 19 verwijst naar *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Neue Folge: Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien*, Band 3: H.J. Hermann, *Die romanischen Handschriften des Abendlandes mit Ausnahme der deutschen Handschriften*, Leipzig 1927, 59-61.

V.1.2 HOOFDHANDSCHRIFTEN

Hieronder volgt de beschrijving van de zes handschriften die op basis van de bestudering van de overlevering zijn geselecteerd als getuigen voor de editie:

R	Vaticano Reg lat. 545, s. XIIin	<i>HE II</i> , werkexemplaar van de auteur
M	Paris Bibl. Mazarine 2013, s. XIIin	<i>HE II</i> voor herziening
A	Paris Bibl. de l'Arsenal 968, s. XIII	<i>HE II</i> voor herziening
P	Paris BnF lat. 14625, s. XII	<i>HE II</i> na herziening
Q	Paris BnF lat. 13701, s. XII	<i>HE II</i> na herziening
E	Paris BnF lat. 4963, s. XIIin	<i>HE I</i>

Zie voor de beschrijving van de handschriftelijke overlevering hieronder p. LXXVII-LXXXV, voor de ratio edendi p. XCIX-CIV.

V.1.2.1 Vaticano Reg. lat. 545 (R)

Vaticano Reg. lat. 545, s. XIIin

Zie voor de datering Wilmar (1938) en noot 6, geciteerd in noot 5 hieronder.

Oude signaturen: T 43 (Paul Petau); 67 (Alexandre Petau); 156 (bibliotheek te Rome van Christina van Zweden) Cf. Wilmar (1938), 295 noot 5.

80 fol. Perkament, (afzonderlijke folia soms bijgesneden), papier (onbeschreven, om bladverlies te markeren), foliëringen 17^e eeuw (compleet, 1 na 27 en 1 na 78 ongenummerd) en 16^e eeuw (alleen perkamentbladen, twee handen) i-vi papier; 1⁸ (8: 1+6+1); 2-3⁸ (24); 4⁸ (31 door nummeringsfout: papier); 5⁸ (39 door nummeringsfout); 6⁸⁺¹ (48: 41 en 46 papier); 7⁸⁻¹ (55); 8¹⁰ (65: 56 en 65 papier); 9⁶ (71) 10⁸ (78 door nummeringsfout en reconstructiefout: papier); 37 regels (fol. 35r-v 38, 36 r-v 39; 47 na kopiïstenfout 42, 48r-v 38, 50v 36).

Reconstructie in 17^e eeuw

In de 17^e eeuw door Paul Petau (Wilmar 295, noot 5) aangevuld met onbeschreven papier om de ontbrekende folia aan te geven. Dit leidde niet tot herstel van het oorspronkelijke boekblok. Tussen de katernen 5 en 6 is een perkamenten katern verloren en niet vervangen. In katern 7 is het papieren folium 46 ten onrechte ingevoegd (er ontbrak hier niets). Bij katern 7 ontbrak het laatste blad aan de achterzijde, bij katern 9 het buitenste bifolium. Twee van de drie hier ontbrekende folia (56 en 65) werden aangevuld door om het volledige overgeleverde katern 8 een extra, papieren bifolium te slaan. Het achterblad van katern 9 wordt nu vervangen door het voorblad van het laatste, geheel papieren katern 10, dat daardoor begint met fol. 72 en loopt tot 78; het laatste blad is tegen het plat geplakt.

bladopmaak:

afmetingen bladen 380 x 230 mm

Nog lijngaatsjes waarneembaar van de horizontale belijning (bovenste kwart niet meer) op de folia 11-16. Liniëringpatroon: blind gelinieerd.
 Afmetingen bladspiegel 160 x 300
 normaal aantal regels 37
 regelhoogte ca. 8 mm

foliëring:

Er zijn twee foliëringen, volgens Wilmart resp. uit de 16^e en waarschijnlijk de vroege 17^e eeuw. In grote lijn kan men zeggen dat de oude nummering alleen de perkamenten folia telt, terwijl de nieuwe op de papieren folia doornummert.

In de oude foliëring zijn twee handen te onderscheiden. Na de nummering door de eerste hand werden enkele losse bladen en twee katernen aan het einde van het ms. toegevoegd. De eerste hand begint op fol. 2 en nummert regelmatig alle bewaarde perkamenten folia t/m fol. 48 (= oude nummering fol. 1-38). Klaarblijkelijk was fol. 1 niet aanwezig toen de eerste hand zijn nummering aanbracht (zie hieronder sub varia); de tweede hand gaf dit blad nummer 1 en het oude fol. 1 (= fol. 2) het nummer 2, zodat er nu volgens de oude nummering twee folia 2 zijn. Folium 49 is door de eerste hand overgeslagen, kennelijk omdat het er niet was, maar de tweede hand heeft er 39 op gezet, met als gevolg dat er in de oude foliëring twee folia 39 zijn. De folia 50-54 nummert de eerste hand weer regelmatig door (39-43); waarschijnlijk gold dit ook voor fol. 55, maar daarvan ontbreekt de rechterbovenhoek. De tweede hand heeft het blad opnieuw genummerd: 44. Onderaan fol. 55v staat onder andere 'reliqua desunt'. Vanaf fol. 56 nummert de tweede hand regelmatig door tot het laatste perkamenten folium 71, met dien verstande dat de inmiddels verloren folia 56 en 65 er toen blijkbaar nog waren.

De nieuwe foliëring werd aangebracht nadat het manuscript opnieuw was ingebonden, waarbij een aantal papieren folia was toegevoegd om de lacunes aan te geven. Hierbij werd na fol. 27 een papieren blad overgeslagen, waardoor de telling in de rest van het ms. één nummer is opgeschoven.

Bij de eerste hand van de oude foliëring waren er dus waarschijnlijk 44 folia aanwezig, bij de tweede hand waren er 18 folia bijgekomen (fol. 1, 49, en 56-71). Voor de nieuwe foliëring werd aangebracht zijn er weer twee folia (fol. 56 en 65) verdwenen.⁴

moderne (postmiddeleeuwse) aantekeningen inzake tekstverlies

- 24v: hic multa desiderantur
 39v: hic deest integer quaternio posteriora libri quarti et quinti initium continens
 40v: deest hic folium. Hic deest pagina
 45v: deesse hic aliquid uidetur
 46r: Nihil deest
 46v: Nihil deest
 48v: multa hic desiderantur
 55v: Explicit
       reliqua desunt
       deest pagina
 71v: op strook papier: desunt reliqua ad finem Historië nempe 6 paginae

moderne custoden

- 24v: concremata (=> 32r)
 48v: quod et asseq. (=> 49r)
 49v: dies alter (=> 50r)

⁴ In het volgende overzichtje is de nieuwe foliëring van de **perkamentbladen** met vet weergegeven. De eerste hand van de oude foliëring nummert de folia **2-24**: 1-23, **32-40**: 24-32, **42-45**: 33-36, **47-48**: 37-38, **50-54** (wellicht **55**: hoek weg): 39-43 (44). Deze hand ontbreekt op de folia **1**, **49**, **57-64**, **66-71**. De tweede hand van de oude foliëring nummert de folia **1-24**: 1-23 (**2** en **3** beide: **2**), **32-40**: 24-32, **42-45**: 33-36, **47-55**: 37-44 (**49** en **50** beide **39**, **55** opnieuw genummerd: **44**), **57-64**: 46-53, **66-71**: 55-60. De nieuwe foliëring telt **1-24**, 25-31 (papier, één na 27 ongenummerd), **32-40**, 41 (papier), **42-45**, 46 (papier), **47-55**, 56 (papier), **57-64**, 65 (papier), **66-71**, 72-78 (papier).

katernsignaturen

Op de rectozijde van de folia 2, 9, 17, 32, 40, 49, 57 66: a t/m h; op de versozijde van de folia 8 en 39 resp. Q I en Q. V

varia

fol. 1 lijkt bij het binden vastgenaaid (onderaan rood draadje) en is waarschijnlijk verbonden met 8.

1r: blanco, probationes pennae en ondersteboven zes regels in latere hand,

1v: Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres (37 regels) zonder incipit en explicit, fraaie initiaal, in kleiner wordende letter – vermoedelijk om alles op één bladzijde te krijgen – en zonder enige correctie.

Aangezien fol. 1 in de oudste foliëring ontbreekt (zie hierboven) en de verso-zijde ondersteboven gebruikt is, zal het een tijd lang een disiectum geweest zijn; bij het binden (vóór de tweede hand in de oude foliëring) is het v/h gelegd in plaats van h/v; oorspronkelijk vormde de brief aan Ivo dus de rectozijde. Ook het feit dat bovenaan op de titelpagina (fol. 2r) door een vroegmoderne hand de inhoud van het ms. kort staat weergegeven wijst op het feit dat fol. 1 tijdelijk verloren was. Daar lezen we: “Fragmenta historiarum Hugonis de Sancta Maria monachi sancti Benedicti Floriacensis a diuersis deflorata historiologis anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo decimo gratia dominae Adelae Carnotensium Meldensium atque Blesensium comitisse” (cf. de rubriek op fol. 4r).

schrift

Wilmart (1938) 295, noot 6: “L’écriture courante, nette, égale, un peu lourde, assez naturelle néanmoins, est juste celle qu’on attendrait à Fleury pour le temps, et dans un travail de ce genre.”

marginalia

In de productiefase is het ms. voorzien van ca. 150 marginalia die deels de tekst ontsluiten, deels nieuwe informatie verschaffen. Een belangrijk deel ervan kwam ook al voor in *HE I*. De meeste zijn geschreven door een hand die we alleen de marginalia tegenkomen: m3. Maar we treffen ook marginalia aan van de twee handen die ook de hoofdtekst geschreven hebben: de scriba m1 en de bewerkende hand m2 en van tal van latere gebruikers. Zie voor de schrijfhanden hieronder p. LXIV-V en voor de marginalia p. LXXXIX-XCIII.

decoratie

De Aanbiedingsbrieven aan het begin van het werk, gericht aan Ivo van Chartes (*Glorioso et sapienti Iuoni...*, fol. 1v) en Adela van Blois (*Dominę suae Adelae...*, fol. 2v) openen met een grote sierinitiaal met flora- en faunamotieven, in de kleuren rood, groen en geel. Het begin van de boeken en prologen (voor zover bewaard, het begin van de proloog van Boek V en van Boek V zelf is verloren) wordt gemarkeerd door meestal wat kleinere maar vergelijkbare initialen, vaak op een gekleurde achtergrond, een uitzondering vormt de proloog van Boek VI met een eenvoudiger initiaal.

Een bijzonder geval vormt de initiaal op fol. 18v die de Proloog van Boek III opent en die oorspronkelijk als *Æ* (*Æcclesiasticas amodo defloraturus historias...*) en na aanpassing van de tekst (waarschijnlijk aangebracht door m1, dus nog tijdens de productiefase van het handschrift) als *A* (*Amodo igitur promissam defloraturus historiam*) moest worden gelezen. Rechtsboven in de gekleurde achtergrond van de initiaal is nog de uitsparing van een c uit de eerste lezing te zien.

De aan de Romeinse keizers gewijde tekstgedeelten beginnen bijna altijd met de naam van de betreffende heerser, uitgevoerd met een eenvoudige rode of groene kapitaal, soms met eenvoudige versiering, in een aantal gevallen in een andere kleur.

De titelpagina (fol. 2r) wordt geheel in beslag genomen door de hieronder afgedrukte tekst, in maiuskels en per regel afwisselend in rood en groen, versierd met geel.

Het karakter van de decoratie draagt volgens Wilmart bij aan de datering.⁵

⁵ Wilmart (1938) 295, noot 6: “La décoration surtout est remarquable et suffirait à dissiper les doutes quant à l’époque. Outre les initiales bariolées qui marquent le début des lettres, prologues et livres, et sont encore conçues dans le style du XIe siècle, deux grands titres éclatants, formés de lignes tour à tour rouges, vertes et jaunes, nous reportent également à la date prévue. L’un sépare les deux épîtres, et désigne proprement l’ouvrage; forme de hautes majuscules, parfois entrelacées, il remplit toute une page.”

Qua uitvoering (titelblad, decoratie, marginalia) en schrift vertoont het ms. overeenkomst met het ms. BnF lat. 4963, voor editie de getuige van *HE I* (E).

inhoud

Het ms. bevatte oorspronkelijk de integrale tekst van de *Historia Ecclesiastica II* van Hugo van Fleury⁶.

rubrieken

fol. 2r	Hoc continentur in codice multorum gesta populorum assiriorum uidelicet hebreorum parthorum grecorum romanorum galorum normannorum atque gothorum et imperatorum ac presulum nomina romanorum et quorundam precellentissimorum sanctorum martirum confessorumque nec non et sectę diuersorum hereticorum. Incipit prologus libri primi
fol. 4r	Explicit prologus Incipit aecclesiasticae liber hystoriae quem hugo de sancta maria monachus sancti benedicti floriacensis a diuersis deflorauit hystoriologis. Anno ab incarnatione domini millesimo centesimo decimo gratia domne adele carnotensium meldensium atque blesensium comitis. Incipit liber i
fol. 15v	Explicit liber i. Incipit prologus libri secundi
fol. 16r	Explicit prologus libri secundi. Incipit liber secundus
fol. 18v	Explicit liber secundus. Incipit prologus tercii libri in quo continetur italiae situs
fol. 19v	Explicit prologus iii liber. Incipit tercius liber
fol. 32v	Explicit liber tercius. Incipit prologus quarti libri
fol. 33v	Explicit prologus. Et incipit liber quartus
fol. 61r	Explicit liber v. Incipit prologus libri sexti
fol. 61v	Explicit prologus libri sexti. Incipit liber sextus

Bijzonderheden: de schrijfhanden

de scriba van R: m1

Het gehele ms. werd oorspronkelijk door één hand geschreven. In een aantal gevallen schrijft deze hand (m1) op rasuur op plaatsen waar de tekst van *HE II* gewijzigd is t.o.v. *HE I*⁷, maar er is alle reden om aan te nemen dat het hier steeds om correctie van door de scriba zelf gemaakte overschrijffouten gaat en niet om wijzigingen ten opzichte van de legger. Dit verschijnsel doet zich – met kortere tekstgedeelten – namelijk ook nogal eens voor op plaatsen waar de tekst van *HE II* ongewijzigd is t.o.v. *HE I*.⁸ De hand van de scriba m1 vertoont een aantal kenmerkende lettervormen, waardoor zij meestal gemakkelijk is te onderscheiden is van de andere handen in dit manuscript (en in het bijzonder van de bewerkende hand

⁶ De titelpagina vermeldt bij de volkeren waarvan de wapenfeiten in de codex worden behandeld ook de Normanni, die in de *Historia Ecclesiastica* niet voorkomen. Dit doet de vraag rijzen of aan dit exemplaar uit Fleury misschien het werk dat Hugo als supplement op de *HE* geschreven had is toegevoegd: het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* (zie hierboven p. XII), waarin de Normanni een belangrijke rol spelen. In de handschriftelijke overlevering is hiervoor echter geen aanwijzing gevonden.

⁷ Voorbeelden: I 398-99 qui erant de genere regio captiui ducti sunt R : captiui ducti sunt *HE I*; I 1023 memorati principis R : scilicet ascalonite *HE I*; III 364-65 ut iusta et recta ratione mundum redimeret R : ut a transgressionem primi parentis nostri iusta et recta ratione nos redimeret *HE I*; IV 21 in pathmos insula relegauit R : postmodum a prefato domitiano in pathmos insula exilio est relegatus *HE I*; IV 124-25 et plures per alias circumquasque prouintias christiani R : Cui successit syxtus et sexto telephorus *HE I*; IV 544-45 presbiter cuius supra meminimus R : presbiter *HE I*; V 1523 euertere R : inuadere *HE I*; V 1910 Qui patri succedentes R : Quo sepulto mox filli eius *HE I*; VI 454-57 quidam ecclesię sancti aniani quae est apud urbem aurelianam leodebodus nomine construxit cenobium in agro floriacensi qui tunc erat regius fiscus R : quidam sancti aniani aurelianensis monasterii leodebodus nomine construxit non longe a modo dicta urbe floriacense cenobium *HE I*.

⁸ Voorbeelden: II, 118 tanta; II, 175 (sil)la lucullus et gneus pom(pei)us; Prol. III, 82 italię situm paucis; III, 386 a uobis; III, 391 mos; III, 409 illum; IV 95 nerua tradente suscipiens IV, 330 quidem rem; V, 908-09 gratianus augustus et con(siderans), V 923 curam gerebat; VI, 78 floruerunt.

m2), met name bij de letters: g, t, r, h, en de in vorm variërende d.

auteursingrepen: m2

In dit manuscript is de definitieve auteursredactie van de *HE* ontstaan, doordat Hugo zelf wijzigingen en aanvullingen aanbracht of liet aanbrengen *in margine* of op rasuur.⁹ Een aantal opmerkingen in de eerste persoon enkelvoud over de gebruikte bronnen en de indeling van de *HE*, maken het zeer aannemelijk dat de auteur zelf hiervoor verantwoordelijk is. Drie daarvan vinden we op rasuur in de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois die ook als proloog van Boek I fungeert, één *in margine* in de eveneens aan Adela gerichte Proloog van Boek VI: ‘Inueni nuper quendam historiam...’, ‘Ego uero a Nino rege antico...’, ‘Inseram etiam huic libro...’, ‘Verum multa que secuntur ab Anastasii Romani bibliothecarii libro decerpsi...’.¹⁰

Behalve voor vele korte wijzigingen en aanvullingen is de over het algemeen goed herkenbare hand (m2) die deze interpolaties aanbracht ook verantwoordelijk voor enkele langere aangepaste passages.¹¹

geradeerde passages

Doordat in dit handschrift de herziening van de *HE II* plaatsvond is op een groot aantal plaatsen sprake van rasuur (zie de vermeldingen in de *apparatus criticus*); hieronder worden slechts een paar opvallende gevallen behandeld.

Het slot van de Proloog van Boek IV (r. 57-143) op fol. 33r-v is voor het overgrote deel geradeerd. Alleen de eerste zes regels van de rectozijde zijn vrijwel geheel oorspronkelijk, van daar af is het blad aan twee zijden geradeerd om ruimte te bieden voor een nieuwe tekst, die door de reviserende hand – waarschijnlijk die van Hugo zelf – is aangebracht.

Doordat de nieuwe tekst korter is, is de tweede helft van de versozijde nu onbeschreven, maar er zijn nog sporen van de oude zichtbaar. Hoewel deze ook met behulp van de UV-lamp maar zeer gedeeltelijk leesbaar zijn kan er toch uit worden opgemaakt dat het hier over het thema ging dat nu hoger op de pagina wordt behandeld. De proloog wordt in ms. Vat. Reg. lat. 545 (R) aangekondigd door een zin aan het slot van Boek III die door m1 *in margine* is toegevoegd: ‘Igitur post extremum Iudaice plebis excidium eorundem breuiter arguam perfidiam Iudeorum qui nondum uolunt in Christum credere.’¹²

De in dit handschrift geradeerde oorspronkelijke tekst van de Proloog van Boek IV is voor zover bekend niet elders overgeleverd. De proloog komt namelijk nog niet voor in de vroegste versie van de *HE II*,

⁹ Wilmart (1938) 295-96 “Quoique la provenance de Fleury ne soit pas indiquée d’une manière expresse, il se présente si clairement avec les caractères d’un ouvrage du XIIe siècle commençant, et dans un appareil de corrections ou d’additions personnelles, qu’on ne risque rien à le tenir pour un exemplaire exécuté sous les yeux de l’auteur et retouché par sa main propre, bref pour une copie authentique ou autorisée, qui devait faire foi, du point de vue du compilateur responsable, en regard de ses héritiers.”

¹⁰ Resp. Epist. ad Adelam. 14, 50, 144 en Proloog Boek VI, 23 e.v. Zie ook pp. XXXVIII; LXVI-VII.

¹¹ Ingrepen van deze hand vinden we m.n. op fol. 2r, 3v, 4r, 6v, 7r-v, 9v, 10v, 11r, 12r, 16r, 19r, 21r, 33r-v, 35r, 42r, 45r, 50r, 53r, 55v, 58r-v, 61r, 68r, 70v. Dezelfde hand plaatste een vijftal nieuwe marginalia die in de editie zijn opgenomen: ‘Hunc Azariam cum filio suo Ioas...’ (bij I. 281), ‘Iste Ozias instante insigni sollempnitate induit se ueste sacerdotali...’ (bij I 339), ‘Huic Ezechie Dominus miseratus...’ (bij I 362), ‘Iste Artaxerxes ab Hebreis Asuerus uocatur’ (bij I 540), ‘Fertur de Domino Iesu Christo, quod conceptus sit die parascheue...’ (bij III 109), die alle aanvullingen op de bijbelse geschiedenis geven. Bij het marginale na I, 281 was dat om in het corpus geradeerde informatie alsnog te kunnen geven. Hoewel drie inhoudelijk vergelijkbare marginalia, in een opvallend, kleiner, maar gelijkend schrift en met een zelfde type versiering in de donkere omlijning misschien ook aan Hugo kunnen worden toegeschreven zijn zij niet in de editie opgenomen: “Exarsit enim Salomon circa mulieres et alienigenas multas duxit uxores, sydonias uidelicet, tyrias, ammanitidas, et idumeas, et filiam regis egyptiorum et cepit deos earum colere ut eis suum fauorem impenderet.” (bij I, 214); “Iste euulmerodach eduxit iechoniam regem iudee a carcere babilonie, et posuit eum inter conuiuias mensę suę. Et hic iechonias genuit salatiel, et salatiel zorobabel.” (bij I, 439); “Nempe samarite quando uident iudeos felici sorte letari, se eorum cognatos appellanti, et de ioseph semine natos adfirmant. Cum uero uident eos aduersa fortuna fatigari, ab eis se segregant et alienigenas se esse fatentur. hii etiam euthei uocantur a quodam flumine quod eutha uocatur, unde transmigrati fuisse feruntur.” (bij I, 488).

¹² Zie ook p. XXIX, noot 35.

ms.-groep δ. De verdere overlevering van *HE II* is hier gebaseerd op R na herziening en heeft de geradeerde tekst dan ook niet.

Ook voor de Aanbiedingsbrief aan Adela in R geldt dat deze, voor zover ongewijzigd bewaard, de enig bekende getuige is van de oorspronkelijke redactie van de brief in *HE II*. Op één plaats is door rasuur een tiental woorden verloren gegaan, terwijl duidelijk is dat er hier iets anders gestaan heeft dan op de parallelplaats in *HE I*, die een langere tekst biedt. Aangezien er geen lezing uit *HE II* (voor of na herziening) bekend is geeft de editie hier de lezing van *HE I*.¹³

Het eveneens door de bewerkende hand m2 geschreven, maar geradeerde marginale op fol. 54v (*HE II*, Boek V, 1853-56) is vrijwel geheel leesbaar. Er stond: “His qu<oque> temporibus h<on>ericus rex uandalorum cccxxx et iiior episcopis in affrica aecclesias clausit et quibusdam eorum linguas precidit ut eis fidei catholice defensionis facilitatem eriperet, <quam>quam tamen eis offitium loquen<di non> potuit amputare.” De mededeling is ontleend aan Beda, *De temporum ratione* LXVI, r. 1672-76.

De tekst was bedoeld voor invoeging in het slot van de beschrijving van de regeerperiode van keizer Zeno. Aanleiding voor het raderen was vermoedelijk het feit dat dit verhaal ook al op fol. 54r wordt verteld (cf. Boek V, 1788-92). Maar Hugo had ongetwijfeld een verplaatsing van die passage op het oog omdat deze ten tijde van Zeno, en niet van keizer Leo I optrad. De gang van zaken doet denken aan de verplaatsing van de vermelding van Petrus bij de tekstverandering van *HE I* naar *HE II* van de regeerperiode van Titus naar die van Nero (zie p. XCVI). De tekst is alleen op deze plaats bewaard.

Klein van omvang, maar voor de reconstructie van de overlevering belangrijk, is een interlineaire rasuur op fol. 6v (I, 242-43). Hier is ongeveer één regel tekst geradeerd en door m2 vervangen door de woorden “(zam)ri et omnem domum baasa et regnauit pro eo. Post zamri uero regnauit”. Daarna heeft deze hand, kennelijk uit ruimtegebrek, de woorden “amri et post amri regnauit”, die nog ontbraken voor de aansluiting op de tekst in *HE* vóór herziening, tussen de regels geschreven. Deze interlineaire aanvulling is naderhand geradeerd, maar de sporen daarvan zijn nog zichtbaar. Was dit niet het geval, dan kon moeilijk worden verklaard hoe deze woorden weer konden opduiken in ms.-groep ζ, die overigens in hoge mate afhankelijk blijkt van R.¹⁴

De bewerkende hand heeft aldus op verschillende momenten wijzigingen aangebracht. In veel gevallen gaat het om de toevoeging of aanpassing van historische feiten. Als we de wat langere aanvullingen van historisch materiaal buiten beschouwing laten zijn de vier grotere toevoegingen van deze hand alle terug te vinden in de prologen en hebben zij alle te maken met de redenen voor de totstandkoming van *HE II*.¹⁵ Drie van de vier hebben betrekking op wat Hugo de *sacramenta* van de kerk noemt, de vierde op de nieuw gevonden bron:

Proloog van Boek II, 77-83 het verschil tussen het Oude en het Nieuwe Verbond

Proloog van Boek III, 70-80 de reden van het tijdstip van de komst van Christus

Proloog van Boek IV, 57-143 de verblinding der Joden

Proloog van Boek VI, 23-44 het werk van Anastasius Bibliothecarius, waarnaar m2 ook al in de brief aan Adela een verwijzing plaatste.

Twee van de drie naderhand in de brief aan Adela aangebrachte ‘auteursopmerkingen’ vertonen een merkwaardig gebrek aan zorgvuldigheid.

De eerste wordt geplaatst in de zin die al in *HE I* de doelstelling voor het schrijven van het werk vermeldde. Door op rasuur de vondst de nieuwe bron aan te kondigen berooft de schrijver die zin van zijn betekenis. (“Aecclesiasticam enim relegens historiam” wordt “Inueni nuper quandam historiam”).¹⁶

¹³ Dit is de enige plaats waarop de editie moet terugvallen op een lezing uit *HE I*. Zie Aanbiedingsbrief aan Adela r.104-05: (Vnde sumpsit de femina carnem) “ut haberet in eius incarnatione ipsa humana natura unde posset ad illam quam perdiderat beatitudinem eius beneficio remeare”. Op de rasuur in R schreef een niet gedetermineerde hand, vermoedelijk dezelfde die ingreep in r. 96-98, “qua suam redimeret sua morte creaturam”.

¹⁴ Zie het stemma op p. LXXX en de *apparatus criticus*.

Een tweetal rasuren in R hangt samen met de wijziging van de pausencatalogus in *HE II* (één op fol 32r, zie app. cr. 3.1360-61, de andere alleen te reconstrueren, zie app. cr. 4.943-50). Zie p. XCVI-VII.

¹⁵ Zie p. XXV, XXIX.

¹⁶ Epist. ad Adalam, 14-19. Zie ook p. XXXVIII; LXV.

Verderop in dezelfde brief lijkt hij het begin van zijn werk van de geboorte van Christus naar de tijd van de Assyrische koning Ninus te verleggen, terwijl hij meteen in de daaropvolgende zin meldt dat hij de geschiedenis vanaf de incarnatie behandelt (“Ergo ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam” wordt “Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam”).¹⁷

De ondoordachtheid van deze ingrepen maakt het aannemelijker dat we hier te doen hebben met een opwelling van de auteur, dan met een opdracht aan een ander om deze vrij kleine, maar inhoudelijk belangrijke wijzigingen in het handschrift aan te brengen.

Aan het slot van Boek V treffen we nog een plaats waarop de bewerkende hand zich kennelijk heeft laten meeslepen door zijn behoefte om nieuwe informatie toe te voegen en daarbij gegevens radeerde die onmisbaar waren voor de coherentie van het daar behandelde levensverhaal van de heilige Maurus, metgezel van Benedictus. Zie beneden bij V, 2234-44.

In de *apparatus criticus* dragen de ingrepen van de bewerkende hand m2 het siglum R^f. Afgezien van zelfcorrecties van de scriba (m1) van het handschrift zijn alle wijzigingen in de tekst die niet tot de *retractatio*, de auteursherziening van de *HE II*, gerekend worden, als ingrepen van gebruikers, *correctores*, ondergebracht onder het verzamelsiglum R^c. Niettemin is het denkbaar dat Hugo betrokken is geweest bij een aantal van deze ingrepen, hoewel zij niet tijdens de eigenlijke auteursbewerking lijken te zijn aangebracht en om die reden niet in de tekst zijn opgenomen.

Op tal van plaatsen vinden we namelijk nog kleine correcties en toevoegingen die door hun aard ook van de auteur afkomstig kunnen zijn, maar waarvan het schrift afwijkt van dat van de al genoemde veranderingen. Wilmart verklaart bij zijn editie van de Aanbiedingsbrief aan Adela dergelijke verschillen door te suggereren dat de auteur het werk over een langere periode diverse malen heeft bewerkt, en wellicht ook wijzigingen heeft gedictieerd.¹⁸

Als we de gehele *HE* overzien kunnen deze ingrepen worden onderverdeeld in drie groepen: inhoudelijke aanvullingen, stilistische aanpassingen en toevoeging van aantredejaren van Romeinse keizers.¹⁹ Van de eerste twee groepen is het mogelijk dat zij voor een deel door Hugo of op zijn instigatie zijn aangebracht.

Vermeldenswaard is in dit verband een groepje aanvullingen dat van één hand afkomstig lijkt, die ook kleinere ingrepen verricht. Het gaat om toevoegingen aan de tekst *in corpore*, hoofdzakelijk *in margine* aangebracht, die in het apparaat gevonden worden bij I, 947: de samenzwering van Catilina in Rome; IV, 445: de strijd van Gordianus tegen de Parthen; V, 467: een aanvulling op de passage over het verbod op krijgsdienst van christenen onder Iulianus; V, 817, 942: kleine aanvullingen over de Gothen; V, 2234-44 het herstel van de logica (door eerdere auteursingrepen verloren gegaan) in het levensverhaal van Maurus, door twee aanpassingen,²⁰ met deels andere informatie.

Het is minder waarschijnlijk dat de toevoeging van de aantredejaren van de keizers op Hugo's initiatief tot stand gekomen is. Hierbij is namelijk geen gebruik gemaakt van de ook in dit verband nieuwe waardevolle bron waarover Hugo beschikte en die mede aanleiding was voor de totstandkoming van *HE II*: de *Chronographia Tripartita* van Anastasius Bibliothecarius.²¹

¹⁷ Feitelijk meldde Hugo ook al in *HE I* dat het inleidende deel van zijn werk bij Ninus begint, zie p. XXXVI en noot 74.

¹⁸ Wilmart (1938) 301, noot 1 onderscheidt in de Hugo's ingrepen in de Aanbiedingsbrief aan Adela twee fasen: oude (R¹) en nieuwe (R²): “Il me semble, tout considéré, que les unes et les autres ont été faites par Hugues en personne. Qui pouvait avoir souci d'introduire de si menus changements, si ce n'est celui qui avait établi le texte premier? Je croirais donc que l'auteur vécut assez pour revoir sa rédaction en divers temps; si l'intervalle a été relativement considérable, les différences d'écriture s'expliqueraient. On peut d'ailleurs admettre que l'auteur ait dicté à un aide les corrections R², dont les traits paraissent indiquer un certain développement de l'écriture au cours du XIIe siècle; toutefois, ces détails délicats à observer peuvent tromper.”

¹⁹ Aangevulde aantredejaren van Romeinse keizers op fol. 23r, 32r, 34r-v, 36v, 37r-v, 38r, 40v, 62v., 63r, 66r, 68v.

²⁰ Door de ingreep van m2 in V, 2231-32 is de vermelding van de bouw van een klooster vervallen waarnaar in r. 2237 met het woord “ibi” wordt verwezen. Vandaar de nieuwe vermelding: “Siquidem ... cenobium aedificauit. ubi...”. De tekst van r. 2238-43 bevatte (na een ingreep van m2) een onjuiste berekening over Maurus' levensloop. Deze berekening werd vervangen door een andere mededeling. Zie de *apparatus criticus* en het toelichtend apparaat. Dezelfde hand paste ook in I, 866-67 de tekst aan om een leemte op te vullen die het gevolg was van een ingreep tijdens de herziening (I.853-65).

²¹ Zie p. XLIV.

V.1.2.2 Paris Bibliothèque Mazarine 2013 (M)

Paris Bibliothèque Mazarine 2013 (543), s. XIIⁱⁿ²²

1120-1129/31

ii+265+i fol.

Herkomst: Saint-Denis

Samengestelde codex

De codex bestaat uit twee delen.: I fol. 1-231; II fol. 232-266; bij de foliëring is het nummer 158 overgeslagen. Collatie deel I: 1-26⁸ (1r-209v) 27' (210-219) 28' (220-224, 222 is los blad) 29⁶⁺¹ (255-231, 228 is los blad). Collatie deel II 30-34⁸ (232-263) 35⁶⁻³ (264-266).

Afmeting: 350 x 250 mm (I 310 x 200 mm)

Aflijning I: twee kolommen, 34-35 regels, II twee kolommen, 37-38 regels. Liniëring: I-II droge stift en lijngaatjes.

schrift

Karolingische minuskel, begin 12^e eeuw, verschillende handen:

m1 fol. 1r-231v, m2 fol. 232r-266v, m3 toevoeging op fol. 222r, m4 toevoegingen in de delen I en II uit de 13^e eeuw, m5 fol. 264r. rubricering: I-II rooddecoratie:

Versierde en ingekleurde initialen (I rood, groen, geel; II rood blauw), er zijn ook oningekleurde initialen.

Inhoud

1r-52v	<i>Liber Pontificalis</i>
52v-54r	Pausenlijst, inc. 'Beatus petrus sedit annos xxv', expl. 'paschalis sedit annos...' (het betreft Paschalis II, † 1118)
54v-55r	blanco
55v-136r	Hugo van Fleury, <i>HE II</i> (δ)
136r-158v	<i>Gesta Francorum</i> , B-redactie, inc. 'Est quidem in asia oppidum troianorum', expl. 'qui usque nunc in regno substitit' (ed. Krusch, <i>MGH rer. mer.</i> II (1888) 241-328)
158v-159v	<i>De maioribus domus regiae</i> , tot 741, inc. 'Ex genere priami fuit meroueus', expl. 'dux (sc. Karolus Martellus) defunctus est et in monasterio sancti dionysii humatus est' (ed. Bouquet, <i>Recueil des Historiens</i> , II [1739] 699-700).
159v-175v	Geschiedenis van Frankrijk, bestaande uit: van 727-876: Ado van Vienne, <i>Chronicon</i> ; van 876-998: <i>Historia Francorum Senonensis</i> ; van 998-1108: Hugo van Fleury, <i>Liber qui modernorum regum Francorum continet actus</i> , inc. 'Principatum illius obtinente karlomanno et pipino fratre eius', expl. 'diuersis episcopis consecrati sunt' (Ado van Vienne, ed. Migne PL 123, c. 122-38, <i>Historia Francorum Senonensis</i> , ed. Waitz, <i>MG SS IX</i> (1851) 365-368; Hugo van Fleury, <i>Liber qui modernorum regum Francorum continet actus</i> , ed. Waitz, <i>MG SS IX</i> (1851) 376-395).
176r-213r	<i>Gesta Normannorum Ducum</i> , E-redactie (ed. Van Houts)
213r-221v	Geschiedenis van Frankrijk 814-1109, ongeïdentificeerd, inc. 'Ludouicus pius karoli magni imperatoris filius', expl. 'porro filius eius ludouicus statim aurelianus pergens coronam regni suscepit'.
222r	Opsomming van Franse koningen, inc. 'Ex genere priami fuit meroueus qui genuit childericum', expl. 'Ludouicus rex genuit philippum ludouicum et henricum'; expl. m1; m3 vervolgt met enkele zinnen, inc. 'remorum archiepiscopus. Sed Philippus', expl. 'helisabet filia balduini comitis haenuensis'.
222v-223r	<i>Visio Eucherii</i> (ed. Boretius-Krause, <i>MGH Cap.Reg.Franc.</i> II, 2 (1897) p. 432 r. 31-p. 433 r. 28).

²² De onderstaande beschrijving is met uitzondering van de bijzonderheden aangaande het *HE*-gedeelte ontleend aan Van Houts (1982).

223r-230v	Geschiedenis van Frankrijk 767-878, inc. 'Post mortem gloriosissimi pipini regis' expl. 'ante sancte trinitatis altarem tumultant' (ed. Waitz <i>MG SS IX</i> (1851) 400-402).
230v-231r	Opsomming van Joodse koningen, inc. 'Post mortem iude machabei et ionathe et symonis fratrum eius', expl. 'post arcelaum uero herodes tetrarcha iudee gentis tenuit principatum xxiiii annis' (ed. Ussani, in: <i>Archivum Latinitatis medii aevi</i> , II (1925) 77-80).
231v	blanco
II	
232r-266v	Suger, <i>Vita Ludovici Grossi</i> (ed. Waquet, Paris 1929) (fol. 264: los blad dat op de rectozijde de tekst bevat die op fol. 263v staat)

bijzonderheden over de HE

De twee belangrijkste handen in het *HE*-gedeelte van ms. Maz. 2013 zijn m1, die de tekst *in corpore* schreef, en m2, die deze tekst corrigeerde en in eerste instantie de ontsluitende marginalia schreef tot Boek VI, 54. Een aantal van de door m2 aangebrachte marginalia werd naderhand geradeerd en opnieuw geschreven door m1²³. Ook het marginale na III 463 (fol. 75r) werd door m1 opnieuw geschreven, maar in dit geval werd vergeten het marginale van m2 te raderen. Vanaf VI, 119 lijken de marginalia rechtstreeks van m1. Zie ook p. XCI.

Hetzelfde procédé is gevolgd bij een aantal verbeteringen van m2 in de tekst. Duidelijke voorbeelden hiervan zijn aangevulde omissies op fol. 66va (I 1170-71 'ad adiuuandam uitam naturamque concessit. qui coniunc...'), fol. 94vb (V, 219 'candelabra argentea secundum numerum'), fol. 95ra (V, 250 'et spiritum sanctum tempori numquam obnoxium'), fol. 98ra (V, 530-31 'ad imperium traheretur. dixit non se uelle paganis hominibus') en fol. 106rb (V, 1482 'constantem prefati imperatoris'). Onder de door m1 aangevulde omissies op de folia 94vb en 95ra zijn nog geradeerde kadertjes te zien; het verwijsteken bij de door m1 aangevulde omissie op fol. 98ra lijkt van m2.

De conclusie kan zijn dat m1 en m2 beiden tijdens de productiefase werkten en dat de meeste ingrepen van m2 zeer waarschijnlijk teruggaan op de legger van m1. Overigens brengt m2 in een aantal gevallen ook wel verbeteringen *ex ingenio* aan, bijv. I, 165 anguium : auium M^c; III, 175 modum : modum eam M^c; III, 305 regem : regnum M^c; VI, 1486-87 nouiomagi-parte : nouio δ : nouio ubi M^c.

In het handschrift verbeterde individuele fouten van M zijn niet opgenomen de *apparatus criticus* wanneer de verbetering kan worden toegeschreven aan correctie tijdens de productiefase aan de hand van de legger. Als de correctie waarschijnlijk niet op basis van de lezing van de legger heeft plaatsgevonden (wanneer ms. A dezelfde fout vertoont) wordt ervan uitgegaan dat de correctie na de productiefase heeft plaatsgevonden.

rubrieken

fol. 55v	Incipit Ecclesiasticę liber historię quem Hugo de Sancta Maria monachus sancti Benedicti Floriacensis a diuersis deflorauit historie (<i>ex historio</i>) locis. Anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo decimo. Gratia domne Adele Carnotensium Meldensium atque Blesensium comitis
fol. 66v	Explicit liber I. Incipit II
fol. 69r	Explicit liber secundus. Incipit prologus tercii libri in quo continetur Italię situs
fol. 70r	Explicit prologus libri tercii. Incipit liber tercius
fol. 83r	Explicit liber tercius. Incipit quartus
fol. 91v	Explicit liber quartus. Incipit prologus libri quinti, in quo continetur Gallię situs
fol. 92v	Explicit prologus libri quinti. Incipit liber V
fol. 115v	Explicit liber V. Incipit liber VI
fol. 136r	Explicit liber ystorię ecclesiastice

Er wordt wel verondersteld dat dit handschrift gebruikt is als bron voor het eerste deel van de

²³ O.a. de in de editie opgenomen marginalia na de regels I 35 (1 en 2); I 115; I 227; I 767; III 446; III 452; IV 645; IV 755; V 433; V 1196; V 1231; V 1390; V 1417; V 1428; V 1520; V 1556; V 2042; V 2130.

invloedrijke *Grandes Chroniques de France*.²⁴

Literatuur: Elisabeth M.C. Van Houts, *Gesta Normannorum Ducum* (1982) 217-219: uitvoerige beschrijving van het handschrift, met overzicht van de secundaire literatuur. Zie ook: Françoise Gasparri, "L'abbé Suger de Saint-Denis. Mémoire et perpétuations des oeuvres humaines" in: *Cahiers de civilisation médiévale X^e-XIIe siècles*, 44 (2001) 247-57; m.n. 255-56.

V.1.2.3 Paris BnF lat. 14625 (P)

Paris BnF lat. 14625, s. XII

samengestelde codex

perkament, (iii)+127+(iii)

collatie *HE*-gedeelte:

1-7⁸ (fol. 1-56); 2 losse bladen (fol. 57 en 58; kimmen achter fol. 66); 8⁸ (fol. 59-66: latere invoeging) 9⁸ (fol. 67-74); 2 losse bladen, (fol. 75 en 76; kimmen achter fol. 84); 10⁸ (fol. 77-84)

bladopmaak *HE*-gedeelte:

afmetingen: 280 x 167 mm

37 regels, 2 kolommen

kolombreedte: links 62, rechts 58 mm

kolomhoogte ca. 225 mm

regelhoogte varieert van 5.6 tot 5.4 mm

(het van later datum daterende katern fol. 59-66 hetzelfde).

foliëring in de rechterbovenhoek

decoratie

In het begin van het werk zijn de initialen van de diverse prologen en boeken uitgevoerd in paars (roodbruin), goud en zilver. Ditzelfde is gebeurd waar de paragrafen die de keizers behandelen, beginnen. Vanaf Vespasianus (fol. 26v) worden ook helderrood en groen gebruikt. Deze kleuren krijgen de overhand. De versierde hoofdletters zijn rood, met groene versiering. Vanaf fol. 38 verdwijnt het groen en houden we alleen paars en rood over. Vanaf fol. 42v is groen weer terug, zelfs af en toe als hoofdkleur. In het later gemaakte katern 59-66 is alleen rood gebruikt. Het Enchiridion is ook alleen in rood versierd (met rode rubrieken). Nadien begint alleen fol. 116r nog met een rode D.

In de *HE*-tekst zijn bovendien alle hoofdletters in de lopende tekst met rood opgehoogd (ook in de marginalia). Ook de rubrieken zijn met rood en zilver versierd (later rood en bruin).

geschiedenis

versozijde 2e schutblad B.B.B. 10; daaronder 907 (doorgestreept)

op fol. 1r bovenaan E f 21 465; onderaan 'Iste liber est sancti Victoris parisiensis quicunque eum furatus fuerit uel celauerit uel titulum istum deleuerit anathema sit amen'. Dezelfde formule is te vinden op de folia 127v, 128r en 128v.

fol. 1 onderaan: versierd wapen van St. Victor

fol. 2r onderaan, potlood, lat. 14625

Inhoud

schutbladen voorin: le fol. stuk Job + comm.: 42:7 (ca.) -12 benedixit; 2e fol. idem, 40:12-28 suam-ecce(?); 3e fol. idem, recto 31:33-39 meum-fructus en 34:6-12 me-omni(potens) verso

34:13-20 quem(2)-su(bit) 31:25-32 manus-os(tium)

²⁴ Ms. Paris, Bibl. Maz. 2013 wordt beschouwd als een eerste schets voor de *Grandes Chroniques*; zie hierover D. Nebbiai-Della Guardia, *La bibliothèque de l'abbaye de Saint-Denis en France du IXe au XVIIIe siècle*, Paris 1985, 48-49 en Führer (2014) 109. Zie hierboven p. VI.

I

fol. 1-84 Hugo van Fleury, *HE* (ζ)

II

fol. 85r-114v Augustinus, *Enchiridion*

Liber enchiridion sancti augustini laurentio scribens cuius eruditione delectatur, cupiens illum esse sapientem

fol. 114v Explicit enchredion augustini quem scripsit laurentio.

III

fol. 114 blanco

fol. 116-127 Commentaar op het evangelie van Mattheus (zie B. Hauréau, *Notices et extraits de quelques manuscrits latins de la Bibliothèque nationale*, II, 150) inc. 'Dominus ac redemptor noster ad commendationem', expl. 'Nota quia dicit hominibus et non dicit homines quia illi quibus est condonandum sunt peccatores'.
 schutblad fragment van Hieronymus, *Vita Pauli* (CPL 0617), § 6, col. 21, linea 22, - § 8, col 23, linea 18, inc. 'in habitaculo omnem ibidem orationibus in solitudinem duxit', expl. 'ille hauth grandem homunculum uidit aduncis naribus fronte cornibus asperata'

rubrieken

fol. 12r Explicit liber primus. Incipit prologus libri secundi

fol. 13r Explicit prologus libri secundi. Incipit liber secundus.

fol. 14v Incipit prologus tercii libri in quo continetur italiae situs.

fol. 17r Explicit prologus III liber. Incipit tercius liber.

fol. 31r Explicit liber tercius. Incipit prologus quarti libri.

fol. 32v Explicit prologus et incipit liber quartus.

fol. 41v Explicit liber iiiitus. Incipit prologus libri quinti in quo continetur Gallië situs.

fol. 42v Explicit prologus libri quinti. Incipit liber quintus.

fol. 66v Explicit liber v. Incipit prologus libri sexti.

fol. 67v Explicit prologus libri sexti. Incipit liber sextus.

fol. 84v Explicit liber historië ecclesiasticę.

Literatuur:

L.V. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale sous les numéros 8823-18613* (Paris, 1863-71, Hildesheim 1974 2e dr., 32)

Gilbert Ouy, *Le catalogue de la bibliothèque de l'abbaye de Saint-Victor de Claude de Grandrue 1514*, Paris 1983, 294

V.1.2.4 Paris BnF lat. 13701 (Q)

Paris BnF lat. 13701, s. XII

samengestelde codex

perkament, (i)+171+(i)

collatie *HE*-gedeelte:

I los blad; II 1-11⁸ (fol. 2-89); 12¹⁰ (fol. 90-99); 13-16⁸ (fol. 100-131); 17⁸⁻¹; (pendant van fol. 134 afgesneden); 18⁸ (fol. 139-146); 19⁶ (fol. 147-152) III 1⁸ (fol. 153-160)

bladopmaak

bladen 227 x 145 mm

bladopmaak fol. 2 e.v.: breedte bladspiegel variërend van ca. 90 tot ca. 120 mm,

hoogte bladspiegel meestal ca. 165 mm

foliëring in de rechterbovenhoek

Afgezien daarvan zijn in negen gevallen ook nog paginanummers aangebracht.

decoratie: alleen in *HE*: Initialen rood; ook bij keizerparagrafen (behalve bij 65v Valerianus)

geschiedenis

Op fol. 1r staat in verschillende handen vermeld dat het ms. eigendom was van St. Maglorius: *Iste liber est Sancti M. Maglorii; Maglorii*; latere handen: *Iste liber est sancti Maglorii parisiensis*; olim S. Maglorii

Ook op fol. 171v staat nog acht keer in verschillende handen vermeld dat het handschrift in bezit was van dit klooster.

Op de rectozijde van het schutblad voorin:

latin 13701

harlay 485

reliure restaurée en 1975

Inhoud

fol. 1	<i>HE II</i> , Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres uit de δ -groep.
fol. 2-159v	<i>HE II</i> (ζ)
fol. 160	blanco
fol. 161-175	Charters die betrekking hebben op het klooster van St. Maglorius

Bijzonderheden over de *HE*

Zie over de Brief aan Ivo hieronder, p. LXXXVII e.v.

De *HE* in dit ms. is kennelijk door een aantal handen geschreven. De handwisseling treedt vaak op bij het begin van een nieuw folium. Er is sprake van grote verschillen in de aantallen regels per pagina. Voorbeelden van opvallende overgangen zijn: fol. 87v 23 regels, fol. 88r 35 regels; fol. 89v 35 regels, fol. 90r 24 regels. Waarschijnlijk zijn deze verschillen te verklaren uit het feit dat soms aansluiting gezocht moest worden bij een al geschreven tekstgedeelte. Een hierbij gemaakte rekenfout is vermoedelijk de oorzaak van het feit dat fol. 44v leeg gebleven is.

fol. 152v-159v Continuatie, ontleend aan de *Historia Senonensis* (cf. ed. Waitz [1851] 365 r. 14- p.369 r. 43), inc. 'Qui cum secunda protectione Romam peteret', expl. 'anno domini m.xxxiiii urbs parisii flagrauit incendio'.

rubrieken

fol. 22r	Explicit liber primus. Incipit prologus libri secundi
fol. 23v	Explicit prologus libri ii (?). Incipit liber secundus
fol. 27r	Explicit liber secundus. Incipit prologus tercii libri in quo continetur italie situs
fol. 29v	Explicit prologus iii liber. Incipit tercius liber
fol. 54v	Explicit liber tercius. Incipit prologus quarti libri
fol. 57r	Explicit prologus. Et incipit liber quartus
fol. 70r	Explicit liber iiiitus. Incipit prologus libri quinti in quo continetur gallie situs
fol. 71v	Explicit prologus libri quinti. Incipit liber quintus
fol. 116v	Explicit liber quintus. Incipit prologus libri sexti
fol. 118r	Explicit prologus. Incipit liber VI
fol. 152v	geradeerd: Explicit Liber hystorie (ecclesiastice)

Vermeldingen: Waitz (1851) 338-39, 348; L. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins de Saint-Germain-des-Prés conservés à la Bibliothèque imperiale sous les numéros 11504-14321 du Fonds latin*, 32, Paris 1868; id., 'Inventaire des manuscrits Latins de Saint-Germain-des-Prés (petit format)', in: *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes* 29 (1868), 238; Bourgain (1999) 380, noot 18.

V.1.2.5 Paris, Bibliothèque de l'Arsenal 988 (A)

Paris, Bibliothèque de l'Arsenal 988 (16 H.L.), s. XIII

132 fol.

Herkomst: Paris, St. Victor.

(iii) + (ii) + 132 + (ii) + (iii)

perkament 240 x 338 mm, bladspiegel 127 x 253 mm; twee kolommen van elk 78 mm breed, regelhoogte 7.9 mm, 35 regels.

Versiering van het *HE*-deel: rode rubrieken, initialen afwisselend rood en groen

Collatie: 16⁸ (fol. 1-128), 17⁴ (fol. 129-132)

Inhoud

1r-53ra	<i>Liber Pontificalis</i> (Petrus-Stephanus III [752-757]), opent met de brief van Hieronymus aan paus Damasus: 'Gloriam sanctitatis tue..' en het antwoord van Damasus 'Gaudet Ecclesia tuo fonte...', inc. 'Beatus Petrus apostolus et princeps apostolorum...'
fol. 53ra-54rb	<i>Nomina Romanorum pontificum</i> (Petrus-Eugenius III [1145-1153]); breekt af met: 'Eugenius sedit...'
fol. 55ra-132ra	Hugo van Fleury, <i>HE II</i> (δ)
fol. 132ra-132vb	Genealogie van Karel de Grote, inc. 'Hec est prosapia unde ortus est rex Karolus qui uocatur magnus'. De lijst loopt van Priamus tot Godfried van Bouillon (†1100). Op fol. 132va begint de lijst der Capetingen, inc. 'Qui uoluerit agnoscere quomodo disiunctum sit regnum Francorum a genealogia Karoli magni' die loopt tot Lodewijk IX (1226-1270): 'Ludouicus rex genuit Ludouicum puerum, qui modo gubernat terram Francorum et Pictauorum'.

Geschiedenis: oude signaturen (fol. 1r) 204, E f 1, 80.

L. Duchesne, *Le Liber Pontificalis I*, Paris 1886, clxxxviii, kol. a, constateert voor de tekst van het *Liber Pontificalis* overeenkomst met ms. Maz. 2013 (M).

Bijzonderheden over de *HE*

De gehele tekst is gecorrigeerd door een contemporaine hand.

rubrieken

fol. 55va-b	Incipit Ecclesiasticę liber historię quem Hugo de sancta Maria monachus Sancti Benedicti Floriacensis a diuersis deflorauit historiologis. Anno ab incarnatione Domini m.cmo.xmo (?). Gratia domne Adele Carnotensium Meldensium atque Blesensium comitisę. Incipit liber primus.
fol. 68rb	Explicit liber secundus. Incipit prologus tercii libri in quo continetur Italię situs.
fol. 69va	Explicit prologus. Liber incipit tercius
fol. 82rb	Explicit liber iiius. Incipit iiuus
fol. 90vb	Explicit liber quartus. Incipit prologus libri quinti, in quo continetur Gallię situs
fol. 91vb	Incipit liber quintus
fol. 132ra	Explicit liber historię Ecclesiastice

Literatuur: H. Martin, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Arsenal*, II, Paris 1886, 210-11.

V.1.2.6 Paris, BnF lat. 4963 (E)

Paris, BnF lat. 4963, s. XIIin

111 fol.

Herkomst: Fleury?

perkament; (ii) + 111 + (ii)

collatie: 1-13⁸ (fol. 1-104); 14⁸⁻ⁱ (fol. 105-111; waarschijnlijk pendant van fol. 105 weggesneden).
 bladopmaak: bladen 172 x 280 mm; bladspiegel 100 x 220 mm; 32 regels per pagina; regelhoogte gem. 7 mm; foliëring in de rechterbovenhoek.

Qua uitvoering (titelblad, marginalia) en schrift vertoont het ms. overeenkomst met het auteurs-exemplaar van *HE II*, ms. Vat. Reg. lat. 545 (R).

Het handschrift telt 136 marginalia, waarvan er 88 de tekst ontsluiten en 48 extra informatie verschaffen.

De Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois (fol. 2v) begint met een grote sierinitiaal, met flora- en faunamotieven, in de kleuren rood, groen en geel (**D**ominę suae adeler...). Dit geldt in iets bescheidener vorm ook voor de aanhef van het eigenlijke werk (onderaan fol. 5r): 'Antequam tamen opus propositum adgrediar explanare...'.
 Het begin van de Boeken wordt gemarkeerd met een wat eenvoudiger versierde initiaal: Boek II (fol. 23r) groen en geel, Proloog Boek III (fol. 57r) geel groen en rood, Proloog Boek IV (fol. 92v) groen en rood, Epiloog (fol. 110v): simpele rode hoofdletter met groene versiering.

De aan de Romeinse keizers gewijde paragrafen beginnen bijna altijd met de naam van de betreffende heerser, uitgevoerd met een eenvoudige rode of groene kapitaal, met versiering in andere kleur.

Uitzondering: Constantijn (fol 58v) krijgt een initiaal in rood, groen en geel; zijn naam valt hier samen met het begin van Boek III, maar dit boek had al bij de proloog een sierinitiaal ontvangen.

Alle hoofdletters in de tekst zijn opgehoogd met rood en groen (alleen de I's krijgen hierbij maar één kleur). Rubrieken e.d. hebben afwisselend rood-groen ingekleurde letters.

Marginalia die aanvullende informatie verstrekken zijn vaak versierd (dikwijls met kleur). Ook de hoofdletters van de marginalia zijn opgehoogd.

Inhoud

fol. Iv (latere toevoeging:) Pausenlijst, oorspronkelijk lopend van Petrus tot Innocentius III (1198-1216); naderhand aangevuld tot Urbanus IV (1261-1264)

fol. 2r-111v Hugo van Fleury, *HE I*

Bijzonderheden over de *HE*

Getuige voor de editie.

Ook door Waitz samen met ms. Bern Burgerbibliothek 208 benut voor zijn editie van fragmenten van *HE I*, zie Waitz (1851), 347, 349-53.

rubrieken

NB: In het handschrift wordt alleen bij de Boeken III en IV een proloog aangegeven, in feite (zie Lettinck [1981] 389) worden ook de Boeken I en II voorafgegaan door een inleidende passage. Voor Boek I is dat de passage fol. 5r, r. 27 "Antquam tamen opus propositum" t/m fol. 6r, regel 1 bovenaan "nunc incipiam", voor Boek II fol. 22v, r. 18 "His etiam nunc de Parthis..." t/m fol. 23r, r. 18 "solet exprimere". Bij het begin van deze laatste passage staat in de marge: "prologus operis subsequentis"

- fol. 2r De titelpagina wordt geheel in beslag genomen door de volgende tekst, in maiuskels en per regel afwisselend in rood en groen, versierd met geel: Incipit liber Historiae ecclesiastice gestorumque Romanorum atque Francorum comprehensus breuiter ab Hugone de Sancta Maria
- fol. 5r Explicit epistola; Incipit proemium siue liber primus Historie ecclesiastice. Que breuiter est ab Hugone de Sancta Maria monacho Sancti Benedicti Floriacensis monasterii transformata uel deflorata anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo nono.
- fol. 23r Incipit aecclesiastice liber historiae
- fol. 57r Explicit liber secundus quamuis primus proemii speciem uideatur obtinere.
Incipit prologus tercii libri in quo continetur Gallie situs
- fol. 92v Explicit Liber Tercius. Incipit prologus Libri Quarti in quo continetur italic situs secundum sententiam historiologi Pauli
- fol. 110v Explicit liber historiae ecclesiasticae gestorumque Romanorum atque Francorum
Incipit Epilogus operis precedentis ad uenerabilem scriptus Blesensium Meldensium et

Carnotensium comitissam
fol. 111v Explicit epilogus

Geschiedenis: Waitz (1851) 338 meende dat dit ms. wellicht het aanbiedingsexemplaar was voor Adela van Blois: “Prioris editionis codex est praestantissimus regius Parisiensis N. 4963. membr. saec. XII inc. fol. min. accurate et diligenter exaratus, fortasse idem quem Hugo ex exemplari suo describendum et Adela transmittendum curavit.” Wilmart (1938) 299-300, 304-05 maakt aannemelijk dat *HE I* nooit aan Adela is aangeboden, maar het ms. kan goed uit Fleury afkomstig zijn. Zoals vermeld in de *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV*, Pariisiis 1744, was het ms. voordat het door de bibliotheek van de koning werd verworven in het bezit van de bekende geleerde Philibert de la Mare (1615-1687) en draagt diens signatuur 370.²⁵

De titelpagina (fol. 2r) vermeldt behalve de huidige nog twee oude signaturen: ‘Delamare 370’ en Reg. 4203.4.

Literatuur: *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV*, Pariisiis 1744, 22. *Hist. Lit.* (1756) 297-299; Waitz (1851), 338; Wilmart (1938) 293 (noot 1), Vidier (1965) 76 (noot 27), 77; Lettinck (1981) 389, 395, Toro Vial (2010) 57, 64-66.

V.1.3 HANDSCHRIFTEN MET FRAGMENTAIR OVERGELEVERDE *HE*-TEKST

Middeleeuwse handschriften met HE-passages

Middeleeuwse handschriften met door tekstverlies bij overlevering of door bewuste bewerking fragmentair overgeleverde *HE*-tekst.

London BL Royal 13A2 s. XII^{ex}

Uit de katernsignaturen blijkt dat vóór de foliëring de eerste drie katernen van dit handschrift zijn verloren. Het bevat een lang fragment van de *HE*: fol. 1r-34v: Boek V, 1081– slot Boek VI: ‘imperator obediens’ – ‘solus obtinuit’, gevolgd door enkele korte passages uit eerdere Boeken: fol. 34v-36r: Boek II, 95 – slot: ‘Parthi igitur’ – ‘operi proposito manum applicabo’; fol. 36r: Proloog Boek III, 52-69 ‘Sunt nonnulli’ – ‘fabulas deputantur’; 130-144: ‘Antiquo tempore Brennius’ (sic) – ‘uocitatur’; fol. 36r: Boek I. 577-585: ‘Tantusque terror gallici nominis’ – ‘gallogreciam cognominauerunt’; fol. 36v-42r excerpt uit de passage Boek III, 1 ‘Secundus romanorum monarchus’ – Boek IV, 257 ‘in fugam uersi sunt’; lit.: G.F. Warner/J.P. Gilson, *British Museum. Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, II, London 1921, 74.

Oxford Balliol College 125, s. XV, fol. 89v-99r, onder de titel ‘Abreuiacio Willelmi Malmesburiensis ex gestis Haymonis de Imperatoribus’ een bewerking van *HE II*, Boek V 2245 anno t/m Boek VI, 1790 imperii, kennelijk berustend op het handschrift Bodlean Library Arch. Seld. B. 16; lit. R.A.B. Mynors, *Catalogue of the Manuscripts of Balliol College Oxford*, Oxford 1963, 103-05.

Oxford Bodleian Library, Arch. Selden B 16, AD 1137, fol. 135-139, historisch dossier van William van Malmesbury, voor een groot deel ontleend aan *HE II*, Boek V, 2245 ‘anno’- Boek VI, 1790 ‘imperii’. In Williams eigen handschrift wordt in dit ms. op fol. 135 deze passage aangekondigd met de woorden: ‘Precedentium gesta imperatorum Iordanes episcopus et Paulus diaconus texuerunt. Sequentium acta Haimo monachus Floriacensis ex diuersis auctoribus collegit...’. Op fol. 73 was al vermeld: ‘A Iustiniano autem usque ad Ludouicum collegit Haimo monachus.’²⁶ De vergissing in de naam, Haimo in plaats van Hugo, komt in Engeland meer voor, o.a. bij Radulphus van Diceto.²⁷

Paris Bibl. Mazarine 608 (706) s. XII, fol. 74-97 bevat een *HE*-excerpt, gebaseerd op *HE II* en gedeeltelijk (voor de periode 850-1034; fol. 89v-94r) op de *Historia Francorum Senonensis*, waarschijnlijk op basis van een aan ms. Paris BnF lat. 4963A verwant ms., inc. ‘Ab Adam usque Christi aduentum secundum Isidorum’, expl. ‘Quo facto letus imperator Constantinopolim reuertitur’.

Paris BnF lat. 2498 s. XIII, fol. 99r-100v, ‘Narratione (sic) Muameth propheta sumpta ex historia

²⁵ Ook De la Mare’s ms. 432 (nu BnF lat. 8663, zie Mostert [1989] 225, BF 1155) was uit Fleury afkomstig.

²⁶ Cf. de naamsvariant ‘Hasmonius’ in ms. Cambridge, Peterhouse 196.

²⁷ Thomson (1975) 387-88, Thomson (2003) 67. Zie voor de kennis van Hugo’s werk in het Engeland van de 12^e eeuw Brett (1981) 118 en noot 4. John of Worcester en William van Malmesbury zijn de vroegste Engelse historici van wie bekend is dat zij (onafhankelijk van elkaar) gebruik maakten van de *HE*.

Hugonis de Sancta Maria' = passage (aan het slot excerpt) uit *HE I*, corresponderend met *HE II* Boek VI, 177-407; lit.: P. Lauer, *Bibliothèque Nationale. Catalogue général des manuscrits latins* (3 vols., Paris 1939-1952), II, 491-492.

Paris BnF lat. 12710 (1129/31-1140), fo1. 33ra-34ra: Proloog Boek V, 55-118 (Gallie situs), Boek VI, 1-21 (Mauricius), Boek II, 1-211 (Parthi). Beschrijving bij Van Houts (1982) 219-221.

Afschriften van HE-passages uit de 16e/17e eeuw.

Berlin Staatsbibliothek lat. fol. 118 s. XVI, fol. 1-91 *HE II* η; lit.: V. Rose, *Verzeichniss der lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, II.3 *Die Handschriften der kurfürstlichen Bibliothek und der kurfürstlichen Lande*, Berlin, 1905, herdruk Hildesheim/New York 1976, nr. 859, p. 1004-07.

Carpentras Bibl. Mun. 1782 s. XVII, fo1. 40 ('Regnum Aquitaniae, ex chronico Hugonis Floriacensis ms. sub (d.w.z. behandeld bij de heerschappij van) Anastasio', fol. 41v; uittreksels van de bekende Franse geleerde en verzamelaar Nicolas de Peiresc [1580-1637]); lit.: C.G.A. Lambert, *Catalogue descriptif et raisonné des manuscrits de la Bibliothèque de Carpentras*, 1862, II, 266-267.

Carpentras 1792 s. XVII, fo1. 237 ('Ex Hugonis Floriacensis chronico manuscripto ad Ivonem, Carnotensem episcopum'; uittreksels van Peiresc uit een ms. van de Bibliothèque royale, 'in Constantino magno', 'in Karolo magno', 'in Ludovico pio'); lit.: ibidem, 335.

Hannover, Nieders. Landesbibliothek XI 683 s. XVII, Proloog Boek V, 111 'Restat tamen'-slot Boek VI, 'obtinuit solus'; gezien de medeling 'ex codice Berolinensi' en de inhoudsopgave van de legger op fol. 2 (in latere handen) een afschrift van ms. Berlin, Staatsbibliothek lat. fol. 118 s. XVI; lit.: E. Bode-mann, *Die Handschriften der Königlichen öffentlichen Bibliothek zu Hannover*, Hannover 1867, 120.

Paris BnF Fonds Duchesne s. XVII fol. 392r: enkele korte *HE I*-passages uit de Brief aan Adela en de Epilogus. Op fol. 392v staat de mededeling 'in alio codice sic', gevolgd door de o.a. uit ms. Vat. Reg. lat. 545, fol. 4r bekende rubriek (zie p. LXIV); de schrijver constateert de afwezigheid van de brief aan Adela en de aanwezigheid van de korte versie van de brief aan Ivo, een kenmerkende combinatie voor de mss. uit de groepen δ en θ.

V.1.4. VERWORPEN HANDSCHRIFTEN

De volgende handschriften zijn in de loop van de tijd ten onrechte als tekstgetuige van Hugo's *HE* of van fragmenten daarvan beschouwd:

London Lambeth Palace 179 s. XIV-XVI fo1. 95r-96v bevat een reeks van richteren en koningen van Israel en van Romeinse keizers tot Michael I, die door H.J. Todd, *A Catalogue of the Archiepiscopal Manuscripts in the Library at Lambeth Palace*, London 1812, 22 is getypeerd als "ex Ivonis Carnotensis Chronico contexta", waardoor men dacht dat zij uit de *HE* afkomstig was. Deze toeschrijving wordt in de catalogus van M.R. James, (1932, p. 280; zie p. LVI, London, Lambeth Pal. 355) al niet meer vermeld.

London BL Harley 624 s. XVII, fol. 70v-73, en het afschrift van fol. 68-74 daarvan door de Rev. John Haddon Hindley (1765-1827) in ms. London BL Add. 6914 bevatten niet de *HE*, maar het volgens V. Rose het door Freher in zijn editie (1613) aan Ivo van Chartres toegeschreven *Chronicum Compendiosum de Regibus Francorum*, zie hierboven ms. Berlin lat. fol. 118, sub § V.1.3 *Afschriften*.

London BL Add. 6914, zie het voorgaande ms.

Paris Bibl. Arsenal 998 (drukfout voor ms. Bibl. Arsenal 988 in L. Duchesne, *Le Liber Pontificalis I*, ed. G. Vogel, Paris 1955, clxxxviii; overgenomen in Vidier (1965) 241 (addendum bij p. 77).

Paris BnF lat. 5014 s. XIII (Vidier (1965) 77, noot 31) blijkt niet *HE*, maar de *Chronica* van Hugo van Fleury.

Paris BnF lat. 11793 s. XIII: geen *HE*, maar wel *HE* als bron gebruikt (m.n. Boek VI). Het begin van dit niet geïdentificeerde werk ontbreekt; het bewaarde gedeelte begint in de tijd van de Merovingische koning Childeric († 482), inc. (fol. 1r) '...partem tibi remisero scias me tecum francos habere pacatos'. Het werk eindigt tijdens de regering van de Franse koning Lodewijk VII (1137-1180), kort na diens terugkeer van de tweede kruistocht (1149), expl. (fol. 51v) 'Hac quippe occasione ducatum aquitanie rex amisit'. Lit.: L. Delisle, 'Inventaire des manuscrits latins de Saint-Germain-des-Prés (très grand format)', in: *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes* 26 (1865), 203.

Vat. Reg. lat. 72 s. XII (fol. 69r-76v) bevat fragmenten van de op de *HE* gebaseerde *Excerptiones Priores* van Hugo van St. Victor (Pars I, vanaf cap. XII van Boek X tot in de proloog van Pars II), Migne *PL* 177, kol. 271-284; *PL* 175, kol. 633-634; cf. *HE* Boek VI, 472-1335), cf. A. Wilmart, *Codices Regenses Latini*, I, Vaticano 1937, 161.

Vat. Reg. lat. 689bis s. XIII (slechts één katern bewaard; fol. 326r-333v) bevat een langer gedeelte van de *Excerptiones Priores* (cf. *HE* Boek V, 2462-VI.1335), beginnend bij de Oost-Romeinse Keizer Mauricius en lopend tot de op de proloog van Pars II volgende Lijst van hoofdstukken, die afbreekt in Cap. XIX van Liber IV ('XVIII De primogenito ovis et bovis, XIX Non...'), Migne *PL* 177, kol. 268-284 en *PL* 175, kol. 634-669.

Vat. Reg. lat. 998 (Vidier [1965] 241, addendum bij 77) fout voor Vat. Reg. lat. 1896.

Vat. Reg. lat. 1555 (ibid. 77, noot 31), fout voor ms. Vat. Ottob. lat. 1555.

Würzburg UB, M p j q 2 (= *Chronica* van Hugo van Fleury). Uiteraard ligt verwarring tussen *HE* en de *Chronica* van Hugo van Fleury voor de hand, zie hieronder Appendix IV). Van de laatstgenoemde tekst zijn slechts drie mss. bekend (zie voor een werkeditie Appendix III).

V.1.5 VERLOREN HANDSCHRIFTEN

Uit de literatuur kennen we enkele handschriften die voor ons niet meer traceerbaar zijn en daarom als verloren moeten worden beschouwd. Dat geldt definitief voor ms. Alençon Bibl. Mun. 20, dat in 1871 is verbrand.

Alençon Bibl. Mun. 20 s. XIII (Saint-Evroult)²⁸

Liesborn (bisdom Münster)²⁹

Vat. Ottob. lat R.V. 53³⁰

V.2 BESCHRIJVING VAN DE OVERLEVERING

Een eerste classificatie van de handschriften op basis van kenmerken als de voor de *HE* genoemde titel en auteur, de aanwezigheid van de verschillende Aanbiedingsbrieven, Prologen en Boeken, marginalia, rubrieken, incipits en explicits en de combinatie met andere werken in één handschrift, werd naderhand bevestigd en verfijnd door een globale collatie van enkele passages, gevolgd door de gedetailleerde vergelijking van andere geselecteerde tekstgedeelten in alle handschriften.

Op deze wijze werd duidelijk dat in de handschriftelijke overlevering van de *HE* een zestal groepen kan worden onderscheiden, die hieronder afzonderlijk worden behandeld: groep α (*HE I*, 6 mss.), groep δ (incomplete versie van de vroegste redactie van *HE II*, 3 mss.) en de daarvan afgeleide groep θ (bekorte versie van δ ; 5 mss.), groep ζ (*HE II* na herziening door de auteur, 19 mss.) en voorts twee groepen die ontstaan zijn door contaminatie van de beide auteursfasen van *HE II*: groep η (contaminatie van δ en *HE II* na herziening; 8 mss.) en groep ι (contaminatie van δ en η ; 5 mss.). Zoals we hierboven al zagen wordt in de overlevering een bijzondere plaats ingenomen door de kroongetuige Vat. Reg. lat. 545 (R), het handschrift dat de auteur zelf gebruikte voor de herziening van *HE II*.

De in de tekst aangegeven sigla zijn terug te vinden in het stemma op p. LXXX, waarin de onderlinge verhouding van de verschillende overleveringsstadia met de bijbehorende getuigen in kaart is gebracht. De oudste edities van de *HE*, van (Freher [1613]³¹ en Rottendorff [1636, herdrukt in 1638]³²) zijn elk in hoofdzaak op één middeleeuws handschrift gebaseerd. De betreffende handschriften zijn verloren, maar op grond van de afgedrukte lezingen kon worden vastgesteld tot welke subgroepen zij hebben behoord

²⁸ *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. Départements*. (Octavo Series) II, 1888. Alençon, p. 496-49; blijkens de toeschrijving aan Ivo van Chartres behoorde het waarschijnlijk tot ms.-groep η , zie hieronder p. LXXXIV. Zie over het lot van het handschrift Van Houts (1982) 199-200.

²⁹ Afkomstig uit de benedictijner abdij Liesborn. In 1635 nog benut door Bernhard Rottendorff als hoofdgetuige voor zijn editie van de *HE*. Zie Lehmann (1961, herdruk van 1938) 125 en hieronder p. LXXXVI-VII.

³⁰ Vermelding bij Montfaucon, *Catalogus manuscriptorum Codicum Bibliothecae Reginae Sueciae in Vaticana*, Parisiis 1739, 186a: In bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni. Codex R.V. 53. *Hugonis Floriacensis Historiae Ecclesiasticae Epitome*. Niet te verwarren met het huidige ms. Vat. Ottob. lat. 1555 (olim R.VI.50).

³¹ Zie p. XXIII en LXXXIV.

³² Zie p. LXXXVI-VII en noot 73.

en daarmee wat de plaats van de edities is in de overleveringsgeschiedenis van de *HE*.

V.2.1 Ms.-groep *a* (*HE I*; 6 mss.)

Van *HE I* zijn de volgende manuscripten bekend:

Bern Burgerbibliothek 208 s. XIII

Oxford Bodleian Library 599 s. XIII

Paris BnF lat. 4963 s. XII (E)

Paris Bibl. Ste. Geneviève 1207 s. XII

Troyes Bibl. Mun. 470ter s. XIII

Vaticano Reg. lat. 905 s. XIIIin

Waitz stelde al in zijn editie van 1851 vast dat ms. Paris BnF lat. 4963 s. XII (E) de beste getuige is van *HE I*.³³ Overigens zijn de verschillen tussen m.n. BnF 4963, Troyes 470ter en Ste. Geneviève 1207 gering, zoals Lettinck³⁴ al constateerde. De mss. Bodleian Library 599, Reg. 905 en Bern 208 vertonen aanzienlijk meer varianten. De collatie van een aantal passages door het hele werk heen bevestigde dat ms. BnF 4963 het kleinste aantal overleveringsfouten heeft. De overige handschriften zijn onder te verdelen in twee subgroepen: Ste. Geneviève 1207, Troyes 470ter en het incomplete ms. Bodleian Library 599 enerzijds en Reg. 905 en Bern 208 anderzijds.³⁵ De laatste twee handschriften bieden een aantal gemeenschappelijke afwijkende lezingen, dat niet door de andere mss. gedeeld wordt.³⁶

Hun verwantschap blijkt ook uit de grote overeenkomst in hun verdere inhoud: ms. Reg. 905 en het tweede deel van ms. Bern 208 bieden dezelfde teksten.³⁷

V.2.2 Ms. Vaticano Reg. lat. 545

De centrale rol van ms. Vat. Reg. lat. 545 in de overlevering van de *HE* werd hierboven op p. XXIV al kort besproken. Oorspronkelijk (blijkens de datering in de beginrubriek³⁸ in 1110) bevatte dit fraai uitgevoerde manuscript de complete tekst van de vroegste redactie van *HE II* (γ in het stemma).

Voor bepaalde onderdelen van de tekst (een deel van de Aanbiedingsbrief aan Ivo, de Aanbiedingsbrief aan Adela, de Proloog van Boek II en de Proloog van Boek IV) is het de enig bewaarde getuige van deze redactie.

Bovendien zijn de aard en de omvang van de auteursrevisie alleen dankzij dit manuscript vast te stellen. De herziening kwam namelijk tot stand doordat Hugo de tekst in het ms. Vat. Reg. lat. 545 wijzigde. Zoals hierboven al gezegd bracht hij naar alle waarschijnlijkheid eigenhandig inhoudelijke veranderingen aan *in margine* of op rasuur, soms maakte hij ook opmerkingen in de eerste persoon enkelvoud over de indeling van het werk en het gebruik van bronnen: “Inueni nuper quendam historiam”; “Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam”; “Verum multa que secuntur ab Anastasii Romani bibliothecarii libro decerpsi”.³⁹ Behalve voor veel korte wijzigingen en aanvullingen is de auteur ook verantwoordelijk voor een paar belangrijke gewijzigde passages op rasuur. De ingrepen vonden wel gespreid over het hele werk plaats, maar zijn toch vooral geconcentreerd in

³³ Waitz (1851) 338: “Prioris editionis codex est praestantissimus regius Parisiensis N. 4963, fortasse idem quem Hugo ex exemplari suo describendum et Adela transmittendum curauit.” Zie ook hierboven, p. LXXIII-V.

³⁴ Lettinck (1981) 395.

³⁵ Collatie van een passage van 9 folia (het begin van *HE I* Boek I) van de mss. Reg. 905 en Ste. Gen. 1207 leverde voor ms. Gen. 1207 slechts 6 afwijkingen op, waarvan er 5 door Reg. 905 gedeeld worden. Daarnaast vertoonde Reg. 905 nog 33 andere varianten.

³⁶ Voorbeelden daarvan (voor zover tekst niet in *HE II* voorkomt wordt verwezen naar ms. BnF 4963 [E]): Brief aan Adela 5 supplici : simplici; 12 sitis *om*; 142 intenta : leta; Boek I, E fo1. 13v, 29 asyam seleuca : asya seleutica; Boek II, E fol 23v, 2 potitus : potius; fo1. 27r, 14 autem : uero; Boek III, E fo1. 85r, 26-27 ligeris fluuium : ligerim fluuium; Boek IV, E fo1. 107r, 10-11 excecatus : excecatus est; 12 mauris : maris; Epiloog, beginrubriek E fo1. 110v, 19 meldensium *om*.

³⁷ Zie hierboven p. LIV sub Bern Burgerbibliothek 208.

³⁸ Ms. Vat. Reg. Lat. 545, fol. 4r: “Incipit aecclesiasticae liber hystoriae quem hugo de sancta maria monachus sancti benedicti floriacensis a diuersis deflorauit hystoriologis Anno ab incarnatione domini millesimo centesimo decimo gratia domne adele carnotensium meldensium atque blesensium comitisse.”

³⁹ Resp. Aanbiedingsbrief aan Adela, 14; 50-51; Proloog Boek VI, 23-24. Zie voor de auteursingrepen p. LXV-LXVII.

bepaalde delen, m.n. in Boek I en bepaalde stukken van Boek V. De grootste ingreep betreft het slot van de Proloog van Boek IV, waar bijna een heel folium werd geradeerd en van een nieuwe tekst voorzien. Voorts is er door de hele tekst heen nog een groep van ingrepen waarvan het schrift afwijkt van de aan de auteur toegeschreven hand, maar die door hun aard en inhoud toch doen denken aan auteursingrepen. Zij lijken echter te zijn aangebracht na de eigenlijke auteursbewerking en zijn om die reden niet in de tekst opgenomen. Zie voor meer details over de ingrepen in het handschrift hierboven p. LXV-VII.

Zoals vermeld is het handschrift verre van ongeschonden overgeleverd: er zijn drie hele katernen, een bifolium en twee losse folia verdwenen, bij elkaar ongeveer 30% van de tekst.⁴⁰ Toch kan de betekenis van ms. Vat. Reg. lat. 545 voor de traditie van de *HE* nauwelijks worden overschat: het is onmisbaar voor de reconstructie van de vroegste redactie van *HE II*, en bovendien de beste getuige van *HE II* na herziening. Alleen dankzij dit manuscript is het mogelijk om tot een bevredigende reconstructie te komen van de verschillende auteursredacties van de *HE*. Bovendien is het ook juist dankzij dit handschrift mogelijk de latere ontwikkelingen van de uitgebreide en gecompliceerde tekstoverlevering van *HE II* inzichtelijk te maken.

V.2.3 Ms.-groep δ (*HE II*, incomplete versie van de vroegste redactie; 6 mss.)

De mss. van groep δ bieden een versie van *HE II* die een korte vorm van de Aanbiedingsbrief aan Ivo bevat en waarin de Aanbiedingsbrief aan Adela en drie prologen ontbreken. Voor het overige komt de tekst van deze versie, afgezien van reproductievarianten, overeen met die van het auteursexemplaar ms. Vat. Reg. lat. 545 voor zover dit laatste niet door de auteur is gereviseerd of door correctoren gewijzigd.⁴¹ Als bij revisie of correctie de oorspronkelijke tekst in ms. Vat. Reg. lat. 545 nog waarneembaar is, blijkt die eveneens met die van δ overeen te stemmen.⁴²

Kennelijk hebben we hier te maken met een tussenstadium in de ontwikkeling van *HE I* naar *HE II*. In groep δ ontbreken namelijk vier tekstdelen van *HE II*: twee die in *HE II* nieuw zijn toegevoegd, te weten de Prologen van de Boeken II en IV, en twee die zijn aangepast, namelijk de Proloog van Boek VI en de Aanbiedingsbrief aan Adela. De Prologen van Boek III en V zijn in δ al wel in de nieuwe vorm aanwezig.⁴³ De Epiloog van *HE I* is vervallen.⁴⁴

Voorts hebben de δ -mss. de rubriek aan het begin van *HE II* met ms. Vat. Reg. lat. 545 (fol. 4r) gemeen, die men elders in de overlevering niet aantreft.⁴⁵ Ook de oudste versie van *HE II* heeft dus een eigen handschriftelijke overlevering gekend. Het lijkt erop dat Hugo, na de uitbreiding van het feitenmateriaal, de bewerking van de tekst en het aanbrengen van de nieuwe indeling van de Boeken, eerst die prologen ter hand nam, waarin voornamelijk reeds in *HE I* aanwezige gegevens werden herschikt en aangevuld, dus de Prologen op de Boeken III en V, en een korte aanbiedingsbrief aan Ivo opstelde (zie ook p. LXXXVII e.v.). Hierna moet een afschrift gemaakt zijn van het dossier voor de nieuwe redactie, dat de

⁴⁰ De lacunes betreffen Boek III, 498-1318; het slot van Boek IV: 640-950; de gehele proloog van Boek V; drie tekstgedeelten van Boek V: 1-413; 513-613; 1954-2059 en tenslotte twee tekstgedeelten van Boek VI: 347-445 en 1047 tot eind.

⁴¹ Voor reproductievarianten in R, zie app. cr. ad I, 166, 562, 683, 725, 1109; II, 29, 49; Prol. III, 59, 64, 114; III, 18, 213, 1370; Prol. IV, 1; IV, 101, 259, 305, 340; V, 475, 493, 624, 649, 654, 673, 682, 842, 1135, 1222, 1261, 1350, 1518, 1531, 1763, 1916, 2164, 2322, 2374, 2410; VI, 9, 77, 92, 173, 233, 321, 602, 913, 963. Voor reproductievarianten in δ , zie app. cr. ad IV, 66, 232, 556; V 734, 807, 825, 841, 1082, 1168, 1346, 1347, 1354, 1508, 1529, 1853, 1857, 1887, 1910, 1945, 2207, 2390, 2428, 2436; VI, 32, 157, 175-76, 192, 202, 337, 495, 547, 755, 762, 811, 921, 999, 1028.

⁴² Cf. app. cr. ad I, 260, 1148; III, 1377-79; IV, 430; V, 1201, 1213, 1384-87, 1387, 1455, 1892, 2386; VI, 17, 799.

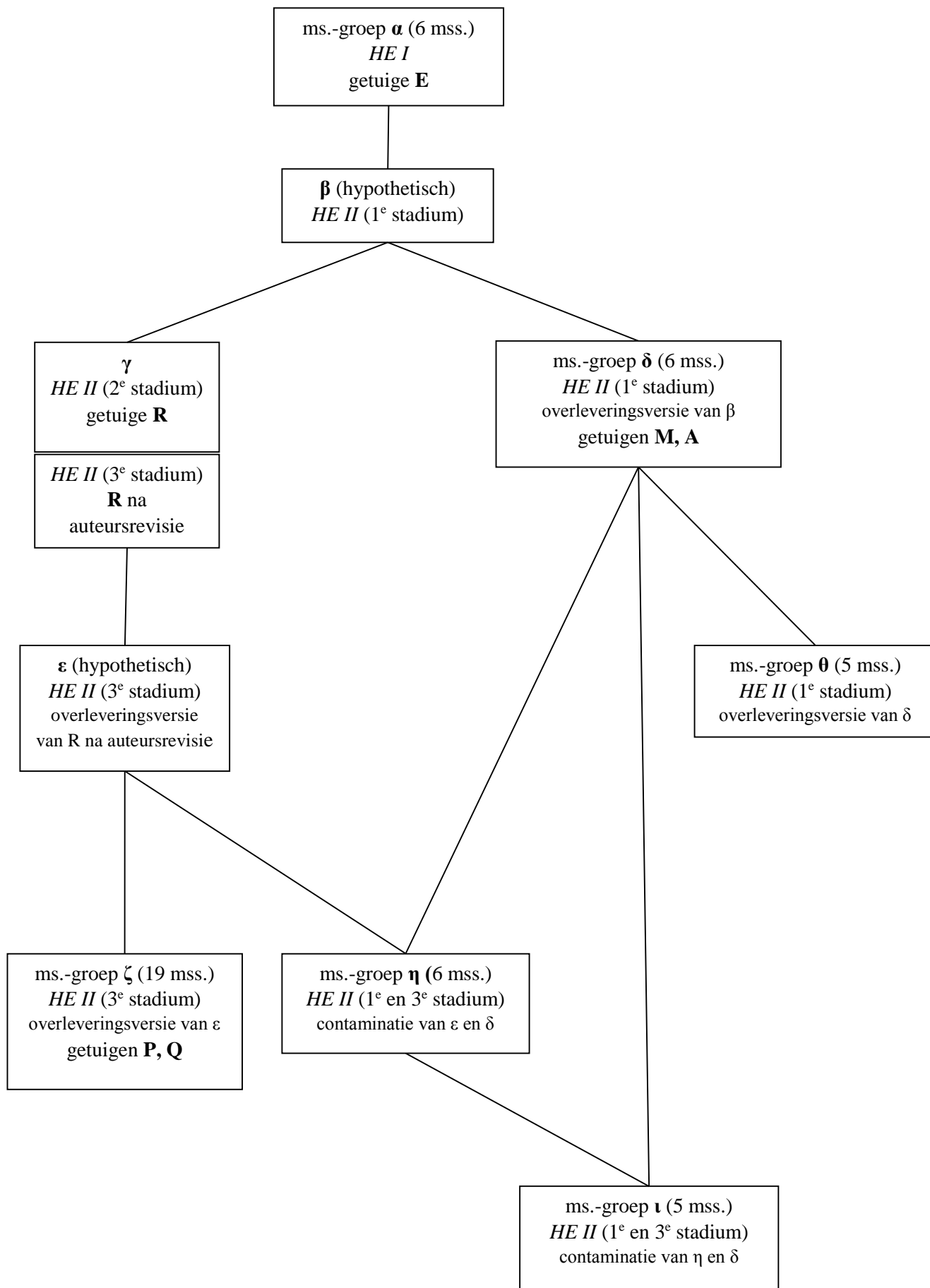
⁴³ Cf. het overzicht van aanbiedingsbrieven en prologen *HE I* en *HE II*, p. XXVII-XXVIII. In de beide reeds in δ voorkomende Prologen van Boek III en Boek V zijn de mededelingen over de indeling van het werk nog op *HE I* gebaseerd: Proloog Boek III, 146-48: "Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere, et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere" verwijst naar *HE I*, Boek II-IV i.p.v. *HE II*, Boek III-VI. Deze melding is in *HE I* niet te vinden. Proloog Boek V, 1-5: "Precedenti libro Spiritus Sancti suffragio pauca de quibusdam primitiue ecclesie sanctis...perorauit" verwijst naar *HE I*, Boek II i.p.v. *HE II*, Boek III. Deze verwijzingen zijn in Vat. Reg. lat. 545 en de hele verdere *HE*-traditie overigens niet aangepast aan de indeling van *HE II*. In de Proloog van Boek III, 32 wordt de nieuwe Proloog van Boek IV al aangekondigd: "Arguam denique cecitatem Iudeorum".

⁴⁴ Zie p. XXIX en noot 32.

⁴⁵ Zie hierboven p. LXIV.

STEMMA

grondslag vormde voor groep δ . Vervolgens vatte hij de prologen - de Aanbiedingsbrief aan Adela kan hier als proloog van Boek I worden beschouwd - met een (deels) meer bespiegelende inhoud aan.

Tot deze groep behoren de volgende mss.:

Cambridge, Peterhouse 196 s. XV

Hereford Cathedral, P. I. 13, s. XIIIin

Paris Bibliothèque de l' Arsenal 988 s. XIII (A)

Paris Bibliothèque Mazarine 2013 s. XIIin (M)

Vaticano Reg. lat. 628 s. XIII

Vaticano Reg. lat. 1896 s. XII

De beste getuige van deze groep is het ms. Paris Maz. 2013 (M). Dit handschrift vertoont relatief weinig afwijkingen t.o.v. de in ms. Vat. Reg. lat. 545 bewaarde gedeelten van de vroegste fase van *HE II*, maar heeft anderzijds een niet te verwaarlozen aantal individuele eigenaardigheden,⁴⁶ waaronder enkele wat langere omissies:

I, 1169-70 scientias artium uariarum

I, 1185-86 mittat-angelos

III, 1336-37 denuntiabat-uastitatem

IV, 289-90 ob-comperiuntur

en een toevoeging bij de vermelding in het begin van Boek IV van door paus Clemens I naar Gallia uitgezonden missionarissen:

IV, 30 *Post fundamentum add. parisiensibus dyonisiu ariopagita quem sanctus paulus apostolus baptizauit* (NB: het manuscript is uit St. Denis afkomstig).

Nauw verwant aan (maar niet afhankelijk van) ms. Maz. 2013 zijn de beide 13e-eeuwse handschriften Ars. 988 (A) en Reg. 1896. Zij hebben een aantal kleine varianten gemeenschappelijk, maar een veel groter aantal andere varianten maakt het onmogelijk dat het ene ms. van het andere is afgeschreven. Bovendien vertoont ms. Reg. 1896 veel meer afwijkingen t.o.v. de in ms. Vat. Reg. lat. 545 bewaarde passages van de vroegste redactie van *HE II* dan ms. Ars. 988.⁴⁷ Daarom is A gekozen als ondersteunende hoofdgetuige van groep δ voor de tekstconstitutie.

Behalve uit de overeenkomsten in de *HE*-tekst blijkt de verwantschap van de drie handschriften ook uit het feit dat steeds de *HE* direct wordt voorafgegaan door dezelfde versie van het *Liber Pontificalis*.⁴⁸

⁴⁶ Cf. app. cr. ad I, 22, 96, 113, 130, 159, 169, 282, 431, 457, 459, 492, 549, 551, 778, 805, 1049, 1051, 1169-70, 1185-86, II, 21, 113, 154, 175, Prol. III, 138; III 28, 164, 190, 279, 301, 305-06, 342-43, 362, 364, 366, 390, 416, 443, 491, 566, 578, 604, 623, 626, 665, 708, 731, 737, 767, 770, 776, 908, 916, 983, 1095, 1137, 1144, 1186, 1308, 1336-37, 1375; IV, 30, 134, 144, 158, 199, 200, 204, 231, 244, 289-90, 343, 344, 373, 452, 486, 499-500, 567, 597, 609, 672, 677, 709-10, 744, 745, 785-86; Prol. V, 17, 28-31, 110; V, 30, 41, 78, 195, 219, 221, 273, 288, 313, 399, 470, 691, 701-03, 705, 732, 778, 851, 879, 887, 933, 1036, 1130, 1145, 1179, 1204, 1227, 1237, 1324, 1408, 1586, 1609, 1662, 1687, 1715-16, 1772-73, 1780, 1799, 1817, 1869, 1927, 1930, 1931, 1980, 1991, 2031, 2043, 2088-89, 2109, 2170, 2180, 2187, 2196, 2211, 2312, 2330, 2365, 2376, 2402, 2470; VI, 28, 134, 170, 202, 247, 264, 364, 381, 401, 417, 433, 443, 445, 683, 786, 846, 852, 1052, 1058, 1118, 1157, 1188, 1191, 1215, 1266, 1314, 1345, 1357, 1358, 1367, 1431, 1478, 1486-87, 1496, 1508, 1513, 1530, 1545, 1549, 1555, 1566, 1569, 1584, 1593-94, 1635, 1677, 1680, 1735.

⁴⁷ Gemeenschappelijke varianten van Ars. 988 en Vat. 1896 in het begin van Boek I: I, 95 ei : eis; 127 bouem ioui *trp.*; 132 athlantis : athalantis; 140 rapta perhibetur *trp.* Hierna volgen alle individuele ongecorrigeerde afwijkingen die de beide mss. resp. in de eerste 170 regels van Boek I vertonen: Vat. 1896: I,1 igitur : igitur et; 5 inpubere : inpubem; 5 filio nina nomine : nina (nino *post corr.*) nomine filio; 17 superatam : separatam; 21 uiro : uiris; 43 assereret : asseret; 53 inter *om.*; 86 uenerari : uenerali; 96 rubrum mare *trp.*; 118 minerue : minuere; 141 fuerunt : fuerint; 141 sarpedon : sapedon; 142 neptuni : nepturi; 142 ex : et; 146 est deus *trp.*; 160 consolationum : consolatunum; 164 inuente : inuenta; 167 inclusa : indusa; 170 inferiorum : inferiorum. Ars. 988: 2 regibus : gentibus (*expunct.*); 15 uniuersa *om.*; 75 ibi *om.*; 79 illum *om.*; 108 tamen : tantum; 118 et *om.*

⁴⁸ L. Duchesne, *Lib. Pont.* I, Paris 1886, clxxxviii.

V.2.4 Ms.-groep θ (*HE II*, bekorte versie van δ; 5 mss.)

Van groep δ is groep θ afgeleid, waarin behalve de hierboven genoemde voor groep δ kenmerkende grote omissies ook nog andere delen van de *HE II*-tekst ontbreken, m.n. passages over de Frankische geschiedenis en vanaf Boek VI, 1470 het gehele slot van de *HE*, dat hoofdzakelijk handelt over Karel de Grote en Lodewijk de Vrome.⁴⁹

Deze groep bestaat uit de volgende mss.:

Bern Burgerbibl. 90 s. XII

Boulogne-sur-Mer Bibl. Mun. 129 s. XII

Brussel KB 9178-87 s. XIII

Orléans Bibl. Mun. 262 s. XV

Vaticano Ottob. lat. 1555 s. XIII

Uit vergelijking van het begin van Boek I blijkt dat in θ twee subgroepen kunnen worden onderscheiden: enerzijds de mss. Ottob. 1555 en Orléans 262, anderzijds de mss. Bern 90, Boulogne 129 en Brussel 9178⁵⁰. Uit de tekstcollatie blijkt bovendien dat ms. Ottob. 1555 veruit de minste afwijkingen vertoont t.o.v. de in ms. Vat. Reg. lat. 545 bewaarde tekst.

V.2.5 Ms.-groep ζ (*HE II* na herziening; 19 mss.)

Verreweg de meeste overgeleverde *HE II*-mss. behoren tot ms.-groep ζ, die teruggaat op het ms. Vat. Reg. lat. 545 na de auteursherziening. In deze groep ontbreken de beide Aanbiedingsbrieven, maar overigens biedt zij een vrij goede weergave van de tekst, afgezien van wat overleveringsfouten, voornamelijk korte omissies,⁵¹ waarvan de langste zijn:

I, 206-07	atque-millesimo
I, 704-05	regnauit-seleucus
I, 908-12	inuasit-syrie
I, 971-73	autem-pompeius
I, 1199-1200	non secundum homines sapiunt
Prol. III, 77-78	eum-vi ^{tal}
III, 608	imperauit-octo

Groep ζ bestaat uit de volgende mss.:

Auxerre Bibl. Mun. 198 s. XIIⁱⁿ

Bern Burgerbibl. 324 s. XII

Cambridge UL Dd X 20 s. XII

Dublin Trinity College 320 s. XV

Firenze Bibl. Medicea-Laurenziana Plut. 89 inf. 41 s. XIII

London BL Royal 13 B XIII s. XIIIⁱⁿ

Monte Cassino 533 s. XV

⁴⁹ Voorbeelden van omissies: V, 645-660 Verum-preficitur; V, 944-951 Franci-dicuntur; V, 1412-13 Hischildericus; V, 1666-78 Erant-suscepit; V, 1755-60 Circa-dereliquit; V, 1801-12 tali-xv; V, 1866-1919 Circa-sumpsit; V, 1981-2024 Hisdem-munificentia; V, 2354-60 Circa-metthensem; V, 2366-77 Chilpericus-chlotarius; V, 2399-2416 Quo-solus; VI, 148-153 Apud-tumulatum; VI, 588-94 Arnulfo-regnum; VI, 654-88 Sedcamerarium; VI, 799-823 Circa-Theodericus; VI, 904-939 Et item-indixit; VI, 1021-1191 Interea-uindicauit; VI, 1207-86 His-subiugauit; VI, 1348-1419 Bellis-subiugauit; VI, 1470-1791 Karolus-solus. Na V, 645 repperiuntur vinden we de volgende toevoeging: Cetera quę de gestis francorum scripta sunt, si quis audire uoluerit, in libro gregorii turonensis satis congrue reperiet. (De omissies V, 645-660; V, 944-51; V, 1412-13; V, 2354-60; V, 2366-77; V, 2399-2416; VI, 148-53; VI, 588-94; VI, 654-88; VI, 799-823; VI, 904-939 en de toevoeging na V, 645 repperiuntur zijn alleen vastgesteld in ms. Vat. Ottob. Lat. 1555).

⁵⁰ De laatste drie mss. vertonen bij de passage I, 1-179 de volgende gemeenschappelijke varianten: I, 33 denique : itaque I; 42 cunctorum : omnium; I, 80-81 adhuc iacob superstite : superstite adhuc ysaac; I, 84 maximus egiptiorum : egiptiorum maximus; I, 95 magnis : multis; I, 142 diebus : temporibus; I, 169 natura coniuncta : coniuncta natura; I, 174 dictus est : est dictus.

⁵¹ Cf. app. cr. ad I, 206-07, 237, 423-25, 529, 704-05, 908-12, 971-73, 1199-1200, II, 190, Prol. III, 77-78, 91, 128, III, 47, 48, 505, 608, V, 1399, 1436, VI, 108, 170, 722.

Oxford Bodl. lat. th. d. 9 s. XIII^{ex}
 Oxford Bodl. Rawl. B 194 s. XIII
 Oxford Merton College 88 s. XII-XIII
 Paris BnF lat. 4963A s. XIII
 Paris BnF lat. 4963B s. XIII
 Paris BnF lat. 5009 s. XIII
 Paris BnF lat. 5013A s. XIII
 Paris BnF lat. 5879 s. XV
 Paris BnF lat. 13701 s. XII (Q)
 Paris BnF lat. 14625 s. XII (P)
 Paris BnF lat. 15047 s. XII-XIII
 Paris BnF lat. 15434 s. XIVⁱⁿ

Relaties van subgroepen binnen ms.-groep ζ

Uit de collatie van het begin van Boek I blijkt dat twee onderling onafhankelijke getuigen minder afwijkingen vertonen t.o.v. ms. Vat. Reg. lat. 545 dan de andere manuscripten. Deze worden dan ook gebruikt voor de huidige editie. Het betreft de mss. BnF 14625 s. XII (P) en BnF 13701 s. XII (Q).⁵²

Op basis van de collatie van een aantal passages blijkt groep ζ onderverdeeld te kunnen worden in drie subgroepen:

<i>subgroep I</i>	<i>subgroep II</i>	<i>subgroep III</i>
BnF 14625 (P)	BnF 13701 (Q)	Oxford Merton 88
BnF 15047	Bern 324	BL 13 B XIII
Auxerre 198	BnF 5009	Cambridge Dd X 20
BnF 5879	BnF 4963A	Dublin 320
BnF 15434		Mte Cassino 533
Bodl. th.d.9		Oxford Bodl. Rawl. 194
BnF 4963B		
BnF 5013A		

De subgroepen I en II zijn waarschijnlijk onafhankelijk van elkaar ontstaan, want P en Q delen elkaars schaarse omissies niet. Subgroep III is vermoedelijk afhankelijk van subgroep I, want ms. Merton heeft een omissie en een toevoeging die we uit P kennen, die kenmerkend blijken voor de Merton-groep.⁵³

Subgroep II vertoont twee in het oog springende bijzonderheden: in deze groep wordt (behalve in ms. Bern 324) de uit de groepen δ en θ bekende korte vorm van de Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres aangetroffen. Bovendien bevatten alle mss. van deze groep dezelfde continuatie van de *HE*, ontleend aan de *Historia Senonensis*. Hyparchetypus van deze groep is waarschijnlijk ms. BnF 13701 (Q). In dit handschrift is de Brief aan Ivo naderhand op een los blad aan het eerste katern toegevoegd.⁵⁴ Bovendien

⁵² In Boek I, 1-200 vertoont P slechts één individuele niet herstelde afwijking t.o.v. de oorspronkelijke lezing van R: I, 96, transiuit : transiuut, transiuerunt P^c. Q heeft er meer: I, 10 uox : uxor; 43 assereret : assireret; 81 uendiderunt : uendierunt; 94 eduxit : duxit; 117 ipsam : ipsas; 163 fabulę : famule; 167 laberinto : labernito.

⁵³ Over het algemeen volgen zowel Q als Merton de lezingen van P na correctie. Uitzonderingen: I, 544 pauit P^c, Merton : patuit P : putautit Q; I, 1165 fundauit ac fecundauit : fundauit ac fundauit P : firmauit ac fundauit P^c, Merton : fundauit (*ras.*) Q^c; III, 211 incessebat P (*superscr.* la P^c) : laincessebat Q (*lacessebat* Q^c) : lacessebat Merton; Prol. V, 87 lugdunum PQ, Merton (*post* lugdunum *add.* matisco P^c).

Omissies in P: In twee gevallen laat P een woord weg dat wel in Q voorkomt: III, 136 rex en V, 1421 esse. Merton leest bij III, 136 dux i.p.v. rex (en corrigeert daarmee het bijbelcitaat: Mt 2, 7), maar deelt de omissie van esse in V, 1421. In alle handschriften van de Mertongroep blijkt hier het woord esse te ontbreken.

Toevoegingen in P: In één geval voegt P een woord toe dat niet in Q maar wel in Merton wordt aangetroffen: VI, 616 et benedicto Q : et post benedicto P, Merton. Het woord 'post' treffen we op deze plaats in alle handschriften van de Merton-groep met uitzondering van ms. Monte Cassino 533.

Omissies in Q: Een aantal niet herstelde omissies in Q wordt niet gedeeld door P en Merton, e.g. I, 687 iste P, Merton : om. Q; I, 863-64 et-uindicauit P, Merton : om. Q; I, 890 tribus P, Merton : om. Q; I, 1161 etiam P, Merton : om. Q; Prol. III, 141 et P, Merton : om. Q.

Het bleek niet mogelijk om ms. Firenze op sluitende wijze bij een van deze drie subgroepen onder te brengen.

⁵⁴ Zie hierboven, p. LXXXVIII.

ontbrak in dit handschrift kennelijk oorspronkelijk de continuatie: tussen het slot van de *HE*-tekst en de continuatie zijn de sporen te zien van een geradeerde afsluitende rubriek.

V.2.6 Ms.-groep η (contaminatie van δ en ϵ ; 6 mss.)

Twee derde deel van de tekst van de tot deze groep behorende manuscripten vertoont nauwe verwantschap met groep ζ . Kennelijk gaan ζ en η voor dit deel terug op dezelfde hyparchetypus (ϵ in het stemma). Het laatste deel van de tekst in η echter vertoont vanaf ca. Boek V, 1300 alle kenmerken van groep δ .⁵⁵ Hier doet zich dus kennelijk zgn. contaminatie voor, het verschijnsel dat bij het kopiëren van één tekst gebruik gemaakt is van lezingen van meerdere handschriften, uit verschillende overleveringsfasen. De kopiist die het handschrift dat ten grondslag gelegen heeft aan groep η vervaardigde, had blijkbaar de beschikking over een δ -ms., waaraan hij niet alleen het slot van zijn tekst ontleende, maar dat hij ook gebruikte om door het hele werk heen verbeteringen en aanvullingen aan te brengen.⁵⁶ Op de plaatsen waar hij niet kon terugvallen op zijn δ -ms. trachtte hij soms *ex ingenio* door overleveringsfouten zinloos geworden passages te corrigeren.⁵⁷

In alle handschriften van deze groep ontbreken de beide Aanbiedingsbrieven en de Proloog van Boek VI. Opmerkelijk is dat zij niet de korte aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres aan de δ -traditie ontleende, maar wel Ivo's naam aan de tekst verbond. Kenmerkend voor de groep is namelijk dat als auteur niet Hugo van Fleury, maar Ivo genoemd wordt. In vier van de zes manuscripten treffen we de beginrubriek "Incipiunt excerpta Iuonis episcopi Carnotensis..."⁵⁸

Tot deze groep behoorde ook het handschrift dat Freher in zijn 'Corpus Francicae historiae veteris et sinceræ' (1613) benutte voor zijn editie van Boek I tot en met de Proloog van Boek V, onder de titel 'Excerpta Ivonis venerabilis episcopi Carnotensis'. Dat gold waarschijnlijk ook voor het verloren ms. Alençon Bibl. Mun. 20 s. XIII.⁵⁹

Groepsafwijkingen van η :

I, 277	<i>Post nominatur add. quem azariam cum filio suo ioas et nepote suo amasia euuangelista matheus a christi seclisit genealogia</i>
I, 494-96	<i>Porro-uindicata wordt Porro a cyro rege potentissimo uindicata</i>
Prol. III, 1	<i>Post defloraturus add. ecclesiasticam deo cooperante</i>
Prol. III, 77-78	<i>eum-perfecerat VI^a om.</i>
V, 516	<i>incertum a quo uentre sauciatus : iusto dei iudicio</i>
V, 1705-6	<i>Et in italiam destinavit om.</i>
VI, 1486-87	<i>nouiomagi-parte : nouio quod</i>

Tot deze groep behoren de volgende mss.:

Alençon Bibl. Mun. 22 s. XIII

London Lambeth Pal. 355 s. XV

London Lambeth Pal. 440 s. XIII

⁵⁵ De tekst van η is tot Boek V, ca. r. 1300 afhankelijk van groep ζ , zoals onder meer blijkt uit de volgende varianten, waarbij ms. V (nl. Vat. Reg. lat. 336) groep η vertegenwoordigt: Boek V, 255-59 *esset-repletur* ζ V : *om. δ* ; Boek V, 467 *amplexati R δ : amplexati credentes-promissa R ϵ ζ V*; Boek V, 942 *gothi δ : gothi ab italia prodeuntes R ϵ ζ V*; Boek V, 1012-13 *in-successit R ϵ ζ V : om. δ* . De afhankelijkheid van groep η van groep δ vanaf Boek V, ca. r. 1300 blijkt onder meer uit Boek V, 1384-87 *in-innocentius R ϵ ζ : om. δ V*; Boek V 1667-68 *partibus-procreati δ V : partibus ζ* ; Boek V, 1860-61 *erant-tres δ V : erat-tercius R ϵ P*Q*; Boek V, 2044 *imperauit δ V : assecutus-imperauit P*Q*. Zie voor volledige vermelding van de tekst van de varianten de *apparatus criticus*.

⁵⁶ Voorbeelden van ontlending aan δ : I, 908-12 *inuasit-syrie*; I, 971-73 *autem-pompeius*. Voorbeelden van combinatie van de lezingen van R en δ (cf. tekst en app. cr.): I, 249-52: *quem azana rex syrie cepit. Et post ioath ioas sub quo helyseus propheta defunctus est. uita preclarus et miraculis gloriosus, et sepultus in samaria*; I, 277-80 *quem azariam cum filio suo ioas et nepote suo amasia euuangelista matheus a christi seclisit genealogia. Et-altare* (Zie p. LXXXIX-XC over interferentie tussen tekst en marginalia); Prol. III, 1 *Amodo igitur promissam defloraturus hystoriam ecclesiasticam deo cooperante*.

⁵⁷ Voorbeelden van verbeteringen *ex ingenio*: III, 928 *credulitatem*; III, 1323 *abducti*; VI, 631 *qui*.

⁵⁸ Uitzonderingen: mss. Alençon 22 en Berlin 118.

⁵⁹ Frehers editie deelt de hierna genoemde groepsafwijkingen van η in het door hem uitgegeven gedeelte van de *HE*. Zie ook hierboven p. XXIII. Zie voor ms. Alençon 20 hierboven, p. LXXVII, § V.1.5 en noot 28.

Paris BnF lat. 4890 s. XIII
 Vaticano Reg. lat. 336 s. XIIlex
 Wien ÖNB 561 s. XIII

Relaties van mss./subgroepen binnen groep η

Van groep η is ms. Reg. 336 de beste getuige, ondanks een aantal merkwaardigheden (interpolaties en twee ontbrekende tekstgedeelten, nl. Boek II.1028-44 en Boek VI.1255-1791). Bij de collatie van het begin van Boek I vertoonde ook ms. Wien 561 een relatief gering aantal varianten t.o.v. ms. Vat. Reg. lat. 545, maar uit de collatie van een andere passage (begin Boek IV) bleek dat Reg. 336 aanzienlijk minder afwijkingen heeft. Binnen η vertonen de mss. BnF 4890 en Alençon 22 verwantschap.⁶⁰

V.2.7 Ms.-groep ι (contaminatie van δ en η; 5 mss.)

Groep ι is een contaminatie van de groepen δ en η, ontstaan doordat voor het begin en het einde van het werk een η-ms. als legger werd gebruikt, en voor het tussenliggende gedeelte (slot Boek I-begin Boek V) een δ-ms. Kenmerkend voor de mss. uit deze groep is dat zowel de beide Aanbiedingsbrieven als de Prologen van de Boeken II, IV en VI ontbreken.

Tot groep ι heeft ook het enige door Bernhard Rottendorff voor zijn editie (Münster 1636/1638) gebruikte handschrift, het verloren ms. Liesborn, behoord. Als gevolg hiervan vormt deze editie, die tot op heden als enige toegang bood tot een vrijwel volledige tekst van de *HE*, een samenstelsel van verschillende fasen uit de tekstgenese en –overlevering (zie de groepskenmerken hieronder)⁶¹.

Van groep ι zijn de volgende mss. bekend:

Aberystwyth Nat. Lib. 21664C s. XII
 Cambridge Corpus Chr. Coll. 265 S. XII
 Lincoln Cathedral Chapter Library 101 (A 4 9) s. XII-XIII
 Oxford Bodleian Library 688 s. XVin
 Oxford Magdalen College 84 s. XIIlex

Groepskenmerken

Kenmerkend voor groep ι is het afwisselend voorkomen van lezingen uit δ en η:

I, 249-52	filius- samaria : quem adana rex syrie cepit. et post ioachaz regnavit ioas sub quo heliseus propheta multa miracula fecit δι
I, 277-78	et-altare : quem azariam cum filio suo ioas et nepote suo amasia euangelista matheus a christi secludit genealogia. post azariam autem regnavit ioas δι
I, 478-79	et-designauerat <i>om.</i> ηι
I, 494-95	apud-sibi <i>om.</i> ηι
I, 597-98	populo qui redierat <i>om.</i> ηι
I, 704-05	regnauit-qui <i>om.</i> ηι
I, 1005	mundam flumen uel ciuitatem δι
Prol. III, 1	amodo-historiam : aecclesiasticas amodo historias defloraturus dei cooperante ι : aecclesiasticas amodo deo cooperante defloraturus historias δ
Prol. III, 70-80	porro-reficeret <i>om.</i> δι
III, 137	couocatis uiris : clam uocatis magis ηι
III, 1337-39	igitur-credere <i>om.</i> δι
V, 1705-06	et in italiam destinauit <i>om.</i> ηι
VI, 1486-87	nouiomagi-parte : nouio δι
VI, 1752	inter se dimicauerunt : pugnaverunt ηι

Een onderzoek naar de overlevering binnen deze groep heeft niet geleid tot het onderscheiden van subgroepen.

⁶⁰ Dat blijkt o.a. uit de volgende gemeenschappelijke varianten: I, 18 illi dignitatem regni : priuilegium amoris illi uel regni dignitatem; I, 62 iam *om.*; I, 77 informauerit : instruxit; I, 78 nonagenarius-patriarchas : genuit patriarchas cum esset nonagenarius scilicet XIIcim; I, 96 rubrum mare : mare rubrum; I, 120 uocatur : appellatur; I, 152 feruntur : creduntur.

⁶¹ Zie over de ed. Rottendorff hieronder, p. LXXXVI-VII en noot 73.

V.3 APPENDIX

V.3.1. De editie Rottendorff

Op basis van de bovenstaande gegevens over de handschriftelijke overlevering kon de positie in de overleveringsgeschiedenis van de *HE* worden bepaald van de editie Rottendorff. Deze eerste en tot nu enige vrijwel volledige uitgave van de tekst van de *HE* verscheen in 1636 (herdrukt in 1638), bij de drukker en uitgever Bernhard Raesfeld te Münster. Bernhard Rottendorff (1594-1671), arts en humanist te Münster, verzorgde deze editie van de *HE II* voor het overgrote deel op basis van slechts één handschrift, afkomstig uit de benedictijner abdij Liesborn in Noordrijn-Westfalen, dat sindsdien verloren is gegaan.⁶²

Zoals we eerder al zagen vorderde in de loop van de eeuwen na de verschijning van de editie Rottendorff langzaam de kennis van de *HE*-traditie.⁶³ Sinds het artikel over Hugo van de Mauristen in de *Histoire Littéraire* (1756) was het bestaan van de redacties *HE I* en *HE II* bekend, de grondige studie van Waitz (1851) in de *MGH* verschaftte edities van de aanbiedingsbrief aan Adela van Blois, de prologen⁶⁴ en de epiloog van *HE I*, en van de korte aanbiedingsbrief aan bisschop Ivo van Chartres, de prologen en een fragment van Boek VI van *HE II*. Doordat de editie van Waitz zich, zoals in de *MGH* gebruikelijk, beperkte tot de ‘oorspronkelijke’ gedeelten van de *HE* bleef er echter onduidelijkheid bestaan over de eigenlijke inhoud van het werk en zelfs over de vraag welke aanbiedingsbrieven en prologen elk van beide auteursredacties bezat, en of *HE II* ook een epiloog kende.⁶⁵

Van het allergrootste belang voor onze kennis van de *HE*-traditie was de ontdekking in het Vaticaan door Wilmar van ms. Vat. Reg. lat. 545 (R). Wilmar (1938) onderkent dat Hugo dit helaas onvolledig bewaarde *HE II*-handschrift hoogstwaarschijnlijk eigenhandig op punten heeft herzien en biedt een editie van de in deze vorm alleen in dit ms. overgeleverde aanbiedingsbrief aan Ivo en de in *HE II* gewijzigde passages in de aanbiedingsbrief aan Adela.

In afwachting van een editie op basis van deze kroongetuige moest men, om een beeld te krijgen van de laatste redactie van *HE II*, de editie Rottendorff vooraf laten gaan door Wilmarts uitgave van de aanbiedingsbrief aan Ivo, gevolgd door de editie Waitz van de aanbiedingsbrief aan Adela uit *HE I*, gecombineerd met de door Wilmar uitgegeven aanpassingen daarvan in de *HE II*-versie, en de tekst vervolgens nog aanvullen met de door Waitz uitgegeven proloog op Boek VI.⁶⁶ De kwaliteit van het resultaat van deze werkwijze bleef dan nog onzeker, aangezien de waarde van de editie Rottendorff lastig vast te stellen viel, omdat niet bekend was of het manuscript Liesborn een goede getuige was van *HE II*.

Uit het onderzoek naar de handschriftelijke overlevering van de *HE* voor de voorliggende editie is gebleken dat het manuscript dat de grondslag heeft gevormd voor de editie Rottendorff de kenmerken vertoonde van de hier onderscheiden ms.-groep ι.⁶⁷ Bij de totstandkoming van de tekst van deze groep is tot tweemaal toe sprake geweest van contaminatie: Voor het begin en het einde van het werk werd een η-ms. gebruikt en voor het tussenliggende gedeelte (slot Boek I – begin Boek V) een δ-ms. Groep η is echter op zijn beurt een contaminatie van ε en (vanaf het begin van Boek VI) δ. Daardoor worden we in groep ι, en dus ook in de editie Rottendorff, afwisselend met het eerste en het derde stadium van de overlevering van *HE II* geconfronteerd: het grootste deel van Boek I is gebaseerd op η (*HE II*, derde stadium), vanaf het slot van Boek I tot het begin van Boek V lezen we δ (*HE II*, eerste stadium), van begin Boek V tot begin Boek VI weer η (*HE II*, derde stadium) en vanaf begin Boek VI nog steeds η, maar die geeft hier een δ-tekst (*HE II* eerste stadium).

⁶² Lehmann (1938), 125.

⁶³ Zie p. XXIII-XXIV.

⁶⁴ Waitz geeft alleen prologen op de Boeken III en IV van *HE I*, Lettinck (1981), 393 wijst er terecht op dat ook een proloog kan worden onderscheiden voor de boeken I en II (cf. ms. E, resp. fol. 5r-6r *Antequam- nunc incipiam* en fol. 22v-23r *Ab Octauiano-solet exprimere*).

⁶⁵ Lettinck (1981), 391-92.

⁶⁶ Lettinck (1981), 392.

⁶⁷ Zie p. LXXXV en stemma, p. LXXX.

Zoals hierboven al vermeld ontbreken in de gehele overlevering van *HE II* (met uitzondering van R), dus ook in groep 1, de aanbiedingsbrieven aan Ivo van Chartres en Adela van Blois in de bij de laatste auteursredactie behorende vorm.

In de δ -overlevering (waarop het middendeel van 1 teruggaat) ontbreken bovendien de prologen op de Boeken II, IV en VI. Rottendorff heeft de tekst van het ms. Liesborn echter uit andere bron aangevuld. Daardoor beschikt zijn tekst over een korte versie van de aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres en over de prologen op de Boeken II en IV.⁶⁸

Doordat de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois en de Proloog van Boek VI, waarin het werk nogmaals aan haar wordt opgedragen, zijn weggefallen, wordt zij in de editie in het geheel niet meer genoemd. Voorafgaand aan Boek I (onder de bovengenoemde korte aanbiedingsbrief aan Ivo) vinden we bij Rottendorff nog een 16-regelige berijmde proloog, vermoedelijk gericht tot koning Lodewijk VI (1081-1137) onder de titel ‘Prologus auctoris ad Lodewicum regem’.⁶⁹ Dit gedicht komt niet voor in de handschriftelijke overlevering; kennelijk gaat het om een latere toevoeging.

Waarschijnlijk op gezag van het ms. Liesborn heeft Rottendorff zijn editie de titel *Chronicon* meegegeven, terwijl Hugo zelf in het werk regelmatig van ‘Historia ecclesiastica’ en nergens van ‘chronicon’ spreekt.⁷⁰ Dit is des te verwarrender omdat er een ander aan Hugo toegeschreven kort historisch overzicht bekend staat onder de titel *Chronica* of *Chronicon*.⁷¹

In de editie Rottendorff ontbreekt, waarschijnlijk ook in navolging van ms. Liesborn, de indeling in Boeken en prologen die we uit de handschriften kennen.⁷² Dit bemoeilijkt uiteraard de raadpleging van deze editie.⁷³

V.3.2. De Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres

Zoals overzicht over de handschriftelijke traditie van de *HE* nodig is voor de vaststelling van het wisselend optreden van verschillende overleveringsfasen van de *HE* in de tekst van de editie Rottendorff, zo geldt dat ook voor de constatering dat de Aanbiedingsbrief aan Ivo op verschillende plaatsen in de handschriftelijke overlevering opduikt. (Cf. het stemma op p. LXXX.)

Dankzij de vondst van ms. Vat. Reg. lat 545 (R) weten we dat de definitieve auteursredactie van *HE II* voorafgegaan werd door een aanbiedingsbrief aan bisschop Ivo van Chartres,⁷⁴ met een verzoek om correctie en goedkeuring van twee hem toegezonden werken: een gedicht over de voornaamste feesten

⁶⁸ De korte versie van de brief aan Ivo (afkomstig uit de δ -traditie) is door Rottendorff (1636/1638) afgedrukt op de aan p. 1 van de editie voorafgaande bladzijde, met het onderschrift: ‘Ex veteri chronico P. Petavii senatoris Parisiensis haec praescriptio exscripta est. Nunc ad nostra’. Vermoedelijk was Rottendorffs bron hier een ms. uit de θ -groep, Vat. Ottob. Lat 1555 (s. XIII), zie hierboven, p. XXIII, noot 8 en stemma p. LXXX. De prologen op Boek II en IV zijn ontleend aan de onvolledige *HE*-editie van Freher (1613), zie p. XXIII. De proloog op Boek II (Rott. p. 27-29) is zonder commentaar ingevoegd, bij het begin van de tekst van de proloog van Boek IV (Rott. p. 65-68) vermeldt de editor in de marge: ‘Excursus hunc in Iudaeos, qui in M.S. meo desiderabatur, ex fragmento Freheriano, Ivoni Carnotensi falso adscripto, supplendum esse censui.’

⁶⁹ Inc. ‘A Nino chronicae liber hic tibi rex Lodevice’, expl. ‘Quique nefas odit, tibi sit laus, optime Christe’. Zie ook p. XXIII, noot 8.

⁷⁰ Zie *HE II*, Epist. ad Ivonem 17-18, Epist. ad Adalam 158, Prol. III, 1 app. cr.; Prol. III, 147-48; cf. Lettinck (1981), 388, noot 3. In *HE I* (ms. E, fol. 2^v) begint de aan de tekst voorafgaande titelpagina met ‘Incipit liber historiae ecclesiasticae...’ en gaat aan Boek I een rubriek vooraf: ‘Incipit aecclesiasticae liber historiae’; ook in *HE II* (ms. R, fol. 4^v) vinden we aan het slot van de Aanbiedingsbrief aan Adela een rubriek die begint met: ‘Incipit aecclesiasticae liber hystoriae...’.

⁷¹ Zie Appendix IV, p. 281.

⁷² Het vrijwel geheel ontbreken van rubrieken die begin en einde van de boeken en prologen aangeven is kenmerkend voor ms.-groep 1.

⁷³ Zie voor de ed. Rottendorff (1636) <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN815778740>. In de bibliotheken vinden we bijna altijd de vermoedelijk ongewijzigde herdruk (1638). Een lijst met ruim 50 corrigenda uit de editie 1636 is niet in de druk van 1638 verwerkt, maar ongewijzigd op dezelfde plaats achterin het werk opgenomen. De Boeken en Prologen dragen geen titel; de indeling van beide drukken is dezelfde: Boek I p. 1; Proloog Boek II p. 27, r.4; Boek II p.29, r.3; Proloog Boek III p. 33, r. 25; Boek III p. 36, r. 31; Proloog Boek IV p. 65, r. 26; Boek IV p. 68, r.28; Proloog Boek V, p. 89, r. 10; Boek V p. 91, r. 27; Boek VI p. 143, r.25.

⁷⁴ Zie over de brief aan Ivo in R: p. LXIII sub varia.

van het kerkelijk jaar en de *Historia Ecclesiastica*, opgedragen aan gravin Adela van Blois. Een briefje aan Ivo van dezelfde strekking maakt ook al deel uit van de overlevering van ms.-groep δ, d.w.z. de incomplete redactie van de vroegste versie van *HE II*,⁷⁵ maar dat is aanzienlijk korter dan de tekst in R en er wordt niet in vermeld om welke werken het gaat.⁷⁶ Wilmart⁷⁷ vermoedde dat de brief in δ een bekorting was, maar het is waarschijnlijker dat Hugo hier, zoals bijna overal elders, de oorspronkelijke tekst heeft verlengd bij zijn bewerking.⁷⁸

De korte vorm van de brief is uit een handschrift uit de θ-groep,⁷⁹ die afhankelijk is van groep δ, door Rottendorff toegevoegd aan zijn editie. Deze korte variant van de brief vinden we ook terug in een deel van de overlevering van de *HE II* na herziening, in de Q-subgroep van ζ, doordat die op een los folium werd toegevoegd aan (en vervolgens afgeschreven uit) ms. BnF 13701 (Q).⁸⁰

Kennelijk heeft deze korte aanbiedingsbrief ertoe geleid dat in ms.-groep η als auteur niet Hugo van Fleury, maar Ivo van Chartres genoemd wordt. Doordat Freher (1613) voor zijn editie van de eerste helft van de *HE* een η-handschrift benutte noemt ook hij Ivo als de auteur.⁸¹

Ten slotte is de toeschrijving van het auteurschap aan Ivo in een paar gevallen ook te verklaren uit horizontale overlevering (hier: raadpleging van een η-ms. bij correctie van een handschrift uit een andere groep). Zo is in het ζ-handschrift Oxford Merton College 88 (s. XII) de uit η bekende rubriek waarmee de *HE* opent later toegevoegd.⁸² De toeschrijving aan Ivo van Chartres in het ι-handschrift Oxford Magdalen College 84 is waarschijnlijk ontleend aan een η-ms, zoals ook blijkt uit een correctie in de tekst bij Boek V, 516 ‘incertum a quo uentre’, in *marginē* de η-variant: ‘iusto dei iudicio’, hoewel de catalogus van Coxe,⁸³ niet alleen ‘Ivo Carnotensis, [sive potius Hugonis Floriacensis,] chronicorum Franciae regum libri sex’ vermeldt, maar ook de zojuist genoemde rubriek in het Oxfordse Merton-handschrift met bronvermelding citeert.

⁷⁵ Zie p. LXXIX.

⁷⁶ Voorheen werd dan ook betwijfeld of deze korte brief wel bij de *HE* hoorde, cf. *Hist. Lit.* X (1756), 300; Waitz (1851) 341.

⁷⁷ Wilmart (1938), 296-97.

⁷⁸ Uitzondering: de bij de bewerking in ms. Vat. Reg. lat. 545 op rasuur grotendeels herschreven Proloog van Boek IV is korter dan zijn helaas niet overgeleverde voorganger. Zie p. LXV, LXVI.

⁷⁹ Zie p. LXXXVII, noot 68.

⁸⁰ Zie p. LXXI, § V.1.2.4, collatie.

⁸¹ Zie p. LXXXIV en XXIII. Bij zijn ontlending van de proloog van Boek IV aan de ed. Freher verklaart Rottendorff deze toeschrijving onjuist, zie hierboven p. LXXXVII, noot 68.

⁸² ‘Incipiunt excerpta iuonis episcopi carnotensis; in primis de gestis quorundam regum assyriorum et de gestis omnium romanum imperatorum, et ad ultimum de karolo magno et eius filio ludouico pio.’

⁸³ Zie hierboven onder ms. Oxford, Magdalen College 84, p. LVII.

VI ELEMENTEN VAN DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS

In het wordingsproces van de *Historia Ecclesiastica* hebben zich op drie gebieden van de in de verschillende redacties geboden informatie ontwikkelingen voorgedaan die een eigen bespreking rechtvaardigen, te weten:

- de ontsluitende en toelichtende marginale aantekeningen,
- de vermelding van de aantredejaren van de Romeinse keizers,
- de pausencatalogus.

Hieronder volgt per onderwerp een korte behandeling van de voornaamste veranderingen.

VI.1 Marginalia in de *Historia Ecclesiastica*

VI.1.1 Marginalia in de hoofdhandschriften van *HE I* en *HE II*

In middeleeuwse handschriften worden dikwijls aantekeningen in de marge aangetroffen die de lezer opmerkelijk maken op een bepaalde passage, of aanvullende gegevens verschaffen over het in de tekst behandelde onderwerp. Vaak zijn dergelijke marginalia afkomstig van gebruikers, maar voor de belangrijkste handschriften van *HE I* en *HE II* kunnen we de betrokkenheid van Hugo zelf vaststellen bij de totstandkoming van een reeks marginale aantekeningen, die ten doel hebben de tekst te ontsluiten of aanvullende, meestal historische of etymologische informatie te verstrekken. Voorbeelden van marginalia die de tekst ontsluiten zijn: ‘De Sardanapallo rege Assyriorum’ (zie ed. na I, 281 [2]), ‘De sacerdotibus Hebreorum’ (na I, 421 [2]), ‘De tertia mundi etate’ (na Prol. II, 9). Bij de tekstgedeelten die gewijd zijn aan de regeringsperioden van de Romeinse keizers konden de groot uitgevoerde initialen van hun namen de lezer helpen om zijn weg in de tekst te vinden, maar op andere plaatsen was een aanvullend hulpmiddel zeker gewenst. Het past ook goed bij de elders gesignaleerde inspanningen van Hugo om de lezer behulpzaam te zijn door het aangeven van de indeling van zijn werken en het gebruik van marginale aantekeningen.¹

Aanvullende informatie vinden we onder meer in de marginalia ‘Aristoteles Platonis discipulus sectam condidit perypateticam...’ (na I, 568), ‘Macedonia Emathia Emathionis regis nomine cognominata est’ (na I, 607 [2]), ‘Carras est ciuitas Mesopotamie, hospicio sancti Habrahe patriarche et patris eius morte famosa’ (na II, 169 [3]).

HE I (ms. E) bevat 136 van deze marginalia, waarvan er 88 de tekst ontsluiten en 48 extra informatie verschaffen. *HE II* (ms. R, hiaten aangevuld op basis van de ms.-groepen δ en ζ) bevat 168 marginalia, waarvan er 133 de tekst ontsluiten en 35 extra informatie verschaffen. Ongeveer de helft van de marginalia in *HE II* komt ook al voor in *HE I*.

In de verandering van de reeks van marginalia bij de ontwikkeling van *HE I* tot *HE II* is geen duidelijke inhoudelijke tendens waarneembaar. In *HE II* zijn 87 van de marginalia uit *HE I* gehandhaafd; 49 werden er niet overgenomen, in 29 gevallen kennelijk in verband met wijzigingen in de tekst van het werk. In *HE II* zijn 81 marginalia toegevoegd of belangrijk gewijzigd ten opzichte van *HE I*, waarvan 33 i.v.m. de toevoeging van nieuwe tekstgedeelten. Op de plaatsen waar in *HE II* nieuwe ontsluitende marginalia bij reeds bestaande tekst zijn toegevoegd gaat dit relatief vaak (in een vijftiental gevallen) om de signalering van vorsten dan wel leidende personen.

VI.1.2 Interferentie tussen tekst en marginalia

In ms. R vinden we in de marge aantekeningen van gebruikers, maar verreweg de meeste marginalia zijn kennelijk reeds in de productiefase van het handschrift aangebracht en behoren dus bij de tekst. Zoals hierboven vermeld hadden veel van deze marginalia de functie de tekst voor de lezer te ontsluiten.

Bovendien is er een aantal voorbeelden te vinden van interferentie tussen de auteursversies van de tekst en de bijbehorende marginalia, waaruit blijkt dat zij in wisselwerking tot stand gekomen zijn en dat de uit de hoofdhandschriften bekende marginalia dus een door Hugo geautoriseerd oorspronkelijk bestanddeel van de *HE* vormen, ter ondersteuning van de tekst. Om die reden hebben zij ook een plaats gekregen in de editie.

---

¹ Zie hierboven p. XXI-II en noot 40.

In een vijftal gevallen blijkt een inhoudelijke mededeling die in *HE I* als marginale voorkomt enigszins aangepast in *HE II* in de tekst te zijn opgenomen:

In *HE I* (ms. E, fol. 19r) vermeldt de auteur in een marginale aan het slot van Boek I, bij het begin van de passage die in *HE II* is afgesplitst om een afzonderlijk boek te vormen, dat hij afwijkt van de chronologische volgorde: ‘Ordo preposterus est, quoniam quidem (quicquid ms. E) post Pompeii et Cesaris bella de Vesone rege Egypti, et de Amazonum regno, et de introitu Cyri in Scythiam, que ante ortum Cesaris contigerunt hic pertracto. Sed hec non pretermittere et a pertractatis relationibus secernere cupiebam (cupiebant ms. E)’. Deze mededeling is in *HE II* in de tekst opgenomen (Prol. II, 92-96): ‘...quamquam ordo preposterus esse uideatur, quoniam quidem (quicquid ms. R) post Pompeii et Cesaris bella, que iam digessi, de Vesoge (Vesone ms. R) rege Egypti, et de Amazonum regno, et de introitu Cyri in Scythiam, que ante Cesaris ortum contigerunt, tractabo’. Hoewel de auteur de formulering aanpast verzuimt hij hierbij wel de problematische lezing ‘quicquid’ te corrigeren.

In *HE I* (E, fol. 23^v) staat bij de levensbeschrijving van keizer Augustus aan het begin van Boek II in de marge een aantekening over de verdeling van het Romeinse Rijk tussen hem en zijn rivaal Marcus Antonius voor het uitbreken van de burgeroorlog: ‘Notandum est quia antequam Augustus superauisset Antonium ita inter eos Romana res publica diuisa manebat, ut Augustus Hispaniam, Galliam et Italiam, Antonius uero in Oriente Asyam et Pontum possideret. Erat enim Antonius socer Augusti, sed cum esset lasciuus, amore Cleopatre Egypti regine deuictus, repudiata Augusti sorore ipsam Cleopatram duxit uxorem. Qua etiam instigante demum Augusto bellum indixit’. In *HE II* vinden we deze mededeling vrijwel woordelijk terug in de tekst (III, 10-18): ‘Sed antequam regni monarchiam obtinuisset, ita inter ipsum et Antonium Romana res publica diuisa manebat, ut Augustus Italiam, Galliam et Hispaniam, Antonius uero Asyam Pontumque possideret. Erat autem Antonius socer eius. Porro cum esset lasciuus Antonius, correptus amore Cleopatre Egypti regine, repudiata Augusti sorore, ipsam sibi Cleopatram matrimonio copulauit, et Augusto bellum indixit’.

Voorts zijn er nog een paar kleinere voorbeelden van interferentie tussen tekst en marginalia:

- Het in *HE I* aangetroffen marginale ‘Darius rex Persarum fuit filius Antipasti’ (E, fol. 11r) vervalt in *HE II* omdat daar (I, 506) bij de vermelding van Darius ‘Antipasti filius’ is toegevoegd.
- Op dezelfde wijze wordt ‘De ueteri lege. Vetus testamentum radicem noue legis dicimus. Nouam autem legem quasi fructum ex radice predicamus’ uit *HE I* (E, fol. 49v) in *HE II* vervangen door ‘De mosaica lege’ (na IV, 406), terwijl de formulering in de tekst van *HE I* ‘Mosaicam autem legem’ in *HE II* (IV, 395-96) wordt aangepast tot ‘Mosaycam uero legem quam radicem noue legis dicimus’.
- Het marginale ‘Horum augustorum Constantius Herculii Maximiani priuignam Theodoram, Galerius uero filiam Diocletiani Valeriam habebat uxorem’ uit *HE I* (E, fol. 56v) vervalt in *HE II*, de corresponderende tekst in *HE I* (E, 55v-56r) ‘(Diocletianus...) tradens Constantio Theodoram Herculii Maximiani priuignam’ wordt in *HE II* (IV, 853-54) gewijzigd in ‘(Diocletianus...) tradens Constantio Theodoram Herculii Maximiani filiam et suam (δ, nomine Valeriam add. ζ) Maximiano Galerio’.
- In een ander geval is juist het omgekeerde gebeurd: hier is een passage in *HE II* bij de auteursrevisie uit de tekst verwijderd en in de marge geplaatst. In I, 277-80 is de mededeling dat de evangelist Mattheus koning Azarias van Iuda niet opnam in de geslachtslijst van Christus uit de tekst geschrapt om daar ruimte te maken voor de vermelding van de heerschappij van zijn opvolgers. De passage ‘quem Azariam cum filio suo Ioas et nepote suo Amasia euangelista Matheus a Christi secludit genealogia. Post Azariam autem regnauit Ioas’ is in R geradeerd en door m2, de hand die voor de herziening in dat handschrift verantwoordelijk is vervangen door: ‘Et post Azariam regnauit Athalia annis VI. Et post illam Ioas, qui bono usus principio sed fine pessimo interfecit Zachariam filium sacerdotis Ioiade inter templum et altare’. De verwijderde gegevens bracht hij onder in een marginale: ‘Hunc Azariam cum filio suo Ioas et nepote Amasia euangelista Matheus a Christi secludit genealogia’.

VI.1.3 Overlevering van de marginalia in *HE II*

De handschriftelijke overlevering van de marginalia is anders verlopen dan die van de tekst. Bij het maken van een afschrift werden de marginalia namelijk lang niet altijd allemaal overgenomen;

bovendien werden er soms nieuwe aangebracht. Vaak valt de uit de kroongetuige ms. R bekende reeks geheel of gedeeltelijk weg, soms is deze zelfs vervangen door een geheel andere reeks.²

Van de vijf *HE II*-getuigen waarop de tekst van de editie is gebaseerd zijn alleen R, M en P waardevolle getuigen voor de tekst van de reeks marginalia die ms. R na de auteursrevisie bevat moet hebben.³ Het belang van R zelf als werkexemplaar van de auteur is evident; M is wel basishandschrift voor een deel van de editie en hoofdgetuige van ms.-groep δ^4 , maar bij de marginalia in dit handschrift is kennelijk sprake van contaminatie (zie hieronder).

VI.1.3.1 Marginalia in de basishandschriften R en M

Marginalia in R

Verreweg de meeste (ca. 115) in R bewaard gebleven marginalia zijn geschreven door één hand (m3) die we uitsluitend van deze marginalia kennen. M3 moet verschillende keren aan het ms. gewerkt hebben, zoals blijkt uit het feit dat sommige marginalia met veel lichtere inkt geschreven zijn dan andere en dat niet alle m3-marginalia met rode of groene inkt omlijnd zijn.

Een twaalfstal marginalia (alle in de Proloog van Boek III) is van de scriba van het handschrift (m1). Ten slotte voegde de bewerkende hand m2 een vijftal marginalia toe (zie ed. na I, 281, 339, 362, 540 en III, 109 [1]). De overige ca. 15 marginale aantekeningen in R worden aan gebruikers toegeschreven. Ongeveer de helft daarvan moet al vrij vroeg gemaakt zijn, omdat zij terug te vinden zijn in ms.-groep ζ . Deze ms.-groep gaat immers terug op een afschrift dat van R werd gemaakt voordat daarvan ongeveer 30 % verloren ging.

Marginalia in M

Zoals het ms. M een belangrijke getuige is voor de tekst van *HE II*, zo is het handschrift dit ook voor de marginalia, maar met een belangrijk verschil. Voor de tekst is M de beste getuige van groep δ , de marginalia zijn echter kennelijk deels ontleend aan δ , deels afkomstig uit een afschrift van R.

Het resultaat daarvan is, dat M ca. 140 marginalia heeft die we uit R kennen, inclusief een aantal gebruikersaantekeningen. Weliswaar zijn de marginalia door twee verschillende handen geschreven, maar dat is op zichzelf geen aanwijzing dat ze uit verschillende overleveringsfasen dateren: het grootste deel is in eerste instantie door een corrigerende hand aangebracht, maar naderhand geradeerd en opnieuw geschreven door de oorspronkelijke scriba. Opmerkelijk is dat de vijf door de bewerkende hand (m2) in R geschreven marginalia ontbreken in M.⁵

Daarnaast kent M enkele marginalia die niet in R, maar wel in *HE I* voorkomen: ‘Medi a madai filio Iaphet appellatur, quorum prouintia extenditur inter flumen Indum et Tigrim, et a monte Calcaso usque ad mare Rubrum’ (E, fol. 8r; bij ed. I, 298); ‘Babilonia est metropolis Caldeorum. Porro Babilonia antiqua est sita in loco in quo facta est linguarum diuisio’ (E, fol. 12r; bij ed. I, 600); ‘Vespasianus enim iam pridem paccauerat Hesperiam Germanorum tumultu concussam’ (E, fol. 36v; in *HE II* bewerkt, zie ed. na III, 851). Het is aannemelijk dat deze via de vroegste fase van *HE II* (β in het stemma, zie p. LXXX) in de δ -overlevering terechtgekomen zijn.

² De mss. Oxf. Bodl. 688, Lincoln 101 (beide groep ι) en Vat. Reg. lat. 628 (groep δ) vertonen geheel eigen, van elkaar verschillende reeksen marginale aantekeningen. De reeks uit ms. Lincoln is in ms. Aberystwyth Nat. Lib. 21664C *in corpore* opgenomen. In groep η komt nog een andere gemeenschappelijke reeks voor in de mss. Vat. Reg. lat. 336, London Lamb. Palace 355 en Berlin lat.fol. 118.

³ In ms. Q is maar een klein deel van de uit R bekende marginalia overgeleverd; ms. A heeft slechts één marginale.

⁴ De overige δ -mss. vertonen slechts één marginale (Vat. Reg. lat. 1896 en Paris Ars. 988 hebben alleen het marginale na I, 35 [2]) of een geheel andere reeks marginale aantekeningen (Vat. Reg. 628). Een selectie van ca. 50 marginalia van de reeks die we in ms. M aantreffen vinden we ook in enkele handschriften van de van δ (maar niet van M) afhankelijke ms.-groep θ (Bern 90, Orléans 262, Vat. Ottob. lat. 1555).

⁵ Als de verklaring hiervoor is dat de auteursingrepen in de marginalia van R plaatsvonden na de overname van de marginalia in ms. M, dan zijn de gebruikersmarginalia in R die we wel in M vinden ouder dan ten minste een deel van de auteursingrepen in R.

VI.1.3.2 Marginalia in de editie

Bij de geschetste overleveringssituatie is een kritische editie van de marginalia weinig zinvol. Om die reden is volstaan met de opname van de marginalia uit de basishandschriften R en M, voor zover deze niet aan latere gebruikers moeten worden toegeschreven. Hierbij zijn kleine tekstfoutjes stilzwijgend verbeterd.⁶ Waar R ontbreekt is voor de selectie van de marginalia die blijkens de handschriftelijke overlevering in dit manuscript gestaan moeten hebben een beroep gedaan op P.⁷ Alle in P bij de betreffende passages aangetroffen marginalia zijn in de editie opgenomen op basis van M. Bijna de helft van deze marginalia (zie ed. na III, 1303; IV 755; Prol. V. 57, 72, 81, 100, 110; V, 237, 340, 604, 1861; VI, 1523) komt al in *HE I* voor en stond dus vrijwel zeker in R. Voorts lijkt P voor de in R verloren marginalia een betrouwbare getuige: in de wel in R behouden gedeelten heeft dit ms. slechts één nieuw marginale ('De regibus Iuda', bij I, 260, in afwijkend schrift), en buiten Boek I slechts twee uit R afkomstige marginale aantekeningen van gebruikers ('Edissa ciuitas est illa que nunc Roais uulgariter appellatur', bij IV, 408 en 'Enoticon est scriptura contra fidem', bij V, 1816). De overige marginalia (zie ed. na III, 528, 774, 851, 919; IV 645, 802; Prol. V, 11; V, 13, 157, 178, 288, 384, 425, 1309, 1419) hebben daarom het voordeel van de twijfel gekregen. Afgaande op de vermeldingen in P ontbreken door de lacunes in R in totaal dertig marginalia. Hiervan zijn er 21 aan het basishandschrift M ontleend (zie ed. na III, 528, 1303; IV, 645, 755, 802; Prol. V, 57, 72, 81, 100, 110; V, 13, 178, 237, 1861, 1963, 2242; VI, 425, 1309, 1335, 1419, 1523). De overige negen, die in M ontbreken, zijn overgenomen uit P (zie ed. na III, 774, 851, 919; Prol. V, 11; V, 157, 288, 340, 602; VI, 384).

Afwijkingen in de tekst van de uitgegeven marginalia t.o.v. de daarvoor benutte handschriften

Zoals hierboven is toegelicht, is bij de weergave van de marginalia de tekst van de basishandschriften R en M gevolgd, in negen gevallen, waarin op te nemen marginalia daarin niet voorkwamen, aangevuld uit ms. Paris BnF 14625 (P). Kleine foutjes of beschadigingen in de manuscripten zijn stilzwijgend gecorrigeerd. Volledigheidshalve volgt hieronder de lijst van gevallen waarin de editie afwijkt van de weergave van de marginalia in de benutte handschriften. Ter identificatie van de plaats in de editie wordt steeds het nummer vermeld van de regel die aan het marginale voorafgaat.

I, 35	cosmographi : quosmographi R; septentrione : semptem trione R ; septentrionem : septem trionem R
I, 35	europa : eurpa R
I, 115	qui : ..uq R
I, 421	eursionem : eursionem R
I, 476	reparationem : reparationem R
I, 587	que: qui R
I, 691	interpretibus : intpretibus R
I, 767	transiens : transsiens R
I, 767	byrse : bgrse R
I, 986	pompeii : ponpeii R
Prol. II, 57	ecclesiasticis : ecclesiaasticis R
II, 130	parthorum : pathorum R
II, 169	romanorum : romarorum R
Prol. III, 127 (4)	herculis : herculi R
III, 31	europam : europem R
III, 31	alexandria (2) : alaxandria R

⁶ Aan het slot van deze paragraaf is een lijst opgenomen van afwijkingen in de editie t.o.v. de basishandschriften.

⁷ Het grootste aantal *HE II*-marginalia is overgeleverd in ms.-groep ζ. De onderverdeling in drie subgroepen op basis van de tekst, t.w. I (getuige ms. P), II (getuige ms. Q) en III (getuige ms. Oxford Merton 88), cf. p. LXXXIII, is ook terug te vinden op het niveau van de marginalia. In P ontbreekt een aantal marginalia uit R die we wel in Q aantreffen: zie ed. na I, 115, 189, 421 (2), 843; VI, 872 en voorts twee niet in de editie opgenomen marginalia "unde athenienses appellantur", bij I, 118 en "cacadoxia est detestabilis gloria", bij VI, 869. Daarnaast zijn er enkele marginalia uit R die we in ζ uitsluitend in de Mertongroep vinden: zie ed. na I, 303, 1050, Prol. III, 42, 45.

III, 109	natiuitate : natiuitatem R
III, 390	pontii : ponpcii R
III, 851	uita : uit.. P
III, 851	missus : Mis... P
III, 851	gentes : gen... P
III, 851	et : .. P
III, 851	expugnauit : ex...nauit P
III, 851	oppida : op...da P
III, 851	imperio : imper.. P
III, 1303	templum: templum (?) M
III, 1361	imperatoris : imperator.. R
IV, 569	laus : laux R
V, 433	antropomorphitarum : antropormophitarum R
V, 1195	curauit : currauit
V, 1231	presbitero : pebo (?) R
V, 1417	priscillianistarum : priscilli anistarum R
V, 1520	burgundiones : burgumdiones R
V, 1520 (2)	romanorum : romarum R
V, 1613	fuerunt : fuit R
V, 1634	inuentione : inuentio.. R
V, 1797	beato : beoto R
V, 2085	thotile : italię M
V, 2243 (1)	discipuli : discipilli R
VI, 10	septiformis : septna R
VI, 283	turcorum : turocorum R
VI, 476	constantinopolim : constantiloponim R
VI, 596	sebastiani : sebastaiani R
VI, 624	pyratas : ..yratas R
VI, 896	papiam R ^c : pabiam R
VI, 921	francie : frantie R
VI, 921	constitutus : constitus R
VI, 948 (1)	constantinopolitana : constantino..pitana R
VI, 948 (2)	persecutione : persrecutione (?) R

VI.2 De aantredejaren van de Romeinse keizers in de *HE*

Waar Hugo in het werk spreekt over de opzet van zijn *Historia Ecclesiastica* benadrukt hij dat een goede geschiedschrijving gestructureerd moet worden aan de hand van de regeringsperioden van koningen en keizers om de beschreven gebeurtenissen op betrouwbare wijze in de tijd te kunnen plaatsen.⁸

De *HE* vertoont inderdaad duidelijke sporen van de aangekondigde werkwijze. Hugo noemt zeer veel heersers, soms ook met hun regeringsduur, maar de nadruk ligt sterk op de Romeinse keizers. Bij hen bereikt hij een hoge graad van volledigheid, inclusief de medekeizers, usurpatoren e.d. Een exacte datering komt echter veel minder voor. Alleen bij de keizers wordt met enige regelmaat zowel het jaar van aantreden als de regeringsduur gegeven.

De vermelding van de Romeinse keizers vormt bovendien een ontsluitend element voor de lezer, zoals Hugo ook al aankondigt ('si modo dictum decurras katalogum⁹...'). In de handschriften begint de beschrijving van de regeringsperioden van de keizers, voor zover hun een structurerende rol in het werk wordt toebedacht, vanaf Tiberius dan ook meestal met hun naam, voorzien van een grote initiaal. In veel gevallen worden ook de lengte van de regeringsperiode en het jaar van aantreden vermeld.

⁸ Zie hierboven, p. XXXIII-V.

⁹ Proloog Boek III, 49-50.

Soms vormen complexe omstandigheden of korte duur van de heerschappij blijkbaar aanleiding om hiervan af te zien.

Voor Hugo had de exacte datering van de regeringsperioden van de Romeinse keizers kennelijk geen hoge prioriteit; hij vond het voldoende als duidelijk was onder welke keizer een bepaalde gebeurtenis had plaatsgevonden. Hij heeft in *HE II* niet gewerkt aan perfectionering van het jaartallensysteem van *HE I*; het lijkt er eerder op dat hij aanvankelijk het voornemen had de aantredejaren in *HE II* geheel weg te laten, maar die beslissing naderhand niet consequent uitvoerde. Later in het werk voegde hij in een aantal gevallen zelfs weer aantredejaren toe.

Overzicht van aantredejaren in de verschillende redacties

Het onderstaande overzicht beperkt zich tot de in de hoofdhandschriften van de *HE* met een grote initiaal aangegeven keizers. In de linkerkolom wordt de meest gebruikelijke vorm van hun naam gegeven, die soms afwijkt van de in de *HE* gehanteerde benaming. In de volgende kolommen staan per redactie de in de *HE* vermelde aantredejaren. In de laatste twee kolommen is de lezing van de overlevering weergegeven: R^c (R na de ingreep van correctoren) en ms.-groep ζ (zie de onderstaande toelichting). Op plaatsen waar gegevens voor R ontbreken wordt dit aangegeven met *deest* (als het betreffende gedeelte van het ms. verloren is) of met *eras.* (als in het jaartal is ingegrepen op rasuur).

Keizer	<i>HE I</i>	<i>HE II</i> (δ)	<i>HE II</i> (R)	<i>HE II</i> (R ^c)	<i>HE II</i> (ζ)
Tiberius	16			17	=R ^c
Caligula	40		<i>deest</i>	<i>deest</i>	38
Claudius	44		<i>deest</i>	<i>deest</i>	43
Nero	ca. 57		<i>deest</i>	<i>deest</i>	57
Vespasianus	71		<i>deest</i>	<i>deest</i>	= <i>HE I</i>
Titus	81			= <i>HE I</i>	= <i>HE I</i>
Domitianus	84			83	= R ^c
Nerva	99			98	= R ^c
Traianus	101			99	= R ^c
Hadrianus	119	109	= δ	= δ	= δ
Antoninus Pius	142 <u>ex</u> 152	153	<i>eras.</i>	130	= R ^c
Marcus Aurelius	165	165	<i>eras.</i>	154	= R ^c
Commodus	184			181	170
Pertinax	194				
Septimius Severus	195			180	= R ^c
Caracalla	213	201	= δ	= δ	= δ
Heliogabalus	221				
Severus Alexander	225			212	=R ^c
Maximinus Thrax	238	228	= δ	225	=R ^c
Gordianus III	246(?)	231	<i>eras.</i>	228	=R ^c
Philippus Arabs	247 (<u>ex</u> 237?)	237	= δ	= δ	= δ
Decius	254			244	= R ^c
Trebonianus Gallus	255			245	=R ^c
Valerianus	257(<u>p.c.</u>)	248	= δ	= δ	= δ
Claudius Gothicus	273(?)	263 (ms.A)	<i>deest</i>	<i>deest</i>	= δ (A)
Aurelianus	274		<i>deest</i>	<i>deest</i>	
Probus	ca. 280(?)	ca. 273	<i>deest</i>	<i>deest</i>	ca. 270
Carus	286	275	<i>deest</i>	<i>deest</i>	277
Diocletianus	288	277	<i>deest</i>	<i>deest</i>	= δ
Constantius II		325	<i>deest</i>	<i>deest</i>	345
Iulianus Apostata		350	= δ	364	=R ^c
Valentinianus I			<i>deest</i>	<i>deest</i>	366
Gratianus	420				
Arcadius	390	= <i>HE I</i>	= <i>HE I</i>	= <i>HE I</i>	= <i>HE I</i>
Marcianus	402	444	= δ	= δ	= δ
Leo I		450	= δ	= δ	= δ

Keizer	<i>HE I</i>	<i>HE II</i> (δ)	<i>HE II</i> (R)	<i>HE II</i> (R ^c)	<i>HE II</i> (ζ)
Anastasius I		484	= δ	= δ	= δ
Iustinus I		511	= δ	= δ	= δ
Iustinianus I			<i>deest</i>	<i>deest</i>	534
Iustinus II		557	<i>eras.</i>	572	=R ^c
Tiberius I Constantinus 582		571	<i>eras.</i>	582	=R ^c
Mauricius		575	<i>eras.</i>	587	=R ^c
Phocas				607(?)	= R ^c (P)
Heraclius				615	=R ^c
Constans II Pogonatus		634	<i>deest</i>	<i>deest</i>	644
Constantinus IV				680	=R ^c
Iustinianus II		678	<i>eras.</i>	696	=R ^c
Leontius				700	=R ^c
Philippicus		704	<i>eras.</i>	722	=R ^c
Leo III		708	= δ	727	=R ^c
Constantinus V		734	<i>eras.</i>	752	70, 52 (!)
Leo IV Cazarus			<i>deest</i>	<i>deest</i>	780
Constantinus VI		776	<i>deest</i>	<i>deest</i>	791
Karolus Magnus		784	<i>deest</i>	<i>deest</i>	= δ
Michael I		804	<i>deest</i>	<i>deest</i>	= δ
Ludovicus Pius		814	<i>deest</i>	<i>deest</i>	= δ

Uit de bovenstaande gegevens blijkt wel dat, gedurende het proces dat leidde tot de totstandkoming van de verschillende redacties van *HE*, Hugo's waardering voor de vermelding van aantredejaren aan wisselingen onderhevig is geweest.

In *HE II* zijn 18 van de 33 in *HE I* vermelde aantredejaren geschrapt (Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Vespasianus, Titus, Domitianus, Nerva, Traianus, Commodus, Pertinax, Septimius Severus, Heliogabalus, Severus Alexander, Decius, Trebonianus Gallus, Aurelianus en Gratianus).

Maar na Diocletianus zijn in *HE II* juist hiaten in de opgave in *HE I* 16 keer aangevuld (Constantius II, Iulianus Apostata, Leo I, Anastasius I, Iustinus I, Iustinus II, Mauricius, Constans II Pogonatus, Iustinianus II, Philippicus, Leo III, Constantinus V, Constantinus VI, Karel de Grote, Michael I en Lodewijk de Vrome).

Na een aanvankelijke verwijdering van de vermelding van de aanvangsjaren handhaaft Hugo in *HE II* dus het in *HE I* gevolgde systeem en vult het aan. Op het eerste gezicht zou er zelfs sprake kunnen zijn van het herstel van de omissies in *HE II* bij de auteursrevisie in ms. R, maar het lijkt op paleografische gronden zeker dat Hugo op dit punt niet zelf heeft ingegrepen. Bovendien heeft hij niet het gehele werk gereviseerd, maar slechts wijzigingen in sommige tekstgedeelten aangebracht (zie p. XXV). Een systematische aanpassing van een bepaald element door het hele werk heen door de auteur zelf is dus ook niet te verwachten.

Wel is er een andere hand in ms. R (waarvan de ingrepen in het apparaat worden vermeld onder het verzamelsiglum R^c) die op een groot aantal plaatsen de vermelding van aantredejaren heeft toegevoegd. Deze hand volstond niet met het ongedaan maken van de omissies ten opzichte van *HE I* (bij Tiberius, Titus, Domitianus, Nerva, Traianus, Commodus, Septimius Severus, Severus Alexander, Decius, Trebonianus Gallus, Phocas, Heraclius en Constantinus IV en waar R verloren is blijkens ζ ook bij Caligula, Claudius, Nero, Vespasianus en Iustinianus I), maar vulde bovendien nog enkele aantredejaren aan die in *HE I* ontbraken (bij Phocas, Heraclius, Constantinus IV, Leontius en blijkens ζ ook bij Valentinianus I, Iustinianus I en Leo IV Cazarus.)

De aanvullingen van aantredejaren in R lijken door één hand aangebracht. In totaal plaatste deze vermoedelijk 25 maal (17 bewaard in ms. R, 8 andere af te leiden uit de traditie) een aantredejaar in de marge, in 18 gevallen bij keizers voor wie in *HE I* een aantredejaar was vermeld.

De gegeven jaartallen wijken, behalve bij Vespasianus en Titus, steeds af van die in *HE I*.

Voorts wijzigde deze hand in 9 andere gevallen op rasuur in R vermelde aantredejaren (Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Gordianus III, Iustinus II, Tiberius I Constantinus, Mauricius, Iustinianus II, Philippicus en Constantinus V).

Zoals gezegd gaat het om informatie die we ook van de reviserende auteur hadden kunnen verwachten. Is het denkbaar dat de genoemde hand in R^c zijn aantredejaren in opdracht van de auteur aanbracht? Een nadere blik op de ontwikkeling in de aantredejaren in het begin van Boek VI maakt dit onwaarschijnlijk. In de Proloog van Boek VI kondigt de auteur aan dat hij door zijn vondst van het boek van Anastasius Bibliothecarius (bedoeld wordt de *Chronographia Tripertita*) nu betrouwbare informatie kan verstrekken over de periode vanaf keizer Mauricius, waarover hij voordien niet beschikte.¹⁰ Anastasius dateert regelmatig regeringsjaren van Romeinse keizers met zowel scheppingsjaren als incarnatiejaren. Ongetwijfeld op basis van deze bron heeft Hugo in *HE II* de tot dan toe ontbrekende aantredejaren opgenomen van Mauricius, Constans II, Iustinianus II, Philippicus en Leo III (bij deze laatste treedt een verschil van één jaar op).

In al deze gevallen heeft R^c deze jaartallen vervangen door andere (zie hierboven). Van een aantal andere keizers vermeldde Hugo geen aantredejaren, hoewel raadpleging van Anastasius Bibliothecarius dit hem wel mogelijk maakte: Phocas, Heraclius, Constantinus IV, Leontius, Tiberius II Absimar en Leo III. In deze gevallen (uitgezonderd de laatste twee) voegt R^c deze in de marge toe, maar ook hier stemmen de gegevens niet overeen met de informatie van Anastasius. De ingrepen en aanvullingen van R^c zijn dus in strijd met de door Hugo hogelijk gewaardeerde bron; het is daarom niet waarschijnlijk dat hij daar zelf de hand in heeft gehad.

VI.3 De pausencatalogus in de *Historia Ecclesiastica*

Hugo heeft zich aan de toezegging gehouden die hij onder meer aan het begin van de proloog van Boek III doet: “presulum nomina Romanorum hic inseram”.¹¹ Beginnend bij Petrus neemt hij regelmatig in zijn tekst de namen van enkele elkaar opvolgende pausen op. Op deze wijze is verspreid door de tekst een niet geheel volledige, maar overigens grotendeels correcte pausenlijst te vinden.¹² De lijst in *HE I* loopt tot Stephanus II (752-757). Hugo maakt in *HE II* in negen gevallen omissies in *HE I* ongedaan¹³ en voegt bij de herziening nog eens vijf namen toe,¹⁴ maar hij laat ook acht namen weg die wel in *HE I* voorkwamen.¹⁵ Aan het einde van het werk zet hij de lijst nog met elf pausen voort tot Nicolaus I (858-867).¹⁶

Een paar gevallen van wijzigingen in de pausenlijst in *HE II* verdienen afzonderlijke vermelding:

In *HE I* begint de lijst aan het slot van de beschrijving van de regeringsperiode van keizer Titus: “His preterea temporibus in Romana ecclesia sancto Petro apostolo successit Linus, et Lino Cletus” (ms. BnF lat. 4963, fol. 44r). Deze mededeling werd in de vroegste vorm van *HE II*, ms.-groep δ, op deze plaats gehandhaafd, maar in een aangepaste formulering: “In Romana uero cathedra sancto apostolo Petro Linus successit et Lino Cletus.” (app. cr. ad. III, 1361). Kennelijk had Hugo de bedoeling om de vermelding te verplaatsen, want zij is in *HE II* ook toegevoegd aan het slot van de regering van Nero: “In Romana uero sede post Petrum apostolum sedit Linus episcopus” (III, 832-33). Dit is een inhoudelijke verbetering, want Petrus wordt in de beschrijving van de periode van Nero regelmatig genoemd.¹⁷ In de

¹⁰ Proloog Boek VI, 23-44. Zie ook p. XLIV.

¹¹ *HE II*, Proloog Boek III, 4. Cf. ook *HE I* (E, fol. 22v): ‘Sed et sanctorum successiones apostolorum et presulum nomina Romanorum hic inseram’, *HE I/II*, Brief aan Adela 51-52: ‘Romanorum imperatorum et presulum nomina simul et gesta ibi curiosissime denotabo’.

¹² Zowel in *HE I* als in *HE II* ontbreken: Victor, Pontianus, Anterus, Fabianus, Marcus, Hilarius t/m Anastasius II. De volgorde van Zephirinus, Calixtus en die van Iulius, Liberius is omgedraaid.

¹³ Evaristus, Hyginus, Pius, Anicetus, Sother, Calixtus, Zephirinus, Urbanus, Pelagius II. Na Clemens wordt nog ‘Anaclethus’ ingevoegd.

¹⁴ Marcellus, Melchisedes, Silvester Syricus, Anastasius (I).

¹⁵ Silverius, Vigilius en Honorius I t/m Eugenius I.

¹⁶ Van Paulus (I) t/m Nicolaus (I), met een hiaat (Leo II, Stephanus IV, Paschalis I).

¹⁷ III, 728-93.

kroongetuige R is de eerdere vermelding dan ook al vroeg, mogelijk bij de herziening,¹⁸ geradeerd, zonder dat de ruimte opnieuw werd gevuld.

In overeenstemming met de reeks in het *Liber Pontificalis*¹⁹ meldt Hugo als de opvolgers van Cletus bij zijn aanvulling in *HE II* in de regels IV, 182-189 Clemens en Anacletus. Overigens heeft in zowel de voor de editie gebruikte *HE I*-getuige E (ms. BnF lat. 4963) als in R de *HE II*-kroongetuige R bij de vermelding van Cletus (ed. Boek IV, 26-27) waarschijnlijk eerst de langere naamsvorm Anacletus gestaan; in beide handschriften zijn er enkele letters geradeerd.

In *HE II* is de passage over de pausen aan het slot van Boek IV gewijzigd.²⁰ Doordat R op deze plaats niet bewaard is zijn de mogelijkheden tot waarneming beperkt. Waarschijnlijk betreft het een ingreep tijdens de auteursherziening van R, want de tekst van de ϵ -traditie wijkt hier af van die in ms-groep δ . Daardoor is de vermelding van de pausen Felix, Euthicianus en Gaius hier vervallen, en met reden, want zij waren door een aanvulling t.o.v. *HE I* in de vroegste redactie van *HE II* (IV, 742-43: ‘Et Felici Eutichianus, et Eutichiano Gaius. et Gaio Marcellinus’) al eerder genoemd. De tot dan toe ontbrekende pausen Marcellus en Silvester zijn hier toegevoegd, met aanvullende informatie over Silvester, afkomstig uit het *Liber Pontificalis*.

De pausenlijst in de Chronica

Omstreeks 1110 schreef Hugo de *Chronica*, een korte samenvatting van de *HE* met een afzonderlijke pausenlijst.²¹ Het *HE*-uittreksel is gebaseerd op *HE I*, terwijl in de inleiding een bron genoemd wordt die Hugo bij het schrijven van *HE I* nog niet kende, het werk van Anastasius Bibliothecarius.²² De *HE I* dateert uit 1109, de tekst van de *Chronica* is waarschijnlijk rond 1110 tot stand gekomen, want in dat jaar schreef Hugo de *HE II*, waarin ook Anastasius’ *Chronographia Tripertita* als bron werd benut, terwijl hij voor de *Chronica* nog gebruik maakte van de tekst van *HE I*. De pausenlijst in de *Chronica* is aanzienlijk beter dan die in *HE II*. Hij kent geen omissies en geen onjuiste volgorde. Het lijkt erop dat Hugo deze betere lijst niet, of hoogstens zeer gedeeltelijk heeft benut bij de bewerking van *HE I* tot *HE II*.

¹⁸ De passage na III, 1361 stond al niet meer in R, fol. 32r, toen het hypothetische afschrift ϵ werd gemaakt. Zie het stemma op p. LXXX.

¹⁹ *Liber Pontificalis*, ed. Duchesne (1886).

²⁰ IV, 943-50.

²¹ Zie Appendix III, p. 276-80.

²² Zie Appendix p. 264, III, Prol. r.12.

VII RATIO EDENDI

VII.1 Tekstgenese

Van de *Historia Ecclesiastica (HE)* bestaan drie redacties van de hand van de auteur: *HE I*, *HE II* en *HE II* na herziening. In 1109 voltooide Hugo van Fleury zijn eerste redactie: *HE I*, onderverdeeld in vier Boeken. In 1110 maakte hij daarvan een grondige bewerking, waarbij hij nieuw materiaal invoegde, de indeling veranderde en een korte continuatie aanbracht: *HE II*, met een indeling in zes Boeken. Nadien herzag hij het werk nog een keer, zij het minder ingrijpend, door in een fraai afschrift van de tweede redactie, thans nog grotendeels bewaard als ms. Vat Reg. lat. 545, wijzigingen aan te brengen, zonder ditmaal de structuur te wijzigen. De huidige editie biedt een reconstructie van Hugo's laatste redactie, die voor het overgrote deel overeenkomt met de vorm waarin het werk in de middeleeuwen zijn grootste bekendheid kreeg (ms.-groep ζ).

VII.2 Handschriftelijke overlevering

De drie redacties kennen elk een eigen handschriftelijke overlevering (zie het stemma op p. LXXX).

- Van *HE I* zijn zes manuscripten bewaard (ms.-groep α).

- Er is geen enkel handschrift overgeleverd met de integrale tekst van *HE II*, vóór of na de auteursherziening. Kroongetuige voor de beide redacties van *HE II* is het al genoemde, incompleet bewaarde auteursexemplaar ms. Vat. Reg. lat. 545 (siglum: R). De definitieve *HE II*-redactie van de beide Aanbiedingsbrieven (resp. gericht aan Ivo van Chartres en aan Adela van Blois) is alleen in dit handschrift bewaard.¹

Behalve in deze kroongetuige is *HE II* in de volgende vormen overgeleverd:

- Een onvolledige versie van *HE II* vóór herziening, een tussenstadium in de ontwikkeling van *HE I* naar *HE II*, is bewaard in twee ms.-groepen: groep δ (6 mss.) en de van deze versie afhankelijke groep θ (5 mss.). Groep δ (beste getuige ms. Bibl. Maz. 2013, siglum M) biedt alle Boeken van *HE II* vóór herziening, maar de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois en de Prologen van de Boeken II, IV en VI ontbreken.

- Een bijna volledige versie van *HE II* na herziening is bewaard in groep ζ (19 mss.), die teruggaat op een niet bewaard afschrift van R (ε in het stemma) dat gemaakt werd voordat R gedeeltelijk verloren ging. Groep ζ (beste getuige ms. Paris BnF lat. 14625, siglum P) biedt de vorm waarin de *HE*, zoals gezegd, zijn grootste verspreiding gekend heeft. In deze groep ontbreken de beide Aanbiedingsbrieven. Daarnaast bestaan er nog twee ms.-groepen die elk een contaminatie bieden van de tekst van *HE II* vóór en na herziening: η (6 mss.) en ι (5 mss.). Deze zijn niet van belang voor de reconstructie van de uitgegeven tekst.

Zie voor een uitvoerige beschrijving van de handschriftelijke overlevering hoofdstuk V, in het bijzonder § V.2, p. LXXVII e.v.

VII.3 Basishandschriften

Als basishandschriften voor de editie doen dienst R, M (δ) en in enkele gevallen P (ζ). Zij worden hieronder in volgorde van belangrijkheid voor de editie besproken.

VII.3.1. Kroongetuige R

Alleen dankzij het feit dat een groot deel van het handschrift R, waarin Hugo de herziening van *HE II* tot stand bracht, is bewaard, is de reconstructie van de laatste auteursredactie mogelijk. Doordat we over ongeveer twee derde deel van zijn werksexemplaar beschikken kunnen we bepaalde tekstingrepen in de traditie van *HE II* aan hem toeschrijven. Hij bracht in R door het hele werk heen – geconcentreerd in bepaalde tekstgedeelten – eigenhandig veranderingen en aanvullingen aan, meestal op rasuur of in de marges.

Er is nog een andere reden waarom R van buitengewoon belang is voor de overlevering van de *HE*. Oorspronkelijk bood dit handschrift de volledige tekst van *HE II* vóór herziening. Er is geen enkel ander handschrift bekend waarvoor dit geldt: weliswaar zijn er in de overlevering meer handschriften bewaard die deze tekstfase vertegenwoordigen (de beste in ms.-groep δ), maar daarin ontbreken bepaalde tekstgedeelten: de Aanbiedingsbrieven en de Prologen van de Boeken II, IV en VI.

---

¹ De brief aan Ivo, die niet in *HE I* voorkomt, wordt in een kortere vorm aangetroffen in *HE II* vóór herziening.

De beide Aanbiedingsbrieven bij *HE II* zijn alleen in dit ene handschrift (R) overgeleverd: de brief aan Adela van Blois, die in een kortere vorm in *HE I* voorkomt en de brief aan Ivo van Chartres, die in een kortere vorm wordt aangetroffen in *HE II* vóór herziening. Vooral de in *HE II* bewerkte Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois is van groot belang, omdat deze tevens als de Proloog van Boek I fungeert, waarin de doelstellingen van het werk worden uiteengezet.

Omdat R het enig bekende handschrift is dat ooit de gehele tekst van *HE II* voor herziening heeft bevat, bestaat er als gevolg van Hugo's eigen herziening van R, maar ook door allerlei gebruikersingrepen en door materiaalverlies in later eeuwen, geen getuige meer van de volledige tekst van *HE II* vóór herziening. Alleen omdat het in dit handschrift zichtbaar is weten we dat bij de herziening de Proloog van Boek IV voor een groot deel op rasuur is herschreven, en dat de Proloog van Boek VI belangrijk is aangevuld met de vermelding van een nieuwe bron.

Helaas heeft R ook een drietal bezwaren als tekstgetuige. Daarvan hebben er twee te maken met de staat waarin het handschrift is overgeleverd:

- ca. een derde deel van de tekst is verloren gegaan, drie hele katernen, een bifolium en twee losse folia,
- door de eeuwen heen zijn door gebruikers van het manuscript tal van kleine ingrepen gedaan, meestal op rasuur, waardoor de oorspronkelijke lezing op de betreffende plaatsen verloren is.

Het derde bezwaar is van geheel andere aard en te wijten aan de werkwijze van de auteur:

- Hugo gebruikte voor de herziening van *HE II* een afschrift dat door iemand anders was gemaakt. Hierbij heeft hij kennelijk niet de gehele tekst nog eens doorgenomen. Deze werkwijze leidde zowel tot een aantal inhoudelijke inconsequenties als tot handhaving van in de tekst van *HE II* ingeslopen reproductiefouten in R.

VII.3.2 Overige basishandschriften: M en P

Zoals we hierboven zagen is van R na herziening voordat daarvan een deel verloren ging een afschrift (ε) gemaakt waarop de traditie van de meest verspreide vorm van de *HE* (ms.-groep ζ) teruggaat. De beste getuigen van deze overleveringsversie (P en Q) zijn nauw verwant aan R en bevatten, behalve de overleveringsfouten van deze kroongetuige, ook de auteurswijzigingen tijdens de herziening en de gebruikersingrepen, voor zover die al in R waren aangebracht voordat de kopie werd gemaakt.

Maar een nauwe verwantschap met R hebben ook de beste getuigen van *HE II* vóór herziening (ms.-groep δ). Het nadeel t.o.v. ζ van deze groep is dat hier de - gewenste - auteursingrepen bij de herziening afwezig zijn, het voordeel dat de ongewenste gebruikersingrepen en individuele overleveringsfouten uit R ontbreken. Afweging van deze voor- en nadelen leidde tot de keuze om de beste getuige van de overleveringsversie van *HE II* vóór herziening, ms. Paris Bibl. Mazarine 2013 (ms.-groep δ, siglum M) te gebruiken voor het aanvullen van de lacunes in R.

Het feit dat in δ bepaalde tekstgedeelten ontbreken speelde bij deze beslissing geen rol, want de grotere lacunes in δ en R vallen maar één keer samen. Door dat ene geval is weliswaar het slot van de Proloog van Boek IV van *HE II* vóór herziening verloren, maar de voor de editie benodigde tekst van *HE II* na herziening is bewaard in R. In δ is de gehele Proloog afwezig, in R is bij de herziening bijna een heel folium aan beide zijden geradeerd.² Daardoor is de oorspronkelijke tekst ook in ζ, immers gebaseerd op een afschrift van R na herziening, niet terug te vinden.

In de uit M aangevulde gedeelten ontbraken de auteursingrepen bij de herziening. Dus moest voor deze tekstdelen, in gevallen waarin de overgeleverde tekst van *HE II* na herziening (ms.-groep ζ) aanvullingen t.o.v. δ bevat, worden bepaald of deze al dan niet aan de herziening van de auteur moeten worden toegerekend. Deze afweging geschiedde op typologische gronden, d.w.z. door vergelijking met de aanvullingen in de tekstgedeelten waar R wel bewaard is. Op basis daarvan zijn ingrepen die overeenkomst vertonen met die van Hugo in de bewaarde gedeelten van R in de tekst van de editie opgenomen. De ingrepen van één bepaalde gebruiker, die in veel gevallen in R de aantredejaren van Romeinse keizers in de marge heeft toegevoegd, zijn om dezelfde reden uit de tekst van de reconstructie van de laatste auteursredactie gehouden. Gelukkig hoefde de keuze van de lezing maar in een zeer beperkt aantal gevallen op deze wijze te worden bepaald.³ Natuurlijk ontbreekt daarbij volledige zekerheid; de lezer vindt steeds de niet opgenomen passages uit ζ in de *apparatus criticus*.

² Zie p. LXV, LXVI.

³ In een tiental gevallen zijn in de editie op plaatsen waar R ontbreekt korte aanvullende passages die we aantreffen in de ζ-traditie opgenomen omdat op typologische gronden aannemelijk is dat zij teruggaan op Hugo's herziening

VII.4 De tekst van de editie

De tekst van de editie is dus gebaseerd op R, waarbij de lacunes in deze kroongetuige zijn aangevuld uit M, vanwege de nauwe verwantschap van de tekst in M met die van R. De auteursingrepen bij de herziening die in de aan M ontleende tekstgedeelten niet voorkomen (zie meteen hierboven) zijn in de editie aangevuld uit de overlevering van *HE II* na herziening (groep ζ: getuige P). Slechts twee korte *HE II*-passages zijn niet compleet overgeleverd: de Aanbiedingsbrief van Adela in de tweede redactie is alleen uit het handschrift R bekend en daarin werd een tiental woorden geradeerd. De editie geeft op deze plaats de paralleltekst uit *HE I*. Voorts plaatste de bewerkende hand tijdens de herziening een toevoeging in de marge over de koning der Vandalen Hunericus, die later werd geradeerd maar nog wel vrijwel geheel is te ontcijferen. Hier moeten zes woorden geheel of gedeeltelijk worden aangevuld.⁴

Toch is in de editie niet gekozen voor een zo getrouw mogelijke weergave, respectievelijk reconstructie van de tekst van het handschrift R. Alleen al de orthografische verschillen in R en M maken dit voor de tekstgedeelten waar R ontbreekt niet goed mogelijk. Bovendien zou deze werkwijze leiden tot het handhaven van overleveringsfouten in de traditie van de *HE*, en daarmee zowel de auteur onrecht doen, alsook de lezer onnodig voor problemen stellen. Daarom zijn fouten die aan de handschriftelijke overlevering van de drie redacties zijn toe te schrijven, en dus niet aan de auteur zelf, in de editie verbeterd. Voorts zijn waar nodig om verwarring te voorkomen de namen (maar niet de variërende orthografie daarvan) van personen en geografische begrippen gestandaardiseerd. Dat betekent dat de tweede vermelding van een naam voor de lezer herkenbaar is als identiek aan de eerste, al wordt hij soms anders gespeld.⁵

De voor de editie gekozen werkwijze heeft tot een tekst geleid die zoals hier gepresenteerd nooit in zijn geheel in één handschrift heeft gestaan, maar die de door Hugo beoogde tekst zo dicht mogelijk benadert.

---

van *HE II* in ms. R. Zesmaal gaat het daarbij om gegevens over keizers, driemaal over pausen en éénmaal om een toelichting op de *sacramenta ecclesiae*, in dit geval de aard van de Drieëenheid.

III, 595-98	keizer Gaius (Caligula)
III, 814-16	keizers Nero, Galba (met doublure t.o.v. III, 833-35)
IV, 741-43	pausen Dyonisius, Felix, Eutichianus, Gaius, Marcellinus
IV, 838-41	paus Marcellinus
IV, 901-02	keizers Galerius Maximianus en Constantius
IV, 943-50	pausen Marcellinus, Marcellus, Eusebius, Melchiades, Silvester
V, 22, 158-59, 210-13	keizer Constantijn de Grote
V, 255-59	de Drieëenheid

Voor alle drie de thema's geldt dat zij een belangrijke rol speelden bij de bewerking van *HE I* naar *HE II*, waardoor een verdere aanvulling tijdens de herziening voor de hand ligt. Aanvullingen op de keizerbiografieën bij de bewerking van *HE I* tot *HE II* vinden we veelvuldig in de Boeken III-VI. Aanvullingen op de pausencatalogus bij deze bewerking voor in de Boeken III-VI en bij de herziening van *HE II* in Boek IV en V. Beschouwingen over de *sacramenta ecclesiae* vinden we zowel bij de bewerking van *HE I* tot *HE II* (Aanbiedingsbrief aan Adela, Prologen Boeken II, IV, V) als bij de herziening van *HE II* (Prologen Boeken II-IV). Zie voor de niet opgenomen aantredebaren van keizers het kritisch apparaat sub 3.550, 3.606-07, 3.680, 3.913, 6.1202.

⁴ Zie p. LXVI.

⁵ Kleine orthografische varianten geven geen enkel probleem en worden gehandhaafd. Soms worden zij veroorzaakt door de wisseling van basishandschrift. R schrijft bijvoorbeeld Bithinia (I, 583; II, 183; III, 373; V, 263), M Bythinia (III, 512; V, 147, 215). In R vinden we elf keer de vorm Assyrii (o.a. I, 26, 34, 259), maar ook drie keer Assirii (I, 1, 347; II, 95). In dergelijke gevallen volgt de editie het basishandschrift. Op andere plaatsen zijn de verschillen groter en wordt er ingegrepen om onduidelijkheid te voorkomen. In R wordt Orithyia, de koningin der Amazonen, in II, 41 en 56 Orithia genoemd en in II, 47 tweemaal Horistia. In de editie is consequent de vorm Orithia gebruikt. Keizer Iulianus, zo genoemd in IV, 317, 318, heet in IV, 321 in alle mss. Iulius. De editie leest ook hier Iulianus. De bisschop van Jeruzalem heet in IV, 475 Mazabanen en in IV, 632 volgens alle mss. Zabanes. In de editie is hier de vorm Mazabanen aangehouden. De usurpator van het Romeinse keizerschap Carausius heet zo in M in IV, 855 en overal in de editie, maar in M in IV, 846, 858 Caurasius. In alle *HE II*-mss. heet de usurpator Constantinus III (V, 1469) Constantius, maar de mederegent van keizer Honorius, Constantius (V, 1504) juist Constantinus. Op de parallelplaats in *HE I* worden deze namen correct vermeld. De editie herstelt hier de juiste vorm. Soms heeft één persoon in de tekst verschillende namen zonder dat er van een vergissing sprake is. Die worden natuurlijk gehandhaafd, met kruisverwijzingen in de index nominum. Eén voorbeeld: Keizer Maximianus heet in de tekst meestal eenvoudigweg Maximianus (IV, 802, 839, 844, 864, 894, 897), maar hij wordt vermeld als Maximianus Herculus in IV, 797, 851 en V, 6, en als Herculus Maximianus in IV, 853, 930-31.

Zij heeft het voordeel dat de helaas onvolledige kroongetuige R ten volle wordt benut, terwijl de tekst in combinatie met het positieve apparaat een helder inzicht biedt in de verschillende stadia van de *HE*.

VII.5 Tekstconstitutie

In § VII.4 is verklaard volgens welke uitgangspunten bij de totstandkoming van de tekst van de editie gebruik is gemaakt van de drie gekozen basishandschriften. Hieronder wordt uiteengezet hoe vervolgens de tekstconstitutie is gerealiseerd.

Deze editie geeft een reconstructie van de laatste redactie, de herziening van de auteur inbegrepen. Zij is dan ook gebaseerd op de tekst van het auteursexemplaar R, voor zover dat bewaard is gebleven. Overleveringsfouten in R zijn zoveel mogelijk gecorrigeerd aan de hand van *HE I* (getuige: E) en een onvolledige overleveringsversie (ms.-groep δ, getuigen: M en A) van *HE II*, die tot stand kwam voordat deze tweede redactie door Hugo werd herzien. *HE I* en *HE II* hebben immers grote delen van de tekst gemeenschappelijk, en δ biedt een vrij goede weergave van *HE II* vóór herziening.

Er bestaat weliswaar een vrijwel volledige overleveringsversie van *HE II* na herziening, ms.-groep ζ⁶, maar deze vertoont zoveel afwijkingen van de oorspronkelijke tekst van *HE II*, dat ter aanvulling van de in R ontbrekende passages niet de beste getuige van ζ, ms. P, als basishandschrift is gekozen, maar de beste getuige van *HE II* vóór herziening: ms.-groep δ, ms. M. De oorspronkelijke tekst in R van alle Boeken en van de Prologen van de Boeken III en V moet namelijk idealiter, d.w.z. als we de spelling en de opzettelijke reproductiefouten van R en M buiten beschouwing laten,⁷ identiek geweest zijn aan die van M. Daar staat tegenover dat in M natuurlijk ook de opzettelijke auteursingrepen bij de herziening afwezig zijn. Deze gewenste auteursingrepen die daardoor in de uit M overgenomen passages ontbreken zijn in de editie wel ontleend aan P, dat immers teruggaat op de tekst van R na herziening. Voor de constitutie van de in R ontbrekende tekst zijn de tradities van alle drie de redacties benut: *HE I* (getuige E), *HE II* vóór herziening (ms.-groep δ, getuigen M en A) en *HE II* na herziening (ms.-groep ζ, getuigen P en Q).

Bij het ontbreken van R is *ceteris paribus* de voorkeur gegeven aan de lezing van groep δ, tenzij op grond van inhoudelijke verwantschap met auteursingrepen elders kan worden aangenomen dat de lezing van groep ζ het resultaat is van de herziening.⁸ In sommige gevallen waar R ontbreekt of een reproductiefout vertoont en *HE II* vóór (δ) en na herziening (ζ) van elkaar verschillen kan *HE I* (getuige: E) uitsluitend geven over de oorspronkelijke lezing van de door Hugo geschreven tekst.

Uit het voorgaande blijkt dat voor de verschillende tekstgedeelten van de *HE II* een wisselend aantal van de voor de editie geselecteerde getuigen beschikbaar is. De *apparatus criticus* is daarom zo ingericht dat steeds in één oogopslag zichtbaar is welke getuigen, E uitgezonderd, bij de behandelde passage een rol spelen.

De handschriftelijke overlevering van de marginalia is anders verlopen dan die van de tekst, zie hieronder p. LXXXIX-XCIII. In de editie is volstaan met de opname van de marginalia uit de basishandschriften R en M, voor zover deze niet aan latere gebruikers moeten worden toegeschreven.

VII.5.1 Rol van bronnen bij de tekstconstitutie

Het overgrote deel van de tekst van de *HE* is tot stand gekomen door compilatie van bronteksten. De compilerische traditie staat de identificatie van de door Hugo benutte specifieke bron van gemeengoed

⁶ Zie hierboven, p. C, § VII.3.2.

⁷ R en M vertonen beide een flink aantal niet-gemeenschappelijke transmissiefouten. Enkele voorbeelden van de zeer vele gevallen, zie verder de *apparatus criticus*: 1.22 sed : sed etiam M; 1.80 iacob : isaac M; 1.96 rubrum mare : trp. M; 1.113 precedebat : preceperat M; 1.118 et : om. M; 1.119 grece : om. M; 1.130 frater fuit : trp. M; 1.159 iesu : iesu naue M; 1.199 terciā : quarta M; 1.33 denique : uero (in ras.) R^c; 1.62 preterea : demum uero (in ras.) R^c; 1.70 uerum post hec : post hec autem (in ras.) R^c; 1.86 appellant : appellant (a² in ras.) R^c; 1.93 tunc : itaque (in ras.) R^c; 1.97 quem : quos (partim in ras.) R^c; 1.98 eum : eos (in ras.) R^c; 1.166 contulerit : cuntulerit R^c : cum tulerit R; 1.169 eorum : eorum R; 1.187 pudicitia : pudicia R. Daarnaast heeft M één korte inhoudelijke aanvulling t.o.v. R, zie p. LXXXI.

⁸ Zo zijn bijvoorbeeld de passages over pausen in Boek IV, 838-42 en 943-50 opgenomen, omdat duidelijk is dat Hugo de gegevens over pausen tijdens de totstandkoming van *HE II* én tijdens de herziening bewerkte, zie Appendix I s.v. paus(en); p. XCVI-VII en (wel in R bewaard) Boek IV, 117-119.

geworden materie vaak in de weg, maar van ongeveer de helft van de *HE* is een directe of indirecte bron bekend.

De auteur citeert naar eigen zeggen nu eens letterlijk, dan weer adapterend, en begaat bij dat laatste soms onhandigheden. Maar afgezien van deze sporadisch voorkomende kleine compilatiefouten⁹ geeft hij vrijwel altijd begrijpelijke informatie. Daarvan uitgaande is op plaatsen waar de overgeleverde *HE*-tekst niet voldoet en een geïdentificeerde brontekst beschikbaar is, de bron benut voor emendatie. Een uitzondering is gemaakt voor gevallen waarin de beschikbare documentatie van de overlevering van de brontekst aannemelijk maakt dat de lezing in de *HE* ontleend is aan een van de editie afwijkende versie van de bron. Dan heeft de auteur door overname van een onbevredigende tekst deze tot de zijne gemaakt en wordt die tekst dus gehandhaafd, maar uiteraard wel toegelicht.

VII.5.2 Orthografie en interpunctie

In de editie is de spelling van de basishandschriften R en M aangehouden. In een beperkt aantal gevallen is terwille van de leesbaarheid ingegrepen; natuurlijk wordt de lezing van het basishandschrift dan in het apparaat vermeld. Sommige mogelijk verwarrende spellingsvormen die in de tekst zijn gehandhaafd en afwijkingen die zich niet beperken tot orthografische variatie worden behandeld in het toelichtend apparaat. In de hoofdhandschriften markeren hoofdletters het begin van de zinnen; een enkele maal krijgt ook een belangrijke persoonsnaam een hoofdletter. In de editie hebben zijn alle persoonsnamen en geografische begrippen van een hoofdletter voorzien.

Ook voor de interpunctie vormden de in de beide hoofdgetuigen aangetroffen leestekens het uitgangspunt, maar waar deze een juist tekstbegrip voor de moderne lezer dreigden te belemmeren is ingegrepen.

VII.5.3 Presentatie van de tekst

In de belangrijkste handschriften van de *HE* wordt de toegankelijkheid van de tekst bevorderd door het gebruik van ontsluitende marginalia en van grote initialen die de beschrijving van de regeringsperioden van de Romeinse keizers markeren. Deze structurerende elementen zijn in de editie gehandhaafd. De in de basishandschriften in de productiefase aangebrachte marginalia zijn in de editie - in kleiner corps - opgenomen. De in deze handschriften met een grote initiaal aangegeven keizer namen zijn in hun geheel vet gedrukt.

VII.6 Apparaten

VII.6.1 *Apparatus criticus*

Voor verschillende tekstgedeelten van de *HE* is een wisselend aantal van de voor de editie geselecteerde getuigen beschikbaar. Daarom wordt in de *apparatus criticus* steeds per tekstgedeelte van de *HE* aangegeven welke getuigen voor dat deel beschikbaar zijn.

In het apparaat worden alle afwijkingen van de hoofdgetuigen R, M en P t.o.v. de tekst vermeld, met opgave van de lezing van de andere voor de editie gebruikte getuigen. Individuele afwijkingen van de mss. A en Q t.o.v. de tekst worden niet vermeld.

Hierbij is terwille van de inzichtelijkheid van het apparaat een aantal uitzonderingen gemaakt:

- (1) Louter orthografische varianten worden niet vermeld.
- (2) De sterk variërende schrijfwijze van persoonsnamen en geografische begrippen wordt niet gegeven in de *apparatus criticus*, soms zijn namen in de tekst zelfs gestandaardiseerd. Als van de lezing van het basishandschrift wordt afgeweken, wordt dit uiteraard vermeld. Zie hierboven, p. CI.
- (3) Bij evidente kleine verschrijvingen of beschadigingen in het basishandschrift die verder geen rol spelen in de traditie wordt de lezing in de tekst verbeterd weergegeven en alleen de schrijfwijze van het handschrift in het apparaat vermeld.

⁹ Voorbeelden: III, 28-29 “in mausoleum...se collocauit”, in *HE II* ontleend aan: “in mausoleum...se recepit ...ibi ... se conlocauit”, Florus, *Epit. de Tito Livio*, II; IV, 903 obtinuit *om. HE I/II*; V, 1531 “affuerunt etiam cum Agetio Franci” *HE I*; affuerunt gehandhaafd in *HE II*, waar de tekstverandering affuit vereist; IV, 716 verwarring tussen het woord domus en de persoonsnaam Domnus die beide in dezelfde bronpassage voorkomen, *HE I/II*; VI, 926 “uictum quod” *HE I/II*: “uitae stipendium quod” Einhard, 1.

- (4) In de handschriften is woordscheiding lang niet altijd vast te stellen. Daarom zijn slechts incidenteel voorbeelden van onjuiste woordscheiding opgenomen, en wel in gevallen waarin deze van belang zijn voor de tekstoverlevering of inzicht geven in de tekstopvatting van de scriba.

Een afzonderlijke positie neemt ms. E in, dat alleen een rol speelt als de betreffende passage reeds in *HE I* voorkomt. Om die reden is het siglum in het apparaat gecursiveerd.

Natuurlijk ontbreken Hugo's vaak kleine aanvullingen uit de latere fasen in de handschriften van de eerdere redacties (*HE I*, *HE II* voor herziening). In het apparaat is om de afwezigheid van dergelijke ingrepen aan te geven de term "om." gehanteerd, hoewel er geen sprake is van de omissie van tekst die in de betreffende getuige thuishoorde.

Door de vermelding van de varianten van de mss. M en A geeft het apparaat een goed beeld van de tekst van *HE II* vóór herziening, door die van P en Q van de tekst van *HE II* na herziening.

De verschillen van *HE I* t.o.v. *HE II* zijn zo groot dat het niet mogelijk is om daarvan een indruk te geven in de *apparatus criticus*; zij worden beschreven in Appendix I.

VII.6.2 Toelichtend apparaat

Het zo beperkt mogelijk gehouden toelichtend apparaat verschaft:

- verklaring van (de herkomst van) onduidelijke woordvormen en passages in de editie
- signalering van inhoudelijke onjuistheden
- vermelding van verhelderende, van de editie afwijkende lezingen van door de auteur benutte bronteksten
- de vindplaats van passages waarnaar de auteur intern verwijst
- verwijzingen naar de inleiding
- overige aanvullende informatie.

Identificatie van personen en geografische begrippen geschiedt via de *Index nominum*.

Hugonis Floriacensis

HISTORIA ECCLESIASTICA

EDITIO ALTERA

LIBRIS VI DIGESTA

CONSPECTUS CODICUM ET SIGLORUM

HE II

R	Vat. Reg. lat. 545, s. XII in
R ^r	Vat. Reg. lat. 545, emendatio sive additamentum auctoris
M	Paris Maz. 2013 s. XII
A	Paris Ars. 988 s. XIII
P	Paris BnF lat. 14625 s. XII
P*	Paris BnF lat. 14625 (quaternio postea addita)
Q	Paris BnF lat. 13701 s. XII
Q*	Paris BnF lat. 13701 (folium postea additum)
<i>codd.</i>	consensus codicum adhibitorum
δ	consensus codicum MA
ζ	consensus codicum PQ
^c	corrector(es)

HE I

<i>E</i>	BN lat. 4963 s. XII
----------	---------------------

EPISTOLA AD IVONEM

(fol. 1v) Glorioso et sapienti Iuoni Karnotensi
episcopo frater Hugo, monachus sancti Benedicti Floriacensis
cenobii, sempiterna pace et felicitate perfrui.
Ecce tibi, precellentissime pater et domine, duo
5 humilitatis meae opuscula transmittō, ut si quid ibi uideris
indecent et incultum, lima prudentiae tuae corrigas et
exornes, et quod tibi placuerit corrobore et confirmes.

Quorum unum ad exercendum ingenium meum dudum metricę
composui, de insignioribus sollempnitatibus quae per anni
10 circulum celebrantur, Iesu Christi uidelicet Dei et Domini
nostri, et inter alios beatos, beatę et gloriose semper
uirginis Dei genitricis Marię, aliorumque patronorum
nostrorum, longe secutus egregium uersificatorem
Fortunatum, qui salutauit tam festiue sollempnitatem
15 sancti Paschę sicut nosti: “Salue festa dies, toto
uenerabilis euo, qua Deus infernum uicit, et astra tenet.”

Altero uero Adelae uenerabili comitisę ecclesiasticam
historiam defloro, credens etiam id multis qui secularibus
implicantur negotiis multum profuturum, dum et
20 uberiorem gestorum seriem eorum auribus per hęc quę ibi
congressi reuoco, et breuiter magna comprehendo.

Proinde arma mea aduersus otium sunt hęc opuscula quę
nunc uides. Nam malo studio uacare, quam in otio et torpore
sicut pecus inutile uitam exigere. Illis tamen in uersibus,
25 quos cum essem iuuenis edidi, proprio iudicio reprehendo
quoniam sepe breues sillabas post duos emensos pedes me
produxisse memini; et quibusdam in locis emistica ab aliis
sumpsi. Non enim sum ex eorum numero qui magna celeritate
uerba precipitant, nec sagax ingenio, nec subtilitate
30 sublimis. Vnde nec leonitatem obseruo, neque alia multa
quę scolastici factitant.

Sed hęc omnia uestro desidero iudicio discuti et
uestra sapientia condiri, quoniam uacillare non poterit, quod
semel auctoritatis uestre nodus corroborauerit. At mihi
35 forsitan aliquis dicet: “Tam uilia et inutilia, cur uiro
prudenti et in summa philosophię arce sedenti mittere non
erubuisti, cum scias esse scriptum, quia orationi et carmini
est parua gratia, nisi eloquentia sit summa?” Ego uero ad hęc
respondeo, quoniam malo iusto sapientis iudicio comprobari,
40 quam arrogantium sententia condemnari. Laboriosum tamen est,
pater honestissime, tuę integritatis adiectiones et
detractiones huic adhibere uolumini, sed fructus laboris
pretiosior auro caritas est. Vale.

EPISTOLA AD ADELAM

(fol. 2v) Domine suae Adelaе uenerabili comitisſe Hugo,
sancti Benedicti Floriacenſis alumnus, magne
felicitatis decus.

5 Dignum cenſeo, ſereniſſima domina, munus preſentis operis
mansuetudini ueſtre ſupplici affectu dirigere, cum ſitis
noſtri eui multis preponenda proceribus, tum generoſitate
preclara, tum probitate precipua, tum quoniam eſtis litteris
erudita, quod eſt gentilitium ſiue ciuilitas magna. Munus
10 autem meum hunc appello codicellum, compendioſa breuitate
ſubtiliſſimum, qui ſua uos amenitate delectet et hortetur ad
benefaciendum, et ad uitam bonis moribus exornandam. Non
quod non ſitis ſatis decenter bonis moribus adornata, ſed
quod ſemper in melius proficere commonemur.

Inueni nuper quandam hſtoriam, a multis hſtoriologiſ
15 per partes editam et modis uariis comprehenſam, quam in hoc
uno uolumine decreui coartare, et coadunatiſ mihi
quampluribus libris uobis deflorare, ueritatiſque medullam de
ſingulis diligenter extrahere, utenſ eorundem auctorum uerbis
in quibusdam locis, aliquando uero ſermonibus meiſ. Sed
20 quoniam breuitatem nonnumquam comitatur obſcuritas,
laborioſum ualde negotium ſumo, cum et luculentuſ eſſe
contendo et breuiſ eſſe laboro, tum quoniam hſtoriologi
aliquando ſibi inueniuntur eſſe contrarii.

Ceterum omnia quę ibi a mea ruſticitate dictata
25 repperiuntur, inculto ſermone dictata probantur. Verum
utcumque hec dicta ſint, poterunt tamen legentibus prodeſſe,
et uberiorem geſtorum ſeriem ad memoriam reuocare, dum ille
qui multa legit eadem ibi breuiter recordatur, et compendio
ignaruſ inſtruitur. Si quiſ autem hiſ contentuſ eſſe
30 noluerit, hunc ad opulenta et magnifica uolumina de quibus
hec ſumpſi tranſmitto. Calumpnioſiſ uero ſiue mordacibuſ
uiris patet in me, confiteor, campuſ calumpniandi profuſior,
quia tam arduum opuſ nimis audacter arripui, quod eſſet uiriſ
eruditiſſimiſ reſeruandum. At inuidiſ ſiue ſcurrilibuſ, qui
35 propter ſuperbię typhum mea forſitan ſcripta ſuperbo
deſpicient ſupercilio, reſpondeo, quia de illorum nominibuſ
reminiſcendiſ non erit, ſicut ſuſpicor, poſtmodum poſteritaſ
laboratura, ſed eque ut probra ita eorum preconia tecta
manebunt. Veſtri autem nominis monimentum, domina mea, tam
40 huiuſ libri occaſione quam bonorum operum executione,
quibuſ inceſſanter operam impenditiſ, perhenniter
poſteris relinquetur, nec poterit unquam ullo obliuioniſ
tempore terminari. Igitur hoc exile munuſ a me uobiſ (fol. 3r)
oblatsuſ gratanter ſuſcipite, et ab improbiſ fauore ueſtro defendite.

45 Sapienteſ enim quondam antiquorum geſta
uirorum non neglegenter preteribant, ſed ad inſtitutionem
preſentis uite libriſ inſerebant. Siquidem per hſtoriam
preteriti temporis ſerieſ comprehenditur, et per regum
et imperatorum ſucceſſioneſ multa neceſſaria

- 50 perscrutantur. Ego uero a Nino rege antico exordium
narrationis incipiam, et Romanorum imperatorum et
presulum nomina simul et gesta ibi curiosissime denotabo,
usque ad Karolum Magnum et eius filium Ludouicum.
Ecce habetis quod otiabunda legatis, actus uidelicet
55 antiquorum imperatorum, et quorundam Deo amabilium
uirorum pariter memorabiles actus, ab incarnatione
dominica usque ad tempora prefinita. Quibus si fueritis
intenta, non deprimet inertia acumen ingenii uestri
splendidum et honestum.
- 60 Porro de uirtutum uestrarum preconio, quas originis
uestre sublimitas et nature felicitas uobis infuderunt, modo
loqui erubesco, ne uidear uti leuitate parasitica. Loquar
autem alias, ubi fuerit oportunum. His autem qui sinistrorsum
suscepturi sunt quod hoc opus uobis dedicaui, respondeo,
65 beatum Hieronimum presbiterum sanctam Paulam et eius filiam
Eustochium multis scriptis honorasse sepe, et uenerabilem
Gregorium antistitem Romanum Theudelinde Italarum regine
quattuor dialogi sui libros transmisisse. Sed et mulier
secus pedes Domini sedens audiebat uerba oris eius, tanto
70 Phariseis et Saduceis, qui putabantur esse periti, melior
quanto deuotior. Sexus enim femineus non priuatur rerum
profundarum intelligentia, uerum, ut in sequenti lectione
lucide declarabimus, solet aliquando feminis inesse magna
mentis industria et morum probatissimorum elegantia.
- 75 Preterea huius historie liber profunda latenter
continet ecclesie sacramenta. Nam sicut primum hominem
a Deo formatum sexta conditi mundi die scriptura tradente
cognouimus, sic sexta mundi etate redemptum declarabimus.
Et sicut eundem hominem de immaculata terra factum esse
80 didicimus, sic Saluatorem nostrum natum esse de
intemerata uirgine fidei relatione demonstrabimus. Et sicut
Adam sexta ebdomadis die a Deo inspiratus accepit ab eo
liberi arbitrii sui potestatem, per quam non seruili
necessitate sed ingenua uoluntate obediret Creatori, ut et
85 de obedientia uite eterne premium et de inobedientia
merito consequeretur interitum, ita sexta mundi etate
liquet homines accepisse de celo Spiritum Sanctum, per
quem legem Domini siue uoluntatem eius liberaliter, non
seruiliter sicut cetera creature, sed quasi filii
90 karissimi possent adimplere. **(fol. 3v)** Duas enim
rationabiles creaturas prima etate condidit fons totius
rationis Deus, angelicam scilicet et humanam, quibus
liberi arbitrii potestatem dedit, ut hac facultate ditare in
Creatoris sui laude perhenniter permanerent. Sed quia
95 prior, id est angelica, non tamen tota per
superbiam uitata, ab amore eius recedens
erumpnosa facta fuerat, contra humanam
inuidia inardescens naturam subgessit
ei offendiculum peccati, ut eam impietatis sue neuo pollueret,
100 magnum credens esse sibi solatium si sui reatus penam

pariter paterentur. Sed diuina maiestas humanam naturam post
 ruina ad pristina decreuit reformare dignitatis
 nobilitatem. Vnde sumpsit de femina carnem ut haberet in eius
 incarnatione ipsa humana natura unde posset ad illam quam
 105 perdidit beatitudinem eius beneficio remeare, ostendens in
 angelica natura quam puniuit iusticie sue censuram, et in humana
 quam redemit miserationum suarum dulcedinem. Vniuersę quippe
 uie eius misericordia et ueritas. Itaque sicut per Adam prima mundi etate
 merorem mortis inuenimus, ita sexta per incarnati uerbi mysterium
 110 iocunditatem uite eterne recuperauimus.

Interea tamen processit in mundo recta eruditio fidei
 per quosdam gradus et articulos etatum ac temporum. Nam ut de
 duabus primis taceam etatibus, tertia mundi etate extitit
 Abraham, omnium credentium uniuersalis patriarcha, a quo ritus
 115 et religio circumcisionis sumpsit exordium. Quarta quoque
 mundi etate data est lex Hebraico populo qua uerus Deus
 coleretur, cum ceterę gentes errore corruptę simulachris
 immolarent. Sexta uero mundi etate Deus per
 natiuitatem humane carnis mundo serenus illuxit, et ex
 120 Iudaico et gentili populo unam congregauit ecclesiam,
 in qua non est ulla diuersitas, sed una libertas.

Et ipse quidem, qui cuncta de nichilo fecit, uno momento
 temporis potuisset omnia simul facere, et uniuersum genus
 humanum ad sui reuerentiam cultumque perducere, sed non
 125 fecit, immo secreto et inscrutabili sacramento non in
 mundi printipio, sed oportuno tempore disposuit nasci de
 uirgine. Quod autem de ea nasci dignatus est, magnum nobis
 benignitatis sue beneficium ostendit et
 inmensum humilitatis exemplum. Quomodo ergo humano generi
 130 Dei gratia potuit gratius commendari, quam ut ipse
 unicus Dei filius, inuisibilis per naturam, humanam de
 femina dignaretur adsumere carnem? Ceterum carne
 contaminari non potuit, qui carnem mundare uenerat. Potuit
 tamen secundum carnem nasci, crucifigi atque
 135 resurgere ad salutem nostram, miro et ineffabili modo,
 sine iniuria impassibilis et incommutabilis maiestatis.
 Sed tam pia sacramenta non potest rimari perfidia
 superbiorum, quia non uult credere. Aecclesia uero
 sancta hęc omnia in Domino Iesu Christo sinceritatis
 140 affectu credit et complectitur, et magna deuotione
 prosequitur. Ergo et uos, aeclesie Dei filia, hęc eadem
 sacramenta (**fol. 4r**) intenta mente percipite, et
 letabunda legite, et legendo credite.

Inseram etiam huic libro aliqua de sanctis
 145 patriarchis, et quomodo Moyses propheta sanctissimus eduxit
 ab Egipto Hisraheliticum populum per Mare Rubrum sicco
 uestigio, ne illorum famosissimam generositatem penitus uidear
 silentio preterire, de quorum constat origine Dominum nostrum
 Iesum Christum carnem suscepisse. Altero uero pauca de
 150 Parthorum et Amazonum regno narrabo. Igitur a Syrię

regno sumens exordium, et a tertia mundi etate, qua
legitur regnasse Ninus, Beli filius, cuius uxor
Semiramis Niniuem magnam condidit ciuitatem, sub quo
natus est Abraham patriarcha sanctissimus, cuius
155 supra meminimus, quandam narrationis lineam deducam
usque ad natiuitatem Christi.

Oportet enim, ut opinor, a notissimis regibus uel
imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias
ordinare, et ab his quę celebri fama feruntur perfectissime
160 roborare. Grata enim est rerum gestarum cognitio, sed nisi
rationis plenitudine fulciatur infirma. Porro a constitutione
mundi usque ad modo dictum Ninum inueniuntur anni
tria milia et c octoginta quattuor, qui ab omnibus pene
historiographis omissi uel ignorati sunt. Quibus et ego
165 causa compendii pretermisissis, omne hoc opus a notissimis
regum imperatorumque temporibus ordinare curabo, et
patentibus signis legitime confirmabo.

Nunc autem largitorem munerum inuoco Spiritum Sanctum,
ut mihi concedat illud explanare tam castigato sermone, ne
170 legentium grauem oratione superflua sensus.

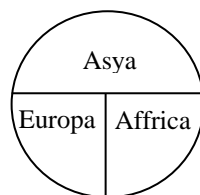
Viue, uale, gaude, multa dignissima laude,
Progenies regum, cleri populique columpna,
Quam probitas morum, quam nobilitas atauorum,
Exornant eque, cedant tibi prospera queque.

LIBER I

(fol. 4v) Assiriorum igitur rex potentissimus fuit
olim Ninus, qui bellum finitimis inferens regibus omnes
Asye populos preter Indos sibi subiugauit, et annis in
ea quinquaginta regnauit. Quibus exactis decessit, relicto
5 adhuc inpubere filio Nina nomine et uxore Semiramide.
Quę nec inmaturo puero imperium ausa tradere, nec ipsa
palam tractare, tot ac tantis gentibus uix pacienter uni
uiro, nedum femine parituris, simulat se pro uxore Nini
filium, pro femina puerum. Nam et statura utrique
10 mediocris, et uox eque gracilis, et liniamentorum
qualitas matri ac filio similis erat, brachiaque et crura
uestis uirilis, caput uero thiara tegebat. Et ne forte nouo
habitu aliquid occultare uideretur, eodem ornatu et
populum uestiri iubet. Quem morem uestis exinde gens
15 illa uniuersa tenet. Sed primis initiis sexum mentita,
puer esse credita est. Magnas denique res gessit. Quarum
amplitudine ubi inuidiam putat superatam, quę sit fatetur
quemue simulasset. Sed hoc illi dignitatem regni non
ademit, sed ammirationem auxit, quod mulier non feminas
20 modo uirtute, sed etiam uiros anteiret. Nec est contenta
mulier uirilis animi terminis, quos adquisitos a uiro
susceperat, sed Ethiopiam bello pressit, et Indis
bellum intulit, quos preter illam nullus ante subegerat.
Hęc quoque Babiloniam ciuitatem antiquam edificauit,
25 eamque muro circumdedit, et ut esset caput regni
Assyriorum instituit. Multa etiam alia preclara huius
reginę fuere. Verum cum duos et triginta annos post
Ninum regno potita fuisset, a filio interfecta est. Qui
dum ei successisset, contentus elaborato a parentibus
30 regno belli studia deposuit, et ueluti sexum cum matre
mutasset, raro a uiris uisus in feminarum turba consenuit.
Cuius exemplum eius posterius prosecuti, responsa
gentibus per internuntios dabant. Post Ninum denique reges
triginta sex regnum Assyriorum obtinuerunt continua
35 possessione, usque ad Sardanapallum per annos mille CCC^{tos}.

Asyam plerique cosmographi terciam tocius orbis
partem appellauere, tribus totum orbem partibus diuiden-
tes. Quarum partium Europa a septentrione ad
occidentem porrigitur, et Affrica ab occidente ad
meridiem; Asya uero a meridie per orientem ad
septentrionem extenditur; uidenturque due partes orbem
tenere dimidium, Affrica uidelicet et Europa, et
dimidium Asia sola.

De natiuitate Abrahę sancti patriarchę.

De circumcissione.

Verum memorati regis Nini anno XL
tercio natus est Abraham patriarcha, a quo sicut iam dictum
est ritus et religio circumcisionis Iudaice gentis
sumpsit exordium. Qui cum esset annorum LXX quinque et
40 impugnaretur a Chaldeis et Mesopotamitis per inuidiam
(eo quod ipsi colerent ignem et effigies deorum, ipse
autem coleret Deum unum Creatorem cunctorum, et
assereret illi solummodo honorem cultus, et gratiarum
deberi retributionem, creaturam autem uirtute et
45 amministratione Conditoris disponi, et non propria
uirtute subsistere) ad imperium Domini relictā gente et
patria sua uenit in terram Chanaan, accipiens
promissionem quod in gentem magnam excresceret nimis, et
quod in semine eius benedicerentur omnes gentes. Denique
50 diuinitus preceptum accepit, ut se cum sua (**fol. 5r**)
sobole circumcideret, non ut ipse Deus aliquid
superfluum in homine creasset, quod postea iuberet
abscidi, sed ut inter alias gentes hoc corporis signo
electi uiri soboles nosceretur. Et cum esset iam senior,
55 genuit Ysaac. Precedenti tamen tempore genuerat
Hysmahel ex Agar ancilla, quem etiam ipso tempore
circumcisionis sue circumcidit, cum esset idem Hismahel
annorum XIII. Vnde Arabes et alię gentes quę de
Hismahel processerunt, et se esse ex genere Habrahę
60 gloriantur, quartodecimo etatis suę anno
circumciduntur. Circumcisis est etiam Ysaac
natiuitatis suę die octauo. Preterea cum iam esset
grandeus Abraham, precepit iterum ei Deus prefatum
filium suum Ysaac sibi immolari in monte Morim. Quod
65 quidem ille Creatori amplius quam suo affectui cupiens
deseruere uoluit adimplere. Sed numquam credentibus dura
diuinitas suspendit uirum angeli uoce a filii nece,
ostendens ei quem immolaret pro filio arietem, ut absque
pietatis dispendio tanti sacrificium consummaretur uiri.
70 Verum post hec, cum esset Ysaac iam sexagenarius, genuit Esau
et Iacob patriarchas Idumę et Israhelitice gentis.

Circa hos preterea dies natum est
regnum Argiuorum, ubi primus regnauit Inachus, cuius
fuisse filia Io perhibetur uxor Osiris. Quę ut magna dea
75 est in Egypto culta, eo quod ibi iuste regnauerit, et
homines ibidem litteris
informauerit. Iacob autem
nonagenarius genuit duodecim patriarchas. Quorum
illum qui nominabatur Ioseph reliqui fratres
80 mercatoribus in Egyptum transeuntibus adhuc Iacob
superstite uendiderunt. Circa hos denique dies Appis rex
Argiuorum transuctus est nauibus in Egyptum. Qui cum

ibi mortuus fuisset, apellatus est Serapis, omnium
 maximus Egiptiorum deus. Serapis autem, non Appis
 85 ideo appellatur, eo quod sarcofagum Egiptii soros
 appellant, ubi eum uenerari sepultum ceperunt priusquam ei
 templum conderent. Huius filius fuit Argus, a quo Argi sunt appellati.

De Moyse.

Sed dum moraretur Ioseph in Egiptum anno secundo
 sterilium annorum, descendit etiam eo Iacob in animabus LXX
 90 duabus, et habitauit post hęc Hebreorum populus in Egiptum,
 mirabiliter crescens annis multis, usque dum incrementis eius
 inuiderent Egyptii, et ipsa eorum fecunditas eis fieret
 inportuna. Tunc ceperunt eos affligere laboribus multis.
 Sed tandem diuina miseratio eduxit eos inde per manum
 95 Moysi in portentis et prodigiis magnis, prebente ei
 ducatum Moyse, et siccis uestigiis transiuit Rubrum Mare.
 Quem cum persequeretur rex Egypti, penitentia ductus quod
 eum abire siuisset, ingressus est et ipse cum curribus
 et equitibus suis medium sicci maris. Sed subito refusa
 100 est super eum a tergo omnis moles aquę, et obrutus est
 ibi cum uniuerso agmine suo. Vnde extant nunc in eodem
 littore huius signi certissima monimenta. Tractus nempe
 rotarum et uestigia (**fol. 5v**) equitum ac peditum ibidem
 adhuc conspitiuntur. Et si casu turbentur, sole renascente
 105 diatim diuinitus reparantur. Verum postquam transiuit
 Mare Rubrum populus Hebreorum, fuit in deserto Syna
 annis XL. Quorum primo anno per manum Moysi suscepit
 legem a Deo. Intra illos tamen annos non calciamentum
 aut uestis illorum est atrita, nec ulla capillorum uel
 110 unguium excretio eis est dominata, sed uelut immortalitate
 iam reddita inmutabilem hominis formam eorum simplex
 seruauit integritas. Hos etiam per noctem columpna lucis
 tanquam dux itineris precedebat, et eadem per diem
 nubis habens speciem, ne fessos lassitudo conficeret, ab
 115 estus iniuria defendebat.

Sina mons est in deserto Arabię, qui alio nomine Corep
 appellatur.

Eduxit autem Moyses eundem populum ex Egipto nouissimo
 tempore Cycropis Atheniensium regis, qui ipsam Athenarum
 condidit ciuitatem in honorem Mineruę, et ab eius nomine
 Atticos Athenienses appellauit. Minerua quippe Grece
 120 athanathe parthene id est immortalis uirgo uocatur, quoniam
 sapientia cuius esse dea credebatur, nec mori potest, nec
 corrumpi. Hęc Oggigi temporibus ad lacum qui Tritonis dicitur
 uirginali apparuisse fertur etate. Vnde tanto procliuius dea
 est credita, quo minus eius origo innotuit. Porro
 125 Athenienses lanificii, uini et olei usum primi finitimis
 populis tradidisse feruntur. Fertur etiam de Cycrope

- quod primus bouem Ioui mactauerit. Hac preterea
tempestate Prometheus fuit, quem propterea ferunt
de luto homines formasse, eo quod optimus sapientiae
130 doctor extiterit. Huius frater fuit Athlans, qui et ipse
summus astrologus fuit. His etiam diebus repperitur
fuisse Mercurius, nepos Athlantis ex Maia filia, homo
multarum inuentor artium. Cycropi uero Chreanao
successit, sub quo Deucalionis diluuium fuit.
- 135 Tunc etiam Phetontis fabulosum fuit incendium.
Moysi autem Iesus filius Nun successit, qui debellatis
gentibus quæ trans Iordanem erant distribuit Hebraico populo
terram Chanaan in hereditatem. Hac etiam tempestate Liber
pater fertur ostendisse uitem hospiti suo in Grecia. Et
140 his iterum temporibus rapta perhibetur Europa, cuius
filii fuerunt Radamantus, Sarpedon et Minos. His
quoque diebus Busiris, filius Neptuni ex matre Libia,
Paphi filia, suis diis suos hospites immolabat. Sed et his
temporibus Latona peperit Apollinem, non illum cuius
145 oracula solebant consuli, sed illum qui cum Hercule
seruiuit Ameto; qui tamen sic est deus creditus, ut
plurimi illum unum eundemque opinentur Apollinem
fuisse. Hoc preterea tempore Liber pater bellauit in
India, qui multas legitur in exercitu feminas habuisse,
150 quæ Bachæ sunt apellatæ, non tam uirtute quam furore
famose. Per idem quoque tempus Perseus et
Andromeda uxor eius in celum recepti esse feruntur.
- Proinde uero post Iesum qui successit Moysi
Hebreorum populus mansit sub iudicibus annis multis.
- 155 Quorum nomina sunt hæc: Othoniel, Aoth, Debbora,
Gedeon, Abimelech, Thala, Iayr, Gepte, Abessa, Labdon,
Sanson, Hely, Samuhel, qui unxit Saulem in regem.
Veruntamen intra annos illos quibus (**fol. 6r**) populus
Hebreorum post mortem Iesu alternauit sub iudicibus
160 et humilitates laborum et prosperitates consolationum,
Alexander Paris Helenam rapuit, et regnum Argiuorum
ad Micenas est translatus, ubi regnauit Agamemnon.
- Per idem etiam tempus celebres apud grammaticos fabulæ
sunt inuentæ. Fabula scilicet de Triptolemo, quod iubente
165 Cerere, anguium portatus alis, indigentibus terris
frumenta uolando contulerit. De Minotauro, quod bestia
fuerit inclusa laberinto, quo cum intrassent homines
inextricabili errore inde exire non poterant. De centauris,
quod equorum hominumque fuerit natura coniuncta. De
170 Tricerbero, quod sit triceps inferorum canis. De Frixo
et Helle eius sorore, quod uecti ariete uolauerint. De
Gorgone, quod fuerit crinita serpentibus, et aspicientes se
conuertebat in lapides. De Bellorofonte, quod equo pennis
uolante sit uectus, qui equus Pegasus dictus est. De
175 Amphione, quod cithare suauitate lapides mulserit et
adtraxerit. De fabro Dedalo et eius filio Icaro, quod

sibi aptatis pennis uolauerint. De Edippo, quod monstrum
 quoddam quod spinga dicebatur, humana facie quadrupes,
 soluta quę ab illo proponi solebat uelut insolubili
 180 questione, suo precipitio perire compulerit. De Antheo,
 quem necauit Hercules, quod filius fuerit terre,
 propter quod cadens in terram fortior soleret assurgere.
 De Ganimede puero ad stuprum rapto, quod nefas non Iouis
 cui adscribitur, sed rex Tantalus fecisse refertur.
 185 Danahes etiam per imbrem aureum ipsius Iouis fertur
 adepta fuisse concubitum, ubi subintelligitur mulieris
 pudicitia auro fuisse corrupta. In illis etiam diebus cum
 apud Hebreos Labdon populo presideret, iam capta Troia atque
 deleta, Aeneas cum XX nauibus in Italiam uenit.

De Dauid rege et Saule.

190 Finito proinde iudicum tempore, regnum
 Hebreorum a Saule rege sumpsit exordium. Sed illo
 propter superbiam reprobato et bellica sorte prostrato,
 unxit iterum Samuhel Dauid de tribu Iuda, assumens illum de
 pascuis ouium. Dauid autem rex obsedit et cepit
 195 Hierusalem, urbem Melchisedehc sancti quondam
 sacerdotis, eiecitque de ea Chananeos et Iebuseos.
 Demum uero edificans in ea arcem fortissimam,
 Hierosolimam noncupauit, cum ante Solima uocaretur.
 Porro usque ad Dauid tertia etas extenditur, et extunc
 200 prophetę floruisse comperiuntur. Defuncto uero Dauid
 rege, iam quarta mundi etate, Salomon filius eius rex
 pacificus et sapientissimus templum Domini
 Hierosolimis edificauit, regni sui anno quarto, et
 egressionis Israhel ex Egipto quingentesimo secundo,
 205 aduentus uero Abraham de Mesopotamia Syrię ad
 Chananeorum terram millesimo atque uicesimo, et a
 tempore diluuii millesimo et quadringentesimo.
 Post Salomonem autem regnauit filius eius Roboam.
 Contra quem exsurrexit Hieroboam de tribu Effraim, et
 210 segregauit X tribus a Iuda et a domo Dauid. Quod non
 casu sed Dei iuditio contigit, (**fol. 6v**) propter
 Salomonis offensam, qui postquam illud nobilissimum
 Hierosolimis construxisset templum, mulierum blandimento
 suarum seductus, in idolatriam est prolapsus.
 215 Sed noluit miserator et misericors Dominus
 eum patris sui regno priuare donec deficeret,
 propter Dauid seruum suum. Proinde postquam singulae
 partes sicut dictum est singulos reges habere ceperunt,
 remansit cum tribu Iuda et tribu Beniamin etiam
 220 tribus Leui, quę sacerdotalis erat, et Dei proprie
 seruitio mancipata; et ex eo tempore iste tres tribus
 regnum Iudae, relique uero tribus regnum Israhel
 ceperunt appellari. Adheserunt quoque Israhelitico
 populo duę tribus, Manasse uidelicet et Effraim, quę

225 non sunt de tribubus XII. Nam Ioseph, unus de duodecim
patriarchis, non unam sicut ceteri patriarche
singulas, sed duas quas modo nominauimus tribus fecit.

De regibus Israhel.

Porro Hieroboam mente peruersa in Samaria et in toto
regno suo instituit idolatriam. Timuit enim ne ueniendo ad
230 templum Dei quod erat in Hierusalem, quo secundum
diuinum mandatum sacrificandi causa uniuersę genti illi
ueniendum erat, populus seduceretur, et stirpi Daud
tanquam regio semini redderetur. Vnde sicut iam dictum
est populum Israheliticum secum simulachrorum cultui
235 deditum nefanda impietate contaminauit. Non tamen
propter hoc nefas cessauit diuina pietas tam illum
quam populum ipsum
arguere per sanctos prophetas. Verum post
Hieroboam regnauit in Samaria Nadab filius eius. Et post
240 hunc Baasa, qui dissipauit domum Hieroboam. Et huic
successit Hela filius eius. Helam autem occidit
Zamri et omnem domum Baasa, et regnauit pro eo. Post
Zamri uero regnauit Amri, et post Amri regnauit Aab filius
eius, sub quo Helyas propheta celum clausit, et sacerdotes
245 Baal interfecit. Et huic successit Ochozias filius eius.
Ochozie uero successit Ioram frater eius. Porro Ioram
occidit Hieu, quem unxit discipulus Helysei in
dissipationem domus Aab secundum prophetiam Helyę.
Post Hieu uero regnauit Ioachat filius eius. Et post
250 Ioachat Ioas, sub quo Heliseus propheta defunctus est,
uita preclarus et miraculis gloriosus, et sepultus
in Samaria. Et post Ioas regnauit Hieroboam, sub quo
Ionas prophetauit. Et huic successit Zacharias filius
eius, quem necauit Sellum seruus ipsius. Post Sellum
255 autem regnauit Manahem. Et post Manahem Faceias
filius eius. Faceie uero successit Facee filius Romelię, sub
quo prophetauit Naum. Et huic successit Osias, quem
captiuauit rex Salmanasar, transferens Israelitas in
Assyrios, in urbibus scilicet Medorum, iuxta flumen Gotzam.
260 Prefati quoque regis Iude
Roboam tempore Sesach rex Egipti Hierosolimam ueniens
templum Domini spoliauit. Post Roboam autem regnauit
Abia. Et post Abiam Asaph, a quo conductus est Menadab
rex Syrię siue Damasci contra Israhel, et percussit
265 omnem terram Neptalim. Precedenti etiam tempore
prophetauerant in Iudea Gat, et Nathan, et Asaph. Et
hac tempestate prophetabant Achias, Hieu, Amos, Iohel
et Zacharias. Sed et in Samaria, quę nunc Sebaste
uocatur, apud decem tribus Israhel prophetauerunt
270 Helias, Helyseus, Abdias, Azarias atque (**fol. 7r**)
Micheas. Quorum Helyas a Deo translatus nusquam
comparuit, et Helyseus iam mortuus contactu suę

sepulture mortuum suscitauit. Post Asaph denique regem
Iude regnauit Iosaphat. Et post Iosaphat Ioram. Quo
275 regnante recessit Edom ne esset sub Iuda, et constituit
sibi regem. Post Ioram autem regnauit Ozias, qui et
Ochozias siue Azarias nominatur. Et post Azariam
regnauit Athalia annis VI. Et post illam Ioas, qui bono
usus principio sed fine pessimo interfecit Zachariam
280 filium sacerdotis Ioiade inter templum et altare. Et post
Ioas Amasias.

Hunc Azariam cum filio suo Ioas et nepote Amasia
euangelista Matheus a Christi secludit genealogia.

De Sardanapallo rege Assyriorum.

Apud Assyrios autem circa hos dies regnauit prefatus
Sardanapallus, homo muliere corruptior. Semper enim inter
feminarum contubernia uersabatur. Ad quem admitti cum quadam
285 die prefectus eius Arbastus prepositus Medis optinuisset,
inuenit eum inter scortorum greges muliebri habitu, purpuram
colo nentem, et inter uirgines pensa diuidentem, cum et
corporis mollitia et oculorum lasciuia omnes secum positas
feminas anteiret. Quo uiso regressus ad sotios quid
290 uiderit refert, negatque continuo illi se prorsus parere
posse, qui se malit esse feminam quam uirum. Et fit mox
coniuratio Medorum aduersus gentem Assyriorum, et
indicitur bellum Sardanapallo. At Sardanapallus cum
resistere rebellibus gentibus non potuisset, in regiam se
295 recepit. Vbi exstructa et accensa pira se suasque diuitias
igne cremauit. Sicque defuncto Sardanapallo Assyriorum
rege tricesimo VI^{to}, translatus est in Medos Assyriorum
regnum, per Arbastum Medorum prefectum. Cucurritque
postmodum regnum Medorum per successiones temporum
300 atque regum usque ad Astiagem auunculum Cyri, per annos
CCCL. Verum reges Medorum non computantur in numero
regum inlustrium usque ad memoratum Cyrum, quamuis fuerint
et Caldeorum uiribus prediti, et Babilonię nomine clari.

De Roma.

Et hoc pariter est notandum, quia
305 eodem tempore quo apud Latinos regnauit Procas Amulii et
Numitoris pater, auus autem Rhee Siluie, quę mater
Remi et Romuli fuit, illo etiam tempore translatus est
ad Medos regnum Assyriorum per Arbastum prefectum.
Itaque cum Orientis cepit imperium deficere, cepit Dei
310 nutu occidentis id est Romanum paulatim exurgere. Nam
sicut quondam Orientis regni Babilonia tenuit
principatum, pari etiam modo Roma postmodum totius
regni occidentalis meruit principatum. Cuius regni
primordia paucis expedire curabo, ita tamen ut non modum

315 propositae breuitatis excedam, nec tam fortunate gentis
preclara certamina penitus pretermittam. Ita quippe
gens ipsa late per orbem terrarum arma circumtulit, ut
qui res eius legunt non unius gentis sed humani generis
facta discant, et ad construendum eius imperium
320 contendisse uirtus et fortuna uideantur. Proinde caput
regni gentis huius fuit inclita Roma, cuius ædificia
duo germani Remus et Romulus inchoauere. Quorum
Romulus regni sui primordia fratricidio polluit, ac demum
in ea solus regnare cepit. Ipsa uero con(fol. 7v)structa
325 est post Ilium captam anno CCCCXXXIII. Mortuo uero
Romulo, continua post illum regum dominatio ibi
permansit, donec quidam Brutus Romanorum
potentissimus regem Tarquinium interfecit, et
conditionem mutauit. Ab illo enim die Romanus populus
330 annua imperia, et binos sibi consules constituere cepit.
Quibus Romanam propagantibus dignitatem, urbs memorata
totius orbis imperium in sua iura possessionemque
transfudit, Dei hoc operante iusto libramine, qui transfert
seculi regna a gente in gentem, et a progenie in
335 progeniem alteram, et operatur semper suam
potentiam in omnes hominum generationes. Computantur
denique a Romulo usque ad Tarquinium Superbum anni
CCXL unus. Sed his nunc breuiter expeditis, ad
Iudaicam reflectendus est stilus historiam.

Iste Ozias instante insigni sollempnitate, induit se ueste
sacerdotali et intrauit in templum, oblaturus incensum
Domino. Sed statim lepra perfusus est. Vnde
postmodum extra urbem degens uitam exegit priuatam,
Ioathan filio eius regni negotia procurante.

340 Post prefatum igitur Amasiam regem Iudæ regnauit
Ozias, et post eum Ioathan. Hic edificauit sublimissimam
portam domus Domini, quæ in Actibus Apostolorum
Speciosa uocatur. Hac preterea tempestate
prophetauerunt in Iudea Osee, Ysaïas et
345 Ionas. Porro post Ioathan regem Iudæ regnauit Achat.
Et post Achat Ezechias. Cuius anno VI Salmanasar rex
Assyriorum descendens in Samariam transtulit decem
tribus Israhel, et fecit eos acolas in terra Assiriorum,
et eos qui dicebantur Chusei introduxit pro eis in
350 terram ipsorum. Qui ubi seruire ceperunt ibi diis
alienis, inmisit eis Dominus leones, qui deuorarent eos.
Quod cum rex Salmanasar comperisset, misit unum de
sacerdotibus captiuis, qui legis Israhelitice doctrinis
illos imbueret, et ad cultum Dei terræ illius
355 conuerteret, si forte ab eis hæc molestia hac medela
recederet. At illi Moysi quidem Pentateuchum receperunt,
sed deos patrum suorum non deseruerunt, immo postmodum
in monte Garizim altare statuentes templum quod erat

360 Hierosolimis, quo ire et sua Deo uota persolvere lege
preceptum erat, numquam ingredi uoluerunt. Et hos
Samaritanos a Samaria legimus appellatos, quibus minime
coutebantur Iudei.

Huic Ezechie Dominus miseratus, addidit uite eius XV
annos.

Porro anni quibus diuisus est populus Israhel a Iuda
et a domo Dauid sunt CCCLX; super Iudam uero post Ezechiam
365 regnauit Manasses. Et post Manassem Ammon. Et post Ammon
Iosias. Hic congressus cum Nechao rege Egipti, occisus est in
campo Mageddo. Hac etiam tempestate prophetauerunt in Iudea
Hieremias, Olda, et Sophonias. Sed et post Iosiam
regnauit in Iudea Ioachat mensibus tribus. Quibus
370 nondum expletis memoratus Nechao rex Egipti, ueniens in
Hierusalem, cepit Ioachat et duxit in Egiptum, et
posuit super regnum eius Eliachim, quem et uocauit
Ioachim, filium Iosye. Condempnauit etiam Iudeam C
talentis argenti, et talento auri. Anno quoque regni
375 Eliachim XI Nabucodonosor rex Babyloniorum uenit in
Ierusalem, exigens ab eo tributum quod Aegiptiorum regi
soluere solitus erat. Quod ille annis tribus reddere non
erubuit. Tertio uero anno, audiens Egiptios contra
Babyloniam dimicatueros, soluere distulit. Vnde
380 Nabucodonosor sicut rebellem eum interfecit, et
tria milia uirorum Iuda captos in Babiloniam duxit,
inter quos erat propheta Ezechiel adhuc puer. Tunc
etiam constituit regem Ioachim, qui et Iechonias
nominatur. Quem Iechoniam non multis (**fol. 8r**) diebus
385 interiectis obsedit Nabucodonosor rex Babilonis in
Hierusalem, et uenientem sibi obuiam cum matre et
quibusdam de populo cepit, et duxit in Babilonem,
constituitque pro eo super Iudam et Hierusalem
Sedechiam patrum eius, quem et uocauit Mathan. Sed
390 et hic Sedechias non multo post contra Nabucodonosor
rebellare cepit, qui adiurauerat eum per Deum, et
contra munificum largitorem agebat hostiliter. Et tunc
secundo reuersus est Nabucodonosor, in decimo uidelicet
anno regni Sedechie, et duxit illum in Babiloniam
395 captiuum, et murum ciuitatis euertit, et templum
exussit, et uniuersa uasa Domini sancta secum
asportauit, et posuit in templo dei sui. Danihel quoque
et tres pueri, Ananias, Azarias et Misahel, qui erant
de genere regio, captiui ducti sunt, quos sua liberalitate
400 erudiri fecit Nabucodonosor prouincialibus litteris
pariter et Chaldeis. Ignis etiam altaris
holocaustorum sublatum est a sacerdotibus et in
profundo siccoque puteo absconditus, et diligenter ibi
tutus. Tunc et Hieremias propheta fecit comminari
405 secum tabernaculum federis et archam et altare

incensi usque in montem Abarim, ubi quondam ascenderat
 Moyses ut uideret hereditatem Domini. Inuenitque ibidem
 Hieremias speluncam, et intulit ea illuc, offerens
 sacrificium consummationis templi. Obstruxit denique
 410 ostium spelunce, et latent ibi hæc omnia usque in
 presentem diem. In archa autem continetur urna aurea
 habens manna, et uirga Aaron quæ fronderat, et tabulæ
 testamenti. Mansit ergo regnum Iudaice gentis usque ad
 presentem templi uastationem ac euersionem annis
 415 DCCCC^{tis} quattuordecim et sex mensibus decemque
 diebus. Quam uastationem non tam sua presentia legitur
 Nabucodonosor peregissee, quam per Nabuzardan principem
 militiæ suæ. Ipse enim post regressionem regis ad
 Egiptum ab eo transmissus templum penitus euertit, et
 420 murum ciuitatis subruit, et populum qui ibidem
 remanserat in Babiloniam duxit.

De euersione templi quæ facta est sub Nabugodonosor
 rege.

De sacerdotibus Hebreorum.

De sacerdotibus uero gentis huius sic refert
 Egesippus in historia sua libro quarto. A printipio Aaron
 summus sacerdos extitit, qui ad filios suos ex uoluntate Dei
 425 sacerdotii prerogatiuam unctione legitima transfudit.
 Alterius autem generis uiro, nec regi quidem, licebat
 succedere. Denique Ozias, quia usurpauit sacerdotium lepra
 perfusus temploque eiectus, reliquam ætatem sine imperio
 exegit. Fuerunt itaque ab Aaron usque ad tempora Salomonis
 430 qui condidit templum principes sacerdotum tredecim, per annos
 DC^{tos} et XII. Et rursus a Salomone usque ad tempora
 captiuitatis huius de qua nunc agimus, qua templum
 exustum fuit, fuerunt principes sacerdotum XVIII^{to} per
 annos CCCCXXX^{ta}. Nam euersum est anno
 435 quadringentesimo atque tricesimo a conditione sua. Et his
 diebus finitur mundi etas quarta, et incipit quinta, anno
 uidelicet nono regni Nabucodonosor regis (**fol. 8v**)
 Babilonis, qui uixit post hanc templi euersionem annis
 XX et V. Et hoc decedente regnauit Euulmerodac. Et post
 440 Euulmerodac Labosordac. Et post Labosordac Egesar. Et
 post Egesar Baltasar. Quibus regnantibus completi sunt
 anni LXX quibus prophetauerat Hieremias propheta
 Iudeorum captiuitatem esse soluendam.

Interea uero memoratus Cyrus nepos Astiagis regis
 445 apud Persas educatus, cum adoleuisset, congregata Persarum
 manu, auunculo certamen indixit. Et facta congressione, illius
 exercitum fudit, et ipsum Astiagen cepit, sed nichil
 ei preter regnum abstulit. Itaque Cyrus iste dignitatem
 Medorum ad Persas transtulit, et Syriam Scythiamque
 450 totam sibi subiugauit.

De Babilonia ueteri.

Quibus patratīs Babiloniam obsedit, urbem tunc
 cunctis urbibus fortiorem et opulentioŕem. Huius enim ambitus
 circumueniebatur stadiis quadringentis et octoginta sex. Erat
 etiam in campi planitie sita, et castrorum facie menibus
 455 paribus per quadrum disposita. Murorum uero eius latitudo
 erat cubitorum quinquaginta, habens altitudinem quater
 tantam. A fronte quoque murorum C ereae portę;
 per medium autem eius Eufrates fluuius transcurrerat,
 et extrinsecus per circuitum fossa late patens uice amnis
 460 circumfluebat. Arx autem quę intus eminebat est illa
 turris quę post diluuium a Nembroth gigante famosissimo
 cepit edificari, habens in altum quinque milia passuum
 et CLXXIII. Latitudo autem eius III milia passuum
 tenere dinoscitur. Erant preterea alię domus intra eandem
 465 urbem quatergemine habitationis, nimia proceritate
 mirabiles. Vnde humana uirtute destrui posse incredibile
 uidebatur. Aduenerat ibi Cresus rex Lidorum famosus
 opibus, ut auxiliaretur Babiloniis cum aliis regibus et
 principibus multis. Et cum septimum decimum Baltasar
 470 regni sui compleuisset annum, irritam putans
 pollicitationem Hieremię qua predixerat usque ad annum
 septuagesimum captiuitatem Iudeorum esse soluendam, exhiberi
 fecit in mensa sua sacra uasa templi Domini, et contra
 ius et fas bibit in eis. Sed huius criminis confestim penas
 475 luit. Nam antequam illucesceret extinctus est, et Cresus
 rex cum aliis regibus multis qui ibi conuenerant fugit.

De reparatione templi Domini.

Sicque Cyrus secundum uaticinium
 Ysaie prophete, qui dudum hec futura predixerat, et
 illum nomine designauerat, reges et conterritum
 480 exercitum effugauit, et urbem intrauit.
 Quam postquam disponere cepit, laxata Hebreorum
 captiuitate, ferme quinquaginta milia hominum regredi
 permisit in Iudeam, reddens eis uasa templi Domini aurea et
 argentea V milia XL. Iosedech quoque de genere Aaron
 485 sacerdotem, qui fuerat cum patribus adductus, redire mandauit,
 ut ritus ueteris sollempnitatis per assueti sacerdotis
 scientiam reformaretur. At illi uenientes in Hierusalem
 ceperunt reedificare templum Domini. (fol. 9r) Sed Samaritis
 impredientibus intermissum est opus, donec consummaretur
 490 sub Dario anno secundo regni eius. Et notandum est
 quia illo eodem tempore quo a Cyro est Babilonia capta,
 eodem etiam est Roma a pretaxati regis Tarquini
 superbissima dominatione liberata.
 Porro Cyro rege potentissimo apud Scithas interfecto,
 495 regnauit Cambises filius eius pro eo. Qui Egipti tota terra
 sibi uindicata, aedificauit ibi hanc quę nunc incolitur

Babyloniam, abominatus omnem illius ueteris Babilonię
 superstitionem. Sicque uetus Babilonia secundum
 sancti prophetę Ysaie prophetiam perducta est in
 500 heremi uastitatem. Hac preterea tempestate floruerunt in
 Iudea Aggeus propheta, et Zacharias, et Malachias.
 Porro Cambises, Cyri prefati regis filius, secundus
 Nabucodonosor appellatur. Sub hoc etiam factum esse
 putatur, quod in Iudiht historia continetur.

505 Quo decedente regnauerunt magi duo. Et his
 interemptis Darius Antipasti filius rex est constitutus.
 Qui regis Ciri filiam in matrimonium suscepit, et regalibus
 nuptiis regnum sibi firmavit, ita ut non tam in extraneum
 regnum translatum quam in familiam Cyri uideretur esse
 510 reuersum. Et huius Darii sicut premissum est anno
 secundo completa est templi edificatio, quadragesimo sexto
 uidelicet anno postquam cepit edificari. Vnde Iudei
 Domino euangelico sermone dixisse referuntur *Quadraginta
 et sex annis edificatum est templum istud*, et cętera.

515 Dario uero Xerxes filius
 successit. Cuius imperii anno VII Hesdras scriba legis
 Dei ascendit de Babilone Egipti in Hierusalem, referens
 ad templum Domini sacras pecunias, argenti talenta DCL,
 et uasa argentea talentorum C, et uasa aurea talentorum
 520 XX, et cęlebrauit sollempnitatem Scenophegię. Remeauit
 etiam Neemias ipsius regis pincerna de Susis castro anno
 regni eiusdem XX, qui muros urbis reedificauit cum summa
 sollicitudine. Iste est Xerxes qui in exercitu suo
 septingenta milia armatorum, et de auxiliis
 525 trecenta milia, Greciam expugnaturus legitur habuisse,
 naues etiam rostratas mille ducentas, et onerarias
 tria milia. Sed tanto agmini dux defuit. Nam semper in
 prelio postremus, et in fuga primus Xerxes apparuit.
 Erat enim in periculis timidus, et ubi metus abesset
 530 inflatus. Vnde ante experimentum belli opibus magnis
 fretus montes in planum exequabat, et maria pontibus
 onerabat, et immensas aquarum uoragines permeabiles
 faciebat. Sed ubi ad angustias Termopilarum peruenit, qua
 introitus in Greciam patet, turpiter est deuictus. Et
 535 cum inde fuisset reuersus, terrestri naualique prelio
 superatus, etiam suis contemptui esse cepit. Deficiente
 itaque cotidie regis maiestate, Artabanus prefectus eius
 in spem regni adductus uesperis cum septem (**fol. 9v**)
 robustissimis filiis regiam ingressus eum trucidauit, et
 540 regnum eius sibi uindicauit.

Iste Artaxerxes ab Hebreis Asuerus uocatur.

Artabano uero Artaxerxes Longimanus successit. Hic
 imperii sui anno tercio gentes Persis subiectas cum satrapis
 et ducibus suis per centum et octoginta dies magnificis et
 accuratissimis epulis paut. Regina quoque Vasti uxor

545 eius mulierum conuiuium splendide et opulentissime
 cēlebrauit. Et dum rex reginē pulchritudinem inter suas
 delitias suis conuiuis uellet ostendere, illam ad se uenire
 precepit. At illa fastu superbię tumens ad eum uenire
 contempsit. Qua de re rex ira commotus, illam deseruit,
 550 et Hester puellam Hebreā, quę pulchritudine et
 gratia uultus omnes Babilonię puellas uidebatur
 excellere, suo lateri copulauit. Iste est Artaxerxes qui
 totam Greciam bellis edomitam et sibi uindicatam
 discedere ab armis precepit, denuntians pacis
 555 contradictorem morte puniendum. Quod fecit non ut genti
 pace consuleret, sed ut aliis bellis occupatus ab eis
 quietus redderetur. Post hęc uero bellum ciuile apud
 Persas exortum est, cum Artaxerxes et Cyrus fratres
 de regno ambigerent. Sed cum e diuerso ambo fratres equis
 560 inuecti concurrentes confligerent, Artaxerxes uulneratus
 est. Sed equi uelocitate morti exemptus euasit; Cyrus
 uero a cohorte regia oppresus finem certaminis fecit,
 et sic Artaxerxes regni sui potestatem fratricidio
 confirmauit. Hic etiam contra potentissimos Persarum
 565 prefectos Pharnabuzum et Tysipharnem feliciter
 dimicauit, et Egiptum magno labore suo subiecit imperio.
 Circa hos denique dies floruit Aristhoteles philosophus. Post
 Artaxerxem autem regnauit Arxes qui cognominatus est Ochus.

Aristotiles Platonis discipulus sectam condidit
 perypateticam, et uiuo adhuc magistro plures in suam
 congregauit heresim. Platonis uero scolam, que
 Achademia uocabatur, rexerunt post eum Exenocrates et
 Peusippus, sororis eius filius.

Hac preterea tempestate CCC^{ta} milia
 570 Gallorum ad sedes nouas querendas profecti, duce Brenno,
 urbem Romam inuaserunt, et plurimis Romanorum
 interfectis arcem Capitolii obsidione cinxerunt. Ibique
 diu morati sunt, sed mille libras auri premium
 discessionis a Romanis suscipientes, mox diuersis agminibus
 575 alii Greciam, alii Machedoniam, alii Traciam petiuerunt,
 et sua prole uelut quodam examine totam Asiam
 repleuerunt. Tantusque terror Gallici nominis et
 armorum inuicta felicitas erat in illis diebus, ut non reges
 Orientis sine mercenario illorum exercitu ulla bella gerere
 580 presumerent, neque pulsī regno ad alios quam ad Gallos
 confugerent. Non enim aliter maiestatem suam tutam, neque
 amissam recuperare se posse, nisi Gallica uirtute
 arbitrabantur. Itaque in auxilium a Bithinie rege
 euocati, regnum cum eo pacta uictoria diuiserunt, eamque
 585 regionem Gallogreciam cognominauerunt. Hęc nunc de
 Gallis, quorum uirtus silentio tegenda non erat, breuiter
 ingessisse suffitiat, ut ad propositum redeamus.

Galli a candore dicuntur. Galac enim Grece lac appellatur Latine. Sunt igitur Galli naturaliter carne candidi et cesarie flauī. Quorum primus impetus sicut maior quam uirorum est, ita sequens minor quam feminarum. Eorum quippe corpora, humenti cēlo educata, habent quiddam simile niuibz suis, que mox ut caluere laxantur.

Interea uero memoratus Neemias scriba legis Dei, cum restaurasset ornatum templi Domini et ea quę ad cultum religionis pertinebant, misit nepotes sacerdotum illorum qui absconderant sacrum ignem altaris holocaustorum (fol. 10r) in puteo sicco, quemadmodum superius continetur. At illi non inuenerunt ignem, sed aquam crassam, quam et hauserunt, et illi attulerunt.

Quam iussit Neemias aspergi super ligna et super holocausta; et accensus est ignis ex aqua illa, ita ut omnes mirarentur. Ipse etiam Neemias duodecim annis populo qui redierat ducatum sacerdotii prebuit in Hierusalem. Post reditum quippe plebis Iudaice de Babilonia per pontifices agebatur rerum summa. Itaque tam ipse quam Iosedech, qui iubente Cyro a Babilonia redisce dictus est, et quattuordecim uiri posterī eorum representauerunt principatum sacerdotii per ordinem successionis sue, a reditu populi usque ad Anthiocum Eupatorem, annis CCC^{tis} tribus, quorum eminentioris fame fuere Iesus sacerdos magnus, Ioachin, Elyasiph, Symon, Onias et Gaddus.

De Alexandro Magno.

Macedonia Emathia Emathionis regis nomine cognominata.

Porro Gaddi temporibus Philippus Aminte filius, Alexandri Magni pater, rex Machedonum, Athenienses, Phocenses Thessalosque perdomuit, et Capadotiam sibi subiugauit. Quo uita priuato Alexander Magnus ei successit. Qui cum uicesimum ageret etatis sue annum, regnum adorsus est expugnare Persarum, habens in exercitu peditum XXX milia, et equitum quattuor milia quingentos. Et horum agminum ordines nemo nisi sexagenarius duxit, ut si principia castrorum cerneret, senatum te cernere, non militię duces existimaret. Nemo denique illorum in prelio fugam, sed uictoriam cogitauit, nec in pedibus cuiquam spes, sed in lacertis fuit. Porro rex Darius fiducia uirum non hostem a Persarum finibus arcere, sed intra regni sinum recipere gloriosius ratus, flumen Euphraten et montem Cylitię Taurum illi sine impedimento transire permisit, ac demum in campis Adraști dirigit aciem aduersus eum. Habuit itaque Darius in ea congressione sexcenta milia militum. Sed tam numerosus

exercitus mox terga uertit, non minus superatus Alexandri
 arte quam Macedonum uirtute. Magna cedes Persarum in eo
 prelio fuit. De exercitu uero Alexandri nouem tantum
 cecidere pedites, et centum uiginti equites. Post hanc
 630 autem uictoriam maior pars Asię statim ad Alexandrum
 defecit. Denique plurima gessit Alexander bella cum
 prefectis Darii, quos iam non tam armis quam nominis
 sui terrore superauit. Iam enim milites Alexandri
 Persicum aurum et totius Orientis opes quasi suam
 635 predam ducebant, nec belli periculorumque sed diuitiarum
 meminerant. Post hęc autem Darius cum
 quadringentis milibus peditum et centum milibus equitum
 in aciem procedit. Occurrit ei Alexander et committitur
 prelium ingentibus animis. In eo prelio uterque rex
 640 uulneratur, et tam diu certamen anceps fuit, quoad fugeret
 Darius. Exinde magna cedes Persarum secuta est.
 Cesa enim sunt LX unum milia peditum, et equitum
 decem milia, capta XL milia. Ex Macedonibus uero cecidere
 pedestres C et XXX (**fol. 10v**) et equites C quinquaginta.
 645 In castris Persarum multum auri et
 cęterarum opum inuentum est. Et inter castrorum
 captiuos capta est Darii mater et uxor eademque soror
 et duę Darii filię. Quarum redemptionem oblata Darius
 etiam regni dimidia parte non optinuit. Illas tamen
 650 Alexander haberi apud se ut reginas precepit,
 filiabusque non sordidius matrimonium dignitate patris
 sperare iussit. Post hęc autem Darius in gratiam
 uictoris Alexandri aureis uincitur catenis a cognatis
 suis. Et uinctus uitam pariter cum Persarum regno
 655 finiuit. Cuius corpus Alexander more regio sepeliuit.
 Sicque Persarum regnum cessit in potestatem
 Macedonum, postquam steterat per annos CC^{tos} et XXX^{ta} unum.
 Interea uero Alexander Tyrum
 urbem florentissimam expugnauit, et Alexandriam super
 660 amnem Thanaim edificauit, et Indiam expetiit, ut ultimo
 Orientis Oceani lymbo imperii sui fines terminaret. Vbi
 cum Poro, ipsius gentis rege fortissimo, equo uectus
 singulari certamine dimicauit. Sed occiso deiectus equo
 concursu satellitum suorum mortem euasit. Subactis
 665 denique omnibus Orientis gentibus usque ad flumen
 Indum, et ad Oceanum, statuit remeare retrorsum. Verum
 cum Darium regem annis tantum quinque superuixisset,
 et Babiloniam reuersus fuisset, suorum insidiis in eadem
 urbe in ipso ętatis et uictoriarum suarum flore uitam
 670 ueneno finiuit, uitę uidelicet suę anno
 tricesimo secundo, regni uero sui duodecimo.

Alexander Magnus milites suos argiraspidas appellabat,
 ab argenteis clipeis quibus utebantur. Argyros enim
 Grece argentum Latine uocatur.

Quo defuncto, ilico translato uel disperso in multis imperio, Ptholomeo prima Egiptus et Affrice Arabiæque pars sorte prouenit. Macedonas autem Philippus qui Arideus
 675 dicebatur frater Alexandri sortitus est. Porro Syriam et Babiloniam et omnia regna Orientis optinuit Seleucus, et Asyæ regnum Antigonus. Deinde alii egregii quique uiri, qui magno militauerant Alexandro, diuersas occupauere prouintias. Et reges ex prefectis
 680 facti, magnas opes non sibi tantum parauerunt, uerum etiam posteris reliquerunt. Hii tamen omnes non multo post mutuis se bellis et certaminibus consumpserunt. Horum tamen Seleucus Antiochiam, Laoditiam, Seleutiam, Apiam, Edissam, Beroeam et Pellem urbes
 685 inclitas condidit, et in eisdem urbibus Iudeos transtulit. Huius preterea Seleuci fuit filius Antiochus Magnus. Porro Antiochus iste relaxauit sacerdotes et scribas et cantores templi Domini a tributis et a regio uectigali et ab aliis oneribus cunctis. Verum iste Seleucus atque
 690 Lisimachus atrociter inter se dimicauerunt. Vltimum hoc bellum Alexandri conmilitionum fuit.

De LXX interpretibus.

Sed his ambobus occisis, Ptholomeus Lagi filius Hierosolimam et Iudeam dolo suam redegit in deditionem. Post quem regnauit Ptholomeus Philadelphius, qui donaria multa
 695 Hierosolimis transmisit, et diuinas scripturas ex Hebraica in Grecam linguam per LXX interpretes transferre curauit. Et post hunc iterum Ptholomeum regnauit Ptholomeus Euergetes, sub quo Iesus filius Syrac Sapientiæ librum composuit. Huius etiam Ptholomei filiam nomine Cleopatram
 700 Antiochus Magnus sibi legitimo copulauit matrimonio, sumens cum ea a prefato Ptholomeo partem Syriæ, et Samariam, Iudeam atque Phenicem nomine dotis. Porro Magnus (**fol. 11r**) Antiochus iste genuit Seleucum, et fratrem eius Antiochum. Quorum Seleucus regnauit
 705 post patrem annis VII. Iste est Seleucus qui Heliodorum Hierosolimam destinauit, ut erarium templi Domini confringeret, et extractam inde pecuniam ad eum deportaret. Sed dum Heliodorus cum suis satellitibus mandatum eius perficere cupiens aerarium fuisset
 710 ingressus, apparuit ei quidam terribilis eques, qui eum grauiter flagellauit. Vnde infecto regressus negotio, inde ad eum remeauit. Ab hoc proinde Seleuco Parthi defecere et Arsacem sibi regem constituere. Post Seleuci uero decessum adeptus est regnum eius
 715 Antiochus frater ipsius, qui Epiphanes id est preclarus appellatur. Fuit tamen Seleuco filius nomine Demetrius. Verum post Ptholomeum Euergetem regnauit in Aegiptum Ptholomeus Soter. Et huic successit Ptholomeus Epiphanes. Epiphanes quoque reliquit filios

- 720 duos. Quorum unus Philometor, et alter nomen habuit Fyscon.
 His etiam temporibus apud Kartaginem quoque
 Hannibal Amilcaris filius Penorum id est
 Affricanorum imperator est institutus, fatale non tam
 Romanis quam ipsi Affrice malum. Qui cum esset nouem
 725 annis natus, iurauit se Romanis nunquam futurum amicum.
 Et factus imperator, ut Romanorum peruaderet regnum
 Pyreneos montes transgressus, inter ferocissimas Gallorum
 gentes ferro uiam aperuit. Et a Pyreneo ad Alpes
 pertingens, cum Scipione Romanorum tunc consule
 730 conflixit et superauit. Et item apud Taximenum lacum
 Romanum consulem Flaminium interfecit, et eius
 exercitum penitus deleuit. Sed et alia uice apud Cannas
 uicum Apulię Lucius Emilius Paulus et consulares
 atque pretorii uiri XX ab eo sunt interfecti, et
 735 plurimi senatores capti et occisi, uiri quoque nobiles
 trecenti. Varro quoque consul cum quinquaginta fugit
 equitibus. In illa preterea pugna pedestrium uirorum
 XL milia et equitum tria milia quingenti periere.
 Hannibal autem in testimonium uictorię suę tres modios
 740 aureorum anulorum Carthaginem misit, quos ex manibus
 interfectorum equitum Romanorum detraxerat. Itaque pene
 omnes Romane spei uires in eo certamine perierunt, et adeo
 desperauerunt Romani, ut de derelinquenda Italia
 nouisque sedibus exquirendis consilium ineundum putarent.
 745 Sed et demum in Hispania duo germani Scipiones,
 Romanorum consules, a ducibus Hannibalis interfecti
 sunt. Sed horum nepos Scipio qui cognominatus est
 Affricanus, imperium in Hispania proconsulare sortitus,
 in ultionem patris et patrui animum intendit, et
 750 Pyreneum transgressus, Penorum ducem Hasdrubalem
 superauit bello, et castris exiit, et omnem Hispaniam a
 Pyreneo usque ad Oceanum in prouinciam redegit. Et tunc
 tandem Hannibal in Affricam redire compulsus est, ut
 fessis Karthaginiensibus subueniret. Quem Scipio bello
 755 susceptum superauit. In ea pugna interfecta sunt
 Carthaginiensium XX milia quingenti, et octoginta
 elephanti capti uel occisi. Demum quoque Carthago a
 Romanis deleta est, quę XXX milibus passuum muro amplexa
 tota pene mari cingebatur, absque faucibus quę
 760 tribus milibus passuum aperiebantur. Porro hic locus
 murum XX pedes latum habebat saxo quadrato in altitudinem
 cubitorum (**fol. 11v**) XL. Arx uero eiusdem urbis cui Byrse
 nomen erat amplius quam duo milia passuum tenebat. Ex
 una parte murus communis erat urbi et Byrse, imminens
 765 mari. Diruta et concremata est ipsa ciuitas anno a
 conditione sua septingentesimo. Sicque tandem bellum
 Punicum est finitum.

Dido a Sidonia in Affricam transiens tantum terrę dari
 sibi ab Affris obtinuit, quantum bouis corium teneret.

Quod accipiens subtiliter illud lacerauit et in corrigiam extendit; qua corrigia amplius quam duodecim milia passuum terrę circumdedit. Ibique arcem edificauit cui Byrse nomen inposuit.

In Numidia tunc amicus Romani populi Micipsa regnabat. Quo defuncto regnauit Iugurtha qui contra se bellum mouit
 770 Romanorum, propter necem Adherbalis et Hiensalis liberorum Micipse. Hac occasione expugnata est primum Numidia a Metello consule, et demum a Mario domita. Sed et Mauritania quam Boccus rex tuebatur a Romanis est subacta. Cantabri denique, Gallicii et Lusitani Hispanię populi uno
 775 pene prelio sunt superati. In Italia quoque Epyrote, qui in Illirico cum Pyrro rege suo contra Romanos conspirauerant, primum pace molliti, demum uero cum Achiuis et Thessalis edomiti, Romano subacti sunt iugo; indeque fortuna Romana non contenta terminis Italię
 780 cepit se porrigere ad procul posita regna. Nam et ipso ferme tempore Attalus rex Asię, humanis rebus excedens, per testamentum suum Romanos sui constituit heredes regni.

Sed ut ad Hebraicam reuertar historiam, extinctis iam uaria sorte Alexandri Magni ducibus, regnauit in Syria
 785 iam dictus Anthiocus Illustris, filius Anthiochi regis, in anno centesimo tricesimo septimo regni Grecorum. Onias in illis diebus Hierosolimis summus pontifex habebatur. Cui frater Iason eripere sacerdotium cupiens, cepit Iudaice legis iura non in occulto uiolare, sed palam omnibus
 790 destituere, quasi sacerdotium quod affectabat aliter quam scelere consequi non ualeret. Ausus est enim sub ipsa templi arce gymnasium construere, et optimos quosque ephëborum in lupanaribus ponere, eosque qui erant Hierosolimis Antiochenos scribere. Sed hoc impii et non
 795 sacerdotis Iasonis nefarium et inauditum scelus ultio diuina consecuta est. In leges quippe diuinas impie agere non cedit impune. Vnde post triennium ipse Iason qui Dei iura uiolauerat, et germanum proprium captiuauerat, iussu regis Antiochi expulsus est in Amanitidem
 800 regionem, et Menelaus quidam de tribu Beniamin sacerdotium optinuit. Verum huius Menelai factione Onias pius pontifex dolo peremptus est per quendam regis suffectum Andronicum. Et non multo post Menelaus motus est sacerdotio, succedente sibi fratre Lisimaco. Sed
 805 cum nec sic malis desisteret, tandem postmodum deiectus de turri L cubitorum infelicem exhalauit animam. Lysimachus quoque, iam multo templi auro exportato, plebeio concursu secus erarium lapidatus interiit.

Post hæc autem prefatus rex Antiochus ascendens
 810 Hierosolimam, intrauit in sanctuarium cum superbia et tulit altare aureum, et candelabrum, et mensam propositionis, et uelum et cętera templi ornamenta, (**fol. 12r**) et regressus est Anthiochiam. Demum uero precepit omnibus regni sui

gentibus ut esset populus unus, et prohibuit in
 815 templo Domini fieri holocausta et sacrificia,
 precepitque Iudeis coinquinari ęscis immundis, ut
 transgrederentur mandata Dei. In illis diebus quidam
 Eleazarus etate prouectus compellebatur carnem
 manducare porcinam. Sed ille “Non est”, inquit, “dignum
 820 Eleazarum nonagenarium transire ad uitam alienigenarum.”
 Et amplectens potius gloriosam mortem quam odibilem
 uitam, multis fatigatus supplitiis decessit, iunioribus et
 uniuerse genti suę magnum uirtutis exemplum et
 fortitudinis derelinquens.

De martirio septem fratrum Machabeorum.

825 Contigit ętiam eodem tempore septem fratres cum
 matre ad similem cybum flagris et taureis compelli, in
 presentia crudelissimi regis. Sed et hii magis elegerunt
 cruciatibus interfici, quam contra ius et fas carnes manducare
 porcinas. Ad ultimum uero passa est sancta et memorabilis
 830 mater eorum, quę pereuntes VII filios sub unius diei articulo
 ęquanimitate contemplata fuerat. Sed et alię duę mulieres
 delatę sunt natos suos circumcidisse; quas pueris suspensis,
 cum publice per ciuitatem circumduxissent, de muro
 precipitauerunt. Preterea apud quemcumque
 835 inueniebantur libri testamenti Domini, et quicumque
 obseruabant legem Moysi, secundum regis edictum
 trucidabantur. Qua de causa territa populi multitudo
 reliquit legem Domini secundum iussum regis Antiochi,
 et sacrificabat idolis, et infrungebat sabbatum, et
 840 edificabat sibi aras et templa et idola secundum
 ritum gentium; nec simpliciter se Iudeum quisque fatebatur,
 sed studia Grecorum emulabantur, et eis per omnia consimiles
 fieri cupiebant, quos hostes et peremptores habuerant.

De Iuda Machabeo.

In illis diebus Iudas Machabeus
 845 secesserat in desertum, et ibi inter feras uitam cum
 suis agebat, ne particeps esset coinquinationis et
 preuaricationis. Sed quamuis pauci numero forent hii qui
 cum illo morabantur, ita tamen multitudinem gentium et
 duces Antiochi regis bellis contriuerunt creberrimis, ut et
 850 templum quod erat Hierosolimis recuperarent, et leges que
 abolende erant eorum felici pertinacia restituerentur.
 Vnde manifeste claruit, quod nullę essent uires hominum
 aduersus Deum. Interea tamen Anthiocus rex, cum
 conceptam nequitiam Deo inpediente perficere non ualeret,
 855 ira tumens Hierosolimam properabat. Quo dum tenderet,
 contigit ut de curru corrueret, sicque graui collisione
 membrorum atritus lecto decubuit, et miserabili languore diu
 fatigatus interiit. Reliquit tamen heredem paruulum

860 filium Antyochem, quem Eupatorem appellauit. Quod
audiens Demetrius Seleuci filius, cuius supra meminimus, a
Roma qua tenebatur obses latenter egressus in Syriam
uenire curauit. Vbi secundo fauore populi susceptus, mox
conducticium exercitum aggregauit, et paternum regnum
865 sibi uindicauit, et postmodum pupillum Eupatorem
et tutorem eius Lysiam comprehendens
partier interfecit. (**fol. 12v**) Ad quem accessit
sceleratissimus Alchimus de genere Aaron,
Onie uidelicet summi pontificis frater, sed nichil
dignum sacerdotii in se retinens. Cum enim offensionis
870 tempore propter assentationem regis Anthiochi sponte
coinquinatus fuisset, populo Dei detrahare et regem cepit
inflammare multis sermonibus aduersus Iudam Machabeum.
Dicebat enim: “Hii qui dicuntur Asidei Iudeorum quibus
preest Iudas Machabeus bella nutriunt, et seditiones
875 mouent, nec paciuntur regnum esse quietum. Vnde ego
defraudatus parentum gloria, dico autem summo sacerdotio,
ueni huc, quidem primum utilitatibus regis fidem seruans,
secundo etiam ciuibus consulens. Nam predictorum
prauitate uirorum uniuersum genus nostrum ualde
880 uexatur. Sed de his singulis oro te rex, ut et regioni
et generi nostro secundum peruulgatam omnibus
humanitatem tuam prospicere digneris.” Tunc misit rex
Hierosolimis Nichanorem principem elephantorum, ut et
Iudam Machabeum comprehenderet, et Alchimum
885 sacerdotem constitueret. Alchimus autem fere beluę
animum gerens, cum Hierosolimam uenisset, et pretio
sacerdotium comparauisset, ne quod ius et fas
inuolatum pretermitteret, iussit destrui muros domus
sanctę interioris, opera uidelicet sanctorum
890 prophetarum, expletis trecentis tribus annis quo
remeauerat Iudeorum populus ex Egipto. Sed horum
criminum penas miser diu uitare non potuit. Subito enim
obclusum est os eius et loqui non potuit, sed
dissolutus paralisi miserabiliter expirauit. Sicque
895 deficientibus sacerdotibus de genere Aaron, et
Iuda Machabeo pro patrię legibus decertante sorte
bellica iam defuncto, Ionathas frater eius adeptus est
principatum Iudeorum, simulque sacerdotium.

Interea uero regem Demetrium Alexander Eupatoris
900 filius interfecit. Genuerat tamen Demetrius duos filios.
Quorum maior natu Demetrius memoratum postmodum
interfecit Alexandrum. Qui multis etiam preliis Parthos
fudit, sed ab his tandem comprehensus in Hirchaniam
exulauit. Verum rex Alexander filium suum nondum
905 adultum Trifoni cuidam militi suo nutriendum tradiderat.
At ille sperans Demetrium adolescentem esse defunctum,
occiso pupillo Antiocho (sic enim puer nominabatur quem
Tripho tueri debebat) regnum Syrię inuasit. Quo cum

- potiretur, Jonathan fratrem Iudae summum pontificem
 910 Iudeorum dolo captum interemit. Tripho quoque non multo
 post ab Antiocho fratre Demetrii, qui in Asya educabatur,
 in bello uincitur et occiditur, rursusque regnum Syrie
 ad sobolem Demetrii reuertitur.
- Ionathe uero Symon frater eius successit. Post
 915 Symonem autem peruenit sacerdotium ad filium eius Iohannem.
 Qui aduersus Hircanos dimicans, Hircani nomen accepit.
 Hyrchano uero successit Aristobolus. Aristobolus autem
 factus est rex et sacerdos. (**fol. 13r**) Et Aristobolo successit
 rex et sacerdos pariter Alexander. Alexander quoque
 920 moriens reliquit superstites filios suos, Aristobolum
 scilicet et Hircanum. Sed donec adoluerent pueri,
 Alexandram coniugem suam temperamento regali preesse
 uoluit, simul arbitram statuens cuinam potissimum illorum
 duorum summum sacerdotium committeret. Illa Hyrchanum
 925 in sacerdotio patri sustituit propter senioris etatis
 prerogatiuam, Aristobolo fratri nichil publicorum
 committens offitiorum. Post Alexandrę uero mortem
 Aristobolus inuasit regnum, ac demum Hyrchanus
 sacerdotii dignitatem ei dimisit. Postea uero idem
 930 Hircanus, excitatus ab Antipatro patre Herodis, primum
 ad Arabię regem se contulit, facti penitens, ac demum
 Pompeio Romanorum duci, qui in Syria Tigranem regem
 debellaturus aduenerat, querimoniam super fratre suo
 detulit. Qua occasione idem Pompeius consul Romanorum
 935 urbem Hierosolimam obpugnauit, et templum polluit, et
 Aristobolum pontificem uinctum cum liberis Romam
 misit. Hyrchano uero pontificatum reliquit, et memoratum
 Antipatrum procuratorem totius regni constituit. Sicque
 deinceps gens Iudeorum tributaria Romano facta est
 940 imperio. Et ita sicut dictum est Aristobolus et
 Hyrchanus fratres, de regno inter se dimicantes, primi
 occasionem prebuere Romanis ut Iudeam inuaderent.
- In illis etiam diebus tam supra nominatus Pompeius
 quam Gabinius consules Romanorum totam Syriam
 945 Romanis subactam redegerunt in prouincię
 formam; et sic paulatim Oriens Romano
 subici cepit imperio. Porro Gabinio Crassus
 successit. Et regi Syrię Ptholomeo
 Alexandro successit Ptholomeus
 950 Dionisius.
- Interea uero Cęsar Gallorum gentem ferocissimam
 multis preliis expugnauit. Nauibus denique in Brittanniam
 transuectus, Romanum imperium ultra terrę limitem mare
 uidelicet Oceanum dilatauit. Quod totum intra decennium
 955 consummauit. Quo transacto decerni sibi a senatu Romano
 postulauit alterum consulatum. Contradictum est a Marcello
 tunc consule, adnitente Pompeio. Deinde decretum est a
 senatu, ut in urbem non nisi dimisso ueniret exercitu. Quod

960 Cēsar grauitē tulit, et contractis undique uiribus
 Romam hostiliter contendit. Et Rubicone fluuio
 transmeato Ariminum cepit, et Rauennam se contulit. At
 Pompeius et omnis Romanorum senatus, crescentibus
 Cēsarīs uiribus trepidi, tanquam Italia pulsi Greciam
 adierunt, Dirachium gerendi belli sedem eligentes. Cēsar
 965 autem, cum iam aduersus Pompeii duces multa peregisset
 certamina, tandem Romam intrauit, et ex erario publico
 fractis ianuis pecuniam tulit, quam suis militibus erogauit.

Interea uero apud Dirachium multi reges
 Orientis ad Pompeium cum auxiliis (**fol. 13v**) conuenere.
 970 Quod audiens Cēsar, agmine preparato per Epyrum in
 Thessaliam uenit. Pompeius autem cum maximis copiis
 subsecutus est. Itaque instruitur ibi acies utrinque.
 Pompeius octoginta et octo cohortes ordine triplici
 collocauit. Fueruntque in exercitu eius peditum XL milia
 975 et equites in sinistro cornu sexcenti, et in dextro
 quingenti. Preterea reges multi senatoresque
 et equites Romani plurimi. Contra Cēsar similiter
 octoginta cohortes triplici ordinauit dispositione. In
 exercitu Cēsarīs fuere minus quam XXX milia peditum,
 980 et equites mille. Sed dum utrinque certaretur, tandem
 uniuersus Pompeii fugit exercitus. Cēsa sunt in eo prelio
 Pompeianorum militum duodecim milia, et centuriones
 XXXIII. Pompeius fugiens onerariam nauim nactus in
 Asyam properauit, et inde per Tyrum in Egyptum
 985 transiit, ibique statim ut litus attigit, iussu
 Ptholomei adolescentis in gratiam Cēsarīs uictoris
 occisus est.

De Pompeii morte.

Pompeio uero interfecto, Cesar Syriam peruagatus
 Alexandriam uenit, ubi Alexandrinis petentibus prefatum
 990 Ptholomeum adolescentem Alexandria regno donauit. Qui
 tamen ilico contra Cesarem rebellauit, et bellum
 instruxit. In quo bello referuntur cēsa hominum
 XX milia, et duodecim milia cum LXX nauibus dedita.
 Vnde territus Ptholomeus scapham ascendit ut fugeret.
 995 Sed multis post eum in eadem scapha insilientibus, mersus
 necatusque est. Cuius dum corpus ad litus deuolutum
 fuisset, inditio lorice aureę cognitum fuit. Quam cum
 Cēsar Alexandriam premisisset, Alexandrinos
 desperatione ad deditionem coegit. Quibus patris
 1000 rursus regnum Egypti Cleopatre dedit. Demum uero
 Syriam peruagatus, Pharnacem in Ponto deuicit, indeque
 secundo Romam regressus, dictator et consul est
 appellatus. Deinde in Affricam transiens, omnes magni
 Pompeii duces atque nepotes debellauit. Confluxit
 1005 ergo apud Mundam flumen uel ciuitatem aduersum Pompeii duces
 Labienum atque Actium Varum, et superauit. Sed et filiam

Pompeii Pompeiam, Faustum et Sillam, Affranium et Petreium interfecit. Cato uero apud Vticam sese interemit.

De Cesaris interitu.

- 1010   Indeque rursus Romam reuersus, rerum
summam ac potestatum solus sibi presumpsit, quod Greci
monarchiam uocant. Sed dum ibi rei publice statum contra
morem maiorum clementer instaurat, auctoribus Bruto et
Cassio in curia XX tribus uulneribus confossus interiit,
1015   post annos tres et menses sex quam imperare ceperat.
In hac coniuratione CCLX conscios fuisse ferunt. Romanus
uero populus dolore stimulatus Capitolium cum
auctoribus cedis incendere uoluit; apud quos etiam ita
postmodum memorabilis factus est ut omnes post illum
1020   imperatores Cesares noncupentur.
- Hac denique tempestate, cessante iam regno ac legitimo
sacerdotio Iudeorum, Herodes alienigena uir, Antipatris
memorati principis et matris Cypridis Arabię filius, a
senatu Romano suscepit regnum Iudeorum. Qui (**fol. 14r**) cum
1025   inrepsisset contra ius et fas Iudaice gentis in honorem
indebitum, cepit in sacerdotium indignissimos et ignobiles
quoque substituere, quos ei uoluntas aut casus dedisset.
Vestem quoque summi pontificis obclusam sub suo tenebat
signaculo, nec unquam eius usum potestatemue permisit
1030   pontificibus sui temporis. Et ut suam sobolem regio
Iudeorum generi commisceret, abiecta Doside uxore quam
priuatus acceperat copulauit sibi Mariannem neptem
regis Aristoboli, filiam Hyrchani summi pontificis
Iudeorum. Sed huius mulieris expetita societas, sicut
1035   post declarabitur, eius potentiam potius inclinauit quam
extulit, et domesticis affecit doloribus. Nam cum
sequitur nobilitatem incidit perturbationem, qua sibi
domus propria non conueniret.
- Verum unctione legitima Iudaice gentis cessante
1040   imminebat secundum sermonem propheticum expectatio gentium
Dominus noster Iesus Christus. Qui uerus rex et sacerdos de
regum atque pontificum genere carnem assumens, uenit mundo
salutarem afferens fidem, in qua populum gentilem atque
Iudaicum sanctificando sibi conecteret et uniret.
- 1045   Natus est autem sua ordinatissima distributione anno
memorati regis Herodis tricesimo primo, qui est secundum
Hebreos ab origine mundi annus quater millesimus nongentesimus
et quinquagesimus primus. Porro sicut beatus Maximus in sermone
de Pascha testatur, et quemadmodum Greci calculatores computant,
1050   est quinquies millesimus quadringentesimus septimus.

De quatuor regnis mundi.

Denique notandum est quia per quattuor mundi

cardines per succedentia tempora quattuor regnorum
 principatus ante Christi natiuitatem in mundo fuere,
 distinctis gradibus eminentes, Babilonium scilicet ab
 1055 oriente, et a meridie Carthaginiense, et a septentrione
 Macedonicum, quod Grecorum appellatur, et ab occasu Romanum.
 Sed inter primum atque nouissimum, id est inter Babilonium et
 Romanum, quasi inter patrem senem et filium paruulum
 breuia mediaque regna uenerunt, Affricanum uidelicet et
 1060 Macedonicum. Carthago enim Affrice metropolis non
 tantum in Syciliam et Sardyniam, sed et in Hispaniam
 regni sui limitem extendisse uisa est.

Et iterum est notandum, quia sicut Belus obscure
 primum regnasse refertur, demum uero clarius latius ac
 1065 magnificentius Ninus filius eius, ita et Romę Iulio successit
 longe felitior Octauianus Augustus. Et iterum est pariter
 intimandum, quia quemadmodum natus est Abraham patriarcha
 ex cuius semine Christus processit anno regis Nini
 XL tercio, ita postmodum idem mundi Saluator natus est
 1070 anno Octauiani Augusti XL secundo. Igitur qui mundi
 terciam sancti Habraę fide illuminauit ętatem, ipse
 ętiam sextam sua natiuitate et sui sacratissimi
 sanguinis effusione purificauit, sanctificauit et renouauit.

Hoc quoque non est silendum, quia a regno
 1075 Herodis usque ad supremam Iudaici regni eursionem, quę
 facta est sub Romanis imperatoribus Vespasiano et
 Tyto, fuerunt principes sacerdotum (**fol. 14v**) templi
 Domini XX^{ti} et octo, per annos centum et LXX. Hęc nunc
 de statu Iudaici populi et templi dixisse suffitiat.

De philosophis gentilium.

1080 Hoc tamen non silebo, prophetas eiusdem gentis tam
 ętate quam sapientia gentiles philosophos precessisse, ne qua
 gens de antiquitate suę sapientię super patriarchas et
 sanctos prophetas quibus diuina inerat sapientia ulla se
 uanitate iactauerit. Regnante quippe Romulo, cum iam
 1085 regnaret in Iudea rex Ezechias, clauit Tales Milesius
 unus de VII sapientibus, qui astrologię numeris
 comprehensis defectum solis et lunę predicere cepit.
 Ipse etiam aquam rerum putauit esse principium. Cui
 successit Anaximenander eius auditor, qui mutauit de rerum
 1090 natura opinionem, et non ex humore, sed ex suis
 propriis principiis quasque res nasci putauit, et earum
 rerum principia esse credidit infinita. Regnante etiam in
 Iudea Sedechia, et apud Romanos Tarquinio Prisco,
 Pitacus Mitilenus alius de septem sapientibus
 1095 clauit. Porro Anaximenander Anaximenem discipulum et
 successorem reliquit. Anaxagoras uero et Xenophanes
 phisici captiuitatis Iudaicę tempore clauere. Sed et
 Diogenes fuit auditor Anaximenis, et Archelaus
 Anaxegore et Socrates Archelai discipulus, Platonis

1100 magister. Et cum Tales in humore, et Anaximenes in aere,
 Stoici uero in igne, et Epicurus in athomis causam
 principiumque rerum esse dixissent, Plato laudatur
 philosophiam primus in tres partes distribuisse,
 1105 moralem scilicet quę in actione seruatur, naturalem quę
 contemplationi deputatur, et rationalem qua uerum
 determinatur a falso. Proinde Platoni successit
 Apuleius, et Apuleio Hermes Egyptius, quem
 Trimegistum uocant. Verum etiam illo tempore quo
 captiuus Dei populus in Babilonia tenebatur, floruisse
 1110 Samius Pyttigoras fertur, a quo ceperunt appellari
 philosophi. Qui interrogatus quid profiteretur,
 philosophum id est amatorem sapientię se esse respondit,
 quoniam sapientem se profiteri arrogantissimum sibi
 uidebatur. Eodem etiam tempore reliqui V sapientes
 1115 claruisse feruntur. Quorum nomina hęc sunt: Salon
 Atheniensis, Chilon Lacedemoniensis, Pyrandrus
 Chorintus, Cleobolus Lydius et Bias Priameus.

Nomina septem sapientum.

Sed hii licet quodam genere uite laudabili ceteris
 prestarent hominibus, nichil tamen monimentorum quod ad
 1120 litteras attinet posteris reliquerunt, nisi quod Salon
 quasdam leges Atheniensibus dedisse perhibetur. Orpheus
 tamen, Linus atque Museus prophetis Hebreis annis
 repperiuntur esse priores. Sed his omnibus nonne
 antiquior et sapientior esse Abraham repperitur, qui
 1125 Deum credidit conditorem esse cęli et terre? Quid et
 Enoch sanctus, qui fuit VII^{mus} post Adam quique in
 canonica Iudę epistola legitur prophetasse, et Noe
 patriarcha, quem prophetam non inmerito dixerim, nonne his
 omnibus antiquiores fuere, et sapientes illos sapientia
 1130 precessere? Moyses etiam iam philosophos (**fol. 15r**) omnes
 nonne cernitur sapientia precessisse, qui sine scrupulo
 ullo Deum fecisse cęlum et terram et omnia quę in
 eis sunt et scripsit et credidit? Et cum apud omnes
 gentiles philosophos, qui suorum monimenta dogmatum
 1135 seculo reliquerunt, de rerum natura tanta inueniatur
 dissonantia, ut non facile quis inuenerit cuius opinioni
 debeat acquiescere, isti theologi, licet non fuerint
 contemporanei aut condiscipuli, inter se tamen concordēs
 et in nullo dissentientes inueniuntur. Quid et de Dauid
 1140 rege beato cuius delicta Dei sunt pietate deleta, et de
 Salomone eius filio, qui bonis initiis malos habuit exitus,
 de Deo tamen prophetasse cognoscitur, et de Esaya qui
 multo plura quam alii de ipso prophetauit, ita ut a
 quibusdam euangelista potius quam propheta uocetur?

Fides sanctorum patrum antiquorum.

1145 Et de ceteris eque dixerim Hebreorum prophetis, qui
 omnes uerum illum coluerunt Deum, qui naturis a se
 creatis et subsistendi et mouendi initia finesque
 constituit. Qui rerum causas habet, nouit atque disponit.
 Qui uim seminum condidit. Qui rationalem animam quod
 1150 animus dicitur quibus uoluit uiuentibus indidit. Qui
 hominibus sermonis facultatem usumque donauit. Qui
 munus futura dicendi quibus placuit spiritibus
 inspirauit. Qui per quos placet futura predicit, et per
 quos placet ipse malas ualitudines pellit. Qui bellorum
 1155 ipsorum, cum sic emendandum et castigandum est genus
 humanum, exordiis et progressibus finibusque moderatur. Qui
 mundi huius ignem uehementem et uiolentissimum pro
 inmensae naturae temperamento et creauit et regit. Qui
 maris et uniuersarum aquarum Creator est et gubernator.
 1160 Qui solem fecit, corporalium clarissimum luminum,
 eique uim congruam dedit et modum. Qui ipsis etiam
 inferis dominationem suam potestatemque non subtrahit.
 Qui semina et alimenta mortalium siue arida siue liquida
 naturis competentibus attributa sustituit. Qui terram
 1165 fundauit ac fecundauit, et fructus eius animalibus et
 hominibus largitur. Qui lunam statuit in locum suum.
 Qui stellas fecit et earum numerum nouit. Qui uias
 celestes atque terrestres locorum mutationibus prebet.
 Qui humanis ingeniis quae creauit etiam scientias artium
 1170 uariarum ad adiuuandam uitam naturamque concessit. Qui
 coniunctionem maris et feminae ad adiutorium propagandae
 proles instituit. Qui hominibus, quem focus et luminibus
 adhiberent, ad facillimos usus munus terreni ignis
 indulsit. Dei denique illi sancti theologi Spiritu
 1175 afflati multa non solum de rerum natura, sed et de Dei
 secreta et inscrutabili essentia nobis scriptis suis
 pronuntiauerunt, scilicet quod nullis sit locis inclusus,
 nullis uinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex
 nulla parte mutabilis, implens celum et terram presente
 1180 potentia, sed non propria indigente natura, et quod
 ita amministret omnia quae creauit, ut etiam ipsa
 proprios exercere et agere motus sinat. Et quamuis nichil
 esse possit sine ipso, non sunt tamen quod ipse. Agit
 autem multa per angelos. Sed quamuis propter aliquas
 1185 causas hominibus angelos mittat, non tamen ex angelis
 (fol. 15v) homines sed ex se ipso sicut angelos
 beatificat, et ab hoc uno et uero Deo omnes illi uitam
 sperauerunt eternam. Expectabant quoque uenturum in
 terris unicum Filium eius, ut pro humana salute carnem
 1190 assumeret ac sanguinem suum effunderet, utque ex illo
 sacrificio singulari a peccatis omnibus mundaremur, et deinde
 eius Spiritus in cordibus nostris dilectione diffusa,
 qua omnes superaremus difficultates, in eternam
 requiem, et contemplationis eius ineffabilem
 1195 dulcedinem ueniremus. Haec omnia ab eis nobis sunt

significata et prenuntiata. Et hæc propter uitam æternam
fidelium in Christo et impleta credimus, et
impleri cernimus et implenda confidimus. Quicumque
autem de his secundum eos sapiunt, non secundum
1200 homines sapiunt, sed secundum Deum qui per eos locutus
est. Organa enim Dei fuerunt, et sapientes theologi,
non sibi inuicem dissidentes, sed uno quasi diuina
armonia corporis instrumento ueritatem personantes.
Quidquid ergo ab eis est dissonum, non dubitari debet
1205 esse falsissimum. Multa etiam alia super his erant
dicenda, sed quia liber iste nimis extenditur, ratio
moderationis exigit, ut iam terminetur.

PROLOGVS LIBRI II

Igitur quoniam iocundum est sapienti sacras historias
nosse, quarum sola superficies solet ab humanis mentibus
nebulas erroris abigere et eas ad imaginem ueritatis
adducere, curabo nunc iuxta historię textum legentibus
5 notificare, quomodo processit in mundo recta eruditio
fidei per quosdam gradus et articulos ętatum ac temporum,
et quomodo Vetus Testamentum euuangelicis ministravit
principiis in prefiguratione diuinorum sacramentorum, sicut
uirilem ętatem solet ętas puerilis precedere.

De tertia mundi ętate.

10 Igitur quamuis ab ipsa mundi origine
in tota mundi latitudine non nisi duas societates hominum
comperimus extitisse (cum tot tantęque gentes, per
eundem orbem diuersis ritibus moribusque uiuentes,
multiplici linguarum, armorum uestiumque sint uarietate
15 distincte), quas ciuitates duas merito possumus appellare,
quarum una ciuitatum predestinata est regnare cum
Deo et altera perire cum diabolo, tertia tamen
mundi ętate, cum iam omnes gentes per orbem
diffuse, benefitorum Dei et sue conditionis oblite,
20 insensibiles pro eo colerent creaturas, elegit Deus Abraham
uirum sanctum, cuius exemplo mundum ad agnitionem sui
conuerteret et ab erroris precipitio liberaret. Cui
ętiam circumcisionis notam imposuit, quod nostre
regenerationis signum fuit, qua post communem carnis
25 generationem, qua seculo nascimur, Deo regeneramur per
aquam et Spiritum Sanctum.

De quarta.

Quarta uero mundi ętate idem Deus et Dominus per ignem
Moysi de rubo primum locutus est, ut educeret Israheliticum
populum de Egipto, ac demum quadraginta diebus ac noctibus
30 ipsius iterum tentus alloquio scriptam in tabulis legem
meruit suscipere, qua idem Dei populus frueretur donec
ueniret Christus, qui interiorem sensum legis eiusdem
ecclesię sue data Sancti Spiritus gratia reseraret;
Hac ipsa ętiam ętate construxit idem Moyses Deo in
35 (**fol. 16r**) heremo tabernaculum, quod uniuersalem
presentis seculi significabat ęcclesiam, et archam
testamenti, per quam Christus designabatur in quo
sunt omnes sapientię diuinę thesauri repositi, et
candelabrum, per quod sancta predicatio quę iter
40 lucis euntibus ad uitam ostendit exprimitur, et mensam,

per quam sancta significatur scriptura, et alia multa,
in quibus expressit nimis alta presentis ecclesie sacramenta.

De quinta.

Quinta denique mundi etate Salomon rex
45 pacificus templum illud nobilissimum in Hierusalem
extruxit, in quo etiam nonnulla imago rei future precessit.

De sexta.

Sexta quoque mundi etate Christus Dei et
hominis mediator mundo apparuit et mortem crucis
pertulit, ut mors, quam uite constat esse contrariam,
eius morte instrumentum fieret per quod transiretur ad
50 uitam. Demum uero surgens a mortuis misit de celo
Spiritus Sanctum suis apostolis in Hierusalem
constitutis, qui eis omnium reserauit mysteria
scripturarum, et attulit noticiam diuersarum linguarum.
Indeque dispersi sunt super faciem uniuerse terre,
55 baptizantes ubique in nomine Patris et Filii et Spiritus
Sancti. Tunc adimpletum est quod scriptum est: *Ex Syon
exibit lex, et uerbum Domini de Hierusalem.*

De sacramentis ecclesiasticis.

Inde enim procedens uerbum Domini per totum emanauit
mundum, et extunc cepit in terris edificari turris non ex
60 lapidibus ac cementis, sed ex diuersis populis et linguis,
cuius cacumen penetrat celum. Que turris Syon spiritualiter
appellatur, quod speculatio interpretatur. Speculatur
enim futuri seculi magnum bonum, quod preparauit Deus
diligentibus se. Hec etiam Dei sponsa, propter numerosam
65 quam ei cotidie parit filiorum sobolem per baptismatis
sacramentum, merito potest appellari. Ipsa quippe suo
redemptori Christo intellectualiter adherens, corporeo si
dici fas est amplexu, ueris impletur fecundaturque
uirtutibus. Cui quasi sue noue nupte nouus sacerdos noua
70 tradidit sacramenta, inposuitque ei onus leue et iugum
suaue, ut quanti penderet eam intelligeret. Dedit quippe ei
pro circumcisione, que plebem Hebraicam non mediocriter
onerabat, sancti baptismatis sacramentum, et pro
diuersorum specie sacrificiorum suum sacrificandum et
75 edendum corpus et sanguinem. Cuius ueri sacrificii
multiplicia uariaque signa erant sacrificia prisca
iustorum. Igitur prima lex uelud pedagogus rudibus
atque carnalibus hominibus primum posita est, erudiens
eos uel peccare prohibens metu pene presentis, secunda
80 uero sublimiorem uite uiam iam eruditis sine
interminatione pene presentis ostendit. Non decebat ergo
ut euangelica perfectio precederet Mosaycam legem.

Nam queque perfecta solent esse posteriora.

- 85   His ita se habentibus restat etiam nunc ut de Parthis,
qui diu in Perside regnauerunt, aliquid dicam, antequam
propositum opus attingam. Tantum enim regnum silentio
preterire non debeo. Cum Parthis quippe Romanus
populus orbis imperium legitur diuisisse. Sed quia
90   Parthi Scitharum exules extitere sicut ipsorum uocabulo
deprehenditur (Scithico enim sermone parthi exules
appellantur) de Scitharum regno prius pauca narrabo,
quamquam ordo preposterus esse uideatur, quoniam quidem post
Pompeii et Cęsarıs bella, quę iam digessi, de Vesoge
rege Egypti, et de Amazonum regno, et de introitu Cyri
95   in Scythiam, quę ante Cęsarıs ortum contigerunt,
tractabo.

LIBER II

(fol. 16v) Scitharum igitur gens antiquissima, sub
septentrione posita, ab uno latere Ponto, ab altero uero
montibus Ripheis et Asya a tergo terminatur. Sed
Scythę non minus illustria principia quam imperia
5 habuere, nec uirorum magis quam feminarum uirtutibus
claruere, quippe cum uiri hos de quibus acturi sumus
Parthos Bactrianosque, feminae uero eorum Amazonum
regna condiderint. Itaque res gestas uirorum mulierumque
considerantibus incertum est uter apud eos sexus
10 illustrior fuerit. His tamen Vesoges rex Egypti primus
bellum intulit. De cuius aduentu Scythę certiores facti,
ultra ei obuiam processere. Quos cum rex aduenire
cognouisset, in fugam uertitur, et exercitu cum omni
bellorum apparatu derelicto in regnum se recepit. Scythae
15 uero destitutum inuadentes exercitum fugauerunt et
interemerunt. Indeque reuersi, Asyam perdomitam
uectigalem fecerunt, modicum tributum eis magis in
titulum imperii quam uictorię premium inponentes.
Nichil enim uictores preter gloriam concupiscunt. Igitur
20 his Asya per mille quingentos annos uectigalis fuit.
Pependi tributum finem Ninus cuius supra meminimus rex
Assyriorum inposuit.

De regno Amazonum.

Scythę preterea, per incultas solitudines errare soliti,
non agrum exercent, sed uxores et liberos secum in plaustis
25 uehunt, coriis ymbrem et hiemis asperitatem euitantes.
Armenta et pecora cum eis gradiuntur; lacte et melle
uescuntur. Gens laboribus et bellis aspera, uires corporum
inmense. Horum denique uirgines uitam suam non otio neque
lanificio, sed armis et equis ac uenationibus dudum
30 exercebant, inustis infantum dexterioribus mammis, ne
sagittarum ictus impediretur. Vnde Amazones appellabantur.
Duę his reginę fuere, Marthesia et Lampedo. Quę in duas
partes agmine diuiso, opibus aucte, bello terminos defendebant.
Et ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte
35 predicabant. Itaque maiore parte Europę iam sibi subacta,
Asię quoque nonnullas ciuitates post prefati Nini
regis interitum occupauerunt. Ibique Epheso multisque
aliis urbibus conditis, partem exercitus cum ingenti preda
domum dimiserunt. Relique uero, quę ad tuendum Asię
40 imperium remanserant, concursu barbarorum cum Marthesia
regina interficiuntur. In cuius locum filia eius Orithia
regno succedit. Cui preter singularem belli scientiam
eximia seruare in omne æuum uirginitatis ammiratio fuit.
Denique Amazonum uirtute excitus Hercules, longis nouem
45 nauibus preparatis, comitante principum Grecie iuuentute,

eas inopinantes aggreditur. Duę tunc sorores Amazonum regna regebant, Antiope et Orithia. Sed Orithia foris bella gerebat. Hercules uero, cum ad littus Amazonum naues applicuisset, incautas et inermes
 50 subitaneo turbauit aduentu. Multę denique cesę et multę sunt captę. Sed duę (**fol. 17r**) inter cęteras Antiope reginę sorores captę sunt, Menalippe ab Hercule, Yppolite a Theseo, de qua Theseus genuit Yppolitum. Hercules autem Menalypen captiuam sorori reddidit, et
 55 pretium uictoriae suę arma regine suscepit. Porro post Orithiam Penthesileia regno potita est. Cuius Troiano bello inter fortissimos duces magna uirtutis documenta fuere. Penthesileia uero defuncta reginę Amazonum, regnum magnifice defendentes, usque ad Alexandri Magni
 60 tempora durauerunt. Quarum Minithia siue Thalestris regina concubitum Alexandri per dies XIII ad generandum ex eo sobolem obtinuit. Sed breui post tempore propter prostratam pudicitiam cum omni Amazonum nomine decedit.

De morte Cyri regis Persarum.

Precedenti tamen euo Cyrus rex Persarum,
 65 cunctis aduersus quos ierat perdomitis Babiloniaque iam capta, Scithis bellum intulit. Quem Thamaris regina quę tunc genti preerat, cum prohibere transitum Araxis fluminis posset, transire permisit. Itaque Cyrus Scythiam ingressus, procul a transmisso flumine castra
 70 metatus, uinum et epulas preparauit. Sed astu statim quasi territus eas dereliquit. Regina uero, ubi Cyrum adesse comperit, filium suum cum exercitu ad persequendum illum destinauit. At illi, castra Cyri grandi apparatu referta inuenientes, procumbunt quasi ad epulas
 75 inuitati. Sed cum iam essent ebrietate sopiti, Cyro reuertente una cum adolescente obtruncantur. Thamaris autem, filio cum exercitu amisso, dolorem hostium promptius sanguine diluere quam suis lacrimis parat. Simulauit ergo diffidentiam desperatione cladis illatę,
 80 et hostem uictoria superbum ad se euocat. Sicque in conualle insidiis compositis ducenta Persarum milia subita inruptione deleuit. Quibus patratis Cyri caput iussit amputari, et in utrem humano sanguine plenum inferri, ita inquires: "Sacia te sanguine quem sitisti."
 85 Denique rex Darius, qui magorum audatiam ferro cohercuit, Accyroy regi Scytharum bellum intulit, quod filię eius petitas nuptias non optinuisset. Sed cum incredibili apparatu Scythiam ingressus fuisset, non facientibus hostibus legitimam pugnę potestatem, metuens ne
 90 interrupto Hystri ponte reditus sibi intercluderetur, amissis octoginta milibus hominum trepidus refugit. Hanc

tamen iacturam inter dampna non reputauit. Verum quia de bellis Scytharum usque modo satis est peroratum, nunc de Parthis est aliquid exsequendum.

De moribus Parthorum.

95 Parthi igitur, Assiriorum Medorumque temporibus
domesticis seditionibus Scythia pulsi, inter orientales
populos obscurissimi fuere. Nam cum Orientis imperium a
Medis ad Persas translatum est, uelud uulgus sine nomine
preda uictorum fuere, demumque Machedonibus triumphato
100 **(fol. 17v)** Oriente seruierunt, ut cuius mirum uideatur, ad
tantam eos felicitatem prouectos per uirtutem, ut
imperent gentibus sub quarum imperio ueluti seruire
uulgus mansere. Sermo his inter Scythicum Medicumque
medius, et utrisque permixtus. Vestis perlucida ac
105 fluida. Exercitum non ut alię gentes liberorum, sed
seruorum habent. Quos pari ac liberos suos cura equitare
ac sagittare magna industria docent. Vt quisque est
locupletissimus, ita plures in bello equites regi
presentat. Sed serui pedibus, liberi equis uectantur.
110 Equis bella, equis conuiuia, equis publica ac priuata
offitia obeunt. Pugnant autem procurrentibus equis, aut
terga dantibus. Sepe etiam fugam simulant, et in ipso
ardore certaminis prelia deserunt aut post fugam pugnam
repetunt, ut cum maxime uicisse te putes, tunc tibi
115 discrimen subeundum sit. Cominus in acie preliari aut
obsessas expugnare urbes nesciunt, nec pugnare diu possunt.
Intolerabiles enim forent, si quantus est his impetus,
tanta uis et perseuerantia esset. Signum his in prelio
non tuba sed timpano datur. Munimentum ipsis et equis
120 lorice sunt plumate. Ingenia genti tumida, seditiosa,
fraudulenta, procacia. Quippe uiolentiam uiris, mulieribus
mansuetudinem assignant. Semper aut in externos, aut in
domesticos motus inquieti. Natura taciti, ad faciendum
quam ad dicendum promptiores. Proinde secunda ut aduersa
125 silentio tegunt. Principibus metu, non pudore parent. In
libidinem proiecti. Vxores dulcedine uarie libidinis
singuli plures habent. Nulla delicta adulterio grauius
uindicant. Quamobrem feminis non uirorum conuiuia
tantum, uerum etiam conspectus interdicunt. In cybo
130 parci. Nam carne non nisi uenatione quesita uescuntur.

De Arsace Parthorum rege.

Parthorum denique gens postquam a Seleuco rege defecit
sub Arsace mansit, qui stabilito regno non minus est
memorabilis Parthis quam Persis Cyrus, uel Romanis
Romulus, aut Macedonibus Alexander. Iste quippe eos

135 primum legibus formauit, militem legit, castella
 muniuit, ciuitates firmauit, urbemque eis nomine Daran in
 monte Zapaorthenon condidit. Cuius loci situs talis est, ut
 neque munitius quicquam esse nec amenius possit. Ita
 140 enim et preruptis rupibus undique cingitur, ut nullis
 defensionibus egeat, et soli circumiacentis tanta
 fertilitas est, ut propriis opibus expleatur. Hic etiam
 Hyrcanorum regnum suo adiunxit, ac regem Seleucum
 superauit. Demum uero eui maturus decessit; cui filius
 successit, qui illum industria simul et nomine
 145 representauit. Nam et iste Arsaces secundus aduersus
 Antiochum Seleuci filium centum milibus peditum et
 XX milibus equitum instructum pugnauit, et eum
 superauit. Tercius uero (**fol. 18r**) Parthorum rex
 Priapatus fuit. Qui exactis in regno XV annis decessit,
 150 relictis duobus filiis, Mitridate et Phrahate. Quorum
 maior natu Phrahates, more gentis suę heres regni, Mardos
 ualidam gentem bello domuit, et non multo post decessit,
 pluribus relictis filiis. Quibus preteritis fratri suo
 Mitridati, insignis uirtutis uiro, reliquit imperium. Qui
 155 susceptum regnum a monte Calcaso, multis populis in
 deditionem redactis, usque ad flumen Eufraten protulit.
 Et post hæc correptus aduersa ualitudine, non minor
 proauo suo Arsace gloriosa senectute decessit. Cui
 Phrahates filius successit. Quo a Scythis interfecto,
 160 Artabanus patruus eius rex constituitur. Artabano uero
 Mitridates pater magni Mitridatis successit. Qui cum
 matura morte defecisset, frater eius Orodes Parthorum
 occupauit imperium. His preterea temporibus Crassus,
 Romanum assecutus consulatum, per Mesopotamiam tendens
 165 in Parthiam, Euphraten fluuium contra fedus Luculli et
 Pompeii consulum Romanorum transiuit, et Carras usque
 peruenit. Vbi a Parthis circumuentus exercitum amisit,
 et ipse extinctus est. Porro memorati Orodis Parthorum
 regis filii Pacorus et Phrahates fuere.

De morte Crassi consulis Romanorum.

De Mitridate Parthorum rege.

Carras est ciuitas Mesopotamie, hospicio sancti Habrahe
 patriarche et patris eius morte famosa.

170 Mitridates autem, prefati regis Mitridatis filius,
 postquam adoleuit et regnum adeptus est, non sui tantum
 temporis, uerum etiam omnes superioris etatis reges maiestate
 precessit. Is enim per XL et sex annos multas uictorias
 de Romanis habuit, et quotiens illum summi consules
 175 Romanorum Silla, Lucullus et Gneus Pompeius

uicerunt, totiens maior et clarior apparuit, dampnisque
suis semper terribilior reddebatur. Hic quoque
Babyloniam uictor occupauit, et omnes gentes quę inter
Ydaspen fluuium et Indum iacent sibi subiugauit, et ad
180 Indiam postmodum suum dilatauit imperium. Sed et
Capadotiam cęso rege Ariobazane cepit, et Armeniam
obtinueit; Scythiam quoque sibi pacificauit, quam nemo
ante tuto transire uel adire ualebat. Bithiniam denique
et Paflagoniam subegit, expulsis inde Phrymene et
185 Nichomede regibus. Et cum uenisset Ephesum, crudeli
precepit edicto, ut quicumque inuenti essent Romani
per totam Asiam sub una die necarentur. Archilaus
denique dux eius, cum CXX milibus peditum et equitum in
Achayam ab eo premissus, Athenas totamque Greciam
190 partim ui, partim uero cepit per deditionem. Verum cum
iam senex Mitridates obsessus a Farnace filio teneretur,
et mori compelleretur, uenenum hausit ut seipsum
interficeret. Infusa tamen pestis in uisceribus eius
nichil ei nocere potuit. Puer nempe tutorum sepe passus
195 insidias, ita se aduersus eos exquisitis stagnauerat
remediis, ut nec uolens quidem ueneno mori potuerit.
Quendam itaque Gallum militem quem offendit
inuitauit, et ei iugulum prebuit. Et hunc uite finem
Mitridates tulit, et heredem sibi patricidam filium
200 dereliquit. (**fol. 18v**) Perit autem habens annos LXX duos,
quibus LX regnauit. Contra Romanos uero annis XL
pugnauit. Mortuo proinde Mitridate, famosissimus Pompeius
consul Romanorum regem Tigranem in Syria debellare
cepit. In qua expeditione positus, templum quod erat
205 Hierosolimis expugnauit, et non multo post Romanis
ciuile bellum est exortum, in quo Cęsar memoratum
Pompeium superauit. In quo etiam bello Parthi
Pompeianarum partium fuere, et propter amicitiam cum
Pompeio bello Mitridatico iunctam, et propter Crassi
210 necem, cuius filium in partibus Cęsarıs compererant
esse, quem ultorem paterni sanguinis futurum metuebant.
His de Parthis breuiter expeditis, operi proposito manum
applicabo.

PROLOGVS LIBRI III

Amodo igitur promissam defloraturus historiam,
a natiuitate Domini et Saluatoris nostri Iesu
Christi exordium sumam, ac postmodum sanctorum successiones
apostolorum et presulum nomina Romanorum hic inseram,
5 ac demum qui uiri catholici locis celeberrimis post ipsos
apostolos regendas susceperunt ecclesias expediam. Nec
preteribo persecutionum turbines, quibus sancti martyres
diuersis temporibus pro Christo carceribus trudi edictis
principalibus urgebantur. Sed illi diuino amore
10 flagrant, seuientibus in necem illorum regibus et
legibus, ducibus et gentibus, flecti nullis cruciatibus
potuerunt, semper inexpugnabiles permanentes. Similiter
et sanctę mulieres, uirilem gerentes animo fidem,
carceribus includebantur, cedebantur, torquebantur,
15 urebantur, laniabantur, trucidabantur, coronabantur. Hos
primitiua flores tulit ecclesia, et his adhuc stipata
uernat mirabili uarietate. Horum denique meminisse
semper erit utile.

Philocampus.

Preterea perfidos non pretermittam philocompos, id est
20 amatores iactantię non sapientię, qui continentia, castitate
atque ieiunio sicut quadam pietatis ueste exterius tecti,
intrinsicus uero habentes animum uenenatum, per dulces
sermones multis in ecclesia scandalum intulerunt. Quorum
perfidiam denudare curabo, et eorum erroribus locis
25 oportunis, paucis quidem sed affatim, Dei opitulante iuuamine
respondebo. Quod illis maxime profuturum esse confido, qui
magna doctorum uolumina quibus eis responsum est non
habent, aut secularibus impliciti curis ea minime legere
possunt. Nam ex his tametsi breuib; responsis poterunt
30 et incautam simplicitatis imperitiam deuitare, et
dogmata fidei christiane contraria declinare.

Arguam denique cecitatem Iudeorum qua nolunt in
Christum credere, quem sciunt sibi a prophetis prenuntiatum
fuisse. Extremam denique templi euersionem, quę facta
35 est sub Vespasiano et Tito, non tacebo, sed referam
deiectionem siue depopulationem (**fol. 19r**) rerum illarum
quę dicebantur sancta sanctorum, licet fuerit umbra
non ueritas. Vmbra tamen designat uestigia ueritatis, et
diligenter intuentibus signis quibusdam futura solet
40 exprimere.

Optimorum preterea uirorum, Romanorum scilicet,
Gallorum, Gotthorumque et ceterarum gentium memorabiles actus
hic inseram, et totum hoc opus legitima ratione corroborare
contendam. Incipiens quippe ab Octauiano Augusto omnium

45 imperatorum nomina Romanorum ibi seriatim denotabo, usque ad
Karolum Magnum et eius filium imperatorem
Ludouicum, et tempora quibus floruerunt lucide
designabo, sicque secundum eorum katalogum rerum
relationes gestarum ita temporibus assignabo, ut si modo
50 dictum decurras katalogum, quid sub unoquoque imperatore
gestum sit, euidenter agnoscere possis.

Sunt tamen nonnulli quibus uidetur fore superfluum,
cum secundum tempora regum uel imperatorum ecclesiastice
pertractantur historie. Sed non est contra religionem
55 ecclesiasticam aut auctenticam disciplinam. Lucas nempe
euuangelista cum dominice incarnationis texeret historiam,
Herodis regis Iudaice gentis in ipso sui sancti
euuangelii printipio intulit mentionem. *Fuit, inquit, in
diebus Herodis regis Iudee sacerdos quidam nomine*
60 *Zacharias, de uice Abia.* Itemque post pauca: *Exiit*
edictum a Cęsare Augusto ut describeretur uniuersus
orbis, Cęsaris Octauiani faciens iterum mentionem,
quatinus illa que minus erant hominibus nota ab his que
pene apud omnes celebri fama ferebantur confirmarentur
65 et roborarentur. Quod et multi alii religiosi diuinarum
tractatores historiarum fecisse leguntur. Ille quippe res
geste que nulla regum ac temporum certitudine
commendantur, non pro historia recipiuntur, sed inter
aniles fabulas deputantur.

70 Porro ideo Christus usque ad sextam uenire distulit
etatem, ut noue legis plenitudinem prolixitas temporis non
auferret. Nam si ante uenisset, cuncta forsitan legis noue
precepta uetustas temporis aboleuisset. Nunc autem ea
seruare ipse imminens iudicii terror exigit, nec sinit
75 propinquitas uicini examinis periclitari noue fidei
perfectionem. Proinde decebat, ut qui sexta feria hominem
fecerat, VI^{ta} eum mundi etate redimeret; nec fuit incongruum
ut mundum quem VI^{ta} die perfecerat, VI^{ta} mundi etate eum ad
plenitudinem legis perduceret, et iam ueterescentem suo nouo
80 aduentu reficeret.

Italia dicitur ab Italo rege. Hec etiam Ausonia noncupa-
tur ab Auso Vlixis filio.

Proinde presenti prologo, quoniam id multum operi
proposito conuenire non dubito, Italię situm paucis
comprehendam, et prouinciarum eius numerum subtiliter
nescientibus intimabo. Italia ergo patria siue regio
85 Romanorum, a cyrcio in eorum extensa, habet ab Affrico
Tyrrenum Mare et a borea Adriaticum sinum. Ab occidente
autem obicibus Alpium obruitur. Porro Alpes a Gallico mari
super Ligustium sinum exurgentes primum Narbonensium fines,
demum uero Galliam Rethiamque secludunt, donec in sinu
90 Liburnico defigantur.

Histria dicitur ab Istro, id est Danubio flumine.

Liguria a leguminibus uocitatur, quorum ferax esse probatur.

Alpes Cotie a Quotio rege dicuntur.

Britia prouintia a quadam ipsius prouintie regina uocatur.

Flaminia, Aurelia et Emilia a constratis uis que a Roma ueniunt uocabula trahunt.

Habet etiam Italia prouintias decem et octo.
 Quarum prima Histria noncupatur. Secunda Liguria,
 in qua est Mediolanum atque Papia. Tercia Rethia Prima,
 cui conectitur Rethia Secunda, inter Alpes
 95 constituta. Quinta uero prouintia Alpes Cottie
 noncupatur, in qua Genua ciuitas est sita.
 Sexta quoque prouintia Tuscia nominatur, in
 qua Roma consistit, cui adiungitur Vmbria, in
 qua est Perusium et Spoletium. Septima autem
 100 prouincia Campania ab urbe sumit initium et pertingit
 usque (**fol. 19v**) ad Siler fluuium, habetque opulentissimas
 urbes Capuam atque Neapolim. Octaua est Lucania, cui
 coniungitur Britia, a Silere fluuio usque ad fretum Siculum
 super ora Tyrreni maris pertingens, in qua Pestus, Lanius et
 105 Regium positę sunt ciuitates. Nona uero prouintia in Alpibus
 Apenninis est sita. Decima autem Emilia nominatur. Hęc
 incipit inter Alpes Appenninas, et pergit iuxta Padi fluentia
 uersus Rauennam, et hęc locupletibus urbibus decoratur,
 Placentia, Parma, Bononia et Cornelii Foro, quod modo
 110 Castrum Imolas appellatur. Vndecima autem Flaminia uocitatur,
 et est inter Apenninas Alpes et mare Adriaticum posita,
 estque in ea sita Rauenna. Duodecima uero est Picenus,
 habens ab austro Appenninos montes et ex altera parte
 Adriaticum mare, et porrigitur usque ad Piscariam.
 115 Appennine autem Alpes, per mediam Italiam pergentes, a
 Punicis, hoc est ab exercitu Hannibalis qui per eas
 transitum habuit, uocitantur. Tercia decima quoque
 prouintia Valeria noncupatur, cui est adnexa Nursia.
 Huius etiam pars occidua Etruria nominatur. Quarta decima
 120 uero prouintia Samnium a Piscaria incipit et inter
 Campaniam et mare Adriaticum pergit. Huius caput est
 Beneuentus ciuitas. Quinta decima autem Appulia est
 consociata sibi Calabria, habens opulentas urbes, Luceriam,
 Sepontum, Kanusium, Brundusium atque Tharentum.
 125 Sexta decima uero Sythilia est, quę mari Thirreno seu
 Ionico alluitur. Septima decima autem Corsica est et
 octaua decima Sardinia noncupatur.

Samnites ab hastis quas ferre soliti erant uocantur. Hasta enim Grece samia nuncupatur.

Apulia a perditione cognominatur. Celeriter enim ibi solis feruore uirentia perduntur.

Sicilia a Siculo duce denominatur.

Corsica a duce suo Corso, et Sardinia a Sardo Herculis filio nominatur.

Senogallia ciuitas mari contigua a Gallis Senonensibus nomen accepit.

Sciendum tamen est, quoniam Liguriam et partem Venetię, et Emiliam atque Flamminiam ueteres historiographi
130 Galliam Cisalpinam apellauere. Siquidem antiquo tempore Brennus, qui apud urbem regnabat Senonensem, cum trecentis milibus Gallorum ad Italiam uenit et eam usque ad Senogalliam super mare Adriaticum sitam occupauit, et ibi ab inuicem separati sunt Galli. Quorum
135 centum milia Delphos adeuntes Grecorum gladiis perierunt. Alia uero centum milia, intra Greciam remanentes, primum Gallogreci, a candore corporis postea autem Galathe sunt appellati. Hi ergo sunt quibus scribit apostolus Paulus. Alia autem centum milia in
140 Italia remanserunt Tycinumque, Mediolanum, Pergamum et Brixiam construens Cisalpine Gallię nomen dederunt. Vnde Gallia Transalpina quę ultra Alpes habetur, et Gallia Cisalpina quę infra Alpes est uocitatur. Et hęc de Brenno siue de Gallis, quorum supra
145 dudum meminimus, paucis dixisse suffitiat.

Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere, et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere.

LIBER III

- (fol. 20r) Secundus Romanorum monarcus
interfecto Iulio Cesare Octavianus Augustus extitit, quo
nullus Romanorum imperatorum in bellis felitior, nec in pace
moderatio fuit. Adolescenciam tamen suam ciuilibus
5 bellis implicuit, et Illiricum et Pannoniam occupauit,
et Sicambros et Astures Hispanię populos superauit,
et eiusdem terrę populum barbarum et agrestem
Romanis legibus informauit. Norici quoque, Dalmate,
Mesi, Bofroani, Traces, Daci et Sarmate ducum eius
10 sunt superati uirtute. Sed antequam regni monarchiam
obtinuisset, ita inter ipsum et Antonium Romana
res publica diuisa manebat, ut Augustus Italiam,
Galliam et Hispaniam, Antonius uero Asiam
Pontumque possideret. Erat autem Antonius socer eius.
15 Porro cum esset lasciuus Antonius, correptus amore
Cleopatre Egypti reginę, repudiata Augusti sorore, ipsam
sibi Cleopatram matrimonio copulauit, et Augusto bellum
indixit. Sed Augustus ad prima nouorum motuum signa
cum trecentis nauibus a Brundisio in Epyrum
20 transmeauit. Antonius uero occupauerat Atticum litus.
Sed ubi uentum est ad prelium, et Augusti classis cepit
Antonii turbare nauigium, Cleopatra regina cum aurea
puppe ueloque purpureo prima fugere cepit, et ilico
secutus est eam Antonius. Instare uestigiis Augustus.
25 Quod cernens Antonius propria se manu peremit. Regina
uero, ad pedes Augusti prouoluta, temptauit oculos eius.
Sed sprete ab eo desperauit. Et ubi se triumpho seruari
cognouit, incautiorem nacta custodiam in mausoleum
odoribus refertum iuxta suum se collocauit Antonium.
30 Deinde admotis sibi serpentibus morte sopita est.

Monarcus dicitur solus princeps; ante Cesarem enim duo
consules rei publice principari solebant.

De Antonii et Cleopatre interitu.

Urbem Alexandriam condidit quondam Magnus
Alexander inter Asiam et Europam. Porro Alexandria
pluuia non indiget, quoniam irrigatur a Nilo. Habuit
etiam Alexandria in longitudine stadia XXX et in
latitudine X. Munitur quoque undique aut inmeabili
solitudine, aut inportuoso mari, aut siluosis paludibus.

Tunc Augustus potitus Alexandria urbe, omnium urbium
tunc opulentissima, Romam triumphans ingressus est. Quibus
patratis Parthi inclyti nominis eius fama inuitati, licet
iam se pares Romanorum magnitudini crederent, Romana signa

- 35 quę Crasso interfecto diripuerant ultro ei reddiderunt,
et obsidibus traditis firmum fedus ab eo fideli
supplicatione suscipere meruerunt, regni sui terminum
Euphratem fluuium secundum fedus Luculli et Pompeii
consulum Romanorum quod dudum constituerant statuantes.
40 Plus enim apud eos fauore nominis sui fecit Augustus, quam
facere quisquam alius imperator armorum robore potuisset.

De Herode rege Iudeorum.

- Ad hunc quoque Scythę, Indi et
Garamantes et Ethiopes legatos cum donis miserunt.
Herodes quoque rex Iudaice gentis, Antonio et Cleopatra
45 iam extinctis, sponte ad eum nauigauit, et deposito
diademate se illi obtulit, humili quidem habitu sed regia
mente, et his eum adorsus est uerbis: “Ego”, inquit,
“Auguste, fateor me fidelem Antonio fuisse sotium, utpote
qui ab eo regnum susceperim. Ea tamen necessitate arma non
50 tuli aduersum te, non quasi prelii pauidus uel amici
desertor, sed domi rebus gerendis (**fol. 20v**) occupatus.
Ingratum tamen sibi me non sensit Antonius, cui et
adiumenta exercitus et frumenti copiam miserim absens.
Nunc autem, o Cęsar, uicisti Antonium legionibus tuis
55 maximis, uicisti eum consiliis tuis, uicisti imperii
Romani uiribus quod dereliquerat et abnegauerat. Certe
uictus est Antonius uiribus tuis, sed magis moribus
suis. Vicerat enim eum Cleopatra uxor, et Egiptius amor,
Canopeaque luxuries. Victus est quia maluit cum
60 Cleopatra uinci, quam sine ea uincere. Vicit eum mulier,
infestior suis quam aduersariis. Denique uictus est quia
me audire noluit. Obstruxerant enim mentem eius Cleopatre
cupiditates. Victus sum et ego cum Antonio, minore tamen
flagitio, quia illum Cleopatra uicit, me Antonius. Ille
65 barbaram, ego amicum non dereliqui. Modo uero ad te ueniens
sequestrauit a me regni insignia, sed non abieci uirtutis
conscientiam. Vt uoles iudica.”

- Ad hęc Cęsar: “Salue”, inquit, “et nunc magis utere
regno tuo, quoniam non inuidemus uirtutibus sed delectamur.
70 Dignus es enim plurimis imperare, qui sic tueris amicitiam,
ut et in aduersis positum non abneges amicum. Et idcirco
magis expeteris a nobis, quia nullus belli te mutauit
euentus. Non enim Antonium deseruisti, sed Antonius te, qui
magis credidit Cleopatre quam tibi. Insipientia illius te
75 nobis adquisiuit, qui sibi pernitiosam elegit Cleopatram, et
te fidelem repudiavit. At non est mirum si a te Cleopatra
desciscere fecit Antonium, cum a me etiam eum
dissociauerit, et ex consorte imperii hostem reddiderit.
Nunc autem adoriemur in reliquum, ut non requiras
80 Antonium. Non enim dignum est ut quem bello uicimus,

beniuolentia non uincamus.” Et cum hec dixisset, inposuit coronam capiti eius. Ampliauit etiam munificentia regia regnum illius, dans ei Gaddaran et Ypponem, Samariam et Ioppen Turrimque Stratonis maritimas ciuitates.

85 Ex quibus Herodes Turrim Stratonis in gratiam et honorem Cęsaris postmodum albo lapide renouauit, et aulicis edifiis uenustauit, et Cesaream mutato nomine iussit appellari. Urbem quoque Samariam, quam nunc Sebasten appellant, non solum exedificauit, sed etiam repleuit
90 inhabitantibus. Extruxit preterea Hierosolimis turrim magnam quam appellauit Antoniam, propter Antonii gratiam ueteris amici. Addidit etiam in ipsa arce regię domus gemina habitacula maximi ambitus et ammirabilis pulchritudinis, quorum unum nominauit Cesarium, et
95 alterum Agrippium. Cęsari quoque condidit templum ad fontes Iordanis, adeo inmemor religionis, ut homini templum conderet, et usum gentilium in Iudeam induceret.

Interea uero Cęsarem Augustum (**fol. 21r**) apud Terraconem cyterioris Hispanię urbem legati
100 Scytharum et Indorum pene toto orbe transmisso positum inuenerunt, qui pacem petebant et ei munera deferebant. In fauorem enim nominis sui liberalitate sua declinauerat omnes gentes. Paccatis ergo omnibus regionibus per uniuersum orbem, omnique bellorum fragore sedato,
105 memoratus Augustus, rem publicam legibus pacificis adequare siue nutrire desiderans, protulit edictum ut describeretur uniuersus orbis. Tunc uenit uir quidam honorabilis Cyrinus nomine, et intrauit cum paucis Syriam, ab ipso ius dare gentibus missus, et censor simul patrimoniorum futurus.

Fertur de Domino Iesu Christo, quod conceptus sit die parascheue, VIII Kalendas Aprilis, XIII luna, feria VI, ipsa uidelicet feria qua primus homo factus est, et prima epdomadis die natus, in qua legitur lux condita fore.

De natiuitate Christi.

110 Igitur his diebus, id est Octauiani Augusti secundo et quadragesimo imperii anno, ab Egypto uero subiugata et Antonii uel Cleopatre interitu, in quam nouissima Ptholomeorum apud Egiptum regna ceciderunt, anno VIII et uicesimo, olympiadis autem
115 centesimę nonagesimę tercię, cum sicut dictum est per orbem terrę firmissima pax uigeret, Dominus Iesus Christus filius Dei natus est ex Maria uirgine, quę erat ex semine Daud, secundum fideles promissiones. Huic enim pax famulabatur in terra. Natus est autem
120 VIII Kalendas Ianuarii, cum primum incrementa omnia anni uirentis incipiunt. In cuius ortu exultantes angeli

cecinerunt: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bone uoluntatis*. Sed et de cēlo ad declarandam gentibus gloriam diuinitatis eius apparuit nouum sidus.

- 125 Quod tres astrologi uidentes, et tam artis suę peritia quam inspiratione diuina sideris nutum intelligentes, Hierosolimam uenere dicentes: *Vbi est qui natus est rex Iudeorum? Vidimus enim stellam eius in oriente, et uenimus adorare eum.*

Bethleem Iude, ciuitas Daud, a Gebuseis condita, primum Eufрата uocabatur, sed quando ibi patriarcha Iacob sua pecora paut, preuidens ibidem nasciturum panem qui de cēlo descendit, illam Bethleem appellauit, quod domus panis interpretatur.

- 130 Quod audiens Herodes expauit, utpote quem nulla prosapie regalis origo contingebat. Et accersitis legis doctoribus percunctatus est ab eis, ubi Christus esset nasciturus. *At illi responderunt ei: 'In Bethleem Iudeę. Sic enim scriptum est in libro Micheę prophete: Et tu Bethleem*
 135 *terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet rex qui reget populum meum Israhel.'* Tunc Herodes conuocatis uiris diligenter didicit ab eis tempus stellę quę apparuit eis. *Et mittens eos in Bethleem dixit: 'Ite et interrogate diligenter de puero. Et cum inueneritis*
 140 *renuntiate mihi, ut et ego ueniens adorem eum.'* Hoc autem dolo dicebat, uolens eum interficere, quasi ipse esset futurus rex ex semine Daud, qui regnum eius posset adipisci. Denique uiri illi, duce stella peruenientes ad Christi cunabula, *inuenerunt eum cum Maria matre eius. Et procidentes*
 145 *adorauerunt eum. Apertisque thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus et myrram.* Deuotionis autem suę offitio sapienter expleto, (**fol. 21v**) ad Herodem redire neglexerunt. Vnde rex magis mala suspitione perterritus, usus prauo consilio misit et occidit omnes pueros qui erant
 150 in Bethleem a bimatu et infra. Sperabat enim inter coetaneos pueros puerum Christum interficere. Sed preuenit insidias regis puer abductus in Egyptum, angelica reuelatione.

De crudelitate Herodis tam in Deum quam in domesticos suos.

- Preterea agitabatur funestus Herodes suspitione pessima per multa flagitia. Nam ne forte
 155 ignobilis et ab Israhelitico semine argueretur extraneus, combussit omnes libros in quibus nobilitas gentis in templo seruabatur adscripta, ut deficientibus probamentis ipse ad hanc pertinere uideretur. Vtque suam sobolem regio Iudeorum generi commisceret, abiecta uxore Doside

- 160 quam priuatus acceperat, sicut superius dictum est
copulauit sibi Mariannem Aristoboli neptem Hyrchani
filiam. Nouem preterea mulieres processu temporis sibi
copulauit. Quarum duę tantum sine liberis erant. Ceteris
uero soboles suppeditabat.
- 165 Sed inter omnes pollebat Mariannes excellentissimi
gratia decoris. Vnde diligebat eam impenso amore, nec
offensam uolebat. Cumulauerat mulieri gratiam numerosior
partus. Nam quinque ei genuerat filios. Quorum duo ultra
priuatorum modum regio cultu celebrabantur. Suffragio enim
170 erat iuuenibus quod iam patre regnante geniti forent, et
amor maxime Mariannes, cuius animum Herodes in nullo
mestificare uolebat. Verum equa lance odium mulieris et amor
uiri aduersum se decertabant. Non enim curabat mulier parem
uiro refundere gratiam, insolens conscientia formę, et segura
175 nimium quod nichil ab eo qui supra modum diligeret exitii
perpeti posset. Habita est etiam causa qua iure inflammaretur
animus eius, quia Hyrcanum auum suum uiri sui insidiis
compererat extinctum, falso suspectum propter regni
cupiditatem, ideoque nec a conuitio obitiendorum criminum
180 temperabat. Ferebat ista Herodes et tolerabat mulieris
indignantis arrogantiam, quia uictus miraculo eius
insurgere aduersus dilectam nequibat. Verum scena adulterii
contextitur, atque in Mariannem crimen istiusmodi
componitur, quod imaginem suam in Egiptum Antonio
185 destinauisset, ut pulchritudinis suę splendore
prestricti excitaret in se uiri minime sobriam mentem.
Nouerat enim illum promptum ad libidines et in omnes
amatorum cupiditates. Quod audiens Herodes, fugiens turpis
corruptele contagium, iussit eam occidi. Sed non multo
190 post secuta est facti penitentia, et ubi ira cecidit,
furor lasciuę cupiditatis incanduit, amorisque consueti
passio resuscitata est. Itaque per nonnullos dies
Mariannes illi uideri et audiri uidebatur, et interdum cum
illa consistere uel confabulari. Tantus erat affectus
195 erga defunctam.
- Denique matri successere filii materne necis
(**fol. 22r**) exsequeutores, pio erga matrem affectu, sed erga
patrem impio. Nam ad scelus parricidii nulla digne causa
potest pretendi. Crescebat in iuuenibus cotidie cum etate
200 malitia. Accedebat etiam eis ex coniugii sotietate
presumptio, quod alteri Salomes filia, neptis uidelicet
Herodis, alteri uero Glaphyra Archelai regis Capadocie
filia nupta manebat. Vnus horum iuuenum Alexander et alter
Aristobolus nominabatur. Porro Glaphyra muliebriter insolens
205 omnibus quę in aula regis erant mulieribus se preferebat, eo
quod premineret illis generis claritate, patrem auumque sibi
reges exsistere, et precipue Darium Hydaspen materni
generis apicem solita iactare, contumeliisque

ignobilitatis illas afficere. Grauabatur etiam Alexander
 210 uxoris insolentia. Aristobolus quoque frater Alexandri
 incessebat uxorem suam, obiectans illi quod frater regalis
 generis coniugio potiretur, ipse uero priuate uxoris
 contubernio degenerasset. Quibus prestricta contumeliis
 uxor Aristoboli ea quę audiebat ad matrem cum lacrimis
 215 deferebat. Salome autem comperta regi deferebat. Et his
 non mediocriter mouebatur Herodes, sed eo maxime, quod
 conspirare cum filiis suis militarem manum et duces
 exercitus centurionesque quorundam inditio compertum habebat.

Itaque rex ita exagitabatur in dies, ut nullum
 220 seuitię genus pretermittendum putaret, nulli crederet,
 omnes suspectos haberet. Addebantur etiam illi stimuli ab
 his qui ei a filiorum insidiis cauendum crebro denuntiabant,
 asserentes quod ultrices materni exitii manus in eum
 armarent. Vnde Antipatrum, Dosidis supranominate suę
 225 uxoris filium, cepit ceteris fratribus anteponere, et
 ad sui gratiam uberiori affectu lacescere. Ardere demum
 maioribus odiis aula regia cepit, et certamine fratrum
 concuti, dum indignantur quod priuate mulieris filius
 sibi in regno ortis preferebatur. At uersutus Antipater
 230 quo se inferiorem cernebat materno latere, eo studiosius
 sese patri commendare et fratres compositis
 insimulationibus non cessabat latenter appetere. Et
 primum quidem exigui temporis interuallo matrem suam
 patris coniugio reddidit. Demum uero fretus geminis
 235 armis, adulandi scilicet arte et simulandi uersutia, ita
 germanos Aristobolum et Alexandrum apud patrem cepit
 urgere, ut eis pater inmemor humanitatis necem inferret.
 Erat enim Herodes insimulatis inreconciliabilis, amicis
 incredulus, familiaribus superbus, inmitis reis, pavidus ad
 240 omnia, ut crebro sedes mutaret et noctes sine somno
 duceret. Tandem igitur ad urbem Sebastem, quę non longe
 abest a Cesarea, Alexander et Aristobolus custodia septi
 perducuntur, ibique patris imperio quasi parricide
 transgulati sunt. Stupebat omnis Syria, et omnis Iudea,
 245 et attonitis mentibus tantę tragedię finis expectabatur.
 Et quamuis omnibus nota esset (**fol. 22v**) Herodis
 crudelitas, nemo tamen sperabat quod usque ad tantum
 nefas perseueraret.

Antipatris etiam cruentus animus non est expletus
 250 mortibus fratrum peremptorum, sed mens impia, postquam non
 habuit fratres quos odisset, patrem latenter persequi cepit.
 Quibus rex deprehensis repente illum alligatum uinculis
 custodia sepsit, ibique illum quinque diebus antequam
 decederet decollari fecit. Veruntamen Antipater
 255 iste genuerat Agrippam qui Herodes cognominatus est,
 cuius inferius mentionem faciemus. Memoratus autem Herodes
 rex, anno regni sui XXXVII et a natiuitate Christi V, imperii

uero Caesaris Augusti XL et VII, ætatis autem suę LXX
morbo intercutaneo deprehensus, lecto decubuit. Procedebat
260 in deterius egritudo atque accessu temporis asperabatur,
quam inbecilla senectus suis incommoditatibus acerbabat
cotidie. Per omnes denique neruos et articulos humore
pestifero grauabatur, ita ut putrefactis interioribus toto
etiam a foris corpore uermibus scaturiret. Sicque tandem
265 miserabiliter morte pessima uitam flagitiosissimam
terminauit.

Anphiteatrum dicitur locus ubi ludos scenicos populus
spectare solebat.

Quo mortuo continuo in amphiteatrum de obitu regis
factum est inditium. Et apertis tabulis testamenti, recitatur
Philippus heres Trachonitidis regionis et finitimorum
270 locorum, Antiphas uero tetrarches, et rex Archelaus, ita
tamen ut ad Augustum deferretur anulus eius, atque ad eius
arbitrium firmamentum omnium dispositionum suarum
reseruaretur, ac tum demum testamentum eius ratum esset, si
Cęsar probasset. Successit ergo Herodi in regno Archelaus
275 filius eius, maiestate quidem patre minor, sed uiciis non
inferior. Verumptamen scelerum suorum non est diu impunitate
gauisus. Regnauit tamen annis VIII, id est usque ad
finem Caesaris Augusti. Florebant Romę per idem tempus
uiri insignes Virgilius, Salustius, Terentius, Oratius
280 et Liuius Ortensis.

Octauianus imperator Augustus appellatus est eo quod
rem publicam auxerit, quod etiam nomen, id est
Augustus, declarat apicem imperii.

Porro Cęsar Augustus liberalibus studiis operam
dabat, et erat ad recipiendas amicitias rarus, sed ad
retinendum constantissimus. Fuit etiam mitis, gratus, ciuilis
animi et lepidi, corpore toto pulcher, sed oculis magis. Sed
285 cum esset cybi ac uini multum abstinens, seruiebat tamen
libidini usque ad probrum uulgaris fame. Abiecta quippe uxore
Scribonia, amore alienę coniugis possessus, Liuiam quasi
concedente marito sibi coniunxit. Cui Liuię e priori marito
nati fuerant filii duo, Tyberius et Drusus. Quorum
290 Tyberium sibi successorem reliquit. Sed cum esset sicut
iam dictum est libidini seruiens, erat tamen eiusdem uicii
seuerissimus ultor. Auxit denique et exornauit Romam
edifitiis multis, isto glorians dicto: “Vrbem repperi
lateritiam, relinquo marmoream.” (fol. 23r) Imperauit
295 autem annis L et sex, duodecim cum Antonio et
XL et quattuor solus. Nole morbo interiit, ingressus
annum septimum et septuagesimum.

CLAUDIUS TYBERIVS Liuię filius, Cęsaris Augusti
 priuignus, ad imperium sublimatus
 300 imperauit duobus et XX circiter annis.
 Iste primum cum magna modestia rei publice prefuit, adeo
 ut quibusdam sibi suadentibus adaugenda prouintiis tributa
 responderit, boni pastoris esse pecus tondere, non deglutire.

Deposicio regis Archelai, de quatuor tetrarchis Iudeo-
 rum.

Apud hunc denique Archelaus rex accusatus, quod
 305 usurpatione temeraria iam dudum in Iudeam regem
 exercuisset, apud Viennam Gallię urbem exilio relegatus
 est et opes eius thesauris cęsaris assotiate sunt, et
 ad minuendam regni Iudaici potentiam quattuor fratres
 Archelai tetrarchę sunt constituti, Lysanias scilicet,
 310 Antipater, Philippus et Herodes qui et Antiphas
 appellatur. Porro iste Philippus tetrarcha urbem
 Cęsaream ad radicem montis Libani edificauit, ubi
 Iordanis fontes exoriuntur, et appellauit eam Cesaream in
 honorem Tyberii cęsaris. Nam altera est illa Cęsarea
 315 quę in littore maris sita quondam Turris Stratonis
 appellabatur. Et ipsius Claudii Tiberii cęsaris
 anno duodecimo Pontius Pilatus ab eodem cęsare preses
 est Iudeae prouintię destinatus. Et item *anno XV*
imperii eiusdem cesaris, procurante Pontio Pilato
 320 *Iudeam, tetrarcha autem Galileę Herode, Philippo autem*
fratre eius tetrarcha Iturie et Traconitidis regionis,
et Lisania Abiline tetrarcha, sub principibus
sacerdotum Anna et Caypha, sicut euangelica tradit
historia, factum est uerbum Domini super Iohannem
 325 *Zachariae filium in deserto. Et uenit in omnem regionem*
Iordanis, predicans baptismum penitentię in
remissionem peccatorum.

De electione duodecim apostolorum et de LXX duobus
 aliis discipulis.

Eodem etiam anno euangelicam doctrinam inchoauit
 Dominus noster Iesus Christus, eligens sibi duodecim
 330 discipulos, quos speciali priuilegio nominauit apostolos, set
 habuit inter eos unum, quo malo bene utens, et suę passionis
 impleret dispositum, et ecclesię suae tolerandorum malorum
 preberet exemplum. *Quorum nomina apostolorum sunt hec: Primus*
eorum Symon qui dicitur Petrus, et Andreas frater eius,
 335 *Iacobus Zebedei, et Iohannes frater eius, Philippus,*
et Bartholomeus, Thomas, et Matheus publicanus, Iacobus
Alphei, et Thaddeus, Symon Chananeus, et

Iudas Scariothes qui tradidit eum. Post hec autem
 340 assumpsit etiam alios LXXII discipulos, quorum uix nomina
 inueniuntur, e quibus tamen putatur esse Mathias qui
 Iudę successit ut duodenarius numerus compleretur, et
 Cleophas (**fol. 23v**) qui frater esse
 Ioseph patris Domini perhibetur, et
 Barnabas cuius mentio in Actibus Apostolorum
 345 habetur.

Proinde Philippus tetrarcha cuius ante meminimus
 habebat uxorem Herodiadem, Aristoboli filiam, Agrippe
 sororem. Quam cum uidisset Herodes eiusdem frater Philippi
 in domo eius, ausus est eam sollicitare ut relicto fratre
 350 nuberet illi, quamuis illi foret nupta Arabię regis Arethę
 filia. Quę ei consensit, et illicito illam sibi Herodes
 copulauit matrimonio. Verum ita apud Iudeos iam
 interierat ius sacerdotii, ambitione et auaritia
 interceptum, ut nullus hoc facinus auderet redarguere.
 355 Sed Iohannes qui uocabatur Baptista arguebat eum
 dicens: *Non licet tibi habere uxorem fratris tui.* Vnde rex
 ira commotus, primum quidem illum in carcerem posuit, ac
 demum anno octauo decimo imperii Tiberii cęsarıs decollauit
 apud castellum quod Macheronta uocatur. Arethę uero regis
 360 filia riualet indignata ad patrem rediit.

Porro eodem anno quo capite cesus est sanctus
 Iohannes Baptista, ipso eodem passus est Hierosolimis Dominus
 noster Iesus Christus sponte sua, sub Pontio Pilato preside
 et Caïpha pontifice, ut iusta et recta ratione mundum
 365 redimeret. Resurrexit autem tertia die, cum illucesceret
 dominica dies, VIII Kalendarum Aprilium, prima primi
 mensis qui Nisan apud Hebreos nominatur. Sed ipsa die
 qua passus legitur hora diei sexta sol defecit, *et*
terremotus factus est et petrę scissę sunt, et
 370 *monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum qui*
dormierant Hierosolimis surrexerunt et apparuerunt
multis. Velum quoque templi quo tegebantur sancta
 sanctorum diuisum est, et Bithinia terremotu concussa
 est, et plurima Nichee urbis edifitia corruerunt. Et cum
 375 per dies quadraginta post diem resurrectionis suę uiuum
 se suis apostolis prebuisset, dixit eis: *Data est mihi*
omnis potestas in cęlo et in terra. Euntes ergo
baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et
Spiritus Sancti, docentes eos seruare omnia quecumque
 380 *mandauı uobis. Et ecce ego uobiscum sum usque ad*
consummationem seculi. Demum uero die XL ascendit in
 cęlum uidentibus et ammirantibus illis. *Et cum*
intuerentur in cęlum euntem illum, ecce duo uiri
adstiterunt iuxta illos in uestibus albis qui et
 385 *dixerunt: 'Viri Galilei, quid statis aspicientes in celum?*
Hic Iesus qui assumptus est a uobis in cęlum, sic

ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in celum.’

Decima autem die ascensionis suę misit idem Dominus
noster Iesus Christus apostolis suis Spiritum
390 Paraclytum in sancta Pentecostes sollempnitate.

Epistola Pontii Pilati ad Claudium inperatorem.

Porro Romanis mos antiquitus erat, ut prouintiarum
iudices, si quid forte noui in his quas regebant prouintiis
contigisset, senatui scripto nuntiarent. Vnde
Pontius Pilatus de his quę sub eo Hierosolimis gesta
395 erant in hunc modum caesari (**fol. 24r**) Tyberio scripsit:
“Pontius Pilatus Claudio suo salutem. Nuper accidit, quod
et ipse probaui, Iudeos per inuidiam se suosque posteros
crudeli dampnatione punisse. Nam cum promissum haberent
patres eorum quod illis Deus mitteret de cęlo Sanctum
400 suum qui eorum rex merito diceretur, et hunc se
promiserit per uirginem ad terras missurum, iste me
preside Hebreorum Deus cum uenisset, et uidissent eum
cecos illuminasse, leprosos mundasse, paraliticos curasse,
demonēs ab hominibus fugasse, mortuos etiam suscitasse,
405 imperasse uentis, ambulasse siccis pedibus super undas
maris, et multa alia mirabilia fecisse, cum omnis
populus Iudeorum hunc Dei filium dicerent, inuidiam
contra eum passi sunt principes sacerdotum, mihiq; eum
tradiderunt, et alia pro aliis mentientes dixerunt illum
410 magum esse, et contra legem eorum agere. Ego autem
credidi ita esse, et flagellatum tradidi arbitrio eorum.
At illi crucifixerunt eum, et sepulto ei custodes
adhibuerunt. Ille uero militibus meis custodientibus eum
die tertia resurrexit. Sed in tantum exarsit nequicia
415 eorum, ut darent eis pecuniam dicentes: ‘Dicite quia
discipuli eius nocte corpus ipsius rapuerunt.’ Veruntamen
milites cum accepissent pecuniam, quod factum fuerat tacere
non potuerunt. Nam et illum resurrexisse testati sunt, et a
Iudeis se pecuniam accepisse.” Et hec ideo ingessi ne quis
420 aliter mentiatur, et existimet credendum mendatiis Iudeorum.

Tunc cesar Tyberius cum suffragio
magni fauoris retulit epistolam ad senatum, postulans ut
Christus deus haberetur. Lex enim erat antiquitus
designata, ne quis apud Romanos deus haberetur, nisi
425 senatus decreto et sententia confirmatus. Porro senatus
consecrationem Christi recusauit, indignatione commotus
quod non sibi secundum morem prius epistola delata
fuisset, et edicto constituit exterminandos esse
christianos ab urbe, precipue Seiano urbis prefecto
430 suscipiende religioni christiane obstinatissime
contradicente. Sed cęsar super hęc indignatus
comminatus est mortem accusatoribus christianorum.

Ab illa denique die cepit inmutari cesaris
laudatissima prius modestia in penam contradictoris senatus.
435 Nam non multis diebus interpositis plurimos senatorum
proscripsit, et ad mortem coegit. Viginti sibi patricios
uiros consilii causa delegerat, quorum uix duos r 57
incolomes. Seianum quoque prefectum suum res nouas molientem
interfecit. Drusum etiam et Germanicum filios suos,
440 quorum Drusus naturalis filius, Germanicus autem erat
adoptiuus, ueneno perdidit. Sed et filios Germanici
interemit. Sicque contigit ut qui spreuerant Christo
saluari, cesare proprio punirentur. Verum hoc quod
445 senatus consecrationem Christi recusauit, diuina
dispensatione factum est, ne Christus putaretur humanis
assertoribus indigere.

De ordinacione Mathie apostoli.

Interea uero Hierosolimis apostoli Mathiam apostolum
ordinauerunt. Crescente quoque demum in eadem urbe (fol. 24v)
numero fidelium ordinantur ab eis diaconi septem per
450 orationem et manus inpositionem. Quorum nomina sunt hæc:
Stephanus, Philippus, Procorus, Nicanor, Tymo, Parmena et
Nicholaus aduena Anthiochenus.

De heresi Nicholaitarum.

Ab hoc Nicholao orta est heresis quę appellatur
Nicholaitarum, cuius mentio in Apocalypsis Iohannis libro
455 continetur. Hic quippe Nicholaus, cum ad predicandum fuisset
profectus, pulcherrimam secum ducebat uxorem. Sed cum quadam
die a sotiis suis de zelotipia increparetur, produxit eam in
medio, ut si quis uellet ipsa uteretur. Quod tamen fecit
potius ex contemptu libidinis quam intentione heretice
460 prauitatis. Veruntamen hac occasione quidam heretici putant
uti posse legitime delectatione carnali, et absque ulla
reuerentia promiscuos et illicitos concubitus expetunt, eius
dictum et factum nequiter pro sua libidine suscipientes.

De Simoniaca heresi que prima irrepsit in ecclesia Dei.

Proinde cum predicatio uerbi Dei iam
465 succresceret et procul per diuersas prouintias sese
diffunderet, Philippus descendens in Samariam predicabat
ibi uerbum Dei. Erat tunc in ciuitate magus quidam nomine
Symon, populum seducens Samarię, qui uirtus Dei ab eis
uocabatur. Sed hic uidens signa quę faciebat Philippus,
470 credidit et baptizatus est ab eo. Post paucos uero dies
peruenerunt etiam ibidem apostoli Petrus et Iohannes.
Qui cum imponerent manus suas super capita credentium,

accipiebant Spiritum Sanctum. Quod cernens Symon,
 obtulit apostolis pecuniam dicens: *'Date mihi hanc*
 475 *potestatem, ut cuicumque inposuero manus accipiat*
Spiritum Sanctum.' Cui Petrus respondens dixit: *'Pecunia*
tua tecum sit in perditione, quoniam donum Dei
existimasti pecunia possideri. Non est tibi pars neque
sors in sermone isto. Cor enim tuum non est rectum coram
 480 *Deo, sed in felle amaritudinis et obligatione iniquitatis*
uideo te esse.' Quibus uerbis Symon confutatus et male
 mentis conscientia intrinsecus transfossus recessit, uerbi
 diuini fulmen ferre non preualens. Hęc est heresis quę
 radice pestifera prima subrepsit in ecclesia Christi.
 485 Nam huius crimine Symonis maculantur omnes qui sacros
 ordines pretio consequuntur. Gemina quoque dampnatio
 est in uno eodemque delicto, uendentis scilicet et ementis.

Circa hos denique dies Paulus uas electionis per
 reuelationem Iesu Christi Domini nostri asciscitur in
 490 apostolatam. Proinde diuine incarnationis anno XXX septimo
 Stephanus prothodiaconus cuius supra meminimus
 Hierosolimis lapidatus est a Iudeis. Mota est etiam
 persecutio magna in illis diebus aduersus discipulos
 Christi. Et tunc predicaturi per totum orbem terrarum
 495 apostoli Iacobum qui appellatur frater Domini
 Hierosolimis patriarcham ordinauerunt. Iste est Iacobus,
 filius Alpei et Marię sororis matris Domini, qui etiam
 (M.fol. 75ra,32) iustus cognominabatur. Huius etiam
 Iacobi est una de septem epistolis apostolorum quas
 500 canonicas appellant et huius fuit frater Taddeus
 apostolus, qui et Iudas appellatur, (M.fol. 75rb) quique aliam de
 eisdem septem epistolis legitur edidisse. Reliquarum
 uero epistolarum illarum sunt apostoli Petri duę
 et Iohannis apostoli et euangelistę tres.

505 Duodecim igitur apostoli, ab inuicem segregati,
 dispersi sunt primum per regiones Iudeę et Samarię, ac demum
 abierunt ad gentes, euangelizantes et baptizantes ubique.
 Fiebant etiam signa et prodigia magna per manus eorum. Vnde
 cotidie multitudo credentium augebatur, ita ut
 510 uideres una allocutione integros simul populos ad cultum
 diuinę religionis adduci. Et Petrus quidem Pontum et
 Galathiam, Bythiniam et Cappadociam sua suorumque
 perlustrauit predicatione discipulorum, Paulus uero ab
 Ierusalem usque ad Illiricum sua repleuit salutari
 515 doctrina. Tunc quoque cęteri apostoli singulas adierunt
 prouincias, Andreas uidelicet Achayam, Thomas Indiam
 et Iohannes Asyam, ubi et defunctus est. Porro illi
 qui ad fidem Christi conuertebantur et baptizabantur,
 non christiani sed discipuli tantum cognominabantur,
 520 nec erat ulla nominis distinctio inter cuiusdam Dosithei
 siue Theode seu Iohannis Baptistę Christique

discipulos, sed equaliter omnes adhuc discipuli sicut dictum est cognominabantur. Sed florentissima apud Antiochiam ecclesia congregata prima Christi
 525 discipulos cepit appellare christianos, discernens eos a communi prefatorum uocabulo discipulorum. Sicque adimpletum est Esaię uaticinium quo scriptum est: “Seruientium mihi uocabitur nomen nouum”.

De nomine christiano.

Interea uero Agrippa qui co(M.fol. 75va)gnominabatur Herodes,
 530 Aristoboli filius, cuius precedenti sermone meminimus, ad cęsarem ambulauit, cupiens aduersus Herodem tetrarcham iudicio decertare. Sed despectus a cesare diu Romę deguit, ubi asciuit plurimos sibi ad amicitiam. Inter quos maxime Gaium Germanici filium, cęsarıs propinquum, quodam mentis presagio specialiter excolebat.
 535 Accidit etiam ut quadam die manibus eleuatis deprecaretur, ut Tyberio mortuo prefatum Gaium adolescentem uideret imperatorem. Quo prodito per Euthicum libertum suum iussu Tyberii in uincula ducitur, et grauibus
 540 modis excruciat, non ante dimissus quam Tyberius diem clauderet extremum. Et cum defecisset Claudius imperator, memoratus Gaius illi successit.

Nam cum immani furore suos pariter et externos puniret antequam decederet Claudius imperator, resolutis
 545 militię artibus in urbe Roma, Armenia per Parthos, Mesia a Dacis, Pannonia a Sarmatis, Gallia a finitimis gentibus direptę sunt. Demum uero cum imperauisset annis XX duobus, octogesimo et octauo uite suę anno insidiis Gaii Caligulę extinctus est.

550 **GAIVS** igitur Caligula imperator creatus imperauit annis tribus et mensibus decem et diebus undecim. Iste fuit filius Germanici, et quia in exercitu natus fuerat, cognomentum calciamenti militaris id est Caligula
 555 sortitus est.

Hic primo imperii sui anno Iudeorum regnum tradidit
 560 pefa(M.fol. 75vb)to Herodi Agrippę Aristoboli filio, tradens illi Phylippi, Lysanię et Herodis tetrarcharum tetrarchias, et Herodem tetrarcham incestum atque crudelem, qui decollauerat Iohannem Baptistam et Dominum Iesum Christum ueste alba indutum remiserať ad Pilatum honore spoliatum, una cum Herodiade adultera ęterno condemnauit exilio. Puellam quoque quę saltauerat in decollatione sancti Iohannis Baptistę uiuam terra deglutiuit. Preses
 565 etiam Pilatus non remansit impunitus, sed apud Viennam Gallię urbem exiliatus propria se manu

- interfecit. Verum Pilato successit Felix et factus
est procurator Samarię et Galileę, et totius
prouincię quę trans Iordanem iacet. Sed et sicut
570 dictum est memoratus Herodes qui et Agrippa
nominabatur regnum Iudeorum a memorato suscepit
augusto. Vnde idem Herodes Agrippa edificauit
Samariam inter Iudeam et Galileam, et appellauit eam
Sebastem id est Augustam in honorem Gaii
575 imperatoris. Ante enim uocabatur Sichen. Est autem
posita in uertice montis Somer, iuxta sepulchrum Ioseph.
Hac preterea tempestate Matheus apostolus his qui in
Iesum Christum crediderant ex Iudeis euangelii librum
in Iudea Hebreo sermone conscripsit.
- 580 Interea uero cesar magno et incredibili apparatu
profectus quęrere hostem, uiribus ociosis Germaniam Galliamque
percurrens, in ora Oceani circa prospectum Brittanię
Bellinum Britannorum regis filium tyrannum in
deditionem suscepit. Indeque (**M.fol. 76ra**) deficiente belli materia,
585 Romam rediit.
- Hisdem etiam diebus Iudei apud Alexandriam, seditione
excitata cede profligati et urbe proiecti, expromendarum
querelarum causa miserunt ad cęsarem Philonem quendam, uirum
Iudeum eloquio affluentissimum et in sensibus
590 profundissimum, pariterque interpretatione atque
intelligentia diuinarum scripturarum subtilissimum. Verum
cesar spreuit eius legationem, quoniam Iudeis erat
infestissimus. Iam enim Iudeos ubique pro commisso
scelere in Iesum Dei filium ultio diuina damnat.
- 595 Tunc Philo egressus a Gaio circumstantibus ait:
“Bono animo nos esse conuenit, quibus iratus est
Gaius. Necesse est enim adesse diuinum ubi humanum
cessat auxilium.”
- Demum uero idem cęsar templum quod erat
600 Ierosolimis iussit prophanari sacrificiis gentilium, Iouis
statua ibi collocata. Se quoque fastu superbo ut deum coli
et adorari precepit. Et cum esset flagitiosissimus, sorores
suas libidine cognitatas exilio condemnauit. Obscenitate denique
morum omnibus odibilis factus, a suis protectoribus id est a
605 pretorianis militibus est occisus, anno uite sue LXIII.

- CLAVDIVS TYBERIVS** Caligulę patruus, a Romanis
militibus post necem Caligulę ad imperium sublimatus,
imperauit annis tredecim et mensibus octo. Hic utilem se
rei publicę principem ostendere cupiens bellum undique
610 et uictoriam undecunque quęsiuit. Itaque transuectus
est in Brittanniam, et expeditione commota insulam
illam inuasit, quam nec ante Iulium Cęsarem nec post
eum quisquam adire ausus fuerat. Recepit denique
sine ullo prelio ac sanguine intra

615 paucissimos dies plurimam eiusdem in(M.fol. 76rb)sulę
partem in deditionem. Orthadas etiam
insulas ultra Britanniam in Oceano positas
Romano adiecit imperio. Quibus patratīs, sexto quo
profectus erat mense Romam rediit, filioque suo
620 Britannici nomen imposuit. Hoc igitur bellum imperii sui
anno quarto peregit, qui est annus ab incarnatione
Domini XLVI.

Hoc etiam anno fames grauissima per Syriam et
Palestinam facta est quę in Actibus Apostolorum per
625 prophetam Agabum predicta esse legitur. Discipuli autem qui
erant Antiochię diebus famis ex his quę habebant pro uiribus
suis ministrauerunt sanctis qui erant Ierosolimis, per manus
Barnabę et Pauli.

In illo quoque tempore Herodes rex, qui sicut sepe
630 retulimus Agrippa cognominabatur, misit manus ut affligeret
quosdam de ecclesia, et interfecit Iacobum fratrem Iohannis
gladio. Deinde uidens quia de Iacobi nece
placeret Iudeis, apprehendit apostolum Petrum et proiecit in
carcerem, uolens post Pascha producere eum populo. Quod et
635 fecisset, nisi sancto apostolo diuinum auxilium affuisset.
Angelus enim Domini illum a compedibus soluit, et illesum
abire fecit. Sed non post multos dies, cum idem Herodes
ad Cęsaream descendisset, et in honorem cęsarīs
sollenniter spectacula populo celebraret, ibique
640 acclamaretur deus, et ille immemor humanę naturę
acclamationem illicitę adulationis non reprimeret,
statim ab angelo percussus est. Vnde graui infirmitate
concepta, cum iam toto corpore tumens deficeret,
respiciens ad ami(M.fol. 76va)cos suos ait: “En ego ille qui modo dicebar
645 deus, nunc mortis nexibus merito constringor.” Mortuus est
igitur L ętatis agens annum, regni uero sui septimum.
Quorum tribus regnauit sub Gaio, et III^{or} sub Claudio.
Cui successit Agrippa filius eius.

Igitur primus alienigenarum apud Iudeos ille regnauit
650 Herodes qui pueros interfecit. Et huic successit Archelaus
filius eius. Et Archelao frater eius Herodes tetrarcha, qui
decollauit Iohannem Baptistam et Dominum nostrum
Iesum Christum ueste alba indutum remisit ad Pilatum.
Huic quoque successit Herodes Agrippa Aristoboli
655 filius, qui interfecit Iacobum fratrem Iohannis
gladio. Et post hunc regnauit Agrippa cuius modo
meminimus, qui usque ad extremum templi perdurauit
excidium, Romanis semper amicus, et ab
omni illa Iudeorum seditione tutissimus.

660 Claudii cęsarīs preterea temporibus Symon Petrus ab
Antiochia Romam uenit, ut dominam orbis terrarum ipse
per se princeps apostolorum conuerteret. Decebat enim
ut quę erat magistra erroris, summi discipuli fieret

discipula Saluatoris. Quo cum uenisset, salutarem fidem
 665 quam uerbo docuit potentissimis etiam uirtutibus
 approbavit. His quoque diebus Marcus, eiusdem
 apostoli Petri discipulus, qui primus Alexandrinę
 ecclesię fuit episcopus, martyrium consummauit. Hic est
 670 Marcus qui euangelii librum composuit, sed in eo non
 ea quę uidit, uerum ea quę magistrum audierat
 predicantem narra**(M.fol. 76vb)**uit.

Veruntamen Claudius imperator libertorum et coniugis
 imperiis subiectus cum deficeret, Brittanicum filium suum
 uxoris Agrippinę persuasionibus exortem Romani faciens
 675 imperii, Neronem Octauię suę maritum filię designauit
 imperatorem, sicque prelatus est gener filio
 ordine prepostero. Mortuus est autem anno uite
 suę LXIII^{to}.

NERO igitur, quintus ab Augusto Romani imperii
 680 dignitatem adeptus, imperauit
 annis XIII et mensibus octo. Iste
 quinquennio ualde modestus extitit.

Huius denique primo imperii anno Alexandrinę ecclesię
 sacerdotium suscepit Anianus post Marcum euangelistam.
 685 Is etiam imperii sui anno secundo Festum
 Iudeę procuratorem fecit. Apud quem Ierosolimis causa
 dicta Paulus apostolus Romam uinctus dirigitur, et
 ibidem per biennium, sicut Lucas testatur, in libera
 custodia retinetur. Indeque postmodum Dei prouidentia
 690 relaxatus Hispaniam adiit, et Arelate Trophimum et
 Viennę Crescentem discipulos suos gentibus ad
 predicandum reliquit. Sed inde ad supradictam urbem
 reuersus tentus est et in uinculis positus, et inde
 secundam ad Timotheum scripsit epistolam. Huius
 695 preterea Pauli sunt quatuordecim epistolę quę post
 septem canonicas epistolas in ecclesia recipiuntur,
 decem scilicet ad gentes et quattuor ad discipulos
 singulariter scriptę, ad Romanos uidelicet una, ad
 Corinthios duę, ad Galathas una, ad Ephesios una, ad
 700 Colosenses una, ad Philippenses una, ad Thessalonicenses duę,
 et ad Ebreos una, ad **(M.fol. 77ra)** prefatum quoque Thimotheum
 discipulum eius duę, et ad Titum una, et ad Philemonem una.

Anno preterea septimo imperii Neronis Iacobus frater
 Domini, cui Ierosolimis delata ab apostolis fuerat sedes
 705 episcopalis, a Iudeis lapidatus et pertica fullonis est
 excerebratus. Per idem quoque tempus Festo Iudeę
 procuratori successit Albinus, et Albino Florus. Florus
 autem iste presente Beronice regis Agrippę sorore, quę
 ad templum religionis causa uenerat,
 710 honorabiles uiros Ierosolimis die sollenni flagris
 uerberauit et patibulis subfixit, ut Iudeorum

pertinaciam hac contumelia penitus adnichilaret. Quod non ferentes Iudei, contra Romanos rebellare ceperunt.

715 Ad quos domandos mittitur a cęsare Vespasianus magister militię Romanorum, Tytum filium suum maiorem habens inter legatos. Nam cęsar Nero in re militari nichil audebat, deliciis, luxu lasciuięque resolutus.

Circa hos denique dies Symon magus cuius ante meminimus Romam uenit, et ita magicis suis populum
720 dementare cepit, ut a nonnullis adoraretur ut deus. Qui etiam Neronem imperatorem ita sibi conciliauerat, ut apud eum summum teneret amicicię locum; et ipse quidem se Iouem credi uolebat, Silenen uero quandam meretricem quam sibi sociam scelerum suorum fecerat
725 Mineruam esse dicebat, suamque et eiusdem meretricis imagines tanquam deorum simulachra adorandas publice regia fultus auctoritate prebebat. Sed Deus omnipotens per apostolum suum Petrum uanitates eius et insanias detexit. Symon magus tamen, quanuis in aliis
730 terra(**M.fol. 77rb**)rum partibus Petri potentiam esset expertus, tamen ausus est se iactare quod mortuos resuscitaret.

Defunctus erat illo in tempore adolescens nobilis, propinquus cesaris. Admonuere plerique experiendum utrum posset resuscitari. Celeberrimus in his
735 operibus habebatur Petrus. Sed apud gentiles nulla facti huiusmodi deferebatur fides. Dolor tamen exegit remedium. Perrectum est ad Petrum. Fuere qui etiam Symonem accersendum putarent. Affuerunt uterque. Tunc ait Petrus Symoni, qui de sua se iactaret potentia, priores
740 partes sese dare, ut si posset mortuum resuscitaret. Et si non resuscitasset ille, se non defuturum ut Christus ferret opem defuncto quo posset resurgere. Tunc Symon, qui putaret apud urbem gentilium suas artes ualituras plurimum, conditionem proposuit ut si ipse resuscitaret
745 mortuum Petrus occideretur, si uero preualuisset Petrus in ipsum pari genere uindicaretur.

Adquieuit Petrus, assensit contio. Adorsus est prior Symon, et accessit ad lectulum. Incantare et immurmurare dira cepit carmina. Tunc uisus est agitare caput qui mortuus erat.
750 Et subito ingens gentilium clamor exoritur, quod iam uiueret, quod iam cum Symone loqueretur. Ira et indignatio in Petrum quod ausus esset se conferre Symoni. Sed Petrus poposcit silentium et ait: "Si uiuit defunctus, loquatur. Si resuscitatus est, surgat, ambulet,
755 fabuletur." Fantasma illud esse, non ueritatem, quod uideatur caput (**M.fol. 77va**) mouisse. Deinde inquit: "Separetur a lectulo Symon." Abducitur a lectulo Symon, et remanet immobilis qui mortuus erat. Tunc astitit Petrus longius et magna uoce dixit: "Adolescens surge, resuscitet te
760 Dominus Iesus Christus." Qui statim surrexit, et

locutus est et ambulauit, et cibum sumpsit, et cum
matre sua recessit. Et cum populus in Symonem impetum
faceret ut lapidaretur, ait Petrus: “Sinite eum. Satis
est ei ad penam quod cognoscit suas artes nil ualere.

765 Viuat, et Christi regnum crescere uideat uel inuitus.”

Torquebatur magus apostoli gloria, et colligens
populum offensum se dicit a Galileis, relicturum se
urbem quam tueri solebat. Diem statuit, pollicetur
uolatum quo supernis sedibus inueheretur. Et cum iam
770 uolitare, mirari populus et uenerari. Tunc Petrus in
medio stans ait: “Iesu Christe Domine, ostende ei uanas
esse artes suas, ne hac specie populus qui crediturus
est in te decipiatur.” Et statim in uoce Petri corruit
Symon ab alto, et confractus mortuus est.

Passio sanctorum apostolorum Petri et Pauli.

775 Tunc Nero dolens se deceptum et destitutum iussit
ut comprehenderetur Petrus apostolus. Dato denique die
quo comprehenderetur Petrus, rogabatur a fidelibus
ut se alio transferret. Resistebat ille dicens, nequaquam
se facturum, ut tanquam metu mortis territus cederet,
780 qui multos doctrina sua compulerit morti se subdere pro
Christo qui pati uoluit pro peccatoribus. Hęc Petro
dicente, instabat plebs lacrimis multis. Quibus
fletibus (**M.fol. 77vb**) uictus Petrus promisit se urbem egressurum.
Et proxima nocte salutatis fratribus et celebrata oratione
785 proficiscebatur solus. Sed ubi uentum est ad portam,
uidet sibi Christum occurrere, et adorans eum dixit:
“Domine quo uadis?” Et respondit ei Iesus: “Venio Romam
iterum crucifigi.” Intellexit Petrus de sua passione hoc
dictum, quod in eo Christus passurus uideretur, qui
790 patitur in sanctis suis non corporis dolore, sed
quadam compassione misericordię. Et conuersus rediit
in urbem. Et mox captus a persecutoribus cruci adiudicatus
est. Crucifixus est igitur Petrus capite deorsum;
Paulus uero, qui dudum uinctus tenebatur in eadem urbe,
795 capite truncatur ipsa eadem die. Sed horum et
ceterorum actus apostolorum Lucas, modo dicti apostoli
Pauli discipulus, lucido disertoque sermone conscripsit.
Hic etiam Lucas euangelii librum secundum
traditionem apostolorum composuit.

800 Porro cęsar Nero sicut hostis iusticię et ęquitatis
primus in christianos persecutionem excitauit. Qui etiam tam
effrenate petulantię fuit, ut nec a matre nec a sorore
cupiditates suas compresserit, quarum parricidio demum
sceleratorior fuit. Nam matrem, fratrem, sororem, uxorem et
805 omnes pene ceteros suos propinquos crudeliter
interemit. Occidit preterea plurimos

senatorum, et poetam Lucretium, et Senecam
 preceptorem suum. Sed et incendium urbis, ut
 similitudinem ardentis Troiæ conspiceret, per VI dies
 810 et per VII noctes eius pavit aspectum. Quod ex altissima
 turre prospectans, (**M.fol. 78ra**) letusque flammę ut aiebat
 pulchritudine, tragico habitu Heliadam decantabat. Sed
 dum hæc et alia multa mala, quę recensere per singula
 nimis longum est, rei publicę irrogaret, Galba imperator
 815 in Hispaniam est creatus, et Nero Rome tam ab
 uniuerso populo quam a senatu publicus hostis iudicatus
 est, ut qui sacrilegio fidem, parricidio pietatem,
 incesto pudicitiam uiolauerat, ipsamque potestatem
 Romani imperii uel officia seu negocia improbissimis
 820 libertorum commiserat. Cum enim ipse fidem nulli
 seruaret, omnes suspectos habebat. Duobus tamen
 nequissimis se Nimphidio et Gemellio credendum putauit,
 quos uilis conditio sibi obnoxios fecerat. Verum ipsi
 exemplum crudelitatis eius quandoque perhorruere. Nam
 825 quia quosque sibi karissimos interemerat, cauere sibi
 et preuenire uoluerunt quod metuebant. Ambo igitur facta
 cum ceteris conspiratione parricidam deseruerunt.
 Itaque desertus ab omnibus suis fugit ex urbe, et se
 ipsum interfecit. Porro sub Nerone pollebant Romę
 830 poetę Lucanus et Ouidius, et satyrici Iuuenalis et
 Persius, et Seneca tragicus, philosophi
 Musonius atque Pultharcus. In Romana uero sede post
 Petrum apostolum sedit Linus episcopus. Adhuc tamen
 Nerone superstite Galba in Hispania creatus est
 835 imperator. Periit uero Nero ętatis suę anno
 XXXII. De cuius morte Romana plebs ita exultauit,
 ut induta pilleis tanquam seuo exempta domino
 triumpharet.

GALBA igitur postquam Nero dignum meritis suis uite
 840 exitium tulit Romam uenit, et imperauit mensibus
 VI et diebus totidem. His tamen diebus, auaricię et
 segnitiei (**M.fol. 78rb**) deditus, Pisonem nobilem et industrium
 adolescentem sibi in filium adoptauit. Sed hos ambos
 Ottho Romę in medio foro interfecit. Sicque inter
 845 tumultus et cedes Romanum inuasit imperium.

OTTHO Saluius, splendidis ortus parentibus ex
 oppido Ferentano, imperauit mensibus tribus. Contra
 quem ueniens Vitellius, Lutio Vitellio ter
 consule natus, dimicauit. Sed cum animaduertisset Ottho
 850 suos uinci in prelio, se ipsum interfecit, sicque
 Vitellius Romam uictor intrauit.

Vespasianus enim in priuata positus uita, a Claudio imperatore in Germaniam missus, duas ualidas gentes, ipsam Germaniam et Britanniam, expugnauit et XXti oppida ibi Romano subiecit imperio.

VITELLIVS imperauit mensibus octo. Interea uero Vespasianus debellabat prouinciam Iudaicę gentis. Conualuit itaque in exercitu rumor ciuiliū bellorum, et
 855 de Galbę et Otthonis nece manifestatum est deque imperio Vitellii, qui nequior superioribus quasi fex resederat. Tunc conferre secum uiri ueteris militię cepere, et indigne ferre se primos ad pericula et ultimos ad honorem, qui ab inferioribus
 860 dominos acciperent. Addebant etiam esse sibi uirum strenuum Vespasianum, quem legi decuerat imperatorem, eui maturum ad consulendum, et iunioribus ualidiorem ad preliandum. Adoriuntur itaque Vespasianum, rogantque ut gubernaculum Romani suscipiat imperii. Ille abnuere
 865 ac se indignum dicere. Illi promptius instare. Vrgebant illum milites, insistebant duces. Cessit igitur Vespasianus inuitus, et prius curam quam honorem induit imperialem. Vsusque sapienti consilio, una cum filio Tito a Iudea exiens, festinauit Alexandriam.
 870 Sciebat enim illic inesse maximas uires Romanę (**M.fol. 78va**) rei publicę. Conuento denique Tiberio Alexandro, qui Romanis militibus ibi militantibus presidebat, et compositis erga se rebus suis prospere uenit Antiochiam. Ibique tractatu habito Mutianum quendam sui exercitus ducem
 875 cum magna parte militum et non modico pedestri exercitu transmisit ad Italiam, ipse uero per Capadociam et Frigiam iter direxit.

Romę uero Vitellius positus omni magnitudine nominis ac maiestatis oblitus conuiuuiis inhiabat. Sed excitatus
 880 sinistro nuncio, Cęcinam quendam ducem sui exercitus misit, eique summam sui commisit periculi. Ipse uero luxuria marcidus tabescebat. Porro Cecina Roma progressus, ubi cognouit preualidam manum aduentare comminus, strenuam bellis et exercitatum triumphis seque
 885 contra uiribus imparem, conuocatis centurionibus suis suadet bello desistere, quod uiribus essent inferiores, et gloria imperatoris preponderaret. Vespasianum multis sepe uictoriis enituisse, Vitellium uino sepultum nichil aliud expectare, nisi ut cum hostis aduenerit ebrius
 890 pereat, sine sensu doloris. Vicerit Otthonem uiciis parem, aduersus eum nunc esse negocium, qui pene totum triumphis suis cinxerit orbem. Omnibus populis iudicia sua reprehensa propter electi flagicia.

Denique cum Cecina pugnare metuit et moras

- 895 innectit, repente dux alter partis aduersę, Antonius nomine,
iuxta Cremonem ei occurrit. Consertoque prelio Cecina
superatus est et ce(M.fol. 78vb)ciderunt ex eius exercitu plus quam XXX
milia. Quod postquam Vitellius comperit, primum deponere molitus est
imperium, sed post a quibusdam animatus
- 900 Sabinum Vespasiani fratrem nichil mali suspicantem
interfecit. Domicianus uero, Titi frater iunior,
Capitolium occupauit, moxque Vitellius Capitolium
incendit. Post diem autem alterum Antonius adest.
Occurritur e diuerso, trinoque circa urbis menia
- 905 congressu habito, fusi sunt et cęsi omnes Vitelliani.
Deficientibus itaque Vitellianis partibus, cum se in
quandam proximam palatio cellulam Vitellius
intrusisset, turpiter inde protractus et
excruciatu in forum deducitur, et ibidem occiditur.
- 910 Demum etiam collo ligatus et unco in Tyberim tractus,
communi caruit sepultura.

VESPASIANUS igitur, illa turbida tyrannorum turba
discussa imperium adeptus, imperauit
annis IX et mensibus XI, diebus XXII.

- 915 Hic multis Iudeorum oppidis captis, sicut superius dictum
est audita morte Neronis hortatu militum imperator
effectus, reliquit Titum filium suum ad procurationem
obsidionis Ierosolimorum, ut et Romanis non deesset, nec
Iudeis, quem filius representaret.

De calamitate que Iudeos post Christi obtinuit
passionem.

- 920 Interea uero cum apud Iudeos corrupta essent legis
iura, et uiolata religio, deseruit eos diuina prouidentia et
non solum illos urgebant Romani, sed et ipsi inter se
domesticis sedicionibus laborabant. Cuius seditionis erant
duo principes. Quorum unus erat Iohannes quidam, uir
- 925 leuis, populi lues, dolis nulli uersutorum secundus,
quippe cui (M.fol. 79ra) nunquam defuit nocendi affectus, doli
callidus, fallendi artifex, doctus mendaciis quęrare
fidem et credulitatem compositis asciscere mendaciis,
qui fallaciam uirtutem putaret et elegantię duceret
- 930 karissimos circumuenire, promptus ad conspirandum et
uehemens ad audendum, acer ad efficiendum. Cui etiam erat
inquietus animus, prompta audacia quam processus
alebant, et opes ad consociandam perditorum
manum. Alter uero erat Symon, non dispar crudelitate, sed
- 935 tamen inferior opum quantitate. Et ipse erat durus et
immitis, et qui nullo affectu ad pietatem flecteretur,
quique nil carum uel sanctum haberet. Ambo tamen sub
obtentu conseruande libertatis seuiebant.

Feruebant etiam in populo studia diuersa. Alii quippe
 940 sectabantur luxurię effusiones et unguentorum odores, alii
 uero calamistris crispabant capillos et stibio depingebant
 oculos et muliebri amictu induebantur, alii quoque non
 solum ornatum mulierum sed et molliciem affectabant.
 Nam uiri muliebria exercere, uocem effeminare, illicitis
 945 passionum generibus sexum dissoluere, fracto gressu
 incedere, comam pascere, uultum dealbare, genas pumicare,
 barbam uellicare. In hac tamen dissolutione exercere
 seuiciam intolerabilem. Subito enim momentanei bellatores
 reconditos sub clamidibus gladios exerebant.
 950 Denique uersabatur inter eos sedicio, pax sepulta
 erat, fides arebat, crudelitas uigebat. Prefati etiam
 prin(M.fol. 79rb)cipes dum sibi inuicem aduersarentur, diuersis
 populum conditionibus fatigabant et terrificabant modis
 nequissimis et iniquis. Et primum quidem publice
 955 dehonestabantur regalis generis uiri, aut uinciebantur, ut
 cęteri terrerentur. Alii quoque falso crimine
 afficto in carcere positi iugulabantur,
 ut sęuientium principum nequitia uelaretur. Fingebantur
 itaque calumnię. Qui se redimebat, innocens erat. Qui
 960 non offerebat pecuniam, tanquam reus feriebatur. Regnabat
 quippe inter eos misera fames pecunię, quę nichil
 sequendum putat nisi quod ad presens lucrosum, nichil
 honestum quod pecunia sit uacuum. Et hęc passio
 generaliter inflammauerat omnes ad exercitium
 965 flagitiorum. Sacerdotes quoque peregrini ab ipsa legis
 cognitione, qui contra sua merita adepti fuerant
 sacerdotii dignitatem, ad omne nefas arbitrio
 nequissimorum principum sicut ignobile uulgus
 subiciebantur. Sicque pariter principes atque
 970 sacerdotes solutionem legis euidenter operabantur.
 Similitudo enim morum uoluntatis societatem
 operatur, et cognata studia sibi facile conectuntur.
 Et dum hęc Ierosolimis agerentur, Titus executor
 paterni triumphi cum ualida manu ab Alexandria est
 975 reuersus. Et per desertum agens iter peruenit ad
 Ascalonem, et inde in Ioppen, sicque peruentum est in
 Cesaream. Vbi paulisper commoratus congregauit militum
 manum quę adhuc in hibernis agebat. Et cum iam hiemis
 asperitas defice(M.fol. 79va)ret, assumptis secum equitibus
 980 numero sexcentis, perrexit exploratum equitatu ante urbem
 Ierosolimorum loci situm, munimentorumque
 qualitatem, et murorum altitudinem, et studia plebis.
 Inspexit igitur totum muri ambitum per circuitum, et
 in crastinum existimauit adoriendam
 985 obsidionem. Obsedit ergo eam die solenni Paschę, quo
 frequens eo conuenerat turba Iudeorum, iusto scilicet Dei
 iudicio tempore ultionis electo, ut qui in diebus Paschę

- Saluatorem nostrum cruentis manibus et sacrilegis
uocibus interemerant, in ipsis etiam diebus, uelut in
990 unum carcerem conclusi, feralis pene exitium quod
merebantur exciperent.
- Sed ubi hostis adesse uisus est domestico foedere
sequestrata sunt ciuiliu bellorum certamina. Plerumque enim
acerba odia metus comprimit. Denique cohortati sunt se
995 inuicem factionum uiri, ut in unum conspirantibus studiis
patriam defensarent, ne eorum discordia incruentam Romanis
daret uictoriam. Freti igitur numero, hostem subito
adoriendum putarunt, et improuisa eruptione primos turbauere.
Sed Romani usu ueteri et diuersorum generum preliis
1000 exercitati sese armis confirmauere, et ordine suo nixi
incursantes ceperunt cedere, scutis repellere, proturbare
iactu telorum, non sine communi exitio. Nulla intermissio,
nulla requies, nullę dabantur inducię. Momentis omnibus
dimicabatur.
- 1005 Iohannes cum suis in castro cui nomen Antonia
preliabatur, Symon uero ad cuiusdam (**M.fol. 79vb**) Iohannis
sepulchrum uicem tuende urbis suscepit. Et Iudeis quidem
pro salute, Romanis uero de uictoria certamen erat. Symon
urgebat suos terrore et formidine, Titus uero Romanos sui pudore
1010 quam maxime conueniebat. Iudeis audaciam desperatio dabat,
Romanis glorię cupiditas uirtutem addebat. Titus militem monebat
consilio pugnare, et eam solam dicebat esse uirtutem cui
comes est prouidentia, fortitudinem autem sine consilio
uideri temeritatem.
- 1015 Cęsi sunt multi mortales. Admouentur denique arietes
quibus ferirentur ualida murorum. Quibus quatientibus
paulatim cedebat murus. Vnde ipsum maiorem arietem
appellabant Iudei urbium excisorem. Soluta itaque parte
murorum, dereliquerunt Iudei propugnacula primi muri, et concessere
1020 ad murum secundum, securi quod duos muros alios interiores
haberent. Fugientibus Iudeis Romani ingredienti portas
aperuere. Tunc intromissus exercitus diruit murum
exteriorem, ne bellantibus Romanis esset impedimento,
et rebellantibus Iudeis defensaculum ad salutem.
- 1025 Bellum rursus accenditur. Imminebant partibus duces.
Erat ciuitas plena horroris. Vbique luctus, pauor ubique.
Clamor mulierum, eiulatus senum, morientium gemitus,
uiuentium desperatio. Nec humare quenquam ulli uaccabat, dum
bello occuparentur uniuersi, feriendique magis quam humandi
1030 cura tenerentur. Omnes igitur artus cesorum diro feteabant
odore. Denique cesar iubet admoueri arietem (**M.fol. 80ra**) ad
murum secundum. Iudei uero ad exurendas machinas ignes
iaculabantur. Tandem tamen ui insistentis cesaris
solutus est murus secundus.
- 1035 Vnus iam murus, hoc est tertius supererat, duobus
subuersis, cum cesar temperari milites iubet, aduertens

- precipitem pertinaciam Iudeorum, et studet operibus
admiscere sermonem, ne forte per desperationem
peruicacius niterentur. Suadet ergo ne se urbis incendiis
1040 inuoluerent, sed permetterent eam suę potestati, quę
armis iam teneretur et circumdata obsidione
premeretur, promittens cedentibus ueniam se
prestaturum, si modo uel sibi uel patrię consulerent,
ne tanta ciuitas dirueretur. Verum arbitros et incentores
1045 seditionis magis scelerum pena quam aduersa belli
terrebat fortuna. Populi tamen pars non modica ad
cęsarem erumpere cupiebat, sed crudeles principes
seditionis, retractantes quę in plebem grauib
perpetrauerant flagitiis, dum nullum uenię locum
1050 sperarent, perire cum omnibus malebant.
- Cesar ergo post triduum, quia nichil a Iudeis
pacificum deferebatur, gemino agmine menia aggreditur, et
duos aggeres attolli imperat, unum contra Antoniam et alterum
contra murum qui erat ad Iohannis sepulchrum. Tunc etiam e
1055 diuerso distribuunt sibi Iohannes et Symon officia
defensionis, et omnes obsidentium conatus quibus generibus
defensionum poterant eludebant.
- Interea clausis infuderat se miserabilis fames, et
frumentum non inueniebatur. Nullus panis in publico
1060 ferebatur. Sicubi compertum fuisset, ilico (**M.fol. 80rb**) domus
expugnabatur, edium dominus iugulabatur,
auferebatur quod occultauiisset. Si non repertum fuisset,
quasi diligentius absconditum foret, tormenta inferebantur.
Itaque iam in occultis et in abditis mandebant incocta
1065 cibaria. Nulla mensa, nullum sedile, nulla lux, ne quis
interueniret. Miserabilis cibus, lacrimabilis esca. Filii
parentibus, parentes filiis de ipsis faucibus cibum rapiebant.
Ipsa etiam equorum cadauera si forte repperissent, inter se
trahentes graui prelio decerpere festinabant. Alii cortices
1070 arborum detrahebant, alii radicibus uescebantur herbarum,
plerisque aliorum uomitus esca fuit. Proinde
diuitibus aut in urbe permanere aut perire, unum et
idem erat. Si enim in urbe permansissent, facultatum
suarum causa obiecto crimine, quasi qui de transfugiendo
1075 cogitarent perimebantur. Precise undique spes miserorum.
Nam fugiendi nulla copia erat. Fremebat enim intus Symon
et furebat Iohannes, et cauebant ne cui liceret de
populo urbe exire. Maiorque cura erat eis egressionem
suorum, quam ingressus cauere Romanorum. Et si quis
1080 forte deprehensus fuisset qui fugere temptaret, graues
penas dabat, et iam non argumentis ueritas sed
suppliciis querebatur. Eorum etiam qui fugerant proximi
trucidabantur, aut crucibus affixi his qui lapsi fuerant
ostendebantur. Miserabantur Romani, non mouebantur
1085 Iudei. Compatiebatur hostis, socii non flectebantur.

(**M.fol. 80va**) Facilius apud aduersarios pietas quam apud socios repperiebatur. Obtabant plerique mortis compendium, cum et fames afficeret, et crudelitas excrucialet. Inualescens denique acerbitas famis familias
 1090 gentemque uastabat, ita ut foris et in penitralibus strata iacerent mulierum uirorumque cadauera. Ciuitas plena mortuis, sed nullus eiulatus in exequiis, quia omnem affectum uis mali concluderat, nec erat iam ullus doloris locus in communi omnium calamitate. Miserabilis erat
 1095 congeries insepultorum cadauerum, et in circuitu longo terra ipsa tecta cadaueribus. Terribilis species, horror grauis, odor pestilens, qui nec uiectores nec uictos discerneret. Erat enim simul omnibus noxius.

Sed quid opus est pondus illius famis explicare quæ in ipsas descenderat populi medullas, cum gestum sit ibi facinus quod neque apud Grecos neque apud barbaros ullus accepit auditus? Manebat intra ciuitatem mulier quædam genere et facultatibus nobilis, quæ cum reliqua multitudine quæ confluerat Ierosolimis secum suas eo deuexerat opes.
 1105 Quas primum principes factionum certatim inuasere, et quicquid alimentorum habebat de manibus eruebant. Exagitabatur a perditis, dira imprecabatur. Volebat mori, sed percussorem non inueniebat. Malebant enim eam diutius affligere grauius quam cito perdere, quia putabant predam fore quamdiu uiueret. Iam (**M.fol. 80vb**) defecerant omnia et
 1110 iam deliciis assuetam dira fames asperiora palearum uel dura coriorum edere compellebat.

Habebat infelix mulier infantulum quem genuerat. Cuius uagitu excitata quæ se et paruulum conmacerari uideret, multis iam uicta malis et calamitatibus necnon et fame quæ infuderat se in medullis eius, dolorem absorbuit, furem assumpsit, conuersaque ad paruulum iam matrem oblita sic ait: "Quid tibi faciam paruule, quid faciam tibi? Seu a te circumstant omnia, bellum, fames, incendia, ruinae,
 1120 latrones et expilatores. Cui te moritura credam, aut cui te tantillum relinquam? Speraueram, si adoleuisses, quod me pasceres matrem, aut sepelires defunctam, et si me obitu preuenires ego te precioso meis manibus includerem monumento. Quid agam misera? Viuendi tibi aut mihi nullum
 1125 uideo subsidium. Omnia sunt nobis erepta. Cui te reseruabo, aut quo condam sepulchro, ne canibus uel alitibus preda sis? Omnia enim, inquam, erepta sunt nobis. Potes tamen, dulcis meus, matrem esurientem pascere. Idoneæ carnes tuæ ad cibum. O mihi suauius uiscera, artus iocundi, antequam consumat uos
 1130 fames reddite matri quod accepistis. Redite, inquam, in illud naturale secretum, et in quo domicilio uiuentem spiritum suscepistis, in eo tumulus defuncto pareatur. Ipsa complectar quem genui, ipsa exosculabor. Esto ergo mihi cibus, horror latronibus et fabula uite, ne quid

1135 desit nostris calamitatibus.” (**M.fol. 81ra**) Et hęc dicens auerso uultu cultrum demersit et in frusta filium secans igni supposuit.

Partem comedit, et partem operuit, ne quis superueniret. Sed nidor incensi peruenit ad principes seditionis. Et odorem secuti introierunt mulieris

1140 hospitium, minantes necem, quod ausa esset ipsis ieiunantibus edere, et exortes eos facere cibi quem repperisset. At illa: “Partem uestram uobis seruauī nec auara nec inhumana. Nolite indignari. Habetis quod et uos edatis. De meis uobis uisceribus cibum paraui. Considete

1145 otius, mensam apponam. Mirari habetis ministerium meum, et iudicare quod nullius talem mulieris affectum inueneritis, quę uos nec dulcis filii fraudauerit membris.” Et hęc dicens discooperuit ambusta membra, et epulandum eis tradidit cum adhortatione huiusmodi: “Hoc est

1150 prandium meum, et hęc est uestra portio. Videte diligentius ne uos fraudauerim. Ecce pueri manus una, ecce pes eius, ecce dimidium reliqui corporis. Et ne alium putetis, filius meus est iste. Ego denique diuisi mihi quod manducarem, et quod uobis reseruarem. Nunquam

1155 mihi dulcior, fili, fuisti. Tibi debeo quod adhuc uiuo, tua suauitas animam tenuit meam et produxit matri miserę diem mortis, subuenisti in fame, tu munus supremum senectę, tu percussoris repressor. Venerunt necaturi, conuiue facti sunt. Habebunt et ipsi quod tibi debeant, cum epulas meas (**M.fol. 81rb**) sumpserint. Sed quid refertis gradum, quid horrescitis animo, cur non epulamini quod mater fecit? Possunt et uos delectare epulę quę matrem exsaturauere. Iam postquam me filius pauit et abunde exsatiata sum, famem nescio. Gustate et uidete quia

1165 suauis est filius meus. Nolite molliores matre fieri, infirmiores muliere. Aut si uos estis in meo uulnere misericordes et non suscipitis hostiam meam, atque aduersamini holocaustum meum, ego consummabo sacrificium meum. Manducabo quod reliquum est. Videte ne uobis

1170 opprobrio sit, quod fortior uobis mulier reperta sit, quę assumeret epulas uirorum. Ego quidem tales paraui epulas, sed uos sic epulari matrem fecistis. Et me tenebat passio, sed uicit necessitas.”

Repleuit continuo totam urbem tanti sceleris nefas et unusquisque ante oculos positum parricidalis conuiuii ministerium perhorrescebat. Ceperunt et ipsi incentores seditionis examinare post hęc, ne similes escas inuenirent et uelut imprudentes sumerent. Ceperuntque uniuersi timere ne diu uiuerent, et mori uelle. Sed et plerique hoc horrore

1180 perterriti ad hostem fugerunt.

Quo comperto cęsar, execratus infelicis terrę contagium, manus eleuans ad cęlum talia protestabatur: “Ad bellum quidem, o commilitones, uenimus, sed aduersus homines

- beluis ac feris crudeliores decertamus. Diligunt
 1185 fere fetus suos, quos etiam in fame nutriunt. Sed et quę
 alienis pascuntur corporibus, (**M.fol. 81va**) a consimilium ferarum
 abstinent cadaueribus. Hoc est ultra omnem acerbitem et
 impietatem, ut membra quę genuit mater deuoret. Ab hoc
 1190 contagio me tibi mundus absoluo, quęcunque in cęlo potestas
 es. Scis enim quia intimo affectu pacem frequenter obtuli,
 quia uolebam populo parcere, urbem seruare. Sed quid facerem?
 Sepe a menibus reuocaui exercitum, monui, rogauī, incendia
 restinxi, et ipsi nos de muris sepe hortati sunt dimicare,
 ne grauius perirent a suis. Quales sunt ciues quibus hostis
 1195 remedium est? Audieram quidem quod hic populus
 incredibilibus opinionibus se excitaret in omnem insolentiam.
 Aiunt se de cęlo genus ducere et ibi primum induisse
 corporis formam, cęli se fuisse incolas, descendisse ad
 cultus terrarum, de terris ad celum redire, transisse per
 1200 maria sicco uestigio, fugisse ante se fluctus maris, conuersa
 Iordanis fluentia retrorsum. Asserunt etiam stetisse
 solem ut hostes suos uincerent ne nox impediret, quosdam
 suorum raptos in cęlum igneis curribus, preliatas pro se
 celi potestates, et absentibus his uniuersas hostium fusas
 1205 copias, dormientibus partam uictoriam. Postremo quando
 his potest deesse audacia, qui ut aiunt mortui
 uiuunt, et sepulti resuscitantur? Sed et opinio frequens
 intulit auribus nostris, aduersus Deum conspirasse hos
 homines, et pena inditio est. Ardent enim nunc terre
 1210 propter incolarum impietatem. Videmus mare mortuum,
 uidemus et uiuentium fructuum umbras in(**M.fol. 81vb**)anes, foris
 gratiam, intus fauillam. Quis dubitare potest quod apud
 inferos uersemur, et ubi iam elementa quodammodo mortua
 sunt? Quin etiam ipsa quę post mortem uiuere solet
 1215 naturę pietas apud hos mortua est, et superstes defunctis
 religio. Quis enim parentes etiam mortuos non diligit?
 Quis amissos filios non amet, et loco pignorum teneat?
 Manet affectus, etsi pignus obierit. Perseuerat nomen,
 gratia naturę non intercidit. Apud hos uero nec
 1220 uiuentem mater recognoscit filium, nec audit
 appellantem nec miseretur, sed propter unius hore
 execrabilem cibum infert filio parricidales manus. Infelix
 ciuitas, in qua talis officina, tale ministerium est!
 Operiant eam ruinę suę, et abscondant huiusmodi
 1225 contagium ne sol uideat, et ne stellarum globus spectet,
 aut maculentur aurarum spiramina. Thyesteas dapes fabulam
 putabamus, flagitium uidemus, cernimus ueritatem
 tragediis atrociorem. Ibi enim firmior sexus, et pastus
 alienus, et aliena fraus. Hic autem est propria
 1230 uoluntas. Ille doluit, hęc insultauit. Digna talibus uiris
 poena, qui pertinaciter bellando mulieres
 suas ad tale coegerunt conuiuium. Maturius igitur bellum

conficiamus, et fugiamus regionem istam execrabilem et perniciosam.” Et his dictis admoueri muro arietes iubet.

- 1235 Euoluto itaque biennio postquam obsessa est ciuitas, uictor Titus machinis et aliis bellicis instrumentis muros eius irrupit, (**M.fol. 82ra**) non tamen sine suorum sanguine. Rupto itaque muro, solito terribilior increpuit sonitus tubę in ipso diei crepusculo, quo fessi labore Iudei de improuiso
- 1240 turbantur. Somnoque soluti ante cepere fugere, pauore perterriti, quam ueri fides pateret. Tytus uero audito tubę fragore exercitum suum ad arma concurrere iubet. Et orto mane, electorum circa se conuocata cohorte, murum ascendit suis auxilio, hostibus impedimento. Iam per
- 1245 aditum hostes irruerant, iam cuncta turbauerant, iamque ciuitatem tenebant. Exclusi undique Iudei in templum cateruatim se conferunt. Romani fiunt eis obuui et instaurant prelium ante uestibulum templi ibique furor bellicus dominatur. Nec iam spiculis nec sagittis res
- 1250 agitur, sed manus inuicem conseruntur. Fiunt uulnera super uulnera, gladius obtunditur ferri rigore, ictus infligitur super ictum. Obtruncantur plurimi, sed maxime uulgus ignobile ubicunque occurrerat sicut grex interficiebatur. Nullis enim armis munitum, nec
- 1255 repellendo uulneri, nec retorquendo idoneum erat. Cerneret sanguine quasi fluuio decurrente terram inundari, et cesorum congeriem. Temerabantur sancta sanctorum belli necessitate, maiore tamen suorum quam Romanorum insolentia. Nam cum furore ac temeritate adibant Iudei
- 1260 ipsa templi penitralia, et madidas manus humano gerentes sanguine tractabant altaria. Vbique strages, ubique luctus, ubique periculum, ubique clamor, ubique desperatio. Nullus (**M.fol. 82rb**) locus uacabat periculo. Resonabant clamores, personabant gemitus morientium atque
- 1265 uiuentium. Itaque confuso strepitu tota ciuitas implebatur.
- Verum nocte superueniente uterque paululum requieuit exercitus, sequenti uero die precepit cesar ianuas argento opertas succendi. Et ammoto igne cepit argentum defluere, ac demum paulatim lignum ardere,
- 1270 sicque in porticum interiorem aditus patescere. Sed miseratus cęsar, ne templum exureretur uocauit ad consilium duces exercitus dicens, non sibi cum insensibilibus esse certamen, nec bellum cum edificiis quę uictoribus sufficerent, si inexusta reseruarentur.
- 1275 Duces uero dicebant ualitudinem parietum et templi munitionem Iudeis in reliquam ętatem incentiua futura, quibus esset grata insolentia. Radices rebellionis funditus euertendas, ne recrudesceret iterum temeritas. Iudei quoque, dum insidiantur uolentibus
- 1280 incendia templi restinguere, cęsis aliquibus hostem accenderunt. Vnus itaque de Romanis admouit ignem

- portę templi quę aurea uocabatur, et liquefactus auri rigor ilico lignum nudauit. Exustis denique ualuis furor ignis in penitralibus templi sese proripuit. Turbati omnes
 1285 qui se templi munimine defensabant. Dumque se in superiora aurarum spiramine ignis attolleret, magnum omnibus Iudeis dolorem infudit. Deinde omnes fusi qui erant in templo Romanorum gladiis feriebantur.
- Flamma iam depascebat templi conclauia, et accurrit
 1290 Titus, cupiens cuiusmodi esset edes inspicere. Cuius gratia motus, precellentiozem fuisse (**M.fol. 82va**) templorum suorum operibus fatebatur. Mirabatur saxorum magnitudinem, metalli nitorem, uenustatem operis, gratiam pulchritudinis. Pronunciabat etiam non
 1295 immerito tantam fuisse loci celebritatem, et quia tam honestum non nisi Dei summi crederetur domicilium. Interea uero predones, irruentes in omnia, quęque intus erant exinanibant, et iterum strages magna in eos qui resederant Iudeos agitabatur. Tunc etiam
 1300 fugientibus seditionis principibus unus ex sacerdotibus sese dedit, et quędam uasa sacerdotalium ministeriorum, lucernas duas, mensas, crateras, et phialas aureas, sed et peripetasma templi.
- Peripetasma templi cortina sanctuarii dicebatur. Hec erat ex cocco et iacincto, bisso et purpura, eo quod eius esset templum, qui celo, aeri, terre et mari dominaretur. Cocco enim celum igneum significabatur, iacincto aer, bisso terra, purpura mare, que conchiliis marinis tingitur, ita ut duo ex colore, et duo colligas ex generatione.
- 1305 Fessi denique multa cede, Romani quęrebant quibus captiua mancipia uenderent. Sed quia plurimi uenales et pauci inueniebantur emptores, non defuere qui XXX mancipia uno nummismate mercarentur. Tunc etiam comprehensus Phinees, custos gazophilatii templi, ostendit sacerdotum
 1310 purpuram multam, et coccum, et cinnamomum, et cassiam, et thimiamata, et aromata multa, et uasa sacramentorum, et uestem sacratam summi pontificis. Iohannes preterea de occultis exiens non multo post se Tyto tradidit, fame tabidus confectusque ieiunio. Symon autem latuit, cum
 1315 paucis se recondens fidelioribus. Sed ubi et cibus defecit et nullus euadendi exitus patuit, ad superiora erepsit indutus ueste preciosa. Quem Rufus Terentius, prefectus Romanę militię, Tyto presentauit. (**fol. 32r**) Concremata igitur est ciuitas, et murus ad solum usque deiectus.
- 1320 Cęsa per omne tempus obsidionis innumera milia Iudeorum, sed non omnium eiusdem regionis ac loci, quia eo undique conuenerant multi causa sollempnitatis paschalis.

Captiui adducti ad nongenta septem milia. Qui fuere nobiles
et ualidiores triumpho reseruati. Quidam etiam captiuorum
1325 ferme per singulas urbes per quas remeabat Tytus bestiis
obiciebantur, uel ceteris supplitiis perimebantur, ut
longe lateque per orbem rebellionum supplitio metus spargeretur.

Hoc est templi suppreum excidium, quod
anno millesimo centesimo secundo contigit a conditione
1330 sua. Hoc etiam Dominum Iesum Christum antequam
crucifigeretur liquido significasse euangelii lectio
docet. Consummatum est hoc bellum annis III, duobus
quidem Nerone uiuente duobusque postea. Veruntamen
antequam templum exureretur, ferme per annum unum
1335 supra ipsum cometes apparuit, gladii quandam in se ferens
similitudinem. Denuntiabat enim ferro, igni, gentis, regni
urbisque ipsius pariter futuram uastitatem. In ipsa
denique Pentecostes sollempnitate nocturno tempore
ingredientes sacerdotes templi interiora, ut assueta
1340 offerrent sacrificia, motum quendam se sensisse primum
professi sunt, et demum sonitum editum audisse se
repentina uoce clamantium: “Transeamus hinc.” Octauo igitur
die mensis septimi concremata est ciuitas, et templum
funditus est euersum.

1345 Denique Vespasianus et Tytus imperatores magnificum
et memorabilem de Iudeis agentes triumphum Romam ingressi
sunt. Continuoque omnibus bellis atque tumultibus domi
forisque compressis, pacem toto regno Romano pronuntiauerunt.
Tunc etiam Achaya, Lithya, Rhodus, Bizantium, Samus, Tracya,
1350 Cylithia, Commagine in prouintias redactę Romanis legibus
paruerunt.

A Vespasiano denique Rome Colossus erigitur, habens
centum et nouem pedes proceritatis. Romam quoque incendiis
deformem edifitiorum copia renouauit. Nam Capitolium et Edem
1355 Pacis et Claudii monimenta reparauit. Itaque hunc Romana res
publica iam exsanguis seuitia tyrannorum, quasi fato quodam,
ne penitus rueret assecuta est. Verum anno uite sue
septuagesimo seriis ioca quibus delectabatur admiscens
interiit. Nam cum uentris eluuie fessus surrexisset,
1360 “Stantem” ait, “imperatorem excedere terris decet.” Sicque
exanimatus est. Cui successit Tytus filius eius.

Ciuitas Tyti imperatoris.

TITVS igitur Vespasiani filius patri succedens in
regno imperauit annis
duobus et totidem mensibus. Hic fuit uir omnium genere
1365 uirtutum mirabilis, et morum imperialium pariter
floribus adornatus, et qui nulli quicquam negaret.
Huius etiam fuit illud celebre dictum, quo ait se
perdidisse diem (**fol. 32v**), quo nil militibus suis largitus

- fuerat. Qui et tantum facundissimus exstitit, ut causas
1370 Latino poemate peroraret, et tragedias Grece componeret.
Verum assumpte dominationis toto decurso biennio cum
ingenti suorum luctu, in eadem qua pater suus uilla
defunctus fuerat apud Sabinos, febre exanimatus est anno
uite sue XL primo.
- 1375 Igitur post extremum Iudaice plebis excidium
eorundem breuiter arguam perfidiam Iudeorum qui nondum
uolunt in Christum credere.

PROLOGVS LIBRI IV

Maximus error uersatur in cordibus Iudeorum, quibus
spiritualis intellectus non emicat in pagina diuinarum
scripturarum. Contemptibilis enim eis in Christo uidetur
carnis infirmitas, et corpus de femina sumptum, et
5 obprobrium crucis, in quibus stultam fecit Deus
sapientiam huius mundi, sicut ait apostolus: *Perdam
sapientiam sapientium, et prudentium prudentiam
reprobrabo*. Et alibi: *Vbi sapiens, ubi scribe, ubi
conquisitor huius seculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam*
10 *huius mundi? Sed quoniam non per sapientiam suam
cognouit eum mundus, placuit Deo per stulticiam
predicationis saluos facere credentes. Quoniam quidem
Iudei signa petunt et Greci sapientiam querunt, nos
autem predicamus Christum crucifixum, Iudeis quidem*
15 *scandalum, gentibus uero stulticiam, ipsis uero uocatis
Iudeis et Grecis Christum Dei uirtutem et Dei
sapientiam; quoniam stultum Dei sapientius est
hominibus, et infirmum Dei fortius est hominibus.*
Propterea quippe totum hominem suscepit Deus in se, ut
20 totum quod est homo a peccatorum peste sanaret; et ideo
per passionem crucis uoluit mori, ut per gloriam
resurrectionis sue nobis aditum repararet uite. Et hec
est gratia qua sanat infirmos non superbe iactantes
falsam beatitudinem suam, sed humiliter confitentes
25 miseriam ueram. Ipsi autem hoc quasi stultum et infirmum
uelut sua uirtute sapientes fortesque contempnunt.

Contra perfidiam Iudeorum.

Dicunt etiam non adorandam Trinitatem, cum lex eorum
dicat: *Audi Israhel, Dominus Deus tuus Deus unus est*. Quod
eis ideo intelligimus esse dictum, ne deos colerent alienos
30 qui iam unum in substantia et maiestate Deum
cognouerant. Porro nos unam in Trinitate colimus
diuinitatem. Cuius Trinitatis admirabile sacramentum
psalmista nobis aperuit qui ait: *Verbo Domini celi
firmati sunt, et spiritu oris eius omnis uirtus eorum,*
35 *Verbum Domini Christum uolens intelligi, et spiritum
oris eius Spiritum Sanctum, qui in ipso mundi principio
super aquas ferebatur, ut pro arbitrii sui liberalitate
rudibus creaturis uite uigorem infunderet. Et trinam
iterum esse non simplicem sue maiestatis essentiam, ipse*
40 *Deus loquens in Genesi libro, cum hominem creare
disponeret, nobis ostendit cum ait: Faciamus hominem ad
imaginem et similitudinem nostram.* Non enim dixit:
“Faciam hominem ad imaginem et similitudinem meam”, sed
“Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.”
45 Et quia nefas est credere hominem factum ad imaginem

angelorum, aut eandem esse imaginem angelorum et Dei,
recte ibi intelligitur (**fol. 33r**) pluralitas Trinitatis.

Sed quoniam Trinitas unus est Deus, sequitur et
dicit: *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei*, et non
50 dixit: “Fecerunt Dii hominem ad imaginem Deorum”, hominem
scilicet interiorem non exteriorem, qui inuisibilis
est per naturam ut Deus, et immortalis, nichil habens
grauē neque caducum. Nam exterior homo corporeis
liniamentis compactus atque coniunctus facile
55 dissoluitur, et labefactus tabescit ideoque non Deo
similis sed esse dissimilis comprobatur. Et hæc de
Trinitatis essentia dixisse sufficiat.

Porro Dauid Christum Dei filium esse testatur, ubi
ait: *Dominus dixit ad me: ‘Filius meus es tu, ego hodie genui*
60 *te’*. Et hunc eundem esse Deum et hominem Hieremias perhibet,
dicens: *Hic Deus noster est et non estimabitur alter*
ad eum, qui inuenit omnem uiam prudentie, et dedit eam
Iacob puero suo et Israhel dilecto suo, et post hec in
terris uisus est et cum hominibus conuersatus est.
65 Locum quoque natiuitatis eius designat Micheas
inquiens: *Et tu Bethleem, domus Effrata, non es minima in*
milibus Iuda. Ex te enim exiet qui sit princeps in
Israhel et processio eius a principio seculi. Et de
apostolorum electione psalmista locutus est dicens: *Pro*
70 *patribus tuis nati sunt tibi filii; constitues eos*
principes super omnem terram. Et de predicatione
eorundem apostolorum: *In omnem terram exiuit sonus*
eorum, et in fines orbis terrę uerba eorum. De passione
proinde ipsius Ysaïas loquitur dicens: *Vulneratus est*
75 *propter iniquitates nostras, et attritus propter*
scelera nostra. Et item post pauca: *Oblatus est quia ipse*
uoluit et non aperuit os suum, et sicut ouis ad
occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se
obmutescet et non aperuit os suum. Qualitatem autem
80 passionis Dauid declarauit dicens: *Foderunt manus meas*
et pedes meos. De resurrectione quoque eius sic cecinit
et ait: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis*
sanctum tuum uidere corruptionem. Et de ascensione: *Et*
ascendit super Cherubin. Locum quoque sessionis ipsius
85 insinuat dicens: *Dixit Dominus Domino meo: ‘Sede a dextris*
meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum’.
De ęternitate etiam regni ipsius: *Et ego primogenitum*
ponam illum excelsum pre regibus terrę. In ęternum
seruabo illi misericordiam meam, et testamentum meum
90 *fidele ipsi. Et ponam in seculum seculi semen eius*
et thronum eius sicut dies cęli. Si autem dereliquerint
filii eius legem meam et in iuditiis meis non
ambulauerint, si iusticias meas profanauerint et mandata
mea non custodierint, uisitabo in uirga iniquitates
95 *eorum et in uerberibus peccata eorum. Misericordiam*

- autem meam non dispergam ab eo, neque nocebo in ueritate mea, neque profanabo testamentum meum, et quę procedunt de labiis meis non faciam irrita. Semel iuravi in sancto meo: 'Si Dauid mentiar... Semen eius in eternum*
 100 *manebit, et thronus eius sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in eternum, et testis in cęlo fidelis.'* Ecclesia nempe sancta semper in sue fidei constantia, sicut premissum est, permanebit, donec finito mundi termino omni corruptione deposita recipiat carnalem
 105 *sed sine carnali corruptione substantiam.*
 Veteris uero cerimonias Testamenti Noui euacuat esse constat plenitudine Testamenti, sicut solet puerilem etatem uirilīs ętas excludere. Decebat enim ut arbiter aeternus per famulum suum Moysen hominibus minora precepta
 110 *daret, et sua presentia sublimiorem eis uite uiam postmodum demonstraret. De qua legis euacuatione Hieremias propheta uaticinatus est (fol. 33v) dicens: Ecce dies uenient, dicit Dominus, et consummabo supra domum Israhel et supra domum Iuda testamentum*
 115 *nouum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum, cum apprehendi manum eorum ut educerem eos de terra Aęipti.* Cessare uero ipsas ueteris legis cerimonias Daniel preuidit, cum ait: "Cum uenerit sanctus sanctorum, cessabit unctio." Vnde iam ipsi sine
 120 *rege, sine sacerdote et sine sacrificio sunt.*
 Sed cum hec uident et Christum adhuc uenisse credere dubitant, impletur in eis quod scriptum est: "'Oculis uideant et non uideant, corde intelligant et non intelligant, nequando conuertantur et sanem eos' dicit Dominus." Porro
 125 *ideo Deus homo uoluit fieri, ut hominem quem fecerat perire non sineret. Voluit etiam ideo humanam adsumere carnem, ut peccatum ab homine contractum ab homine piaretur. Decebat etiam ut qui legem homini dederat, legis eiusdem decreta per adsumptum hominem*
 130 *perficeret, et ut ad imitationem iustitię et sanctitatis humanum genus non tam ui cogeret quam per adsumptum hominem inuitaret. Igitur homines suum legislatorem uiderunt presentem, ut necessario illum imitarentur legis opera facientem. Sed forte nunc*
 135 *aliquis dicet: "Potuit aliquis angelus a supernis sedibus mitti, qui bonos homines a malis separatos ad superna gaudia raperet, et malos diuina fultus auctoritate cum diabolo malorum incentore penis gehennalibus deputaret."* Verum non erat congruum ut homo,
 140 *qui ab angelo maligno fuerat factus corruptibilis, per quemlibet angelum redderetur incorruptibilis. Porro hec contra Iudeos sub spetie prologi dixisse sufficiat, et hic metam finitus suscipiat.*

LIBER IV

(fol. 34r) **DOMITIANVS** igitur, frater

Tyti iunior,

imperauit annis quindecim et mensibus sex. Iste primo clemens uisus est et Cathos Germanosque bello deuicit.

5 Ius quoque perorabat equissime; et Rome multa construxit edifitia. Inter que edificauit Rome templum mirificum quod Pantheon antiquitus uocabatur, sed nunc in honorem sanctę Dei genitricis Marię et omnium

10 martyrum consecratum esse dinoscitur. Dehinc uero atrox factus, post Neronem secundam in christianos persecutionem exercuit, et in tantam superbiam euasit, ut deum et dominum totius orbis se appellari iuberet.

Magna denique crudelitate erga extraneos et domesticos seuiens in urbe Roma nobiles et inlustres uiros nullo iure,

15 nulla ratione trucidauit, et multos in exilium trusit. Inter quos etiam Iohannem apostolum, quem Dominus Iesus Christus semper amauit plurimum quique in cena super pectus eius recubuit, et cui dum penderet in cruce matrem uirginem uirgini commendauit, propter

20 insuperabilem euangelizandi constantiam in Pathmos insula relegauit, ubi positus

Apocalipsim signatis edidit sermonibus. Huius preterea cęsaris Domitiani anno quarto apud Alexandriam Aniano,

25 qui Marco successerat, successit Abilius. Hierosolimis uero sancto Iacobo patriarchę successit Symon filius Cleophę. In Romana uero sede eadem tempestate Cleto

pape Clemens successit. Iste est Clemens papa sapientissimus atque sanctissimus qui magnificos uiros

30 in Galliis ad collocandum destinauit dominicę fidei fundamentum, Lugdunensibus Fotinum, Narbone Paulum, Turonis Gratianum, Cenomannis Iulianum, et alios

plures per quos per illas regiones fidei doctrina profecit, et inmensę multitudinis populus ab idolorum

cultura recessit. Sed cum Domitianus in urbe Roma senatum populumque laniaret, et foris male dispositum

35 exercitum assidua hostes cede conficerent, a senatu est dampnatus et in palatio interfectus. Hocque definitum est, ut omnes qui ab eo in exilium trusi fuerant decreto

senatus reuocarentur et suas reciperent facultates.

Periit autem anno uite sue XL primo corpusque eius

40 humana caruit sepultura.

NERVA denique senex Domitiano exitiabili tyranno successit, Petronio

prefecto fautore, et Parthemio spadone interfectore

45 Domitiani. Imperauit autem anno uno. Hic iurgiorum

disceptator et scientissimus et frequens fuit. Hic

quoque primo suo edicto cunctos exules reuocauit quos

Domitianus exiliauerat. Vnde beatus Iohannes apostolus
ab exilio Ephesum rediit, quasi ad propriam scolam.

Hic disputat contra Cherintum.

- 50 Pullulauerant interea per Asyam hereticorum semina
quedam, Cherinti scilicet et Ebionis uel ceterorum
qui negant Christum in carne uenisse (quos idem theologus
in epistola sua antichristos appellat), mundum ab angelis
factum esse dicentes, et Iesum (**fol. 34v**) hominem
55 tantummodo fuisse nec resurrexisse. Irridebant quoque
ecclesiastica dogmata, et resurrectionem mortuorum non
credebant. Cum redisset ergo ab exilio iam dictus
apostolus, compulsus est ab Asyę fratribus et
multarum legationibus ecclesiarum de coęterna
60 Patris et Christi diuinitate facere sermonem. Qui mox in
ipso sui sancti euangelii exordio patenter ostendit
quod *in principio erat uerbum, et uerbum erat apud Deum,
et Deus erat uerbum*. Cuius nos informati sermone, quo
scriptum est: *Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso*
65 *factum est nichil*, memoratam abdicantes heresim mundum a
Deo non ab angelis factum esse, et Christum credimus
uerum Deum esse, et in carne uenisse, et conceptum
fuisse, non de uiro, sed de Spiritu Sancto, et de carne
uirginis Marię, quę utique erat de semine Abrahe.
70 Credimus, inquam, Christum Deum de Deo cuius unigenitus
est, et hominem de substantia matris de qua temporaliter
natus est. Nam et uirtutibus uerus Deus esse
comprehenditur, et homo ex humanis infirmitatibus
comprobatur. Porro hunc contra morem humane conditionis
75 uirgo concepit et peperit, et integritatis dampna non
pertulit. Cuius conceptionis et natiuitatis inenarrabile
sacramentum illa Aaron uirga significauit, quę diuina
uirtute contra naturam sine radice uel humore fronduit,
floruit et fructificauit. Denique dogmata non irridemus
80 ecclesiastica, sed ueneramur atque suscipimus sicut
data non per hominem uel per angelum, sed per eundem
Dominum nostrum Iesum Christum. Ex illius quippe
latere pendentis in cruce aqua nobis profluxit ad lauacrum,
et sanguis ad propitiationem criminum nostrorum.
85 Spiritum quoque Paraclytum sicut filii adoptionis
suscepimus. Quorum perceptione sacramentorum illi
compaginati unum corpus ecclesię sumus in illo, in quo
etiam credimus resuscitari, cum uenerit iudicare uiuos et
mortuos et seculum per ignem. Et haec contra perfidos
90 hereticos.

Sed ut ad historiam redeamus, Nerua cęsar afflicte
rei publice multum consuluit, dum Traianum uirum strenuum et
sapientissimum sibi in filium antequam moreretur adoptauit.

TRAIANVS igitur genere Hispanus, Romanum imperium
 95 Nerua tradente suscipiens,
 imperauit annis decem et nouem et mensibus
 sex. Hic apud Agripinam Gallię urbem insignia imperii
 suscepit. Moxque Germaniam trans Renum sibi subegit, et
 trans Danubium gentes multas superauit. Barbaras etiam
 100 nationes trans Euphraten et Tygrin sitas redegit in
 prouintias. Denique Seleutiam et Babiloniam occupauit,
 et usque ad Indię fines post magnum Alexandrum
 accessit. Hic etiam fuit liberalis in amicos, habens in re
 militari diligentiam, in ciuilibus lenitatem et in
 105 subleuandis ciuitatibus largitionem. Eratque ei domi
 sanctitas et in armis fortitudo, et utrobique prudentia.
 Denique prostrato et debilitato statu Romano, in
 remedium malorum credebatur (**fol. 35r**) diuinitus datus.

Huius temporibus Iohannes apostolus, qui quasi unus de
 110 paradysi fluminibus uerba sancti euangelii in toto
 terrarum orbe diffudit, cum esset annorum
 nonaginta nouem, sciens sibi ultimum diem uite
 imminere, presentibus suis discipulis premissa oratione ad
 Deum, descendit in defosum sepulture suę locum, et ita a
 115 dolore mortis extraneus migrauit ad Dominum.

Traiani preterea tempore tercius in christianos
 persecutionis impetus ebuliuit. Vnde Clemens papa Romanus
 in mare precipitatus est, ubi in templo sibi diuinitus
 preparato manibus angelicis decenter meruit tumulari.
 120 Tunc etiam Symon, filius Cleophe discipuli Christi,
 Hierosolimorum episcopus crucifixus est pro nomine eius.
 Ignatius quoque Antiochenus episcopus, Romam
 adductus et bestiis traditus, suscepit martyrium. Sed et
 Alexander papa Romanus martyrio coronatus est, et plures
 125 per alias circumquaque prouintias christiani.
 Veruntamen persecutione feruente Plinius Secundus,
 orator et historiographus, qui inter ceteros iudices
 presidatum administrabat, multitudine peremptorum
 permotus scripsit imperatori, christianos preter
 130 confessionem Christi et honesta conuenticula nichil
 contrarium Romanis legibus facere. Moxque Dei nutu
 rescriptis lenioribus cęsar temperauit edictum. In illis
 preterea diebus apud Alexandriam Iustus sacerdotio
 fungebatur. Traianus uero apud Seleuciam Isaurię
 135 urbem profluuio uentris extinctus est. Vixit autem annis
 LX quatuor. Huius etiam exusti corporis cyneres Romam
 delati et in foro Traiani sub marmorea columna conditi
 referuntur.

ÆLIVS ADRIANVS consobrini Traiani filius, duodecimus
 140 ab Augusto principatum adeptus anno ab incarnatione
 Domini CVIII, imperauit annis XXII. Hic fuit Grecis
 litteris impensius eruditus, et non sermone tantum

- peritus, sed et ceteris disciplinis, canendi
 medendique scientia pollens. Erat etiam musicus, giometer,
 145 pictor, fictorque ex ere uel marmore, atque facetus, acer
 nimis ad lacessandum, et ad respondendum seriis ioco
 maledictis. Sic enim referebat carmen carmini, dictum
 dictui, ut prorsus ad omnia diceres meditatum. Hic etiam,
 per Quadratum discipulum apostolorum et Aristidem
 150 Atheniensem uirum sapientem instructus et eruditus,
 precepit per epistolam ad Minutium Fundanum
 proconsulem Asię datam, ut nemini liceret
 christianum sine obiectu criminis ac probatione dampnare.
 Hic etiam bellum contra Sauromatas gessit et uicit.
 155 Iudeos denique perturbatione scelerum suorum exagitatos,
 prouintiam quondam suam Palestinam depopulantes, ultima
 cede perdomuit, et Hierosolimam reedificauit, et illam
 Aeliam suo de nomine appellauit. Cuius opere factum est
 ut loca sancta, id est dominicę passionis et
 160 resurrectionis, quondam extra urbem iacentia, nunc eiusdem
 urbis muro septemtrionali circumdentur. Denique precepit
 ne cui Iudeo introeundi Hierosolimam esset licentia,
 christianis tantum ciuitate permissa. **(fol. 35v)** Vnde
 primus ibidem ex gentibus constituitur Marcus
 165 episcopus. Idem etiam Elius Adrianus rem publicam
 iustissimis legibus ordinauit. Ideoque pater patrię in
 senatu ultra morem maiorum appellatus est, et uxor eius
 augusta.
 Verum quia Hierosolimis ab hoc tempore et deinceps
 170 assumere episcopos ex circumcisione cessatum est, nunc omnes
 a primo usque ad hęc tempora eiusdem urbis episcopos
 enumerare decreuimus. Primus horum fuit Iacobus iustus, qui
 etiam frater Domini est appellatus, secundus Symeon filius
 Cleophę, tertius Iustus, quartus Zacheus, quintus Tobias,
 175 sextus Beniamin, septimus Iohannes, octauus Mathias, nonus
 Philippus, X Seneca, XI Iustus, XII Leui, XIII
 Effrem, XIII Ioseph et XV horum ultimus Iudas.
 Eodem preterea tempore Iustus episcopus Viennensi prefuit
 ecclesię. Floruit etiam in illis diebus Aquila orator, genere
 180 Ponticus, secundus interpret Mosaice legis post LXX.
 Porro uixit Elius Adrianus augustus
 annis LXII. In Romana uero cathedra post Clementem
 sedit Anacletus, et Anacleto successit Euaristus, et
 Euaristo Alexander, qui constituit aquam sparsionis cum
 185 sale benedici et in habitaculis hominum spargi. Et huic
 subrogatus est Xystus. Xysto uero successit Thelephorus.
 Hic etiam constituit ut per sex ebdomadas ante Pascha
 ieiunium celebretur, et ut in natale Domini missę per
 noctem decantentur.
- 190 **ANTONINVS PIVS** qui et Tytus Fuluius cognominatus est,
 uir peritissimus et natura benignus, successit

- Elio Adriano anno ab incarnatione Domini CLIII. Imperauit
 autem annis XX et non plenis tribus. Iste ab Adriano
 in filium fuerat adoptatus, cuius gener erat. Huic etiam
 195 Iustinus philosophus librum de christiana religione
 compositum tradidit, et benignum illum erga christianos
 homines reddidit. Huius etiam primo anno Thelephorus papa
 Romanus uita decessit, et Hyginus ei successit. Post
 quem sedit Rome Pius episcopus, sub quo Hermes librum
 200 edidit qui Pastoris appellatur, et post Pium sedit
 Anicetus, et illi subrogatus est Sother. Porro
 Antoninus augustus ita tranquillus extitit, ut merito
 Pius appellatus sit. Nam ad illum extere gentes legatos
 misere, Indi scilicet, Bactriani et Hirschani, iusticia
 205 tanti imperatoris comperta. Erat enim carens appetentia
 glorię et ostentatione. Decessit autem imperii sui anno
 XXIII. Ob cuius honorem templa, sacerdotes atque alia
 multa honorum insignia Rome a senatoribus sunt decreta.
 Floruerunt huius temporibus uiri insignes Arrianus
 210 Nichomediensis philosophus, Photinus Lugdunensium
 episcopus, et Maximus Tyrius, et Apollonius stoicus,
 et Basilides Scythopolitanus, et Galienus insignis
 medicus, et Cryscus cynicus, et Iustinus martyr atque
 philosophus.
- 215 **(fol. 36r) MARCVS AVRELIVS ANTONINVS,**
 Romanum imperium assecutus anno incarnationis dominicę CLXV,
 imperauit annis decem et nouem et mensibus undecim.
 Hic fuit uir tante seueritatis, ut ab infantia uultum nec ex
 leticia neque ex merore mutauerit. Hic etiam adsciuit sibi
 220 ad imperii partem Aurelium Commodum propinquum suum.
 Et hii ambo contra Parthos ammirabili uirtute et felicitate
 pugnaverunt, et una de uictoria Parthica triumphauerunt.
 Horum tamen diebus persecutio
 christianorum iam post Neronem quarta uice excitata
 225 est. Qua persecutione feruente Policarpus uir egregius,
 Iohannis euangeliste et apostoli discipulus,
 Smirneorum episcopus, in Asiam martyrio uitam finiuit.
 Iustinus etiam philosophus martyrizatus est. Hęc quoque
 persecutio durissima Lugdunensem atque Viennensem urbes
 230 nobilissimas Galliarum quas precipiti lapsu Rodanus
 preterfluit subintrauit. Vnde Fotinus egregius episcopus
 Lugdunensis et Iustus Viennensis in eisdem urbibus
 martirizati sunt cum aliis multis. Sed statim secuta est
 lues magna quę multas late prouintias deuastauit maximeque
 235 Italiam adeo contriuit, ut passim uillę et agri sine
 cultore et habitatore remanerent. Ab armis denique nulla
 nusquam quies erat, sed et per omnem Orientem,
 Illiricum, Italiam et Galliam bella feruebant. Terrarum
 motus quoque, non sine interitu ciuitatum, et
 240 inundationes fluminum crebrescebant. Lues etiam crebrę,

et locustarum agmen prorsus agros infestabat.

- Verum Aurelius Commodus, dum cum fratre in uehiculo ueheretur, undecimo imperii sui anno, casu morbi quem Greci apoplexim uocant suffocatus est. Quo defuncto
- 245 Marcus Antoninus solus paucis diebus rei publice prefuit, demumque seueriores leges nouis conditionibus temperauit. Per omnes enim prouintias tributa donauit, omniaque fiscalium negotiorum calumpniosa monimenta simul congesta in foro iussit incendi.
- 250 Hac preterea tempestate barbare nationes, Marchomanni, Quadi, VVandali, Sarmatę et omnes pene Germanię populi Romanum exercitum in Quadorum finibus circumuallauerant. Verum cum tolerare nequiret ardorem sitis et hostis periculum, idem Romanus exercitus in preces effusus
- 255 ad inuocationem nominis Christi tantam uim pluuię obtinuit, ut subita inundatione largissime reficerentur. Barbari uero, crebris fulminum ictibus perterriti, in fugam uersi sunt. Postmodum uero Antoninus imperator Commodum Lucium filium suum assumpsit in regnum.
- 260 His preterea diebus Hierosolimis sicut dictum est post eos qui ex circumcissione fuerant ordinati sedit Marcus episcopus, et post hunc Cassianus, deinde Publius, quem secuti sunt Maximus et Iulianus. Post Iulianum autem sedit Gaius et alter Iulianus. Capitonem denique secutus
- 265 est Valens, et Valentem Docilianus. Demum autem tricesimus ab apostolis huic prefuit ecclesię Narcissus, uir sanctitate (**fol. 36v**) precipuus. Alexandrinam autem ecclesiam post Marcum euuangelistam gubernauit Anianus, et post Anianum
- 270 Abilius, et post Abilium Cerdon, et post Cerdonem Primus, et postmodum Iustus. Demum uero Cheladion, et post Agrippius, deinde Iulianus. Sed et Antiochię post Heronem prefuit Cornelius. Regebat etiam hac eadem tempestate Apollinaris Hierapolitanam
- 275 ecclesiam, et Mileto Sardensis ecclesię erat antistes. Romanam denique sedem optinebat Eleuther papa sanctissimus. Ad quem misit Lucius Britanniarum rex epistolam, obsecrans ut per eius mandatum christianus efficeretur. Et mox effectum pie postulationis consecutus
- 280 est susceptamque fidem Brittanni usque in tempore Dioclitiani principis inuiolatam integramque in pace seruauerunt. Per idem etiam tempus floruit Egesypus historiographus, et Theodotion tercius diuinę legis interpret. Erant etiam in illis diebus insignes Fronto
- 285 rethor, Aristhides Smirneus sophista, Opianus poeta et Atticus platonicus philosophus.
- Preterea Marcus Antoninus Verus, imperator quartusdecimus ab Augusto, in Pannonia constitutus repentino morbo diem obiit. Ob cuius honorem templa,
- 290 columnę et alia multa condita esse comperiuntur. Cui

successit Lucius Aurelius Commodus filius eius.

AVRELIVS denique Commodus patre defuncto imperavit annis tredecim.

295 Hic luxurię et obscenitati deditus interfecit plurimos senatorum, illos tamen maxime, quos aduertit industria uel nobilitate precellere. Flagitia imperatoris urbis pena prosecuta est. Nam Capitolium fulmine ictum est. Ex quo inflamatio facta Romanam bibliothecam rapaci turbine concremauit. Hac preterea tempestate Eleuthero pape
300 Rome Victor successit.

In his etiam diebus facta est questio magna de Pascha. Vnde apud Cesaream Palestine concilium celebratum est, ubi statutum fuit ut semper in die dominica celebremus, sicut nunc agimus, obseruata quartadecima luna Martii mensis.
305 Huic concilio interfuerunt Victor papa Romanorum et Narcissus patriarcha Iherosolimorum, Theophilus quoque ipsius Cesareę episcopus, et presul Lugdunensium Hyreneus. Eodem etiam tempore apud Alexandriam Iuliano episcopo Demetrius successit, et apud Antiochiam octauus ab
310 apostolis constituitur Serapion, apud Cesaream autem Palestine Theophilus, et apud Corinthum Bachidus. Dionisius etiam gubernabat ecclesiam Viennensem. Porro cęsar Commodus, cunctis incommodus, in domo Vestali transgulatus interiit.

315 **AELIVS PERTINAX** senex, a senatu imperator creatus, imperavit sex tantummodo mensibus. Quibus uix expletis, Iuliani iuris periti scelere in palatio cęsus est.

IVLIANVS autem, qui ui sibi Romanum uindicauit imperium, imperavit VII mensibus. Is apud Pontem Moluium
320 bello ciuili uictus est et extinctus. Sicque inter Pertinacem cęsarem et Iulianum eius sucessorem unus annus assumptus est. Per idem tempus erant insignes Clemens Alexandrinus (**fol. 37r**) philosophus, et Pantheus stoicus, et Affricanus historicus, et Musianus.

325 **SEVERVS** genere Affer, qui se ex nomine imperatoris quem occisum ultus fuerat Pertinacem uoluit appellari, Romanum consequutus imperium imperavit annis X et VIII. Hic fuit natura seuus multisque bellis laccessitus et fortissime
330 quidem rem publicam, sed laboriosissime rexit. Nam Pescennium Nigrum, qui in Egipto et Syria ad tyrannidem aspirauerat, interfecit Iudeosque et Samaritas rebellare conantes coercuit, Parthos quoque et Arabas superauit. Et ad extremum, Claudio Albino qui se in
335 Gallia cęsarem fecerat Lugduni interfecto, in Britannia bellum transtulit. Ibique magnis grauibusque

preliis sepe gestis insulam recepit. Quam et uallo et crebris turribus per C et XXXII milia passuum a mari usque ad mare communiuit.

- 340 Hic etiam post Neronem in christianos quintam persecutionem exercuit. Qua persecutione plurimi sanctorum per diuersas prouintias passi referuntur, inter quos Leonides pater Origenis, pro Christi nomine capite cesus, tenere adhuc etatis supradictum Origenem dereliquit filium.
- 345 Sed ita erat prefatus Origenes iam gramatica eruditus septimum decimum agens annum, ut ad docendum sufficeret, et quę ad uictum ei erant necessaria ex hoc pararentur. Census quippe Leonidis, qui maximus fuerat, regio fisco per proscriptionem sotiatus erat. Sub hac etiam
- 350 persecutione in Lugdunensi ciuitate passus est sanctus Hyreneus episcopus cum maxima multitudine cleri sui et populi. Cui successit Zacharias episcopus. Sed et Viennensem Paracodes regebat ecclesiam. Tunc etiam floruit Symmacus elegans diuinę legis interpret, et
- 355 Theodotion genere Ponticus, qui tercio anno post memoratum Symmacum secundam scripturarum sanctarum composuit editionem. In Romana uero cathedra Calixtus Zephirino successit, post quem Vrbanus Romanum tenuit pontificatum.
- 360 Imperator autem Seuerus, apud Eburacum oppidum deficiens, reliquit filios duos, Bassianum et Getam. Quorum Geta hostis publicus iudicatus interiit, Bassianus autem Antonini cognomine assumpto potitus est patrio regno. Porro Seuerus cum uixisset annis LXV defunctus est, uir
- 365 bellicosissimus omnium qui ante eum fuerunt, et Grecis ac Latinis litteris simul sufficienter instructus. Fuit etiam acer ingenio et ad omnia quę intendisset finetenus perseuerans, beniuolentia uero quo se inclinasset mirabili atque perpetua, ad querendum quoque diligens, et ad
- 370 largiendum liberalis, et in amicos et inimicos pariter uehemens.

- AVRELIVS ANTONINVS BASSIANVS** qui et Caracalla dictus est, Seueri filius, Lugduni genitus, solus Romanum consequutus imperium diuinę incarnationis anno CC primo, imperauit
- 375 annis VII. Hic fuit libidine intemperantior patre (**fol. 37v**) qui etiam nouercam suam duxit uxorem. Huius tempore apud Alexandriam prefuit Demetrius, cui successit Letus, deinde Heraclas. Et Antiochie preerat Serapion episcopus.

Hic Symaco respondet heretico.

- His etiam temporibus Simacus hereticus
- 380 predicabat Christum de Ioseph fuisse semine natum, et Mosaycam legem Iudaico ritu esse seruandam. Nos autem catholici credimus Christum Iesum non de uirili semine

sed de uirgine natum, ut sicut intrauerat mors in mundum
 per uirginem, ita etiam per uirginem uita redderetur
 385 hominibus. Sed huic uirgini Ioseph ministerium tulit, et
 puero simul et puerpere oportuno tempore sedule ministrauit.
 Nec quemquam moueat, quod illum euangelista patrem
 Saluatoris appellat. Hoc enim uulgus opinabatur. Sed Lucas
 ipsam rem euidenter aperuit, dicens: *Factum est cum*
 390 *baptizaretur populus a Iohanne, et Iesu baptizato et*
orante, apertum est cælum et descendit Spiritus
Sanctus corporali specie sicut columba in ipsum, et uox de
cælo facta est: 'Tu es filius meus dilectus, in quo mihi
complacuit.' *Erat autem ipse Iesus quasi annorum*
 395 *triginta, ut putabatur filius Ioseph.* Mosaycam uero
 legem, quam radicem noue legis dicimus, non penitus sicut
 ydolatriam abicimus, sed uelut elementa eruditionis
 nostrę credendo suscipimus. Hanc enim Christus non
 uenit soluere sed adimplere, transferens illam ab umbra ad
 400 ueritatem, a signo ad rem, a timore ad amorem, a seruitute
 ad libertatem. Sed idcirco uetustatem litterę quam
 constat euacuatam plenitudine misterii superueniente non
 custodimus, quia cognoscimus in Noui Testamenti mysteriis
 omnem nobis salutem pleniter esse constitutam. Hec igitur
 405 contra hereticum dixisse sufficiat, nunc ad historiam
 redeamus.

De Mosaica lege.

Cęsar igitur Aurelius Antoninus, contra Parthos
 egressus, apud Edissam occisus est corpusque eius Romam
 delatum. Vixit autem annis fere XXX. Cui successit nulla
 410 uoluntate senatus Macer Macrinus, palatii prefectus.

MACER MACRINVS OPHILVS palatii prefectus post
 Antoninum Romanum inuasit imperium, sed emenso anno
 tumultu militari occisus est.

MARCVS AVRELIVS ANTONINVS GABALVS imperio
 415 Romano potitus imperauit annis IIII. Hic sacerdos Heliogabali
 templi nullam sui nisi stuprorum et flagitiorum totiusque
 obscenitatis infamem memoriam dereliquit. Hic etiam
 tumultu militari Romę exorto cum matre peremptus est.

ALEXANDER MAMEAS senatus et militum uoluntate
 420 imperator creatus imperauit annis
 XIII. Hic in Persas expeditione commota Xerxen eorum
 regem maximo bello uictor oppressit. Huius imperatoris
 mater, Mamea christiana, Origenem presbiterum ab
 Antiochia euocatum audire curauit. His tamen temporibus
 425 inclyti martyres Christi Tyburtius et cum

beata uirgine Cecilia Rome martyrizati sunt. Hac etiam tempestate apud Antiochiam Philetus episcopus residebat. Porro Aurelius Alexander (**fol. 38r**) apud Magontiacum a Maximo Iulio tyranno interfectus est.

430   **MAXIMVS IVLIVS**, nulla uoluntate senatus imperium
 assecutus anno incarnationis Domini CCXXVIII, imperauit
 annis tribus. Hic propter christianam Alexandri cui
 successerat et Mameae matris eius familiam excitauit in
 sacerdotes et clericos persecutionem. Vnde Rome
 435 Pontianus papa, qui Urbano successerat, martyrio coronatus
 est. Cui Antherus successit. Porro Maximus Iulius, qui
 et Maximinus legitur appellatus, tercio quo regnabat
 anno a Pupeieno tyranno Aquileiē interfectus,
 persecutionis et uite finem simul fecit. Moxque
 440 Pupeienus et Balbinus frater eius usurpauerunt
 Romanum imperium. Sed statim in palatio cēsi sunt.

GORDIANVS, Romanum sublimatus in regnum anno ab
 incarnatione Domini CCXXXI,
 imperauit
 445 annis VI.
 His diebus Rome Anthero papae Fabianus
 successit. Floruit etiam eadem tempestate Affricanus,
 uir inter scriptores ecclesiasticos nominatissimus, Porphirius
 quoque philosophus, et Theopompus, et Victor sophista
 450 apud Athenas.

PHILIPPVS qui et Marcus Iulius dicitur appellatus,
 imperator constitutus anno ab incarnatione Domini CCXXXVII,
 imperauit annis septem. Hic Philippum filium suum
 consortem sui fecit imperii, et primus imperatorum
 455 Romanorum christianus extitit. Horum denique
 imperatorum anno tercio millesimum annum a conditione
 sua Roma compleuit. Et hoc eodem anno Heraclas apud
 Alexandriam obiit, et sacerdotium Dionisio dereliquit.
 Hic autem Dionisius, multis sepe confessionibus clarus, et
 460 pro tormentorum diuersitate toto orbe magnifice claruit.
 Verum ambo imperatores diuersis in locis fraude Decii
 successoris sui circumuenti sunt et occisi.

DECIVS Romanum inuadens imperium
 imperauit anno uno et mensibus tribus.
 465   Hic ad persequendos et interficiendos
 christianos VII^{mus} post Neronem feralia dispersit
 edicta. Qua persecutione martyrizatus est Rome papa
 Fabianus, et apud Antiochiam Babillas sanctissimus,
 et in Epheso sancti septem requieuerunt pueri
 470 dormientes. Sed et Hierosolimis Alexander episcopus,
 ueneranda canicie prefulgens, posteaquam frequenter

multis passionibus excruciatu8 glorificauerat Deum, dum de
uinculis ad tribunal et a tribunalibus reuocatur ad
uincula, inter ipsa sibi succedentia tormenta defecit. Cui
475 in sacerdotium Mazabanes successit. Denique non possumus
euoluere quante multitudines hoc persecutionis igne furente,
in desertis et in montibus latitantes, fame, siti, frigore,
langore, latronibus bestiisque consumptę sunt.

Hic contra Nouatianum disputat hereticum.

Hac preterea tempestate Nouatus Romanę ecclesię
480 presbiter, elatione tumidus, et episcopatus cupiditate quam
intra se latenter gerebat bonitatem simulans (**fol. 38v**) ut
incautos deciperet, princeps hereseos Nouatianorum extitit,
eorum scilicet qui se superbo nomine Catharos, id est mundos
appellant. Hii igitur lapsi fratribus in persecutionem
485 non communicabant, nec eorum penitentiam suscipiendam esse
censebant. Ob quam rem sacerdotale concilium in urbe Roma
congregatum est episcoporum numero LX et presbiterorum
totidem cum diaconibus plurimis, cui prefuit Cornelius,
Romane presul ecclesię. In quo concilio statuitur
490 Nouatus cum suis sectatoribus alienus ab ecclesia Dei,
et fratres in certamine lapsi penitentię medicamine
decernuntur esse fouendi. Quamlibet enim criminosis
penitentia non negatur, si uita mutetur et penitentia
peragatur. Vbiq; nemp; nobis occurrit diuina medicina.
495 Nam datur homini preceptum ne peccet, et si peccauerit
promittitur remedium ne desperet. Illi tamen qui in
malitia sua permanent, et elemosinis peccata sua se
redimere sperant, falluntur. Propter hoc nemp; elemosinę
sunt faciende, ut cum de preteritis criminibus
500 deprecamur exaudiamur, non ut in eis perseuerantes
licentiam malefaciendi nobis per elemosinas comparare
credamus. Igitur prius prauitas deserenda est, et demum
unicuique conuenit ut tanto maiora querat bonorum operum
lucra per penitentiam, quanto sibi grauiora intulit dampna
505 per culpam.

Porro Decius imperator, non totis duobus annis
principatu Romani apicis amministrato, cum filio suo, quem
iam cesarem legerat, in medio barbarorum sinu interfectus,
regnum cum uita perdidit.

510 **GALLVS HOSTILIANVS**, cum filio suo Volusiano regno
potitus, imperauit uix annis duobus. Huius regnum cum floreret
in initio, et cuncta ei ex sententia cederent, sanctos uiros
qui pro pace et prosperitate regni eius Domino supplicabant
persequi cepit, cum quibus pariter prosperitatem
515 suam fugauit et pacem. Sed exorta persecutione, exorta
est etiam ultio uiolati nominis christiani, et usquequo
ad profligandas ecclesias edicta decurrerunt, eatenus

520 incredibilium morborum pestis extenditur. Nulla fere
 prouincia Romana, nulla ciuitas, nulla domus fuit, quę
 non illa generali pestilentia correpta atque euacuata
 sit. Hac sola pernitie insignes Gallus et Volusianus,
 dum contra Emilianum nouis rebus studentem bellum
 moliuntur ciuile, occisi sunt. Emilianus quoque tercio
 mense inuase tyrannidis extinctus est.
 525 Verum per idem tempus Rome sancto papa Fabiano iam
 defuncto et Cornelio episcopalem eiusdem sedis cathedram
 optinente, Cartagini uero presidente sancto Cypriano, ambobus
 fide et uirtute precipuis, orta est questio in Affrice
 partibus, utrum oporteret hereticos rebaptizari. Quę
 530 tandem definita est, et inuentum atque sancitum est,
 sola eos manus impositione posse purgari. Siue enim
 scismaticus aut hereticus, uel facinorosus secundum
 sanctorum sententiam canonum in nomine Patris et Filii
 et Spiritus Sancti baptizet, non debet ille qui
 535 baptizatus est rebaptizari, ne tam salutare (**fol. 39r**)
 sacramentum uideatur adnichilari. Quod sacramentum
 specialiter est constitutum ad dissoluendam obligationem
 originalis peccati. Nam sicut quisque maris et femine
 coniunctione opus habet ut seculo nascatur, ita et
 540 regeneratione opus habet, qua Deo renascatur per aquam
 et Spiritum Sanctum, sicque fit ut a noxa originalis
 peccati, qua tenetur impeditus, hoc salutifero sacramento
 reddatur expeditus. Et hæc de baptismatis sacramento.

Hic Origenis redarguit errorem euangelicis dictis.

545 Porro circa hos dies Origenes presbiter cuius supra
 meminimus defunctus esse legitur. Cuius presbiteri
 scripta quibusdam in locis heretica repperiuntur
 prauitate conspersa, maxime in locis illis ubi de
 purgatione et liberatione ac rursus post longum tempus
 ad eadem mala reuolutione rationalis uniuerse creature
 550 tractare uidetur. Ibi enim adfirmare contendit, quod
 omnes qui presentem uitam in flagitiis et facinoribus
 quamlibet maximis finierunt, ipsumque postremo diabolum
 et omnes satellites eius, tandem post longa tempora
 purgatos regno Dei lucique restitui, et rursus post alia
 555 tempora omnes qui liberati fuerint ad tormenta relabi
 atque reuerti. Et has uices alternantes beatitudinum et
 miseriarum omnis rationalis creature dicit semper fuisse
 et semper fore. Sed hoc euidenter euangelio contrarium
 sonat. Ibi enim legitur, quoniam cum uenerit Dominus in
 560 sede maiestatis suę, dicet his qui a sinistris eius
 positi erunt: *Discedite a me, maledicti, in ignem eternum,*
qui preparatus est diabolo et angelis eius. Et post
 pauca: *Tunc ibunt hii in suplitium eternum, iusti autem*
in uitam eternam. Quod ideo dixerim, ne studiosus lector

565 semper uerbis Origenis attendat, sed sic botrum carpat, ne spinam contingat. Nam profecto liquet, quia si falsum est quod uerax et iustus Deus criminosis eternum minatur supplitium, illud iterum esse falsum quod iustis promittit uitam eternam.

Laus Origenis.

Hic insipientiam redarguit illorum, qui sibimet ipsis manus inferunt.

570 Verum Origenes iste mille et eo amplius tractatus edidit, et multos commentarios quos appellat thomos. Multos etiam gentiles ad fidem Christi conuertit. Et ita a pueritia mundanam calcauit uoluptatem, ut se zelo Dei sed non secundum scientiam ferro castrauerit. Quod non solum moribus
575 hominum, sed etiam legibus interdictum esse euidentissime liquet. Inbecillis enim animi est suffragium, et non optinet uirtutis tropheum, hominem aduersus corpus suum uesano militare furore, nec habet insignia fortitudinis nec profectum utilitatis. Est quippe huiusmodi istud, ac si
580 uidens nauis gubernator tempestatem futuram, tempestatis gratia declinandę iratus gubernacula frangat, ac nauim fluctibus inmergat. Hosti igitur se tradere causa martyrii religiosus christianus sine pietatis dispendio ubi
oportunum prospexerit potest, manus uero suas sibi in
585 hostem conuertere sine scelere non potest. Sed his breuiter expeditis ad historiam redeamus.

VALERIANVS, ab exercitu in Rethia creatus imperator anno ab incarnatione Domini CCXL octauo, imperauit annis XV. Eodem tamen anno (**fol. 39v**) Rome a senatu Galienus
590 cęsar est constitutus. Porro Valerianus ita primum sanctos uenerabatur, ut domus eius Dei esse ecclesia crederetur. Sed deprauatus postmodum per quendam magum cepit detestari fidem christianorum, ita ut eos quos ante ducebat uenerandos iuberet interfici, sicut qui
595 aduersarentur magicis artibus quibus se deuouerat.

Octauus denique a Nerone adigi per tormenta christianos ad ydolatriam iussit. Qua feruente persecutione passus est beatus Cyprianus apud Carthaginem, eodem die quo Rome papa Cornelius, sed non eodem anno. Verum Cornelio
600 Romanę urbis episcopo Lucius successit, et Lutio Stephanus, et Stephano Xystus, cuius fuit archidiaconus sanctus martyr Laurentius.

Porro Valerianus persecutionis huius non est diu impunitate gaudisus. Nam postquam christianos affligi et
605 interfici iussit, subito per totum Romanum imperium turbationum fragor increpuit, et solutę undique barbare gentes laxatis habenis omnes Romanorum fines ingrediuntur. Grecia quippe simul et Macedonia, necnon et Pontus et Asya

Gothorum inuasionem peruaduntur. Germani denique Alpibus et
 610 Italia penetrata Rauennam usque perueniunt. Alamanni
 quoque Gallias ingrediuntur. Quadi et Sarmate
 Pannoniam depopulantur. Parthi Mesopotamiam auferunt.
 Postumus in Gallia tyrannidem inuasit, quam et per
 annos decem tenuit. Postea uero suorum seditione
 615 militum peremptus est. Ad extremum autem ipse
 Valerianus Dei presidio destitutus, a rege Persarum
 Sapore captus ignominiosa apud eum seruitute consenuit, et
 donec uixit hanc infamis offitii penam semper tulit, ut
 acclinis humi regem ascensurum in equum non manu sed dorso
 620 attolleret.

At Galienus, tam claro Dei territus iudicio, postquam
 rerum summam solus optinuit lenius ac moderatius agere cepit,
 et pacem ecclesiis condonauit. Statimque ira Dei in
 misericordiam uersa est et Emilianus tyrannus apud
 625 Magontiacum, cum res nouas moliretur, occisus est. Marius
 quoque, qui in Galliis post mortem Postumi inuaserat imperium,
 continuo interfectus est. Sed et Victorinus, cæsar a Gallis
 creatus, post paululum est oppressus. In Oriente etiam
 per Odenatum quendam uicti Perse et repressi,
 630 defensione Syria et recepta est Mesopotamia. Porro per
 idem tempus Antiochenam sedem obtinebat Demetrianus,
 et Hierosolimitanum sacerdotium post Mazabanem
 suscepit Himeneus. Apud Alexandriam uero duodecimo anno
 imperii Galieni Dionisius, patrum nobilissimus, cuius
 635 supra meminimus, quieuit in pace, et successit ei
 Maximus. Denique Galienus imperator Claudio succedente
 defunctus est. Regnauit autem cum Valeriano
 annis VII et solus annis octo. Vixit annis quinquaginta.

CLAUDIUS igitur uir armis strenuus et moribus
 640 probus, uoluntate senatus (**M.fol. 89ra,6**) imperator creatus
 anno ab incarnatione Domini CCLXIII, imperauit anno uno. Hic
 Gothos, iam per annos XV Illiricum Macedoniamque
 uastantes, bello adorsus magna strage cohercuit. Vnde illi in
 curia clipeus aureus et statua simul equestris aurea
 645 collocata est.

Hic redarguit heresim Pauli cuiusdam episcopi.

Hoc etiam tempore apud Antiochiam Demetrio episcopo
 Paulus quidam, Samosatenus genere, successit. Qui indigna de
 Christo sentiens, utpote tumidus et superbus hereticus,
 predicabat eum hominem tantum communis naturæ fuisse et de
 650 terra initium suscepisse, quod omnino catholicæ fidei
 contrarium est. Duas quippe in Christo confitemur naturas,
 unam coeternam Deo Patri, et alteram qua natus est Deus
 homo de uirgine. Diabolica enim fraude primum deceptum
 hominem uoluit omnipotens Deus sua benignitate
 655 excellentiori gradu quam conditus fuerat sublimare. Vnde

factus est particeps humanitatis nostrę, ut nos erigens ad
 sublimiora participes faceret diuinitatis suę. Denique
 operata est pariter in Christo utraque
 natura quod proprium habuit, diuinitatis scilicet
 660 essentia quod Dei est, et carnis substantia quę carnis
 sunt. Nam ita plena diuinitas in Christo intelligitur
 homini iuncta et plena humanitas in Deum assumpta, (**M.fol. 89rb**)
 ut nichil uideatur caro sine diuinitate peragere, nec
 diuinitas sine carne quicquam efficere; et sic Deus per
 665 suam sapientiam diaboli superauit astutiam, et ita qui
 primum deceperat hominem de incontaminata terra
 formatum superatus est a Christo de uirgine nato sine
 iniuria maiestatis ac diuinitatis.

Pręfati preterea Pauli dum uerbum faceret ad populum
 670 erat spectare superbiam. Iactabat enim dexteram, palmam
 femori illidebat, scabellum pede cum sonitu feriebat, et ab
 auditoribus fauorem plausumque quęrebat. Antiquis
 preterea tractatoribus insultabat, suas laudes extollens.
 Collocauerat etiam sibi intra ꝑcclesiam tronum excelsum,
 675 et secretarium suum uariis ornamentis decorauerat, ita ut
 hęc uidentes gentiles propter illius arrogantiam
 derogarent religionem diuinam. Sacrosanctum enim debet
 esse sacerdotale ministerium, ut clero et plebi sit
 ꝑemplo. Verum nunc ad hystoriam redeamus.

680 Claudio imperatore defuncto, Quintillus frater
 eius ab exercitu electus est, et in solio sublimatus,
 sed septimo die imperii sui interfectus occubuit.

AVRELIANVS, imperium sumens Quintillo defuncto,
 imperauit annis V et mensibus sex. Iste
 685 fuit uir industrie militaris expertissimus, et memoratam
 Gothorum gentem duris preliis profligauit,
 dictionemque Romanam antiquis terminis stabiliuit, et
 Syriam totam receptam sibi uindicauit. Vnde magna gloria
 Romę triumphauit, et postmodum ipsam urbem muris
 690 firmioribus cinxit.

(**M.fol. 89va**) Preterea status ꝑcclesię hoc eodem tempore
 prosperioribus incrementis augebatur cotidie. Vnde apud
 Antiochiam celebre concilium est aggregatum, in quo prefatus
 Paulus hereticus esse manifestissime conuincitur et
 695 condempnatur, insistente maxime Malchione presbitero
 Antiochenę ꝑcclesię, uiro sapientissimo. Huic enim ab omni
 episcoporum concilio permissum est disputare cum Paulo
 excipientibus notariis. Qui cum esset dissertissimus,
 dissimulantem et occultantem se Paulum diutius ualidissimis
 700 tandem disceptationibus publicauit. Quibus ita gestis
 continuo Paulus et sacerdotio abscisus est et communione
 priuatus, et quidam uir nomine Domnus in eius locum
 subrogatus. Et cum essent adhuc uniuersi pariter
 sacerdotes in concilio positi, scripserunt ad Dyonisium

705 urbis Romę papam epistolam, et ad Alexandrinum
episcopum, et ad omnes ęcclesias, indicantes Pauli
heresim esse denudatam atque deiectam. Sed et uitam
intemperatam moresque eius pariter eisdem reuelare
studuerunt, et quod diu permanserat in
710 potentatu, cum esset immitis et elatus quadam specie
tyrannidis, ita ut ad arguendum illum uel ad accusandum
nemo prorsus auderet accedere. Verum ille ablato fidei
ministerio nolebat exire de domo ęcclesię. Vnde
interpellatus est Aurelianus imperator, ut inde illum
715 exire compelleret. Qui mox imperauit illum inde ui
publica expelli et Domnum uirum multis uirtutibus
adornatum (**M.fol. 89vb**) ęcclesię tradi, cui fauebat Romanus
antistes et omnes Italię sacerdotes.

Nondum enim erat Aurelianus malis deprauatus
720 consiliis, quibus processu temporis bonum postmodum
propositum immutauit et persecutionem durissimam ęcclesiis
excitauit. Quo persecutionis tempore in Galliis passa est
sancta uirgo Columba in Senonensi ciuitate, alique per
diuersas prouincias occubuerunt, libenter pro Domino
725 Iesu Christo diuersa certamina peragentes.

Sed cum piorum sanguinem impiissimus effunderet
Aurelianus, inter Constantinopolim et Eracliam morte subita
diuinitus est extinctus. Quo defuncto Tacitus
imperauit mensibus sex. Et hoc in Ponto interfecto,
730 Florianus Romanum imperium est adeptus. Qui et ipse
imperii sui tertio mense apud Tharsum est occisus.

PROBVS denique, regnum Romanorum sortitus
Tacito et Floriano imperatoribus interfectis anno fere ab
incarnatione Domini CCLXXIII, imperauit annis septem et
735 mensibus IIII^{or}. Hic Gallias iam dudum a barbaris
occupatas, per multa et grauia prelia
deletis tandem hostibus, perfectissime liberauit. Egit
denique duo bella ciuilia, unum in Oriente quo
Saturnum tyrannum oppressit, et aliud quo Proculum
740 et Bonosum apud Agripinam magnis preliis superatos
interfecit. Circa hęc preterea tempora Romę Dyonisio
papę Felix successit, et Felici Eutichianus, et
Eutichiano Gaius, et Gaio Marcellinus. Antiochię uero
post Domnum episcopum suscepit Thimeus sacerdotium, et
745 Thimeo successit Cy(**M.fol. 90ra**)rillus, et Cyrillo Dorotheus.
Apud Alexandriam autem post Maximum Theonas sedit, et
huic Petrus uir egregius atque sanctissimus successit,
qui persecutionis tempore sub
Maximiano Galerio ęsare postea martyr occubuit.
750 Ierosolimis etiam post Hymeneum Zabas suscepit
sacerdotium. Sed et apud Laoditiam post Socratem
sedit Eusebius, et post Eusebium Anatholius, uir
eruditus et eloquentissimus. Et apud Cesaream

755 Palestinę Theotegno successit Agapius, et Agapio
Panphilus martyr sanctissimus.

De heresi Manicheorum.

Hac denique tempestate fuit quidam Manes, genere
Perses, acer ingenio, uita uero uel moribus barbarus, qui
secundum nomen suum insaniens se Paraclytum nominabat. Ab hoc
diffusa est heresis Manicheorum per orbem uniuersum. Hic
760 asserebat duo esse principia, unum boni et alterum mali, unum
lucis et alterum tenebrarum, cum omnis creatura bona
sit per naturam, sed dum fuerit uiciata fit mala.
Amissio igitur boni mali nomen accipit, et absentia lucis
tenebrę noncupantur. Proinde malum de quo
765 per prophetam Dominus dicit: *Ego Dominus et non est
alter, formans lucem et creans tenebras, faciens pacem
et creans malum*, non ideo dicit ut ulla sua natura
mala subsistant, sed tunc se dicit mala creare, cum res
bene conditas male agentibus in flagellum creat, ut ea
770 ipsa et per dolorem quo delinquentibus inferuntur mala
sint, et per naturam qua existunt bona. Vnde uenenum
mors quidem homini est, sed (**M.fol. 90rb**) uita serpenti. Denique
desipit omnis, qui uidere tenebras querit uel audire
silentium, cum sint res non efficientes, sed deficientes.
775 Sed nimis longum est modo tam stultam huius heretici
prauitatem redarguere, presertim cum beatus Augustinus
episcopus secundum sibi a Deo datam sapientiam sermone
luculento ei in quodam suo responderit libro.

780 Porro Probus imperator apud Syrmium militari tumultu
necatus est.

CARVS Narbonensis, anno ab incarnatione Domini
CCLXXV, imperauit annis duobus. Hic cum filios
suos Carinum et Numerianum consortes regni fecisset ad
bellum Parthicum profectus, in castris fulmine ictus
785 interiit. Numerianus uero, qui cum patre profectus
fuerat, inde rediens, Apri soceri sui fraude interfectus
est.

DIOCLICIANVS, ab exercitu imperator electus Numeriano
perempto anno ab incarnatione Domini CC et LXXVII,
790 imperauit annis ferme XX. Iste Aprum, Numeriani
interfectorem, manu sua mox ut creatus est imperator
interfecit, et Carinum Numeriani fratrem,
apud Dalmatiam flagiciose degentem, difficillimo bello
superauit et extinxit. His diebus Amandus et
795 Helyandus in Galliam, collecta rusticorum manu quos
Bagaldas uocabant, perniciosos tumultus excitauerunt.
Vnde Diocletianus Maximianum Herculium, quondam
commilitonem suum, cesarem fecit et in Gallias

destinauit, qui facile agrestium hominum imperitam et
 800 con(M.fol. 90va) fusam manum militari uirtute compescuit.
 Sed in ipso itinere Thebea legio Seduno Gallię, loco Agauno, sub
 prefato Maximiano pro Christo libenter occubuit.

De persecutione que facta est sub Diocleciano et
 Maximiano.

Hoc etiam tempore, dum prosperis incrementis ecclesia
 Dei per uniuersum orbem dilataretur et cresceret,
 805 subito turbo persecutionis increpuit. Anno quippe XIX
 imperii Diocletiani, cum sicut dictum est ecclesia
 Dei prosperis prouectibus afflueret, proponitur
 eiusdem principis edictum, ut cunctę quę in toto erant
 orbe ecclesię dissiparentur usque ad solum, et sacrę
 810 scripturę igni comburerentur ubique, et omnes qui
 ecclesiis preerant in uinculis ponerentur, ac demum
 exquisitis suppliciis immolare cogerentur. Rapiebantur
 igitur omnes ecclesiarum principes, et sancti
 clerici sicut Christi domestici, et cum eis nobiles et
 815 ignobiles multi. Breui quoque post tempore rapiebantur
 et feminę necnon et pueri, et in carceribus
 trudebantur. Estuantibus itaque carceribus pre
 multitudine compeditorum, rursus noua decreta
 uulgantur, ut ex his qui conclusi erant si quis immolare
 820 uellet, liber abscederet. Qui uero abnueret, diuersis
 poenarum generibus interiret. Tunc quidam terrore
 correpti cedebant, sed alii uirtute diuina suffulti non
 solum hęc, sed omnia quę homicidis, adulteris,
 uenenariis et sepulchrorum uiolatoribus inferri solent
 825 tormenta non lasescendo ferebant. Nam primo uirgis
 cedebantur. Sed cum nec sic adhuc frangerentur,
 adhibebantur eis leones, pardi, ur(M.fol. 90vb)si, apri et
 indomiti tauri, quibus deuorarentur ac discerperentur. Alii
 uero laminas, et craticulas ignitas, fustesque crucesque
 830 patiebantur. Nonnulli denique post flagella flammis
 traditi sunt, alii uero in mare precipitati, et quidam
 capite cesi, et alii inedia sunt consumpti. Et hęc
 persecutio eo usque flagrauit, ut etiam Oceani limbum
 transmearet. Passi enim sunt sub hac persecutione in
 835 Brittannię partibus Albanus, Aaron et Iulius cum
 aliis pluribus uiris ac feminis. Et semel cepta rabies
 persecutionis usque ad septimum Constantini Magni
 imperatoris feruere non cessauit annum. Qua persecutione
 feruente Marcellinus papa tentus est a Maximiano. Et
 840 dum duceretur ad immolandum consensit, sed postmodum
 penituit, et martir esse promeruit. Hac etiam tempestate
 XVII^{tem} milia martirum passi sunt intra urbem Romam.

Sed dum Diocletiani iussu
 et Maximiani ista geruntur, graues per omnes Romani

- 845 imperii fines subitarum perturbationum concrepuere
fragores, Carausio qui ad obseruanda Oceani litora
positus fuerat in Brittannia rebellante, et Achilleo in
Egypto, cum et Affricam Quinquegentiani infestarent,
et Narseus rex Persarum etiam Orientem bello
850 premeret. Quo periculo Diocletianus permotus
Maximianum Herculium ex cesare fecit augustum,
Constantium uero et Maximianum Galerium cesares
legit, tradens Constantio Theodoram Herculii Maximiani
filiam, et suam Maximiano Galerio.
- 855 Porro prefatus Carausius, Brittannia sibi per septem
annos fortissime uindicata ac retenta, tandem fraude Allecti
socii sui interfectus est. Allectus uero postea ereptam
Carausio insulam per triennium tenuit. Quem Asclepiodotus
pre(M.fol. 91ra)fectus oppressit, Brittanniamque
860 post decem recepit annos. Constantius uero cesar, in
Gallia primo prelio ab Alamannis profligato exercitu
suo, uix ipse subreptus est. Secundo autem secuta est
satis secunda uictoria. Nam paucis horis LXX milia
Alamannorum cesa referuntur. At Maximianus augustus
865 Quinquegentianos in Affrica perdomuit. Diocletianus
autem Achilleum obsessum per VIII menses apud
Alexandriam cepit et interfecit, sed immoderata
uictoria usus Alexandriam direptioni dedit, Egyptumque
totam proscriptionibus fedauit.
- 870 Erat etiam cum Diocletiano in illis diebus
Constantinus iuuenis inclitus, filius cesaris
Constantii, quem ex Helena priori sua coniuge procreauerat
uir strenuus Constantius. Quem Diocletianus dolo perimere
Galerio instigante satagebat. Sed cognita fraude ad patrem
875 suum saluus diuina prouidentia remeauit Constantinus.
- At Maximianus Galerius, cum duobus iam preliis
aduersum Narseum conflixisset, tertio congressu uictus
amissis copiis ad Diocletianum refugit. A quo arrogantissime
exceptus est ita, ut per aliquot milia passuum
880 purpuratus ante uehiculum eius cucurrisse referatur.
Veruntamen hac contumelia quasi cote ad uirtutem usus est,
per quam detrita regii fastus rubigine aciem mentis
expediit. Itaque mox per Illiricum et Mesiam undique
copias contraxit, raptimque in hostem reuersus
885 Narseum magnis copiis uiribusque (M.fol. 91rb) superauit,
extinctisque Persarum copiis, ipsoque Narseo in fugam
acto, castra eius inuasit, uxores, sorores liberosque
cepit, immensamque uim gaze Persice diripuit,
captiuosque quamplurimos Persarum nobilium abduxit, et
890 reuersus in Mesopotamiam a Diocletiano plurimo honore
susceptus est.
- Interea uero dirus persecutionis furor in christianos
seuiebat. Veruntamen tandem Diocletianus ab inuito exegit
Maximiano, ut simul purpuram imperiumque deponerent, ac

- 895 iunioribus in re publica substitutis ipsi in priuato habitu
consenescerent. Itaque sub una die Diocletianus apud
Nichomediam, Maximianus uero apud Mediolanum
potestatem imperii cultumque deposuerunt.
Tunc Galerius Maximianus et
- 900 Constantius augusti in duas procuraciones, Orientis scilicet
et Occidentis, primi Romanum imperium diuiserunt et annis
V pariter regnauerunt. Et Galerius Maximianus Illiricum,
Asiam et Orientem obtinuit, Constantius uero, uir summe
mansuetudinis et ciuilitatis, Gallia tantum Hispaniaque contentus,
905 Galerio ceteris partibus cessit. Demum tamen Galerius
duos post se cesares legit, Maximinum quem in Oriente
constituit et Seuerum quem in Italiam posuit, ipse in
Illirico constitutus.
- Idem etiam Galerius augustus cum esset nimis
- 910 superstitiose simulachrorum cultibus deditus, iussit uetusta
et derelicta delubra per totum Orientem renouari, et tanta
insuper impietate christianos afficere cepit, ut precessores
suos omnes uinceret in (**M.fol. 91va**) scelere. Sanctorum quippe
singulis membris specialia gestiebat inferre supplicia. Passus est
- 915 igitur apud Alexandriam hoc persecutionis tempore supra
nominatus Petrus, urbis eiusdem episcopus, uir inclitus
et maximis uirtutibus adornatus. Passi sunt etiam tam
in prefata urbe quam per alias Orientis prouincias
innumerabiles sancti pro fidei ueritate et spiritus
- 920 libertate. Sed cum semel accensa crudelitas persecutionis
magis magisque cotidie iam per decennium grassaretur,
prefatus cesar Galerius egritudinem incurrit. Qua
stimulatus angustia, edictis late missis christianos de
exiliis reuocauit.
- 925 At memoratus augustus Constantius mitius se agebat,
et cultores Christi uenerationi habebat et
honori, intelligens in ydolis ueri numinis nullam consistere
maiestatem. Vnde gratia Dei matura predictorum subsecuta est
perditio tyrannorum, et regnum Constantini filii eius usque
- 930 ad Oceanum dilatatum feliciter creuit. Nam Herculus
Maximianus persecutor, imperium quod abiecerat iterum
arripere uolens, a Constantino nundum imperatore Massilie
oppressus est et extinctus. Galerius etiam
augustus Seuerum cesarem ad Italiam cum exercitu
- 935 misit, ubi cum urbem obsideret, militum suorum scelere
desertus et proditus, Rauennę interfectus est.
Diocletianus quoque, sicut iam dictum est regia
dignitate deposita, Salone defunctus est. Constantius
denique strenuissimus imperator, anno imperii sui
- 940 quinto decimo Eborachi deficiens, ordinauit Licinium
cesarem Hispaniarum et Constantinum filium suum
cesarem Galliarum.
- In Romana uero sede Marcellino pape Marcellus
successit, et Marcello Eusebius, et Eusebio Melchiades. Porro

- 945 Melchiades constituit ut in die dominica nemo ieiunet. Et
huic Silvester successit, qui imperatorem Constantinum
baptizauit, et priuilegium Romanę ecclesię ab eo promeruit.
Hic etiam constituit ut sacrosanctum sacrificium non in panno
serico, sed in puro linteolo consecratur. Repperit quoque
950 dalmaticę usum.

PROLOGVS LIBRI V

Precedenti libro Spiritus Sancti
suffragio pauca de quibusdam primitiuę ecclesię sanctis, qui
post nostri Saluatoris natiuitatem et eius ad cęlos
gloriosam ascensionem pressuras innumerabiles pro fide
5 sustinere catholica perorauit. Presenti uero uolumine
temptabo, si possum, de illis qui pacis et
tranquillitatis diebus floruerunt aliquid etiam
dicere, ab illo tempore ducens exordium, quo Romani
imperatores, ydolis abrenunciantes pro quibus olim
10 persequabantur christianos, uerum Deum ceperunt
colere qui mundi fabricam condidit uniuersam.

De sanctis confessoribus.

Nullo enim tempore destitit Deus in uinea sua, id est
in ecclesia sua, idoneos operarios conducere, neque illa
dignos illi fructus per patientiam gignere; sed quanto
15 duriora pro redemptoris sui nomine certamina tolerauit,
tanto gloriosius semper de diabolo triumphauit. Proinde
zelatur (**M.fol. 92ra**) diuini muneris efficaciam antiqui serpentis
impietas, et contra pietatis iusticiam armatur
iniquitas. Ille quippe, qui dudum in cęlo positus
20 diuinitati se comparauit, et esse Deo similis non per
iusticiam sed per potentiam concupiuit, quique
propter suam de cęlo proiectus est superbiam, solita
uersutia post persecutionis tempora quam sustinuit
ecclesia primitiua tranquillitati eius inuidens,
25 rursus per quosdam hereticos temptauit subuertere
catholicam fidem. Et qui prius aduersus eam seuam
persecutionum excitauerat tempestatem, ille etiam
postmodum in ea hereticorum seminauit germina nequam.
Sed pietatis Dei munificentia contra prefatam
30 nequitiam quosdam suos armauit proceres, qui
magno suo labore et hereticorum dolos pessundarent, et
sacę fidei lineam uberiori facundia roborarent. Quorum
profecto meritum a martyrii dignitate non degenerat. Nam
idem labor pro fide certantibus eos martyribus
35 equiperat. Et quia nichil est ueritate ualidius, ita
omnem hereticam prauitatem fides catholica prefatorum
labore uirorum contriuit, sicut dudum antiquorum
phylosophorum ambiguas opiniones sanctorum
patriarcharum atque prophetarum auctoritate quassauit.
40 Et quemadmodum ille felix angelorum exercitus, qui post
diaboli lapsum in cęlis remansit, Deo secundum sibi
datum ordinem dignitatum famulatur et seruit, et ad
nutum eius angelorum multitudinem archangelorum
obedientia regit, ita et nunc ecclesia secundum sibi

45   datos gradus ordinis et disciplinę ipsi Deo pro humana
possibilitate fideliter in terra ministrat. Verum quos
illa non colligit, hos (**M.fol. 92rb**) profecto diabolus ad interitum
secum rapit. Et hęc presenti prologo de sancta dixisse
sufficiat ecclesia.

50   Amodo uero inseram operi inchoato quędam capitula de
gestis Francorum locis oportunis. Non enim fas est preterire
penitus tantę gentis uirtutem, quę Gallorum gentem asperam,
audacem, bellicosam et cunctis regnis terribilem, ipsisque
etiam Romanis imperio terrarum florentibus formidabilem, suis
55   armis subigere et suo sensu sibi potuit retinere. Prius
tamen ipsius Gallię situm, quam nunc prefata Francorum gens
incolit, breuiter comprehendam atque depingam.

De Belgica Gallię prouincia.

        Igitur uniuersa Gallia, non tam ampla quam
inclita, prouinciis tribus terminabatur antiquitus,
60   quarum una Belgica, alia Aquitania, alia uero
Lugdunensis nominabatur.

        Porro Belgica prouincia habet ab oriente limitem
fluminis Rheni et Germaniam. Ab euro uero habet Alpes
Apenninas, et a meridie prouinciam Narbonensem, et ab occasu
65   prouinciam Lugdunensem, et a circio Oceanum Brittanicum.
Vrbes eius inclitę et famosę: Colonia Agrippinensis, Tungris,
Treueris, Mettis quę et Mediomatricum, Rhemis, Laudunis et
pagus Heluetiorum quem nunc Alamanni incolunt. Fluunt
per eandem prouinciam Scaldus, Matrona, et Mosa, et
70   Ausona quę ultimos Rhemorum fines preterfluit. Silua
etiam habetur in ea quę dicitur Ardenna, quę a ripis
Rheni fluminis usque in Treuerorum fines extenditur.

De Aquitania.

        Aquitania uero a Varunna flumine ad Pireneos montes
extenditur et obliquo (**M.fol. 92va**) Ligeris cursu, qui eam ex parte
75   terminat, pene in orbem cingitur. Continentur in ea urbes
egregię: Narbona, Aruernus quę Clarus Mons dicitur,
Bituris, Cadurx, Tholosa, Ruthenus, Lemouis,
Petragorica, Pictauis, Burdegala, Santona et
Engolisma. Meat per Aquitaniam Dordonia, quę in
80   Varunnam immergitur. Silua habetur in ea Lecenna,
Biturigibus et Aruernis confinis.

De Lugdunensi prouincia.

        Lugdunensis autem prouincia oritur a monte Iurano, qui
est inter Sequanos et Heluetios, et a lacu Lemanno et flumine
Rohdano, et extenditur ad Oceanum
85   Brittanicum, dilataturque ad Ligeris alueum, qui
eam ab Aquitania separat et diuidit. Vrbes in ea multę

et opulente: Lugdunum, Cabillonus, Edua
que et Augustidunus, Senonis, Autisiodorus,
Niuedunus que et Neruernis, Meldis, Trecas,
90 Parisius, Karnotum, Gennabus que et Aurelianis,
Rothomagus, Ebroas, Oximus id est Sagiensis,
Cenomannis, Luxouium, Nannetis, Andus que et
Andegauis, Abricata, Redonis, Venetus. Quarum
Augustidunus et Senonis maioris antiquitus auctoritatis
95 fuere. Nam Augustidunus amiciciam Romani populi
amplectendo nobilis euasit, Senonenses uero Romam
quondam obsidione cinxerunt. Fluunt per Lugdunensem
prouinciam Rhodanus, et Araris qui et Sagonna
uocatur, et Sequana qui Oceano Britannico
100 immergitur. Silue in ea Perticus et Langolaria.

Quid sit Austria siue Neustria.

Has tres Gallie prouincias dum Franci occupauissent,
illam regionem (**M.fol. 92vb**) que septentrionem uersus inter
Mosam et Rhenum porrigitur Austriam, illam autem que a Mosa
usque ad Ligerim protenditur Neustriam uocitauerunt.
105 Quedam tamen pars Gallie, quam Burgundiones intra
Lugdunensem occupauere prouinciam, nunc Burgundia
uocitatur. Aquitania uero nomen adhuc auitum retinet,
dicta Aquitania quod pre ceteris Gallie prouinciis
fontibus et torrentibus scaturiat. Et hec modo tantum
110 compendioso sermone de situ Gallie dixisse sufficiat.

De Narbonensi prouincia.

Restat tamen ut et Narbonensem
prouinciam, que pars Galliarum est, describamus.
Narbonensis prouincia habet ab oriente Alpes Cottias,
et ab occidente Hispaniam, et a circio Aquitaniam, et
115 a septentrione Lugdunensem prouinciam, et ab aquilone
Belgicam Galliam, et a meridie insulas Baleares, a
fronte uero, qua Rhodanus in mare defluit, insulas
Cicladis. His ita decursis ad historicam reuertar amenitatem.

LIBER V

CONSTANTINVS igitur **MAGNVS**, Constantii moderatissimi et egregii principis filius, in Britannia imperator Dei nutu constitutus, imperauit annis XXX duobus.

In Orientis autem partibus regnabat adhuc

- 5 Maximinus Galerius, Rome uero a pretorianis militibus Maxentius, Maximiani Herculii filius, imperator erat constitutus. Sed Constantinus Magnus, mox ut apicem regni ex paterna hereditate (**M.fol. 93ra**) suscepit, mira Dei gratia exercitui acceptus et uiris fortibus imitandus, 10 facinorosis uero et ignauis terribilis fuit. Maxentius uero in tanta flagitiorum et scelerum fece et in tanto impuritatis ceno uersabatur, ut nichil facinorum pessimorum ab eius uita uel actibus esset alienum.

De salutiferę crucis Exaltatione.

- 15 Igitur cum iam septimum annum in imperio suo perageret Constantinus, aduersus Maxentium, talibus ut diximus moribus adornatum, nondum baptizatus conspirante secum collega Licinio bellum parauit. Et cum eo pergeret, et multa secum de imminētis belli necessitate pugne proximus pertractaret, 20 uidit per soporem in cęlo signum sanctę crucis flammeo nitore rutilare, et angelos sibi assistentes et dicentes: “Constantine, toytanaka”, id est “in hoc uince.” Et euigilans signum quod uiderat in uexilla depinxit militaria. Deinde transformat signum quod dicunt labarum 25 in speciem crucis dominicę, et ita instructus et armatus cum magna spe uictorie iter aduersus Maxentium dimicaturus accelerauit. Et cum iam procul a Ponte Muluio castra posuisset, ecce Maxentius furia instigatus, ab urbe per pontem nauigiis compositum egressus, hostiliter illi occurrit. Iusserat quippe 30 nauibus ad decipulam compositis fluuium sterni et superpositis tabulis exequari. Sed cum utrimque pugnaretur, et exercitus Maxentii sanctę crucis uirtute prosterneretur, ad urbem fugiendo remeare uolens 35 Maxentius pontem quem diximus nauigiis compositum ascendit. Et subito subsedere naues et ipse (**M.fol. 93rb**) lapsu equi in profundum aluei demersus est, sicque belli futuras cedes sui nefandi capitis redemit interitu.

- 40 Tunc Constantinus urbem Romam triumphans ingreditur, et ita totius Occidentis imperium usque ad Oceanum deuenit tam ad Constantinum quam ad Licinium. Constantino igitur augusto in urbe recepto, statim ut imagines ob honorem triumphi illi senatus erexit, uexillum sanctę crucis in dextera sua manu fecit depingi, et

- 45 subter ascribi hoc esse inuincibile signum Dei uiui.
Adhuc tamen in Orientis partibus sicut iam diximus
imperabat Maximinus uir impius et mente ferox. Quem
Licinius a Roma digressus expugnare parauit. Et cum iam
ferro Licinii cecidisset exercitus Maximini Galerii, pars
50 quę supererat, uidens imperatorem suum diuino fauore
nudatum, Licinio se subdidit. Maximinus uero Galerius,
ut uidit a diis suis se deceptum et ab hominibus
derelictum, turpiter et infeliciter fugit. Veruntamen
dum reparauisset exercitum uelletque secundo cum hoste
55 confligere, doloribus internorum uiscerum correptus
uehementer exagitari cepit, ita ut nec stratis quidem
recumbere posset, demum uero morbo luminibus amissis
uiuendi finem fecit.
- Interea uero Constantinus, Romę positus, ualida scalaris
60 lepra perfunditur. Et cum multorum cura medicorum ei
adhiberetur, nec unus quidem facere potuit ut consequeretur
salutem. Tunc uenientes sacerdotes Capitolii, dixerunt illi
debere piscinam fieri in (**M.fol. 93va**) Capitolio et compleri
sanguine innocentum, et calente eo lotum posse saluari. Aggregatis
65 igitur plurimis innocentibus infantibus, uolebant eos
mactare. Quod ubi comperit imperator, et lacrimas
matrum cum eiulatibus exaudiuit, ilico facinus
exhorruit. Et propitiatus earum precepit restitui
paruulos matribus suis, uehiculaque et dona dispertiri,
70 ut his muneribus amaritudinem maternarum obduceret
lacrimarum.
- Transacta denique die, dum somnii tempus aduenisset,
astiterunt ei sancti apostoli Petrus et Paulus dicentes:
“Quoniam flagitiis posuisti terminum, et effusionem sanguinis
75 innocentis horruisti, missi sumus a Domino Iesu Christo dare
tibi sanitatis recuperande consilium. Audi ergo et fac quę
indicamus tibi. Silvester episcopus, gentilis populi ritus et
delubra fugiens, in monte Serapti cum suis clericis latebram
fouet. Hunc cum ad te adduxeris, ipse tibi piscinam
80 ostendet, in qua dum te tertio immerserit, omnis te
ualitudo deseret leprę. Pro quo facto hoc tuo Saluatori
compensa, ut per totum orbem ecclesię restaurentur,
teque ipsum purifica, ut relictis idolis Deum uerum, qui
solus est, adores.” Surgens ergo Constantinus a somno misit
85 ad montem Seraptim, et accersiuit ad se sanctum
Siluestrum. Et cum ingressus ad eum sanctus fuisset
episcopus, percunctatus est illum imperator qui dii
essent Petrus et Paulus. Ille uero non deos, sed
apostolos Christi eos esse respondit, atque ex
90 imaginibus eorum, quas illi ostendit, hos esse didicit
imperator, quos in uisione conspexerat. (**M.fol. 93vb**) Tunc papa
Silvester, catecizans eum intra palatium Lateranense,
poenitentiam illi indixit. Et die septima, in
qua claudendum erat ieiunium, uespertino tempore

- 95 benedicto fonte illum purificauit. In quo dum tercio
mersus fuisset, manum de cēlo se contingentem uidit et
protinus ab omni calore mundatus est leprę, ac demum
albis uestibus indutus, et sacro crismate perunctus, et
sigillo sanctę crucis est signatus.
- 100 Qui inde egressus postquam se sanum conspexit, publico
precepit edicto ut per totum Romanum imperium templa
clauderentur et ecclesię edificarentur. Ipse etiam extruxit
Deo et sancto Iohanni Baptistę ecclesiam intra palatium
Lateranense, quam uoluit esse caput et uerticem omnium
105 ecclesiarum, in qua consecrauit baptisterium ex lapide
porphiretico, exornans illud intus argento purissimo,
posuitque in medio eius columnam quę gerebat phyalam
auream, ubi ardebat die ac nocte balsamum probatissimum.
Edificauit quoque alteram in eadem urbe basilicam
110 exquisito decore sanctis apostolis Petro et Paulo,
ibique eorundem apostolorum corpora recondidit, aere
et cupro ea circumdans quinque pedes grosso. Extremam
uero ipsius basilicę cameram decorauit auro, et ditauit
illam multis muneribus et possessionibus. Denique
115 incredibile est memoratu quam breui eius studio sancta
late per totum orbem creuerit ecclesia, et quanta cura
erga sumptum edificandarum ecclesiarum fuerit (**M.fol. 94ra**)
ardens. Nam cum edicto publico edificarentur ecclesię per
totum eius imperium, ipse ad hoc peragendum ex regiis
120 thesauris pecunias affluentissime conferebat.
Scribebat insuper singulis ciuitatibus regni sui, ut
populus episcopis ministraret de regali fisco unde
sanctę perficerentur ecclesię. Fide quippe Dei
animus eius estuabat, et benignum ipsius ingenium atque
125 clemens bonis operibus pascebatur.
- Proinde Licinius, qui ab eo consors tam imperii quam
propinquitatis fuerat factus (sororem nempe eius Constantiam
in matrimonium acceperat), inuidia stimulatus discidium
moliebatur, hoc in querelam deuocans, quod non ita pro se,
130 sicut pro Constantino, christiani sollemnibus
orationibus excubarent. Non enim tam ui et metu quam
amore et religione Constantinus omnibus imperabat.
Stulta igitur hac Licinius iracundia permotus, primum
occultis pium principem decipere parat insidiis. Sed
135 postquam intelligit molimina sua parum procedere,
manifesta sequitia et imperatori bellum apertum indicit,
et christianos persequi crudeliter parat. Et primum
quidem de palacio suo, si quis cristianus esset, exire
iubet, tum et de omni militia. Postmodum uero
140 tyrannicis precepit edictis omnes qui se christianos
profiterentur in carcerem trudi. Sed postquam
huiusmodi armis et uirtutibus precinctus tyrannidem
cepit agitare Licinius, Constantinus ueris uirtutibus
adornatus tot tantisque flagitiis ire obuiam parat. Nec

145 aliqua fuit (**M.fol. 94rb**) difficultas uictorię, ubi causa
iustior et fides purior et uirtus erat eminentior. Facta
est igitur congressio in Bythinia circa Crisopolim, et
uictus est Licinius atque comprehensus, et apud
Thessalonicam capite truncatus. Sicque deiecto
150 Licinio et extincto, Constantinus mira bellorum felicitate
soliditatem Romani regni solus optinuit. Periit autem
Licinius regni sui anno quarto decimo, uitę uero suę
fere LX, uir animo seuerus, spadonumque et aulicorum
uehemens domitor. Appellabat quippe eos tineas soricesque
155 palatii. Verum cum ad Constantinum omne Romanorum
sicut dictum est deuenisset imperium, hoc non suę
uirtuti, sed diuino muneri deputabat.

Bizantium urbem quondam Pausania rex Pathanorum
edificauit, et per VII annos in ea regnauit.

Tunc ędificauit sibi Bizantium maritimam urbem, receptaculum
terra marique copiis suis futurum et uocauit eam Constantinopolim de
160 nomine suo. Ornauit denique illam diuersis fabricis et
construxit in ea plures ęcclesias. Quarum unam
appellauit Hyrenem, et aliam Apostolorum, aliam uero
dedicauit Agyę Sophyę, id est Sanctę Sapientię quę
Christus est, et aliam archangelo Michaeli. Transtulit
165 etiam eo omnes pene nobiles Romanorum et ordinem
senatorum cum uxoribus et liberis eorum.

Vrbem uero Romam cum palatio suo quod Lateranense
dicitur concessit apostolis Christi Petro et Paulo, et
sancto papę Siluestro. Sanciuit etiam et instituit
170 testamento, ut omnia quę ad ęcclesiasticum ordinem
pertinent Romani episcopi iudicio dispositionem
accipiant. Sed et per totum Romanum imperium
priuilegia singulis ciuitatibus dedit, ut omnis populus
christianus sub episcoporum (**M.fol. 94va**) ordinatione
175 Domino libere deseruiet. Fatebatur quoque, quia oportuno
ministrum adduxerit illum Deus a Brittannico mari ad loca
Orientis, ut eius diebus propagaretur christianismus
per uniuersum Romanum imperium.

De inuentione sanctę crucis.

Et dum hęc agerentur, mater eius Helena,
180 magnificentia singularis, ammonita diuinis uisionibus
Ierosolimam petiit, et Caluarie locum ubi sacrum Christi
corpus cruci pependerit affixum ab incolis exquisiuit. Erat
tunc locus ille ad inueniendum difficilis, eo quod a perfidis
hominibus erat in eodem loco Veneris simulachrum
185 constitutum, ut si quis ibi Christum adorare uoluisset,
Venerem adorare uideretur. Quo cum imperatrix
peruenisset, cęlitus enim sibi signo facto (cepit subito
inde odor suauissimus sicut fumus aromatum prorumpere

in altum), defossa tellure tres confuso ordine repperit
 190 cruces. Manebat in eadem urbe quēdam femina quē graui
 laborabat incommodo. Ad quam ingressa regina cum Machario
 eiusdem urbis episcopo et frequenti populo, adhibuit
 super eam unam de tribus crucibus, sed nichil ei
 profuit. Tunc adhibuit et secundam, et nec tunc
 195 quidem aliquid actum est. Sed ut ammouit
 tertiam, mox mulier sana et alacris surrexit, et tota
 domo discurrere cepit. Hęc uidentes multi Iudeorum et
 paganorum ad christianam conuersi sunt fidem. Tunc
 uoti sui compos effecta regina illud scelestissimum
 200 Veneris templum fecit deicere, ydolumque
 confringere, et ibidem ꝛcclesiam (**M.fol. 94vb**) regia ambitione
 construxit. Demumque salutare lignum secari fecit per
 medium, et unam ibidem argenteis thecis recondidit
 portionem, ut ubi dominicis fuerat membris aptata
 205 supplicio, ibidem glorificaretur a populo, alteram
 uero Constantinopolim detulit, ubi etiam nunc sollicita
 ueneratione seruatur. Clauos quoque quibus corpus dominicum
 cruce pependerit affixum portat ad filium. Quibus ille
 frenos composuit ut his uteretur ad bellum, et ex aliis
 210 galeam fertur armasse. Augustus proinde prohibuit lege
 crucis supplicium, quod apud Romanos erat in usu, et in
 figuratione solidorum hoc signum iussit inscribi, et ut
 arma militum Romanorum hoc signum haberent sanctire curauit.
 Interea quoque idem augustus
 215 condidit in Bythia ciuitatem quam ex nomine matris
 suę Helenopolim nominauit. Romę quoque construxit
 ꝛcclesiam quam nominauit sanctam Ierusalem,
 eamque sanctę crucis ligno nuper inuentę insigniuit, et
 quatuor candelabra argentea secundum numerum IIII^{or}
 220 euangelistarum ibidem constituit, quę ante ipsam
 dominicę crucis portiunculam iugi lumine chorusarent.
 Extruxit etiam in eadem urbe ꝛcclesiam sancto martyri
 Laurentio, quam cancellis argenteis honestauit, et insuper
 intrinsecus porphireticis adornauit marmoribus. Fabricari
 225 preterea fecit in eadem urbe ꝛcclesiam
 beatę martyri Agnę rogatu Constantię filię suę. Sancto
 quoque apostolo Paulo extruxit basilicam, suggerente
 sibi sancto papa Siluestro, quam et muneribus et
 possessionibus amplissimis honorauit. Edificauit
 230 quoque multas per diuersas ciuitates ꝛcclesias. Demum
 uero idem augustus, pietate fretus, Sarmatas, Gothos
 et alias barbaras gentes armis edomuit, et quanto
 hu(**M.fol. 95ra**)milius se Deo subiciebat, tanto amplius illi Deus
 uniuersa subdebat. Calotherum denique tyrannum in Cipro
 235 nouis rebus aspirantem oppressit. Sed cum iam magnifice
 per uniuersum Romanum imperium pii imperatoris
 instantia floreret ꝛcclesia, non pertulit inuidus inimicus.

De Arriana heresi.

Erat eodem tempore apud Alexandriam quidam
 presbiter Arrius nomine, forma simul et specie magis
 240 quam uirtute religiosus, laudisque et nouitatis improbe
 cupidus, qui in eadem ecclesia expositionem diuinarum
 scripturarum uidebatur habere commissam. Hunc igitur
 inueniens inimicus, nisus est per eum in ecclesia
 excitare tempestatem. Predicabat enim Filium creaturam
 245 esse et Spiritum Sanctum ab eo creatum. Addebat
 etiam: "Erat quando non erat." Et cum has faceret
 Arrius inter Patrem et Filium et Spiritum Sanctum
 differentias, Alexander eiusdem urbis episcopus ei
 resistens astruebat Filium Patri coeternum, et
 250 Spiritum Sanctum tempori nunquam obnoxium, sed una
 cum Patre et Filio eternally uiuere et ab utroque
 procedere. Docebat etiam totam solide
 Trinitatis maiestatem simplicem et indissotabiliter
 esse conexam, ita ut nunquam Pater a Filio, nunquam
 255 separari possit Spiritus ab utrisque. Esset quippe in
 maximis defraudata diuinitas si ex penitentia et prepostero
 consilio Deus ad perfectionis plenitudinem peruenisset qui
 semper idem est, quique alios sua gratia replet, ipse uero
 non aliunde repletur. Sed cum illum ab exitiabili errore
 260 reuocare nequiret, expulit eum ab ecclesia sancta. Ille
 uero contra eum seditionem excitauit.

Quod audiens pius princeps Constantinus,
 coadunari fecit sanctam synodum apud Niceam, Bithinie
 urbem, anno incarnationis diuine CCCXVI, conueneruntque
 265 ibi CCCXVIII episcopi. In qua synodo definitum est
 Filium Patri consubstantialem, quod Grece homousyon
 dicitur, debere confiteri. Et hec est prima sancta
 synodus uniuersalis. Iam papa Siluester defunctus
 fuerat et illi Marcus successerat, Marco uero Iulius.
 270 Iste tunc in apostolica cathedra residebat. Veruntamen
 huic non interfuit concilio propter senectutis
 imbecillitatem, sed affuerunt pro eo Vitus et
 Vincentius Romanę ecclesię presbiteri. Affuerunt
 etiam ex apostolicis sedibus Macharius
 275 Ierosolimitanus, et Eustachius Antiochenus, et
 Alexander Alexandrinus, honorabiles patriarchę. In quo
 concilio Arrius est damnatus et ab ecclesia
 separatus. Fuerunt tamen quidam, qui impietatis
 facem ab Arrio susciperent et ecclesiastica
 280 dogmata blasphemarent.

Ea denique tempestate multi sanctorum
 ecclesias exornabant. Inter quos florebat Osius Cordubensis
 episcopus, qui tempore persecutionis multis iam fuerat factus
 confessionibus clarus, et Dorotheus episcopus Tyri, qui multa
 285 sub Diocletiano pertulerat tormenta, Maximus quoque
 Treuerorum episcopus, et Nectarius Viennensis, et Eusebius

Cesariensis, et Retius Augustidunensis, omnes uenerabiles
episcopi, et Pasnuptius homo Dei in Egipto.

De sancto Euurtio Aurelianensi episcopo.

- His preterea diebus quidam Romanę ecclesię
290 subdiaconus, Euurcius nomine, uenit in Galliam causa
perquirendorum germanorum suorum, qui captiui fuerant
ab Italia ducti. Porro Aurelianis in diebus illis pro
constituendo pontifice conuenerant quamplurimi episcopi,
et celebrato triduo ieiunio intra ecclesiam Dominum
295 precabantur, ut Deus eis antistitem qui dignus esset
cēlitus declararet. Forte prefatus subdiaconus affuit, et
in peregrino habitu consti(M.fol. 95va)tutus iuxta ianuas
ecclesię stetit. Omnibus ergo Deum deprecantibus, ecce
columba nutu Dei per fenestram ecclesię aduolans allata est
300 super caput eius. Quod signum uidens populi frequens
multitudo, admirari cepit. Columba uero unde ingressa
fuerat regressa est. Verum hoc signo diuinitus ostenso
tercio, uenerabilis Euurtius episcopus ordinatur.
Denique euoluto anno consecrationis eius
305 contigit ut ciuitas casuali conflagratione corriperetur.
Quod cernens uir Dei in oratione prosternitur. Illo
autem orante continuo uoracitas restricta est flammę.
Altera autem uice, cum idem pontifex sacra mysteria ex more
celebraret, et hostiam eleuatis manibus Deo
310 protenderet, ad declarandum sancti uiri meritum
apparuit super caput eius manus candida sicut nix,
tercio oblatam benedicens.
- Porro sepe nominatus Constantinus augustus, omni
memoria tyrannicę dominationis ab omni Romano ablata imperio,
315 defunctus est anno ętatis suę LXV. Cui successere tres filii,
Constans, Constantius et Constantinus. Quorum
Constantius Romanum adeptus est imperium,
Constantinus uero Constantinopolim imperauit, et apud
Antiochiam Constans. Porro Constantini corpus in
320 Bizantio, Constantinopolim dicta, conditum est. Is
etiam Constantinus donec uixit habitum regium gemmis
et caput suum exornauit perpetuo diademate. Nutriuit
preterea semper bonas artes, sed precipue studia
literarum. Lege(M.fol. 95vb)bat et ipse, scribebat et meditabatur.
- 325 **CONSTANTIUS** igitur, post patris obitum Romanum
adeptus imperium anno diuinę incarnationis CCCXXV, imperauit
annis XXIII. Hic ut factus est imperator, deprauatus
est per necessarios suos a catholica fide.
- Porro Athanasius Alexandrinus episcopus, uir
330 spectabilis et magnifice fidei, imperii huius
anno secundo disputauit cum Arrio, turbis hinc atque inde
astantibus, apud Laodyciam Syrię urbem. Probus
autem quidam gentilis uir imperatoris iussu arbiter

inter eundem Arrium et strenuissimum sanctę fidei
 335 defensorem Athanasium sedit. Vbi nitor fidei ad purum
 decussus est et ostensum multis et copiosis diuinorum
 librorum probamentis, Patrem et Filium et Spiritum
 Sanctum propriis extare personis, et alium esse
 Genitorem, alium uero Genitum et alium Spiritum Sanctum,
 340 sed unam esse Patris Genitique et Spiritus Sancti naturam.

De probrosa morte Arrii heretici.

Arrius tamen indurata mente permansit
 in malignitate sua. Sed eius uersutias atque blasphemias
 tandem Dei iudicia sunt secuta. Ibat forte quadam die
 per mediam ciuitatem, et cum uenisset iuxta locum cui
 345 uocabulum est Constantini Forum, percunctatus est si
 secessum esset in proximo. Quo cum uenisset atque
 sederet, defectus quidam illum repente corripuit, et una
 cum stercoribus meatus quoque prosiluit, sicque cum
 subtilibus intestinis execrabilem effudit uitam in eodem
 350 loco. Secessum uero ubi talia gesta sunt in
 Constantinopolitana urbe monstratur.

Porro imperatoris Constantii presidio fulti
 Arrianorum episcopi prosperitatem ecclesię domestica
 turbatione (**M.fol. 96ra**) uexauerunt, et quosdam
 355 catholicos uiros sibi uiriliter pro fidei iusticia resistentes exilio
 damnauerunt. Inter quos fuere Athanasius Alexandrinus, et
 Eusebius Vercellensis, et Hilarius Pictauensis insignes
 episcopi. Liberius quoque, qui defuncto
 papa Iulio Romanam gubernabat ecclesiam, pro fide
 360 Niceni concilii in Tyberia Tracie a predicto imperatore
 exiliatus est, et quidam eius diaconus, nomine
 Felix, in locum eius est sublimatus. Iste tamen Felix
 inconcusse Nicenam seruauit fidem, et celebrans in urbe
 Roma concilium agnouit ibi duos presbiteros de Arriana
 365 fece, consentientes Constantio augusto, Vrsatium
 uidelicet et Valentem, quos statim a concilio expulit
 et excommunicauit. Vnde indignatus augustus consilio
 predictorum presbiterorum expulit eum a sede sua, et
 reuocauit Liberium. Liberius autem deinceps
 370 corruptoribus sacrę fidei sine discretione communicauit.
 Facta est igitur persecutio in clero et populo tempore
 illo, ita ut presbiteri et clerici intra ecclesiam non
 prohibente Liberio ab Arrianis necarentur. Qua
 persecutione feruente passus est Romę beatus martyr
 375 Eusebius. Prefatus uero papa Felix, sua sede priuatus,
 habitauit in prediolo proprio uia Portuensi, ubi etiam
 quieuit in pace.

Interea uero Constantinus Constantinopolitanus
 augustus in suburbio Nichomedie defunctus est. Constans
 380 quoque frater eius, dum se intolerandis uiciis tradidisset,
 Magnentii tyranni dolis necatus est. Per idem preterea tempus

Romani milites in Illirico constituti Vete(M.fol. 96rb)ranionem
 quendam, etate grandeuum, imperatorem sibi creauerant,
 uirum quidem natura simplicem cunctisque iocundum,
 385 sed qui nec prima unquam literarum elementa
 didicisset. Itaque cum primum literas literarumque
 syllabas imperator senex interdum inuitus meditaretur, a
 Constantio, qui tunc in Magnentium ultione fratris
 accensus bellum preparabat, deponere iussus imperium,
 390 abiciens purpuras cum literis contentusque priuatis
 feriis palacium simul scolamque dimisit. His etiam
 diebus Romę Nepotianus, Constantini sororis filius,
 gladiatorum manu fretus inuasit imperium. Sed cum
 esset suis inuisus, a Magnencii ducibus oppresus est.
 395 Deinde factum est horribile bellum inter Constantium
 et Magnentium apud urbem Mursam, in quo multa
 Romanorum uirium profligatio facta est. Magnentius
 tamen uictus aufugit, et non post multum tempus
 apud Lugdunum propria se manu interfecit. Decentius
 400 quoque frater eius, quem cęsarem Galliarum fecerat,
 apud Senonas laqueo uitam finiuit.

Tunc etiam Constantius Gallum, sui patrum filium, sibi
 cęsarem legit. Sed hunc crudeliter ac tyrannice sese agentem
 paulo postquam creauerat interfecit. Sciendum tamen
 405 est, quia Constantinus qui Bizantium suo nomine
 appellauit duos habuit ex eodem patre sed non ex eadem
 matre germanos, quorum unus Dalmatius, alter uero
 Constantius uocabatur. Et Dalmatius quidem sui
 nominis habuit filium, qui post obitum Magni
 410 Constantini a militibus est interemptus, non iubente
 Constantio (M.fol. 96va) nec tamen prohibente.
 Constantius autem, Dalmatii frater, duos habuit filios,
 Gallum et Iulianum. Quorum Gallus (fol. 40r) modico
 tempore sicut dictum est sub Constantio augusto cęsar
 415 fuit, Iulianus uero scolis uacabat, habitu procedens
 priuato. Mortuo ergo Constante et Gallo cęsare iam
 defuncto, aduocauit Constantius augustus Iulianum a
 Constantinopolitana urbe et constituit illum cęsarem
 Galliarum, iungens illi matrimonio sororem suam
 420 Constantiam. Cęsar itaque factus Iulianus, deuicit
 Gallos mira facilitate apud Rhenum fluuium consistentes.
 Et cum militibus suis gratus esset, appellatur ab eis
 augustus. Quo nomine tumens Iulianus, spreto
 Constantio augusto, Italiam Illiricumque peruasit.
 425 Quod audiens Constantius, in urbe regia positus,
 instructione belli Parthici derelicta uenit contra illum.
 Sed in itinere defunctus est anno uite sue XLV. Quo
 defuncto Iulianus Constantinopolim ueniens factus est
 imperator. Itaque Constantius, qui catholicos persecutus
 430 fuerat christianos, totum tempus imperii pertulit
 inquietum. Hac preterea tempestate reliquię sancti

Andreae apostoli, et sancti Luce euangelistę, et sancti
Thimothei Constantinopolim cum magno sunt honore reconditę.

De heresi Antropomorphitarum.

Quomodo Deus ab hominibus uideatur.

Nata est etiam in Syria et in Macedonia
435 heresis Antropomorphitarum. Syrus quidam, Audeus nomine,
fuit huius noui dogmatis adinuentor. Hic nempe fatue
intelligens quod scriptum est *Faciamus hominem ad*
imaginem et similitudinem nostram, humanam formam
asserebat habere diuinitatem et corporis partibus Deum
440 esse distinctum, quod catholicę contrarium est
doctrinę. Refelli tamen non potest Deum aliquando ea posse
uideri specie quam diuina uoluntas elegerit, non natura
formauerit. Sed et humana mens, dum adhuc est in corpore
constituta, potest diuinitus rapi ex hac uita sicut qui
445 raptus est in paradysum et audiuit illic ineffabilia uerba
quę non licet homini loqui. Illam autem que in Deo
habitat diuinitatis plenitudinem nemo corporeis oculis
cernere, aut mente potest comprehendere. Et hec contra
hereticam dixisse sufficiat prauitatem, ut ad historiam
450 redeamus.

IVLIANVS APOSTATA primum cęsar, sicut
premissum est, ac demum imperator ex clerico factus anno
ab incarnatione Domini CCCL, imperauit annis duobus.
Hic impudenter sanctum baptismum diluens sanguine
455 sacrificiorum, cuncta faciebat quibus demones placari
suescunt. Reserauit ętiam templa gentilium, et factus
est christianorum cęteris persecutoribus callidior
persecutor. Nam non ui neque tormentis, sed premiis et
honoribus, blanditiis et persuasionibus maiorem pene
460 populi partem, quam si pulsaret atrociter, expugnauit.
Milicię quippe cingulum, et procuracionem prouintiarum,
et offitium iuris dicendi christianis non debere
committi (**fol. 40v**) dicebat, utpote quibus lex propria
gladio uti uetuisset. Vnde militibus publico postmodum
465 precepit edicto, ut aut sacrificarent, aut militie cederent.
Verum quidam catholici, precepti conditionem
amplexati, offitium quam fidem zelo Dei deserere
maluerunt.

Per idem tempus Valentinianus qui postea
470 factus est imperator erat millenarius, et circa palatium
constitutus. Hic zelum quem pro pietate habuit non celauit.
Dum enim quadam die quoddam templum ingrederetur
augustus, et ex utraque parte ianuarum astarent
ministri temple, qui aspersione aque sicut ipsi dicebant purgarent
475 ingredientes, Valentinianus, precedens principem,
aspersionis guttam sua uidit in clamide. Et indignatus

pugno percussit templi ministrum, dicens se illa
 aspersione maculatum potius quam purgatum. Quod
 respiciens imperator, iussit eum in custodia recipi, et
 480 demum ad heremum destinari. Sed ille, cum annus et pauci
 pertransissent dies, pro mercede confessionis recepit
 imperium. Non solum enim in illa uita diligentes se Deus
 honorat, sed aliquando etiam in presenti bonorum operum
 retributiones impendit, et presentibus premiis illic
 485 sperata confirmat.

Iulianus tamen erga Athanasium aperta seuitia
 calliditatis suę molimina denudauit. Nam misso exercitu illum
 sibi ui presentari precepit. At ille dum a sede sua
 discessisset, et naui per Nilum fluuium iter ageret, quidam
 490 comes, qui ad eum comprehendendum missus fuerat, instanter eum
 persequi cepit. Quod cum Athanasius comperisset, retrorsum
 reuersus obuium se ei prebuit qui se insectabatur. Tunc
 comes tanquam pretereuntes comites Athanasii interrogauit,
 ubi audissent esse Athanasium. Cumque illi respondissent
 495 uidisse se eum non longe euntem, tota celeritate
 pertransiens properabat, in uanum festinans capere
 quem ante oculos suos uidit et capere non potuit. Ille
 uero Dei uirtute munitus Alexandriam rediit, ibique
 tuto latebras donec persecutio cessaret exegit. His
 500 preterea diebus passi sunt Rome Iohannes et Paulus,
 cubicularii quondam Constantię filię magni imperatoris
 Constantini. Sed et apud Sebasten, Palestine urbem,
 sancti Baptiste Iohannis sepulchrum populus
 paganorum mente rabida et funestis manibus effregit, et
 505 eiusdem sancti martyris reliquias igne cremauit, et
 pulueri inmixtas per agros et rura sparsit. Affuere
 tamen quidam peregrini de Hierosolimis, qui pauca inde
 ossa incendio furtim subtraxere, et secum redeuntes
 profutura generationi postere deuexere.

Quomodo corpus sancti Baptiste Iohannis apud Sebasten
 Palestine urbem igne sit concrematum.

510 Denique Iulianus, ad Parthicum bellum profecturus,
 cepit amplius in Christi cultores effrenata rabie deseuire, et
 precepit extrui Hierosolimis amphiteatrum, in quo
 reuersus sanctos seuissimis obiceret bestiis, (**M.fol. 97rb,32**)
 et laniandos spectaret. Sed cum a Thesiphonte
 515 castra mouisset, et iam pugnaturus exercitum
 ordinaret, incertum a quo uentre sauciatus perimitur. Et
 dum moreretur, cepit Christum Deum blas(**M.fol. 97va**)phemare, dicens:
 “Vicisti Galilee, uicisti”, atque in his uocibus miser
 expirauit, imperii sui anno tercio, uite uero suę
 520 tricesimo primo.

IOVIANVS, post Iuliani necem soliditatem Romani
 imperii consecutus, imperauit mensibus octo. Hic erat

uir fortis et nobilis, et illo tempore millenarius, quo
 Iulianus electionem militibus suis lege proposuit, ut
 525 aut sacrificarent aut militie cederent. Qui magis elegit
 cingulum amittere quam impii imperatoris
 preceptionibus oboedire. Hunc tamen Iulianus, ad bellum
 proficiscens, propter belli necessitatem inter uiros
 militares habebat. Qui cum uiolenter post Iuliani necem
 530 a militibus ad imperium traheretur, dixit non se uelle
 paganis hominibus imperare, cum ipse christianus
 existeret. Cumque uox omnium ei communiter
 proclamasset dicentium se quoque christianos esse,
 suscepit imperium. Factus igitur imperator cogitabat
 535 Iouianus de communi salute, et quomodo posset de medio
 hostium exercitum illesum educere. Sed cum et locorum
 iniquitate captus et hostibus circumseptus nullam
 euadendi facultatem prospiceret, pepigit fedus cum
 Sapore Persarum rege, et Nisibim oppidum partemque
 540 superioris Mesopotamię ei concessit. Moxque Persarum
 rex forum uenaliū illi in deserto preparari fecit, et
 ita Iouianus de medio hostium Romanum
 illesum eduxit exercitum. Verum cum ad Illiricum
 remeasset, in quoddam cubiculum nouum sese
 545 recepit, ubi calore prunarum et nidore parietum nuper
 calce illitorum pregrauatus et suffocatus, octauo
 de(M.fol. 97vb)mum mense quam imperare ceperat uitam finiuit, et tam pia
 tamque leta principia mors immatura corrumpit.

VALENTINIANVS denique **MAGNVS**, qui et ipse sicut iam
 550 premisimus pro fide catholica ab impiissimo Iuliano
 militia priuatus fuerat, Iouiano defuncto apud urbem
 Niceam Romanorum consensu militum adeptus imperium,
 imperauit annis
 undecim. Iste non modo fortitudine, sed et prudentia,
 555 temperantia atque iusticia, et corporis magnitudine
 prefulgebat. Sic etiam regalis pariter et urbanus
 perhibetur extitisse, ut dum ei exercitus temptaret
 alium dare consortem ille responderit: “Vestrum”, inquit, “o milites, fuit
 mihi dare regimen imperii. Verum ubi hoc
 560 ego suscepi, meum iam et non uestrum est de rebus
 cogitare communibus.”

Et mox fratrem suum Valentem sibi in consortium regni
 assumpsit, et sibi quidem occiduas retinuit, fratri uero suo
 orientales partes regendas concessit. Veruntamen iste Valens
 565 suę coniugis alloquio seductus est et illaqueatus, cum esset
 ante catholicus. Quę cum esset Arriana fallacia irretita,
 persuasit quoque secum corruere uirum suum. Igitur
 Valens secundo baptizatus est ab Eudoxio
 Arrianorum episcopo, qui tunc Constantinopolitanę
 570 gubernacula tenere uidebatur ecclesię, non regens sed
 suam potius mergens nauim. Qui in ipso baptismatis

tempore iureiurando miserrimum obligauit Valentem, ut in impietate permaneret, et undique contraria sapientes expelleret. (**M.fol. 98ra**) Sic igitur ille doctrinam apostolicam derelinquens contrarias partes sumpsit, et quod 575 iurauerat demum adimplere curauit. Sed malignam insectationem diu texit, nec uoluntati potestatem admiscuit, quo adhuc uiuentis fratris auctoritate compressus est. Contemplabatur enim de eo quantam 580 uim in ulciscendam fidem fidelis imperator posset exercere, qui tantam constantiam pro retinenda quondam miles habuisset.

Porro Valentinianus ad Italiam descendit. Quo cum resideret, Auxentius episcopus, Arriani dogmatis assertor, qui 585 Mediolanensium diu tenuerat presulatum, sero defunctus est. Tunc euocans episcopos imperator, huiusmodi apud eos uerba locutus est: “Nostis aperte, uiri eruditi diuinis eloquiis, qualem oporteat esse pontificem, et quia non decet eum uerbo solum, sed etiam conuersione gubernare subiectos, et 590 totius semet ipsum imitorem uirtutis ostendere, testemque doctrinę conuersionem bonam habere. Talem itaque in pontificali constituite sede, cui et nos qui gubernamus imperium sincere nostra capita summittamus et eius monita, dum tanquam 595 homines deliquerimus necessario, ueluti curantis medicamina suscipiamus.” Hęc cum dixisset, petiit synodus ut magis ipse decerneret, sapiens et pius existens. At ille: “Supra nos est”, inquit, “talis electio. Sed uos diuina gratia et sancto splendore fulgentes melius poteritis eligere.” 600 Tunc inde egressi sacerdotes de episcopali sede tractabant. Sed, ut assolet, incolę ciuitatis tumultus faciebant (**M.fol. 98rb**), alii hunc, atque alii illum ordinari petentes.

De electione sancti Ambrosii episcopi et uirtutibus eius.

Cumque inter catholicos et Arrianos orta esset 605 seditio, Ambrosius adhuc caticuminus, uir consularis eiusdem prouincię, ad eos sedandos pro loco et officio suo inter eos aduenit. Et dum plebem alloqueretur secundum legem et publicam disciplinam, subito uox infantis insonuit “Ambrosium episcopum!” Ad cuius uocis sonitum 610 totius populi ora conuersa sunt acclamantis: “Ambrosium episcopum!” Et qui ante turbulentissime dissidebant, quia Arriani sibi atque catholici episcopum cupiebant, mox uno consensu ipsum unum ordinari (**fol. 42r**) mirabili et incredibili concordia consenserunt. Erat tunc Ambrosius 615 cathecuminus. Verum eo obluctante et plurimum resistente, ad imperatorem relatum est populi desiderium, quod sine dilatione iubetur impleri. Moxque Ambrosius capitur et baptizatur, et octaua die cum summa leticia episcopus ordinatur. Vnde imperator Domino gratias referebat, dicens:

620 “Gratias ago tibi, omnipotens Saluator, quoniam huic uiro ego
ego quidem corpora, tu autem animas commisisti, et meam electionem
tuę iusticię conuenire docuisti.” Et non multo post, cum idem
Ambrosius uerbum in ecclesia faceret, uidit quidam Arrianorum
Angelum ad aurem tractantis episcopi, indicantem ei quid populo
625 nuntiare deberet. Quo uiso miraculo ad fidem catholicam se
conuertit, et quam prius expugnabat extunc defendere cepit.

Quomodo Franci a tributo fuere soluti, et de eorum
origine, et quomodo Galliam inuaserunt.

Interea uero Valentinianus fidelissimus Christi
cultor Saxonum gentem uirtute terribilem in ipsis
Gallię finibus oppressit. Deinde Alanos sibi
630 rebellantes aggressus adeo contriuit, ut Meotidas paludes
eos expetere compelleret. Sed eos rursus illuc insecutus,
dum situ et difficultate locorum impediretur, Troianos
qui Sicambriam habitabant sibi in auxilium euocauit.
Quibus etiam tributa si ei auxiliarentur decennio
635 indulsit. Qua promissione animati, cum essent gnari
locorum eos facile proturbauerunt a palude. Tunc
augustus, eorum uirtutem ammiratus, eos a ferocitate
Francos appellauit. De quorum origine pauca nobis nunc
perstringere libet.

640 Sicambri quondam Troia a Grecis expugnata, sicut
antiqua tradit historia, per altum mare Thanais ingressi
ostia fluminis per Meotidas paludes in finibus Pannoniarum
castra metati sunt, ibique ciuitatem edificauerunt, quę
Siccambria uocitatur. Et hec de Francorum origine scripta
645 repperiuntur. Verum Valentinianus augustus expleto decennio
quo contra Alanos Siccambri ei auxilium tulerant, misit qui
consueta ab eis exigerent tributa. Quibus Franci, proprii
sanguinis pretio se tributo solutos respondentes, non
soluturos amplius indicauerunt. Qua de re indignatus
650 augustus contra eos exercitum instruxit. Tunc Franci
cedendum sibi loco melius arbitrati, Marchomene, Sunnone et
Genebaldo ducibus a Siccambria egressi, plurima Germanorum
oppida secus ripas Rheni fluminis peruaserunt. Quorum
numerus cum primo suo aduentu in Siccambria uix ad duodecim
655 milia fuisset, in tantam coaluerat gentem, ut esset omnibus
formidini et terrori. Vnde sicut dictum est pretio sui
sanguinis tributo soluti, nullum uestigial ulterius soluere
uoluerunt, nec fuit quisquam, qui eos iure belli posset
redigere sub iugo tributı. Porro Marchomene defuncto
660 Pharamundus Francis preficitur.

Imperantibus tamen Valente et Valentiniano anno
imperii eorum (**fol. 42v**) tercio Gratianus Valentiniani
imperatoris filius Ambianis imperator est creatus. Floruit
hac tempestate Basilius Cesariensis, et Gregorius Nazanzenus,
665 ambo illustres episcopi, ambo Athenis eruditi, ambo college,
et uiriliter hereticis resistentes.

De sancto Martino Turonorum archiepiscopo.

Floruit etiam apud Gallias beatus Martinus Turonorum episcopus, qui fuit ortus de regione Pannoniæ ciuitate Sabaria. Verum florem adolescentiæ suæ Mediolana transegit in
 670 urbe, et inde pro fide catholica pulsus in Gallias uenit, et sancto Hilario adhesit Pictauiensi episcopo. Cuius sancti uiri exemplis informatus ita postmodum enituit, ut mereretur trium mortuorum fieri suscitator magnificus. In episcopatu quoque positus multos ad fidem Christi
 675 conuertit, et idolorum templa subuertit, et multa signa fecit. Super uerticem etiam eius, dum sacra quadam die celebraret misteria, globus igneus descendit, qui cuius esset meriti declarauit. Hoc etiam tempore patres monachorum uita et antiquitatis merito prefulgebant,
 680 Macharius, Ysidorus, et alter Macharius, Heraclides, Pambo, Moyses, Beniamin, et Effrem sanctissimus Edissene ecclesiæ diaconus, uir in sua lingua disertissimus. Et hi omnes consortium uitæ magis cum supernis angelis quam cum mortalibus habere uidebantur.
 685 Per idem quoque tempus uenerabilis Athanasius Alexandrinus episcopus, post multos agones quos pro fide catholica ab Arrianis fuerat perpessus, XLVI sacerdotii sui anno quieuit in pace.

Valentinianus etiam augustus XI regni sui anno, uitæ
 690 uero sue LIII, apud Brigitionem oppidum defunctus est. Quo uita priuato, milites Italiæ adsumentes eius filium Valentinianum admodum tenerrimum ad imperium prouexerunt, premisso adhuc fratre eius Gratiano superstite, necnunc et Valente eorum auunculo.

695 **VALENS** igitur frater Valentiniani, Deo odibilis imperator, post decessum fratris cum nepotibus suis Gratiano et Valentiniano iuniore imperauit annis III. Porro Valentinianus iunior natus est Valentiniano de Iustina. Duas enim uxores Valentinianus augustus legitur habuisse, Seueram
 700 atque Iustinam. Verum Iustina cum esset Arriana uiuente marito orthodoxos ledere non audebat. Sed eo defuncto effrenata seuitia contra fidei puritatem impudentius se agebat.

Igitur apud Mediolanum posita ecclesiæ murum et
 705 turrem ualidissimam pulsabat Ambrosium, ita ut eum deportari iuberet exilio. Et dum de ecclesia Ambrosius exire edicto regiæ iuberetur, respondit ei: "Ego sponte hoc non agam, ne lupis ouium septa tradere uidear, aut blasphemantibus Deum. Hic si placet occide, hoc in loco mortem prona suscipio
 710 uoluntate." Ad hæc illa animare et inflamare populum aduersus (fol. 43r) Ambrosium nitebatur. Sed tanta fuit perseuerantia fidelium populorum circa eum, ut animas amittere quam episcopum mallent. Vnde illa quominus sibi res ex sententia

cederet iniuriam putare, et pro hac apud filium conqueri.
 715 Tunc adolescentulus querimonia matris inflammatus armatum
 exercitum misit, qui catholicam obsideret ecclesiam, ita ut
 nemo catholicus eam ingrederetur. Sed omnipotens Deus, qui de
 aduersariis suis fidelibus triumphum donare consuevit, ad
 ecclesie munimentum corda conuertit militum; et egredi quidem
 720 non sinebant, ingredi uero ecclesiam plebem catholicam
 minime prohibebant. Ambrosius uero cum orthodoxis qui
 intra ecclesiam tenebantur inclusi ieiuniis continuisque
 uigiliis Deo uacabat. Qua occasione uigilie, ymni et
 antiphone in ecclesia Mediolanensi primum ceperunt
 725 celebrari. Cuius celebritatis consuetudo inde per omnes
 prouintias emanauit.

De sancto Basilio.

Sed dum hæc in Italia geruntur, Valens Deo odibilis
 imperator, in Orientis partibus crudeli furens seuitia, legem
 dedit ut monachi militarent, et nolentes iussit interfici.
 730 Qua perstrepernte persecutione multa sanctorum agmina
 monachorum cesa pro Christi nomine referuntur. Sanctus etiam
 Dorotheus ab Arrianis bestiis est traditus in uenationem.
 Et cum Valens magna seuitia furens uniuersas Orientis
 ecclesias iam pene pastore nudasset, in Cesaream
 735 Capadotie uenit. Erat tunc eiusdem ciuitatis episcopus
 famosissimus Basilius. Premisit itaque Valens
 prefectum suum, precipiens illi ut aut flecteret
 Basilium quatinus dogmati communicaret Eudoxii, aut hoc
 facere nolens urbe pelleretur. Audiens enim gloriam tanti
 740 uiri noluit ei per se prius certamen inferre, ne dum
 Basilius fortiter eius iacula deuicaret, fieret ceteris
 clarior imago uirtutis. Sed huius machinamenta uelut tela
 araneæ facta sunt apud Basilium, qui uelut quedam turris
 firmissima murum fidei indeclinabilem conseruabat. Tunc
 745 prefectus Cesaream ueniens euocauit magnum Basilium
 et honorauit illum, et mansuetis apud eum usus est
 sermonibus, monens ut tempori pareret, et non tantas
 ecclesias propter paruam dogmatum subtilitatem uexari
 pateretur. Promittebat etiam imperatoris amicitias, et
 750 multa beneficia propter hæc a plurimis offerenda. Verum ille
 uir sanctissimus ait, adolescentibus hæc uerba congruere.
 “Illi”, inquit, “et illorum similes talia promissa
 respitiunt. Nam qui diuinis saginantur eloquiis, corrumpere
 de dogmatibus diuinis nec unam sillabam paciuntur, sed
 755 pro his si contingat etiam omnes mortis species
 amplectuntur.” Et adiecit: “Amicitias imperatoris magnas
 quidem cum pietate iudico, et sine pietate eas perniciem
 appello.” Et cum prefectus in eum post talia responsa
 seuiret stultumque uocaret, sanctus (**fol. 43v**) Basilius
 760 ait: “Hanc stulticiam semper habere exopto.” Quem cum
 egredi iuberet, ut quid deberet facere cogitaret

sententiamque suam altera die depromeret, fertur
 Basilius hoc dixisse: “Ego quidem etiam cras ipse regredior,
 dummodo sententiam tu non permutes, sed utere minis
 765 tuis.” Post hec autem uerba prefectus imperatori
 occurrens, quę dicta fuerant, et uirtutem uiri, animique
 fortitudinem et fidutiam nuntiauit. Et tunc quidem tacens
 imperator ingressus est.

Sed post hæc contigit, ut diuinitus sibi plagas
 770 uideret inmissas. Filius enim eius egrotans circa ipsas
 portas mortis agebatur periculo. Coniugem etiam eius diuerse
 occupauere passiones. Cognoscens ergo tandem causam suę
 tristitię, uirum sacratissimum quem punire minabatur uenire
 ad palatium deprecatus est. Igitur Magnus Basilius ueniens ad
 775 palatium, uidensque principis filium circa mortem, ad
 uitam eum remeaturum esse promisit, si per catholicos
 uiros sacro baptismate potiretur. Et hæc cum dixisset,
 egressus est. Valens uero, iurisiurandi quod baptismatis
 tempore promiserat memor, secundum stultum Herodem,
 780 presentibus Arrianis filium baptizari precepit. Quo
 gesto mox infans terminum uitę sortitus est. Vnde
 penitentia ductus Valens, et noxiam iurisiurandi sibi
 iudicans ueritatem, in sacrum templum ueniens Magni
 Basili magisterio sotiatus est; et optulit altari dona
 785 sollempnia, et Basilium intra aulam ubi ipse residebat
 iterum uenire precipiens, multa apud eum de diuinis
 dogmatibus locutus est et docentem libenter audiuit. Vbi
 etiam quidam aderat nomine Demosthenes, super imperiales
 epulas constitutus. Qui dum doctorem Basilium culparet,
 790 barbarismum fecit. Tunc sanctus Basilius subridens:
 “Vidimus”, ait, “sine litteris Demosthenem.” Cum autem ille
 contra minaretur, sanctus ait Basilius: “Tuum est de
 pulmentariis cogitare, non diuina dogmata decoquere.” Post
 hec uero ita dilexit uirum Dei Basilium imperator, ut
 795 et optima predia quę illic habebat pauperibus qui ab eo
 gubernabantur offerret, ex quibus precipue leprosis
 necessaria ministrantur.

Primum ergo Valentis impetum hoc modo Magnus
 declinauit Basilius. Sed dum postea reuersus illic fuisset
 800 imperator, priorum oblitus, quoniam a seductoribus Arrianis
 obsidebatur eius uoluntas, rursus eum monebat
 ut ad partes inclinaretur hereticas. Cui cum persuadere non posset, legem
 de eius scribi precepit exilio. Quam uolens manus suę
 subscriptione roborare, nullum apicem complere ualuit.
 805 Calamus enim contritus est. Cumque secundus et
 tercius calamus hoc pertulisset, et adhuc legem impiam
 firmare contenderet, commota est eius dextera eamque
 subito tremor inuasit. Tunc eius animo terrore completo,
 (fol. 44r) ambabus manibus cartam rupit. Ostendit itaque
 810 prouisor omnium Deus, qui et alios permisit pati et
 hunc ab insidiis liberauit, per ea quę in isto contingere

signum proprie uirtutis, et per alia dispensationis
fortitudinem uirorum optimorum.

Verum anno imperii Valentis XIII quattuor Scithię
815 gentes, id est Gothi, Ypogothi, Gyppedes et Vandali, una
linga utentes et nichil aliud nisi tantum nomen mutant, et
bipartito agmine Danubium transierunt.
Preerant his gentibus
duo duces, Fritigernus et Athanaricus. Qui cum inter se
820 dissiderent ac bello deseuerent, Athanaricus ad Valentem
confugium fecit. Valens autem memoratum uirum non solum
sine armorum depositione, quo tutius barbaris crederetur,
suscepit, sed etiam aduersus Fritigernum auxilium tulit.
Itaque Valentis augusti fretus auxilio Fritigernum
825 Athanaricus superauit. Cuius beneficii gratia Gothi
supplices poposcerunt ut eis episcopi a quibus regulam
fidei discerent mitterentur. Tunc Valens usus maligna
prauitate doctores Arriani dogmatis misit eis, a quibus
prime rudimenta fidei susceperunt. Sed et Vulfila
830 quidam eorum episcopus, cuius ipsi uerba quasi leges
immobiles obseruabant, Gothicas litteras adinuenit, et
utrumque Testamentum in linguam propriam transtulit, et
secundum Arrianorum sectam deprauauit. Ipsi denique
Gothi post modicum interuallum, auaritia Maximi ducis
835 fame compulsi, a Valente defecerunt, et per Traciam
sese diffuderunt. Contra quos Valens, egressus de
Antiochia, bellum instructissimum parauit. Vbi statim
primo congressionis impetu conturbate militum turme
nuda peditum deseruere presidia. Moxque legiones eorumdem
840 peditum, equitatu hostium undique cinctę, sagittarum
nubibus obrute perierunt. Ipseque imperator sauciatus,
cum in cuiusdam uillule casa lateret absconditus, ab
insequentibus hostibus deprehensus, subiecto igne cum
casa consumptus est, XV imperii sui anno. Quod satis
845 digno contigit iudicio. Ipsi enim uiuum illum
incenderunt, qui propter eum erroris uitio mortui semper
arsuri sunt. Post gloriam uero tanti trophei Traciam
et Daciam Ripensem incolere ceperunt. Inde quoque
dum Fritigerno Athanaricus successisset in regno, non
850 multis diebus elapsis, Stilicone et Aurelio
consulibus, per Pannoniam intrauerunt Italiam.

De heresi Messallianorum.

Hac preterea tempestate Messallianorum heresis est
exorta. Hii heretici, cuiusdam demonis operationem
susipientes, hanc Sancti Spiritus presentiam arbitrantur.
855 Dicunt etiam diuinum cybum, id est perceptionem eucaristię,
nichil prodesse, unde dicit Dominus: "Qui comedit meam
carnem et bibit meum sanguinem uiuet in eternum."
Solent etiam langorem suum celare, nisi prudenter
discuciantur. Verum Flauianus laudabilis presul

- 860 Antiochenus, (**fol. 44v**) audiens hos in Edissa degere,
dirigens deduxit eos ad Antiochiam, et negantes eam
pestem hoc modo redarguit. Accusatores dixit calumpniosos
esse et testes mendaces. Et apprehendens unum ex eis
senem, duxit eum seorsum, et iuxta se sedere precipiens
865 ait: “Nos, o senior, qui iam magnam partem uitę
transiuimus, agnouimus ipso experimento ministraciones
gratiarum Spiritus Sancti. Isti uero cum sint iuuenes,
non patiuntur audire uerba spiritalia. Quapropter dicito
mihi, quomodo creditis spiritum contrarium recedere, et
870 gratiam Spiritus Sancti aduenire.” Ad hęc senex, nullam
utilitatem ex sancto baptismo baptizatis accedere, sed
solam orationem dicebat inhabitantem demonem effugare. Et
addidit, unumquemque a progenitore suo sicuti naturam,
sic etiam demonum trahere famulatum, sed per studiosam
875 orationem, demone expulso, Spiritum Sanctum aduenire, et
sensibiliter ac uisibiliter illabi. Post cuius aduentum
anima prorsus a mala uoluntate fit libera, neque eget
ieiunio neque doctrina, quia qui hoc meretur accipere,
ab omni passione uitiorum liber est et futura
880 prouidet, et omnem ecclesiasticam doctrinam et
sanctam Trinitatem plenissime uidet. Hunc itaque
Flauianus fetidissimum et uenenatum effodiens fontem
ait infelicissimo seni: “Vetustissime dierum malorum,
increpauit te os tuum et non ego, et labia tua testantur
885 aduersum te.” Cumque hic languor cunctis innotuisset, de
Syria sunt expulsi, sed ad Pamphiliam sunt progressi,
et eam huiusmodi contagio repleuerunt. Verum horum nunc
pretermissis erroribus ad historię cursum regredi festinemus.
Floruit eodem tempore Gregorius Deilocus,
890 Constantinopolitanę presul ecclesię. Qui nisi fortiter
hereticis restitisset, totam eandem urbem Arrii in illis
diebus profecto repleuisset illuuię. Iam enim in ea
heretici possidebant omnes ecclesias preter oratorium
sanctę martyris Anastasię. Florebant etiam per idem
895 tempus Optimus in Pisida et Amphilochius in Ionico;
Barsenam uero Edisse et Pelagium Laodicię Valens
in exilium destinarat.

- GRATIANVS** Valentiniani filius Valente defuncto
imperauit cum fratre suo iuniore Valentiniano annis VI. Iste
900 fuit uir fide catholicus, et modestus, et admodum litteratus,
parcus quoque cybi ac uini, et libidinis uictor. Sed
cum exercitum suum negligeret, et Romanis militibus paucos
ex Alanis quos auro sibi deuinxerat anteferebat, in
Affrice partibus Firmus quidam excitatis circa se
905 Maurorum gentibus purpuram sumpsit, et Affricam et
Mauritaniam deuastare cepit. Cęsaraugustam etiam
Hispanię nobilissimam ciuitatem dolo captam barbaris in
predam dedit. Quod audiens Gratianus augustus, et

con(**fol. 45r**)siderans afflictum et desolatum rei publice
 910 statum, accersiu it ab Hispania Theodosium, uirum
 moribus et etate maturum, et militia strenuum.
 Siquidem nuper a Valentiniano Magno ad Hispaniam
 destinatus, effusas Maurorum gentes per Affricam et
 Mauritaniam multis preliis edomuerat. Hunc igitur uirum,
 915 propria uirtute nominatissimum, Gratianus apud Sirmium
 ordinauit imperatorem. Theodosius autem, mox ut factus
 est imperator, subactis barbarorum gentibus in Oriente,
 Traciam ab omni bellorum strepitu liberauit. Sed et
 Gratianus Hunos et Gothos magnis preliis superaui,
 920 et urbem Constantinopolim intrauit uictor, et Gothorum
 regem Athanaricum sibi firmo federe colligauit. In
 Italia uero Probus prefectus sub imperatore
 Valentiniano publicarum rerum curam gerebat.

Hac preterea tempestate extitit quidam hereticus
 925 Eunomius nomine, qui presumpsit una mersione baptisma
 celebrare, dicens non in Trinitate sed in morte Christi
 oportere baptizari, et eos qui in Trinitate erant baptizati,
 siue ter in baptismo mersi, rebaptizabat. Quod dominicis
 contrarium est institutis, quibus apostolis precipiens
 930 dixit: *Ite docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine*
Patris, et Filii, et Spiritus Sancti.

Secunda sancta synodus sub papa Damaso celebrata
 contra Eunomium hereticum.

Per idem quoque tempus, id est anno dominice
 incarnationis CCCLXXIII, celebrata est sancta et uniuersalis
 secunda synodus apud Bizantium CL episcoporum, tempore Damasi
 935 pape, cui prefuerunt insignes uiri Tymotheus
 Alexandrinus, Miletius Antiochenus, Cyrillus
 Hierosolimitanus, Nectarius Constantinopolitanus; que
 dedit simboli formam que modo in ecclesia predicatur.
 Proinde Gratianus et Theodosius imperatores,
 940 cooperante Damaso papa Romano, episcopos quos Valens in
 exilium truserat ad proprias sedes remeare fecerunt.

Et isdem ferme temporibus Gothi
 Aquitanicam peruasere prouinciam, Narbonam, Tholosam
 et Arelatam occupantes. Franci quoque qui dudum in
 945 Germaniam proruperant, nimis inualescentes, reges
 crinitos habere ceperunt. Nam Pharamundo defuncto, Clodio
 qui ei successit Camaracum cepit, et inde Romanos eiciens,
 usque Summam fluuium limitem suę dilatauit
 dominationis. Clodione uero defuncto, rursus Franci sibi
 950 Meroueam regem constituerunt, a quo tunc Merouingi
 uocabantur, qui nunc Franci dicuntur. Burgundiones
 quoque Lugdunensem inuasere prouintiam, creaueruntque
 super se regem Gondiochum de genere Athanarici regis
 Gothorum. In Britannię uero partibus tyrannidem
 955 arripuit Maximus, uir quidam strenuus et imperio

dignus, si non contra rem publicam aspirauisset.

960 Igitur Maximus a Britannia prodiens in Gallias
uenit. Vbi ab infensis Gratiano legionibus exceptus,
Gratianum infestare cepit. Porro Maximus habebat ducem
exercitus sui Andragatum, uirum subdolum et factiosum. Qui
Maximum preueniens, huiusmodi opinionem misit (**fol. 45v**) in
uulgus, quod uxor Gratiani suo uiro festinaret occurrere
apud Lugdunum Gallię ciuitatem. Quod Gratianus credens
coniugem suam reuera uenire, nam illam nuper acceperat,
965 non precauuit insidias Andragati. Et dum uenisset quasi
ad uxoris uehiculum, ex inproviso in Gratianum
Andragatus exiliens eum interemit. Mortuus est ergo
Gratianus anno imperii sui XV, uite uero suę XXIII.
At Valentinianus, fratris nece atque hostis metu
970 perterritus, fugit in Illiricum, dicens quod matris
merito hoc malum, quę Arriana erat, sustineret.

Theodosius uero imperator hoc audiens, non immemor
beneficiorum Gratiani, in uindictam eius totius Orientis
uiribus insurrexit, et a Constantinopolitana urbe
975 progrediens reliquit ibidem Archadium filium suum
imperatorem. Demum uero cum Thessalonicam peruenisset,
inuenit Valentiniani duces in maxima tristitia constitutos,
quia Maximum tyrannum necessitatis causa iam susceperant. Et
dum inde ad Italiam properaret, Valentinianus ei
980 occurrit. Quem paterna pietate suscipiens, sese aduersus
tyrannum sola fide maior, nam longe uniuerso belli apparatu
minor proripuit. Aquileę Maximus uictorię suę
spectator insederat, et eius comes Andragatus summam
belli amministrabat. Qui cum largissimis militum copiis
985 et precellenti consilio omnes Alpium ac fluminum aditus
occupauisset, iudicio Dei, dum nauali expeditione incautum
hostem preuenire et obruere parat, sponte eadem castra
deseruit. Et ita Theodosius, nemine sentiente aut repugnante,
uacuas hostibus transmeauit Alpes, atque Aquileię
990 inprouisus adueniens hostem illum Maximum, magnum,
trucem ac formidabilem, et ab inmanissimis etiam
Germanorum gentibus tributa ac stipendia magno terrore
nominis exigentem, sine dolo et sine controuersia clausit,
cepit, et occidit.

995 Tunc Valentinianus recepta Italia potitus est
imperio. Andragatus uero comes, Maximi nece comperta,
precipitem sese e nauı in undas dedit, et suffocatus est.
Sicque Theodosius incruentam uictoriam Deo procurante
suscepit. Igitur Valentinianus iunior regno restitutus,
1000 extincto Maximo eiusque filio Victore, quem imperatorem
Gallis Maximus reliquerat, ipse in Galliam transiit. Vbi cum
tranquillam rem publicam in pace ageret, apud Viennam dolo
Arbogastis comitis sui ut ferunt transgultus, atque ut
uoluntariam sibi consciuisse mortem putaretur laqueo
1005 suspensus est. Mortuo igitur Valentiniano augusto, Arbogastis

Eugenium tyrannum mox imperatorem creare ausus est. Legitque hominem cui titulum imperatoris imponeret, ipse aucturus imperium. Moxque uir (**fol. 47r**) barbarus, animo, consilio, manu, audatia potentiaque nimius, contraxit
 1010 undique innumeras copias uel Romanorum presidiiis, uel auxiliis barbarorum, alibi potestate, alibi uero cognatione subnixus. In Romana uero sede Liberio pape Damasus successit.

THEODOSIVS igitur **MAGNVS** Gratiano imperatore
 1015 defuncto imperauit annis XV, et cum Gratiano imperauerat annis V. Porro sicut dictum est interfecto iuniore Valentiniano Eugenius et Arbogastes instructas acies campis expedierant, et Alpium alta latera ineuitabilesque transitus premissis callide insidiis occupauerant, etsi numero uel
 1020 uiribus impares, sola tamen belli positione uictores. At uero Theodosius, in summis Alpibus constitutus, expers cybi ac somni, sciens quod destitutus suis, nesciens quod clausus alienis, Dominum Christum solus solum qui possit omnia, corpore humi fusus, mente cēlo fixus orabat. Dehinc uero
 1025 postquam insomnem noctem precum continuatione transegit, et testes propemodum quas in pretium presidii cēlestis appenderat lacrimarum lacunas reliquit, fiducialiter arma corripuit. Solusque sciens se esse non solum, signum crucis prelio dedit, ac se in bellum etiam si nemo
 1030 sequeretur uictor inmisit futurus. Prima salutis uia extitit Arbitio, hostilium partium comes. Qui cum ignarum imperatorem circumpositis excepisset insidiis, conuersus ad reuerentiam presentis augusti, non solum periculo liberauit, uerum etiam instruxit auxilio. At ubi ad
 1035 contigua miscende pugne spatia peruentum est, magnus turbo uentorum in ora hostium ruit, ferebanturque per aera spicula nostrorum, atque ultra mensuram humani ictus per inane deportata nusquam cadere priusquam inpingerent sinebantur, et que ipsi uehementer intorserant excepta
 1040 uentis, impetu supinata retrorsum, ipsos infeliciter configebant. Prospexit itaque sibi humane conscientie pauor. Nam continuo sese parua suorum manu fusa uictori Theodosio hostilis prostrauit exercitus, Eugeniusque captus atque interfectus est. Arbogastes uero sua sese
 1045 manu perculit. Sicque horum duorum sanguine bellum ciuile restinctum est. Patuit itaque uirtute diuina, non uirium humanarum potentia, uictorem semper extitisse Theodosium augustum.

Quomodo increpauerit beatus Ambrosius Theodosium imperatorem.

Verum nunc rem memorabilem de actibus huius incliti
 1050 imperatoris oportuno narrare censeo, pro utilitate legentium. Thessalonica ciuitas est grandis et populosa, in

- qua dum fuisset orta seditio, quidam iudices lapidati sunt
a populo atque trucidati. Vnde indignatus Theodosius
iracundię non refrenauit infirmitatem, sed iussit omnes
1055 pariter interimī, non secernens nocentes ab innocentibus.
Igitur sicut in messibus incisi sunt, non precedente iudicio,
fere V milia hominum. Hanc cladem audiens uir uirtutis
Ambrosius, cum princeps Mediolanum uenisset et
templum intrare uoluisset, occurrit ad ianuam et his
1060 sermonibus a sacris liminibus prohibuit eum, dicens: “Nescis,
imperator, perpetrata a te? Cur, post causam tanti
furoris, non agnoscis molem tuę presumptionis? Sed forte
recognitionem (**fol. 47v**) peccati prohibet potestas
imperii. Decet tamen ut uincat ratio potestatem.
1065 Scienda quippe natura est eiusque mortalitas atque
resolutio et pulvis progenitorum, et ex quo facti et
ad quem redigendi finem sumus, ut non flore purpureo
confidentes, infirmitate operti corporis, ignoraremus
nos coequales hominum. Princeps es, o imperator, sed
1070 conseruorum. Vnus est enim omnium Dominus, rex
atque Creator. Quibus ergo oculis aspicias communis
Domini templum? Quibus calcabis pedibus sanctum
pauimentum? Quomodo manus extends, de quibus adhuc
sanguis stillat iniustus? Quomodo huiusmodi manibus
1075 suscipies sanctum Domini corpus? Qua presumptione ore
tuo poculum sanguinis eius pretiosi percipies, dum
furore tuorum sermonum tantus iniuste sit sanguis
effusus? Recede igitur, recede, ne secundo peccato
priorem nequitiam augere contendas. Suscipe uinculum
1080 quo omnium te Dominus nunc ligat. Est enim medicina
maxima sanitatis.” His sermonibus imperator obediens (erat
autem diuinis eruditionibus enutritus, et aperte
sciens quę sunt propria sacerdotum et quę regum),
gemens et deflens ad regalia remeauit.
1085 Cumque octo mensium continuum transisset spatium,
propinquauit Natiuitatis Saluatoris nostri festiuitas.
Imperator autem, lamentationibus assiduīs in palatio residens,
lacrimas incessabiliter expendebat. Ingressus est
autem Rufinus militum magister, singularem apud eum
1090 fidutiam habens, et uidens principem in
lamentationibus prostratum accessit ut lacrimarum
inquireret causas. At ille ingemiscens amarissime et
uehementius lacrimas fundens: “Tu”, inquit, “Rufine, mea mala
non sentis, ego autem lamento et gemo calamitatem
1095 meam, quia seruis quidem et mendicantibus aperta
sunt templa Dei, et proprium Deum ingredientes
licenter exorant. Mihi uero ingressus ad eum non est,
sed insuper etiam cęli sunt mihi clausi.” Et hec
dicens uerba singula singultibus inrumpebat.
1100 Tunc Rufinus: “Curro”, inquit, “si tibi placet, et pontifici
precibus persuadeo ut soluatur uinculum quo te ligauit.”

- Ad quem imperator: “Non”, inquit, “persuadebis Ambrosio. Noui enim decretum illius esse iustum, neque reuerebitur imperialem potentiam, ut legem possit preuaricare diuinam.”
- 1105 Sed cum Rufinus uerbis plurimis uteretur, et promitteret Ambrosium esse flectendum, imperator eum pergere cum festinatione precepit. Ipse etiam spe data post paululum est secutus, credens Rufini promissionibus. Porro uir mirandus Ambrosius mox ut
- 1110 uidit Rufinum ait: “Inpudentiam canum imitatus es, o Rufine, tante uidelicet necis actor existens. Et nunc pudorem ex fronte detergens non erubescis nec metuis contra maiestatem latrare diuinam.” Cumque Rufinus supplicasset et imperatorem diceret statim esse
- 1115 uenturum, superno zelo accensus Ambrosius ait: “Ego”, inquit, “Rufine, tibi predico, quoniam eum ingredi sacra limina prohibebo. Si uero imperium in tyrannidem mutauerit, necem libenter suscipio.” Quod audiens Rufinus, nuntiauit imperatori uotum
- 1120 antistitis, monens ut ad palatium remearet. Imperator autem hęc in media platea cognoscens: “Pergam”, inquit, “et iustas in facie suscipio contumelias.”
- Tunc ad sacra limina perueniens in sacram non est ausus intrare basilicam, sed accedens ad antistitem inuenit
- 1125 eum in saluatorio residentem. Quem ilico supplicare cepit, ut eius uincula solueret. Episcopus autem tyrannicam eius dicebat esse presentiam, et contra Deum uesanire eiusque leges calcare. Ad hec imperator: “Non”, inquit, “insurgo aduersus ecclesiasticas sanctiones, nec inique
- 1130 limina ingredi sacra contendo, sed te soluere mea uincula deponco. Precor denique ut et communis Domini exores pro me clementiam, et ne mihi ianuam claudas, quam cunctis per penitentiam Dominus noster aperuit.” Tunc antistes: “Quam”, inquit, “penitentiam ostendisti post
- 1135 tantas iniquitates? Quibus medicaminibus incurabilia uulnera plagasque curasti?” Ad hęc imperator: “Tuum”, inquit, “opus est et docere et medicamina temperare, meum est oblata suscipere.” Tunc sanctus Ambrosius: “Quoniam furori”, inquit, “tuum iudicium commisisti, et non
- 1140 ratio protulit sententiam, sed potius iracundia, scribe legem que decreta furoris euacuet. Scribe, inquam, legem ut intra dies XXX sententia necis atque proscriptionis in litteris tantum scripta permaneat et iudicium rationis expectet. Quibus transactis, ira cessante, ratio
- 1145 causam examinet, ac demum quod apud semet ipsam cognouerit sub ueritate disponat. Itaque intra horum dierum numerum animaduerti poterit, iusta sit quam protuleris, an iniusta sententia. Et siquidem ratio probauerit in(**fol. 48r**)iusta que sunt prolata, disrumpet,
- 1150 si uero iusta, firmabit. Porro dierum numerus ad hęc inuestiganda sufficiet.”

Quam ammonitionem discreti et sapientissimi uiri
 imperator animo libenti suscipiens, et optimam esse
 considerans, legem repente conscribi precepit, et propria
 1155 manu confirmauit. Quo facto uinculum eius dissoluit
 episcopus. Sicque demum imperator ingredi limina presumpsit
 ecclesię, et adherens pauimento manibusque capillos euellens,
 cum lacrimis ueniam a Domino impetrare poscebat. Verum cum
 tempus adfuisset quo munus ad altare solebat offerre,
 1160 surgens cum lacrimis est ingressus. Cumque obtulisset,
 sicuti solitus erat intra cancellos stetit. Rursus autem
 Ambrosius non quieuit, sed differentiam locorum edocuit.
 Et primo quidem requisiiuit, quid ibidem expectaret.
 Imperatore dicente, sustinere se sacrorum perceptionem
 1165 mysteriorum, per archidiaconem remandauit ei
 archiepiscopus: “O imperator, interiora loca tantum
 sacerdotibus sunt collata, quę cęteri nec ingredi
 nec contingere permittuntur. Egredere igitur, et hanc
 expectationem cum cęteris communem habe. Purpura namque
 1170 imperatores, non sacerdotes facit.” Tunc fidelissimus
 imperator, hanc ętiam traditionem animo gratanti
 suscipiens, remandauit dicens: “Non audatię causa intra
 cancellos mansi, sed in Constantinopolitana urbe hanc
 consuetudinem esse cognoui. Sed ago gratias pro
 1175 huiuscemodi medicina.” Tali ergo tantaque et presul et
 imperator uirtute clarebant, et tantum prodest increpatio
 a uiro uirtutis prolata.

Vxor quoque Theodosii nomine Placella claudorum
 atque debiliū maximam habebat curam. Non seruis, non aliis
 1180 utens ministris ad hęc offitia peragenda, sed per semet ipsam
 hoc agens ad eorum habitacula ueniebat, unicuique quod opus
 habebat prebens, et per ęcclesiarum xenodoxia discurrens
 suis manibus infirmis ministrabat, ollas eorum extergens, ius
 gustans, offerens coclearia, panem frangens, cybos
 1185 ministrans, calices diluens, et alia cuncta faciens quę
 seruis et ministris mos est sollempniter operari. His autem
 qui eam de rebus nitebantur talibus prohibere, dicebat:
 “Aurum distribuere opus imperii est. Ego autem pro ipso
 imperio hoc opus offero bona michi tribuenti.” Sed et uiro
 1190 suo sepe dicebat: “Oportet te, marite, semper cogitare quid
 dudum fueris, et quid modo sis. Nam si semper hęc
 cogitaueris, ingratus benefactori non eris, sed imperium quod
 eo largiente suscepisti legaliter gubernabis.” Itaque his et
 huiusmodi sermonibus optima mulier proficere uirum suum in
 1195 uirtutibus sedule hortabatur.

Quomodo Theodosius augustus errorem gentilium
 euertere curauit.

Denique fidelissimus imperator contra errorem
 gentilium insurgens eum funditus euertere destinauit. Lege
 igitur data, precepit idolorum templa solotenus euerti. Ante

- eum enim imperator maximus Constantinus, qui primus pietate
 1200 morum ornauit imperium, sacrificare demonibus interdixit; non
 tamen eorum templa euertit, sed inaccessibilia esse precepit.
 Cuius filii paterna uestigia sunt secuti. Iulianus
 autem eis succedens impietatem renouauit, et flammam
 ueteris impietatis reaccendit. Iouianus uero interempto
 1205 Iuliano (**fol. 48v**) imperium assecutus rursus
 immolationes prohibuit idolorum. Valens denique omnibus
 imperii Romani gentibus concessit, ut religiones suas
 colerent sicut uellent, solummodo illos impugnans qui
 Arriana dogmata non suscipiebant. Itaque usque ad tempora
 1210 huius Magni Theodosii et ad idolorum aras ignis
 accendebatur, et libamina atque sacrificia offerebantur.
 Sed et publicas festiuitates populi per plateas agebant,
 et orgia Dionisii celebrabant et cum sacris currebant,
 canes euiscerantes et furentes atque bacchantes, et
 1215 agebant omnia quę nequitia erroris proprii insinuat.
 Sed hæc omnia Theodosius catholicus imperator extyrpare
 radicitus imperauit, et euulsit, corripuit et condempnauit.
 In Romana uero cathedra hoc eodem tempore
 papa Damasus residebat. Quem prelatum sibi non ferens
 1220 Vrsinus quidam Romane archidiaconus ecclesię, collecta
 turbulentorum et seditiosorum manu, episcopum se
 contra ius et fas consecrari fecit. Qua de re tanta
 sedicio in Romano excreuit populo, ut replerentur humano
 sanguine orationum loca. Sed tandem aggregato in urbe
 1225 sanctorum concilio sacerdotum pulsus est Vrsinus ab
 apostolica dignitate, sed apud Neapolim intuitu
 misericordię episcopus est ordinatus. Hierosolimis
 uero Cyrillo subrogatus est Iohannes. Et apud
 Antiochiam Miletio substitutus est Flauianus. Sed et
 1230 apud Constantinopolim Nectarius ex pretore urbano
 sacerdotium est adeptus.

De Hieronimo presbitero diuine legis interprete.

- Floruit etiam hac tempestate Iheronimus Romanę
 presbiter ecclesię, magnificus diuinę legis interpret post
 Septuaginta. Hic fuit ortus in opido Stridonis quod Dalmatię
 1235 quondam Pannonięque confinium fuit, sed Rome religionis
 uestem suscepit. Indeque Hierosolimam petens, multorum
 sanctorum habitacula circuiuit, eorumque uitas satis diserto
 stilo prosecutus edidit, et tandem tamquam prudens animal ad
 presepe Domini sui senuit. Litteris preterea Grecis,
 1240 Latinis et Hebraycis eruditus, omnia Hebreorum
 uolumina quae in canone continentur Veteris Testamenti
 emendata translatione in Latinam transtulit linguam,
 dictisque suis contra perfidorum iacula turrim preparauit
 immobilem. Contra Porphyrium quoque philosophum et
 1245 Iulianum augustum, rabidos aduersus Christum canes,
 magno congressus est uerborum certamine. Multas denique

diuinas scripturas compendiosa potius quam fastidiosa
explanauit expositione.

Floruit etiam in illis diebus Dindimus Alexandrinus,
1250 oculis non animo cecus. Antequam enim prima didicisset
litterarum elementa, luminibus orbatus est. Sed cum audisset
scriptum in euangelio illud, quod impossibile est apud
homines, hoc esse possibile apud Deum, indesinenter Dominum
precabatur, non ut oculorum carnalium uisum, sed ut
1255 mentis illuminationem perciperet, (**fol. 49r**) quod et
assecutus est. In tantam enim Dei gratia diuinarum
humanarumque rerum postmodum peruenit scientiam, ut et
septem arcium quas liberales appellant noticia
perfectissime frueretur, et magnificus doctor ecclesie
1260 fieri mereretur. Sed et his diebus in Gallia Niceta
episcopus gubernabat ecclesiam Viennensem, et Iustus
Lugdunensem, cui successit Claudius in episcopatu.
Aruernis uero post sanctum Austremonium sedit Vrbicus
episcopus, et Vrbico successit Hildius, et Hildio
1265 Nepotianus, et Nepotiano Arthemius.

Porro Maximus tyrannus, cuius ante meminimus,
Britannicam insulam armata iuuentute militaribusque copiis
in Galliam transiens expoliauerat; quas bello Theodosius
augustus cum Valentiniano iuniore deleuerat. Vnde gentes
1270 uicinę, Scothorum uidelicet atque Pictorum, destitutam
defensoribus insulam inuaserunt, et annis multis
oppresserunt.

Mores Theodosii egregii augusti.

Porro Theodosius augustus, bene iam tranquillata
re publica, apud Mediolanum egritudinem incurrit. Qua
1275 ingrauescente quietem naturalis mortis inuenit anno regni
sui XVI, uite uero sue LX. Cui successit filius eius Honorius
imperator. Porro Theodosius, patre Honorio natus, originem a
Traiano principe traxit. Fuitque clemens animo, et ita amicis
communis, ut solo habitu differri se ab eis putaret.
1280 Preterea fuit in omnes homines munificus, sed effusius in
bonos. Simplitia ingenia diligere, erudita mirari, largiri
magno animo magna, et irasci quidem rebus indignis, sed
flecti cito. Hic etiam consobrinarum nuptias uetuit
tamquam sororum. Huius denique corpus Constantinopolim
1285 est translatum atque tumulatum.

ARCHADIUS imperator, Theodosio patre defuncto potitus
imperio cum Honorio fratre suo anno ab incarnatione
Domini CCC et nonagesimo, imperauit annis XIII.
Verum Archadius in partibus imperabat Orientis, et
1290 Honorius in partibus Occidentis. Vtriusque tamen cura et
palatii disciplina duobus potentissimis uiris credita
manebat, Rufino et Stiliconi, Rufino aule Orientis et
Stiliconi Occidentalis.

Gildo etiam comes Affrice preerat. Qui ut defunctum
 1295 comperit Theodosium, rupta fide et calcato sacramento,
 Affricam Orientalis imperii partibus iungere conabatur. Sed
 erat huic frater nomine Masceyhel, qui nouarum molitiones
 rerum in fratre detestatus, relictis apud Affricanam militiam
 duobus adolescentibus filiis, in Italiam abiit. Gildo uero, et
 1300 fratris absentiam et filiorum eius presentiam habens
 suspectam, adolescentes interfecit. Igitur Masceyhel
 contra fratrem sicut contra publicum hostem ab Honorio
 missus est, ut ulcisceretur mortem filiorum suorum. Quo
 dum proficisceretur, Caprariam insulam expeciit, et
 1305 inde secum quosdam Dei (**fol. 49v**) omnipotentis famulos
 permotos precibus sumpsit, cum quibus ieiuniis et
 precibus insistens assiduus, meruit sine bello de fratre
 uictoriam, et sine cede uindictam.

Ardalio fluminis nomen est quod fluit inter Thebastem
 1310 et Metrideram ciuitatem. Vbi cum quinque milibus militum
 contra septuaginta milia hostium castra metatus est. Sed cum
 inde loci angustias fugere cupiens latiore campi planitiem
 expetere deliberaret, nocte superueniente non potuit. Et dum
 sopori membra dedisset, uidit in somnis beatum Ambrosium
 1315 paulo ante defunctum baculo quem gerebat locum uictorię
 sibi demonstrantem atque dicentem: "Hic, hic, hic." Quod uir
 sapiens protinus intellexit uerbo locum, numero diem
 significari. Sustitit ergo, et in diem tertium ab ipsis
 celestium sacramentorum mysteriis in hostem procedit
 1320 circumfusum. Et cum ad eos qui primi occurrerant uerba
 pacis loqueretur, signiferum insolenter resistentem
 iamiamque pugnam excitantem gladio percussit in brachio.
 Qua percussione protinus ille pronum inclinauit
 uexillum. Quod cernentes relique cohortes, deditionem
 1325 priorum fieri putantes, statim Masceyheli certatim se
 signis tradidere conuersis. Barbari uero quos Gildo
 coadunauerat territi in diuersa fugerunt. Gildo ipse
 fugiens nauim intrauit, sed uolens nolens cogentibus uentis
 in Affricam remeauit. Quo cum degeret, post aliquot dies
 1330 transgulatus interiit. Et non post multos iterum dies
 Masceyhel etiam, elatus insolentia fortunę, cum sanctos quorum
 meritis uictor extiterat nequiter inquietaret, occisus est.

Et dum hec in Affrica geruntur, milites qui
 contra Eugenium tyrannum uiuente adhuc Theodosio
 1335 imperatore profecti fuerant, cum prefato principe Rufino
 Constantinopolim reuersi sunt. Quibus dum secundum
 consuetudinem ad portas occurrisset Archadius imperator,
 statim milites Rufinum prefectum interemerunt. Erat
 enim suspectus imperatori quasi qui tyrannidem posset
 1340 assumere. Et non multis diebus interiectis Gainas
 quidam genere Celticus, consilio barbarus, cum esset
 magister militum fasces imperii cogitabat arripere et
 imperatorem Archadium extinguere, sed mox detectus,

- capite plexus est. Post cuius obpressionem Roilus
 1345 dux Scithië transiuit Histrum cum innumero exercitu, et
 Thracias depopulatus est uehementer, et ipsam regiam
 obsedit ciuitatem, sed ipsum et omnem eius exercitum
 uis diuina fulminibus concremauit.
- Interea uero Stilico comes Occidentalis palatii,
 1350 contractis inimicitiis cum Archadii ducibus, egit cum Honorio
 imperatore, ut Alaricum regem Gothorum magistrum palatii sui
 constitueret. Occulto enim federe illum sibi copulauerat,
 et parui pendens quod sub Honorio imperabat Eucherium
 filium suum imperatorem facere deliberabat. Igitur
 1355 Alaricus, magister palatii constitutus, hostiliter super
 Archadium usque ad Epyrum perrexit. Sed et intra hos
 (fol. 50r) dies alter rex Gothorum Radagaisus totam
 inuasit Italiam. Qui cum esset gentilis et sacrilegus,
 cepit de repetendis tractare simulachris, et edicto
 1360 pronuntiauit ut monachi militarent, nolentesque iussit
 interfici. Vnde in illis diebus passi sunt in Italia multi
 uiri religiosi. Sed non multo post intra Italicum sinum
 tyrannus idem interfectus est.
- Interim autem prefatus Stilico comes, Gothos, Alanos,
 1365 Vandalos atque Burgundiones in arma sollicitans, Gallias
 bello pulsare cepit, sperans sub hac necessitate memorato
 Eucherio filio suo posse Romanum imperium tradere. Quod ubi
 imperatori Honorio patefactum est, iussit illum interfici.
 Occisus est quoque in illis diebus Eucherius filius eius.
- 1370 Quibus interfectis prefatus rex Alaricus cum ualido
 Gothorum exercitu Romam obsedit et cepit, dato tamen prius
 precepto ut, si qui in loca sancta confugissent, liberi
 et inuiolati persisterent. Tunc etiam pars urbis igne
 concremata est. Accidit quoque ut in his diebus beatus
 1375 Innocentius urbis Romę episcopus, occulta Dei
 prouidentia apud Rauennam positus, eiusdem ciuitatis non
 uideret infortunium. Et non post multos dies Alaricus
 est defunctus. Cui successit Athaulfus eius propinquus,
 qui et ipse Romam irrupit. In qua irruptione Placidiam,
 1380 Theodosii augusti filiam, Archadii et Honorii germanam,
 ab urbe captiuam abduxit et eam sibi matrimonio
 copulauit. Quod postmodum ualde rei publice profuit. Nam
 idem Athaulfus satis demum fideliter Honorio augusto
 militauit. In Romana uero sede post Damasum sedit
 1385 Syricius. Hic precepit ut penitentibus in ultimo
 uiaticum non negetur. Porro Syritio successit
 Anastasius, et Anastasio Innocentius. His etiam diebus
 ecclesię Hierosolimorum sanctus presidebat Iohannes,
 Cyrilli successor. Antiochię uero preerat Porphirius,
 1390 cui successit Alexander.

De sancto Iohanne Crhisostomo.

Sed et Constantinopolitanam defuncto Nectario

Iohannes qui appellabatur Chrisostomus gubernabat ecclesiam. Qui cum auguste displiceret, in exilium est expulsus. Populus autem eum propter sanctitatis reuerentiam et eius frequentem
 1395 diligebat predicationem, qua multis homeliis magna ecclesie sancte reliquit sue monimenta facundie. Vnde eorum hortatu reuocatus est ab exilio. Sed dum denuo intolerabilem se preberet emulis suis, iterum exilio pulsus est, ubi et defunctus est. Eo uero tempore grando
 1400 uehemens Constantinopolim et circa eius suburbana descendit. Quod dicebant Dei profecto fieri iudicio, eo quod sine iudicio Iohannes fuerat condempnatus, et Achatius ei substitutus. Quibus uerbis fidem dedit mors auguste continuo subsecuta. Quarta namque die post
 1405 grandinem est defuncta. Apud Gallias autem in illis diebus sanctus Martinus Turonorum episcopus migravit ad Dominum. Cui successit sanctus Briccius, qui super corpus ipsius sanctissimi predecessoris sui paruam statim edificauit cellulam. Floruit etiam intra hos dies
 1410 apud Epyrum Donatus episcopus, qui draconem mire magnitudinis solo oris sui (**fol. 50v**) sputo meruit extinguere. His quoque diebus regi Francorum Meroueo successit Childericus. Archadius uero imperator, postquam cum patre Theodosio tredecim annis et cum
 1415 Honorio fratre suo XIII imperauisset, relicto Theodosio octo annorum filio, defunctus est anno uite sue tricesimo primo.

De heresi Priscillianistarum.

Sub hoc tamen orta est heresis Priscillianistarum, qua qui inuoluuntur astruere conantur, fatalibus stellis
 1420 homines colligatos, et ipsum hominis corpus secundum duodecim celi signa esse compositum, constituentes Arietem in capite, et Taurum in ceruice, et Geminos in humeris, et Cancrum in pectore. Sicque nominatim per cetera discurrentes signa perueniunt usque ad plantas, quas Piscibus tribuunt, quod
 1425 ultimum signum ab astrologis et mathematicis noncupatur. Hii quoque carnes tanquam immundas escas, sicut Manichei, et coniugium quasi prophanum deuitant. Opifitium denique carnis humane non Deo, sed angelis malignis tribuunt.

De Pelagiana heresi.

Pelagius etiam Brito uenena sue nequitię hac eadem
 1430 tempestate longe lateque diffudit, utens cooperatore Iuliano de Campania, quem amissi dudum episcopatus intemperans exagitabat cupido. Porro qui Pelagiana heresi polluantur, destruere conantur orationes quas facit ecclesia Dei, pro fidelibus quidem ut eis fides
 1435 augeatur, et pro infidelibus ut ad Deum conuertantur. Nam non a Deo accipere sed a se ipsis homines docent

habere gratiam Dei, qua liberantur ab impietate
 secundum merita sua. In id etiam progrediuntur fallacia
 sua, ut dicant uitam iustorum in hoc seculo nullum omnino
 1440 habere peccatum, sed dicunt ecclesiam esse sine macula
 et ruga, quasi non sit Christi ecclesia, quę clamat ad
 Deum toto orbe terrarum diffusa: *Dimitte nobis debita
 nostra*. Paruulos quoque sine contagio mortis antique et
 sine ullo peccati originalis uinculo asserunt nasci, ut
 1445 prorsus non sit quod eis oporteat secunda natiuitate
 dimitti, sed eos ideo baptizari, ut per regenerationem
 adoptati admittantur ad regnum Dei, de bono in melius
 translati. Nam si non baptizentur, promittunt eis extra
 regnum Dei eternam et beatam uitam. Dicunt etiam quia si
 1450 non peccasset Adam, fuisse tamen corpore moriturum.
 Asserunt ergo eum mortuum non merito culpe, sed
 conditione nature. Sed horum erroribus pretermis-
 sionibus, ad historię cursum rursus redeamus.

Archadius autem imperator, cum se mori perpenderet,
 1455 Theodosium filium paruulum imperatorem appellauit, et ei
 curatorem per testamentum posuit Nisidigerden Persarum regem.
 Floruit in Egipto per idem tempus heremita magnus
 Arsenius.

(fol. 51r) **HONORIUS** igitur imperator Archadio
 1460 defuncto imperauit cum Theodosio nepote suo annis sedecim.
 Sed Honorius, sicut dictum est, partes regebat Hesperię,
 Theodosio uero Archadii filio subiacebant Orientales
 prouintię. Quibus imperantibus gentes olim excitate
 per Stiliconem palatii comitem, Alanorum uidelicet et
 1465 VVandalorum, Sueuorum et Burgundionum, Gallicanam
 inuasere prouintiam. Et his per Gallias bacchantibus
 apud Britanniam quoque Gratianus municeps eiusdem
 insule tyrannus creatur, sed statim occiditur. Cui
 Constantinus, ex infima militia assumptus, statim
 1470 subrogatur. Qui continuo in Gallias transiit, et iudices
 in Hispaniam destinauit. Quorum occasione barbari, Pyrenei
 custodia derelicta, apertis claustris, gentes quę per
 Gallias uagabantur in Hispaniam introducunt, et eisdem
 gentibus se amiscent. Vbi actis aliquantis permagnis
 1475 cruentisque discursibus, habita sorte et distributa
 possessione, resederunt. Itaque dum res publica fortuitis
 casibus urgeretur, Honorius imperator Constantio
 comiti curam sui commisit palatii. Constantius autem
 comes mox in Galliam profectus, Constantinum
 1480 imperatorem apud Arelatem Gallię ciuitatem clausit,
 cepit et occidit. Gerontius quoque comes Honorii
 imperatoris Constantem prefati imperatoris Constantini
 filium apud Viennam Burgundię urbem interfecit.
 Post cuius necem uir Galliarum nobilissimus, nomine
 1485 Iouinus, tyrannidem arripuit. Sed mox ut surrexit,

cecidit; similiter et Sebastianus frater eius.

Eadem etiam tempestate Athalus Affrice consulatum
est assecutus. Qui inde elatus cum incredibili classe Romam
contendit. Nam habuisse tria milia et septingentas naues
1490 perhibetur, quem numerum nauium nec Xerxes nec
Alexander Magnus unquam legitur habuisse. Sed ubi in
littore maris uentum est occursum Marini comitis territus
fugit, et in Carthaginem rediit, ubi non multo post
militari manu interfectus est. Hoc etiam tempore
1495 Constantius comes, apud Arelaten degens, Gothos a Narbona
expulit, et abire in Hispaniam coegit. Tunc rex
Athauulfus Gothis preerat, qui post irruptionem
Romane urbis Placidiam imperatoris sororem duxerat, et
Alarico in regno successerat. Porro Athauulfus apud
1500 Barcillonam Hispanie urbem dolo suorum occisus est. Cui
Segericus in regno successit. Qui pacem optimam cum
Honorio imperatore constituit, et Placidiam eius
sororem secum honeste habitam ei restituit. Honorius
autem illam memorato Constantio comiti desponsauit, et
1505 eum imperatorem apud Rauennam ordinauit. Et non post
multos dies regi Segerico Vallia successit. Qui Tholosam
rediit, et eam sibi iterum subiugauit. Sed et hic non
post multos dies in matura morte preuentus decessit, et
Theodoricum, quem etiam Theudonem appellant, (**fol. 51v**)
1510 successorem reliquit. His quoque diebus Luciano
uenerabili presbitero reuelatum est corpus
prothomartyris Stephani, et per plures ecclesias
Occidentis delatę sunt eius sanctę reliquię. His etiam
diebus Agetius ordinatur patritius Romanorum, uir
1515 inclitus, et bello strenuus. Siquidem Burgundiones contra
Romanos rebellantes perdomuit. Quę gens, ab Italia
quondam exiens, super ripam Rheni fluminis resederat, et
crebra habitacula quę uulgo burgi uocantur
condens, nomen ex opere adsumpserat. A burgis enim
1520 Burgundiones appellari ceperunt.

Vnde Burgundiones et quod a burgis Burgundiones
uocentur.

Bellum inter Athilam regem Hunorum et Agetium
Romanum patricium.

Hac preterea tempestate Athila rex Hunorum Gallias
depopulaturus aduenit. Iamque Methensi urbe exusta,
Aurelianensem minabatur euertere ciuitatem. Erat tunc sanctus
Anianus eiusdem urbis episcopus. Cuius precibus inuitatus
1525 prefatus Agetius Romanorum patricius ab Arelate Aurelianis
properauit, et una cum Theudone et Torsemodo, Theudonis regis
Gothorum filio, Athilam inuasit et urbem ab imminente
periculo quam iam tenebat obsessam liberauit. Demum
quoque utreque partes in campos Catalaunicos conuenere.

- 1530 Ibique commissum est bellum atrox et memorabile.
Affuit in hoc bello cum Agetio et Theodorico, quem
Theudonem iam superius diximus appellari, Sangibanus
rex Alanorum qui etiam tunc Aureliana regnabat in urbe.
Affuerunt quoque Franci, Sarmate, Burgundiones,
1535 Saxones, Riparioli atque Germani. Ibi etiam
centum sexaginta milia hominum cesa referuntur, ibique
Theodoricus rex est extinctus. Athila uero uictus in
claustra quę de plaustis preparauerat se recepit.
Agetius uero patricius inde digressus ad patriam
1540 remeauit. Quibus expletis Athila rursus Italiam est
adgressus, tandemque Aquileiensem atriuit ciuitatem, ita
ut quid fuerit nunc apparere nequeat. Hęc tamen ciuitas
quondam inter Italię urbes inclita fuit et famosa. Nunc
autem est opidulum quod Forum Iulii noncupatur, eo quod
1545 Iulius generale negotiationum forum ibi antiquitus
stabiliuit. Porro prefatus Athila, postquam Aquileiensem
penitus atriuit ciuitatem, Mediolanum et Ticinum regias
Italię urbes grauiter deuastauit. Sed cum inde ad
Romanam urbem hostiliter accessisset, et eam inrumpere
1550 decreuisset, sanctorum apostolorum reuerentia territus
substitit, et tandem Dei nutu, nulla cogente necessitate, ad
suam patriam remeauit. In cathedra uero Romanę ecclesię
Innocentio papę Zosimus successit, et Zosimo
Bonefadius, et Bonefatio Celestinus. Ab hoc Cęlestino
1555 transmissus est ad Scotos predicandos Palladius, eorum
primus episcopus.

De beato Augustino doctore precipuo.

- Floruit etiam his temporibus Augustinus Ypponiensis
Episcopus, doctor egregius, cuius extat tanta librorum copia,
ut de hoc quidam merito dixisse reperiatur: “Mentitur
1560 **(fol. 52r)** qui te totum legisse fatetur.” Huius discipulus
Orosius VII libros aduersum gentes nobiliter et utiliter
composuit. Extiterunt etiam hac eadem tempestate Maximus
Taurinensis episcopus et Cassianus Constantinopolitanę
ecclesię diaconus, necnū et Cassiodorus Rauennatium senator.
1565 Quorum Cassiodorus inter cętera quę scripsit psalmorum
occulta potentissime reserauit.
- Verum Honorius augustus, transactis annis decem
quibus imperauerat cum Archadio fratre suo et aliis iterum
sedecim annis cum Theodosio nepote suo, humanis rebus
1570 excessit. Quo defuncto Iohannes quidam tyrannus Hesperię
inuasit imperium. Contra quem Theodosius augustus Ardaburium
transmisit patricium, qui sepe contra Parthos dimicauerat.
Qui cum nauigio ad Italiam peruenisset, Iohannem tyrannum
intra Rauennam nichil hostile metuentem interfecit. Igitur
1575 tyranno uita priuato, cogitabat Theodosius augustus cui
deberet committere Hesperię regnum. Erat in diebus illis
Valentinianus puer, natus ex Placidia filia magni

Theodosii patre Constantio. Qui Constantius cum
 Honorio augusto sicut iam dictum est paruo regnavit
 1580 tempore. Quem assumens Theodosius coronavit et cum matre
 Placidia ad Italiam destinavit, illumque imperatorem
 et Placidiam designavit augustam.

De sancto Germano Autissiodorensium episcopo et obitu
 eius.

THEODOSIUS igitur **IVNIOR** imperavit cum Valentiniano
 annis uiginti et I. Huius Theodosii filiam Eudoxiam
 1585 duxit Valentinianus uxorem. His etiam imperantibus
 Affricana prouintia, per Bonifatium comitem VVandalis
 tradita, a Romano separata est imperio. Gens etiam effera
 Gothorum, VVandalis et Alanis permixta, ab Hispania in
 Affricam transiens totam illam prouintiam ferro,
 1590 flamma et Arriana fedauit impietate. Circa hoc quoque
 tempus gens Saxonum Britanniam tribus longis nauibus
 applicuit, et pene totam insulam illam ab orientali plaga
 usque ad occidentalem occupauit. Tunc etiam, quoniam
 Pelagiana heresis Anglorum maculauerat fidem, Gallicani
 1595 episcopi Germanum Autisiodorensium et Lupum
 Trecassinorum insignes episcopos ad eos direxerunt. Quo
 cum peruenissent, illam inde penitus heresim
 exterminauerunt. Prosequebantur enim eorum uerba magna
 miraculorum prodigia. Secundo etiam eo beatissimus
 1600 remeavit Germanus, et renouatores erroris pristini inde
 penitus extirpauit. Quem inde reuertentem apud Rauennam
 Valentinianus et mater eius augusta Placidia summa
 receperunt cum reuerentia. Quo cum resideret, migravit ad
 Dominum. Cuius corpus honorifice ad propriam sedem est
 1605 relatum atque reconditum. Eodem etiam tempore Eudoxia
 imperatrix ab Hierosolima rediens attulit catenas
 quibus quondam ab Herode sanctus Petrus apostolus
 cathenatus fuit et ligatus. Quarum susceptio cathenarum in
 1610 ipsis Kalendis celebratur Augusti. Ipsam nempe diem, qua
 (fol. 52v) beatum Petrum angelus ab eisdem eduxit
 compedibus, circa diem Pasche fuisse cognoscimus. In
 Romana uero cathedra Celestino pape Xistus tercius
 successit, et Sixto Leo primus.

Quod in Kalendis Augusti ideo celebritas Chatenarum
 sancti Petri agitur, eo quod ipso die a Hierosolima
 uincula ipsius Petri Rome sint delata ab Eudoxia
 imperatrice.

De tercia sancta synodo, que facta est sub papa
 Celestino, Ephesi congregata, in qua Nestoriana heresis
 est dampnata.

Fuit his diebus in Constantinopolitana urbe quidam

- 1615 episcopus Nestorius nomine, eloquentia seculari peditus, qui
 contra catholicam dogmatizabat fidem, sanctam Mariam non esse
 Dei genitricem, et hominem purum de ea natum, sed
 postea homini Deum fuisse permixtum, uacuare contendens
 remedium nostrum, quo uerbum Dei sic hominem assumpsit
 1620 in utero uirginis, ut una persona fieret Dei et hominis.
 Vnde collecta est Ephesi tertia sancta synodus memorato
 papa Cęlestino iubente, ubi conuenerunt patres CC^{ti}, et
 ibi Nestorius est dampnatus et anathematizatus, et
 firmatum atque corroboratum est ut beata Maria Theotocos
 1625 id est mater Dei appelletur. Singulariter enim ac
 mirabiliter natus est de ea Christus Dei filius, qui
 ętiam passus est pro nostris peccatis, ut peccatum quod
 non fecerat aboleret. A morte ętiam resurgens in nostrę
 carnis substantia, sicut Deus cęlos penetrauit. Vnde
 1630 intelligitur inesse illi deitatis et
 humanitatis naturam, teste apostolo Paulo qui eundem
 Christum Iesum Dominum glorię appellauit dicens: *Si
 enim cognouissent, numquam Dominum glorię crucifixissent.*
 His breuiter contra hereticum dictis, ad historiam redeamus.

De inuentione rogationum.

- 1635 Floruit his temporibus apud Viennem
 Gallię urbem sanctus Mamertus episcopus, qui tres
 dies rogationum ante Ascensionis dominice sollempnitatem
 cęlebrari constituit. In diebus enim episcopatus eius
 maximus terremotus intra modo dictam urbem multas domos
 1640 concussit et euertit. Lupi quoque gregatim eandem
 ingrediebantur ciuitatem, et deuorabant homines. Vnde
 idem uir sanctus, imminente celebritate Ascensionis
 dominicę, has quas diximus rogationes instituit. Et sic
 illi terrores cessauerunt. Que inde in Gallicana
 1645 cęlebrari ceperunt prouintia, ut omnipotens Deus per totum
 annum omnium calamitatum aduersitatem auertat a populo suo.
 Verum Theodosius augustus Constantinopolim
 defunctus est imperii sui anno XLII, ętatis uero suę
 LXVII. Post cuius obitum Marcianus ab aulicis militibus
 1650 imperator est creatus, adhuc superstite Hesperiarum
 partium imperatore Valentiniano iuniore.

- MARCIVS** igitur ad imperium assumptus anno ab
 incarnatione Domini nostri Iesu Christi CCCXLIII,
 imperauit cum Valentiniano annis VI. Iste Pulcheriam
 1655 Theodosii augusti germanam, quę in palatio iam matura
 uirgo degebat, in matrimonium assumpsit. Denique cum Parthis
 et VVandalis Romanum infestantibus regnum pacem instituit.

De sancta quarta synodo, que celebrata est sub Leone
 papa sanctissimo, in qua Eutiches et Dioscorus heretici
 sunt dampnati.

- Horum quoque imperatorum Marciani scilicet et
Valentiniani (**fol. 53r**) temporibus celebrata est
- 1660 Calcedone quarta sancta synodus uniuersalis
sexcentorum XXX reuerendorum episcoporum, sancti pape
Leonis industria congregata, Iuuenalis Hierosolimitani
episcopi et Anatholii Constantinopolitani temporibus.
Ibique Eutiches hereticus cum Dioscoro Alexandrino
- 1665 episcopo abdicatus est et dampnatus.
Erant etiam in illis diebus quattuor fratres in
Burgundię partibus, ex Alarici regis Gothorum sanguine
procreati, ipsius Burgundię regna per tetrarchiam
gubernantes, Gundeboldus, Godegisilus, Childericus et
- 1670 Gothmarus. Quorum Gundeboldus Childericum fratrem suum
interfecit, et eius regnum suo copulauit. Demum uero uxorem
illius ligato ad eius collum saxo demersit in flumen, sed
filiam eorum Chrotildem secum retinuit, et enutriuit. De qua
pauca in sequentibus locuturi sumus. Burgundię uero regnum
- 1675 circa Rhodanum et Ararim fluuium tunc consistebat, et usque
ad Massiliensem prouintiam pertingebat. Francorum uero regnum
exile erat et modicum. Cuius regni gubernacula post
Childericum Chlodoueus suscepit.
Interea uero Valentinianus imperator factione
- 1680 Heraclii spadonis Agetium interfecit patritium. Sed non multo
post idem Valentinianus a satellitibus Agetii dolo Maximi
comitis palatii perfossus interiit, et mox eius inuasit
imperium idem Maximus, eiusque uxorem augustam in suum
coniugium transire coegit. Verum hac incontinentia non diu
- 1685 letatus est. Nam post alterum mensem a famulis regiis
membratim dilaniatus et in Tyberim est proiectus. Post cuius
necem Romani Auitum cęsarem creauerunt. Cum quo
Marcianus imperator unanimatis fedus composuit. Sed cum
ambo rem concorditer amministrarent publicam, Martianus
- 1690 sexto imperii sui anno et sexto pariter mense
defunctus est. Cui Leo Magnus successit.

- LEO MAGNVS**, post Martiani obitum assecutus imperium
anno diuinę incarnationis CCCC et L, imperauit annis XVI.
Cuius primo anno Hesperiarum imperator Auitus, intra
- 1695 Gallias ab exercitu suo spretus et derelictus, ad
Italiam remeauit. Et post paucos dies, onere
dignitatis deposito, Placentinorum ordinatur episcopus. Eodemque
anno Morianus a Romanis militibus apud Rauennam cęsar
Italię est ordinatus. Qui quidem ad Hispanias abiit,
- 1700 et inde contra hostes suos ad Kartaginem transire
proposuit, sed penitus spe sua frustratus et fortune
muneribus destitutus ad Italiam est regressus, ubi
tertio principatus sui anno uix expleto decessit. Tunc
Leo imperator Artemium, predecessoris sui Marciani
- 1705 imperatoris generum, ex patritio cęsarem ordinauit, et in

- Italiam destinauit. Qui ubi Romam attigit, Ricimerem
 generum suum contra Alanos direxit, et per eum
 multitudinem Alanorum fugauit, et regem eorum Beorgicum
 primo certaminis impetu (**fol. 53v**) superatum interemit.
 1710 Sed non multo post idem Artemius, ipsius Ricimeris
 generi sui fraude interemptus, regnum reliquit
 Olibrio. Olibrius uero nundum mense octauo principatus
 sui expleto finem uitę fecit. Quo defuncto Glicerius
 eius sibi presumpsit imperium. Verum anno uix expleto Nepos,
 1715 Marcelliani quondam patritii sororis filius, eum a regno
 deiciens episcopum ordinari fecit, et sibi regnum rapuit.

De libro uitę sancti confessoris, nomine et officio
 Sacerdotis, quem Hugo de Sancta Maria nuper correx-
 it et meliorauit.

- Tantas uarietates mutationesque Romanorum principum
 conspiciens rex Vesegothorum Theodericus Aruernorum
 occupauit ciuitatem. Ibi tunc nobilis dux et senator
 1720 Romanorum manebat Editius, Auiti quondam imperatoris
 filius. Iste Editius in libro uitę cuiusdam sancti
 confessoris, nomine et offitio Sacerdotis Lemouicinę
 ciuitatis, corrupto nomine sicut opinor nominatur
 Alticius, et hic illum creditur a baptismatis lauachro
 1725 suscepisse. Cuius pretiosissimi confessoris uitę seriem,
 partim inculto sermone compositam, partim uero scriptorum
 uitio deprauatam conspiciens, nuper corrigere statui, et
 tempus quo floruit post multorum annorum exacta
 curricula moderno tempore designauit. Et de ipsius sancti
 1730 quidem uirtutibus in eadem serie apertissimo sermone
 ueritatem expressi; de hoc autem Alticio illud plane
 diffinire nolui, quod euidenti testimonio probare non
 possum, melius esse credens illud quod me latet seu de
 quibus ambigo Deo totum relinquere, quam dubia pro
 1735 certis proterue defendere. Hoc tamen antiquus ille liber
 qui prefati confessoris actus continet mihi uidetur
 innuere, quod circa hoc tempus de quo nunc loquimur
 reuerendus Sacerdos episcopus esse potuit infantulus.
 Sed ut ad ordinem historię recurram, contra
 1740 Theodericum, in Aruernorum finibus consistentem et res populi
 Romani deuastantem, Nepos cęsar ab Italia Orestem
 magistrum militię suę ire mandauit. Orestes autem ubi
 cum exercitu Rauennam uenit, Augustulum filium suum
 imperatorem creauit. Quod audiens Nepos, presidio nudus
 1745 Dalmatias fugit, ubi et priuatus defecit. Augustulo
 uero in Rauenna degente, Odoacer Tortilingorum
 rex, habens secum Herulos diuersarumque gentium auxilia-
 rios, Italiam occupauit. Qui et Orestem interfecit, et filium
 eius cesarem Augustulum, de regno pulsum, in Lucullano
 1750 Campanię castello exilii pena dampnauit. Sicque Hesperium
 Romanę gentis imperium, quod DCC^{mo} nono Urbis conditę

- anno primus augustorum Octavianus Augustus optinuit,
in hoc Augustulo dignitatis suę priuilegium perdidit,
et in manibus regum exterarum gentium tandem conlapsum
1755 corruit. Circa hoc quoque tempus rex Francorum
Chlodoueus Chrotildem, christianissimam et speciosam
puellam de qua premisimus pauca, Childerici quondam
regis Burgundię filiam, Gundeboldi neptem, duxit uxorem. (**fol. 54r**)
Gundeboldus autem, non multo post moriens, Sigismundo et Gotmaro
1760 filiis suis regnum Burgundię dereliquit.

De translatione corporis sancti Martini, Turonensis
episcopi.

- His quoque diebus apud urbem Turonicam
quintus post beatum Martinum episcopii dignitatem
obtenuit sanctus Perpetuus. Qui cernens mirificas
uirtutes fieri ad sepulchrum sancti Martini, fabricari
1765 fecit magnam basilicam iuxta cellulam in qua requiescebat
corpus ipsius. Quam et in ipsius nomine dedicauit, inferens
in eam ipsum pretiosissimum sancti Martini
corpusculum. Sanctus etiam Eufronius hac eadem
tempestate apud Augustidunum construxit sancti
1770 Simphoriani martyris basilicam extra murum. Rome uero
post memoratum Leonem antistitem sedit Hylarius, et
post Hilarium Simplitius, et post Simplitium
Felix tercius, et post Felicem Gelasius. Porro
Gelasius composuit sacramentorum prefationes et
1775 orationes satis honesto dictamine. Et huic Gelasio
successit Anastasius. Floruit etiam his diebus apud
Cabillonensem Gallię urbem sanctus Seuerianus, et in
Viennensi ecclesia Claudius episcopus, et in
Lugdunensi sanctus Eucherius. Floruit etiam Prosper,
1780 uir Aquitanicę regionis et beati pape Leonis notarius,
necnon et Theodorus, episcopus ciuitatis quę a Cyro
quondam rege Persarum condita Cyria uocitatur, qui
ecclesiasticam scribit historiam, a fine librorum Eusebii
sumens exordium, et perducit usque ad suum, id est usque
1785 ad imperatoris huius Leonis tempus, quo et defunctus est.
- Hac preterea tempestate memoratus Vesegothorum rex
Theodericus Illiricum et partem magnam Italię
occupauit. Sed et rex VVandalorum Honoricus, cum esset
Arrianus, apud Affricam catholicis uiris ecclesias
1790 clausit, et eos uariis affecit supplitiis. Quorumdam quoque
religiosorum linguas abscidit episcoporum, sed tamen ab
eis loquelam catholicę confessionis amputare non ualuit.
- Sed dum hæc in Affrica geruntur, Leo Orientis
imperator XVI imperii sui anno Zenonem generum suum
1795 magistrum totius Orientis fecit, et Basiliscum fratrem
Verine auguste magistrum Trachię, Leonem uero filium
suum consecrauit augustum.

Quomodo Clodoueus rex Francorum a beato sit
baptizatus Remigio Remorum archiepiscopo.

LEO ergo **SECVNDVS** post patris obitum imperauit anno
uno. Interim uero cepit regnum dilatarı Francorum, et
1800 prefatus rex Chlodoueus Childerici filius a beato
Remigio Rhemorum archiepiscopo tali occasione uoluit
baptizari. Dum quadam die contra Alamannos confligeret, et
eius grauitur cederetur exercitus, eleuatis oculis in cęlum
dixit: “O Domine Iesu Christe quem Chrotildis mea uxor
1805 colit et adorat, tuam opem deuotus efflagito. Et si michi
uictoriam in hoc dederis certamine, spondeo tibi quia
deinceps credam in te et in tuo baptizabor nomine.” Quod
cum dixisset, Alamanni in fugam acti sunt, et rex cum
triumpho remeauit ad propria. Tunc accersito sancto
1810 Remigio episcopo quod Deo uouerat fideliter adimpleuit, et
baptizatus est cum gente (**fol. 54v**) sua, regni sui anno XV.

Porro Leone defuncto Basiliscus, frater Verine
auguste, ab aulicis militibus acclamatur augustus.
Sed et Zenon demum factus est imperator.

1815 **ZENON** igitur diademate sumpto imperauit duobus annis
cum Basilisco et XV solus. Porro iste Zenon Enoticon
contra fidem composuit ecclesiasticam. Iste etiam
Vesegothorum regem Theodericum ad se uenire fecit, eique
curam palatii sui delegauit. Et non post multos dies
1820 patriciatus honore iterum eum insignitum ad partes
Italię destinauit. Quo dum peruenisset, Odoacrem
Herulorum regem uariis successibus debellauit, et regno
tandem exturbatum interfecit. Demum autem regnum Italiae
sibi presumpsit et usurpauit. Quod ut sibi perhenniter
1825 confirmaret, filias suas uicinis regibus copulauit, dans
unam earum regi Gothorum Alarico, et alteram regi
Burgundionum Sigismundo. Neptem uero suam Amalbergam
copulauit regi Thoringorum Hermenfrido. Vtque gentem sibi
Francorum faceret etiam federatam, regis Chlodouei filiam
1830 suo coniunxit matrimonio. Sororem quoque suam
VVandalorum regi Transemundo copulauit, sessionemque
suam Rauenne constituit, homo Arriane secte et bestialem
contra catholicos uiros gerens in animo crudelitatem.

De inuentione cripte sancti archangeli in monte
Gargano, anno incarnationis Christi CCCCLXX primo.

Hoc ętiam tempore, cathedre Romanae ecclesię Gelasio
1835 papa presidente, facta est inuentio criptę sancti Micahelis
archangeli in Gargano monte, sub Zenone imperatore, anno
incarnationis dominice quadringentesimo LXX primo. Floruit
his temporibus Fulgentius ecclesię Rupensis episcopus.
Porro Gelasio successit ut iam dictum est Anastasius
1840 papa. Quo defuncto consecrantur in sede apostolica duo,

- Simachus atque Laurentius. Et cum inde orta fuisset magna dissensio Rome, decreuit Romanus senatus ut ambo ordinati pergerent in presentia regis Italię Theodorici. Quod cum factum fuisset, iudicauit Theodericus ut qui
- 1845 prius fuerat ordinatus et cui maior pars populi faueret, ipse sedem apostolicam optineret. Tunc Simachus in apostolica sede stabilitus Laurentium intuitu misericordię in Nucerina constituit pontificem ęcclesia. Sed post annos tres accusatus est Simachus, et reuocatus est
- 1850 Laurentius in urbe Roma. Tunc Simachus congregauit sinodum C et XV episcoporum, et purgauit se ab obiecto crimine coram omnibus. Et tunc iterum proiectus est Laurentius, et Simachus reuocatus est in propria sede, ubi etiam in pace quieuit. His quoque temporibus Honericus rex Vandalorum cccxxx et iiii episcopis in Affrica aeclesias clausit et quibusdam eorum
- 1855 linguas precidit ut eis fidei catholice defensionis facilitatem eriperet, quamquam tamen eis offitium loquendi non potuit amputare.
- Zenone autem augusto mortuo, quidam Anastasius, assumptus ab augusta, imperator simul et auguste maritus cunctis innotuit. Verum anno quo Zenon mortuus est et Anastasius (**fol. 55r**) augustus imperare cepit, ab
- 1860 Adam secundum Romanos erant anni V milia DCCCCLXXX et nouem, et secundum supputationem Alexandrinorum V milia DCCCCLXXX tres.

Quomodo rex Francorum Clodoueus Aquitaniam, ubi regnabat Alaricus, sibi acquisiuit.

- ANASTASIVS** igitur purpuram sumens imperialem anno incarnationis diuinę CCCCLXXX quarto, imperauit annis XX et septem. Iste ab Achatio deprauatus Constantinopolitano
- 1865 episcopo fauebat hereticis et persequabatur catholicos.
- Circa hoc denique tempus Chlodoueus rex Francorum, regnum suum amplificare cupiens, inuasit Aquitanię regnum, quod rex Alaricus obtinebat. Et cum transisset Ligeris alueum, Turonis ad
- 1870 sancti Martini basilicam diuertit. Quam cum intraret, insonuit in choro uox psallentium dicens: *Precinxisti me, Domine, uirtute ad bellum, et subplantasti insurgentes in me subtus me, et inimicos meos dedisti mihi dorsum, et odientes me disperdidisti*. Qua uoce audita letior effectus
- 1875 et Deo gratias agens inceptum tenuit iter. Et cum fluuium cui Vingenna nomen est transire uellet et uadum non inueniret, eo quod auctus pluuiis exundauisset, cerua subito per eundem transiens fluuium uadum ei ostendit. Deinde Alarico occurrit, decimo miliario ab urbe
- 1880 Pictauiensi. Vbi ambo congressi inuicem pugnaverunt. Sed tandem ibidem Alaricus confossus occiditur, et eius exercitus huc illucque dispergitur. Qua patrata uictoria, in illo anno Chlodoueus Burdegalis hiemauit. Sed recedente hiemali rigore et succedente uernali temperie, Tholosam
- 1885 caput regni Gothorum expeciit, et inde thesauros Alarici auferens ad Engolismam properauit. In cuius aduentu murus urbis diuino nutu sponte corruit, et aduenienti regi

- patens prebuit iter. Et inde Turonicam usque peruenit ad urbem. Vbi dum fessum recrearet exercitum, suscepit litteras Anastasii imperatoris, quibus illum designabat Romanę rei publice consulem et augustum. Quod gratanter suscipiens, statim consulari trabea insignitus ab illa die consul simul et augustus meruit appellari. Et inde Parisius reuersus pro tantis honoribus et beneficiis a Deo sibi collatis regalem ibidem ecclesiam edificauit, quam sanctis apostolis Petro et Paulo consecrari precepit. Postea uero industria filii sui Theoderici Lemouicenses, Rutenos, Cadurcos, Aruernos necnon et reliquas Aquitanie gentes seu prouintias a Rhodani fluuio usque ad Ligeris alueum, et item a Pyreneis montibus usque ad Oceanum, totum uidelicet Alarici regnum, suo copulauit regno. Amalaricus quoque Alarici filius ei cessit inuitus, et ab Aquitania in Hispaniam migravit. Igitur Gothi Arrianis ab Aquitania pulsus, Franci catholici ipsam meliori (**fol. 55v**) regula religionis et fidei continuo repleuerunt. His rex Chlodoueus Deo fauente patris, et longe lateque Francorum regno dilatato, obiit anno regni sui tricesimo, etatis uero sue quadragesimo V, relinquens quattuor filios regni heredes.
- Qui patri succedentes regnum Francorum inter se diuiserunt. Et Theodericus sedem regni sortitus est Mettis, Chlodomirus Aurelianis, Chlotarius Suessionis, Childebertus uero Parisius, quo et pater eorum. Sed et soror ipsorum Chrotildis Amalarico nupsit, et in Hispaniam perducta est. Per idem quoque tempus rex Burgundie Sigismundus hortatu beati Auiti Viennensis episcopi extruxit basilicam sancto Mauritio et sotiis eius super Rhodanum fluuium, iuxta Ortodorum opidum, loco Agauno, ubi quondam Thebea legio martyrium sumpsit.
- In cathedra uero Romanę ecclesie Symacho pape successit uenerabilis Hormisda. Hic misit ad imperatorem Anastasium, corripiens eum ab errore suo. Sed perfidus per ipsius pape legatum hoc ei remandauit Anastasius "Nos iubere uolumus, non iuberi." Sed cum in sua perduraret perfidia, ictu fulminis extinctus est. Cui successit Iustinus. Floruit his temporibus sanctus Remigius Rhemorum archiepiscopus, cuius carnalis frater fuit sanctus Vedastus Atrebatensis episcopus.
- IVSTINVS** igitur christianissimus imperator, Anastasio perfido succedens in regno anno incarnationis diuine D et undecimo, imperauit annis XX tribus. Ad hunc misit Hormisda uenerabilis papa in urbe regia sanctum Germanum Cappuanum episcopum, et Iohannem et Blandinum presbiteros, Felicem quoque et Dioschorum diacones, necnon et Petrum notarium suum, ut episcopos quos Anastasius pro catholica exiliauerat fide ad proprias

reuocaret ecclesias. Quos omnes cum grandi læticia suscepit clementissimus imperator, et remisit honorabiliter.

De Iohanne papa sanctissimo et miraculis per eum ostensis.

- Post Hormisdam autem Iohannes cathedram
 1940 meruit apostolicam. Qui et ipse ad eundem principem uenit, et cum in Chorinti partibus iam uenisset, necesse ei fuit ut in itinere ad sedendum equus ei requiri debuisset. Quod illic quidam uir nobilis audiens, equum
 1945 super quem pro magna mansuetudine eius coniunx sedere consueuerat, ita ei concessit, ut eo ad loca alia perueniente, cum illi aptus equus potuisset inueniri, deberet ille quem concesserat propter suam coniugem retransmitti. Quod et factum est. Nam cum predictus uir
 1950 usque ad certum locum equo eodem subuehente perductus fuisset, mox ut alium repperit, illum quem acceperat retransmisit. Sed cum denuo predicti nobilis uiri coniunx equum illum ex more conscendere uoluisset, ultra non ualuit. Cepit nempe inmenso flatu et fremitu atque totius incessante (**M.fol. 110vb,25**) corporis motu quasi despiciendo
 1955 prodere, quia post membra pontificis mulierem ferre nequiret. Quod uir eius prudenter intuitus, hunc ad eundem uenerabilem uirum retransmisit equum, magnis precibus petens ut ipse illum possideret, quem iuri suo sedendo dedicasset. Denique dum Constantinopolim peruenisset,
 1960 et ibi idem uir Dei honorifice ab imperatore et ab omni fere populo eiusdem urbis susceptus fuisset, mox in eorum conspectu ad por(**M.fol. 111ra**)tam quæ Aurea uocitatur roganti cæco lumen indulsit.

De crudelitate Theoderici regis Italie.

- Demum uero impetratis pro quibus ierat Rauennam
 1965 remeauit. Vbi sepe nominatus tyrannus Theodericus zelo et inuidia, quia audierat eum ab augusto honorifice susceptum atque tractatum, cum comitibus eius tenuit et carceris afflictione peremit. Simmacum quoque patricium interfecit. Sed et Boetium consularem uirum summę prudentię, qui
 1970 dialecticam, arithmeticam atque musicam suo sermone nobilitauerat et alios libellos elegantissime composuerat, idem tyrannus exilii pena damnauit, et in territorio Mediolanensi iugulari fecit. Huius tamen immanissime seueritatis impunitate Theodericus nequaquam est gauisus. Nam non
 1975 multo post horribili et inopinata morte pollutam peccatis animam exalauit. Quam etiam quidam solitarius apud Liperam manens insulam corporeis oculis uidit in ollam uulcani demergi, ubi mare sicut cacabus feruescit ab igne. Theoderico uero regi Athalaricus nepos eius successit, et
 1980 Athalarico Theodoadus.

- Hisdem preterea temporibus tres Chlodouei defuncti regis filii, Chlodomirus uidelicet, Childebertus atque Chlotarius, sibi inuicem federati, regni sui fines dilatarı cupientes Burgundię regnum ingrediuntur, et
- 1985 Sigismundum fratremque eius Gothmarum prelio aggressi sunt. Statimque in ipso primo belli impetu Sigismundus a Chlodomiro capitur, et Aurelianis perducitur, ibique perimitur, et in puteum proicitur. (**M.fol. 111rb**) Non multo post tamen inde leuatur, et apud monasterium quod in loco Agauno sancto
- 1990 construxerat Mauritio et sociis eius honorifice sepelitur. Demum quoque non multis dierum circulis euolutis supra nominati fratres Burgundiam repetentes Gothmarum Sigismundi germanum iterum adoriuntur. Sed in illa expeditione Chlodomirus interficitur. Reliqui
- 1995 uero fratres Childebertus atque Chlotarius Gothmarum apud Augustidunum obsidentes interfecerunt, et totam Burgundiam in suam potestatem redegerunt. Theodericus autem, memorati regis Chlodouei filius maior, cum fratre suo Chlothario et filio Teodeberto Thoringorum fines
- 2000 ingreditur, et fugato Hermenfrido regnum eius redegit in suam potestatem. Chlotarius uero inde rediens Radegundem Bertharii regis filiam, Hermenfridi neptem, secum adduxit et eam sibi legitimo matrimonio copulauit. Sed illa post tempus modicum relicto maritali
- 2005 thoro intra Pictauensem urbem uestem suscepit religiosam, in qua perseuerans cursum uite laudabiliter consummauit. Porro memorati regis Theoderici filius nomine Theodebertus, cum esset miles strenuissimus, adhuc patre superstite Italiam penetrauit, et eam ab
- 2010 Alpibus usque ad maritimorum confinia locorum sibi tributariam fecit. Et dum inde rediret, ducem exercitus sui nomine Bucellenum ad peruadendam Siciliam et reliqua Italię loca quę non adierat dereliquit. Sed et iterum memorati (**M.fol. 111va**) fratres
- 2015 Childebertus atque Chlotarius a Gallia prodeuntes Hispaniam intrauerunt. Quam grauiter deuastantes magnam auri copiam cum stola sancti martyris Vincentii inde secum detulerunt.
- Et cum Childebertus remeauisset Parisius, edificauit
- 2020 ecclesiam prefato martyri Vincentio extra murum eiusdem urbis, quam et possessionibus amplissimis honorauit, ibique stolam ipsius sancti martyris collocauit. Auri quoque copiam quam ab Hispania cum ipsa stola detulerat cum crucibus mirificis ibidem larga optulit munificentia. In cathedra uero
- 2025 Romanę ecclesię Iohanni papę subrogatus est Felix, et Felici Bonefacius, et Bonefacio Iohannes secundus, et Iohanni Agapitus. Floruit per idem tempus apud Viennam Gallię urbem memoratus Auitus episcopus, tam sanctitate quam doctrina
- 2030 conspicuus. Huius denique carnalis frater fuit sanctus

Appollinaris Valentię pontifex. Apud Aruernorum autem urbem circa hoc tempus Eparchio episcopo successit Sydonius, episcopus ex prefecto, uir secundum seculi dignitatem nobilissimus, et literali disciplina
 2035 peritissimus. Porro Longobardis adhuc in Pannonia consistentibus preerat Alboin filius Aldoin, qui non multo post ipsam Longobardorum gentem in Italiam introduxit.

Interea uero Iustinus christianissimus
 2040 augustus contra Parthos feliciter dimicauit et tandem cum rege eorum fedus firmissimum stabiliuit. Qui etiam dum deficeret, Iustinianum suum ex sorore nepotem (**M.fol. 111vb**) sibi designauit successorem.

Quomodo Iustinianus augustus per Belisarium patricium de VVandalis triumphauit et Gothis.

IVSTINIANVS igitur MAGNVS

imperauit annis
 2045 XXX et VIII et diebus undecim. Iste de multis gentibus triumphauit. Nam septimo imperii eius anno facta sunt VVandalica bella et recepit Belisarius Affricam, et fauente Deo eo perrexit magna celeritate, et eadem infideles VVandalos superauit facilitate, et
 2050 totam tandem Affricam ad antiquum rei publicę corpus reuocauit. Rex quippe VVandalorum Gelimer, cum impetum Belisarii ferre nequiret, ad Maurusios fugit. Sed eum ibi Belisarius celeriter insecutus comprehendit, et argentea uinctum cathena secum adduxit, et de eo
 2055 Constantinopolim triumphauit. Et non multo post Iustinianus augustus eundem Belisarium ad Italiam destinauit. Quo Belisarius ueniens, primo accessu Syciliam peruasit et Neapolim obsessit, et expugnauit, et expoliauit. Quod ubi rex (**fol. 57r**) Italię Theodoadus
 2060 audiuit, Vitigem sui exercitus ducem contra eum destinauit. Sed postquam Vitigis Campaniam est ingressus, rex ab exercitu creatus expeditionem soluit, et retro remeauit. Tunc spreto Theodoado et prima coniuge repudiata, Mathesnentem Theodorici regis
 2065 neptem sibi matrimonio iunxit. Sed dum nouis nuptiis delectatur, Belisarius Romam ingreditur et cum gaudio suscipitur. Confestim denique uicina occupauit loca, et urbium opidorumque presidia. Quibus sine dilatione patratis Vitigis rex Romam aggreditur, eamque per
 2070 annum continuum obsidione circumdat. Verum tandem Belisarius machinas eius igne consumpsit, et inde eum exturbatum usque ad Ariminum effugauit. Et non multis diebus interiectis apud Rauennam inclusum in deditionem suscepit, eumque cum uxore sua et opibus palatii
 2075 Constantinopolim deportauit. Sicque Iustinianus orthodoxus augustus breui temporis interuallo de duabus ualidis gentibus per manum Belisarii ducis

inclyti nobiliter triumphauit. Porro post Belisarii
 discessum Gothi qui trans Padum et in Liguria
 2080 consistebant contra Romanos rebellantes Thotilam qui
 et Baduila dicitur sibi regem creauerunt. Qui contra
 Romanos sepe dimicans eorum uires multis uicibus fregit ac
 superauit. Cuius regis exercitus Perusium ciuitatem
 obsedit, et eam anno septimo obsessionis intrauit. Cuius
 2085 urbis episcopus Herculanus dicebatur.

De crudelitate regis Thotile.

Verum obsessionis tempore comes qui exercitui
 preerat, sicut refert beatus papa Gregorius in Dialogi libro,
 ad prefatum regem Thotilam nuntios misit, exquirens quid de
 episcopo uel de populo fieri iuberet. Cui ille remandauit
 2090 dicens: “Episcopo prius a uertice usque ad calcaneum
 corrigiam tolle, et tunc caput illius amputa.” Quod cum capta
 urbe factum fuisset, quidam pietate compulsi abscisum caput
 ceruici apposuerunt, et cum uno paruulo infante qui illic
 extinctus inuentus est, extra murum quo fuerat proiectum
 2095 corpus episcopi sepulture tradiderunt. Sed cum
 quadragesimo die rex Thotila iussisset ut ciues urbis
 illius qui quolibet dispersi erant ad eandem urbem sine
 aliqua trepidatione remearent, hi qui prius fugerant uiuendi
 licentia recepta reuersi sunt. Tunc cuius uita eorum
 2100 episcopus Herculanus fuerat memores, ubi sepultum esset
 corpus illius quesierunt, ut illud iuxta honorem debitum
 intra ecclesiam principalem urbis eiusdem humarent.
 Effossum est igitur beati uiri corpus, et corpus pueri
 cum eo humati. Sed corpus pueri utpote die quadragesimo
 2105 tabe corruptum et uermibus inuentum est plenum, corpus
 uero episcopi incorruptum, et ita caput eius corpori
 iunctum, ac si die eodem esset sepultum, uel si numquam
 corpus a capite fuisset separatum. Et cum illud in terga
 uerterent, querentes si quod signum uel de alia **(fol. 57v)**
 2110 monstrari incisione potuisset, ita sanum et intemeratum
 est inuentum, ac si nulla hoc incisio ferri tetigisset.

De sancto patre Benedicto.

Choruscabat per idem tempus magnificis uirtutibus
 in Italia gloriosus Dei amicus, uita et nomine Benedictus.
 Qui cum in loco cui Sublacus uocabulum est moraretur,
 2115 diuina ammonitione Montem Cassinum expeciit, qui fere
 quinquaginta milia a supradicto separatur loco. In cuius
 montis cacumine castrum olim fuerat quod Arum ab incolis
 uocabatur. Ibi etiam uetustissimum phanum fuit, in quo ex
 antiquorum more gentilium ab stulto rusticorum populo
 2120 Apollo colebatur. Circumquaque etiam in cultu demonum
 luci subcreuerant, in quibus adhuc eodem tempore infidelium
 insana multitudo sacrificiis sacrilegis insudabat. Quo dum

sicut dictum est ammonitione diuina beatissimus aduentaret
 Benedictus, semper ad omne biuium duo angeli in figura
 2125 iuuenum apparentes ostenderunt ei uiam qua pergere
 deberet. Et cum ibi peruenisset, idolum contriuit
 aramque subuertit, et lucos succidit, atque in ipso templo
 Appollinis oraculum beati Martini, et pro ara Appollinis
 construxit altare sancti Baptiste Iohannis, populumque
 2130 in uicino commorantem ad fidem conuertit catholicam.

De prophetia sanctissimi patris Benedicti.

Verum cum memoratus rex Thotila magna seueritate
 per Italiam baccharetur, audiuit uenerabilem patrem
 Benedictum habere spiritum prophetiæ. Quod ut
 experimento probaret, ad eius monasterium pergens paulo
 2135 longius subsistit, eique se uenturum nontiauit.
 Cui dum protinus mandatum de monasterio fuisset ut ueniret,
 ipse sicut perfide mentis fuit, an uir Domini spiritum
 prophetiæ haberet, explorare decreuit. Quidam eius
 spatarius Rigo dicebatur. Cui calciamenta sua prebuit,
 2140 eumque indui regalibus uestibus fecit, et quasi in
 persona sui pergere ad Dei hominem precepit. In cuius
 obsequio tres qui sibi pre ceteris adherere consuerant
 comites misit, scilicet Vult, Ruderich et Blidin, ut
 ante uiri Dei oculos ipsum esse regem Thotilam
 2145 simulantes eius lateri obambulant. Cui alia quoque
 obsequia atque spatarios prebuit, ut tam ex eisdem
 obsequiis quam ex purpureis uestibus rex esse putaretur.
 Cumque isdem Rigo decoratus uestibus,
 obsequentium frequentia comitatus monasterium fuisset
 2150 ingressus, uir Dei eminus sedebat. Quem uenientem
 conspiciens, cum iam ab eo audiri potuisset clamauit
 dicens: "Pone fili, pone, hoc quod portas non est tuum."
 Qui Rigo in terram cecidit, et quia tanto uiro
 illudere presumpsisset expauit. Omnesque qui cum eo ad
 2155 Dei hominem ueniebant terrę consternati sunt. Surgentes
 autem ad eum propinquare minime presumpserunt, (**fol. 58r**)
 sed ad suum regem reuersi nuntiauerunt trepidi in quanta
 uelocitate fuerant deprehensi.

Tunc per se idem Thotila ad Dei hominem accessit.
 2160 Quem cum a longe sedentem cerneret, non ausus ad eum
 accedere sese in terram dedit. Cui cum uir Dei bis terque
 diceret: "Surge", sed ipse ante eum de terra erigi non
 auderet, Benedictus, Iesu Christi Domini famulus per semet
 ipsum dignatus est accedere ad regem prostratum. Quem de
 2165 terra leuauit et de suis actibus increpauit, atque in paucis
 sermonibus cuncta quę illi erant uentura prenuntiauit dicens:
 "Multa mala facis, multa fecisti, iam aliquando ab iniquitate
 compescere. Et quidem Romam ingressurus es, mare
 transiturus, nouem annis regnabis, decimo morieris."
 2170 Quibus auditis rex uehementer expauit, et oratione petita

recessit, atque ex illo iam tempore minus crudelis fuit. Nam non multo post dum mare transiens Sicyliam depopulatus fuisset, et inde reuersus Romam obsidione cinxisset atque cepisset, tota ferme nocte suos tubis clangere
 2175 precepit, ut Romani a Gothis sese quibuscumque modis occulerent.

Capta igitur est Roma a prefato Thotila rege anno Iustiniani augusti XX primo. Quod audiens sepe nominatus
 2180 augustus Narsetem uirum sapientem ac strenuum ordinauit Romanorum patricium, et misit illum ad Italiam. Quo cum Narses peruenisset, regem Thotilam bello superauit, et secundum patris Benedicti prophetiam anno regni sui decimo illum interfecit. Bucellenum quoque ducem Francorum in loco
 2185 cui nomen est Tannetum intra sinum superauit Italicum, quem sicut iam diximus rex Theodebertus ad sibi subiciendam dimiserat Italiam.

Quomodo beatus Maurus sancti patris Benedicti discipulus in Galliam aduenerit.

His preterea diebus reuerentissimi patris Benedicti fama circumquaque ferebatur, ita ut etiam remotas prouintias splendor sanctitatis eius longe lateque penetraret. Vnde
 2190 uenerabilis Bertingrannus Cenomannensis episcopus direxit ad eum, multis exorans precibus ut illi perfectos dirigeret monachos, per quos lucerna disciplinę monasticę uniuersę innotesceret Gallię. Cui pater Benedictus suum sanctum destinauit discipulum Maurum cum
 2195 quattuor fratribus, quem ipse in omni religione et sanctitate educauerat atque nutrierat. Qui dum eo pergeret, ad pagum deuenit Autissioderensem, in locum qui Fons Rogi dicitur, die qua dominicę Cenę sacra sollempnitas celebratur. Quo in loco Romanus, sanctissimi patris
 2200 alumpnus Benedicti, paulo ante ab Italia diuina transmigrauerat reuelatione.

De honorabili transitu sanctissimi patris Benedicti, qui contigit anno incarnationis dominice DXXXVI.

Cum igitur uir Domini Maurus ibidem aduenisset, ipso die parasceue inter alia colloquia beato Romano diem obitus reuerentissimi patris Benedicti in crastinum instare
 2205 predixit, ammonuitque illum ut ambo pariter in ecclesia pernoctarent, et ipsius sanctissimi patris obitum, quacumque hora proueniret, psalmis et orationibus Domino commendarent. Die igitur crastina, dum ambo orationi uacarent, sanctus Domini Maurus raptus in spiritu uidit
 2210 (fol. 58v) quia strata palliis atque innumeris chorusca lampadibus uia recto orientis tramite ab eius cella in cælum usque tendebatur. Cui uenerando habitu uir desuper clarus assistens, cuius esset uia quam cerneret

inquisiuit. Ille autem se nescire professus est. Cui ille
 2215 ait: “Hęc est uia qua dilectus Domino cęlum Benedictus
 ascendit.” Quam etiam uisionem alter in cella frater
 positus uidit. Migravit autem ad Dominum gloriosus pater
 Benedictus uigilia Paschę, XII Kalendas Aprilis, anno
 incarnationis diuinę DXXXVI sepultusque est in oratorio
 2220 beati Baptiste Iohannis quod destructa ara Appollinis
 ipse construxerat. Cuius incltyti confessoris ammirabiles
 actus eximius papa Gregorius suo nobilitauit eloquio.

Proinde transacta paschali celebritate, cum a
 prefato loco gressum tulisset beatus Maurus, antequam
 2225 Aurelianensem peruenisset ad urbem comperit prefatum
 pontificem Bertingrannum esse defunctum. Erat eodem
 tempore quidam uir nomine Florus inter primos regni
 Francorum proceres, in habitu quidem seculari constitutus,
 sed omnipotenti Deo modis omnibus placere cupiens.
 2230 Qui beati Mauri aduentum audiens, eum expetiit et
 aliorum quam sperauerat idem uir Domini Maurus
 illum retinuit filiumque suum puerulum nomine
 Bertulfum eius magisterio tradidit instruendum.
 Demum uero congregatis artificibus opus incepit atque
 2235 perfecit. In quo postmodum monasterio multi nobiles
 Francorum conuenere, ac se Dei seruitio tradidere. Et
 cum iam fratrum congregatio ibi coadunata non modica
 facta fuisset, uir Domini Maurus anno incarnationis
 dominice DLXX, uite uero suę LXX secundo plenus
 2240 uirtutibus migravit ad Dominum. Ipse denique Maurus
 Deo et sancto duodennis a patre suo traditus fuerat
 Benedicto, et habitauerat cum eodem patre Benedicto
 annis XX, qui simul fiunt anni LXXII.

De obitu sancti Mauri discipuli sancti patris Benedicti.

Qua occasione incepit agi sollempnitas sanctę Dei
 genitricis Marieque Ypanta Domini uocitatur.

De Agapito papa sanctissimo et uirtutibus per eum
 ostensis.

Precedenti tamen tempore, id est XV imperii sepefati
 2245 Iustiniani anno, facta est Bizantii mortalitas magna. Qua de
 causa eodem anno cepit celebrari sollempnitas sanctę Dei
 genitricis Marię, Purificationis ipsius, secunda die
 Febroarii mensis, et cessauit mortalitas illa. Et hęc
 sollempnitas Yppanti Domini Grece solet nominari, eo quod hac
 2250 ipsa die allato in templum Domino, Symeon et Anna ei
 obuiauere. Yppanthesse enim Grece, Latine obuicare dicitur.

Preterea Iustiniani tempore Agapitus Romanę
 pontifex ecclesię Constantinopolim uenit. Cui pergenti cum
 esset iam in Grecie partibus oblatum est curandus mutus et
 2255 claudus. Cumque hunc propinqui illius flentes ei obtulissent,

uir Domini sollicite studuit eos inquirere, an curationis illius haberent fidem. Cui dum in uirtute Domini ex auctoritate beati Petri apostoli fixam salutis ipsius spem habere se (**fol. 59r**) dicerent, protinus uenerandus uir orationi incubuit. Deinde sollempnia missarum exorsus sacrificium in conspectu Dei omnipotentis immolauit. Quo peracto, ab altari exiens claudi manum tenuit, et eum coram populo a terra in propriis gressibus erexit. Et cum ei corpus dominicum in os mitteret, illa diu muta ad loquendum lingua soluta est.

De quinta sancta synodo.

Hic etiam Agapitus Constantinopolim celebrauit sanctam quintam synodum uniuersalem, contra Seuerum et Iulianum hereticos. In qua synodo Anthimum Constantinopolitanum episcopum fauentem hereticis degradauit atque dampnauit, promouitque pro eo Menam presbiterum in Constantinopolitana sede. Demum uero dum apud Bizantium positus sanctus in Domino quieuisset Agapitus, promotus est Romę papa Siluerius.

Post hæc autem Iustinianus augustus, XXX imperii sui anno, ab Anthimo seductus episcopo cepit declinare a catholica fide. Vnde misit epistolam Siluerio papae ita inquires: “Aut ad nos ne pigriteris uenire, aut reuoca Anthimum episcopum in locum suum.” Quod cum sanctus facere recusaret Siluerius, indignata augusta misit Vigilium Constantinopoleos apocrisarium, et fecit Siluerium indui tunica monachili et apud Pontiam insulam exilio deportari; Vigilius uero pontificalem adeptus est sedem. Cui postmodum Theodora mandauit augusta: “Aut ueni ad nos, aut reuoca Anthimum in locum suum, secundum sponsionem quam pollicitus es mihi.” Cui rescripsit Vigilius: “Quomodo, domina augusta, hominem hereticum in sede sua reuocare possum, qui merito in sua dampnatus est nequitia?” Quod cum audisset regina, ui ad se eum ab ecclesia sanctę Cecilie raptum perducere precepit. Et dum eum apud se positum magnis afficeret iniuriis, fertur ei dixisse papa Vigilius: “Vt uideo non me fecerunt ad se uenire Iustinianus et Theodora, sed Diocletianus et Eleutheria.” Porro Romę ordinatus est pro Vigilio Pelagius papa.

Interea uero Iustinianus augustus, dum a diuinis mandatis aurem cordis auertit, iusto Dei iuditio amentiam incurrit. Vnde accersito Iustino uiro christianissimo curopalatem eum constituit, et ei totius curam imperii delegauit. Quod cum fecisset, decessit, imperii sui anno XXXVIII et mense septimo. Floruit his temporibus in urbe regia Priscianus gramaticus, et Romę quidam subdiaconus Arator nomine, qui apostolorum actus uersibus exametris perorauit. Floruit quoque sanctus Lupus Senonensium

- archiepiscopus, et Cesarius Arelatensis episcopus, ambo
 2305 inclyti confessores, et egregius uir Fortunatus, ingenio
 clarus, sensu celer, ore suauis. Qui ab Italia Turonis
 adueniens, actus beati Martini quattuor libris heroico
 contexuit metro. Verum inde assumptus, Pictauorum est
 ordinatus episcopus.
- 2310 (fol. 59v) **IVSTINVS** itaque **MINOR**, genere Trax, ex
 curopalate factus imperator anno incarnationis diuinę
 DLVII, imperauit annis XII, mensibus X et diebus XX.
 Hic habuit uxorem nomine Sophiam, quam et coronauit
 augustam. Septimo denique anno imperii huius
 2315 completus est cyclus unus sancti Paschę, annorum
 quingentorum XXXII, ex quo Dominus noster
 Iesus Christus crucifixus est, in indiccione VI, anno
 secundum Grecos a conditione mundi
 quinquies millesimo et sexagesimo V.
- 2320 Huius etiam temporibus Narses Romanorum patritius
 cuius supra meminimus, cum ab incurso diuersorum hostium
 totam quietam reddidisset Italiam, pro magnis beneficiis
 magnam inuidiam pertulit a Romanis, ita ut in urbe regia
 Iustino mandarent dicentes, quia melius erat Romanis, Gothis
 2325 seruire quam Grecis, ubi Narses eunuchus imperat, et
 pro sua libidine dominatur. Quibus sermonibus commotus
 imperator Longinum prefectum suum Narsetis loco
 substituit. Sed et augusta Sophia hanc Narseti mandauit
 contumeliam, ut Constantinopolim remearet et cum puellis
 2330 suis in genitio feminarum lanarum pensa diuideret. Ad que
 uerba Narses dicitur respondisse, talem se ei telam
 orditurum, quam dum uiueret numquam deponeret, et
 Neapolim secedens Langobardis mandauit, ut paupertina
 Pannonię rura quę incolebant desererent, et ad Italię
 2335 fertile solum possidendum confluerent.
- Quod audiens Alboin rex Langobardorum, Hunis
 Pannonia tradita, in Italiam commeauit cum multitudine magna
 Langobardorum, anno ab incarnatione Domini
 quingentesimo sexagesimo octauo. Deinde Mediolanum
 2340 ingressus est, et intra breue spatium temporis pene sibi
 totam preter Romam et Rauennam subiecit Italiam.
 Antequam tamen Alboin Italiam inuaderet, igneae acies in
 cęlo apparuerunt, humano sanguine qui postea effusus est
 choruscentes. Veruntamen Alboin partem Italię qua
 2345 largius patens in ea habetur ingressus nepoti suo Gisulpho
 summe potentię uiro donauit. Porro post Alboin regnauit
 in Italia Clehp, Langobardorum potentissimus. Et huic
 successit Atharid. Et post Atharid regnauit Agilulphus. Et
 Agilulpho successit Adaloaldus, qui cum euersa mente
 2350 insaniret, regno deiectus Arioaldum habuit successorem.
 Arioaldo uero successit Rotharid, et post Rotharid
 regnauit Rodoald, et post Rodoald Aripert, filius

Gunduad. Aripert uero moriens duobus filiis suis
 regnum suum Bertarid et Godipert dereliquit. Circa hoc
 2355 preterea tempus rex Francorum Chlotarius, Chlodouei
 filius, quattuor filiis suis regnum suum moriens
 dereliquit. Quorum Carembertus resedit Parisius, et
 Guntrannus Aurelianis, et Chilpericus Suessionis, et
 quartus, cui nomen erat Sigebertus, apud urbem (**fol. 60r**)
 2360 Metthensem. Apud Hispaniam uero Amalarico regi cuius
 supra meminimus Theuda successit. Post quem
 Athanachildus regnauit. Et post eum Leuua cum
 Leuuigildo. Leuua uero mortuo, Leuuigildus integrum
 tenuit Hispaniae regnum, habens Gadsundam uxorem. Quorum
 2365 filiam nomine Brunichildem rex Francorum Sigebertus
 sibi legitimo matrimonio coniuncxit. Chilpericus uero
 frater eius, cum esset lasciuus et uanus, multas habuit
 uxores. Inter quas habuit Fredegundam, satis quidem
 speciosam sed pessimis artibus opulentam, quę memoratum
 2370 Chilpericum suis uoluptatibus tenebat addictum. Hęc cum
 Landerico comite palatii solebat misceri. Quod
 Chilpericus tandem persensit. At illa ubi sibi imminere
 periculum cognouit, usa calliditate feminea crimen maiori
 crimine parat obtegere. Et redeunti a uenatu suo marito
 2375 struit insidias. Nam equo descendens Chilpericus, dum
 a propriis satellitibus excipitur, duobus cultris
 transfossus occiditur. Successit tamen ei filius eius Chlotharius.
 Proinde Iustinus imperator octauo imperii
 sui anno pedibus cepit infirmari. Qua de re adsumens
 2380 comitem excubitorum Tyberium, adoptauit eum in filium, et
 successorem suum ipsum declarauit. In Romana uero
 cathedra Pelagio papę successit Iohannes tercius, et
 Iohanni Benedictus, et Benedicto alter Pelagius.

TYBERIVS igitur Romanorum quinquagesimus imperator,
 2385 imperium sumens anno incarnationis diuinę DLXX primo,
 imperauit annis tribus et decem mensibus nouemque
 diebus. Iste fuit uir catholicus et religiosus. Vnde
 multas in Constantinopolitana urbe renouauit ecclesias.
 Hic etiam terram Persarum intrauit, et eos potentissime
 2390 debellauit, indeque regrediens tantam molem prede cum
 elephantis multis adduxit, ut humanę cupiditati
 crederetur posse sufficere.

Ad hunc preterea principem beatus Gregorius cum
 esset Romanę ecclesie apochrisiarius ueniens, Euthichium
 2395 eiusdem urbis episcopum in fide nostrę resurrectionis errare
 in eius presentia comprobauit. Docebat enim idem episcopus,
 corpus humanum post resurrectionem inpalpabile, et uentis
 et aere subtilius esse futurum.

Quo ętiam tempore prefatus rex Sigebertus, Chlotarii
 2400 regis Francorum filius est occisus. Cuius regnum
 Childebertus filius eius cum matre Brunichilde regendum

suscepit hereditario iure. Et non multo post Guntrannus
 Chilperici germanus XXV regni sui anno defunctus est. Qui
 regnum suum reliquit nepoti suo, modo dicto Childeberto.
 2405 Childebertus quoque cum VII annis regnasset in Austria et
 quattuor in Burgundia decessit, duos sibi relinquens heredes
 filios sub tutela auię Brunichildis (**fol. 60v**) regine. Quorum
 unus, cui nomen Theodebertus erat, regnum Austrasiorum
 regebat, et Theodericus regnum Guntranni
 2410 gubernabat. Quibus regnantibus beatus Columbanus ab
 Hibernia Oceani insula exiens primum honorifice a
 Theodeberto rege suscipitur, sed denuo ad regnum
 Theoderici transiit et in monasterium cui Luxouium nomen
 est regulariter habitauit. Verum Theodeberto et Theoderico
 2415 uaria sorte defunctis, Chlotharius Chilperici filius,
 cuius supra meminimus, regnum Francorum obtinuit solus.

Quomodo Leuuigildus rex Ispanie Herminigildum filium
 suum pro fide catholica securi die pascali percussit.

Porro memorati regis Childeberti soror Imgundis
 Herminigildo Leuuigildi Hispanorum regis filio nupsit.
 Herminigildus uero predicatione Leandri Hispalensis
 2420 episcopi et adhortatione suę coniugis ab Arriana heresi
 qua pater suus langebat ad catholicam conuersus est
 fidem. Quod ut pater cognouit, illum ut ad eandem heresim
 rediret et premiis suadere, et minis terrere conabatur.
 Cui cum ille constantissime responderet, nunquam se ueram
 2425 fidem posse relinquere quam semel agnouisset, iratus
 pater eum regno priuauit, rebusque omnibus expoliauit.
 Sed cum nec sic uirtutem mentis illius emollire ualeret,
 arta illum custodia concludens collum manusque illius
 ferro ligauit.
 2430 Superueniente autem paschalis festiuitatis die,
 intempeste noctis silentio ad eum perfidus pater Arrianum
 episcopum misit, ut ex eius manu sacrilege consecrationis
 communionem perciperet, atque per hoc ad patris gratiam
 redire mereretur. Sed uir Deo dilectus Arriano episcopo
 2435 uenienti exprobrauit ut debuit eiusque a se perfidiam dignis
 increpationibus repulit, quia etsi exterius iacebat ligatus,
 apud se tamen in magno mentis culmine stabat securus. Ad se
 itaque reuerso episcopo Arrianus pater infremuit, statimque
 apparitores suos misit, qui illum illic ubi iacebat
 2440 occiderent. Qui mox ut ingressi sunt securim cerebro illius
 infigentes uitam corporis abstulerunt. Sed pro ostendenda
 uera eius gloria superna non defuere miracula. Nam cepit in
 nocturno silentio psalmodie cantus ad corpus eiusdem regis et
 martyris audiri, et lampades ardentes uideri. Quod
 2445 perfidus pater audiens, commotus penitentia hoc se fecisse
 doluit, non tamen usque ad optinendam salutem. Nam
 quia uera esset catholica fides agnouit, sed
 gentis suę timore perterritus ad hanc peruenire non meruit.

Oborta tamen egritudine ad extrema perductus,
2450 Leandro episcopo quem prius uehementer afflixerat
Richaredum regem filium, quem in sua heresi relinquebat,
commendare curauit, ut et in ipso talia faceret, qualia in
fratrem illius suis exhortationibus peregisset. Qua
commendatione completa, defunctus est. **(fol. 61r)** Post
2455 cuius mortem Richaredus rex, non patrem perfidum sed
fratrem martyrem sequens, ab Arriane hereseos prauitate
conuersus est totamque VVisigotharum gentem ita ad ueram
perduxit fidem, ut nullum in suo regno militare
permitteret qui regno Dei hostis existere per hereticam
2460 perfidiam non timeret.

Veruntamen Tyberius augustus, ubi sibi finem uite
imminere preuidit, elegit ad imperium quendam uirum genere
Cappadocum strenuum ac sapientissimum, qui Mauritius
noncupabatur. Cui filiam suam Constantiam ornatam tradidit
2465 regalibus ornamentis dicens: “Sit tibi imperium meum cum hac
puella concessum. Vtere ergo eo feliciter, et habe in mente
incessanter, equitatem et iusticiam precipua optimi
imperatoris esse insignia.” Quod postquam dixit, spiritum
exhalauit. Tyberio uero defuncto, Mauritius purpura indutus
2470 et diademate coronatus ad circum processit, et acclamatis
sibi laudibus et largitis secundum morem muneribus,
primus ex Grecorum gente Romano potitus est
imperio.

PROLOGVS LIBRI VI

- Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio
perstringere, et numerosam librorum copiam uno uolumine
coartare, uideor quibusdam modum propositae breuitatis
excessisse. Sed audiant, queso, quos breuis delectat oratio.
- 5 Breuitatem in oratione custodiendam esse confiteor, si causa
permittat, quia quorundam sensus hominum magis onerat oratio
prolixa quam doceat. Segetem etiam nimia sternit ubertas et
ad maturitatem non peruenit nimia fecunditas. Preuaricatio
tamen dicenda est transire dicenda, et non minus non
- 10 seruat modum perfecte orationis, qui strictius quam debet rem,
quam qui effusius dicit, cum alter materiam
excessisse, alter dicitur non implese. Peccat igitur
uterque, sed alter uiribus, alter peccat inbecillitate.
- Porro nunc etiam illis qui hunc codicem ideo forsitan
- 15 superbo despicient animo, eo quod eum non nouis
commentis, sed quorundam illustrium uirorum
coaceruauerim scriptis, respondeo, quoniam alterius
adiumento diuinitas sola non indiget, nec dici aliquid ab
aliquo potest quod iam non dictum sit, aut aliqua iacet
- 20 abstrusa in cordibus nostris scientia, quam non
illustrauerit usus precedentium uirorum. Totum tamen a
ueridicis auctoribus sumptum ueraciter affirmo.
- Verum multa quę secuntur ab Anastasii Romani
bibliothecarii libro decerpsi, quem tempore Karoli Magni de
- 25 Greco transtulit in Latinum. Res enim geste sub aliis
imperatoribus usque ad Mauritium lucide Latinis
continebantur in libris. A modo uero dicti imperatoris
temporibus rerum gestarum series nulla fulta manebat
auctoritate, sed historiographus quisque uulgi tantum
- 30 opinionem suo ponebat in codice, quod ex lectionibus que
in Exaltatione sancte crucis per uniuersas fere leguntur
aecclesias animaduerti potest. Quas falsitate refertas
quibusque sapientibus lucide liquet. Prefatus autem
Anastasius suis temporibus ea quę in Greca
- 35 continebantur historia, ab Octauiano Augusto usque ad
Michaellem qui Nicephoro successit, rationabili
prosecutus oratione, Latino transtulit eloquio, in quo
opere nobis multa quę hactenus nesciebamus aperuit,
ibique de Muhamet Sarracenorum pseudopropheta pauca
- 40 quidem locutus est, sed quibus temporibus fuerit
lucide designauit. Liber tamen ille per multos latuit
annos, sed nuper meis Deo uolente uenit in manibus. Cuius
auctoritas non est friuola uel inepta, sed autentica,
probabilis et robusta.
- 45 Proinde codicem istum tibi merito, o Adela nobilis
comitissa, dicaui, quam non mediocriter litteris eruditam esse
non ambigo, ad deliniendum animum tuum, et ad accuendam fidem

pectoris tui, sperans quod nominis tui monimentum hac etiam
possit occasione non mediocriter insigniri, ita ut non ualeat
50 ultra aliqua uetustate (**fol. 61v**) corrumpi, quę posterorum
memorie solet inimicari. Ecce habes coram te propugnatores
fidei catholicę, habes rectores ciuitatis Dei per diuersas
ecclesias Christi populo presidentes. Cui ciuitati
regali presidet potentia Deus, Dei filius, homo uerus et
55 Deus omnipotens, qui sua sapientia totam ipsius ciuitatis
structuram regit, exaltat atque defendit. Qui te milibus
sanctorum consotiet, in secula seculorum.

LIBER VI

MAVRITIVS igitur genere Cappadocus, Romanum imperium assecutus anno incarnationis diuinę DLXXV, imperauit annis XX et mensibus IIII. Hic fuit uir fide catholicus, et rei publice satis utilis. Siquidem Huni, qui et
5 Auares appellantur, eius sunt industria superati atque edomiti. Hac preterea tempestate Rome ita Tyberis alueus exundauit, ut super muros urbis ascenderent aque. Secuta est inundationem grauis pestilentia, quam inguinariam appellabant. Quę statim papam Pelagium
10 extinxit, ac demum magna strage populum deuastare cepit.

De letania maiore et quare dicatur letania septiformis.

In eadem autem urbe beatus Gregorius Magnus tunc archidiaconi fungebatur offitio. Qui pro tanta ciuium clade iussit in urbe septiformem fieri letaniam, et ita celeriter
15 liberatus est populus ab illa graui calamitate. Septiformis autem letania ideo dicta est, quia omnis urbis populus a beato Gregorio Deum deprecaturus est diuisus. In primo namque choro fuit omnis clerus, in secundo omnes abbates cum monachis suis, in tercio omnes abbatissę cum congregationibus suis, in quarto omnes infantes, in
20 quinto omnes laici, in sexto uniuersę uiduę, in septimo omnes coniugatę. His etiam diebus idem uir Dei omnipotentis Gregorius generaliter a cunctis papa eligitur. Sed cum tantę celsitudinis apicem conscendere formidaret, fuge latibulum peciit, et triduo delituit.
25 Urbis uero prefectus populi consensum imperatori mandauit. Qui ilico eum iussit intronizari, utpote qui uirum bene nouerat, et ipsius sanctitatis meritum non ignorabat. Itaque tandem Dei omnipotentis famulus, diuina reuelatione repertus, capitur et intronizatur. Ordinatus
30 autem mox omnem secularem pompam ex palatio suo eliminauit, et clericorum quosque uel monachorum prudentissimos sibi sotiauit, cum quibus ita persistebat, ut nichil monastice perfectionis, nichil amitteret pontificalis institutionis. Quorum etiam mores tanta
35 excolebat censura, ut nullus eorum barbarum quid uel religioni contrarium sermone uel habitu proferre presumeret, sed qui forte sanctimonia ac sapientia caruisset, subsistendi coram eo fidutiam non haberet. Is etiam Augustinum, Mellitum et Iohannem cum aliis
40 pluribus (**fol. 62r**) monachis religiosis atque sanctissimis misit, ut Anglorum gentem, quę erat ab aquilone Humbri fluminis sub regibus Helle et Edifrido posita, sua predicatione ad fidem conuerterent Christi.

Quam gentem prefatorum labore uirorum Deo lucrificiens,
 45 Londoniæ et Ebboraci metropolitanos consecrauit
 episcopos. Idem preterea doctor egregius multos edidit
 libros ad utilitatem ecclesiæ sanctæ, inter quos
 composuit codicem Dialogum, id est duorum locutionem,
 cum suo colloquens diacono Petro de uirtutibus
 50 sanctorum qui in Italia fulsisse comperiuntur. Quem
 codicem Theudelinde Langobardorum direxit reginæ, quæ
 post Atharid nupserat regi Agilulpho. Cuius Agilulphi
 fuit filius Adaloath, qui baptizatus est a seruo Dei Secundo
 de Tridento, sabbato sancti Paschæ, VII Idus Aprilis.

De uastatione cenobii Montis Cassini.

55 His preterea diebus cenobium beati Benedicti,
 quod in castro Cassino idem pater Benedictus fundauerat, a
 perfidis Langobardis nocturno tempore quiescentibus
 fratribus inuaditur. Qui diripientes omnia quæ ibi
 reperta sunt ne unum quidem hominem illic tenere
 60 potuerunt, ut impleret omnipotens Deus quod fideli suo
 famulo promiserat Benedicto, ut si res gentibus traderet,
 animas custodiret. Fugientes itaque ex eodem loco monachi
 Romam petierunt, codicem sancte regulæ quem pater
 prefatus ediderat Benedictus, necnun et pondus panis et
 65 mensuram uini, et quicquid ex suppellectili subripere
 ualuerunt, secum deferentes. Proinde hoc
 beati cenobium Benedicti post ipsum rexit Constantinus, et post
 Constantinum Simplitius. Hoc autem deuastationis
 tempore Bonitus sanctam illam uidebatur
 70 regere congregationem. Floruit his
 temporibus in Galliis Gregorius Turonice urbis
 episcopus, qui ecclesiam sancti Martini conflamatam
 reedificauit, et corpus eiusdem pretiosissimi
 confessoris in ea reposuit, et eam anno decimo
 75 ordinationis suæ dedicauit. Attulit etiam ad eandem urbem
 ex Aruernico territorio sancti reliquias Iuliani. Sed
 et Desiderius Viennensis et Siagrius Augustidunensis,
 ambo insignes episcopi, floruerunt.

Porro Mauritius augustus, dum esset uir Deum timens,
 80 malebat in hoc seculo facinorum suorum corporali supplitio
 uindictam persolvere, quam tormentis gehennalibus cruciari.
 Quod cum iugiter in suis orationibus Dominum precaretur,
 meruit exaudiri. Quadam itaque nocte, dum in stratu suo
 quiesceret, uidit per somnium ante eneam se adstare
 85 Saluatoris effigiem quæ erat ante palatii portam. Ex qua
 emissa est uox ad eum dicens: "Date Mauritium." Et tenentes
 eum quidam iuditharii ministri, exhibuerunt ei. Tunc ait ad
 eum Saluatoris imago: "Vbi uis reddam tibi mala que meruisti,
 hic an in futuro seculo?" Et ille: "O amator hominum
 90 Domine, hic potius quam in illo." Tunc iussit diuina uox
 tradi eum et Constantiam eius uxorem et omnem eorum

cognitionem Phoce militi. Expergefactus uero misit ad accersendum Philippicum (**fol. 62v**) generum suum. Cui sibi adsistenti dixit Mauritius: “Scis inter agmina nostra
 95 aliquem militem nomine Phocam?” Cui ille: “Scio unum.” Et imperator: “Cuius est qualitatis?” Qui ait: “Iuuenis tumidus et temerarius.” Tunc referens augustus Philippico somnium, glorificabat magnifice Deum pro huiusmodi reuelatione. Ipsa etiam nocte apparuit in celum stella
 100 que dicitur cometes. Nata sunt preterea eadem tempestate prodigia in suburbanis Bizantii, puer uidelicet quadrupes, et alter duos uertices habens. Sed et apud Egyptum in Nylo flumine apparuerunt duo animalia humanę formę, uir uidelicet et mulier. Et uir
 105 quidem erat pectoriosus et uultu terribilis, rufa coma, canisque permixtis. Qui etiam usque ad lumbos cunctis demonstrabatur nudus, et reliqua corporis membra cooperiebat aqua. Mulier quoque mamillas habebat, et femineum uultum, cesariesque prolixas, et usque ad horam
 110 nonam omnis populus mirabatur, hæc animantia uidens.
 Post hæc autem Mauritius augustus, in hostili terra positus, cum milites suos ferro et rapinis abstinere compelleret, nec tamen eis consueta stipendia largiretur, Phocatem rogare ceperunt, ut imperii regimen super eos
 115 acciperet. Quibus sepe nominatus Phocas obaudiens, regalem purpuram sumpsit. Quod audiens Mauritius, animo dissolutus rebus aduersum se fluentibus cessit, et in quandam siluam mari contiguam fugit. In qua cum uxore et quinque filiis iussu Phoce cesaris interemptus est.

De obitu beati pape Gregorii, qui contigit anno ab incarnatione Domini DC quarto.

120 **PHOCAS** ergo propria temeritate Romanum inuadens imperium imperauit annis octo. Hic ut factus est imperator, Leontiam uxorem suam coronauit augustam. Imperii denique huius anno secundo uenerabilis papa Gregorius ex hac
 125 luce migravit. Cuius in locum ad apostolatus offitium Sabinus est ordinatus, et Sabino subrogatus est Bonefatus tercius, et Bonefatio tercio Bonefatus quartus. Quo rogante statuit memoratus augustus sedem Romanę et apostolice ecclesię caput
 130 esse omnium ecclesiarum. Nam antea ecclesia Constantinopolitana primam se omnium scribebat ecclesiarum. Impetravit quoque ipse papa Bonefacius a prefato principe, dari ecclesię Christi templum Rome quod ab antiquis Pantheon ante uocabatur, eo quod ibi
 135 quondam omnium non deorum, sed demonum cultus agebatur. Quo impetrato, exclusa inde diuersa simulachrorum multitudine, Dei omnipotentis et sanctę uirginis Marię omniumque martyrum construxit altare, ut sicut ibi quondam

omnium deorum cultus habebatur, ita deinceps ibidem
 140 omnium martyrum memoria celebraretur. Circa hæc tempora
 rex Auarum, quem sua lingua cacorum appellant, cum
 innumerabili multitudine ueniens Venetiarum fines ingressus
 est. Cui Gisulphus Foroiuliani (**fol. 63r**) dux cum
 Langobardis quos habere potuit audacter occurrit. Sed
 145 statim cum omnibus pene suis extinctus est. Cui duo
 successere filii, Taso et Acco, et his decedentibus
 Grasulphus, Gisulphi germanus, constituitur Phoroiuliani dux.
 Apud Gallias uero Chlotarius rex Brunichildem reginam,
 equo indomito alligatam, uno uidelicet pede et
 150 brachio cum coma capitis, iudicantibus Francis pro
 diuersis prauitatibus suis, dirumpi precepit. Cuius
 corpus in ecclesia sancti Martini quam apud Eduam
 construxerat est tumulatum. Porro Phocas, cum crudeliter
 in suos seuiret domesticos, Heraclii Affrice patricii
 155 iussu peremptus est, qui post eius necem sibi rem publicam
 uindicauit.

HERACLYVS igitur Romano potitus imperio
 imperauit annis XXX et uno.

160 Hic inuenit ualde dissolutam rem publicam et
 atritam. Siquidem Europam uehementer Auares
 uastauerant, et Asiam Perse.

Huius etiam in diebus rex Persarum Cosrohes cepit
 Damascum, et deuastauit Hierosolimam, et uenerabilia loca quæ
 erant in ea conflagrauit, et populorum copias captiuauit, una
 165 cum patriarcha eiusdem urbis Zacharia, et pretiosum crucis
 Christi lignum secum in Persidem asportauit.
 Sepulchri uero dominici locum numquam intrare aut
 uiolare diuina uirtute permissus est. Ad quem misit
 Heraclius, rogans magnis precibus ut ab illo loco
 170 recederet, utque diffiniret tributa, et acciperet pacta.
 Quod ille facere noluit, sed inefficaces ad Heraclium
 legatos remisit. Anno denique imperii Heraclii VI^{to}
 occupauit Cosrohes totam Egiptum, et Alexandriam, et
 Lybiam atque Karthaginem.

Quomodo Heraclius imperator contra Cosrohen
 Persarum regem pugnavit et eum sancte Dei genitricis
 Marie meritis superauit.

175 Quod ut audiuit Heraclius, adsumpsit filium suum
 Heraclium Constantinum, et regio diademate redimitum
 appellauit augustum. Collecta proinde armatorum multitudine,
 anno imperii sui X, mense Aprili, die quarta, indictione
 decima, celebrata sancta sollempnitate paschali, ipsa secunda
 180 feria Pasche, aduersus Cosrohem mouit iter, ferens secum
 sanctæ Dei genitricis ychoniam quæ apud Bizantium est, non
 hominis manu, sicut fertur, sed diuino miraculo pictam. Et
 proficiscens dimisit in urbe prefatum filium suum Heraclium

- Constantinum, cum Sergio uenerabili patriarcha et Bonoso
185 patritio sagaci et strenuo uiro. Et arripiens iter per
Syriam uenit usque Gazoten ciuitatem. Quod ut Cosrohes
comperit, fuga usus est ante eum, igne comburens omnia sata
per quę fugiebat. Heraclius quoque deuastabat ciuitates et
regiones per quas ambulabat.
- 190 Tunc ordinauit Cosrohes duos pretores, Sarabbagam
et Sarbarazan, qui cum Heraclio decertarent. Quod audiens
Heraclius, militum ala aduersus eos destinata, ipse cum
(fol. 63v) reliquo exercitu transmeauit Euphraten, et
pertransiuit Taurum montem, peruenitque ad amnem Saron, et
195 obtinuit pontem cum propugnaculis qui in ipso erat. Peruenit
etiam Sarbarus ad eundem pontem, et ante eum castra metatus
est. Tunc excurrentes multi Romanorum per pontem inordinate
Persis intulere conflictum. Quod uidens Sarbarus, procul
a se insidiis collocatis, ostendit se Romanis quasi
200 fugientem, ac sic multos eorum abstraxit ad insecutionem
sui preter uotum imperatoris, et subito a fuga reuersus
aduersus se insequentes impetum concitauit, et multos ex eis
protinus prostrauit, uindictam inobedientie suę
perpessos. Multitudo denique barbarorum, per fluminis
205 ripam diffusa, Romanos super pontem cum imperatore
stantes acriter sagitabat. Imperator autem cum paucis
eis uiriliter resistebat. Vnde multas in hoc prelio plagas,
licet nullam periculosam accepit. Tunc quidam uir
Persa giganteus imperatorem in medio pontis
210 aggreditur. Imperator autem hunc lancea transfossum in
amnis fluentia proiecit. Quo ruente territi barbari in
fugam sunt uersi.
- Porro post hec Cosrohes misit aduersus eum alium
pretorem nomine Sayn, cum quo Heraclius dimicans, illum per
215 intercessionem sancte Dei genitricis Marię superauit. Grando
quippe uehemens super eius exercitum cecidit, et multos ex
eis extinxit. Acies autem christianorum tranquilla ab ipsa
tempestate manebat. Post hec uero Cosrohes, coaceruatis
militiis suis, pretorem super illas Razatem prouexit, et eum
220 aduersus Heraclium destinauit. Qui ueniens cum exercitu
magno duriter cum Heraclio dimicauit. Sed et hunc Heraclius,
Dei genitrice Maria opitulante, superauit et occidit,
persistens uiriliter in bello a mane usque ad horam
nonam. In quo bello cecidit Razates, et tres turmache
225 Persarum, et principes multi, et maxima pars exercitus
ipsorum, tuleruntque inde Romani banda Persarum
XX et VII et spolia magna nimis. Inter que erant zonę
compte gemmis pretiosis, et scutum Razati
totum auro respersum, et lorica eius auro contexta, et dextralia
230 ipsius aurea, et sella tota ex auro. Inde uero Heraclius
arripiens iter, palatium Dezeridan comprehendit, atque
combussit. Et ad aliud iterum post hec tendens palatium
cognomento Bechal, illud euertit. Demum autem peruenit

ad palatium Dasthagerd, et inde iterum in palatium
 235 Damasdager, ubi inuenit sericum copiosum, et piper, et
 alohe, et alias species multas, argentum quoque et
 holoserica uestimenta, lectisternia, et tapetia quorum
 erat copia multa, sed et tentoria atque cortinas, et
 240 statuas multas, quę quia grauia erant incendit. Inuenit
 etiam asinos agrestes, et pauones, et fasianos infinite
 multitudinis, et leones et tygrides mirę magnitudinis,
 uiuos. Fecitque ibi sollempnitatem Luminum, recreans
 exercitum suum.

Quod audiens Cosrohes, pontem Tygridis pertransiuit,
 245 petens Seleutiam, quę (**fol. 64r**) apud Persas Guheser
 uocitatur, habens secum Syrem uxorem suam, et Merdarsan et
 Auar filios suos. Tunc assumens Merdarsan filium suum,
 coronauit eum. Quod audiens Sirohis, qui erat primogenitus
 eius, ad Heraclium misit, mandans ei ut ad inuicem federati
 250 contra Cosrohen pariter insurgerent. At ille remandauit ei
 ut carceres aperiret, et Romanos qui ibi tenebantur educeret,
 et eis arma tribueret, sicque contra Cosrohen se moueret.
 Ille uero obediens imperatori, retrusis eductis contra
 Cosrohen properauit. Quod ut Cosrohes comperit, fugere
 255 temptauit, sed comprehensus est cum Merdarsan quem
 coronauerat, et in ergastulum missus, ubi et mortuus est.
 Tunc Syrois pepigit cum Heraclio pacem iugem, reddens
 illi omnes christianos qui in omni Perside tenebantur
 captiui, cum pretiosissimis et uiuificis lignis quę
 260 fuerant ex Hierosolimis asportata. Anno igitur imperii
 Heraclii XVIII creatus est rex Persarum Syrois, et
 eodem anno Heraclius in Bizantium est reuersus.

Cuius aduentum audiens totius populi multitudo urbe
 egressa cum gratulatione et lacrimis ei obuiam processit, una
 265 cum eius filio Heraclio Constantino, et Sergio
 patriarcha. Quos uidens imperator fudit pre gaudio
 lacrimas multas. Deinde larga suis militibus premia
 donauit, et recreatus modicum, reuexit Hierosolimis crucis
 dominicę lignum, plurimas Deo pro tanto triumpho ad
 270 sanctum sepulchrum referens grates. Et cum inde ad
 regalia remeasset, audiuit quod Syrois rex Persarum diem
 clausisset extremum, et Adhesir eius filius ei in regni
 regimine successisset.

Verum per idem tempus Cyrus Alexandrinus episcopus et
 275 Sergius Constantinopoleos patriarcha Monothelitarum heresim
 predicabant. A quibus deprauatus Heraclius augustus, post
 tantas uictorias, aberrauit a catholica fide. Vnde diuino
 iudicio Aggareni qui et Sarraceni dicuntur, Hunmaro duce,
 eius imperium grauiter ceperunt lacerare. Nam Hunmarus
 280 Damaschum et regionem Fēnicis, et Hierusalem totamque Syriam
 occupauit, et Antiochiam comprehendit. Promotus est
 etiam Mauhias a prefato tyranno pretor et amiras totius
 regionis quę est ab Egypto usque ad Euphraten.

De Muhamet Saracenorum pseudopropheta et Turcorum, id est Arabum principe.

Hac preterea tempestate Sarraceni, qui et Turci
 285 dicuntur, Muhamet pseudopropheta eis ducatum prebente a suis
 sedibus exierunt, et imperium Heraclii grauiter
 deuastare ceperunt. Porro iste Muhamet, Sarracenorum et
 Arrabum princeps et pseudopropheta, fuit de genere
 Hismael filii Abrahe. Qui cum in primeua etate sua
 290 esset mercator, pergebat frequenter cum camelis suis apud
 Egyptum et Palestinam, et conuersabatur cum Iudeis
 et christianis, a quibus tam Nouum quam Vetus didicit
 Testamentum. Sed et magus perfectissimus effectus est.
 Et cum hac illacque discurreret, contigit ut Corozaniam
 295 ingrederetur prouintiam. Cuius prouintię domina
 Cadigam nominabatur. Quę cum diuersas species quas secum
 Muhamet attulerat miraretur, cepit ei prefata mulier
 (fol. 64v) familiarius adherere. Quam Muameth,
 incantationum suarum prestrictam fantasmate, cepit astu
 300 paulatim in errorem inducere, dicens ei quod ipse esset
 Messias quem esse uenturum adhuc Iudei expectant.
 Suffragabantur uerbis eius tam incantationum prestigia
 quam calliditatis eius ingenia copiosa. Qua opinione non
 solum potens mulier decepta est, sed et omnes Iudei ad
 305 quos fama eius pertingere poterat ad eum cum Sarracenis
 cateruatim confluebant, attoniti tanta nouitate rei. Quibus
 cepit nouas leges fingere, et eis tradere, adhibens ipsis
 legibus testimonia de utroque Testamento. Quas leges
 Ysmahelite suas appellant, eumque suum legislatorem esse
 310 fatentur. Prefata quoque mulier, uidens hominem Iudeorum
 et Sarracenorum pariter contubernio uallatum,
 existimabat in illo diuinam latere maiestatem. Et cum
 esset uidua, assumpsit eum sibi maritum. Sicque Muameth
 totius prouintię illius optinuit principatum. Demum
 315 uero Arabes ei adherentes regnum Persidis ceperunt
 infestare, ac demum Orientalis imperii fines usque ad
 Alexandriam super Heraclium inuadere. Post hec uero
 Muameth cepit cadere frequenter epileptica passione. Quod
 Cadigan cernens, opido tristabatur, eo quod nupsisset
 320 impurissimo homini et epileptico. Quam ille placare
 desiderans, talibus sermonibus demulcebat eam, dicens quia
 “Gabrihelem archangelum loquentem mecum contemplor, et
 non ferens splendorem uultus eius, utpote carnalis homo
 defitio et cado.” Credidit ergo mulier, et omnes Arabes
 325 et Hismahelite, quod ex ore archangeli Gabrihelis illas
 susceperet leges, quas suis discipulis dabat, eo quod
 Gabrihel archangelus sepe a Deo mittatur hominibus sanctis.
 Huius denique tempore regnum Persarum post
 Syrois regis decessum cepit grauiter uacillare. Nam cum
 330 Adhesir filius eius ei, sicut superius dictum est, in regni

- regimine successisset, Sarbarazas quidam eius prefectus eum interfecit, et duobus tantum mensibus post eum imperavit. Sarbarazan quoque Boranin interemit. Quem cum regnum Persarum septem mensibus tenuisset,
- 335 Hormisda quidam Persarum potentissimus interfecit. Contra quem Hunmarus, cuius supra meminimus, dimicavit, et potenter uincens eum a regni finibus exturbavit, et extunc redactum est regnum Persarum sub Arabibus multis diebus.
- Apud Galliam uero regi Chlothario iam
- 340 successerat Dagobertus. Qui regni sui anno fere XVI cum ad mortem se urgeri conspiceret, concessit regnum Austrasiorum filio suo Sigeberto, dans ei duos tutores, Cunibertum Colonię urbis episcopum et Algisum comitem palatii. Chlodoueo uero, quem ei Nanthildis
- 345 regina pepererat, dedit regnum Neustrię atque Burgundię, ponens ei tutorem Egam consiliarium suum. In Romana uero cathedra Bonefatio quarto Deusdedit (**M.fol. 119va,34**) successit, et post Deusdedit sedit Bonefacius quintus, cui subrogatus est Honorius. (**M.fol. 119vb**)
- 350 In Constantinopolitana uero urbe memorato Sergio successit Pyrrus, falsi nominis patriarcha. Floruit etiam hac eadem tempestate beatus Sulpicius Bituricensium archiepiscopus. Audoenus quoque Rothomagensium et Eligius, aurifex mirificus Nouiomensium, insignes episcopi
- 355 eodem tempore floruerunt.
- Porro Heraclius augustus imperii sui anno XXX primo defunctus est imperavitque post eius decessum Heraclius Constantinus filius eius mensibus quattuor. Quibus uix expletis ueneno propinatus est a nouerca sua
- 360 Martina. Sicque eo defuncto imperavit Heraclonas frater eius pro eo, cum matre sua Martina.

- HERACLONAS** igitur Heraclii filius imperavit cum matre sua Martina mensibus sex. Imperii huius anno primo Mauhias, Arabum amiras, missus ab Hunmaro cepit
- 365 Cęsaream Palestinę, et occidit in ea VII milia hominum, et eodem anno repulit senatus Heraclonam cum matre sua Martina, et lingua Martine recisa, et Heraclone naso reciso, prouexit ad imperium Constantem, filium Heraclii Constantini, nepotem Heraclii. His
- 370 preterea diebus rex Langobardorum Atharit, uita decedens, regnum suum Rodoald filio suo dereliquit. Cui successit Aripert, (**M.fol. 120ra**) germanus Theudelinde reginę. Sed et Aripert regnum suum duobus suis filiis obiens dereliquit, Bertharid et Godiperd. In Gothorum uero regno, quod est
- 375 apud Hispaniam, regi Sisenando Sentina successit. Et post Sentinam Tolga filius eius regnavit.

CONSTANS igitur Heraclii Constantini filius, nepos Heraclii augusti, apud Bizantium Romano potitus

imperio anno incarnationis diuine
 380 sexcentesimo tricesimo quarto, imperauit annis
 XX et sex. Hic etiam in Monothelitarum heresim incidit,
 sicut et auus eius Heraclius augustus, suggerente ei
 uenenum perfidię Paulo Constantinopolitane urbis
 episcopo, qui Pyrro successerat in episcopatu.

De heresi Monothelitarum et quomodo ei contradici
 debeat.

385 Porro Monothelite opinantur unam Christo
 inesse naturam contra catholicam fidem. Catholici uero
 duas Christo predicant inesse naturas, deitatis
 uidelicet et humanitatis. Nam idem ipse Christus de
 sue diuinitatis essentia testatur et ait: “Ego et pater
 390 unum sumus.” Et de humanitatis iterum substantia idem
 etiam alias dicit: “Pater maior me est.”

Proinde Martinus, urbis Rome papa sanctissimus,
 querebat sollicite quomodo prefatam heresim destrueret, et
 quomodo errantem augustum ad rectam fidei lineam
 395 reuocaret. (**M.fol. 120rb**) Vnde celebrauit Rome concilium, ubi
 damnauit omnes prauis dogmatis assertores, sed maxime
 Paulum, Constantinopoleos falsi nominis patriarcham.
 Celebrata est autem Rome hec sancta synodus C et V
 episcoporum, octauo anno imperii memorati augusti. Qua
 400 re cognita idem Constans augustus Martinum papam
 Constantinopolim euocauit, et inde eum exilio
 relegauit apud Cersonam. Multos etiam orthodoxorum
 uerberibus et exiliis condemnauit, eo quod heresi suae
 nullatenus adquiescere uellent. Propter quod cum apud
 405 Bizantium pene omnibus esset exosus, ad Italiam
 nauigauit, uolens illam et a potestate Langobardorum
 eruere et ibi manere. Egressus ergo de regia
 urbe uenit Athenas, ibique mare transiens
 Beneuentanorum fines inuasit. Sed eius exercitum
 410 Grimoald, eiusdem prouintię dux, fortiter
 attriuit. Igitur cernens augustus, quod nichil contra
 Langobardos proficeret, Romam perrexit. Cui sexto ab
 urbe miliario Vitalianus papa reuerenter occurrit, et eum
 ad beati Petri limina cum magna populi perduxit
 415 frequentia. Quo cum peruenisset, optulit sancto Petro
 pallium optimum auro textum. Et cum in urbe iam per
 duodecim (**M.fol. 120va**) dies resedisset, magna tactus cupiditate uaria
 ornamentorum genera ex aere et marmore quibus urbs
 decorabatur in Tyberim uexit ut ea Constantinopolim
 420 ferret. Inter quę basilicam sanctę Dei genitricis
 Marię et omnium martyrum, quę Pantheon antiquitus
 uocabatur, ęreis tegulis discooperuit. Quibus patratis,
 statuit remeare retrorsum. Igitur a Roma digressus ad
 Syciliam nauigauit. Quo cum quadam die secretius in
 425 balneum lauaretur, a suis interficitur.

Margarita dicitur transgressor christianismi.

Post cuius decessum milites assumentes Mezentium
quendam Armenium sibi creauerunt imperatorem. Sed non post
multos dies Constantinus, Constantis augusti defuncti
filius, cum multo ibidem ueniens nauigio et imperialem
430 purpuram sumpsit, et Mezentium cum interfectoribus patris sui
morte pessima condemnauit. Porro imperante Constante
sepe nominato augusto, anno uidelicet imperii eius
quarto, Hunmarus dux Arabbum fraude occisus est a
quodam Persa margarita, cum amiras fuisset annis XII.
435 Cui successit Humam cognatus eius. Circa
hos quoque dies Muameth pseudopropheta mortuus est,
promoto Abubacaro cognato suo ad principatum suum. Post
funus denique (**M.fol. 120vb**) Constantis augusti gens
Sarracenorum cum multis nauibus ad Syciliam uenit. Qua
440 depopulata, illa etiam quę Constans illic a Roma detulerat
ornamenta rapuit, et ad Alexandriam remeauit. Memoratus
denique papa Vitalianus destinauit a Roma Douernensi
ecclesię, quę Cantuariorum dicitur, Theodorum
episcopum, et cum eo Adrianum abbatem Campanie,
445 uirum laude dignum, ut Theodoro uiro modesto (**fol. 66r**)
salutaris doctrine cooperatore existeret. Qui cum eo
peruenissent, plurimas ipsius insule ecclesias sanctę
religionis fruge fecundauerunt. Ordinatus est autem iste
Theodorus a Vitaliano antistite Romano Anglorum genti
450 pontifex, anno ab incarnatione Domini DCLXVIII. Iste est
Theodorus qui Penitentialem Librum mirabili et discreta
consideratione composuit.

De constructione monasterii Floriacensis, quod est situm
super fluuium Ligeris in Aurelianensi pago.

Hoc etiam fere tempore, Clodoueo Dagoberti filio
regni Francorum moderamina gubernante, abbas quidam ecclesię
455 sancti Aniani quae est apud urbem Aurelianam Leodebodus
nomine construxit cenobium in agro Floriacensi, qui tunc erat
regius fiscus. Et colligens ibi plures ad seruiendum Deo
monachos, instituit illis abbatem nomine Mummolum. In Romana
uero sede Vitaliano pape Adeodatus successit, et Adeodato
460 Donus. Iste est Donus qui locum ante sancti apostoli Petri templum
qui paradysus dicitur magnis marmoribus strauit. Dono
uero successit Agatho.

Interfecto denique, sicut dictum est, apud Syciliam
Constante augusto, et punito qui ei successerat Mezentio
465 tyranno, Constantinus Romanum regendum suscepit imperium.

CONSTANTINVS igitur Constantis filius, post patris
interitum eius obtinens imperium,
imperauit annis sedecim. Hic fuit uir

fide catholicus et modestus. Sapienti quoque usus
 470 consilio cum Arabibus qui Damascum inhabitabant, et
 cum Bulgaribus pacem firmissimam fixit. Restaurauit
 etiam ecclesias quę fuerant dirute a temporibus
 Heraclii proauis suis. Insurrexit preterea contra
 475 Monothelitas, satagens eorum opiniones subuertere, qui
 unam tantum in Domino nostro Iesu Christo naturam
 inesse opinabantur ac predicabant.

De sancta sexta synodo, ubi affuerunt Agathonis pape
 legati, apud Constantinopolim celebrata.

Vnde sanctam sextam uniuersalem synodum
 Constantinopolim congregauit, CC octoginta et VIII
 episcoporum, quę in uno Domino nostro Iesu Christo duas
 480 naturas inesse comprobatur et ostendit. Hec est sexta sancta
 synodus, Constantinopolim celebrata, anno imperii Constantini
 christianissimi augusti XII, ubi affuerunt Agathonis pape
 legati Iohannes diaconus Romanę ecclesię, et alter
 Iohannes Portuensis episcopus. Prefuere etiam huic
 485 concilio una cum prefatis ecclesię Romanę legatis
 Georgius Constantinopolitanus episcopus et Macharius
 Antiochenus. Quorum Georgius ab errore quo languebat
 correptus est et emendatus. Macharius uero, in sui
 erroris defensione perseuerans, cum suis sequacibus simul
 490 et predecessoribus Sergio, Pyrro, Paulo et Petro
 dampnatus est et anathematizatus. Degradatus est etiam
 idem Macharius atque depositus et Cleophanus
 abbas de Sycilia pro eo est episcopus ordinatus.

Ipsa etiam papa Rome contra prefatam heresim
 495 congregauit concilium, quo interfuit Vulfridus transmarinus
 episcopus. In cuius synodi gestis inter alia scriptum
 continetur hoc modo: “Vulfridus amabilis episcopus Eborace
 ciuitatis, apostolicam sedem de sua causa appellans, absolutus
 est (**fol. 66v**) de certis et incertis rebus, et in synodo cum
 500 aliis C et XXV residens episcopis ueram et catholicam
 confessus est fidem quam aquilones populi, gens
 uidelicet Hibernię, Anglorum, et Britonum,
 Scothorum, et Pictorum inuicibiliter conseruabant, et
 hanc subscriptione sua corroborauit.”

De translatione corporis sancti Benedicti abbatis.

505 Per idem denique tempus prefatus uir Mummolus abbas
 Floriacensis, diuina reuelatione premonitus, misit unum de
 suis monachis, Aygulfum nomine, ad Montem Cassinum, ut inde
 sibi deferret sanctissimi corpus Benedicti. Nam cenobium
 quod ibidem quondam sanctus construxerat Benedictus,
 510 sicut superius iam explanauimus, a perfidis Langobardis
 erat deuastatum et in solitudinem redactum. Ibi tamen
 ipsius sancti Benedicti corpus cum corpore sororis

- suę Scolastice uno sepultum tenebatur in loculo.
 Contigit etiam ut et de Cenomannica urbe quidam eodem
 515 tempore ad memoratum locum proficiscerentur, pro deferendo
 sanctę Scolasticę corpusculo. Qui postquam ad
 Floriacum deuenerunt cęnobium, beato semper adheserunt
 Aigulfo, donec ad sancti peruenerunt limina Petri.
 Quo dum peruenissent, mox beatus Aigulfus eorum
 520 consortium deseruit, Montemque Cassinum solus expetiit, ubi
 etiam pernoctare decreuit. Et ecce intempeste noctis
 silentio ipsum sancti patris Benedicti sepulchrum ita
 cęlitus uidit illustrari, ac si densis lampadibus
 circumfunderetur. Nocte uero transacta, splendor ille
 525 disparuit. Tunc sepefatus Aigulfus eo reuerenter accessit, et
 effracto a latere sepulchro illud exinaniuit, et quicquid ibi
 repperit in unius sportulę sinu recondidit, quam ad hoc
 preparauerat. Quibus patratis, dum sepe nominatus ad
 propria remearet Aigulfus, socios suos offendit in itinere,
 530 et cum eis pariter ad Floriacum remeauit monasterium.
 Sed antequam illud pertingeret, deuenit in locum quem
 Nouum Vicum appellant, qui miliario uno a sepefato
 distat monasterio. Ibique predictus abbas Mummolus cum
 frequenti populi turba ei reuerenter occurrit, et cum
 535 digna reuerentia tam sacra suscepit pignora.
 Et assumens sportulam cuius supra meminimus,
 posuit eam in ecclesia beati apostoli Petri, extraxitque ex ea ipsa
 sacratissima ossa quę ibi iacebant confuse conclusa. Demum
 uero ea eligens singillatim, separauit ab inuicem, secernens
 540 minora a maioribus. Quod cum factum fuisset, ecce duorum
 cadauera defunctorum efferebantur ad sepeliendum, quorum unum
 masculini et alterum erat sexus feminini. Placuit ergo
 hec applicari. Mira res! Nam cum super masculi corpus
 maiora fuissent ossa superposita, continuo per Benedicti
 545 meritum est mortuo reddita uita. Tunc etiam placuit minora
 poni super cadauer (**fol. 67r**) mortuę puellę. Quod cum
 fuisset factum, reuixit etiam puella continuo. Claruit
 ergo germanos meritis esse, qui simul allati fuerant.
 Aderat huic spectaculo non minima populi multitudo.
 550 Adstabant quoque ciues Cenomannici qui cum prefato
 monacho Aigulfo usque ad sanctorum apostolorum limina
 perrexerant, quique cum ipso reuersi fuerant. Qui, quia
 soti laboris extiterant, corpus sanctę uirginis
 Scolasticę sibi dari magnis precibus expetebant. Quod
 555 ideo Dei dispensatione meruerunt impetrare, ne duo magna
 luminaria uno clauderentur in loculo, cum singulis singula
 possent sufficere locis. Memorati igitur uiri, Cenomannicam
 remeantes ad urbem, corpus beatę Scolasticę secum
 pertulerunt. Fabricata est etiam iuxta menia eiusdem
 560 ciuitatis in eius nomine ecclesia noua, ubi reuerenter
 est illatum, atque tumulatum. Deinde crescente cotidie
 miraculorum copia, plures eo sanctę deuotionis femineę

sunt aggregate sub regulari disciplina.

Interea uero uenerabilis pater Mummolus cepit animo
 565 uoluere, quonam in loco corpus sanctissimi digne recondere
 Benedicti. Et cum quadam nocte sub nudo cęlo Dominum
 precaretur, ut hoc sibi cęlitus monstraretur, ecce subito lux
 emissa de cęlo sicut fulgur ei apparuit, et locum ubi poni
 deberet manifestissime denotauit. Quo letificatus inditio
 570 illud corpus sanctissimum in locum quem illi Deus reuelauerat
 transtulit, et diligenter tumulauit. Locus autem ipse ubi
 illud transtulit, sanctę Dei genitricis erat oraculum, non
 multum a prefata sancti Petri ęcclesia separatum.

Computatio annorum ab obitu patris Benedicti usque ad
 translationem corporis ipsius.

Translatum est igitur uenerabile corpus incliti
 575 confessoris Christi Benedicti a Cassino Monte ad
 Aurelianensem Gallię prouintiam anno ab incarnatione Domini
 DC et LXXIII, anno uidelicet CXXXVIII transitus eius.
 Computantur quippe a transitu ipsius gloriosissimi patris
 Benedicti usque ad obitum papę Gregorii anni
 580 LX et octo, et ab obitu papę Gregorii usque ad
 translationem ipsius sanctissimi Benedicti anni LXX. Ergo
 quisquis diem translationis eius recolere pia deuotione
 desiderat, hanc quinto Idus Iulii celebret, et procul
 dubio tam pretiosi confessoris meritis mercedem suę
 585 deuotionis recipiet.

Per idem quoque tempus regnabat apud Italiam
 Cunicpertus, et apud Gallias Clodoueus filius Dagoberti,
 Arnulfo, et Anchiso eius filio, aulam regiam procurante.
 Quorum Arnulfus, spreto postmodum seculo et terreni
 590 sollicitudine palatii, Christi se seruitio mancipauit, et
 heremiticam uitam arripuit, et inde ad Mettensem assumptus
 episcopatum, gloriosa resplenduit uita. Horum tamen soboles
 in reges creuere, et ad prefatorum progeniem uirorum postea
 Francorum translatus est regnum. Hac preterea tempestate luna
 595 ęclipsim passa est (**fol. 67v**) per indictionem octauam, solque
 defecit hora diei quasi decima, V Nonas Maias.

Quomodo pestilentia apud Tycinum sancti martyris
 Sebastiani meritis sit sedata.

Et eodem anno subsecuta est grauissima pestis tribus
 mensibus, Iulio uidelicet, Augusto et Septembrio, fuitque Rome
 mortalitas magna. Hęc quoque pestilentia Tycinum adeo
 600 depopulata est, ut ciuibus per iuga montium fugientibus intra
 prefatam urbem herbę nascerentur atque fructa. Tunc etiam
 uisibiliter multis duo apparuerunt angeli, bonus
 atque malignus, pergentes per ciuitatem. Quorum
 malignus angelus uenabulum manu ferebat. Qui quotiens de
 605 uenabulo illo ostium cuiuscumque domus boni angeli

iussu percussisset, tot de eadem domo sequenti die hominum cadauera trahebantur. Sed quibusdam uiris in eadem urbe per reuelationem dictum est, quod non prius pestis ipsa quiesceret, quam in basilica beati Petri apostoli quę “ad Vincula” dicitur sancti Sebastiani martyris altare
 610 construeretur. Factumque est ita. Nam delatis ab urbe Roma beati Sebastiani martyris reliquiis, mox ut in iam dicta basilica constitutum est ipsius altare, pestis illa quieuit. In cathedra uero Romanę ecclesię Agathon
 615 pape subrogatus est Leo secundus, cui successit Benedictus, et Benedicto Iohannes, et Iohanni Conon, et Cononi Sergius. Floruit ętiam per idem tempus Cutbertus, uenerabilis archiepiscopus ecclesię Lindifardensis, quę nunc Londrensis dicitur. Cuius
 620 corpus, post annos XI effossum, cum ueste qua tegebatur inuentum est incorruptum.

Mortuo denique apud urbem regiam Constantino orthodoxo augusto, filius eius Iustinianus imperii moderamina gubernanda hereditario iure suscepit.

Mardaitas Greci pyratas appellant.

625 **IUSTINIANVS** itaque, patri suo succedens in regno anno incarnationis diuinę DCLXXVIII, imperauit annis decem. Hic cum esset quasi annorum XVI, puerili usus temeritate, pacem quam pater eius cum Abimelehc Arabbum principe fixerat soluit, et pacem cum Bulgaribus nexam, perturbans ea quę a
 630 patre suo ordinabiliter fuerant facta. Remouit ętiam a mare Mardaitarum exercitum, qui imperium eius ab impetu Arabbum tuebatur. Quibus repressis, pace et quiete potitus est Arabbum principatus usque in presentem diem, et extunc liberius barbari Romaniam depopulare ceperunt. Porro post hęc
 635 Iustinianus contra Sclauos perrexit, et multos ex eis prostrauit. Sed dum inde reuerteretur, prepeditus a Bulgaribus in arto clausurę, cum proprii populi cede et uulneratione uix preualuit remeare. Constituit preterea Stephanum Persam sacellarium suum, uirum
 640 crudelem ac pessimum, qui plures rei publice principes grauiter affligebat, quique matrem ipsius augusti Anastasiam absente eo presumpsit habenis more pueri flagellare. Quę res maxime fecit eum exosum cunctis principibus et domesticis suis. Insurrexit ergo (**fol.**
 645 **68r**) aduersus eum Leontius patritius, conspirante secum Gallinico patriarcha, et carceribus reseratis solutisque multis retrusis qui a sex uel VIII annis in uinculis fuerant, quorum plures milites erant, cum eis exiuit in forum, moxque Iustinianum naribus amputatis apud Cersonam
 650 exilio relegauit. Deinde prefatorum armis munitus uirorum, augustalem arripuit dignitatem. Per idem quoque tempus Abimelech, princeps Arabbum, omnem sibi Persidem, et Mesopotamiam subiugauit.

Sed et hoc tempore defitiens Chlodoueus,
 655 filius Dagoberti, cum regnasset annis XV, tres filios ex
 Batilda genitos regina sibi successores reliquit,
 Chlotarium, Theodericum et Childericum. Quorum
 Chlotarius, post annos tres assumpti principatus, regnum
 cum uita perdidit. Mortuo uero Chlotario successit ei
 660 frater eius Theodericus. Verum hunc post modicum tempus
 Franci de regno propellunt, et Ebroinum
 Luxouio monasterio trudent, cum eius ultra nequitias
 tolerare nequirent. Deinde assumentes Theoderici fratrem
 Childericum, regem sibi statuunt. Sed non multo post
 665 Childericus interficitur et Theodericus in regno
 reuocatur. Quod audiens Ebroinus, monachali qua
 induebatur ueste deposita, a monasterio egreditur, et
 undique circa se uiribus aggregatis, iterum maior regie
 domus efficitur. Tunc etiam, sicut leo effrenata rabie
 670 furens ac seuiens contra palatinos uiros,
 Leodegarium Hedunensem episcopum,
 uirum seculari scientia preditum et
 sanctitate conspicuum, comprehensum
 crudelitate pessima post multa supplitiorum
 675 genera decollari fecit. Sed hunc omnipotens
 et misericors Dominus plurimorum decorauit gratia
 miraculorum, dum adhuc uiueret Ebroinus.

Defuncto uero Ebroino, Pipinus filius Ansegisili
 dominari sub regibus cepit in Austria. Porro iste Ansegisilus
 680 Anchises de nomine Anchise quondam Troiani principis
 dictus est. Cuius memoratus filius Pipinus ex uxore
 Plectrude duos filios habuit, Drogum et Grimoldum.
 Sed ex concubina genuit Karolum Tuditem. Mortuo proinde
 rege Theoderico successit ei filius eius Chlodoueus, et
 685 Clodoueo Childebertus frater ipsius. Porro hac tempestate
 reges Francorum ceperunt a solito uigore deficere,
 et regni negotia per maiores aule regie administrari,
 id est per dapiferum, conestabulum ac camerarium.

His etiam diebus Cedualla, rex Occidentalium
 690 Saxonum, anno regni sui secundo, spreuit regnum suum
 propter uitam eternam, et uenit Romam ad limina
 beatorum apostolorum Petri et Pauli ut sacro
 baptismo potiretur. Baptizatus ergo est die sancto
 sabbati paschalis, anno ab incarnatione Domini DCLXXX nono,
 695 pontificatum urbis agente predicto Sergio uiro glorioso,
 et in albis positus langore correptus ad regnum transiuit
 eternum. Cui prefatus pontifex tempore baptismatis Petri
 nomen inposuerat, ut beatissimo apostolorum principi, ad
 cuius sacrum corpus a finibus terre pio ductus amore
 700 uenerat, etiam ipsius nominis consortio coniungeretur. Idem
 etiam uenerabilis rex, suprascripto iubente pontifice,
 sepultus est in ecclesia beati Petri apostoli.

In Italia uero Cunicpertus, ab hac luce (**fol. 68v**)

subtractus, regnum Langobardorum filio suo reliquit
705 Liutperto, cui successit Aripert. Porro Aripert
donationem Alpium Cottiarum, quę ad ius dudum Romanę
pertinuerat ecclesię, sed a Langobardis multo tempore
uiolenter fuerat retenta, sancto apostolo Petro
restituit, et hanc refusionem litteris aureis explanauit.
710 Sergius autem papa hac eadem tempestate inuenit in
sacrario beati apostoli Petri magnam dominice crucis
portionem, quę annuatim solet in die sollempnitatis
Exaltationis eiusdem uiuifice crucis ab omni Romano
osculari et adorari populo. Sergio uero papę Iohannes
715 successit, post quem alter etiam Iohannes sedit, et
Iohanni successit Sisinnius, et Sisinnio Constantinus.

LEONTIVS igitur imperauit annis III.

Imperii huius anno tercio
Arabbes Affricam infestabant. Contra quos direxit
720 Leontius Iohannem patritium, cum stolo copioso. Qui cum
Carthaginem peruenisset, Arabbes in fugam conuertit, et
ibidem hiemauit. Demum uero ad imperatorem regressus est,
uolens maiorem ab eo deposcere stolum. Sed exercitus qui
in Affrica remanserat, absente Iohanne patritio, elegit
725 quendam Apsimarum quem et nominauit Tyberium, et
creauit illum imperatorem. Apsimarus autem, sumpto stolo
qui secum erat, nauigauit ad urbem, et sine mora introiuit
in ea per murum Blachernarum. Et apprehendens Leontium,
exilio relegauit.

730 **ABSIMARVS** igitur, qui et Tyberius nominatur,
imperauit annis circiter septem. Iste Philippicum filium
Nicephori in exilium destinauit,
qui asserebat in sompnis se uidisse,
quod caput suum obumbraretur ab aquila.
735 Porro imperante Apsimaro Iustinianus, degens
in Cersona, cepit manifeste populo quod esset iterum
suum resumpturus imperium predicare. Qua de re loci
acole, augusti zelo permoti, propter opinionem
huiusmodi parabant eum quasi regis insidiatorem
740 interficere, uel comprehensum ad eum dirigere. Sed cum
hoc idem Iustinianus sensisset, fugit, et Turcorum chagano
se presentauit. Chaganus autem illum cum honore
suscepit, et tradidit ei uxorem germanam suam. Inde etiam
nauigauit ad Terebellum Vulgarię regem, qui et ipse ei
745 auxilium tulit, et suo eum imperio restituit.

IVSTINIANVS igitur imperauit secundo annis VI. Qui
ut imperium recepit, omnes qui ante eum expulerant
interfecit, et Apsimarum in circo deductum et multis
iniuriis fatigatum iugulari precepit. Sed et
750 Gallinicum patriarcham, erutis oculis, Romam destinauit,

et Cyrum abbatem in locum eius prouexit. Innumerabilem
denique ciuium multitudinem interfecit. Statuit etiam
Cersonam ubi exiliatus deguerat euertere, et (**fol. 69r**)
colligens omnes naues quas habere potuit, dromones
755 scilicet, trieres, scaphas, chimeras et lintres, usque ad chelandria
eo destinauit, precipiens omnes ibi inhabitantes interfici
a minore usque ad maximum. Quo cum peruenissent Mauritius
patritius et Helyas spatarius, secundum imperatoris
iussionem omnes interfecerunt, exceptis infantibus.
760 Tuduinum uero ciuitatis principem cum aliis XL
principibus ad imperatorem miserunt, et alios VII
eiusdem urbis primores, igni in ueribus ligneis
applicantes, assauerunt. Deinde Iustinianus misit iterum
alium stolum mense Octobri, precipiens ut omnes pueri
765 qui reseruati fuerant morti traderentur. Sed ille stulus
pene totus in pelagus est dimersus, et perierunt ibi
hominum milia LXX tria. Quibus Iustinianus agnitis,
furens adhuc magna crudelitate, misit iterum alium stolum,
iubens arari et ad pauimentum illidi totam ciuitatem.
770 Quod audientes homines illius prouintię, assumpserunt
Philippicum qui illuc exulabat, et imperatorem
creauerunt. Deinde Philippicus, Constantinopolim ueniens,
Iustinianum augustum et Tyberium filium eius pariter
interfecit. Per idem preterea tempus Hunalid preerat
775 Arabbibus. Floruit etiam hoc tempore Petrus Aquileiensis
patriarcha, uir magnę sanctitatis et religionis.

PHILIPPICVS ergo, qui et Bardanius nominatur, creatus
apud Cersonam imperator anno diuinę incarnationis
DCCIII, imperauit anno uno et dimidio. Iste cum esset
780 hereticus, Cyrum Constantinopolitanum episcopum exilio
relegauit, et posuit in eadem sede quendam sui sensus
pseudomonachum, nomine Iohannem. Ipse etiam Philippicus
Rome Constantino pape litteras prauı dogmatis destinauit.
Quas uir sanctus consilio Romani populi respuit, et
785 precepit ne eius nomen in cartis poneretur, aut
percussura solidorum reciperetur, aut ad missarum sollempnia
recitaretur. Et dum imperasset Philippicus uno anno et
dimidio, insurrexit contra eum Anastasius, qui et illum
oculis priuauit, et ab imperiali dignitate depositum,
790 eius sibi uindicauit imperium. Apud Italiam uero,
Ariperto mortuo regnauit Luitprandus filius eius.

ANASTASIVS igitur, qui et Arthemius dictus est,
imperauit annis tribus et sex mensibus. Iste cum esset uir
catholicus, litteras Constantino pape per Scolasticum
795 patricium exarcum Italię destinauit, quibus se fautorem
catholicę fidei et sancti sexti concilii predicatorem
esse declarauit. Memorato uero pape Constantino
Gregorius secundus successit.

De Karolo Tudite, cuius pater fuit Pipinus breuis, maior
regie aule Francorum.

Circa hos preterea dies Childebertus moriens
800 regnum Francorum deseruit habendum filio suo minori
Dagoberto. Sed et Pipinus, maior regię (**fol. 69v**) domus,
defunctus est. Cui successit filius Karolus, qui Tudites
appellabatur, a maioribus malleis fabrorum quibus tundi
et extenuari grauior ferri materia solet. Qui maior regalis aulę
805 factus sub Dagoberto iuniore satis strenue cum Sarracenis
pugnauit. Nam precedenti tempore Sarraceni, ex Affrica
transfretantes, Hispaniam sibi subiugauerant, indeque
Karoli temporibus cum uxoribus et paruulis
erumpentes, Aquitaniam Gallię prouintiam inuaserunt,
810 et usque ad Septimanie et Viennensis prouintię fines
queque depopulantes peruenerunt. Sed hos
Karolus Tudites duobus magnis preliis, uno in Aquitania
apud Pictauum et altero iuxta Narbonam, ita deuicit,
ut in Hispaniam eos redire compelleret. In quo bello
815 CCCLX quinque Sarracenorum milia interfecit. Iste est
Karolus qui propter assiduitatem bellorum res
ecclesiasticas laicis tradidit. Pugnauit
etiam contra Saxones et Baioarios, quos cum magna
difficultate superauit. Cum Heudone quoque Aquitanorum
820 duce sepe dimicauit, et Rainfredum comitem
regalis palatii a palatio expulit, sed unam ei tantum
ciuitatem, hoc est Andegauensem concessit. Porro regi
Francorum Dagoberto successit filius eius Theodericus.
His quoque diebus Luitprandus Langobardorum rex
825 construxit ecclesiam beati apostoli Petri foras muros
Tycinensis urbis. In Romana uero sede Gregorio
secundo successit Gregorius tercius, et Gregorio tercio
Zacharias.

Quomodo beatus Petronax cenobium sancti patris
Benedicti apud Montem Cassinum reparauit.

Porro Gregorii tempore quidam Petronax, ciuis
830 Brexiane urbis, diuino amore compunctus Romam uenit, indeque
hortatu memorati pape Gregorii Montem Cassinum expeciit,
ibique cum aliquibus simplicibus uiris habitare cepit. Et
non multo post, suffragantibus sibi meritis eximii patris
Benedicti, euolutis iam ferme C et X annis quo locus ille
835 habitatione hominum carebat, multorum ibi monachorum ad se
concurrentium pater effectus, reparatis habitaculis
regulariter uiuere cepit. Huic etiam uenerabili uiro
Petronaci post memorati pape Gregorii obitum Deo
dilectus pontifex Zacharias succurrere studuit, prebens ei
840 libros et alia queque quę ad utilitatem monasterii
uidebantur pertinere.

Anastasius autem augustus classem in Alexandriam
 contra Sarracenos direxit. Cuius exercitus, ad alium uersus
 consilium, ab itinere medio Constantinopolitanam urbem
 845 regressus, Theodosium orthodoxum uirum inquirens, imperatorem
 elegit, et coactum regali solio sublimauit. Theodosius uero
 Anastasium apud urbem Niceam graui prelio superauit, eumque
 postmodum presbiterum fieri iussit.

THEODOSIUS igitur Anastasio defuncto
 850 imperauit anno uno. Quo finito aduersus eum
 insurrexit Leo quidam uir potentissimus, qui
 quidem eum (**fol. 70r**) ab imperiali uertice
 deposuit, sed indempnatum abire permisit.
 Ipse uero, postmodum clericus factus, residuum
 855 uitę transegit in pace. His adhuc temporibus
 Humar dux Arabbumhabebatur, et Germanus
 uir sanctissimus antistes Constantinopoleos.

LEO igitur, anno incarnationis Domini nostri
 Iesu Christi DCCVIII Romano potitus imperio,
 860 imperauit annis XX et III. Huius in diebus gens Sarracenorum
 Constantinopolim hostiliter circumdedit fere per triennium.
 Sed ciuibus multa precum instantia Deum deprecantibus,
 tandem fugam inefficaces arripuere. Postmodum uero dum per
 altum mare nauigarent, subitanea tempestate submersi perierunt.
 865 Porro Leo augustus anno imperii sui octauo omnes sanctas imagines
 destrui precepit. Maximo enim odio eas abominabatur, et omnes
 uirtutiferas sanctorum reliquias. Sed ei memoratus
 Germanus fortiter resistebat Constantinopoleos
 episcopus, nolens adquiescere detestabili cacadoxie
 870 ipsius, sed exhibebat secundum morem antiquorum patrum
 non solum sanctis imaginibus, uerum etiam uirtutiferis
 sanctorum reliquiis pium uenerationis affectum.

Quomodo sancte imagines et sanctorum uirtutifere sint
 colende reliquię.

Illud tamen catholica fides non admittit, ut propter
 similitudinem amabilium uultuum quelibet adoretur
 875 effigies. Solum enim Deum adorare, et illi soli seruire
 precipimur, ne si aliquid aliud adorauerimus, idolatrę
 potius quam Dei cultores inueniamur. Vnde cum sanctis
 imaginibus ceruices inflectimus, uel dominice passionis
 signa in eis uenerando recolimus, aut pro assumpta pro
 880 nobis mortalitate ipsi Deo gratias exhibemus, nullam ipsis
 imaginibus inesse credentes diuinitatem. Et quando
 sanctorum sollempnia cęlebramus, et eis sanctas
 dicamus basilicas, hoc agimus, ut eorum mereamur imitatione
 proficere et orationibus adiuuari. Et quamuis nobis eorum
 885 meritis multa beneficia conferantur, eis tamen sacrificare
 uel eos pro Deo colere incongruum, indebitum et illicitum

LIBER VI

esse confitemur. Et hæc de his breuiter sint prolata.

179

Porro Leo augustus multos qui sacras imagines
uenerabantur diuersis penis et uerberibus amarissimis
890 macerabat, et beato Germano multas ingerebat iniurias, eo
quod nollet ei adquiescere. Quibus tandem sanctus
patriarcha fatigatus abrenuntiauit sedi suæ. Deinde
secessit procul ab urbe in parentali domo, ubi etiam
quieuit in Christo. Imperator uero prouexit pro eo
895 quendam eiusdem urbis clericum Anastasium, heretice
prauitatis hominem.

De translatione sancti Augustini apud urbem Papiam.

Hac preterea tempestate rex Italie Luitprandus,
audiens quod Sarraceni depopulata Sardinia loca illa
fedassent, ubi ossa beati Augustini Ypponiensis episcopi
900 requiescebant, quæ propter uastationem barbarorum olim eo
translata et honorifice fuerant tumulata, misit et dato
pretio (**fol. 70v**) accepit et transtulit ea Ticynis, ibique in
monasterio quod Cella Aurea uocitatur recondidit.

Et item hoc ferme tempore Karolus Tudites, qui domus
905 regie principes Heudonem et Rainfredum ab aula propulsauit et
in ea per annos XX^{ti} et VIII totius regni administrator et
gubernator extitit, defunctus est et apud sanctum
Dionisium non longe a Parisiaca urbe sepultus, anno ab
incarnatione Domini DCC et XL primo, principatum regie
910 domus obtinentibus filiis eius Karlomanno pariter et
Pipino. Quorum Karlomannus relictæ regni amministratione
Romam abiit, ibique secularem militiam reliquit, ac
dum in monte Serapti sancti Siluestri monasterio
constructo, ibidem in habitu monachico per annos aliquot
915 habitauit. Sed cum ex Francia multi nobilium ob uota
soluenda Romam sollempniter commearent, et eum uelut
dominum quondam suum preterire nollent, otium quo maxime
delectabatur crebra salutatione interrompebant, ideoque
locum mutare decreuit. Nam inde in Sannium prouintiam
920 proficiscens, apud castrum Cassinum quod reliquum erat
temporalis uitæ conuersando compleuit.

Quomodo Meroueorum progenies regimen regni
Francorum perdidit et Pipinus filius Karoli Tuditis rex
est Francie constitutus.

Prefato denique Dagoberto uita decedente, regnauit
pro eo Theodericus filius eius. Et hoc defuncto regnauit
Childericus, quem et Hildricum appellant. De quo cum esset
925 uir inutilis ac remissus, et nichil preter regis nomen et
precarium uictum quem ei aulæ prefectus regiæ ministrabat de
tota regni potentia possideret, Pipinus maior regiæ domus
per legatos suos studuit interrogare Zachariam Romanum
antistitem dicens, an ille deberet esse rex Franciæ, qui

- 930 otio deditus solo nomine regio erat contentus. Cui pontifex
remandauit illum debere appellari regem, qui bene rem
regeret publicam. Qua responsione Franci animati, Hildrico
in monasterio detruso et monachili tunica palliato, Pipinum
sibi regem constituerunt. Qui ubi rex est creatus omnes
935 sibi rebellantes magna potestate subegit, et Griphonem
fratrem suum regem fecit Austrasiorum, et Thasylonem
suum ex sorore nepotem ducem instituit Baioariorum.
Gripho tamen propter suę mentis nimiam insolentiam
ei bellum indixit.
- 940 Interea uero Constantinopolim factus est terremotus
magnus et corruerunt ecclesię multę et extinctus est populus
multus. Eodem etiam anno mortuus est Leo imperator animę
simul et corporis morte, et fit imperii et impietatis
eius pariter successor Constantinus filius eius, cum
945 esset annus a conditione mundi iuxta Romanos
sextus millesimus et ducentessimus quadragessimus
octauus sed secundum computationem Egiptiorum et
Alexandrinorum sextus millesimus et ducentessimus tricesimus
secundus.

De pestilentia que fuit in urbe Constantinopolitana sub
Constantino imperatorum nequissimo.

De persecutione quę facta est sub Constantino
imperatore crudelissimo.

- 950 **CONSTANTINVS** igitur persecutor legum a patribus
traditarum, imperium sumens anno incarnationis dominice
septingentesimo tricesimo IIII, (**fol. 71r**) imperauit annis
XXX et IIII, mensibus duobus et diebus XX et VI.
Hic omni uitę suę tempore magicis, malefitiis, et
955 cruentis sacrificiis, et luxuriis semper operam dedit,
et multi clerici aut monachi et religiosi laici sub ipso
pro recta periclitati sunt fide. Habebat ętiam sibi
consentientem in omnibus propter amorem principatus
terreni memoratum Anastasium, Constantinopoleos falsi
960 nominis patriarcham. Vnde diuinitus indignatio uenit in ciues
eiusdem urbis, ammonens impium imperatorem ut se cohiberet
ab insania qua flagrabat. Sed ille ut pharao quondam
inemendatus permansit. Venit quippe pestilens mors,
incipiens a Sicilia et a Calabria, in regiam urbem, et
965 ita eam deuastauit, ut ętiam in ipsa plures domus integre
clauderentur, eo quod non esset qui eas inhabitaret.
Ferebantur etiam in plaustis ad sepeliendum cadauera
mortuorum.
- Preterea moti sunt in exterioribus orientis partibus
970 Persidis Turci Maurophili, qui et Chorosanite dicuntur,
contra Maruthan Arabum principem et omnem cognationem eius,
quę principata fuerat Persis ab ipso Muameth pseudopropheta
usque ad hunc Maruthan. Abubalas igitur, Turcorum Maurophilorum

- princeps, comprehendit Maruthan, et occidit, et sedit in
 975 Perside transtulitque sub se principatum Persarum. Vnde hii
 qui prius principati fuerant in Damasco transmeauerunt in
 Affricam, et repleuerunt Hispaniam usque in presens
 tempus. Sed et Anastasius, passione nimia
 fatigatus qua stercus uentris euomeret, anno imperii
 980 Constantini tercio decimo ut merebatur miserabiliter
 mortuus est, et successit ei quidam hereticus monachus,
 nomine Constantinus. Per idem etiam tempus stellę de
 celo cadentes apparuere, ita ut omnes hoc uidentes
 consummationem seculi instare putarent. Et eodem tempore
 985 mortuus est Abubalas, princeps Maurophilorum Turcorum, et
 successit ei Abdelas, qui multa mala ostendit sub imperio
 suo positis orthodoxis, sanctas sanctorum reliquias
 ubicumque inuenire poterat effodiens, et sicut rem
 inutilem spargens. Ecclesias denique sanctas depopulans,
 990 armamentum et commune sterquilinum esse precepit.
- Interea uero Constantinus, Constantinopoleos falsi
 nominis patriarcha, accusatus apud imperatorem impiissimum
 Constantinum accepit successorem Nicetam pessimum
 eunuchum, ex Sclauis ortum. Constantinus autem degradatus
 995 proiectus est ab ecclesia, Niceta et imperatore
 precipientibus gradiens retrorsum, et cum ludi agerentur
 in circo raserunt barbam ipsius et pilos capitis ac
 superciliorum, et indutum breui laneo et sine manicis
 uestimento super asinum sagma ferentem oblicum fecerunt
 1000 sedere, et ipsius asini (**fol. 71v**) caudam tenere. Trahebat
 etiam asinum Constantinus nepos eius, naso reciso. Postea
 uero sententia data decollatus est et caput eius in muro
 per aures tribus diebus pependit, corpusque eius pede
 resti ligato diu tractum est per plateam, ad
 1005 ostentationem plebis. Et eodem anno Niceta falsi nominis
 patriarcha ychonias ex musio factas quę in patriarchio suo
 erant erasit, et imagines deposuit. Sed et eodem anno
 imperator Constantinus Hyrenem speciosissimam puellam
 ab Athenis euocauit, et Leoni filio suo copulauit. Per
 1010 idem quoque tempus Thracensium pretor, sicubi
 lipsanum in tota sibi subdita prouintia sanctarum
 comperit reliquiarum, igni combussit. Venundauit etiam
 omnes sanctos libros et omnia sacra uasa, et horum
 pretia imperatori transmisit. Multos denique monachorum
 1015 interfecit, et quorundam orthodoxorum oculos eruit, et
 quorundam barbas cęra et oleo perungens ad ostentationem
 succendit, quosdam autem exilio relegauit. Quod cum
 imperator didicisset, scripsit ei taliter gratias agens:
 “Inueni te uirum secundum cor meum, qui facis
 1020 omnes uoluntates meas.”

Quomodo Cassinienses monachi corpus sancti
 repecierunt Benedicti, Zacharie Romani pontificis et
 Karlomanni monachi autoritate subfulti.

- Interea uero monachi cenobii Cassiniensis, auctore
 Karlomanno cuius supra meminimus, Romam uenerunt rogantes
 Zachariam Romanum pontificem ut litteras Pipino regi
 Francorum dirigeret, quatinus beatissimi corpus Benedicti,
 1025 quod Floriacenses monachi furtim sibi uindicauerant, auito
 restituat loco. Quibus Romanus pontifex annuens, per eundem
 Karlomannum episcopis Frantię studuit scribere dicens:
 “Zacharias episcopus, seruus seruorum Dei, sanctę sedi
 principis apostolorum beati Petri presidens, omnibus
 1030 episcopis ac presbiteris ecclesię Francorum salutem dicit.
 Egregius apostolus ait: *Diligentibus Deum omnia
 cooperantur in bonum*. Et iterum idem ipse: *Dum tempus
 habemus, operemur bonum ad omnes*. Et item Scriptura:
Quam speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium
 1035 *bona*. Innotuerunt nobis religiosus abbas et presbiter
 Cassini monasterii beati Benedicti et Karlomannus, Deo
 amabilis monachus, germanus filii nostri Pipini
 excellentissimi regis Francorum, per hos presentes
 religiosos Dei seruos monachos, concordie et pacis sermones
 1040 inter eum ac Griphonem fratrem eius expedire nos mittere,
 et ut nos hec ipsa admonendo dirigamus excellentię iam
 dicti Pipini filii nostri ut ad pacis concordiam redeant,
 uobis propter Deum pacificis mediatoribus, uerum etiam
 pro corpore beati Benedicti, quod furtiue ablatum est a suo
 1045 sepulchro, ut ei restituatur. In hoc opere pietatis et
 misericordię libenter aurem accommodare hortamur
 (M.fol. 127va,27) dilectionem ac sanctitatem uestram, ut
 primum omnium frater ad fratrem pacis iure in unum
 redeat, et confundatur iniquitas e medio eorum, caritas
 1050 uero uobis predicantibus et ministrantibus exuberet
 inter eos. Deinde et prefati beati Benedicti corpus iuxta
 petitionem seruorum Dei sublimitas dilecti filii nostri
 (M.fol. 127vb) Pipini, uestra cooperante sanctitate, indubitanter ad
 proprium remittat locum, ut et iam dicti
 1055 serui Dei de suo gaudeant sibi restituto patre, uosque
 perhennem habeatis mercedem et laudem pro eo, quod
 iuste operati fueritis, ut ad suum sanctissimi uiri
 corpus referatur tumultum, ex quo clam ablatum est. Nec
 enim habet sanctitas uestra quod in hoc bono opere
 1060 restitutionis eius offensionis pertimescere debeat coram
 Deo, dum creditur quia ad optinendum hoc ipsius
 suffragantibus orationibus et uoluntate prefati religiosi
 Dei serui sunt permoti. Valete.”
- Quam epistolam Karlomannus episcopis Gallię coram
 1065 fratre suo rege Pipino in magno conuentu populi presentauit.
 Tunc pius princeps, hęc audiens, Remigium Rothomagensem
 episcopum cum tribus episcopis Floriacum potestatiue direxit,
 ut maxima cura partem non modicam corporis sancti
 Benedicti Cassiniensibus monachis redderent, partemque

- 1070 loci solacio reseruarent, pertractans prudenti consilio ut
nec fratrem contristaret nec tamen regnum Francorum
tanto honore priuaret.
- Sed quoniam non est sapientia neque consilium contra
Deum, biduo ante statutum aduentum episcoporum (**M.fol. 128ra**) res
- 1075 Floriacensibus innotuit fratribus. Tunc fratres, triduanum
ieiunium celebrantes, his uerbis beatissimum Benedictum
orabant ante eius sanctum sepulchrum: “O unica spes nostra
post Deum, ne derelinquas nos orphanos, qui huc non nostris
meritis, sed pro multarum animarum uenisti salute. Scimus
- 1080 certe et omnino fatemur nos indignos esse
tua presentia, quia inutiles operarii sumus, et non
ambulauimus in mandatis tuis iuxta professionem nostram,
sed emendare neglegentias nostras parati sumus, et
flagellis nos tuę paternitatis ultro substernimus,
- 1085 tantum ne dimittas clientulos tuos, qui huc propter tuam
presentiam congregati sumus. Suscipe, quesumus, lacrimas
nostras et commane nobiscum in loco isto, quem dudum
tibi dignanter elegisti. Si autem mole peccatorum
nostrorum exacerbatus nobiscum remanere nolueris, notum
- 1090 tibi sit, quia quocumque ire decreueris, nos deuotissimos
conuiatores habebis. Non nos terrebunt pericula
fluminum, aut iuga montium, uel uiolentia tempestatum,
nec nos poterit impedire aliqua creatura a paternitate tua.”
Crederes super pauimentum ui maxima pluere pre nimia
- 1095 lacrimarum inunda(**M.fol. 128rb**)tione. Et cum iam in his
singultibus et lacrimis totum expendissent triduum, ecce memorati
episcopi adsunt, et mandata regis implere conantur.
Moxque reserari sibi fores ecclesię iubent. Medo
tunc illud sanctum regebat cenobium. Qui cum precepta
- 1100 regalia grauiter suscepisset, non se posse reddere
respondit depositum, quod se suscepisse gaudebat ad
seruandum, non ad reddendum, “Ceterum si sanctus”,
inquiens, “Benedictus ad pristinum uult reportari
mausoleum, nos illum retinere non possumus. Sin uero hic
- 1105 remanere disposuit, quo propter salutem
plurimarum animarum transferri sua membra permisit,
certissimum habetote, impotes uoti uestri uosmet ipsos ad
propria redituros.” His dictis, fratribus totius
congregationis ad se euocatis intra uicinam beati Petri
- 1110 ecclesiam se cum eis reclusit, ubi solotenus prostratus
et lacrimis ora perfusus orationi uacabat.
- Episcopi uero, templum sanctę Dei genitricis ingressi,
antequam ad sancti Benedicti propinquassent tumultum in
dissolutionem et formidinem sunt conuersi, et tanta
- 1115 cecitate percussi, ut nec inuicem se recognoscere quirent.
Cum autem se diuina ultione excecatos esse sensissent,
ceperunt (**M.fol. 128va**) errabundi palpando per ecclesiam pergere,
quoad restes campanarum impegissent. Quas ui magna ceperunt
trahere, non enim aliter poterant his qui foris

- 1120 remanserant infortunium suum notificare. Quo exciti sono
fratres de iam dicta apostoli Petri processerunt
ecclesia, existimantes triste spectaculum se uisuros, sed
quendam causa tardandi esset in ecclesia nesciebant.
Explorandi ergo gratia quidam de eis intrauerunt. Et mox
1125 apertis oculis eos per ecclesiam errare deprehendentes,
egressi sunt dicentes quia: “Pius pater noster Benedictus
exaudiuit nos et suscepit lacrimas nostras. Venite et
uidete magnalia Dei.” Et tunc pariter ecclesiam
introeuntes, inuenerunt eos “Ve” clamantes, nichilque
1130 uidentes. Quibus cum dicerent: “Quid facitis, o
boni barones?”, illi respondere dicentes: “Ve nobis, quia
sancti patris Benedicti requiem temerare uenimus, et
ideo cecitatem incurrimus. Vos autem, serui Dei, mitius
agite nobiscum, et nolite nobis secundum
1135 presumptionem nostram reddere talionem, sed orate
pro nobis omnipotentem Deum, ut aperiat oculos
nostros, nosque uobis promittimus numquam deinceps
talia presumpturos.” Ad hæc uerba fratres solotenus fusi
ora(**M.fol. 128vb**)bant attentius ut diuina pietas eis lumen reddere
1140 dignaretur. Et cum orarent, aperti sunt oculi eorum.
Demum uero prefati uiri ad regem reuersi narrauerunt
quæ fuerant passi, et adiecerunt quod non debeat Gallia
tam sanctis ossibus uiduari.
- Sed dum rex morosius pape legatos retineret, idem
1145 papa Zacharias defunctus est. Cui successit Stephanus
in pontificali sede. Qui et ipse per se ad eundem regem in
Franciam uenit. Nam rex Italie, Aistulfus nomine, ecclesiam
Romanam suis possessionibus spoliabat. Sed dum idem
uenerabilis papa apud regem aliquandiu moraretur, egritudinem
1150 incurrit. Qua detentus molestia apud sancti Dyonisii cenobium
non longe a Parisiaca urbe lecto decubuit; sed ipsius
sancti Dyonisii meritis tandem conualuit, et in eadem
basilica altare in honore sanctorum apostolorum Petri
et Pauli, quorum etiam precibus conualuerat,
1155 consecrauit, anno ab incarnatione Domini DCCLIII^{to}. Qui
etiam postquam Romuleam remeauit ad urbem, ipsi
sancto Dyonisio intra modo dictam urbem
monasterium edificare cepit, quod morte preuentus
consummare non potuit. Successor tamen eius Paulus
1160 illud nobiliter (**M.fol. 129ra**) consummauit; et quosdam Dei seruos
natione Grecos illic adunauit, locumque ipsum “ad
sanctos martyres in scola Grecorum” appellari precepit.
- Porro rex Pipinus copiosum a Gallia mouit
exercitum, memorato Stephano Romano pontifici prebiturus
1165 auxilium. Et ingressus Italiam regem Aistulfum
obsedit, et XL obsides ab eo suscepit, ut beato apostolo
Petro et sancto pape Stephano omnia predia quæ
contra ius et fas eis eripuerat et sibi retinebat
restitueret, quodque nunquam amplius Romanam

- 1170 ecclesiam inquietare presumeret. Sed hoc totum
recedente Pipino Aistulfus irritum fecit. Sed non post
magnum temporis interuallum, dum quadam die uenatum
pergit, subito Dei percussus iudicio expirauit. Mortuo
uero Aistulfo, Desiderius ei successit.
- 1175 Eodem quoque tempore Pipinus rex Francorum
Constantini imperatoris magna dona recepit, et ab Italia
rediens contra VVaifarum Aquitanorum ducem cum filio suo
Karolo perrexit, et castella Aquitanie Canteram
et Burbonem expugnauit et cepit, et Clarmonem
1180 concremauit, ac Lemouicas usque peruenit, et dum inde
rediret Bituricas cepit. Rursusque non longo post
tempore Aquitaniam intrauit, et eam perambu(M.fol.129rb)lauit
usque Cadurcum, et inde rediens in
Argentomaco castello et in Bituricensi ciuitate sibi
1185 presidium collocauit. Demum quoque tercia
expeditione Aquitaniam intrans usque VVarunnam
fluuium peruenit. Et cum inde reuerteretur, tandem
intra pagum Petragoricum predictum ducem VVaifarum
interfecit. Post hæc autem idem rex Pipinus
1190 bellicosissimus Saxoniam intrauit, et illam
expugnauit, Baioariam quoque totam sibi uindicauit.
- Interea uero Constantinus nefandissimus imperator,
contra Bulgares pergens, horribilem infirmitatem
incurrit qua et defunctus est, non minus quam
1195 Diocletianus martyrum sanguine plenus. Cui successit
Leocazarus filius eius. In Romana uero cathedra
Stephano pape subrogatus est Paulus. Et post Paulum
sedit alter Stephanus, cui successit Adrianus.
Floruit etiam per idem tempus sanctus Bonefacius,
1200 Maguntiacensis episcopus, qui in Frisia uerbum Dei
predicans palmam martyrii meruit adipisci.

- LEOCAZARVS** igitur imperauit annis quinque.
Cuius ultimo imperii anno, mortuo
Niceta Constantinopoleos patriarcha,
1205 Paulus genere Cyprius uerbo et actu chruscans
consecratus est (M.fol. 129va) in eadem sede.
- His etiam diebus Pipinus, qui auctoritate Romani
pontificis Zacharie ex prefecto palatii Francorum rex fuerat
institutus, obiit in Parisiaca urbe, anno regni sui XV^{mo},
1210 incarnationis uero Christi DCC et LXVIII^{no}, superstibus
liberis suis Karolo et Karlomanno, ad quos
pertinebat regni successio. Quorum Karolus in Nouiomensi urbe
regiam suscepit coronam, et frater eius Karlomannus
Suessionis. Sed Karlomannus transacto biennio quo
1215 sublimatus est in regno uita decessit, et uxor eius et
filii ad Desiderium regem Langobardorum nulla ui
compulsi fugerunt, eius patrociniū expetentes, sicque
tocius regni Francorum consensu uirorum Karolus regni

monarchiam solus optinuit.

- 1220 Proinde Karolus, primo regni sui anno Aquitaniam ingressus, ducem Hunoldum, qui post VVaifarīi mortem ipsam sibi prouinciam retinere parabat, est aggressus. Quem etiam VVasconiam petere compulit. Sed Karolus Lupo VVasconum duci mandauit ut perfugam reddat, et nisi hoc mature faciat bello
- 1225 se eum expetiturum. Lupus uero, saniori usus consilio, non solum Hunoldum reddidit, uerum etiam se ipsum cum prouincia cui preerat (**M.fol. 129vb**) eius potestati permisit. Porro dum ad Karolum sicut dictum est Francorum ex integro peruenisset regnum, legatus Romanę ꝛcclesię nomine
- 1230 Petrus ab Adriano pontifice missus ad eundem gloriosum regem Karolum uenit, postulans ab eo auxilium contra Langobardorum regem Desiderium, qui more patris sui Aistulfi Romanam inquietabat ꝛcclesiam. Cui Karolus obaudiens bellum contra Desiderium magna uirium copia
- 1235 preparauit, et per montem Cenysium Italiam introiuit, et cum forti robore Papiam Italię ciuitatem circundedit, et ibi Desiderium regem cepit, et in exilium misit. Preterea filium Desiderii Adalgisum a regno patrio effugauit, et subactę Italię
- 1240 filium suum Pipinum regem constituit. Quo in Italia composito negotio, Saxonicum bellum arripuit. Saxones autem ita eius sunt uirtute perdomiti et emolliti, ut decem milia hominum ex eis cum uxoribus et paruulis sublatos transtulerit, et per Galliam et Germaniam
- 1245 multimoda diuisione distribuerit. Talique tandem conditione bellum constat esse finitum, ut abiecto demonum cultu christianę fidei sacramenta susciperent, et Francis uniti unus (**M.fol. 130ra**) populus efficeretur. Interim tamen dum hoc adhuc bellum traheretur, dispositis per loca congrua
- 1250 presidii Hispaniam est ingressus; saltuque Pyrenei superato et omnibus quę adierat oppidis atque castellis in deditionem susceptis, reuersus est. Sed dum inde rediret, in ipso Pyrenei iugo VVasconum perfidiam est expertus. Nam cum agmine longo ut loci et
- 1255 angustiarum situs permittebat porrectus iret exercitus, VVascones, in sinu montis insidiis collocatis, extremam partem agminis inuaserunt, et in subiectam uallem deiecerunt. Consertoque cum eis prelio, omnes quos inuenerunt interfecerunt. In quo prelio Eggibardus regie mense prepositus, et Anselmus comes palatii, et Rollandus prefectus limitis Brittannici cum aliis quampluribus sunt interfecti. Ex quibus Rollandus Blauia castello deportatus est ac sepultus.
- 1265 His quoque diebus magnus rex Francorum Karolus ab Hispania reuersus repperit coniugem suam Hildegardam, in uilla regia quę uocatur Cassinogilus et est inter Droth et VVarunnam, geminam edidisse prolem. Quorum unus antequam nasceretur interiit. Alter uero

- baptizatus, nominatus est Ludouicus. Post hæc autem
 1270 domnus rex (**M.fol. 130rb**) Karolus subiugatis Narbonensibus in
 Franciam est regressus, et non post multum tempus ad
 Capuam, Campanie urbem, per Italiam perrexit, et
 inde rediens bellum Beneuentanis indixit. Verum dux
 1275 prouincię Aragisus nomine regis ferocitatem ferre non
 preualens, filios suos Romaldum et Grimaldum obsides ei
 pro conseruanda fidelitate transmisit. Et iterum post
 hæc Karolus Magnus ad Galliam est reuersus. Baioaricum
 denique bellum est exortum, et celeriter consummatum.
 Sed et Sclauis bellum est illatum. Dani uero et
 1280 Sueues Sclauis erant federati. Sed hos omnes una tantum
 expeditione rex sepedictus ita edomuit aut contudit, ut
 ulterius illi mallent subesse quam rebellare. Hunos
 quoque et Auares idem rex potentissimus aggressus est.
 Quod bellum intra octauum quo ceptum est annum
 1285 feliciter est consummatum. Totam pretereā Frisiam
 atque Brittanniam suo dominatui subiugauit.
 Leoni uero imperatori successit Constantinus uir
 christianissimus filius eius.

- CONSTANTINVS** igitur Leonis filius, cum matre sua
 1290 Hyrene Romanum sortitus imperium anno incarnationis
 Iesu Christi Domini nostri DCCLXXVI, (**M.fol. 130va**)
 imperauit annis decem. Hic facta pace cum Arabibus per
 Stauracium patricium de Sclauis triumphauit. Anno
 pretereā imperii Constantini et Hyrene III^{to} Madi
 1295 qui et Muameth dicebatur, dux Arabbum, mortuus est et
 successit ei Moyses filius eius, et Moysi successit Aaron
 frater eius, qui eis prefuit annis XXIII^{bus}.
 Sed et eodem tempore Paulus episcopus
 Constantinopoleos infirmatus reliquit thronum suum, et
 1300 monachicum suscepit habitum, consecratusque est in
 eadem sede Tharasius, uir fide catholicus. Hic libellum
 fidei suę Romam destinauit, et receptus est ab
 Adriano papa; et hic cęlebrauit sanctam uniuersalem
 septimam synodum CCCL patrum, in qua anathematizauit
 1305 patriarchas Anastasium, Constantinum atque Nicetam,
 et omnes consentaneos eorum. Hac pretereā tempestate
 direxit Hyrene sacellarium suum ad Karolum regem
 Francorum, quo filiam suam nuptum traderet imperatori
 Constantino filio suo, sed hoc postmodum irritum fecit.

De sancta septima synodo a Tharasio celebrata
 Constantinopoleos episcopo.

- 1310 Nam anno imperii Constantini et Hyrene decimo
 excitauit diabolus liuorem discordię inter ipsam
 Hyrenem et filium eius imperatorem, et sepsit eum
 custodia imperauitque sola (**M.fol. 130vb**) annis quinque. Quibus
 expletis Armeniorum auxilio fretus rursus recepit

- 1315 imperium. Quod ubi resumpsit, mox Stauratium patricium
et Hetium prothospatarium, matris suę amicos, omnesque
simul spadones eius domesticos in exilium
trusit. Ipsam quoque locauit cum affluentia copiosa in
palatio Eleutherii quod ipsa ędificauerat, et in quo
1320 pecunias multas absconderat. Postmodum uero mouit
exercitum aduersus Bulgares, sed uictus ab eis rediit in
urbem multis amissis. Qua de re quidam principum, contra
eum indignati, Nicephorum filium aui sui Constantini
parabant imperatorem facere. Quod ut comperit
1325 Constantinus, eundem statim Nicephorum et fratrem
eius Christoform linguis priuauit. Alexium quoque
patricium Armeniorum luminibus orbauit. Sed et uxorem
suam Mariam monacham fieri coegit, et Theodotem
cubiculariam suam coronauit augustam.
- 1330 Interea uero Hyrene muneribus et possessionibus sibi
cepit conciliare duces et principes regni, ita ut a suis
domesticis augustus comprehenderetur. Consiliarii
denique matris eius eum oculis priuauerunt tam
nequiter, ut statim (**M.fol. 131ra**) cruciatum mors sequeretur,
1335 sicque secundo imperauit Hyrene uno fere quinquennio.

Quomodo Karolus Magnus imperium Romanorum est
assecutus.

- Eodem etiam anno, Rome obeunte beatę memorię Adriano
papa, consecratur in eadem sede Leo, uir per omnia
reuerendus. Et ipso iterum anno prefati Adriani papę cognati,
Rome commouentes populum contra Leonem papam,
1340 tenuerunt eum et excecauerunt; non tamen lumen eius
penitus extinguere potuerunt. At ille confugit ad Karolum
regem Francorum, qui ultus est illum et restituit in
sede sua. Leo uero coronauit illum
imperatorem in templo sancti Petri, circundans
1345 imperatoria ueste. Tunc sibi adclamatum est ab uniuerso
populo Romanorum: “Karolo augusto a Deo coronato magno
et pacifico imperatori Romano, uita et uictoria.”
- Bellis igitur supradictis feliciter consummatis
Karolus Magnus rex Francorum regnum quod post patrem
1350 suum Pipinum forte quidem iam magnumque suscepit
ita nobiliter ampliauit atque dilatauit, ut duplum ei
adiecerit. Nam cum prius non amplius quam illa pars
Gallię, quae intra Rhenum et Ligerim Oceanumque ac
mare Balearicum iacet, et pars Germanię, quę inter
1355 Saxoniam et Danubium Rhenumque (**M.fol. 131rb**) ac Salam
fluuium, qui Toringos et Sorabos diuidit, posita a Francis qui
orientales dicuntur incolitur, et preter hęc Alamanni
atque Baioarii ad regni Francorum potestatem
pertinerent, ipse per bella memorata primo Aquitaniam
1360 et VVasconiam, totumque Pyrenei montis iugum usque ad
Hiberum amnem, qui apud Nacarros oritur et

- fertilissimos Hispanie agros secans sub Tortosę ciuitatis
 mēnia Balearico Mari miscetur, et Italiam totam, quae ab
 Augusta Pretoria usque in Calabriam inferiorem, in qua
 1365 Grecorum ac Beneuentanorum constat esse confinia porrigitur,
 totam preterea Saxoniam, quę quidem Germanię pars non
 modica est, et utramque Pannoniam, et in altera
 Danubii ripa appositam Datiam, omnesque preterea
 barbaras nationes quae inter Rhenum ac Viseram fluuios,
 1370 Oceanumque atque Danubium posite sunt,
 lingua quidem pene similes, sed habitu uel moribus ualde
 dissimiles, ita perdomuit, ut eas sibi tributarias faceret.
- Auxit etiam gloriam regni sui quibusdam regibus ac
 gentibus per amicitiam sibi conciliatis. Adeo namque
 1375 Andefonsum, Gallicie atque Asturice regem, sibi in
 societatem deuinxit, ut is, cum ad eum uel litteras uel
 legatos mitteret, (**M.fol. 131va**) non aliter se apud illum quam
 proprium suum appellari iuberet. Scotorum quoque reges
 sic habuit ad suam uoluntatem per munificentiam
 1380 inclinatos, ut eum nunquam aliter nisi dominum, seque
 ei subditos et seruos eius pronunciarent. Extant
 epistole ad eum missę quibus huiusmodi affectus
 eorum erga illum indicatur. Cum Aaron quoque rege
 Persarum, qui excepta India totum pene tenebat
 1385 Orientem, talem habuit in amicitia concordiam, ut hic
 gratiam eius omnium qui in toto orbe terrarum erant
 regum ac principum amicitię preponeret, solumque illum
 honore ac munificentia sibi colendum iudicaret. Ac proinde
 cum legati eius, quos cum donariis ad sacratissimum
 1390 Domini ac Saluatoris nostri sepulchrum locumque
 resurrectionis miserat, ad eum uenissent et ei domini sui
 uoluntatem indicassent, non solum quę petebantur fieri
 permisit, sed etiam sacrum sanctę Marię Latinę
 locum ut illius potestati ascriberetur concessit; et
 1395 reuertentibus legatis suos adiungens inter
 uestes et aromata et cęteras orientalium terrarum opes
 ingentia illi dona direxit, cum ei ante paucos annos eum
 quem tunc solum habebat roganti misisset elephantem.
 Porro inter munera quę legati imperatoris a Perside
 1400 detulerunt, orologium ei (**M.fol. 131vb**) ex auricalco arte
 mechanica compositum attulerunt, in quo XII^{cim} horarum cursus ad
 clepsidram uertebatur cum totidem ereis pillulis quę ad
 completionem horarum decidebant, et casu suo subiectum
 sibi cimbalum tinnire faciebant, additis in eodem orologio
 1405 eiusdem numeri equitibus, qui per XII^{cim} fenestras horis
 completis exiebant et impulsu egressionis suę totidem
 fenestras aperiebant.
- Circa hoc preterea tempus delata sunt ossa beati
 martyris Cypriani a Kartagine cum reliquiis beatorum
 1410 Scillitanorum martyrum, Sperati sociorumque eius, et posita
 sunt in ecclesia beati Iohannis Baptistę in ciuitate

Lugdunensi. Sarraceni etiam, Sardinia pulsi, primo cum Sardis
 prelium commiserunt et amissis tribus milibus suorum in
 Corsicam directo cursu peruenerunt, ibique cum classe
 1415 cui Bulgarius comes preerat decertantes, uicti, fugati,
 atque perempti sunt, amissis quattuordecim nauibus
 suis. Interea etiam sepe nominati imperatoris Karoli
 filius Ludouicus Hispanias est ingressus et Barcioniam,
 quę contra patrem rebellauerat, iterum sibi subiugauit.

Quomodo Nycephorus patricius Hyrenem imperatricem
 deposuit et eius imperium sibi surripuit.

1420 Porro Karolus Magnus cum esset
 rex Francorum, imperatoris Romani Rome suscepit insignia,
 (M.fol. 132ra) VIII Kalendas Ianuarii, anno IIII quo mater
 Constantini imperatoris Hyrene filio suo defuncto sola recepit
 imperium. Et dum imperaret Rome Karolus
 1425 christianissimus augustus, Nycephorus patricius apud
 Bizantium aduersus Hyrenem rebellauit augustam, et
 concludens eam in palacium Eleutherii processit ad
 magnam ecclesiam et coronatus est ibi a Tharasio
 Constantinopoleos episcopo, fauentibus ei Leone patricio et
 1430 Sinopeos sacellario, et Triphilo eque patricio, qui
 plurimis ditati ab imperatrice fuerant donis. Porro uulgus
 quę gerebantur moleste ferebat, maledicens coronato et
 coronanti, cunctisque fauentibus eis. Sequenti uero die
 ascendit Nycephorus ad imperatricem custodie
 1435 mancipatam, simulans ut ei moris erat falsam benignitatem,
 cepitque se ante eam excusare quod inuitus ad
 principatum accesserit, nec hunc unquam desiderauerit.
 Maledicebat etiam his qui se prouexerant, et fiduciam
 dolose monebat habere eam, cum iuramentis
 1440 spondens illi illud obsequium, quod consequi dominam a
 seruo deceret. Ad extremum tamen commonuit ut nichil ei
 occultaret imperialium thesaurorum, et damnabat
 auari(M.fol. 132rb)cie uicium quasi pestiferum uirus. Sed ad hęc
 Hyrene forti et sapienti freta prudentia
 1445 respondit: "Qui heri seruus periurus fuisti, hodie sollers
 et seditiosus tyrannus es. Me autem Deus cum essem
 orphana gratis pridem exaltauit et prouexit sua
 munificentia, ut sederem super solium imperii huius.
 Nunc autem meę depositionis infortunium michimet applico,
 1450 et peccatis meis ascribo, quoniam non eram imperio
 digna. Verum in cunctis quę in me operatus est Deus
 sit nomen eius benedictum. Tuam autem prouectionem
 minime fieri credidi. Scis denique mihi sepe delatum
 fuisse, quod me circumuenire parabas, quod uerum fuisse
 1455 rerum finis ostendit. Quam rem si moleste tulissem,
 facile mihi erat olim, ut interficerem te. Sed modo
 tuis iuramentis fidem accommodans, modo uero tibi parcens
 uitam tibi reseruauit, spem semper habens in illo, per

- quem reges regnant et principes obtinent potestatem.
- 1460 Nunc autem, cum sis a Deo prouectus, te ut imperatorem
adoro, et peto ut meę parcas infirmitati. Deprecor etiam
ut concedas mihi a me constructam Eleutherii domum in
refectionem incomparabilis calamitatis meę.” Ad hęc ille:
“Si hoc uis tibi fieri, iura (**M.fol. 132va**) mihi per omnem diuinam
- 1465 uirtutem non absconsuram te mihi quicquam
imperialium thesaurorum.” Quę protinus ei iurauit
super preciosa crucis Christi ligna. Ille uero quod
desiderabat adeptus, statim eam exilio relegauit in
insulam Lesbon, ubi et defuncta est.
- 1470 **KAROLVS** igitur **MAGNVS**, ex rege
Francorum factus imperator Romanorum anno dominicę
incarnationis DCCmo LXXX^{mo} III°, imperauit circiter annis XL
et VII. Hic suscepta sicut superius dictum est
et ordinata re publica, inchoauit opera plurima ad imperii
- 1475 dignitatem et regni Francorum pertinentia commodum
diuersis in locis. Inter quę uidentur esse
precipua basilica sanctę Dei genitricis
Aquisgrani opere mirabili constructa, et pons apud
Magontiacum in Rheno quingentorum passuum
- 1480 longitudinis, nam tanta est ibi fluminis latitudo. Qui
tamen uno antequam decederet anno incendio conflagrauit,
nec refici potuit propter festinatum illius decessum,
quanquam in ea meditatione esset ut pro ligneo lapideum
restitueret. Inchoauit et palatia operis egregii, unum
- 1485 haud longe a Magonciaca ciuitate iuxta uillam cui
uocabulum est Ingelebem, et alterum (**M.fol. 132vb**) Nouiomagi
super Vahalem fluuium, qui Bathauorum insulam in parte
meridiana preterfluit. Precipue tamen edes sacras
ubicumque in toto regno suo uetustate collapsas comperit,
- 1490 pontificibus et patribus ad quorum curam pertinebant
ut restaurarentur imperauit, adhibens curam per legatos
ut imperata perficerentur. Vnde multa sub eius imperio
sunt reparata, immo a fundamentis ędificata monasteria,
sed precipue hęc: Monasterium sancti
- 1495 Philiberti, monasterium sancti Florentii,
monasterium Caroffi, monasterium Concas, monasterium
sancti Maxentii, monasterium Menate, monasterium
Magniloci, monasterium Musiacum, monasterium sancti
Sauini, monasterium Nouiliacum, monasterium sancti
- 1500 Theofridi, monasterium sancti Pascentii, monasterium
Dorosa, monasterium Sollemniacum, monasterium
puellare sanctę Marię, monasterium puellare sanctę
Radegundis, monasterium Deuera, monasterium Deutera
in pago Tolosano, monasterium Valida in Saeptimania,
- 1505 monasterium sancti Aniani, monasterium Galunę,
monasterium sancti Laurentii, monasterium sanctę
Marię quod dicitur “in Rubine”, monasterium Caunas,

et cetera plurima quibus ueluti quibusdam lichnis
 totum decoratur Aquitanię regnum. Quę omnia ipse
 1510 piissimus imperator Karolus Magnus auri et argenti
 ponderibus gemmarumque (**M.fol. 133ra**) preciosarum exornauit
 muneribus, amplissimis etiam honoribus ditauit, et
 insuper, quod est preciosius, sanctissimis reliquiarum
 patrociniis insigniuit. Porro hęc sunt nomina
 1515 metropoleorum que sub eius dictione manebant: Roma,
 Rauenna, Mediolanum, Foroiulium, Gradus, Colonia,
 Magontiacus, Iuuauum que et Saltzburg, Treueris, Senonis,
 Vesuntium, Lugdunum, Rotomagus, Remis, Arelas,
 Vienna, Darantasia, Ebredunum, Bituris, Turonis,
 1520 Burdegala. Has omnes idem potentissimus imperator
 honorabiliter multis muneribus excolebat,
 sed precipue Romanam inter eas ecclesiam et
 fideliter defensabat, et suis opibus exornabat.

Mores egregii Karoli Magni imperatoris.

Nec patrio sermone erat contentus, sed etiam in
 1525 peregrinis linguis ediscendis operam impendit. Verum Grecam
 linguam melius poterat intelligere quam pronunciare. In
 discenda denique grammatica Petrum Pisanum habuit auditorem,
 et in ceteris disciplinis Albinum cognomento Alcuinum.
 Temptabat etiam scribere, tabulasque ferebat, ut cum
 1530 uacuum tempus esset manum literis effigiendis
 assuesceret. Sed parum profuit labor preposterus ac
 sero incoatus. Religionem denique christia(**M.fol. 133rb**)nam
 summa pietate semper excoluit, et ecclesiam mane et uespere
 necnon et nocturnis horis et sacrificii tempore
 1535 impigre frequentauit. Circa pauperes quoque liberalitate
 maxima peditus erat, ut qui non solum in suo regno illis
 subuenire, uerum etiam in transmarinis regionibus in
 Syriam, et Egyptum, et Affricam, et Ierosolimis,
 et Alexandria, atque Kartagini pecunias multas mittere
 1540 satagebat. Ob hoc etiam maxime transmarinorum regum
 amicitias expetebat, ut sub eis degentibus christianis
 refrigerium aliquod proueniret. Idem preterea
 serenissimus imperator corpore fuit amplo atque
 robusto, statura eminenti et apice capitis rotundo, naso
 1545 paululum mediocritatem excedente, oculis pulchris, canicie
 ueneranda, facie leta, uoce clara, ualitudine
 prospera. Denique conuiuabatur rarissime cęnaque
 cotidiana quaternis tantum ferculis prebebatur, preter
 assam carnem quam uenatores ueribus inferre solebant, qua
 1550 ille libentius quam ullo alio cibo uescebatur. Inter
 cenandum aut aliquod acroama, aut lectorem audiebat.
 Legebantur ei hystorię antiquorum et res geste;
 delectabatur et libris sancti Augustini, precipueque
 his qui “De Ciuitate Dei” pre(**M.fol. 133va**)titulati sunt. Vini
 1555 uero et omnis potus adeo parcus in bibendo erat, ut super cenam

- raro plus quam ter biberet. Estate post cibum meridianum pomorum aliquid sumens ac semel bibens, depositis uestibus et calciamentis uelut noctu solitus erat duabus aut tribus horis quiescere. Noctibus sic dormiebat, ut
 1560 somnum quater aut quinquies non solum expergiscendo, sed etiam surgendo interromperet.
- Habuit preterea tres filios, Karolum uidelicet, Pipinum et Ludouicum. Habuit et tres filias, Rothrudem, Bergam et Gislam. Habuit etiam alias duas filias de Fastrada
 1565 sua uxore. Fastrada uero defuncta Leothgardam Alamannam duxit uxorem, et ea mortua habuit iterum duas concubinas, Gresuindam Saxonici generis, de qua ei nata est filia nomine Adaltruth, et Reginam, quę genuit ei Drogonem et Hugonem. Pręterea mater eius Bertrada in magno apud
 1570 eum honore consenuit. Liberos quoque suos ita censuit instituendos, ut tam filii quam filię primo liberalibus studiis, quibus et ipse operam dabat erudirentur. Tum filios, cum primum etas patiebatur, more Francorum equitare, et armis ac uenationibus
 1575 exerceri fecit. Filias uero laneficio assuescere, coloque ac fuso, ne per otium torperent operam impende(M.fol. 133vb)re, atque ad omnem honestatem erudiri iussit. Ex his omnibus duos tantum filios ac filiam priusquam moreretur amisit, Karolum qui natu maior erat, et Pipinum quem regem
 1580 Italię fecerat, et Rotrudem quę filiarum eius primogenita a Constantino Grecorum imperatore desponsata erat. Quorum Pipinus unum filium Bernardum, filias autem quinque Adalaydem, Atulam, Gundradam, Berthaidem ac Theoderatam superstites
 1585 reliquit. In quibus rex pietatis suę precipuum documentum ostendit, cum filio defuncto nepotem patri succedere, et neptes inter filias suas educari fecisset. Imperator denique Nycephorus Constantinopolitanus ad eum misit, et firmissimum foedus cum eo disposuit,
 1590 totamque Venetiam illi uoluntate spontanea donauit.
- Verum tandem magnificus imperator Karolus, cum finem uitę sibi cerneret imminere, Ludouico filio suo, quem Aquitanię regem dudum ordinauerat, coronam imperialem dereliquit. Bernardum autem, filium Pipini filii sui,
 1595 Italię regem fecit. Decessit autem anno uitę suę LXX secundo, regni uero sui XLVII et incarnationis Christi DCCCXIII, indictione quarta, V Kalendas Februarias. Sepultus est autem in ecclesia sancte Dei genitricis Marię Aquisgrani, arcusque
 1600 supra tumulum eius (M.fol. 134ra) deauratus est extructus. Cęterum eius omnia gesta quę uulgo narrantur non sunt hic propter uitandum fastidium legentis pleniter explanata. Pręterea Romę post Leonem, cuius supra fecimus mentionem, sedit Stephanus quartus; Stephano quoque
 1605 successit Paschalis. Eodem quoque tempore floruit

sanctus Egidius confessor precipuus, natione Grecus,
 qui Dei nutu ueniens ad Gallias in prouincia cui
 Septimania nomen est heremiticam duxit uitam. Claruit
 etiam his temporibus Paulus, gentis suę id est
 1610 Langobardorum historię scriptor. Qui de monasterio Montis
 Cassini uenit in Galliam, attractus amore et opinione
 prefati principis Karoli precellentissimi imperatoris.

NICEPHORVS itaque, sicut superius iam diximus
 ex patricio imperator creatus, imperauit annis VIII. Hic
 1615 fuit uir crudelis et auarissimus. Per singulos enim
 ęcclesiarum et monasteriorum focos censum primus
 imperatorum exigı precepit. Sed et ab his quos
 repente fortuna ditauerat, quasi ab inuentoribus
 thesaurorum pecunias exigebat. Naturaliter etiam ei
 1620 muliebres inerant lacrimę, quas multis
 pse(M.fol. 134rb)udochristianis inesse procul dubio constat, quibus multos
 benignitatem simulans decipiebat. Ipse quoque imperii
 sui anno secundo coronauit Stauratium filium suum
 imperatorem, cum esset idem Stauratius inutilis et
 1625 ineptus ad tantam modis omnibus dignitatem, tam specie
 quam robore simul et sensu. Eodem etiam anno, cum
 aduersus Arabes pugnaturus exisset, superatus est
 multis amissis et ipse uiuus erat capiendus, nisi quidam
 principum eius ipsum a necessitate traxissent. Aaron
 1630 quoque dux Arabum, cum eo dimicans, illum exuperauit.
 Vnde ei Nicephorus persoluebat tricena milia nummismata, et
 tria specialiter in tributum capitis sui. Octauo denique
 imperii sui anno Nicephorus imperator perrexit cum
 Stauratio filio suo, preliaturus contra Crumnum ducem
 1635 Bulgarum, in quo prelio cum maxima cede suorum
 superatus est et occisus, et caput eius in ligno
 suspensum ad ostensionem plebis. Stauratius quoque
 filius eius ibidem uulneratus est in dexteram colli
 partem satis periculose. Rediens tamen ad urbem
 1640 imperauit post obitum patris sui mensibus duobus et
 diebus sex. Intra quos dies Micahel curopalates ad
 imperium est assumptus.

MICAHEL ergo, anno diuinę incarnationis (M.fol. 134va)
 DCCCIII^{to} super Stauratium inuadens imperium, imperauit annis
 1645 duobus. Ab hoc exegit reuerendus patriarcha Nicephorus
 scriptum proprię manus de recta fide, et ut mundas
 manus ab orthodoxorum semper sanguine conseruaret.
 Proinde Michael, cum esset magnanimus, donauit
 patriarchę post consecrationem suam auri libras L et
 1650 clero XXV. Recreauit quoque magnis donis senatum atque
 militiam, quam leserat ualde Nicephorus imperator auaricia
 sua. Coronauit denique Theophilauctum filium suum
 imperatorem, et obtulit sancto altari preciosissimum

- ornamentum in uasis aureis et lampadibus preciosis
 1655 et in uelis ex auro et purpura contextis, ac mirabiliter
 sanctis imaginibus uariatis. Donauit etiam secundo
 patriarche auri libras XXV et uenerabili clero libras C.
 Per idem quoque tempus apparuit cometes in figura
 duarum lunarum, et eodem anno Muameth et Adelas,
 1660 filii Aaron, intestinum bellum excitauerunt inter se in
 interiori Perside, sed superatus Muameth cessit fratri
 inuitus, et obtinuit Bagdach opulentissimam urbem.
 Contigit etiam hoc eodem tempore loca sancta quę
 erant Ierosolimis prophanari, opinatissimas scilicet
 1665 ecclesias sancti Carithonis et sancti Sabbę. Vnde
 multi (**M.fol. 134vb**) fugientes uenerunt in Cyprum et in
 Constantinopolitana urbe. Quos Micahel pius imperator et
 Nicephorus sanctissimus patriarcha benigna munificentia
 receperunt, et donis suis consolati sunt uniuersos. Nam
 1670 his qui uenerunt ad urbem donauit imperator
 monasterium insigne, et his qui in Cypro remanserunt
 talentum auri transmisit. Erat quippe
 Micael imperator erga omnes catholicos suauis et
 clemens christianos. Circa dispositionem uero
 1675 imperialium negotiorum erat iners et remissus. Porro
 imperii huius anno secundo, tercio Nonas Mai, sol
 defecit in ipso ortu suo, circa duodecimam partem Tauri; et
 eodem anno exiuit imperator ab urbe, preliaturus contra
 prefatum Crumnum Bulgarum ducem. Sed cum procul ab
 1680 Adrianopolim pariter decertarent, superatus est
 imperator et fugiens remeauit ad urbem. Tunc pretores
 assumentes Leontium patricium coronauerunt eum
 augustum, et adduxerunt eum ad urbem. Cui cum
 applauderet populi multitudo, Micahel uoces eorum
 1685 exaudiens accurrit in oratorium una cum Procopia uxore
 sua et filiis suis, et tonso capite monachili circumdatus
 est uestimento. Crumnus uero Adrianopolim
 comprehendit. His preterea diebus Arabbes sibi(**M.fol. 135ra**)met
 aduersantes regni sui soliditatem amiserunt, et ex uno
 1690 quattuor tyranni efficiuntur. Quorum unus Egyptum et
 Affricam simul sibi uindicauit, Hispaniam uero duo, et
 Palestinam quartus inter se diuisere.

- LVDOVICVS** denique **PIVS** Karoli Magni imperatoris
 filius, post patris obitum Romanum obtinens imperium
 1695 anno diuinę incarnationis DCCCXIII, imperauit annis
 ferme XX et VII. Hic fuit uir clementissime
 nature. Vnde cum iuxta suorum lenitatem morum
 rem publicam disponderet, tulit finem multis
 aduersitatibus plenum, tam a liberis quam a regni
 1700 proceribus crudeliter impugnatus. Fuit tamen semper
 preceptorum Domini feruentissimus executor, et legis
 sanctę strenuissimus propagator. Congregatis nempe

- episcopis et nobilissimis uiris, fecit componi et ordinari librum canonicę uite normam continentem. Ipsius
- 1705 denique tempore ceperunt deponi ab episcopis et clericis baltei gemmeis cultris onerati, et cingula auro compta, et exquisitę uestes, et alia secularia pariter ornamenta. Adiecit preterea quędam secularibus legibus capitula pernecessaria.
- 1710 Genuit etiam ipse serenissimus imperator filios tres ex Hermen(**M.fol. 135rb**)garde prima uxore sua, scilicet Lotharium, Pipinum atque Ludouicum. Et ex sua uxore secunda nomine Iudith genuit Karolum regem Francorum. Porro Lotharius imperatoris primogenitus, dum esset a patre
- 1715 benignissimo super Italiam constitutus, Romam uenit, et sancti Paschę die in ecclesia beati apostoli Petri a Paschali papa coronam cum nomine suscepit augusti. Paschali uero papę successit Eugenius. Ad quem misit Hilduinus, abbas sancti Dyonisii sanctique Medardi,
- 1720 postulans ab eo sibi transmitti ossa uenerabilis martyris Sebastiani. Quod et impetrauit, et honorabiliter ut decebat iuxta corpus collocauit sancti Medardi in Suessionica urbe. Eodem etiam tempore sanctissimorum martyrum Ypoliti atque Tiburtii corpora
- 1725 a Roma delata et in sancti Dyonisii ecclesia non longe ab urbe Parisiaca sunt tumulata. His preterea temporibus Gundulfo Methensi episcopo Drogo, frater imperatoris Ludouici, successit. In Romana uero cathedra Eugenio papę successit Valentinianus, et Valentiniano
- 1730 Gregorius quartus.
- Quo annuente Lotharius patrem suum Ludouicum imperatorem comprehendit, et apud sancti Medardi monasterium custodiri mandauit. Vxorem quoque ipsius Iudith exilio relegauit, et Karo(**M.fol. 135va**)lum, quem ex ea Ludouicus
- 1735 susceperat, castro Priunne commendauit. Verum non multo post Francię principes imperatorem Ludouicum a custodia liberauerunt, et patri filium Lotharium reconciliauerunt. Post hęc uero clementissimus imperator inter filios suos quattuor suum diuisit imperium. Et Lothario quidem Italiam,
- 1740 Ludouico autem Germaniam atque Saxoniam, et Pipino Aquitaniam, Karolo uero Franciam delegauit atque Burgundiam. Sed Lotharius hanc imperii diuisionem non equanimiter tulit, sed totum imperium sibi subicere temptauit. Quod ut pater comperit, ilico aduersus
- 1745 eum iter arripuit. Sed in ipso itinere aduersa comprehensus ualitudine diem clausit extremum. Cuius corpus a Drogone episcopo Methis delatum et in ecclesia sancti Arnulfi confessoris est tumulatum. Decessit uero anno uite
- 1750 suę sexagesimo quarto. Post cuius obitum quattuor eius filii apud Fontanidum campum atrociter inter se dimicauerunt. In quo bello

- Franciæ, Italiæ, Aquitaniæ, Alamanniæ, Saxoniæ
Burgundiæque omnes pene milites mutuis sese concidere
1755 uulneribus. Victoriæ tamen Karolus optinuit Caluus. In
Ro(**M.fol. 135vb**)mana uero cathedra memorato papæ Gregorio
Sergius successit, et Sergio Leo quartus, et Leoni Benedictus,
et Benedicto Nicholas.
- Floruit etiam his temporibus Theodulfus, Floriacensium
1760 abbas et Aurelianensium episcopus. Qui cum insimulatus
multis criminibus apud imperatorem Ludouicum falso fuisset,
Andegauis est exilio relegatus. Quo dum in custodia teneretur,
contigit ut ibidem die palmarum ueniret iam dictus piissimus
1765 Theodulfus episcopus processio pertransiret, facto
silentio presente imperatore illos pulcherrimos uersus, qui
nunc usque per Galliam in eadem sollemnitate
psalluntur a se editos per fenestram decantauit,
quorum hoc est exordium: “Gloria, laus et honor tibi sit,
1770 rex Christe, redemptor, cui puerile decus prompsit osanna
pium.” Quibus imperator emollitus mox eum a
uinculis absolui precepit et priori gratia redonauit. Sed
dum ad sua reuertitur, ueneno sicut fertur extinguitur.
- Cui successit in episcopatu Ionas uir uenerabilis, qui
1775 contra Claudium Taurinensem episcopum heresiarchem
librum de adoranda edidit cruce. Dogmatizabat enim
memoratus hereticus crucis dominicæ signum (**M.fol. 136ra**)
non oportere adorari; quod nisi adhibeatur frontibus nostris,
siue aquis quibus regeneramur, aut chrismati quo linimur, aut
1780 sacrificio quo uegetamur, nichil rite perficitur. Sed ei
memoratus Ionas episcopus satis lucide catholicæque
illo suo respondit libello. Floruit etiam hoc eodem
tempore uir quidam, Rabanus nomine, qui et ipse de
laude crucis librum diuersis scematibus decoratum
1785 metricè composuit.
- Porro Ludouico imperatori quattuor eius successere
filii. Quorum Lotharius, post patris obitum non multis diebus
euolutis, aduersa ualitudine correctus imperii sui
temperamento derelicto monachus factus est, relinquens filio
1790 suo Ludouico Italici dignitatem imperii. Karolus uero pius
Franciam, Burgundiam et Aquitaniam obtinuit solus.

APPARATUS CRITICUS

Sigla

HE II

R	Vat. Reg. lat. 545, s. XII in
R ^r	Vat. Reg. lat. 545, emendatio sive additamentum auctoris
M	Paris Maz. 2013 s. XII
A	Paris Ars. 988 s. XIII
P	Paris BnF lat. 14625 s. XII
P*	Paris BnF lat. 14625 (quaternio postea addita)
Q	Paris BnF lat. 13701 s. XII
Q*	Paris BnF lat. 13701 (folium postea additum)
<i>codd.</i>	consensus codicum adhibitorum
δ	consensus codicum MA
ζ	consensus codicum PQ
c	corrector(es)

HE I

<i>E</i>	BN lat. 4963 s. XII
----------	---------------------

Notae

..	textus prae folio laeso deperditus
//	rasura
<i>ras.</i>	rasura
<i>om.</i>	omisit
<i>add.</i>	addidit
<i>del.</i>	delevit
<i>trp.</i>	transposuit
<i>superscr.</i>	superscripsit
<i>in marg.</i>	in margine

Vide etiam supra Rationem edendi, p. XCIX-CIV, praesertim CIII-CIV.

Epistola ad Ivonem**Codices adhibiti 001.1-43: RδQ***

- 001.8-22 quorum-proinde R : *om.* δQ*
 001.17 adelaē : .a. R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 001.24-31 illis-factitant R : *om.* δQ*
 001.36 philosophiē : philosophiē R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*

Ep. ad Adelam**Codex adhibitus 002.1-174: R**

- 002.5 dirigere (*in ras.*) R^r : dedicare E
 002.12 bonis moribus (*in ras.*) R^r : magnis uirtutibus E
 002.14 inueni nuper quandam (*in ampliore ras.*) R^r : ecclesiasticam enim relegens E, *vide p. XXXVIII*
 002.15 quam in (*superscr.*) R^r : *om.* R, E, *vide p. XXXVIII*
 002.24 dictata E : ditata R
 002.35 typhum: typum R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 002.50 ego (*ex ergo*) uero a nino rege antico (*partim in ras.*) R^r : ergo ab octauiano augusto E, *vide p. XXXVIII*
 002.70 qui putabantur esse periti (*in ras.*) R^r : non solummodo sed et ipsis christi ministris E
 002.95 non tamen E : natura non tamen (*in ras.*) R^c
 002.98-99 inardescens-ei E : exarsit naturam deprauatus diabolus subgerens mulieri (*partim in ras.*) R^c
 002.103-05 ut-remere (*incarnatione : incarnationem; ipsa superscr.*) E : qua suam redimeret sua morte creaturam (*partim in ras.*) R^c, *vide p. LXVI, n. 13*
 002.109 sexta per incarnati uerbi mysterium (*sexta superscr.*) R : per incarnati uerbi mysterium sexta itidem mundi etate E
 002.118 uero (?) R, *sed eras.* : denique (*superscr.*) R^c
 002.119 natiuitatem E : assumptionem (*in ras.*) R^c
 002.128-29 benefitium ostendit et inmensum E : prebuit indicium et reliquit nobis inmensum (*in ras.*) R^c
 002.144-47 inseram-uestigio (*in ras.*) R^r : antequam tamen opus propositum adgrediar explanare ecclesiasticas scilicet historias latissima sua uitate refertas compendiosus breuiator deflorare. primum oportunum existimo presenti uolumine de iudaice plebis statu quedam perstringere E
 002.147 penitus uidear E : uidear R
 002.150 a syriē *ex assyriē* R : asirie E
 002.152-53 cuius uxor semiramis (*partim in ras.*) R^r : qui R
 002.163 quattuor E : quatuor R

Liber I**Codices adhibiti 1.1-1207: Rδζ**

- 1.19-20 non feminas modo *Iust.ed.* : modo non feminas *codd.*
 1.22 sed RAζ, E : sed etiam M
 1.33 denique δζ, E: uero (*in ras.*) R^c
 1.55 tempore RδP^cQ, E : tem P
 1.62 preterea δζ : demum uero (*in ras.*) R^c
 1.70 uerum post hec δ : post hec autem (*in ras.* R^c) R^cζ
 1.80 iacob (*in ras.* R^r) R^rζ : isaac δ
 1.86 appellant δ : appellant (a² *in ras.* R^c) R^cζ
 1.90 egiptum Rδζ: egipto P^c

- 1.93 tunc δζ : itaque (*in ras.*) R^c
 1.95 ei RMQ, *E* : eis AP(=P^c?)
 1.96 transiuit RδQ, *E* : transiuit(?) P : transiuerunt P^c
 1.96 rubrum mare RAPQ^c, *E* : *trp.* M
 1.97 quem δ, *E* : quos (*partim in ras.* R^c) R^cζ
 1.98 eum δ, *E* : eos (*in ras.* R^c) R^cζ
 1.113 precedebat RM^cAζ : preceperat M
 1.117 athenarum : athenorum *codd.*
 1.118 et Rζ : *om.* δ
 1.119 grece RM^cAζ : *om.* M
 1.124-26 porro-feruntur (*in marg.* R^r; porro : ..rro R^r) R^rζ : *om.* Rδ
 1.130 frater fuit RAζ : *trp.* M
 1.136 nun P^cQ^c : non ζ : num δ : .. R
 1.159 iesu RAζ : iesu naue M
 1.165 anguium *codd.* : auium M^c
 1.166 contulerit δP, *Aug.* : cuntulerit R^cQ : cum tulerit R
 1.169 equorum M, *Aug.* : eorum RAζ
 1.170 canis RδP^cQ : carnis P
 1.179 insolubili Rδ : insolubile (*superscr.* uel i P^c) ζ
 1.187 pudicitia Mζ : pudicitia R : pudicia A
 1.199 tertia (*in ras.* R^r) R^rζ : quarta δ, *E*
 1.206-07 atque-millesimo (diluuui : diluii itidem *E*) Rδ, *E* : *om.* ζ
 1.209 hieroboam : hieroboan R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 1.209 effrain: effrain R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 1.215 sed-dominus δζ : quamobrem indignatus est dominus contra illum sed noluit (*in ras.*) R^c
 1.219 beniamin : bemiamin R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 1.228 hieroboam : hieroboan R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 1.237 populum Rδ : omnes (*superscr.* R^c, *om.* ζ) qui post eum regnauerunt reges et (qui-et *in marg.* R^c) populum R^cζ
 1.238 uerum δ : nam (*in ras.* R^c) R^cζ
 1.241 helam Rζ : yla δ
 1.242-43 zamri et omnem domum baasa (et-baasa *om.* δ) et regnauit pro eo. post zamri uero regnauit amri et post amri regnauit (zam)ri¹-regnauit³ *in ras.* R^r; amri¹-regnauit *superscr.* R^r, *sed postea erasum*; regnauit³ *om.* A) R^rδζ, *vide p. LXVI*
 1.247 hieu (*in ras.*) R^r, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 1.249 hieu (*in ras.*) R^r, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 1.249-52 filius-samaria (*in ras.* R^r; 249 ioachaz : ioacht Q; 251 *post* sepultus *add.* est R^c) R^rζ : quem adana rex syrię cepit. et post ioachaz regnauit ioas sub quo heliseus propheta multa miracula fecit δ
 1.254 sellum¹ (*superscr.* R^r) R^rζ : *om.* Rδ
 1.254 sellum² (*partim in ras.* R^r) R^rζ : seruum δ
 1.258-59 transferens-gotzam (*iuxta* : iusta Q) R^rζ : *om.* Rδ
 1.260 quoque R^rζ : uero Rδ
 1.272 contactu (cun- Q) Aζ, *E* : cum tactu RM
 1.277-80 et-altare R^rζ : quem (uerum hunc *E*) azariam cum filio suo ioas et nepote (*add.* itidem *E*) suo amasia euangelista matheus a christi secludit genealogia. post azariam autem regnauit ioas δ, *E*, *vide p. XC*
 1.282 regnauit RAζ, *E* : regauit M
 1.323 fratricidio RMA^cP^c, *E* : fratridicio ζ : fraticidio A

- 1.327 romanorum : roman..rum R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 1.348 terra RM^cAζ, E : terram M
 1.374 argenti Rδ, E : argenteis ζ
 1.374 talento Rδ, E : talenti ζ
 1.374-80 anno-rebellem R^rζ : porro ioachim contra nechao rebellare cepit. sed nechao regressus
 anno xi regni eius δ
 1.391 adiurauerat RM^cAζ : adiurauerant M
 1.393 in decimo Rδ, E, *cf. Hier.ed.* : undecimo R^cζ
 1.396 uasa domini RAζ, E : *trp.* M
 1.410 ostium : hostium R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 1.412 manna RδP^cQ^c, E : magna P : mangna Q
 1.415 dcccc^{tis} : dcccc δP, E : /cccc^{tis} R : cccc Q
 1.415 sex Rδ, E : vi^{ex} ζ
 1.423-25 a-transfudit Rδ, E : *om.* ζ
 1.431 rursus RAζ, E : *rursum* M
 1.435 atque tricesimo Rζ, E : *om.* δ
 1.439 et hoc δζ, E : quo (*in ras.*) R^c
 1.445 educatus : ed..catus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 1.446 auunculo : auuncul.. R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 1.447 astiagen Mζ : astiagem A^c, E : ....gen R : agiagem A, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 1.452 urbibus : urb... R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 1.457 murorum *codd.*, E, *erant superscr.* R^c
 1.457 ereae portę RAP^cQ, E : *trp.* M : erae porte P
 1.459 circuitum RAζ, E : circumitum M
 1.459 amnis : annis R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 1.460 arx Rδ, E : ars ζ
 1.460 eminebat Rδ, E : iminebat ζ
 1.477 cyrus Rζ, E : cyrus rex δ
 1.479 contreritum δζ, E, *Oros.ed.* : contritum R
 1.490 anno secundo (*cf. 1.510-511*) : annus secundus *codd.*, E
 1.492 ętiam RAζ, E : etiam anno M
 1.494-96 porro-uindicata Rδ, E : porro cyro potentissimo apud sibi uindicata ζ
 1.497 abominatus : abhominatus R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 1.526 onerarias : honerarias R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 1.529 enim Rδ, E : *om.* ζ
 1.532 onerabat : honerabat R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 1.541 uero Rζ, E : *om.* δ
 1.544 pauit RδP^c : patuit P : putauit Q
 1.549 contempsit RAP : contempsit M : contempresit Q
 1.549 ira Rζ : ita δ
 1.551 babilonię puellas RAζ : *trp.* M
 1.555-57 quod-redderetur (*in marg.* R^f) R^rζ : *om.* Rδ, E
 1.562 a cohorte E : a choorte δP : acho orte R : a (*superscr.*) cho orte Q
 1.568 arxes-ochus (*in ras.* R^f; arxes : arxers Q; cognominatus : cogminatus R^f) R^rζ : pro eo
 hereditario iure xerxes (arxes E) filius eius δ, E
 1.574 mox Rζ, E : *om.* δ
 1.584 pacta Rδ, E, *Beda.ed.* : peracta ζ
 1.587 ad propositum Rδ, E : appropositum ζ
 1.590-91 nepotes-holocaustum δζ, E : ad perquirendum sacrum ignem altaris holocausto-
 matum nepotes sacerdotum illorum qui eum absconderant (*in ras.*) R^c

- 1.592 continetur RδP^cQ, *E* : contintur P
 1.598 prebuit RδP^cQ : prebui P
 1.599 reditum RδP^cQ^c : retum ζ
 1.628 tantum Rζ, *E* : om. δ
 1.640 quoad fugeret *Oros.ed.* : quo adfugeret RMζ, *E* : quo aufugeret M^cA
 1.641 exinde δζ, *E* : demum uero (*in ras.*) R^c
 1.644 xxx δζ, *E* : xx/ R^c
 1.648 redemptionem *codd.*, *E* : redemptione P^c
 1.658-63 interea-certamine (interea-fines *in marg.*, terminaret-certamine *in ras. ampliore* R^r; fines : fine Q) R^rζ : et his alexander patratu cum poro indorum rege fortissimo singulariter in prelio apud indiam δ, *E*
 1.683 antiochiam : antlochiam R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 1.684 edissam : essem *codd.*, *E* *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 1.685 inclitas Rδ, *E* : inditas ζ
 1.686-89 fuit-iste (fuit *partim in ras.*, filius-uectigali *in marg.*, et ab-iste *in ras. ampliore* R^r; 687 iste *om.* Q) R^rζ : fuerunt filii antiochus magnus et demetrius. idem quoque δ
 1.689 oneribus : honeribus R^r, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 1.697 ptholomeum regnavit ptholomeus Rδ, *E* : ptholomeus P^cQ^c : ptholomeum ζ
 1.702-21 porro-etiam (porro-constituere *in ras.*, post seleuci-philometor *in marg.*, et alter-etiam *in ras.* R^r; 704-05 regnavit-seleucus *om.* ζ; 711 regessus Q; 712 inde *eras.* R^c) R^rζ : is etiam antiochus cum graui tributo pacis uictus postmodum a romanis dum quoddam templum inopia coactus pecuniarum expoliare nititur interficitur. cui successit filius eius antiochus illustris. porro post ptholomeum euergetem regnavit ptholomeus philopater. uerum ipso tempore quo ptholomeus philopater egyptum occupauit et interfecto in asyram seleuca impubis adhuc antiochus rex est constitutus. ne qua mutatio deesset δ
 1.706 erarium : herarium R^r, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 1.721 quoque *codd.*, *E* : *eras.* R^c
 1.725 nunquam δζ : non quam R, *E*
 1.758 amplexa Rζ, *E* : om. δ
 1.762 arx Rζ, *E* : ars δ
 1.768 numidia *codd.* : numidia uero R^c
 1.778 iugo RAζ : imperio M
 1.779 contenta : contempta R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 1.786 tricesimo Rζ, *E* : om. δ
 1.796 leges Rζ, *E* : lege δ
 1.800 beniamin : bemiamin R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 1.805 sic RAPQ(?), *E* : sit M
 1.810 hierosolimam : hierosoliman R
 1.817-18 in-compellebatur (in illis diebus : unde *E*) δζ, *E* : unde contigit ut quidam uir grandaeuus eleazarus nomine compelleretur (*in ras.*) R^c
 1.831 mulieres RδP^cQ, *E* : milites P
 1.851 pertinacia (*ex pernatia*, -ti- *superscr.* R, *ex per natitia* M) Rδ, *E* : pernatitia ζ
 1.853-66 cum-interfecit (*in ras.* R^r; 855 tumens P^c : timens P; 863 conductiuum ζ) R^rζ : intulit bellum ptolomeo regi egypti, segni admodum homini et ita cotidiana luxuria marcenti ut non solum regie maiestatis officia pretermitteret sed (uerum *E*) etiam sensu hominis nimia sagina careret. sed (qui *E*) dum illi ptolomeus (ptolomeus *om.* *E*) resistere non ualeret auxilium a romanis expetiit. senatus uero (tunc senatus *E*) antiochi conatibus obsistens abstinere illum ab egypto. aut si iam incessisset excedere iubet. quorum

- auctoritate perterritus dum inde (quorum-inde : quo dum *E*) rediret antiochus contigit ut de curru corrueret sicque graui membrorum collisione contritus (attritus *E*) interiit relin-
quens sibi successorem filium suum antiochum eupatorem. Sed frater eius demetrius
cognita morte antiochi a roma ubi tenebatur obses latenter egressus regnum eius inuasit
et eupatorem interfecit. (sed-interfecit: quo etiam post non multos dies interfecto.
demetrius frater eius eupatoris auunculus syrię regnum inuasit *E*) δ , *E*
- 1.866-67 ad quem accessit δ : et cum sedisset super sedem patrum suorum accessit ad eum (*in ras.* R^c , *vide p. LXVII, n. 20 in fine*) $R^c\zeta$: quod cum obtinisset accessit ad illum *E*
- 1.881 peruulgatam $R\zeta$, *E* : prouulgatam δ
- 1.885 fere $R\delta P$, *E*, *superscr.* uel ferinę P^c : ferme Q
- 1.888 pretermitteret $R\zeta$, *E* : premitteret δ
- 1.894 miserabiliter $R\zeta$, *E* : mirabiliter δ
- 1.900-01 duos-demetrius (*in marg. et partim abscisum* Q^c) $R\delta P Q^c$: *om.* Q
- 1.904 exulauit $R\delta$: exultauit P , *superscr.* exspirauit P^c : expirauit Q
- 1.904 nondum : nundum R , *vide p. CIII, § VII.5.2*
- 1.908-12 inuasit-syrie (910 quoque δ : tamen R^c) $R\delta$: *om.* ζ
- 1.922 suam $R\delta Q^c$, *E* : tuam ζ
- 1.929 idem $R\zeta$, *E* : *om.* δ
- 1.947 imperio $R\delta$, *E* : imperio. interea tamen fit in urbe coniuratio catilinę quam scripsit salustius. uerum (uerum : et que R^c) consulis cyceronis industria celeriter est sopita pariter et extincta (R^c *in marg.*) $R^c\zeta$
- 1.971-73 autem-pompeius $R\delta$, *E* : *om.* ζ
- 1.974 peditum $R\delta Q$, *E* : peditum P
- 1.975 sinistro $R\delta P^c Q$, *E* : sinistus P
- 1.976 preterea δ , *E* : inter quos erant (*in ras.* R^c) $R^c\zeta$
- 1.981 uniuersus $R\delta P^c Q$, *E* : uiuersus P
- 1.983 onerariam : honerariam R , *vide p. CIII, § VII.5.2*
- 1.999 patratis $R\delta$: paratis ζ
- 1.1003 affricam $R\delta$, *E* : affrica ζ
- 1.1005 ergo apud mundam flumen uel ciuitatem δ : ergo apud mundam flumen (*superscr.* ciuitatem) *E* : apud mundam ciuitatem ζ : etiam postmodum apud mundam (*in ras.*) R^c
- 1.1010 indeque *codd.*, *E*, cesar *add. in marg.* R^c
- 1.1010 romam $R\zeta$, *E* : roma δ
- 1.1013 clementer $R\delta$, *E* : dementer ζ
- 1.1027 quoque $R\delta\zeta$, *E* : quosque M^c , *Heges.ed.*
- 1.1033 regis aristoboli $RA\zeta$, *E* : *trp.* M
- 1.1048 primus $RA^c\zeta$, *E* : quartus M : *om.* $M^c A$
- 1.1050 millesimus quadringentesimus $R\zeta$, *E* : millesimus centesimus quadragesimus M : millesimus quadragesimus A
- 1.1075 supremam $R\delta Q^c$, *E* : sum premam ζ
- 1.1095 claruit $R\delta$: daruit ζ
- 1.1100 anaximenes : aximenes R , *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
- 1.1109 captiuus : captiuuus R , *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
- 1.1111 qui δ : nam (*in ras.* R^c) $R^c\zeta$
- 1.1118 hii $R\zeta$: ii δ
- 1.1130 etiam iam $R\delta$: etiam ζ
- 1.1131 nonne $RMP^c Q$: nomine AP
- 1.1134 monumenta $RMP^c Q^c$: momenta $A\zeta$
- 1.1139 quid $P^c Q$: quod $R\delta P$
- 1.1146 coluerunt $R\delta$: uoluerunt ζ

- 1.1148 habet *codd.*, *Aug.ed.* : *eras*. R^c : *del.* P^c
 1.1148 disponit δζ, *Aug.ed.* : dispensat (*partim in ras.*) R^c
 1.1156 exordiis-finibusque δζ, *Aug.* : exordia et progressus finesque (*partim in ras.*) R^c
 1.1162 subtrahit : substrahit R
 1.1164 substituit RM^cA : sustinuit Mζ
 1.1165 fundauit ac fecundauit Rδ : fundauit ac fundauit P : firmauit ac fundauit P^c : fundauit (*ras.*) Q^c
 1.1167 stellas fecit et earum P^c : stellas fecit et eorum RδQ : stella fecit et eorum P
 1.1169-70 scientias artium uariarum RAζ : *om.* M
 1.1172 quem *Aug.ed.* : que *codd.*, *Aug.v.l.*
 1.1176 et *codd.* : sed et M^c
 1.1185-86 mittat-angelos (1186 hominibus Q : homines Q^c) RAζ : *om.* M
 1.1191 et deinde : deinde *codd.*
 1.1193 in eternam δPQ^c : eternam R : ad eternam (*ad in marg.*) R^c : internam Q
 1.1196-97 et²-christo (1196 haec propter *Aug.ed.* : propter hęc δζ) δζ : que omnia saluatoris nostri morte interueniente (*in ras.*) R^c
 1.1199-1200 non secundum homines sapiunt Rδ : *om.* ζ
 1.1201 organa M^cAQ : orgitna RMP

Liber II**Codices adhibiti 02.1-96: Rζ**

- 02.1 iocundum : iocumdum R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 02.70 onus : honus R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 02.73 onerabat : honerabat (*ex onerabat*) R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 02.77-83 igitur-posteriora (*in marg* R^r; 80 eruditiss : eruditiss P) R^rζ
 02.84 etiam R : et ζ
 02.86 attingam P^c : attinguam Rζ
 02.92 quoniam quidem : quicquid *codd.*, *vide p. XC*
 02.93 uesoge : uesone *codd.*, *cf. II, 10 et vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*

Codices adhibiti 2.1-3.497: Rδζ

- 2.21 pendendi RAζ, *E* : perdendi M
 2.21 meminimus RδP^cQ, *E* : memimus P
 2.29 lanificio δP^cQ^c : lanifico RP, *E* : lanifici Q
 2.30 mammis A : māmīs *E* : manmīs MRζ
 2.31 ictus impediretur Rδ, *E* : impediretur ζ : iactus impediretur Q^c : iactus impedirentur *Oros.ed.*, *cf. infra V, 1037* : ictibus impedirentur P^c
 2.32 marthesia : martesia *Iust. ed.* : marthesie (-ę MQ, *E*) *codd.*, *E* : martesia *Iust. v.l.*, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 2.33 aucte δ : acte ERPQ^c, *vide p. CIII, § VII.5.2* : inclitae *Iust.ed.*
 2.36 nini RδP^cQ, *E* : uni P
 2.38 conditis RδP^cQ, *E* : conditus P
 2.42 cui *codd.*, *E* : cuius P^c
 2.43 omne δP^cQ^c, *E* : omnem Rζ
 2.45 iuuentute RδP^cQ, *E* : iuuenture P
 2.47 antiope : antiopem R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 2.47 orithia¹ : horistia R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 2.47 orithia² : horistia R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 2.49 inermes : inhermes R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 2.52 hercule *codd.*, *E, Iust.ed.*, et *superscr.* R^c

- 2.61 xiii Rδ, *E* : xii ζ
 2.74 referta RδQ^c, *E* : referra ζ
 2.78 suis RδP^cQ, *E* : suus P
 2.82 quibus patratīs RδP^cQ, *E* : quibus paratis P
 2.111 autem *codd.* : aut *Iust.ed.* : aut ut *E*
 2.113 aut RAζ, *E* : ac M
 2.124 secunda Rδ, *E* : secula ζ
 2.126 uxores *Iust.ed.* : uxorum *codd.*, *E*
 2.126 libidinis *Iust.ed.* : libidines *codd.*, *E*
 2.135 formauit Rδ, *E* : informauit R^cζ
 2.141 propriis opibus *Iust.ed.* : propriis *codd.*, *E*
 2.143 eūi maturus *E* : maturus *codd.*
 2.147 instructum *Iust.ed.* : instructus *codd.*, *E*
 2.153 filiis RδP^cQ, *E* : filius P
 2.154 insignis uirtutis RAζ, *E* : insigni uirtutis *E*^c : insignibus uirtutibus M
 2.175 et RAζ, *E* : om. M
 2.185 uenisset (*ras.* R^c) R^cM^c, *E* : uenissent RδP : conuenissent Q
 2.190 cepit Rδ, *E* : om. ζ
 2.194 tutorum RδP^cQ, *E* : tuorum P
 2.207 superauit RδP^cQ, *E* : suspirauit P
 2.208 pompeianarum δ : pompeinarum Rζ, *E*
 2.208 partium : parcium R

Liber III

- 03.1 amodo (amm- P) igitur promissam defloraturus historiam (*partim in ras.* R) Rζ :
 aecclesiasticas amodo (adm- A : am- A^c) deo cooperante defloraturus historias δ, *vide p.*
XXXII, LXIII
 03.3 exordium sumam (*in ras.* R^t) R^tζ : *trp.* δ
 03.3 ac postmodum δζ : simulque (*in ras.*) R^c
 03.5 ac demum δ : demunque ζ : *eras.* R^c
 03.9 illi Rζ : illo δ
 03.19 philocompos : philocumpos R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 03.33 prenuntiatum : pronuntiatum Rδζ
 03.40 exprimere RδP^cQ : exprimeret P
 03.48 katalogum Rδ : karolum ζ
 03.59 sacerdos : sacdos R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 03.64 confirmarentur δ : cum firmarentur Rζ
 03.65 roborarentur Rζ : corroborarentur δ
 03.65 diuinarum RδP^cQ : diuina P
 03.68 pro historia R^cδ : per historiam P^cQ : per historia P
 03.70-80 porro-reficeret (70 uenture P : uenire P^c; 77-78 eum-vi^{tal} om. ζ) R^tζ : om. Rδ
 03.81 proinde (*in ras.* R^t) R^tζ : porro δ
 03.90 defigantur (*ras.* R^c) R^cP^cQ, *Oros.ed.* : defingantur δP, *E*
 03.91 italia Rδ, *E* : om. ζ
 03.95 alpes cottię : alpescoçię R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 03.111 appenninas : alpeninas R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 03.112 estque in ea sita Rζ, *E* : est et in ea sita δ : et in ea sita est M^c
 03.114 adriaticum : adriacum R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 03.118 prouintia ualeria RAζ, *E* : ualeria M : ualeria prouintia M^c
 03.128 quoniam Rδ, *E* : om. ζ

- 03.134 ab RP, *E* : ad δQ
 03.138 autem galathe RAζ, *E*: uero galathe idem M
 03.144 supra RδQ, *E* : spra P
 03.146 dei fultus Rδ : fultus P : fultus dei P^cQ
 3.4 moderatior RδP^cQ, *E* : moderatio P
 3.4 ciuilibus RδP^cQ, *E* : ciuibus P
 3.18 ad δP^cQ : a RP
 3.18 motuum RδP^cQ^c : mortuum ζ
 3.21 classis RδP^cQ : clausis P
 3.28 nacta : nauta Rδζ
 3.28 in mausoleum RA^c : in mau soleum A : inmaus oleum P : umausoleum(?) Q : *om.* M *cf.*
p. CIII, n. 9.
 3.30 admotis Rδ : amotis ζ
 3.33 patratis RδP^cQ : paratis P
 3.39 statuantes RδP^cQ : staentes P
 3.44 quoque δζ, *E* : etiam (*in ras.*) R^c
 3.47 eum Rδ, *E* : *om.* ζ
 3.48 fuisse Rδ, *E* : *om.* ζ
 3.51 desertor RδP^cQ, *E*: deserto P
 3.82 regia Rζ, *E* : *om.* δ
 3.84 turrinque : turrinque R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 3.110 id est R : idem MPQ(?), *E* : *om.* A
 3.118 fideles Rζ, *E* : *om.* δ
 3.119 enim Rδ, *E* : *om.* ζ
 3.120 ianuarii Rζ, *E* : ianuarii prima feria δ
 3.133 nasciturus RδP^cQ, *E* : naturus P
 3.136 rex RA, *E* : *om.* P : dux MQ
 3.150 inter RδP^cQ, *E* : *om.* P
 3.157 adscripta RAζ, *E, Beda, ed.* : ascripta M
 3.164 suppeditabat RAPQ(?), *E* : suppeditabant M
 3.173 uiri RδP^cQ, *E* : mor P
 3.175 modum Rδζ, *E* : modum eam M^c
 3.186 prestricti : prestrictum *E, (cf. 6.299)* : perstricti *Rott.* : perstrictum *codd.*
 3.187 promptum : promtum *Heges.ed.* : prruptum *codd., E*
 3.188 fugiens RδP^cQ, *E* : fugens P
 3.190 et ubi RAζ, *E* : *trp.* M
 3.211 incessebat RM^cAP, *E, Heges.ed.* : *superscr.* la P^c : laincessebat Q : lacessebat Q^c
 3.212 coniugio *E* : femina R^cζ : *om.* δ
 3.213 degenerasset δP^cQ, *E* : degenerasses RP
 3.217 manum RδP^cQ, *E* : minum P
 3.224 supranominate RδP^cQ, *E* : supranominare P
 3.228 indignantur Q, *E, Heges.ed.* : indignanter RδP
 3.234 reddidit : reformauit *codd.* (*cf. Heges.ed.* ut etiam matrem coniugio patris redderet).
 3.234 fetus RA^cζ, *E* : fetus δ
 3.242 septi M^cP^cQ : sepsi RAP
 3.244 transgulati RδP^c : strangulati P : stransgulati Q
 3.245 tragedię RMA^cP^cQ, *E* : tragedę A : grandę P
 3.249 etiam δ, *E* : tamen (*in ras.* R^c) R^cζ
 3.251 cepit Rδ, *E* : cepi P(?)Q

- 3.254-55 ueruntamen antipater iste δ , *E* : proinde antequam antipater decollaretur (*in ras.* R^c , decollaretur *ex* procollaretur *P*, decollaretur *ex* prodecollaretur *Q*) $R^c\zeta$
- 3.271 anulus $R\delta P^c Q^c$, *E* : anullus ζ
- 3.279 salustius terentius oratius $RA\zeta$: terentius oratius salustius *M*
- 3.299 ad imperium sublimatus $R\delta$: ad imperium sublimatus anno incarnationis christi xvi (*in marg.* R^c ; xvii $R^c P$) $R^c P^c Q$: anno ab incarnatione domini xvi ad imperium sublimatus *E*
- 3.301 primum cum $RA\zeta$, *E* : *trp.* *M*
- 3.305-06 regem exercuisset $RA\zeta$, *E*, *Heges.ed.* : regem excreuisset *M* : regnum excreuisset M^c
- 3.316 et ipsius $\delta\zeta$, *E* : huius proinde (*in ras.*) R^c
- 3.326 baptismum : baptimum *R*, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
- 3.338 hec $R\delta Q$, *E* : hęc *P*
- 3.342 cleophas δ , *E* : ioseph qui uocabatur barsabas et cognominabatur iustus. cleophas quoque (*partim in ras. et partim in marg. infer.* R^c) $R^c\zeta$
- 3.342-43 esse ioseph $RA\zeta$, *E* : *trp.* *M*
- 3.354 facinus $R\delta P^c Q^c$: facimus ζ
- 3.358 anno octauo decimo (octauo decimo : decimo ζ : decimo nono Q^c) imperii tiberii cęsarıs decollauit $\delta\zeta$, *E* : in carcere positum decollari precepit (*in ras.*) R^c
- 3.362 eodem $RA\zeta$: eodem anno viii^{uo} *K.* aprilis in quo adam extiterat formatus peractis annis quinque milia centum octoginta *M*
- 3.364 iusta $RA\zeta$, *E* : iuxta *M*
- 3.366 viii $R\zeta$: vi δ
- 3.366 prima $R\zeta$: xvii luna M^c : xxvii δ
- 3.390 pentecostes sollempnitatem : pentecoste sollempnitatem $RA\zeta$: sollempnitatem pentecoste *M*
- 3.392 prouintiis : prouinciis *Rufin.* : prouintias $R\delta\zeta$, *E*
- 3.405 imperasse $R\delta P^c Q$, *E* : impetrasse *P*
- 3.416 ipsius $RA\zeta$, *E* : eius *M*
- 3.420 mentiatur $R\delta$, *E* : menciatur (*ex* menciatur *P*) ζ
- 3.424 deus $R\delta P^c Q$: *om.* *P*
- 3.430 religioni *Oros.ed.* : religionis $\delta R\zeta$, *E*
- 3.431 cęsar *codd.*, *E* : cęsar scilicet tiberius P^c
- 3.436 ad mortem $R\delta P^c Q$, *E* : amorem *P*
- 3.443 saluari $RA\zeta$, *E* : saluati *M*
- 3.449 numero $R\delta Q^c$, *E* : numero ζ
- 3.449 fidelium $R\delta Q$, *E* : fidelium *P*
- 3.459 contemptu : contentu *R*, *vide p. CIII, § VII.5.2*
- 3.475 cuicumque $R\delta P^c Q$, *E* : quicumque *P*
- 3.483 fulmen $R\delta$, *E* : flumen ζ
- 3.491 prothodiaconus $RA\zeta$: prothomartyr diaconus *M*
- 3.494 predicaturi per *E* : predicaturi $R\delta\zeta$
- Codices adhibiti 3.498-1318: $\delta\zeta$**
- 3.504 tres $\delta P^c Q^c$: .iiii. ζ
- 3.505 apostoli δ , *E* : *om.* ζ
- 3.538 prodito δ , *E*, *Heges.ed.* : predicto ζ
- 3.545-46 a daxis δ , *E* : adacius (adat- *Q*) ζ
- 3.546 a finitimis δQ , *E* : affinitimis *P*
- 3.550 creatus δ : creatus anno incarnationis diuinę xxxviii ζ : creatus anno ab incarnatione domini xl *E*
- 3.554 calciamenti δ , *E* : calciamen ζ
- 3.563 puellam ζ : puella δ
- 3.566 uiennam : uiennem *M*, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*

- 3.569 et (*superscr. E*) ζ, *E* : om. δ
 3.578 iesum christum Aζ, *E* : trp. M
 3.587 profligati δ, *E* : profligata ζ
 3.595-98 tunc-auxilium ζ : om. δ, *E*, vide p. C et n. 3
 3.599 demum uero idem ζ : itaque δ, *E*
 3.601 collocata δ, *E* : collata ζ
 3.604 id est Aζ, *E* : idem M
 3.606-07 a-sublimatus δ : a-sublimatus anno incarnationis dominicę xliii ζ : anno ab incarnatione redemptoris nostri iesu christi xliii a romanis militibus ad imperium sublimatus *E*
 3.608 imperauit-octo δ : annis xiii imperauit et mensibus viii *E* : om. ζ
 3.614-15 intra paucissimos dies *E* : intra dies paucissimos ζ : inter paucissimos δ
 3.616 deditionem *codd.* : deditionem per aruiragum regem britonum cui dederat filiam suam p^c
 3.620 hoc igitur δ, *E* : quod ζ
 3.621 annus δP^cQ, *E* : annis P
 3.623 etiam anno Aζ, *E* : trp. M
 3.626 quę Aζ, *E* : qui M
 3.634 populo δ, *E*, *Act.ed.* : in populo ζ
 3.643 tumens δP^cQ, *E* : tuus P
 3.653 christum ζ : om. δ
 3.665 potentissimis Aζ, *E* : potentissimus M
 3.680 adeptus δ : adeptus incarnationis iesu christi anno lvii ζ : adeptus anno ab incarnatione domini ferme quinquagesimo vii *E*
 3.699-700 ad colosenses una. ad philippenses una Q^c : ad colosenses una δζ
 3.708 beronice : beronicę M, vide p. CIII, § VII.6.1 (2)
 3.720 dementare δ, *E* : clementare ζ
 3.726 publice ζ : publicę δ
 3.731 tamen ausus est se δ : ausus est tamen se *E* : ausus est ζ : tamen... ausus est *Heges.ed.*
 3.731 resuscitaret APQ^c, *E* : resuscitaret Q : suscitaret M
 3.737 qui etiam Aζ, *E* : trp. M
 3.745 uero preualuisset δ, *E* : uoluisset (o *superscr. Q*) ζ
 3.754 ambulet δQ^c, *E* : ambulat ζ
 3.767 se¹ Aζ, *E* : se se M
 3.770 et uenerari Aζ, *E* : cepit et uenerari M
 3.776 apostolus Aζ, *E* : om. M
 3.783 urbem δ, *E*, *Heges.ed.* : urbe ζ
 3.795 eadem δ : eademque ζ
 3.805 cęteros δ, *E* : ceterosque ζ
 3.811 prospectans ζ, *E* : perspectans δ
 3.811 aiebat δ, *E* : iacebat ζ
 3.814-16 galba-hostis ζ : tandem hostis a senatu δ, *E*, vide p. C et n. 3
 3.827 parricidam δP^cQ^c, *E* : parriciam ζ
 3.829 porro δ : proinde ζ
 3.837 pilleis ζ, *E* : pelleis δ
 3.846 ottho δ, *E* : ottho proinde ζ
 3.848 ueniens δ, *E* : a germania ueniens ζ
 3.852 uitellius δ, *E* : uitellius igitur ζ
 3.857 resederat δ, *E* : residerat ζ
 3.863 adoriuntur δQ^c, *E* : adorianur ζ

- 3.865 illi δ , *E* : ille ζ
 3.878 omni magnitudine $\delta\zeta$, *E*, *Iust.v.l.*, vide p. XLVIII et n. 146
 3.879 conuiuiis δ , *E* : conuiis ζ
 3.880 quendam M^cA , *E* : quendam $M\zeta$
 3.888 uictoriis δ , *E* : uictoris ζ
 3.894 denique cum δ : demum uero cum ζ : dumque *E*
 3.895 dux alter δ , *E* : dux ζ
 3.906 uitellianis : uitelliani *codd.*, *E*
 3.907 quendam *A* : quadam $M\zeta$, *E*
 3.908 intrusisset $A\zeta$: inclusisset *M* : construxisset *E*
 3.913 adeptus δ : adeptus anno incarnationis domini lxxi ζ : adeptus anno ab incarnatione domini lxxi *E*
 3.914 mensibus δ : et mensibus ζ
 3.914 diebus δ : diebusque ζ
 3.916 hortatu : ortatu *M*, vide p. CIII, § VII.5.2
 3.928 credulitatem *Heges.ed.* : crudelitatem $\delta\zeta$, *E*
 3.943 sed et molliciem ζ , *E* : et molliti (mollitia A^c) etiam δ
 3.955 regalis $A\zeta$, *E*, uel li (?) *superscr.* *M*
 3.957 afficto (cf. *Heges.ed.* 5.17) : afflicto *E* : afflicti δ : afflictos ζ
 3.961 pecunię quę $A\zeta$, *E* : pecunięque *M*
 3.972 operatur δQ^c : operantur ζ
 3.983 circuitum $A\zeta$, *E* : circumitum *M*
 3.995 in unum *Heges.ed.* : in uno *codd.*, *E*
 3.1004 dimicabatur M^cA , *E* : dimicabantur $M\zeta$
 3.1019 iudei ζ , *Heges.ed.* : om. δ
 3.1043 consulerent δQ^c , *E* : consularent ζ
 3.1071 plerisque δ , *E* : plerisque etiam ζ
 3.1075 precise : precisę *E* : praecisae *Heges.ms.B* : praecisa *Heges.ed.* : precise ζ : prescisę (ex precisę *A*) δ
 3.1078 urbe ζ , *E*, : urbem δ
 3.1085 flectebantur MQ^c , *E* : flectabantur *AP* : fletabantur *Q*
 3.1090 in penitralibus : impenitralibus (impene- *A*) δ : inpenetrabilibus (in *superscr.* *Q*) ζ
 3.1095 circuitu $A\zeta$, *E* : circumitu *M*
 3.1103 genere ζ : om. δ
 3.1112 compellebat ζ , *E* : compellebant δ
 3.1114 que : quae *Heges.ed.* : qua *codd.*, *E*
 3.1116 fame *A*, *E* : famę $M\zeta$
 3.1122 sepeliros defunctam δ , *E* : *trp.* ζ
 3.1126 condam $\delta P^c Q^c$, *E* : quondam *P* : - *Q* (saut)
 3.1133 quem δ , *Heges.ed.* : quę ζ , *E*
 3.1136-37 et in frustra-operuit (et¹-operuit om. *Q*, in marg. Q^c ; frustra-operuit om. *P*, in-operuit in marg. P^c ; frustra $M^cA^cP^c$, *E* : frustra δQ^c ; et² om. Q^c ; cooperuit *M*) $\delta P^c Q^c$, *E*
 3.1144 uobis uisceribus $A\zeta$, *E* : *trp.* *M*
 3.1144 considete $\delta\zeta$, *E* : consedete M^c
 3.1147 inueneritis δ , *E*, *Heges.ed.* : inueniretis ζ
 3.1159 necaturi δ , *E* : uenaturi ζ
 3.1162 delectare *Heges.ed.* : delectari *codd.*, *E*
 3.1176 ministerium *Heges.ed.* : misterium *codd.*, *E*
 3.1185 quę : quae *Heges.ed.* : ea quę *codd.*, *E*
 3.1186 pascuntur $A\zeta$, *E* : pascunt *M*

- 3.1193 restinxi *Heges.ed.*; restrinxi δζ, *E*, *Heges.ms.B*, vide p. CIII, § VII.5.2
 3.1199 terris δQ : terras P, *E*
 3.1200 fugisse δP^cQ, *E* : fuisse P
 3.1202 nox ζ, *E* : nos δ
 3.1204 celi potestates *E*, caeli...potestates *Heges.ed.* : potestates *codd.*
 3.1212 gratiam MQ, *E*, *Heges.ed.* : gramen (*ex gratiam* P?) AP
 3.1223 ministerium *E* : misterium *codd.*
 3.1229 fraus *E* : fraudes δζ
 3.1236 uictor ζ, *E* : uictos δ
 3.1255 repellendo *Heges.ed.* : rebellando *codd.*, *E*
 3.1256 sanguine quasi fluuio decurrente terram inundari : sanguine quasi fluuio decurrere terram *codd.*, *E* (cf. *Heges.ed.* 5.1.3, p. 294, 10 ‘cerneret externos cum civibus ...iacere... confusoque omnium promisce sanguine et quasi profluvio decurrente interiores ipsos stagnare templi recessus...’ et *Hug.St.Vict.ed.*, *Excerptiones Allegoricae* VI.10, Migne PL 177, 246C: ‘cerneret sanguine tanquam fluuio inundari terram’)
 3.1257 temerabantur δ, *E* : temerebantur ζ
 3.1268 ammoto : amoto M, vide p. CIII, § VII.5.2
 3.1278 recrudesceret δQ : retrudesceret P, *E*
 3.1280 restringere A^c, *E*, vide p. CIII, § VII.5.2 : restringere δζ
 3.1284 in penitralibus (pene- A) M^cA : impenitralibus M : impenetralibus ζ : impenetrabilibus *E*
 3.1299 resederant δP^c, *E* : residebant ζ
 3.1302 lucernas δ, *E*, *Heges.ed.* : lucernas uidelicet ζ
 3.1308 nummismate Aζ, *E* : nonmismate M
 3.1314 confectusque M(?)A^cζ, *E* : confectoque A
 3.1317 prefectus *E* : om. δζ

Codices adhibiti 3.1318-77: Rδζ

- 3.1336-37 denuntiabat-uastitatem (ferro et igni *Heges.ed.* : ferro igni RAζ, *E*; gentis : gentius Q) RAζ, *E* : om. M
 3.1346 memorabilem : memorabile *codd.*, *E*
 3.1346 romam Rδ, *E* : romani ζ
 3.1360 ait imperatorem Rδ, *E* : trp. ζ
 3.1360-61 sicque-eius R^cζ : sicque-eius. in romana uero cathedra sancto apostolo petro linus successit et lino cletus (in-cletus *postea erasum* R) Rδ : his preterea temporibus in romana ecclesia sancto petro apostolo successit linus. et lino cletus *E*, vide p. XCVI
 3.1363 regno Rδ : regno anno incarnationis diuinę lxxxi (R^c in marg.) R^cζ : regno anno ab incarnatione domini octogesimo i *E*
 3.1368 militibus : militib R, vide p. CIII, § VII.6.1 (3)
 3.1373 febre : febrę R, vide p. CIII, § VII.6.1 (3)
 3.1373 exanimatus RAζ, *E* : examinatus M
 3.1375-77 igitur post extremum iudaice plebis excidium eorundem breuiter arguam perfidiam iudeorum qui nondum uolunt in christum credere R(in marg.)ζ : om. δ, *E*, vide p. XXIX, n. 35.

Liber IV**Codices adhibiti 04.1-143: Rζ**

- 04.1 maximus : mauximus R, vide p. CIII, § VII.6.1 (3)
 04.8 reprobrabo Rζ : reprobabo P^cQ^c
 04.9 stultam fecit deus R : deus stultam fecit ζ

- 04.39 non simplicem R^ζ : *eras*. P^c
 04.57-143 dixisse-suscipiat (*in ras.* R^r) R^rζ, *vide p. LXV, VI*
 04.79 aperuit R^rP, uel aperiet *superscr.* P^c : aperiet Q
 04.92 iuditiis R^r : iusticiis ζ
 04.98 faciam : fatiam R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 04.106 ueteris uero cerimonias R^cζ : ueteres uero cerimon... R^r
 04.113 uenient R^r : ueniunt ζ
 04.121-22 credere dubitant (*ex* dubitant credere R^r) R^rζ
 04.134 facientem : fatientem R^r, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 04.139 deputaret R^rQ : depuraret P
 04.142 suffitiat (sufficiat P^c) R^rP^c : sufficient ζ
- Codices adhibiti 4.1-640: Rδζ**
- 4.3 imperauit Rδ : romanum sumens imperium dominicę incarnationis anno lxxxiii
 imperauit (romanum-lxxxiii *in marg.* R^c) R^cζ : anno ab incarnatione domini octogesimo
 iiii imperauit E
 4.11 persecutionem exercuit Rδ, E : exercuit persecutionem ζ
 4.21 positus Rδ, E : positus ipse dei amicus (ipse-amicus *in marg.* R^c) R^cζ
 4.30 fundamentum RAζ, E : fundamentum parisiensibus dyonisiū ariopagitam quem
 sanctus paulus apostolus baptizauit M
 4.34 urbe : urbę R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 4.43-45 successit-domitiani Rδ : successit incarnationis christi anno xcviij (incarnationis-xcviij
in marg.) petronio prefecto factore et parthemio spadone interfecit domitiani R^c :
 successit petronio prefecto factore et parthemio spadone interfecit domitiani
 incarnationis christi anno xcviij ζ : successit petronio prefecto factore et parthemio
 spadone domitiani interfecit anno ab incarnatione domini nonagesimo viij E
 4.45 imperauit autem δ, E : imperauitque (*partim in ras.* R^c) R^cζ
 4.50 pullulauerant : pullurauerant R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 4.58 compulsus RδQ^c, E : cum pulsus ζ
 4.66 et Rζ : *om.* δ
 4.76 cuius (*ex* sed huius R) Rζ, E : sed huius δ
 4.95 suscipiens Rδ : suscipiens anno diuine incarnationis xcviij (anno-xcviij *in marg.* R^c)
 R^cζ : suscipiens anno ab incarnatione domini centesimo i E
 4.101 seleuciam : seleucam R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.117-20 ebuliuit. unde-etiam symon (unde-etiam *in marg.* R^r; 117 pape Q : papa Q^c; 119
 manibus *ex* inmanibus R^r; 119-20 decenter-etiam Q^c : *om.* Q) R^rζ : ebuliuit. unde
 symon Rδ, E
 4.125 circumquaque A : circumquasque (*in ras.* R) RM^cζ : ciuitates quasque M
 4.129 preter RMζ, E : propter M^cA
 4.134 seleuciam : seleucam R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.138 referuntur δ, E : esse feruntur (*partim in ras.* R^c) R^cζ
 4.141 xxii *Frech.ed.* : xx duobus E : xxi Rδζ
 4.144 scientia pollens RAζ, E : *trp.* M
 4.144 giometer R, E (cf. Jill Mann [ed.], *Ysengrimus*, II, r. 291, 309) : geometer A :
 geometricus M,ζ
 4.158 suo de nomine (*de in marg.* R) RA^cζ : de suo nomine M : sua de nomine A : suo nomine
 E : de nomine suo *Beda ed.*
 4.190 antoninus : antonius R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.192 clii δ : cxxx (*in ras.* R^c) R^cζ : clii E : cxlii E^c
 4.193 tribus RδP, E, *Frech.ed.* : tribus mensibus P^cQ
 4.199 sedit rome RAζ : *trp.* M

- 4.200 pastoris appellatur RAζ, *E* : *trp.* M
 4.201 et illi Rζ : anitio uero δ
 4.204 bactriani : baltriani R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.211 stoicus Rδ : storcus ζ
 4.215 aurelius δζ, *E* : *eras.* R^c
 4.216 clxv δ, *E* : cliii (*in ras.* R^c) R^cζ
 4.231 preterfluit RAζ, *E*^c : preterfuit M : preterflu/it *E*
 4.232 eisdem Rζ, *E* : eiusdem δ
 4.244 apoplexim M : apoplexim (-esim ζ) RAζ, *E*
 4.256 reficerentur Rδ, *E* : reficeretur *E*^cR^cζ
 4.259 assumpsit : assupsit R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 4.288 constitutus RδQ, *E* : constitus P
 4.289-90 ob-comperiuntur RAζ, *E* : *om.* M
 4.292 aurelius denique δζ : aurelius ergo lucius (*in ras.*) R^c : lucius antonius *E*
 4.293 imperauit Rδ : anno incarnationis dominicę clxx (cxxci[?] R^c) imperauit (anno-cxxci *in marg.* R^c) R^cζ : regnauit anno ab incarnatione domini c octogesimo iiii imperauit autem *E*
 4.304 martii Rζ, *E* : aprilis δ
 4.305 narcissus : nacissus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.314 transgulatus Rδζ : strangulatus A^c, *E*
 4.321 iulianum : iulium R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.327 romanum consequutus (consecutus A) Rδ : consecutus (consequutus P) romanum ζ : destitutum assecutus *E*
 4.328 imperauit Rδ : anno incarnationis christi clxxx imperauit (anno-clxxx *in marg.* R^c) R^cζ : anno ab incarnatione domini cxcv imperauit *E*
 4.329 lacessitus et (et *superscr.* R) Rζ : lacessitus δ, *E*, *Frech.ed.*
 4.335 gallia *E* : galliam Rδζ
 4.340 neronem : nerorem R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 4.343 cesus RAζ, *E* : cesus est M
 4.344 tenere RAζ, *E* : *om.* M
 4.349 proscriptionem RδP^cQ, *E* : scriptionem P
 4.356 secundam δ : quartam (*in ras.* R^c) R^cζ
 4.361 getam : getan R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.363 antonini : antonii R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.372 aurelius antoninus (antonius AQ) bassianus δζ, *E* : antoninus bassianus (*in ras.*) R^c
 4.373 consequutus RAζ, *E* : consequutus est M
 4.403 quia A^c, *Rott.* : qua Rδζ, *E*
 4.411 macer macrinus δζ, *E* : macrinus macer (*in ras.*) R^c
 4.414 marcus aurelius δζ, *E* : aurelius (*partim in ras.*) R^c
 4.420 creatus Rδ : creatus anno incarnationis diuinę (dominice Q) ccxii (anno-ccxii *in marg.* R^c) R^cζ : creatus anno ab incarnatione domini ccxxv *E*
 4.428 apud *Frech.ed., Ado ed.* : *om.* Rδζ, *E*
 4.429 maximo : maximino R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.430 maximus R : maximinus R^c, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.431 assecutus Rζ, *E* : assecutus est δ
 4.431 ccxxviii Rδ : ccxxv (*post ras.* R^c) R^cζ : ccxxx octauo *E*
 4.443 ccxxxi δ : ccxxviii (*partim in ras.* R^c) R^cζ : ccxliiii(?) *E*
 4.445 vi Rδ, *E* : vi. quibus expletis postquam aduersum parthos (pathos Q : parthos Q^c) sepe feliciter dimicauisset suorum fraude super (*super om.* Q : *add.* Q^c) eufratem (eufraten P)

- interfectus est (Quibus-est *in marg.* R^c) R^cζ
 4.446 his Rδ, *E* : his tamen R^cζ
 4.449 et theopompus Rδ : etheopompus (etheoponpus Q) ζ
 4.452 imperator RAζ, *E* : imperator et M
 4.464 imperavit Rδ : anno incarnationis dominicę cclxliiii imperavit (anno-ccxliiii *in marg.* R^c)
 R^cζ : anno ab incarnatione domini cc et l quarto imperavit *E*
 4.478 consumptę Rδ, *E* : consumpti ζ
 4.486 censebant RAζ, *E* : dicebant M
 4.496 tamen Rδ : tantum, *superscr.* uel tamen ζ
 4.499-500 cum ... deprecamur RAζ : deprecemur ... eum M
 4.511 potitus Rδ : potitus anno dominice incarnationis ccxlv (*corr. ex ccxlv* P) (anno-ccxlv *in marg.* R^c) R^cζ : potitus anno ab incarnatione domini cc et lv *E*
 4.520 correpta *codd.*, *E* : corrupta R^c
 4.542 tenetur Rδ : teneretur ζ
 4.556 beatitudinum RM^cA^cζ : beatitudinem δ
 4.557 rationalis RδP^cQ : rationis P
 4.567 deus RAζ, *E* : dominus M
 4.578 furore δ, *E* : furori (*ex furoris* R?) Rζ
 4.597 feruente RAζ, *E* : feruente M
 4.607 habenis : abenis R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 4.609 denique RAζ, *E* : quoque M
 4.616 ualerianus dei Rδ, *E* : *trp.* ζ
 4.632 mazabanem : zabanem *codd.*, *E*, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.637 autem *codd.*, *E* : autem galienus R^c
Codices adhibiti 4.640-5.413: δζ
 4.641 cclxliiii Aζ : ccxliiii M : cclxxliiii(?) *E*
 4.641 anno uno δζ : anno xliiii M^c : annis ii *E*
 4.654 uoluit δ : maluit *E* : uolens ζ
 4.655 sublimare unde δ, *E* : sublimare ζ
 4.657 sublimiora : sullimiora M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 4.672 auditoribus ζ, *E* : auctoribus M : actoribus A
 4.673 insultabat M^c, *E*, *Rufin.ed.* : exultabat δζ
 4.677 religionem diuinam *codd.*, *E* : religioni diuinae M^c
 4.678 ministerium *E* : mysterium δζ
 4.680 defuncto δ, *E* : apud syrmiu defuncto ζ
 4.695 condempnatur ζ, *E* : condempnatus δ
 4.701 sacerdotio δ, *E*, *Rufin.ed.* : a sacerdotio ζ
 4.709-10 in potentatu P : inpotentatu AQ, *E* : impotentatu M
 4.712 ablato δ, *E* : ab alto ζ
 4.713 ministerio : mysterio M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 4.729 hoc in δ, *E*^c : in hoc in ζ, *E*
 4.734 cclxxliiii δ : cclxx ζ : cc et lxxx(?) *E*
 4.742-43 et¹-marcellinus ζ : *om.* δ, *E*, *vide p. C, n. 3*
 4.744 post Aζ, *E* : *om.* M
 4.745 successit Aζ, *E* : suscepit M
 4.765 per prophetam dominus Aζ : dominus per prophetam M
 4.767 ulla *Freh.* : in ulla *Rott.* : nulla δζ
 4.782 cclxxv δ : cclxxvii ζ : cc et lxxxvi *E*
 4.782 imperavit δ, *E* : imperio potitus imperavit ζ
 4.785 numerianus M^cA^cζ, *E* : numerarius δ

- 4.785-86 profectus fuerat Aζ, *E* : *trp.* M
 4.788 electus ζ, *E* : erectus δ
 4.820 abscederet δ : ascenderet ζ, *E*
 4.826 nec *E* : ne δζ
 4.826 frangerentur ζ, *E* : frangerentur et δ
 4.828 quibus *codd.*, *E* : a quibus M^c
 4.834 enim sunt *E* : etiam sunt δ : quippe sunt ζ
 4.836 cepta ζ, *E* : accepta δ : accensa A^c
 4.838 feruere ζ, *E* : furere δ
 4.838-42 qua-romam ζ : *om.* δ, *E*, *vide p. CII, § VII.5 et n. 8*
 4.846 carausio : caurasio M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.851 herculium : herculianum M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.853 theodoram M^c : thodoram M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.854 suam δ : suam nomine ualeriam ζ
 4.855 carausius : caurasius M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.858 carausio : caurasio M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.861 alamannis : alemannis M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.863 lxx δQ, *E*, *Oros. ms. Q, cf. p. XLVI § IV.8.3.2 : xx PQ^c*
 4.864 alamannorum : alemannorum M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.866 viii ζ, *E*, *Oros.ed.* : vii δ
 4.889 abduxit ζ, *E*, *Oros.ed.* : adduxit δ
 4.893 exegit δ, *E* : exigit ζ
 4.897 maximianus : maximinus M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 4.897 apud mediolanum *Oros.ed.* : mediolanum δζ, *E*
 4.901-02 diuiserunt et annis v pariter regnauerunt ζ : diuiserunt δ, *E*, *vide p. C, n. 3*
 4.903 obtinuit *cf. Oros.ed., Frech.ed.* : *om. codd.*, *E*, *vide p. CIII et n. 9*
 4.904 contentus : contemptus M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 4.919 fidei ζ, *E* : dei δ
 4.921 grassaretur : crassaretur M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 4.943-50 marcellino-usum (950 dalmatice *corr. ex dalmacie Q^c*) ζ : post felicem papam euthicianus sedit. et euthitiano gaius successit et gaio marcellinus (*corr. ex macellinus A^c*) et marcellino marcellus. cui subrogatur (marcellus-subrogatur *om.* *E*; subrogatus δ : subrogatur M^c) eusebius. eusebio melchiades. hic constituit ut nunquam in die dominica ieiunium celebretur. huic quoque silvester successit (eusebio-successit *om.* *E*). floruit per idem tempus (per idem tempus : etiam his diebus *E*) pacius uiennensis (uiennensis *corr. ex iuuenensis A^c*) episcopus et arnobius affricanus rethor sapientissimus δ, *E*

Liber V

- 05.9 olim ζ, *E* : *om.* δ
 05.17 antiqui : antiq M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 05.28-31 hereticorum-et¹ Aζ : *om.* M
 05.32 roborarent δ, *E* : laborarent ζ
 05.59 tribus ζ, *E* : *om.* δ
 05.73-74 aquitania-extenditur (uero : autem M) δP^cQ, *E* : *om.* P
 05.74 ligeris : litgeris M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 05.78 et ζ, *E* : *om.* δ
 05.87 lugdunum *codd.*, *E* : lugdunum matisco P^c
 05.89 niuedunus : niuedenus M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 05.110 gallie : galli M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*

- 05.113 cottias : gothicas *codd.*, *E*, *vide p. CIII*, § VII.6.1 (2)
 5.5 maximinus P^c : maximianus *codd.*, *vide p. CIII*, § VII.6.1 (2)
 5.7 constitutus δ, *E* : institutus ζ
 5.14 in imperio ζ, *E* : imperio δ
 5.22 constantine toytanaka id est ζ, *cf. Land.ed.* : constantine δ, *E*, *vide p. C*, n. 3
 5.22 uince ζ, *E*, *Land.ed.* : uinces δ
 5.30 hostiliter illi Aζ, *E* : trp. M
 5.37 lapsu M^cζ, *E* : lapsu et δ
 5.41 igitur Aζ, *E* : ergo M
 5.56 ita ut nec ζ : nec ita ut δ
 5.78 serapti Aζ, *E* : seraptim M
 5.93 illi ζ, *E* : om. δ
 5.108 auream ζ, *E* : om. δ
 5.113 et ditauit *E* : ditauit δ : ditauitque ζ
 5.117 ecclesiarum : exclesiarum M, *vide p. CIII*, § VII.6.1 (3)
 5.133 permotus ζ, *Rufin.ed.* : promotus δ
 5.136 indicit *Rufin.ed.* : indicat *codd.*
 5.151 periit δP^cQ^c : perit ζ
 5.158-59 urbem-futurum ζ, *cf. Iust. 9.1.2.*, *vide p. XLVIII*, n. 146 : ciuitatem δ, *E*
 5.177 christianismus δ, *E* : christianissimus ζ
 5.180 magnificentia-uisionibus ζ, *E* : magnifice ab angelis admonita diuinis iussionibus δ
 5.195 quidem δ : quidam ζ, *E*
 5.195 ammouit *E*, : amouit δ : admouit A^c : ammonuit ζ, *vide p. CIII*, § VII.5.2
 5.204 ubi δ : ibi ζ, *E*
 5.206 ubi δ : ibi ζ, *E*
 5.210-13 augustus-curauit ζ : om. δ, *E*, *vide p. C*, n. 3
 5.214 quoque P : uero δQ, *E*
 5.216 quoque δ, *E* : uero ζ
 5.219 iiii^{or} Aζ, *E* : om. M
 5.221 crucis portiunculam Aζ, *E* : trp. M
 5.247 sanctum ζ : om. δ
 5.248 episcopus M^cζ, *E* : om. δ
 5.255-59 esset-repletur ζ : om. δ, *vide p. C*, n. 3
 5.260 sancta δP^c, *E* : sua P : sua sancta Q
 5.265 cccxviii ζ : ccc et x et nouem *E* : cccxviii δ
 5.267 deberi : debere *codd.*
 5.270 iste δ, *E* : et hic ζ
 5.270 ueruntamen δ, *E* : qui tamen ζ
 5.273 uincentius : uncentius M, *vide p. CIII*, § VII.6.1 (2)
 5.287 augustidunensis : augustudunensis M, *vide p. CIII*, § VII.6.1 (2)
 5.288 pasnuptius : panuptius M, *vide p. CIII*, § VII.6.1 (2)
 5.292 illis ζ, *E* : suis δ
 5.304 consecrationis eius δ, *E* : trp. ζ
 5.312 oblatam *Lucifer, Vita Evurtii, II.14, AASS, Sep. III, Rott.* : oblata/ *E* : oblata δζ
 5.313 constantinus augustus Aζ, *E* : trp. M
 5.320 is : his M, *vide p. CIII*, § VII.5.2
 5.326 adeptus δ, *E* : adeptus est ζ
 5.326 cccxxv δ : cccxlv ζ
 5.333 gentilis uir ζ : uir δ
 5.336 decussus : decussa Mζ : discussus A

- 5.336 et copiosis A, *Vigil.ed.* : et copiis M^ζ
 5.365 consentientes δP^cQ, E : consentiens PQ^c
 5.367 consilio δ, E : concilio ζ
 5.373 liberio δ, E : liberio arbitrio ζ
 5.382 ueteranionem : ueteramonem M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.390 contentusque : contemptusque M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 5.392 sororis δ, E : sororisque ζ
 5.399 decentius : decennius M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*

Codices adhibiti 5.413-513: Rδζ

- 5.414 constantio : constantino R
 5.421 facilitate Rδ, E : felicitate ζ
 5.422 appellatur M^ζ, E, *Hist.Trip.ed.* : appellabatur A
 5.431 preterea δ, E : tamen (*in ras.* R^c) R^cζ
 5.433 sunt honore Rδ, E : *trp.* ζ
 5.451 iulianus δζ, E : iulianus igitur (*igitur superscr.*) R^c
 5.453 ccl Rδ : ccclxiii (*partim superscr.* R^c) R^cζ
 5.465 militie *codd.*, E, *Frech. v.l.*, cf. 5.525 : militia *Frech.ed.*, *Hist.Trip.ed.*, cf. 5.525
 5.467 amplexati Rδ, E : amplexati credentes fideliter et grauiā (*grauiora Oros.ed.*) dei esse iudicia et meliora promissa (*credentes-promissa R^c in marg.*) R^cζ, cf. *Oros.ed.* 7.32.2
 5.470 est RAζ, E : *om.* M
 5.471 pro pietate RM^cζ, E : proprietate δ
 5.474 sicut RδQ, E : siō P
 5.475 ualentinianus : ualentilianus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.493 interrogauit : introgauit R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*

Codices adhibiti 5.514-613: δζ

- 5.518 galilee : galileę M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.525 militie *codd.*, E, *Frech.v.l.* : militia *Frech.ed.*, cf. 5.465
 5.526 amittere δ, E : ammittere ζ
 5.536 cum et δ, E : cum ζ
 5.544 remeasset δ, E : per galaciam remearet ζ
 5.553 imperauit δ, E : diuinę incarnationis anno ccclxvi imperauit ζ
 5.555 iusticia M^cA^cζ, E : iustitia et corporis temperantia atque iusticia δ
 5.567 corruere δP^cQ, E : currere P
 5.578 quo adhuc uiuentis *codd.*, E, *Oros. ms. Q²*, cf. *p. XLVI, § IV.8.3.2* : quoad uiuentis *Oros.ed.*
 5.588 eum ζ, E : *om.* δ

Codices adhibiti 5.613-1662: Rδζ

- 5.624 tractantis E, *Paulin. Milan.ed.* : stantis *codd.*
 5.624 indicantem : indicantaem// R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.642 ostia : hostia R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 5.649 soluturos δ, E : solituros Rζ
 5.651 cedendum sibi loco melius arbitrati δ, E : uiribus et numero freti (*in ras.* R^c) R^cζ
 5.654 ad δζ : a R, E
 5.673 susciator : susciator R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.681 beniamin : bemiamin R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.682 edissene : essene R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.691 uita priuato RAζ, E : *trp.* M
 5.692 prouexerunt Rδ, E : peruexerunt ζ
 5.701-03 sed-agebat (701 sed eo defuncto : eo uero mortuo E; 702 seuitia : seuitia cum filio

- ualentiniano *E*) RAζ, *E* : *om.* M
- 5.705 ualidissimam RAζ : ualendissimam M
- 5.706-07 exire edicto regine Rδ : exire edicto exire P : regine edicto exire P^cQ
- 5.714 hac *codd.* : hac re R^c
- 5.732 est traditus RAζ, *E* : traditur M
- 5.734 nudasset RM^cA^cζ, *E* : nudassent δ
- 5.777 hęc cum ARζ, *E* : *trp.* M
- 5.778 uero RAζ, *E* : igitur M
- 5.784 sotiatu*s codd., Hist. Trip. v.l.* : satiatus *Hist. Trip.ed.*
- 5.797 ministrantur Rδ, *E, Hist. Trip.ed.* : ministrabantur R^cζ
- 5.798 ergo A^cζ, *E* : ego Rδ
- 5.801 monebat : mouebat *Hist.Trip.ed.*
- 5.807 eius Rζ, *E* : *om.* δ
- 5.812 dispensationis Rδ, *E* : dispensationis sue R^cζ
- 5.817 transierunt Rδ, *E* : transierunt. siquidem gens hunorum eos ab antiquis eorum sedibus expulit (siquidem-expulit R^c *in marg.*; *cf. Oros. 7.33.10*) R^cζ
- 5.819 fritigernus: frigidernus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
- 5.819 athanaricus : atalicus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
- 5.820 athanaricus : atalicus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
- 5.822 depositione Rδ, *E* : dispositione ζ
- 5.823 fritigernum : frigidernum R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
- 5.824 fritigernum : frigidernum R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
- 5.825 athanaricus : atalicus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
- 5.825 gothi RM^cζ, *E* : *om.* δ
- 5.841 obrute M^cA^cRζ, *E* : obrupte δ
- 5.842 absconditus : abconditus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
- 5.850 stilicone : cum stilicone *codd.*
- 5.851 intrauerunt italiam RAζ : *trp.* M
- 5.870 spiritus sancti ERδ, *E* : *trp.* ζ
- 5.876 sensibiliter : semsibiliter R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
- 5.879 uitiorum Rζ, *E* : uiciorum A : uttiorum M
- 5.887 et RAζ, *E* : *om.* M
- 5.896 edisse : edissene R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
- 5.910 accersiu*t RAζ, E* : accessiuit M : accerssiuit M^c
- 5.933 est RAζ : *om.* M
- 5.937 que : qui *codd.*
- 5.941 truserat Rδ : truxerat ζ
- 5.942 gothi Rδ, *E* : gothi ab italia prodeuntes (ab-prodeuntes R^c *in marg.*) R^cζ
- 5.952-54 creaueruntque-gothorum (*in marg. R^r*) R^rζ : *om.* δ, *E*
- 5.955 quidam *codd.* : quidem *Oros.ed.*
- 5.987 castra *codd., E, Oros. ms. Q, cf. p. XLVI, § IV.8.3.2* : claustra *Oros.ed.*
- 5.988 repugnante RδP^cQ, *E* : pugnante P
- 5.1003 transgulatus RδPQ^c : stransgulatus *E* : tranqulatus Q
- 5.1006 legitque *E, Oros.ed.* : legit itaque *codd.*
- 5.1008 aucturus *codd., Paul. Diac.ed.* : acturus *Oros.ed.*
- 5.1011 potestate *Oros.ed.* : sibi potestate *codd., E*
- 5.1012 cognatione Rδ, *E* : cognitione ζ
- 5.1012 subnixus *Oros.ed.* : subnixas *codd., E*
- 5.1012-13 in-successit (*in marg. R^r*) R^rζ : *om.* δ, *E*
- 5.1018 expedierant δ, *E* : expidierant Rζ

- 5.1018 alta *codd.*, *Oros. ms. Q* : arta *Oros.ed.*, cf. p. XLVI, § IV.8.3.2
5.1024 mente *codd.*, *E, Oros.ed.* : et mente R^c
5.1028-29 signum crucis prelio dedit *codd.*, *E, Oros. ms. Q*, cf. p. XLVI, § IV.8.3.2 : signo crucis
signum proelio dedit *Oros.ed.*
5.1033 reuerentiam (*sed a super e³ scr. P*) δζ, *E* : reuerantiam R
5.1036 ora RAζ, *E* : hora M
5.1042 uictori *Oros.ed.* : uictorum *codd.*, *E*
5.1053 a populo δζ, *E* : aplo R
5.1056 incisi RδP^cQ, *E, Hist.Trip.ed.* : occisi P
5.1065 mortalitas RδP^cQ, *E* : moralitas P
5.1066 puluis RδQ, *E* : pulueris P
5.1078 effusus : effus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
5.1082 autem Rζ, *E* : enim M^c : om. δ
5.1091 lamentationibus : lamtationibus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
5.1096 deum δ, *E* : dominum *Hist.Trip.ed.* : domini Rζ
5.1099 inrumpebat *codd.*, *E, Land.Sag.ed., Hist.Trip.ms.C* : interrompebat *Hist.Trip.ed.*
5.1101 precibus persuadeo *E, Hist.Trip.ed.* : // persuadeo R : persuadeo δζ
5.1101 soluantur *E, Hist.Trip.ed.* : soluat *codd.*
5.1108 spe RδP^cQ^c, *E* : sepe ζ
5.1111 actor RAζ, *E* : auctor M, *Hist.Trip.ed.*
5.1115 uenturum : uenturm R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
5.1130 ingredi sacra RAζ, *E* : trp. M
5.1134 inquit A, *Hist.Trip.ed.* : inquam RMζ, *E*
5.1135 iniquitates : iniquitates R
5.1145 ipsam RAζ, *E* : ipsa M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
5.1156 limina RδQ^c, *E* : lumina ζ
5.1158 impetrare RδQ^c, *E* : impetrante PQ(?) : impetranre P^c
5.1167 ceteri *Hist.Trip.ed.* : ceteris *codd.*, *E*
5.1168 permittuntur RP^cQ, *E, Hist.Trip.ed.* : permittitur δP
5.1179 debilium RAζ, *E* : debilium et M
5.1181 hoc RAP, *E* : hec MQ
5.1201 inaccessibilia R^cδP^cQ : inaccessabilia RP, *E, Hist.Trip. ms. A*
5.1203 flammam M^cζ, *E* : flammen R : flamen δ
5.1204 uero RAζ, *E* : autem M
5.1213 cēlebrabant R^cM^cA^c, *E, Hist.Trip.ed.* : cēlebrant Rδζ
5.1215 insinuat Rδ, *E* : insinuabat ζ
5.1222 contra δP^c : constra Rζ
5.1227 est ordinatus RAζ : ordinatur M
5.1229 miletio : mileto R
5.1237 circuiuit RAP, *E* : circuiuit Q : circumiuit M
5.1239 litteris RδP^cQ, *E* : litteras P
5.1244 philosophum : philosophum R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
5.1256 in tantam enim dei gratia : sed tamen dei gratia in tantam *E* : in tantam enim gratia MR :
in tantam enim gratiam Aζ
5.1261 uiennensem : uiennensaem (*ex uiennensam*) R
5.1283 consobrinarum M : cumsobrinarum A : cum sobrinarum Rζ, *E*
5.1288 nonagesimo Aζ : xc M : nonagesisimo R : tricesimo i *E*
5.1289 in partibus δ, *E* : in parthibus Rζ
5.1304 insulam *Oros.ed.* : siluam *codd.*, *E* :

- 5.1308 et sine (et *superscr.* R) R^ζ : ac sine *Oros.ed.* : sine δ, E
 5.1324 relique Rδ, E : reliqui ζ
 5.1324 cohortes RA^ζ, E : cohortes M
 5.1329 quo RδP, E : quod Q
 5.1330 transgulatus Rδ^ζ : stransgulatus E
 5.1330 et δ, E : sed R^cζ
 5.1331 etiam R, E : *del.* R^c : *om.* δ^ζ
 5.1346 ipsam regiam R^ζ, E : *trp.* δ
 5.1347 et omnem (et *superscr.* E) R^ζ, E : *om.* δ
 5.1350 inimicitii : inimiciis R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.1354 suum R^ζ, E : *om.* δ
 5.1370 alaricus E : athalaricus *codd.*, E^c
 5.1371 romam RδP^cQ, E : romani P
 5.1373 urbis Rδ, E : urbi ζ
 5.1377 alaricus : athalaricus *codd.*, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1381 matrimonio : matmonio R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.1384-87 in-innocentius (*in marg.* R^r) R^rζ : *om.* Rδ, E
 5.1387 his etiam (etiam *superscr.*) R^c : his *codd.*, E
 5.1399 uero Rδ, E : *om.* ζ
 5.1408 ipsius RA^ζ, E : eius M
 5.1421 esse RδQ, E : *om.* P
 5.1422 ceruice *Aug., De Her.ed.* : uertice *codd.*, E
 5.1430 cooperatore Rδ, E : coo^oparante P : coo^operante Q
 5.1436 a Rδ, E : *om.* ζ
 5.1455 filium Rδ^ζ : filium suum R^c
 5.1469 constantinus E : constantius *codd.*, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1504 constantio E : constantino *codd.*, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1507 sibi iterum Rδ : *trp.* sibi ζ
 5.1508 multos R^ζ : *om.* δ
 5.1513 eius Rδ, E : eiusdem ζ
 5.1518 habitacula : habitabitacula R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.1519 a burgis RA^ζ, E : ab urgis M
 5.1529 campos catalaunicos R : *trp.* ζ : campos catalunicos δ
 5.1531 affuit : affuerunt *codd.*, *vide p. CIII, n. 9*
 5.1531 theodorico : theodorido R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1537 theodoricus : theodoridus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1563 cassianus *Chronica (uide infra p. 272, r. 319)* : cassiodorus (casi^odorus ex casodorus Q) *codd.*, E
 5.1566 reserauit AP^cQ, E : reseruauit RMP
 5.1578 constantio *Hist.Trip.ed.* : constantino *codd.*, E, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1578 constantius : constantinus *codd.*, E, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1584 i δ^ζ, E : vi R^c
 5.1586 uuandalis RA^ζ, E : uuandalorum M
 5.1605 eodem Rδ, E : eo P(?)Q
 5.1606 hierosolima : hierosilima R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1609 ipsis RA^ζ, E : ipsis cathenis M
 5.1619 sic Rδ, E : sicut ζ
 5.1622 papa δP^cQ : pape RP, E
 5.1640 quoque (*ex uero* R) *codd.* : uero E
 5.1642 imminente (imminente δQ, E) RδQ, E : inmente P, *superscr.* mi P^c

- 5.1644 que A : qui RMζ, E
 5.1660 calcedone : calcedone R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
Codices adhibiti 5.1662-1954: RδP*Q
 5.1662 hierosolimitani : hieroñi R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1665 dampnatus : dempnatus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.1667-68 partibus-procreati δ : partibus ζ : partibus. de genere gundiochi regis R^c
 5.1678 suscepit RδQ, E : suscepit P*
 5.1681 maximi : maximini *codd.*, E, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1687 cęsarem RAP*Q, E : *om.* M
 5.1696 onere AQ^c, *vide p. CIII, § VII.5.2* : honere RMP*Q, E : honere uel honore M^c
 5.1708 multitudinem RδQ, E : multitudinem P*
 5.1710 ricimeris : ricimeri R, E, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1711 generi E^cP* : generis RδQ, E
 5.1715-16 a regno deiciens RAP*Q, E : de regno eiciens M
 5.1726 inculto RAP*Q, E : in oculto M
 5.1756 chrotildem : chrotildam R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1756 speciosam RAP*Q, E : speciosissimam M
 5.1758 regis burgundię : burgundię RδP*Q, E
 5.1763 perpetuus : perpetuuus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.1764 fabricari RδQ, E : frabricati P : fabricati P^c
 5.1772-73 et-gelasius RAP*Q, E : *om.* M
 5.1778 et RMA^cP*^cQ, E : uel P* : - A (*om.* in-regionis A)
 5.1780 pape leonis RAP*Q, E : *trp.* M
 5.1786 tempestate RδP*^cQ, E : potestate P*
 5.1790 quoque δP*Q, E : enim (*in ras.*) R^c
 5.1799 cepit regnum RAP*Q, E : *trp.* M
 5.1817 composuit RδQ : composuit ex P*
 5.1817 ecclesiasticam RAP*Q : ecclesisticam M
 5.1850 roma Rδ, E : romana P*Q
 5.1852 reuocatus RP*Q, E : renouatus δ
 5.1853-56 his-amputare (1853 (qu)oque; (h)one(ricus); 1855-56 ex(ti)r(paret) quam(quam); 1856 (loquen)di non *desunt*) *add.* R^r *in marg.*, *sed postea erasit* R^c, *vide p. LXVI.*
 5.1857 quidam RP*Q, E : quidem δ
 5.1860-61 erant-tres δ : erat annus v̄ dcccc^{mus} lxxx et nonus. et secundum supputationem alexandrinorum v̄ dcccc^{mus} lxxx^{mus} tercius (*partim in ras./superscr.* R^c) R^cP*Q
 5.1869 ligeris alueum RAP*Q : *trp.* M
 5.1874 letior R^cM^cAP*Q, E : lector M
 5.1875 iter RδP*^cQ, E : tunc P*
 5.1877 auctus RA, E : actus MP*Q
 5.1886 properauit RδQ, E : preparauit P*
 5.1887 et RP*Q, E : *om.* δ
 5.1891 publice RδP*^cQ, E : publice colem P*
 5.1892 trabea *codd.*, E, est *superscr.* R^c
 5.1897 sui RδP*^cQ, E : tui P*
 5.1899 rhodani : rhodanis R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1906 his RδP*^cQ, E : his ergo P*
 5.1910 inter RP*Q, E : intra δ
 5.1911 regni Rδ, E : regni sui P*Q
 5.1916 uiennensis δ : uiennensi RP*Q

- 5.1922 errore : herrore R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 5.1927 carnalis RP*Q, E : om. M : - A (*om. 1927-28 cuius-fuit A*)
 5.1929 iustinus igitur (*partim in ras R^c*) AR^c : iustinus ergo E : iustinianus igitur MP*Q
 5.1930 incarnationis diuinę RAP*Q : ab incarnatione domini M
 5.1931 et undecimo RAP*Q : xi M
 5.1931 xx tribus δP*Q : viii (*in ras.*) R^c
 5.1943 equum RδP*^cQ : equem P*
 5.1944 mansuetudine RM^cAP*Q : consuetudine M
 5.1945 ei RP*Q : *om. δ; cf. Greg. Magn. ita ei obtulit*

Codices adhibiti 5.1954-2059: δP*Q

- 5.1957 uenerabilem δQ : uenerabilum P*
 5.1960 ibi idem MA^c : ibi isdem Q : ibidem AP*
 5.1966 quia M : qua AP*Q, E
 5.1966 honorifice δQ, E : et honorifice P*
 5.1973 huius tamen immanissime : hac tamen immane *codd., E*
 5.1980 theodoadus : theodoaldus M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.1982 regis δ, E : francorum regis P*Q
 5.1991 quoque AP*Q, E : uero M
 5.2005 uestem suscepit δ, E : uestem suscepit uestem P*Q
 5.2019 childebertus M^c : sigibertus M
 5.2025 ecclesię δP*^cQ : *om. P**
 5.2030 huius denique δ, E : Cuius auiti P*Q
 5.2031 appollinaris E : appollonaris M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.2041 iustinianum E : iustinum *codd., vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.2043 iustinianus AP*Q, E : ustinianus M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.2044 imperauit δ : assecutus imperium anno incarnationis christi dxxxiiii imperauit P*Q
 5.2049 facilitate δ, E : felicitate P*Q
 5.2053 insecutus δP*^cQ^c, E : consecutus P*Q
 5.2058 obsessit δ, E : obsedit P*Q

Codices adhibiti 5.2059-2473: RδP*Q

- 5.2059 theodoadus E : theoadus *codd., vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.2062 rex ab exercitu creatus Rδ, E : et rex ab exercitu est creatus R^cP*Q
 5.2067 denique δ, E : quoque (*partim in ras. R^c*) R^cP*Q
 5.2069 uitigis : uigitis R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.2069 romam RAP*Q, E : romani M
 5.2069 aggreditur RM^cP*Q, E : ingreditur δ
 5.2084-85 cuius-dicebatur (herculanus: [h]erculianus) R^r (*in marg.*) δP*Q : *om. R*
 5.2088-89 de episcopo uel de populo RAP*Q, E : de populo uel de episcopo quidem M
 5.2091 tunc Rδ, E : *om. P*Q*
 5.2097 quolibet : colibet R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 5.2103 corpus² RδP*^cQ, E : corpo P*
 5.2109 querentes RAP*Q, E : quęrerentes M
 5.2111 incisio RδP*^cQ, E : inscisio P*
 5.2115 qui : quod RδP*Q
 5.2117 cacumine RδP*^cQ : cucamine P*
 5.2124 ad RδQ : ab P*
 5.2125 ostenderunt δ, E : ostendebant (*partim in ras. R^c*) R^cP*Q
 5.2130 uicinio RAP*^cQ : uicino MP*
 5.2131 cum memoratus M^cA^c : commemoratus (cummemoratus Q) RδP*Q, E
 5.2138 decreuit (*in ras. R^r*) R^rP*Q : conatus est δ, E

- 5.2141 sui RδQ, *E* : sua P*
- 5.2148 decoratus uestibus δ, *E* : et regiis uestibus decoratus et (*partim in ras.* R^c) R^cP*Q
- 5.2153 qui rigo (riggo *E*) δ, *E* : Quod rigo audiens (*partim in ras.* R^c) R^cP*Q
- 5.2164 est accedere δ, *E*, *Greg.Magn.ed.* : accedere est RP*Q
- 5.2166 prenuntiauit *E*, *Greg.Magn.ed.* : pronuntiauit *codd.*
- 5.2170 petita RAP*Q, *E* : expetita ab eo M
- 5.2172 depopulatus RMA^cQ, *E* : depopulatis P* : depopulatusus A
- 5.2180 illum RAP*Q : eum M
- 5.2180 italiam RδQ : italia P*
- 5.2183 interfecit RδQ : interfecit P*
- 5.2187 benedicti RAP*Q, *E* : *om.* M
- 5.2188 circumquaque : circumqua R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
- 5.2188 ut RδQ, *E* : *om.* P*
- 5.2189 sanctitatis eius RδQ, *E* : *trp.* P*
- 5.2192 lucerna RδQ : lucernam P*
- 5.2193 innotesceret : ignotesceret R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
- 5.2194 maurum RδQ, *E* : in aurum P*
- 5.2196 nutrierat RAP*Q : nutriuerat M
- 5.2203 beato romano δ : prefato uiro dei (*in ras.* R^c) R^cP*Q
- 5.2204 instare RM^cAP*Q : intrare M
- 5.2207 proueniret RQ : perueniret δP*
- 5.2209-12 uidit quia strata palliis atque innumeris chrusca lampadibus uia recto orientis tramite ab eius cella (cella *om.* M) in cēlum usque tendebatur δ, *Greg.Magn.ed.* : uidit stratam palliis atque innumeris chruscam lampadibus uiam recto orientis tramite ab eius cella in cēlum usque protendi (protendi : pertingere *E*) (*partim in ras.* R^c) R^cP*Q, *E*
- 5.2216 etiam RδQ : et P*
- 5.2219 dxxxvi δ, *E* : dxxx R^c(*ras.*)P*Q
- 5.2219 est RP*Q, *E* : *om.* δ
- 5.2230 mauri Rδ, *E* : uiri P*Q
- 5.2231-32 aliorum-retinuit (*in ras.* R^r) R^rP*Q : oportuno ei loco ubi construere deberet monasterium ostendit δ, *E*
- 5.2234-35 demum-monasterio (quo postmodum : eodem igitur *E*) δ, *E* : Siquidem in andegauensi territorio cenobium aedificauit quod ei tradidit ubi (*in ras.* R^c) R^cP*Q
- 5.2238 domini Rδ, *E* : dei P*Q
- 5.2238-39 incarnationis-secundo (*in ras.* R^r) R^rP*Q : quadragesimo primo quo ibidem deuenerat δ
- 5.2240-43 ipse-lxxii (fiunt : sunt A) δ : et sepultus est in eadem basilica ad dexteram partem altaris. anno xI^{mo} aduentus sui in galliam. successitque illi prefati uiri filius nomine bertulfus. quem ipse uir domini maurus educauerat (*in ras.* R^c) R^cP*Q
- 5.2244 precedenti tamen tempore δ : eodem quoque tempore R^cP*Q
- 5.2244 sepefati Rδ : sepe prefati P*Q
- 5.2245 bizantii : byzantii *Anast.ed.* : bizantium RδP*Q
- 5.2312 dlvi M : d et lvii A : dlxxii (*in ras.* R^c) R^cP*Q
- 5.2322 reddidisset δP*Q^c, *E* : reddisset RQ
- 5.2326 pro sua libidine dominatur RδQ : dominatur pro sua libidine P*
- 5.2330 ad que RAP*Q, *E* : atque M
- 5.2331 telam RδQ, *E* : talem P*
- 5.2332 quam dum RδQ, *E* : quandum P*
- 5.2334 desererent RδQ, *E* : dissererent P*
- 5.2337 pannonia RMA^cQ, *E* : pannonie A : per annonia P*

- 5.2342 tamen Rδ : enim P*Q
 5.2342 igneae RδQ : igne P*
 5.2348 agilulphus : agiluffus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.2349 agilulpho : agiluffo R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.2349 cum euersa : dum (v.l. cum)...euersa *Paul.Diac.* : cum uersa M^c : conuersa *codd., E*
 5.2365 brunichildem : brunichildaem R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 5.2373 calliditate RδP*cQ : colliditate P
 5.2374 obtegere : obtgere R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.2376 a propriis : appropriis R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 5.2376 cultris A : cultrix RP*Q : cultis M
 5.2380 comitem RδQ : cubmitem P* : cumitem P*^c
 5.2385 dlxx primo δ : dlxxxiiio (partim in ras. R^c) R^cP*Q
 5.2386 tribus *codd.* : vii R^c, *E*
 5.2390 regrediens RP*Q, *E* : ingrediens δ
 5.2392 crederetur RδQ, *E* : grederetur P*
 5.2402 guntrannus RAP*Q : guntranni M
 5.2410 gubernabat δP*Q : gubernababat R
 5.2410 ab Rδ : ad P*Q
 5.2418 regis A : regi RMP*Q
 5.2428 illum RP*Q, *Greg.Magn.ed.* : eum δ
 5.2428 illius RP*Q, *Greg.Magn.ed.* : eius δ
 5.2431 intempeste P*Q : intempestae A^c, *Greg.Magn.ed.* : intempesta Rδ
 5.2436 repulit RP*, *Greg.Magn.ed.* : reppulit δQ
 5.2439 illic ubi *Greg.Magn.ed.* : *trp.* RP*Q : ubi ille δ
 5.2446 nam δ : nam postmodum (postmodum in marg. R^c) R^cP*Q
 5.2448 gentis Q, *Greg.Magn.ed.* : genti RδP*
 5.2449 oborta Rδ : orbata P*Q
 5.2456 arriane : arrianae *Greg.Magn.ed.* : arriana *codd.*
 5.2461 uite RδQ : uitem P*
 5.2466 eo RδQ, *E* : om. P*
 5.2470 acclamatis RAP*Q, *E* : acclamantis M

Liber VI

Codices adhibiti 06.1-4 RP*Q

Codices adhibiti 06.4-57: Rζ

- 06.9 non minus non *Plin.ed.* : non minus *codd.*
 06.11 quam : qua R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 06.17 coaceruauerim : coaceruaueuerim R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 06.23-45 uerum-istum (*in marg., erasit aliquid in corpore* R^r; 27 continebantur P; 33 quibusque R^r : quibuscumque ζ; 38 hactenus : actenus R^r, *vide p. CIII, § VII.5.2*) R^rζ : Quem(?) R

Codices adhibiti 6.1-347: Rδζ

- 6.2 dlxxv δ : dlxxxvii (partim in ras. R^c) R^cζ
 6.9 appellabant : appellebant R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.17 secundo *codd.*, uero *superscr.* R^c
 6.28 omnipotentis RAζ, *E* : omnpotentis M
 6.29 reuelatione : reuelatione ex reualatione R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.31 clericorum RδQ, *E* : olericorum P
 6.32 sibi sotiauit Rζ, *E* : sociauit δ
 6.33 amitteret : ammitteret R, *vide p. CIII, § VII.5.2*

- 6.42 helle : hellē R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.45 londoniē δζ, E : cantuarie (in ras.) R^c
6.48 duorum locutionem *Paul.Diac.ed.* : duarum locutionum *codd., Paul.Diac.v.l.*
6.56 benedictus : B. R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.61 promiserat RδP^cQ : permiserat P
6.66 hoc A^c : hc ζ : hunc Rδ : eundem E
6.69-70 sanctam-regere δ : iam a beato benedicto tercius sanctam illam regebat (*partim in ras., partim in marg. R^c*) R^cζ
6.70 floruit Rδ, E : floruit etiam (etiam *superscr. R^c*) R^cζ
6.76 aruernico Rc : aunico R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.77 augustidunensis : augtidunensis R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.81 uindictam : uindinctam R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.84 somnium Rδ : somnum P : sonnium Q
6.92 expergefactus uero δ : experge uero factus Rζ
6.105 pectoriosus δζ, *Anast.ed.* : pectosus (*ras.*) R^c
6.106 permixtis *Anast.ed.* : permixtus *codd.*
6.108 aqua Rδ : om. ζ
6.110 animantia RM : animalia Aζ
6.122 imperauit δ, E : anno incarnationis christi dxc (dxx Q) et xvii imperauit R^cζ
6.132 impetrauit quoque (quoque eras. R^c) ipse papa bonefacius (ipse-bonifacius(?)) *superscr. R; postea eras. R^c* *codd.* : hic quoque bonefatus papa *add. in marg. R^c*
6.134 ante RAζ, E : antea M
6.137 uirginis mariē Rδ : *trp.* ζ
6.149 et *Fredeg.ed.* : aut *codd.*
6.157 igitur Rζ, E : ergo δ
6.158 imperauit Rδ : anno incarnationis dominicē dcxv imperauit (anno-dcxv *in marg. R^c*) R^cζ
6.169 rogans magnis Rδ : *trp.* ζ
6.170 recederet Rδ : recedens ζ
6.170 utque RA : ut quē M : om. ζ
6.170 diffiniret tributa Rδ : *trp.* ζ
6.173 totam R^cP^cQδ : totum RP
6.175-76 filium suum heraclium Rζ : heraclyum filium suum δ
6.191 sarbarazan (cf. 6.331, 333) : sabarsan *codd., vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.192 ala aduersus eos (eo P, eos P^c) destinata Rζ : alas aduersus eos destinatas δ
6.194 amnem : annem R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.195 erat RM : erant Aζ
6.198 sarbarus : sabarus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.202 impetum RAζ : impetur(?) M
6.202 ex eis Rζ : om. δ
6.210 transfossum Rδ : perfossum ζ
6.211 amnis : annis R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.212 uersi Rδ : conuersi ζ
6.233 illud δP^cQ : illum RP
6.240 etiam *codd., ibi superscr. R^c*
6.247 merdarsan : merdasan R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.260 imperii RδQ : imperii imperii P
6.264 cum gratulatione RAζ : cungratulatione M
6.266 uidens Rδ : uidit P : ut uidit P^cQ

- 6.297 ei prefata mulier (praefata mulier *in ras.* R^c) R^cδ : ei ζ, *E*
 6.300 errorem : herrorum R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 6.306 confluebant δζ, *E* : comfluebant R
 6.310 prefata quoque M, *Hildef.ed.* : prefata quo A : tunc prefata R^c(partim *in ras.*/in marg R^c) R^cζ
 6.316 demum δ : postmodum (*in ras.* R^c) R^cζ
 6.320 epileptico Rδ, *E* : epilentio ζ
 6.321 demulcebat eam δ, *E* : demulcebat (demulcebat /// R) Rζ
 6.326 dabat RδP^cQ : dedit P
 6.337 uincens RδQ : uinces P
 6.337 et Rζ : *om.* δ

Codices adhibiti 6.348-445: δζ

- 6.350 uero urbe δ : *trp.* ζ
 6.364 mauhias : mahiuas M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.364 hunmaro : hummaro M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.380 tricesimo δ : atque xl ζ
 6.381 in monothelitarum : immothelitarum M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.393 destrueret δP^cQ : destruere P
 6.401 exilio Aζ : exilium M
 6.405 exosus Aζ : exorsus M : exsosus M^c
 6.407 manere δ : aliquandiu manere ζ
 6.417 resedisset Aζ : residisset M : resideret *E*
 6.422 ęreis A, *E* (*cf. Paul.Diac.ed.* tegulas...aereas) : aeris Mζ
 6.422 tegulis A, *E* : regulis Mζ
 6.433 hunmarus : hummarus M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.443 theodorum : theodericum M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.445 theodoro : theoderico M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*

Codices adhibiti 6.446-1046: Rδζ

- 6.458 mummolum : munmolum R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.460 apostoli petri *Paul.Diac.HL.ed.* : apostoli *codd.*, *E*
 6.468 imperauit δ : anno incarnationis christi dclxxx imperauit (*partim in ras.*, *partim in marg.* R^c) R^cζ
 6.473 preteara : pretea R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.476 predicabant RδP^cQ : predibant P
 6.478 viiii Rδ : viii ζ
 6.495 quo Rζ : cui δ
 6.514 de cenomannica RAP^cQ : cenomannica M : de nomannica M^c : de cemannica P
 6.521 intempeste Rδ : intempesta ζ
 6.526 quicquid : quiquid R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.529 offendit δζ : inuenit (*in ras.*) R^c
 6.534 ei (ex eis R?) Rζ, *E* : eis δ
 6.547 ętiam Rζ, *E* : *om.* δ
 6.557 locis M^c, *Adrev.ed.* : loca Rδζ, *E*
 6.564 mummolus : munmolus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.578 gloriosissimi δζ, *E* : gloriorissimi R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.591 ad mettensem A : amettensem RMζ, *E*
 6.594 preteara : pteara R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.602 uisibiliter : uisibibiliter R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.605 ostium : hostium R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 6.606 iussu RδP^cQ : iussu *E* : iussus P

- 6.609-10 ad uincula AQ^c : auincula RMζ, E
6.616 et¹ RδQ : et post P
6.626 dclxxviii (*ras.* A^c) MA^c : dclxxxviii A : dexcvi R^c(*in ras.*)ζ : dcxvi P^c
6.631 qui A : quo *Hug.St.Vict.ed.* : quod RMζ
6.637 clausurę RδP^cQ : clausere P
6.642 habenis : abenis R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.654 defitiens δ, E : defitiens in galliis (*in ras.* R^c) R^cζ
6.659 mortuo uero chlotario : memorato uero chlotario δ, E : quo uita priuato (*in ras.* R^c) R^cζ
6.659 successit ei (ei superscr. E) Rζ, E : successit δ
6.661 ebroinum Rδ, E : ebroinum regie aule prepositum (regie-prepositum *in marg.* R^c) R^cζ
6.670 palatinos uiros δ, E(*in marg.*) : uiros qui aule prefuerant regie childerici regis temporibus et maxime contra (*partim in ras.* R^c) R^cζ
6.673 comprehensum δ, E : illum comprehendit et (*partim in ras.* R^c) R^cζ
6.683 concubina RAζ, E : alia uxore (*in ras.*) M^c
6.683-88 mortuo-camerarium Rrζ : *om.* δ, E
6.700 ipsius *Beda.ed.* : ipsi *codd.*, E
6.706 cottiarum : cotcitarum R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.717 imperauit Rδ : anno incarnationis christi dcc imperium sumens imperauit (anno-sumens *in marg.* R^c) R^cζ
6.722 est Rδ : *om.* ζ
6.723 maiorem ab eo Rδ : ab eo maiorem ζ
6.734 aquila Rδ : aquila eo quod somnium huiusmodi ipsum regem futurum designare uidebatur (eo-uidebatur *in marg.* R^c) R^cζ
6.736 iterum RδQ : iterom P
6.755 chimeras Rζ : chimeres δ
6.756 inhabitantes RδQ : inhabitantes omnes P
6.762 ueribus Rζ : uerubus δ
6.768 stolum RδP^cQ : stolam P
6.771 illuc Rδ : illic ζ
6.771 exulabat Rδ : exulabatur ζ
6.774 tempus RδQ : tepus P
6.778 incarnationis δζ : incarnarnationis R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.779 dcciiii δ : dccxxii (*partim in ras.* R^c) R^cζ
6.786 percussura RAζ, E : percussuram M
6.786 reciperetur E : reciperet *codd.*
6.795 fautorem : factorem R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.796 concilii RδP^cQ, E : consilii P
6.799 preterea δζ, E : pterea R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.799 moriens Rδ, E : moriens in galliis (*in galliis superscr.* R^c) R^cζ
6.803 tundi ζ : tondi Rδ, E
6.808 karoli δ, E : dagoberti (*partim in ras., partim in marg.* R^c) R^cζ
6.811 queque Rζ, E : quosque δ
6.813 narbonam: narbonem R, *Einh.v.l, vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.814 in hispaniam E, *Einh.ed.* : hispaniam *codd.*
6.817 tradidit Rδ, E : tradidit licet non esset rex francorum, sed tantum aule prepositus regie (licet-regie *in marg.* R^c; regie : rege R^c) R^cζ
6.853 indempnatum A : indemnatum M : indampnatum Rζ
6.859 dccviii δ : dccxxvii (*partim in ras.* R^c) R^cζ

- 6.860 xx et iiii Rζ : xx et iii δ : xxx tribus E
 6.863-64 inefficaces arripuere. postmodum uero dum ...nauigarent...submersi perierunt δ : inefficax arripuit et postmodum dum...nauigaret...submersa periit (*partim in ras.* R^c; 864 tepestate R^c) R^cζ
 6.904-07 qui-exitit (*in marg.* R^f) R^fζ : *om.* Rδ, E
 6.910-11 pariter et pipino δζ, E : pipino atque griphone (*in ras.*) R^c
 6.911 karlomannus : karlomagnus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.913 siluestri : siluesti R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.921 conuersando Rζ, E : conseruando δ
 6.926 quem : quod *codd.*, E (cf. uitae stipendium quod *Einh.ed.*, *vide p. CIII, n. 9*)
 6.939 ei δ : ei postmodum (*postmodum superscr.* R^c) R^cζ
 6.952 septingentesimo Rδ : septuagesimo ζ
 6.952 tricesimo iiii δ : l secundo (*in ras.* R^c) R^cζ
 6.953 mensibus Rδ : mensibusque (que *superscr.* R^c) R^cζ
 6.963 inemendatus δζ : inemendatuus R, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
 6.973 maurophilorum : maurophilum *codd.* *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.978 sed et (*et om.* A) anastasius δ : anastasius quoque patriarcha (*partim in ras.*, *partim superscr.* R^c) R^cζ
 6.994 ex sclauis : ex clauis *codd.*
 6.999 sagma Rζ, *Anast.ed.* : sagram δ
 6.1006 patriarcha Rδ : patriarchas ζ
 6.1022 karlomanno : karlomagno R *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.1028 sanctę sedi Rζ : *trp.* δ
 6.1046 accommodare *Adrev.ed.* : accommodate *codd.*
Codices adhibiti 6.1047-1791 δζ
 6.1051 deinde et δ : deinde ζ
 6.1052 sublimitas : sullimitas M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 6.1058 referatur Aζ : refertur M
 6.1058 nec δ, *Adrev.ed.* : non ζ
 6.1060 offensionis ζ, *Adrev.ed.* : offensionem δ
 6.1063 sunt *Adrev.ed.* : sint (ex sunt A) *codd.*
 6.1070 loci solacio δ : solacio loci P : solatio loci Q
 6.1085 huc (ex hunc M) δ : hic ζ
 6.1103 reportari δP^cQ : remeare ζ
 6.1111 perfusus Aζ : profusus M
 6.1118 quas Aζ : qua M
 6.1128 pariter ecclesiam δ : *trp.* ζ
 6.1130 quid δQ : qui P
 6.1157 intra Aζ : intro M
 6.1175 quoque δ, E : denique ζ
 6.1177 uuaifarum : uuaiferum M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.1188 uuaifarum : uuaiferum M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.1191 baioariam : baiouariam M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.1199 floruit etiam ζ : floruit δ
 6.1202 imperauit δ, E : anno natiuitatis christi dcclxxx potitus imperio imperauit ζ
 6.1211 suis ζ, E : *om.* δ
 6.1215 sublimatus : sullimatus M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
 6.1217 fugerunt A^cP : fugierunt δQ
 6.1221 uuaifarum : uuaiferum δ, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
 6.1228 karolum : karlomannum M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*

- 6.1247 francis M^cζ, E : franci δ
6.1252 deditionem M^cA^cζ, E : dedicationem δ
6.1266 hildegardam : hildegradam M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1270 rex karolus δ, E : trp. ζ
6.1276 transmisit δP^cQ, E : permisit P
6.1277 karolus magnus : karlomannus M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1277 baioaricum : bauuaricum M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1279 et sclauis ζ, E : esclauis δ
6.1291 dclxxvi δ : dccxc primo ζ
6.1300 monachicum δP^cQ : monachium P
6.1305 nicetam ζ : niceam M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1308 nuptum MA^(c?)PcQ : nuptui M^c : nuptam P
6.1312 eum M^cζ : eam δ
6.1314 auxilio : auxlio M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.1318 quoque δ : tamen ζ
6.1332 comprehenderetur δ : secundo comprehenderetur ζ
6.1333 denique δ : namque ζ
6.1338 reuerendus δP^cQ, E : uenerandus P
6.1342 illum M, E : eum Aζ
6.1345 tunc : tun M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.1356 posita *Einhard* : et *codd.*, E
6.1356 a francis ζ, E : francis δ
6.1357 alamanni : alemanni M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1358 baioarii : bauuarii M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1359 ipse ζ, E : et ipse δ
6.1365 porrigitur *Einhard*.ed. : om. *codd.*, E
6.1367 utramque : utranque M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.1373 regni sui δ, E : regni ζ
6.1383 eorum ζ, E : om. δ
6.1387 regum δP^cQ^c, E : regnum ζ
6.1387 solumque illum E, *Einhard*.ed. : solumque *codd.*
6.1395 reuertentibus ζ, *Einhard*.ed. : reuerentibus δ, E
6.1402 uertebatur *Ado ed./Ann.Franc.ed.* : uisebantur *codd.*, E
6.1412 etiam δ : enim ζ : preterea E
6.1425 nycephorus ζ : et nycephorus δ
6.1431 plurimis : plunimis M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.1439 iuramentis δ, *Anast.ed.* : iuramentis magnis ζ
6.1441 tamen δ : quoque ζ
6.1442 imperialium δ : imperialium ζ
6.1456 modo *Anast.ed.* : nunc *codd.*
6.1462-63 in refectionem ζ : interfectionem δ
6.1470 karolus igitur ζ, E : carolus δ
6.1473 et M^cζ, E : om. δ
6.1477 precipua MA^cQ, E : precipuam P : principia A
6.1478 aquisgrani : aquis granis M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1486-87 nouiomagi-parte (in : a *Einhard*.ed.) ζ, E, *Einhard*.ed. : nouio δ : nouio ubi M^c
6.1489 collapsas E, *Einhard*.ed. : collapsa *codd.*
6.1493 reparata M^c, E, *Vita Hlud.ed.* : reperta *codd.*
6.1496 monasterium² Aζ, E : manasterium M

- 6.1503 deuera : de uera M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1504 tholosano : tolosana M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1508 lichnis : lignis M : lihnis Aζ, E
6.1511 gemmarumque δQ, E : gemmatumque P
6.1513 sanctissimis reliquiarum Aζ, E : *trp.* M
6.1515 que (*ex qui*) M : qui Aζ, E
6.1515 dictione Aζ, E : ditione M^c
6.1516 mediolanum : mediolanium M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1517 que et (*superscr.* que) E^c, *Einh.ed.* : et *codd.*
6.1517 saltzburg : saltzbugr M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1522 romanam ζ, E : romam δ
6.1530 effigiendis AP, E : effigendis Q : efficiendis M
6.1541 eis degentibus Q, E : eis de gentibus P : eisdem gentibus δ
6.1542 refrigerium aliquod δ, E : *trp.* ζ
6.1542 idem ζ, E : item δ
6.1545 mediocritatem : mediocritantem M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (3)*
6.1549 qua Aζ, E, *Einh.ed.* : quam M
6.1551 aut¹ δ, E : autem ζ
6.1551 acroama δ : a croama ζ : acroma E
6.1552 et ζ, E : *om.* δ
6.1555 super ζ, E : semper M : semper in M^c : semper ad A
6.1566 habuit iterum Aζ, E : *trp.* M
6.1569 eius Aζ, E : *om.* M
6.1584 berthaidem : bertraidem M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1593-94 coronam-dereliquit Aζ, E : *om.* M
6.1616 cenum δ : census ζ
6.1631 tricena milia *Anast.ed.* : tricenalia δζ
6.1635 bulgarum ζ : burgarum M : burgundię A
6.1646 fide δQ : fidei P
6.1671 cypro δ : egypto ζ
6.1677 ipso Aζ : *om.* M
6.1677 partem tauri ζ, *Anast.ed.* : *trp.* δ
6.1680 adrianopolim : arianopolim M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1684 applauderet M^cA^cζ : applauderent δ
6.1693 denique pius ζ : pius δ
6.1700 tamen δ : iterum ζ
6.1704 canonicę uite *Vita Hlud.ed.* : canonicę *codd.* : canonicę legis M^c
6.1706 cultris M^c : cultrix δQ : cultri (*ras.*) P^c
6.1706 onerati : honerati M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.1710 etiam ipse ζ : etiam δ
6.1713 karolum *codd.* : karolum qui postea caluus uocatus est M^c
6.1735 priunne Aζ : pruuinne M, *vide p. CIII, § VII.6.1 (2)*
6.1750 quarto δ : quarto. incarnationis uero dominicę dcccxlvi. kalendas iulias ζ
6.1768 psalluntur δQ : psallantur P
6.1768 a δQ : ad M^cP
6.1781 catholiceque : catholicęque M
6.1788 aduersa A : auersa Mζ

TOELICHTEND APPARAAT

In dit apparaat volgt steeds op de vermelding van de behandelde plaats in de tekst van de editie, afgesloten met een dubbele punt [:], een van de volgende vormen van toelichting:

- verklaring van onduidelijke woordvormen en passages in de editie,
bv. “001.27 emistica : hemistichia”, d.w.z. emistica *HE*, maar lees voor het begrip hemistichia
- signalering van inhoudelijke onjuistheden,
bv. “1.517 de Babilone Egipti (vesting bij Cairo) : bedoeld wordt Babylon in Mesopotamia”
- verhelderende lezingen van edities van door Hugo gebruikte bronnen,
bv. “3.305 regem *Heges.* : regnum”, d.w.z. *HE* volgt de bron, maar lees voor het begrip regnum
“1.1104 seruatur : uersatur *Aug.*”, d.w.z. seruatur *HE*, maar in de bron staat uersatur
- de passages waarnaar de auteur intern verwijst,
bv. “1.37-38 sicut iam dictum est : 002.114-115”
- verwijzingen naar de inleiding,
bv. “03.146-48 cf. p. XXXVIII en noot 90, p. LXXIX en noot 43”
- overige aanvullende informatie,
bv. “002.66 multis scriptis : cf. e.g. Hieronymus, *De uiris illustribus*, 135, id., *Commentaria in Isaiam* 13”

Als in het toelichtend apparaat zonder nadere precisering wordt verwezen naar een door Hugo benutte bron (bv. *Heges.* of *Aug.*) is de bedoelde plaats meestal gemakkelijk na te slaan in het bronnenoverzicht in Appendix II.

Identificatie van personen en geografische begrippen wordt in hoofdzaak gegeven in de index nomenclature.

In de hieronder gehanteerde verwijzingen naar de regelnummering van de editie worden met de aanduiding 001 en 002 resp. de Aanbiedingsbrieven aan Ivo van Chartres en Adela van Blois aangegeven, met 02, 03, etc. de Prologen, met 1, 2, etc. de Boeken.

Aanbiedingsbrief aan Ivo

- 001.8-9 unum...de insignioribus sollempnitatibus : cf. p. IX
001.27 emistica : hemistichia
001.30 leonitatem : h.l. cursus leoninus (binnenrijm), cf. Erdmann (1941) 25-26

Aanbiedingsbrief aan Adela

- 002.14 Inueni nuper quendam historiam : cf. p. XXV en noot 21, p. XXXVIII
002.50-51 Ego-incipiam : cf. p. XXV en noot 21, p. XXXVIII, p. LXVII
002.63 alias: aanvankelijk in *HE I*, Epilogus (ed. Waitz, [1851] p. 353); later verplaatst. Zie p. XXIX, noot 32
002.66 multis scriptis : cf. e.g. Hieronymus, *De uiris illustribus*, 135, *Commentaria in Isaiam*, 13
002.103-05 zie p. LXVI en noot 13
002.149 Altero (libro) : cf. p. XXIX en noot 33
002.161-67 Porro-confirmabo : cf. p. XXV en noot 23

Boek I

- 1.37-38 sicut iam dictum est : 002.114-15
1.233-34 sicut iam dictum est : 1.228-29
1.260 Prefati : 1.208
1.300 auunculum : feitelijk auum
1.456 habens : muri habebant
1.485 adductus : abductus *Heges.*

- 1.510 sicut premissum est : 1.490
 1.517 de Babilone Egipti (vesting bij Cairo) : bedoeld wordt Babylon in Mesopotamia
 1.541-52 Artaxerxes (I) : in feite Xerxes I
 1.552-64 Artaxerxes (I) : in feite Artaxerxes II
 1.564-66 Artaxerxes (I) : in feite de Spartaanse veldheer Dercylidas (bij Oros. 3.1.6 Hircylides genoemd)
 1.568 Artaxerxem (Artaxerxes I) : in feite Artaxerxes II
 1.568 Arxes : Arses = Artaxerxes IV, maar hier wordt mogelijk zijn vader Artaxerxes III bedoeld
 1.568 Ochus : oorspronkelijke naam van Artaxerxes III
 1.588 memoratus : 1.521
 1.592 superius : 1.401-404
 1.601-02 dictus est : 1.484-85
 1.686 huius...Seleuci : (Seleucus I), in feite Seleucus II
 1.689 Seleucus : Seleucus I
 1.697 Ptholomeus Euergetes : Ptolemaeus III Euergetes
 1.703 Seleucum: Seleucus IV
 1.712 hoc...Seleuco : feitelijk Seleucus III
 1.716 Seleuco : feitelijk Seleucus IV
 1.717 Ptholomeum Euergetem : Ptolemaeus VIII Euergetes
 1.860 supra meminimus : 1.717
 1.899-900 (Antiochi) Eupatoris filius : feitelijk (Antiochi) Epiphanis filius
 1.901 memoratum : 1.899
 1.937 memoratum : 1.930
 1.943 supra nominatus : 1.932
 1.984 Tyrum : Cyprum *Oros.* : Cyrum *Oros.* ms. Q, cf. p. XLVI
 1.1005 flumen uel ciuitatem : cf. Orosius 6.16.7 Mundam flumen, en Orosius 6.16.9 Munda ciuitas
 1.1007 Faustum et Sillam : Faustum Sullam *Oros.*
 1.1030-33 zie 3.158-62
 1.1033 Hyrchani : bedoeld wordt Alexander, kleinzoon van Alexander Iannaes); zie ook 3.161 (cf. Hegesippus 1.36.1).
 1.1035 post declarabitur : 3.172 e.v.
 1.1037 incidit *Heges.* : incidit in
 1.1040 sermonem propheticum : Gn 49,10
 1.1048-49 Maximus in sermone de Pascha : Maximus Confessor; bron van de vermelding is Anast. Bibl., *Chron.*, cf. ed. De Boor, p.61, r. 11-12
 1.1066-70 Orosius, 7.2.13-15; cf. p. XXXV, noot 69
 1.1104 seruatur : uersatur *Aug.*

Boek II

- 02.91-96 cf. p. LXXXIX-XC
 2.21 supra meminimus : 002.50, 002.152, 002.162, 1.2, etc., cf. index nominum s.v.
 2.31 ictus : iactus *Iust.*, *Oros.*, cf. 5.1037
 2.31 Vnde Amazones appellabantur : veronderstelde afleiding van μαζος = borst, cf. Isid. *Etym.* 9.2.64
 2.62-63 propter prostratam pudicitiam : *Iust.* 12.7.11 in ander verband (over Cleophis), cf. p. XLVIII, noot 146
 2.135 formauit : cf. regnum Parthicum format militem legit *Iust.*
 2.161 Mitridates pater magni Mitridatis : feitelijk Mitridates Magnus, veroorzaakt door persoonsverwisseling, zie p. XLVII
 2.170 Mitridates autem prefati Mitridatis filius : feitelijk Mitridates Artabani filius

Boek III

- 03.19 philocumpus : philocompos, cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*, s.v.
philocompus: “qui aime la vaine gloire”
- 03.55 auctenticam : authenticam
- 03.87 obruitur : obstruitur *Oros.*
- na 03.127 (1) samia : saunion = spear, cf. Paulus Diac., *Hist. Lang.* 2.20
- 03.144-45 supra dudum meminimus : 1.570, 03.131-32
- 03.146-48 cf. p. XXXVIII en noot 90, p. LXXIX en noot 43.
- 3.1 secundus Romanorum monarcus : cf. 5.1752 primus augustorum
- 3.6 Sicambri : bedoeld wordt Cantabri
- 3.14 socer : h.l. uxoris frater
- 3.105 adequare: Bij zijn bewerking van de Orosiuspassage 6.22.3 “republicam... pace enutrire atque amplificare studens leges plurimas statuit” schreef Hugo ‘adequare’ i.p.v. ‘amplificare’. Zijn hoogstwaarschijnlijke bron ms. Vat. Reg. lat. 296 (zie p. XLVI § IV.8.3.2) leest hier ‘amplicare’.)
- 3.158-62 zie 1.1030-33
- 3.160 sicut superius dictum est : 1.1032-33
- 3.161 Hyrchani : in feite Alexandri, zie 1.1033
- 3.224 supranominate : 1.1031, 3.159
- 3.244 transgulati : strangulati
- 3.254 Antipater : feitelijk Aristobulus
- 3.256 inferius : 3.347, 529, etc. (cf. index nominum s.v.)
- 3.280 Liuius Ortensis : feitelijk Liuius et Hortensius. Cf. de opsomming van sapientes insignes in Anast.Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 62, 17-18 die begint met: “Vergilius Salustius Libius Ortensius Terentius Oratius”
- 3.305 regem *Heges.* : regnum
- 3.346 ante meminimus: 3.269, 3.310, 3.311, 3.320
- 3.419 ingessi: ontleend aan de bron, geen auteursopmerking
- 3.491 supra meminimus : 3.451
- 3.530 meminimus : 3.255, 3.347
- 3.541 Claudius: (Claudius) Tiberius
- 3.569-70 sicut dictum est : 3.556-57
- 3.629-30 sepe retulimus : 3.255, 3.529, 3.557, 3.570-71, 3.572, cf. ook 3.654
- 3.648 Agrippa : Herodes Agrippa II
- 3.650 Herodes : Herodes I
- 3.651 Herodes tetrarcha : Herodes Antipas
- 3.654 Herodes Agrippa : Herodes Agrippa I
- 3.656 Agrippa : Herodes Agrippa II
- 3.656 modo : 3.648
- 3.708 Agrippę : Herodes Agrippa II
- 3.718-19 ante meminimus : 3.467-87
- 3.807 Lucretium : bedoeld wordt Lucanum, zie Frechulf 2.1.16, p. 469
- 3.812 Heliadam : Iliadem
- 3.832-33 cf. p. XCVI § VI.3
- 3.878 omni magnitudine : omnem magnitudinem (cf. Iustinus 30.1.8 in ander verband, p. XLVIII, noot 146)
- 3.890-91 uicerit Otthonem uiciis parem : uicerint Othonem Vitellio parem *Heges.*
- 3.915-16 sicut superius dictum est : 3.866-68
- 3.1006-07 cuiusdam Iohannis sepulchrum : sc. Iohannis Hyrcani, cf. *Heges.* ed. Ussani, p. 467a s.v. Iohannes (2) eius sepulchrum
- 3.1054 zie hierboven ad 3.1006-07
- 3.1132 suscepistis : sumsisti *Heges.*
- 3.1145 otius : ocius
- 3.1158 percussoris : percussorum *Heges.*
- 3.1166 in meo uulnere : in medio uulnere *Heges.*

- 3.1171 assumeret : absumeret *Heges*.
 3.1233 et fugiamus : ut fugiamus *Heges*.
 3.1301 sese dedit et quēdam uasa... : se dedidit et uasa... tradidit *Heges*.
 3.1323 adducti : abducti *Heges*.
 3.1336 ferro, igni : ferro et igni *Heges*.
 3.1369-70 causas-componeret : causas latine egit, poemata et tragoedias graece composuit *Eutrop*.

Boek IV

- 04.103 sicut premissum est : 04.87-102
 4.26-27 cf. p. XCVII
 4.114 defosum : defossum
 4.144 giometer : geometer
 4.182-89 cf. p. XCVII
 4.260 sicut dictum est : 4.163-65
 4.313 domo Vestali (domo Vestaliani bij Oros.ed. e.a.) : bedoeld wordt de domus Vectiliana nabij het Colosseum (cf. *Scriptores Historiae Augustae*, ed. D. Magie, vol. I, p. 302, Commodus Antoninus XVI.3 en noot 2), London/Cambridge, Mass. 1960
 4.314 transgulatus : strangulatus
 4.377 Laetus : geen bisschop, maar gouverneur van Alexandria
 4.423-24 ab Antiochia : feitelijk ad Antiochiam
 4.449-50 Victor sophista apud Athenas : cf. Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 71: "Nicator sophista penes Athenas"
 4.510 cf. Eutropius IX, 5: "Mox imperatores creati sunt Gallus Hostilianus et Galli filius Volusianus"; feitelijk betrof het Trebonianus Gallus (251-253) en twee medekeizers, zijn eigen zoon Volusianus en Hostilianus, de zoon van Decius.
 4.544 supra meminimus : 4.343-47, 4.423
 4.635 supra meminimus : 4.458-60
 4.693 prefatus : 4.646-79
 4.712-13 ablato fidei mysterio : sacerdotio abscisus est et communione *Rufin*.
 4.716-17 Domnum...ecclesię tradi : ecclesiae domum tradi *Rufin*., cf. p. CIII, noot 9
 4.778 quodam...libro : cf. e.g. Augustinus, *De moribus Manichaeorum*, *De duabus animabus contra Manichaeos*, *De natura boni contra Manichaeos*
 4.806 sicut dictum est : 4.803-04
 4.825 lasescendo : lassescendo
 4.852 Constantium : Constantius I
 4.871 Constantinus : later Constantinus Magnus
 4.915-16 supra nominatus : 4.747-49
 4.943-50 cf. p. XCVII

Boek V

- 5.15-16 ut diximus : 5.10-13
 5.59 scalaris : squaloris
 5.97 scalore : squalore
 5.316 Constans : Constans I
 5.316 Constantius : Constantius II
 5.316 Constantinus : Constantinus II
 5.378-79 Verwisseling met de plaats van overlijden van Constantinus I Magnus, cf. Rufinus X,12, p. 978 : "venerabilis Augustus Constantinus in suburbana villa Nicomediae tricensimo et primo imperii sui anno diem functus est.". Zie p. XLIX, noot 150
 5.414 dictum : 5.402-03
 5.420 Constantia : in feite haar zuster Helena
 5.452 premissum : 5.416-24
 5.550 premisimus : 5.479-80
 5.605 caticuminus : catechumenus

- 5.615 cathecuminus : catechumenus
 5.656 sicut dictum est : 5.647-49
 5.693 premissio : 5.662
 5.801 monebat : mouebat *Hist. trip.*
 5.838 militum turmae : equitum turmae *Oros.* (cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v. miles 2. “soldat monté, cavalier”)
 5.861 dirigens deduxit : turbam dirigens monachorum *Hist. trip.*
 5.868 patiuntur : portant *Hist. trip.*
 5.895 Ionico : Iconio
 5.955 quidam : quidem *Oros.*
 5.1003 transgulatus : strangulatus
 5.1005 Arbogastis : Arbogastes
 5.1016 sicut dictum est : 5.1005-12
 5.1018 alta : arta *Oros.*
 5.1037 ictus : iactus *Oros.*; cf. supra 2.31
 5.1099 inrumpebat : interrompebat *Hist. trip.*
 5.1182 xenodoxia : xenodochia (cf. A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens* s.v. xenodochium)
 5.1266 ante : 5.954-94
 5.1330 transgulatus : strangulatus
 5.1461 sicut dictum est : 5.1290
 5.1474 amiscent : admiscent
 5.1525 prefatus : 5.1514
 5.1532 superius : 5.1509
 5.1579 sicut iam dictum est : 5.1503-05
 5.1674 in sequentibus : 5.1755-58
 5.1718 Vesegothorum : Ostrogothorum, cf. 5.1786, 5.1818
 5.1725-29 cf. p. XI en noot 18
 5.1752 primus augustorum : cf. 3.1 secundus Romanorum monarcus
 5.1757 premisimus : 5.1674, 5.1804
 5.1777 Severianus : ongeïdentificeerd; niet in Gams (1957).
 5.1786 Vesegotorum : Ostrogothorum, cf. 5.1718, 5.1818
 5.1786-92 cf. toelichting 5.1853-56
 5.1800 prefatus : 5.1678, 5.1756
 5.1816 Enoticon : Henoticon
 5.1818 Vesegotorum : Ostrogothorum, cf. 5.1718, 5.1786
 5.1829 filiam : feitelijk de *zuster* van Chlodoueus I, Audofleda
 5.1839 ut iam dictum est : 5.1775-1776
 5.1853-56 His-amputare: toevoeging van de auteur tijdens de herziening, die later weer werd geradeerd; zie p. LXVI, cf. 5.1786-92
 5.1965 sepe nominatus : 5.1718, 5.1740, 5.1787, etc., zie index nominum s.v.
 5.1991 supra : 5.1982-83
 5.1998 memorati : 5.1981, zie ook index nominum sub Chlodoueus (Clouis I)
 5.2007 memorati : 5.1997, zie ook index nominum sub Theodoricus (Theudericus I)
 5.2014 memorati : 5.1982-835, 5.1995, zie ook index nominum sub Childebertus I en Chlotarius I
 5.2028 memoratus : 5.1916
 5.2123 sicut dictum est : 5.2115
 5.2131 memoratus : 5.2080, 5.2088, 5.2096
 5.2178 sepe nominatus : 5.2041, 5.2056, 5.2075
 5.2185 sicut iam diximus : 5.2011-14
 5.2224 prefato : 5.2197
 5.2234 opus : cf. p. LXVII, noot 20 en app.cr. ad 5.2231-32: oportunum ei locum ubi construi deberet monasterium ostendit

- 5.2240-43 ipse-LXXII : cf. p. LXVII, noot 20 en app.cr. ad 5.2238-39 (migravit ad Dominum)
 anno quadragesimo primo quo ibidem deuenerat
 5.2244 sepefati : 5.2041, 5.2043, 5.2056, 5.2075, 5.2178
 5.2249 Yppanti : Hypapante
 5.2251 yppanthesse : upantesai *Beda*
 5.2293 Eleutheria: vide *Liber Pontificalis* I, 61.6
 5.2321 supra meminimus : 5.2179
 5.2330 genitio feminarum : gynaeceo *Paul. Diac., Hist. Lang.* 2,5
 5.2361 supra meminimus : 5.1902, 5.1914
 5.2399 prefatus : 5.2359, 5.2365
 5.2416 supra meminimus : 5.2377
 5.2417 memorati : 5.2401, 5.2404, 5.2405

Boek VI

- 06.23 secuntur : sequuntur
 06.30-33 ex lectionibus-aeclesias : Het betreft een legende volgens welke Heraclius na zijn overwinning op de Perzen de op hen buitgemaakte relikwie van het Kruis naar Jeruzalem terugbracht, waarbij door een wonder de stadspoort zich pas voor hem opende nadat hij zich voldoende nederig had betoond, cf. Sommerlechner (2003), m.n. 329.
 6.45 Londonië : Hugo volgt hier *Beda, De temporum ratione*, 66 r. 1772
 6.105 pectoriosus : pectorosus (pectoriosus bij *Anast.Bibl., Chron.*, ed. De Boor, p. 172, *Land. Sag., Hist. Rom.* 19.40)
 6.141 cakanus : caganus
 6.183 prefatum : 6.176
 6.196 Sarbarus : Sarbarazas
 6.224 turmache : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v. turmarcha, turmarchus “chef de cavalerie”
 6.228 Razati : Razatis
 6.235 Damasdager : bij *Theophanes* identiek aan Dasthagerd
 6.242 sollempnitas Luminum : Epiphania
 6.318 epileptica : epileptica
 6.319 opido : oppido
 6.320 epileptico : epileptico
 6.330 superius : 6.272-73
 6.336 supra : 6.278-79
 6.350 memorato : 6.275
 6.368 Constantem : Constans II
 6.370 Atharit : bedoeld wordt Rotharid
 6.407 ibi manere : cf. de bron *Anastasius Bibl., Chron.*, ed. de Boor p. 221: voluit imperium in urbem Romam transferre
 6.428 Constantis : Constans II
 6.434 margarita : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v. margarita : “apostat”
 6.441 memoratus : 6.413
 6.463 sicut dictum est : 6.425
 6.505 prefatus : 6.458
 6.510 superius : 6.55-62
 6.533 predictus : 6.458, 6.505
 6.536 supra : 6.527
 6.550 prefato : 6.507 e.v.
 6.573 prefata : 6.537
 6.622 Constantino : Constantinus IV
 6.695 predicto : 6.617
 6.742 chaganus : caganus

- 6.754 dromones : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v dromo: “grand navire de charge”
- 6.755 chimeras : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v chimera 3. “sorte de navire”, met verwijzing naar Hugo’s bron *Anast. Bibl.*. In de Griekse tekst die daaraan ten grondslag ligt (Theophanes, ed. De Boor, I, p. 377) staat op deze plaats het adjectief “muriagoogos”, ‘10.000 maten dragend’
- 6.755 chelandria : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v chelandium: “navire grec, galère”
- 6.782 Iohannem : Iohannes VI
- 6.789 deponens *Rott.*
- 6.829 Gregorii : Gregorius II
- 6.849 defuncto : deposito
- 6.867 memoratus : 6.855
- 6.879 cacadoxie : cacodoxie
- 6.922 prefato : 6.823
- 6.959 memoratum : 6.895
- 6.990 armamentum : stabulum, cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v. armamentum 1. “écurie”
- 6.1006 ychonias : iconas
- 6.1006 musio : musiua
- 6.1009 Leoni : Leo IV
- 6.1010 Thracensium pretor : Michael Lachanodraco (Theophanes, ed. De Boor, II, 672-73)
- 6.1022 supra : 6.910
- 6.1228 sicut dictum est : 6.1218-19
- 6.1289 Constantinus : Constantinus VI
- 6.1309 Constantino : Constantinus VI
- 6.1323 Constantini : Constantinus V
- 6.1369 Visera (*Weser*) : Visula (*Weichsel*) *Einhard*
- 6.1423 Constantini : Constantinus VI
- 6.1472 zie over het onverwachte aantredejaar van Karolus Magnus als Romeins keizer p. XLIX en noot 150
- 6.1473 superius : 6.1228-86
- 6.1492-1509 cf. p. L-LI
- 6.1527 habuit auditorem : audiuit *Einhard*
- 6.1603 supra : 6.1337-45
- 6.1613 superius : 6.1425-29
- 6.1654 lampadibus preciosis : lapidibus uenustatis *Anast. Bibl., Chron.*, p. 333
- 6.1679 procul : haud procul *Anast. Bibl., Chron.* p. 338
- 6.1689 soliditas : afgeleid van solus
- 6.1756 memorato papę Gregorio: Gregorius IV, cf. 6.1730

Appendix I

INHOUDELIJKE VERSCHILLEN TUSSEN *HE I* EN *HE II*

Deze lijst geeft inzicht in de aard van de wijzigingen in *HE II* ten opzichte van *HE I*. Het gaat hierbij bijna altijd om toevoegingen aan de tekst. Vaak betreft het aanvullingen op reeds in *HE I* behandelde onderwerpen. Kleine wijzigingen en herformuleringen zijn meestal niet opgenomen, verplaatsingen van informatie evenmin. Af en toe zijn in *HE II* ook passages uit *HE I* weggelaten; deze worden vermeld tussen vierkante haken: [ ]. Voor de wijzigingen in de gegevens over de aanvangsjaren van de keizers, zie p. XCIII e.v. Zoals bekend heeft Hugo de tekst van *HE II* later nog herzien; de veranderingen die aan deze auteursbewerking worden toegeschreven zijn steeds onderaan vermeld onder het hoofdje *herziening*.

Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres

Geheel nieuw.

Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois

Aankondiging behandeling van de gefaseerde groei van de kennis des geloofs 112-13.

Aankondiging behandeling Parthen en Amazonen in een tweede boek 149-50.

herziening

Aankondiging van de vondst van een bron (vermoedelijk Anastasius Bibliothecarius, zie Proloog Boek VI) 14.

Aankondiging dat het werk bij Ninus begint 50-51.

Ninive gesticht door Semiramis 152-53.

Boek I

Joden: besnijdenis 50-54; aartsvaders 61-95; Exodus 108-15; Richteren 153-60; Koningen 210-59; Samaritanen 349-62.

Seleuciden 699-717; 853-67; 898-914.

Griekse mythologie 118-52; 161-89.

Alexander de Grote 621-23.

Romeinse Rijk 316-22; 768-82; 990-1002.

Superioriteit van Oudtestamentische 'theologi' t.o.v. de heidense filosofen 1080-1146

Gods almacht 1146-1207.

herziening

Joden: Koningen 199; 242; 249-52; 258-59; 277-80; Babylonische ballingschap 374-83; 398-401

Grieken 124-26.

Perzen: Artaxerxes 555-57; Arxes 568.

Alexander de Grote 658-63.

Seleuciden 686-89; 702-20; 853-65.

Proloog Boek II

Nieuw (m.u.v. aankondiging behandeling van Scythen en Parthen 84-96).

herziening

Rol van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe 77-83.

Boek II

[Weglating: roof tempelgoud door Crassus; na 164.]

Proloog Boek III

Aankondiging van de behandeling van martelaressen 12-15; ketters 19-26; 'cecitas Iudeorum' 32-34; groten der Galliërs, Gothen etc. 41-43; verdeling van de kerkgeschiedenis in drie Boeken 146-48.

herziening

Verklaring van het tijdstip van de komst van Christus 70-80.

Boek III

Keizerbiografieën: Augustus 10-41; 76-8; 281-83; 296-97; Gaius 595-98; Nero 722-27; 814-16.

‘Viri insignes’ 278-80; 829-32.

Pausen 832-33.

Apostelen 330-33; 488-528; 695-702; 794-95; 798-99.

Opstanding Christus 365-76; 388-90; weigering Senaat Christus tot God te verklaren 423-26; 443-46
Pilatus bestraft 563-65.

Ketterijen: Nicholaitae 455-63; Simon Magus 464-87.

Joden: koningen 649-57; rampspoed Joden na kruisdood Christus 950-1028; 1071-75; 1089-91; 1098-1102; 1337-44; aankondiging behandeling ‘cecitas Iudeorum’ 1377-79 [weggelaten: Archelaus huwt zijn schoonzuster Glaphira; na 307].

herziening

-

Proloog Boek IV

Geheel nieuw.

herziening

Grootste gedeelte van de tekst 57-143.

Boek IV

Keizerbiografieën: Domitianus 13-16; 37-40 [weggelaten de marteldood van de apostel Johannes: na 12]; Antoninus Pius 191-92; 206-08; de jeugd van Constantijn 870-75; 932; Galerius Maximianus/Constantius 901; 927-28.

‘Viri insignes’ 209-214; 284-86; 322-24.

Pausen 182-89; 197-201; 357-59; 742-43; 943-50.

Ketterijen: Cherinthus en Ebion 50-90; Novatus 494-505; herdoop ketters 530-43; Origenes 544-58; Manichei 761-76.

Bijbelvertaling van Theodotion 355-59.

Martelaren 124-25; 229; 469-70; 838-42.

[Weggelaten: vergelijking Christus-zonlicht, na 668.]

herziening

Marteldood van paus Clemens 117-19.

Proloog Boek V

Beschouwing over de kerk 13-49.

Boek V

Keizerbiografieën: Constantijn de Grote 4-5; 24-25; 29-32; 36; 39; 55-57; 126-33; 146-64; 210-13 [weggelaten: bijzonderheden over de zonen van Constantijn 379]; Constantinus II 378-79; Iulianus Apostata 452-56; 486-99; Valentinianus iunior 690-702 [weggelaten: bijzonderheden over de familie van Valentinianus, na 702]; Arcadius 1454-56; Marcianus 1654-57; Leo Magnus 1794-97; Zeno 1812-17; Anastasius 1858-61; 1862-65; Iustinus 1930-37; Iustinianus 2043-48; 2274-2300; Iustinus II 2310-19; 2378-80 [weggelaten: waanzin en ketterij van Iustinus II (na 2354 en na 2383) en wonder van Tiberius, na 2354]; Tiberius 2384-88 [weggelaten: geschenken van Tiberius aan Chilperic 2392].

‘Viri insignes’ 1457-58.

Pausen 2024-27; wonder van Iohannes I 1940-63; wonder van Agapitus 2252-65.

Andere kerkvorsten 284-85; 889-97; 1219-31; 1662-63; 1837-38.

Ketterijen: Arius 244-80; 329-51; Anthropomorphitae 440-50; Eunomius 924-31.

Martelaren 284-85; 2084-85; schennis van graf Iohannes de Doper 502-09;

Franken 636-39; 656-59; Chilperic 2369-77 [weggelaten: geschenken van Tiberius voor Chilperic, na 2392; passage over de zonen van Chilperic, na 2460]; Childebertus eert S. Vincentius 2019-24.

Gothen 847-51; 1377-84; 1505-10; 1831-33.

Hunnen (Attila) 1528-37; 1548-52.

Bourgondiërs (kloosterbouw door Sigismund) 1916-18.

Langobarden 2342-46.

Ambrosius 609-17 [een wonder vervalt na 627]; 704-05; 710-15; 721-23.

Didymus van Alexandrië 1251-56.
 Benedictus 2112-30; 2187-2222.
 Maurus 2231-43.
 Herminigildus door zijn ketterse vader vermoord 2416-60.
 Instelling Maria Lichtmis 2244-51.
herziening
 Koning Gondioc van de Burgundiones 952-54.
 Pausen 1012-13; 1384-87.
 Maurus 2231-32; 2238-39.

Proloog Boek VI

Streven naar brevitās 3-13 [weggelaten: korthedshalve worden geen ketteren meer behandeld].
 Pleidooi voor compilatie 14-22.
 Aanbieding aan Adela 45-57.
herziening
 Nieuwe bron: Anastasius Bibliothecarius 23-44.

Boek VI

Keizerbiografieën: Mauricius 1-2; 79-110; Phocas 122-23; 128-40; 153-56; Heraclius 156-277; 356-61; Heraclonas 362-69; Constans 377-85; 418-31; Constantinus filius Constantis 466-473; Iustinianus filius Constantini 625-53; 746-76; Leontius 717-29; Absimarus 730-45; Philippicus 777-88; Theodosius 849-54; Leo 858-60; 865-72; 888-96; 940-49; Constantinus persecutor 950-57; 1007-09; 1192-96; Leo Cazarus 1202-20; Constantinus Leonis filius 1289-1335; Irene 1420-69; Nicephorus 1425-69; 1613-42; Michael 1643-88.
 Patriarchen: Anastasius 978-81; Constantinus 981-982; 991-1005; Nicetas 993-94; 1005-07
 Pausen: 1196-98; 1755-58 [weggelaten na 407 Severinus, Iohannes IV, Theodorus I; Martinus, Eugenius I; Vitalianus]; Stephanus bouwt altaar voor St. Dionysius 1155-62.
 Ketterijen: Monothelitae 385-91; beeldenverering 873-87; Claudius Taurinensis 1774-82.
 Mohammed 287-89; 307-310; 314-317 [weggelaten: inhoud van zijn wetten; na 310].
 Franken [weggelaten: situatie na de dood van Dagobertus I, na 407]; Pepijns verheffing tot koning 932-39; Pepijns steun aan paus Stephanus 1163-70; zijn dood 1207-10; Karloman 1214-19; Karel de Grote 1420-24; Lodewijk de Vrome en de verdeling van het rijk onder zijn vier zonen 1693-1755; 1785-91.
 Langobarden 51-54; 140-47; 369-76; 1232-33.
 Perzen 328-38 [weggelaten: bekering door koningin Cesara, na 407].
 Sarraceni 277-89; 314-17; 431-39; 774-75; 969-78; 984-90; 1687-92.
 Benedictus: translatie 505-40; 570-73; mislukte poging om hem weer naar Monte Cassino over te brengen 1021-1143.
 Gregorius de Grote 24-54.
 Theodulf van Orléans 1759-73.
 Hrabanus Maurus 1782-85.
 Zevenvoudige litanie 13-21.
 Maansverduistering 594-96.
 Fleury: bouw van het klooster 454-57.
 Rome: bouw van kerk voor S. Dionisius te Rome 1155-62.
herziening
 Opkomst van de Frankische hofmeiers 683-88.
 Karel Martel 904-07.

Epilogus

Vervallen.

Appendix II

BRONNENOVERZICHT VAN *HE II*

Het onderstaande overzicht geeft de huidige stand van het onderzoek naar de bronnen van de *HE*. Natuurlijk is niet altijd duidelijk of de genoemde werken rechtstreeks of indirect zijn geciteerd. Soms ook gaat een ander werk terug op dezelfde brontekst als de *HE*. In weer andere gevallen is sprake van een compilatie uit een aantal bronnen die dezelfde materie behandelen, zie hierboven p. XLVII-LI. Ook is bijvoorbeeld in Boek VI vaak lastig uit te maken of de *Historia Romana* van Landulfus Sagax, dan wel de *Chronographia Tripertita* van Anastasius Bibliothecarius is benut, doordat de *Chronographia* een belangrijke bron was voor Landulfus.

In de hieronder gehanteerde verwijzingen naar de regelnummering van de editie worden met de aanduidingen 001 en 002 resp. de Aanbiedingsbrieven aan Ivo van Chartres en Adela van Blois aangegeven, met 02, 03 etc. de Prologen.

001.15-16	Ven. Fortunatus, <i>Carmen</i> 3.9, 39-40
001.23-24	cf. Sall., <i>Cat.</i> I,1.1
001.37-38	Plin., <i>Epist.</i> 5.8
001.42-43	cf. Prov. 3, 14-15
002.22	Hor., <i>Ars Poetica</i> 25
002.36-39	Sid. Apollinaris, <i>Epist.</i> 8
002.68	cf. Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> , 4,5
002.69	cf. Lc 7,38; 10-39
002.161-64	Oros., 1.1.5
1.1-33	Iust., 1.1-2
1.39	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 236
1.46-49	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 236-239, Ado, kol. 33
1.51-54	Zacchaeus Christianus, <i>PL</i> 20, kol. 1085A
1.59-60	Agobard v. Lyon, <i>De iudaicis superst.</i> 22
1.66-69	Zacchaeus Christianus, <i>PL</i> 20, kol. 1085A
1.80-86	Aug., <i>Civ.</i> , 18.5
1.86-87	Aug., <i>Civ.</i> , 18.6
1.89-90	cf. Act. 7,14-15
1.97-105	cf. Oros., 1.10.16-17
1.110-112	Zacchaeus Christianus, <i>PL</i> 20, kol. 1087C
1.112-115	Zacchaeus Christianus, <i>PL</i> 20, kol. 1086D
1.116-117	Aug., <i>Civ.</i> , 18.11
1.119-121	Fulgentius, <i>Myth.</i> 2.1
1.122-124	Aug., <i>Civ.</i> , 18.8
1.128-152	Aug., <i>Civ.</i> , 18.8
1.159-160	Aug., <i>Civ.</i> , 18.13
1.164-189	Aug., <i>Civ.</i> , 18.13
1.217-218	Aug., <i>Civ.</i> , 18.20
1.228-238	Aug., <i>Civ.</i> , 17.22
1.238-259	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p 248-49
1.248	3 Reg 21, 21-22
1.261-62	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 416
1.282-296	Iust., 1.3
1.301-303	Oros., 2.2.7
1.304-307	Oros., 2.2.3.
1.316-320	Florus, <i>Epit. de Tito Livio</i> 1, prol. par. 2
1.334-335	Sir 10,8
1.341-343	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 500
1.343	Act. 3,2

1.348-354	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 49
1.360-362	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 49
1.366-67	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 535-36
1.391	II Par 36,13
1.393-94	Ier 32, 1
1.400	cf. Dan 1,4 (Petrus Comestor, <i>PL</i> 98, kol. 1183)
1.404-410	2 Mcc 2, 4-5
1.411-413	Beda, <i>De tabernaculo</i> I, r. 466; Hbr 9,4
1.423-431	Heges., 2,3
1.442-443	Ier 25,11-12
1.446-448	Iust., 1.6
1.452-468	Oros., 2.6.8-12
1.471	Ier 25,11-12
1.472-473	cf. Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 639, Ado, kol. 50
1.477-78	Is 44,28-45,1
1.479-80	cf. Oros., 2.6.12
1.481-484	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 649-51, Ado, kol. 50
1.485-88	Heges., 2.13, p. 166-67
1.488-90	Beda, <i>De temp. rat.</i> , 66, r. 656-57
1.499	Is 13,19
1.507-510	Iust., 1.10.14
1.513-14	Io 2,20
1.523-527	Ado, kol. 52, Oros., 2.9.2
1.527-531	Iust., 2.10
1.536-539	Iust., 3.1
1.548-49	cf. Est 1,12
1.542-551	cf. Est 1, 3-2, 17
1.552-555	Oros., 3.1.1
1.557-564	Oros., 2.18.2
1.565-566	Oros., 3.1.4
1.576-585	Iust., 25.2.8-11
1.587 (marg.)	Paulus Diac., <i>Hist. Rom.</i> 3.5
1.590-597	2 Mcc 1, 20-22
1.606-607	Neh 12,10-11
1.611-614	Frech., 1.4.22, Oros., 3.16.1; 2.16.3
1.615-624	Iust. 11.6.6-10
1.625-629	Oros., 3.16.4
1.631-633	Iust., 11.6.15
1.634-636	Iust., 11.5.9
1.636-638	Iust., 11.9
1.639-648	Iust., XI.9-12
1.648-649	Ado, kol. 57, Frech., 1.4.22, Oros., 1.3.16
1.650-655	Iust., 11.15-16
1.654-55	Iust., 10.3
1.657	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 776
1.663-664	Oros., 1.3.19, Frech., 1.4.23
1.673-674	Ado, kol. 57, Oros., 3.23.7, Iust., 13.4.10
1.683-685	Eusebius/Hieronymus p.127, r.10
1.695-696	Isidorus., <i>Etym.</i> , 6.4.1
1.722-730	Iust., 29.1.17, cf Ado, kol. 59
1.733-741	Eutrop., 3.10.4, cf. Oros. 4.16.1
1.758-765	Oros., 4.22.5-6, Frech., 1.5.11

1.785-786	1 Mcc 1,11
1.791-797	2 Mcc 4,12; 4,9, 17
1.803-04	2 Mcc 4,29
1.818-834	2 Mcc 6, 18-31, 10
1.842-843	2 Mcc 4,16
1.844-846	2 Mcc 5,27
1.874-882	2 Mcc 14,6-9
1.882-885	2 Mcc 14,12,13
1.885-886	2 Mcc 4,25 (<i>vetus translatio ex graeco</i>)
1.905-913	Iust., 36,1
1.923-927	Heges., 2.2, p. 168
1.930-931	Heges., 2.4, p. 169
1.944-946	Iust., 40,2
1.956-967	Oros., 6.15.1-5,; 6.21.27; Frech., 1.7.8
1.968-1020	Frech., 1.7.9, Oros., 6.15.18-17.2, Ado, kol. 71-72
1.1026-1027	Heges., 2.13.7
1.1034-1036	Heges., 1.1 (p. 70)
1.1043	cf. Oros., 7.3.1
1.1049	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 61, r. 11-12
1.1052-1060	Oros., 2.1.5-6
1.1063-1064	Oros., 7.2.13
1.1084-1086	Aug., <i>Civ.</i> , 18.24
1.1092-1094	Aug., <i>Civ.</i> , 18.25
1.1102-1106	Aug., <i>Civ.</i> , 8.4
1.1111-1114	Aug., <i>Civ.</i> , 8.2
1.1115-1123	Aug., <i>Civ.</i> , 18.25
1.1125-1128	Aug., <i>Civ.</i> , 18.38
1.1141	Aug., <i>Civ.</i> , 17.20
1.1146-1174	Aug., <i>Civ.</i> , 7.30
1.1177-1187	Aug., <i>Civ.</i> , 7.30
1.1188-1195	cf. Aug., <i>Civ.</i> , 7.31
1.1196-1198	Aug., <i>Civ.</i> , 7.32
02.11	Aug., <i>Civ.</i> , 15.1
02.12-14	Aug., <i>Civ.</i> , 14,1
02.15-17	Aug., <i>Civ.</i> , 15.1
02.37-38	cf. Col. 2,2-3
02.44-45	Aug., <i>Civ.</i> , 17.8, r. 51-52
02.56-57	Is 2,3
02.70-71	cf. Mt 11,30
02.90-91	cf. Iust., 41.1.2
2.4-14	Iust., 2.1, 2.3
2.16-22	Iust., 2.3
2.23-27	Iust., 2.2,3-8
2.27-28	Iust., 2.3.7
2.28-63	Iust., 2.4
2.64-84	Oros., 2.7.1, Frech., 1.3.18
2.85-92	Oros., 2.8.4., Frech., 1.3.19
2.95-163	cf. Iust., 41; 42
2.165-166	Oros., 6.13.2, Frech., 1.7.7

2.170-177	Iust., 37.1.8
2.178-188	Oros., 5.4.16, 6.2.1-2; Frech., 1.6.16
2.188-189	Oros., 6.2.4, Frech., 1.6.17
2.194-195	Iust., 37.2.4,6
2.197-198	Oros., 6.5.6
2.207-211	Justinus 42.4.6
03.14-15	Aug., <i>Civ.</i> , 22.6, r. 72-73
03.58-60	Lc 1,5; 2,1
03.60-62	Exiit-orbis : Lc 2,1
03.81	Italia-filio Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.24
03.85-90	Oros., 1.2.61-62
03.90 marg.(1)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.14
03.90 marg.(2)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.15
03.90 marg.(3)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.16
03.90 marg.(4)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.17
03.90 marg.(5)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.19
03.127 marg.(1)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.20
03.127 marg.(2)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.21
03.127 marg.(3)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.22
03.127 marg.(4)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.22
03.127 marg.(5)	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.23
03.92-144	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> 2.15-23
3.3-5	Eutrop., 7.8.4
3.8-10	Oros., 6.21.14
3.11-13	cf. Land. Sag. 7.4
3.18	Florus, <i>Epit. de Tito Livio</i> 21.1
3.22-32	Florus, <i>Epit. de Tito Livio</i> 21.2
3.34	Iust., 37.4.5,
3.35-37	Oros., 6.21.29
3.45-97	Heges., 1. 33-35.3
3.98-101	Oros., 6.21.19
3.105-06	Oros., 6.22.3
3.106	Lc 2,1
3.108-109	Rufin., 1.5.4
3.110-114	Rufin., 1.5.2
3.119-121	Oros., 7.2.15, Ado, k. 75
3.121-123	Oros., 6.22.5, cf. Lc 2,14
3.127-134	Rufin., 1.8.1, cf. Mt 2,2-5
3.133-140	Mt 2,5-8 (Mi 5,2)
3.144-146	Mt 2,11
3.151-152	Rufin., 1.8.2
3.155-163	Ado, kol. 73
3.159-244	Heges., 1.36.1-1.42.1
3.244-248	Heges., 1.41.9
3.249-251	Heges., 1.44.7
3.252-253	Heges., 1.40.8
3.259-262	Heges., 1.45.5
3.267-274	Heges., 1.46.1
3.277-78	Ado, kol. 75, Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 982
3.278-280	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 62
3.281-296	<i>Epit. de Caesaribus</i> , I 18, 22, 23, 24, 18-19, 30
3.284-292	Land. Sag. 7.18, Paulus Diac., <i>Hist. Rom.</i> 7.10

3.293-297	Land. Sag. 7.21, Paul. Diac., <i>Hist. Rom.</i> 7.10
3.298-303	Oros., 7.4.4, Land. Sag. 7.22-23
3.304-311	Ado, kol. 75
3.318-327	Lc 3,1-3
3.333-338	Mt 10,2-4
3.344	Act 4,36 etc.
3.349-350	Heges., 3.2 p. 164
3.352-354	Heges., 2.3
3.356	Mc 6,18-19
3.359-360	Heges., 2.2, p.165
3.365-367	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 62
3.369-372	Mt 27,52
3.376-381	Mt 28,18-20
3.382-387	Act 1,10-11
3.391-393	Rufin., 2.2.1
3.396-420	Ps.-Ambrosius Mediolanensis, <i>Anaceph. historiae de excidio Hieroslymitanae urbis</i> , PL 15, 2210C-11A ¹
3.416-417	cf. Mt 28,13
3.421-443	Ado, kol. 76-77, Oros., 7.4.6-7, Frech. 2.1.10, , Land. Sag. 7.23
3.450-452	<i>Liber de ortu et obitu patriarcharum</i> , 50,1
3.453-463	Rufin., 3.29.1-3
3.454	Apc 2,6; 2,15
3.467-481	cf. Act 8,9-23
3.484	cf. Greg. Magn., <i>Epist.</i> 219
3.488-492	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 64
3.529-541	cf. Heges., 2.4, p. 136
3.543-549	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 2.9-10
3.553-555	<i>Epit. De Caesaribus</i> , 3.2, Land. Sag. 7.25
3.562-564	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 64
3.575-76	Beda, <i>Nom. Reg.</i> , ed. Laistner, CCSL 21, linea 252
3.586-592	Oros. 7.5.5-6, Land. Sag. 7.26
3.593-594	Rufin., 2.6.8
3.595-598	Rufin., 2.5.5
3.609-620	Oros., 7.6.9, Frech., 2.1.13, Beda, HE 5.24.1
3.620-623	Beda, <i>HE I</i> , 3
3.625-635	Act 11,28-12,4
3.645-49	Rufin., 2.10.4
3.688	cf. Act 28,30
3.707	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 1059
3.709	Heges., 2.4, p. 144
3.722-726	Aug., <i>De haeres.</i> cap. 1
3.729-792	Heges., 3.2
3.801-812	Frech., 2.1.16
3.817-829	Heges., 4.20.1
3.829-833	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 66
3.836-838	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 5.9, Ado, kol. 90

¹Cf. Amnon Linder, 'Ps. Ambroses Anacephalaeosis: a Carolingian Treatise on the Destruction of Jerusalem', in: *Revue d'histoire des textes*, bulletin no. 22 (1992), 145-58.

3.840-843	Oros., 7.8.1, Frech., 2.1.21
3.846-849	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 7-8.
3.853-58	Ps.-Ambrosius, <i>De excidio urbis</i> , PL 15, kol. 2124-25
3.859-78	Heges., 4.26-29
3.878-79	Iust., 30.1.7
3.885-94	Heges., 4.29.2
3.898-900	Oros., 7.8.7
3.903-905	Heges., 4.32
3.912-913	Oros., 7.9.1
3.916-918	Oros., 7.9.3
3.918-919	Heges., 4.2 (p. 292)
3.924-937	Heges., 4.1, 4.21, 4.23
3.941-949	Heges., 4.23.2 5.1
3.961-963	Heges., 5.24.3
3.971-972	Heges., 4.7.1 p. 251
3.985-990	Rufin., 3.5.5, Frech., 2.1.22
3.992-1002	Heges., 5.4.3
3.1005-1010	Heges., 5.1 p. 314
3.1017-1023	Heges., 5.11.2
3.1026-1030	Heges., 5.5 p. 295
3.1035-1036	Heges., 5.13.1 p. 317
3.1037-1043	Heges., 5.14.5 p. 318
3.1044-1045	Ps.-Ambrosius, <i>De excidio urbis</i> , PL 15, kol. 2185
3.1051-1054	Ps.-Ambrosius, <i>De excidio urbis</i> , PL 15, kol. 2144
3.1059-1063	Heges., 5.18.1, p. 333-34
3.1068-1069	Heges., 5.18.2, p. 336, r. 11-12
3.1076-1077	Heges., 5.18.3
3.1079-1082	Heges., 5.17
3.1084-87	Heges., 5.3
3.1089-1091	Rufin., 3.6.1, Frech., 2.1.22 p. 485
3.1094-1098	Heges., 5.2 p. 360
3.1099-1102	Rufin., 3.6 p. 207
3.1100	Heges., 5.21.3
3.1102-1103	Rufin., 3.6.21 p. 209
3.1104-1234	Heges., 5.40.1-42.1
3.1199-1200	cf. Ex 14,21-22, Ps 113,3
3.1200-01	cf. Ios 3,16
3.1201-02	cf. Ios 10,13
3.1202-03	cf. 4 Reg 2,11; 2 Mc 10
3.1203-05	cf. 4 Reg 19,35; 2 Par 32,21
3.1239-1244	Heges., 5.29
3.1246-1252	Heges., 5.29 p. 368
3.1253-1256	Heges., 5.42.6
3.1257-1261	Heges., 5.34.1
3.1263-65	Heges., 5.1.3
3.1267-1296	Heges., 5.42.2-5, 5.43
3.1299-1304	Heges., 5.48
3.1305-1307	Heges., 5.47.3
5.1308-1311	Heges., 5.48
3.1312-1319	Heges., 5.49.2-4
3.1320-1328	Heges., 5.49.4
3.1331	Mt 24,2

3.1332-1333	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 1332-1333
3.1334-1337	Heges., 5.44.1 p. 391
3.1337-1342	Heges., 5.44.1 p. 393
3.1345-1351	Oros., 7.9.8-10
3.1352-1354	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 9.8
3.1359-1361	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 9.18
3.1366-68	Eutrop., 21.1, 21.5
3.1369-70	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 10.9
3.1374-1375	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 10.15
04.6-26	Aug. <i>Civ.</i> , 10.28
04.6-8	1 Cor 1,19
04.8-18	1 Cor 20-25
04.28	Dt 6,4
04.33-34	Ps 32,6
04.41-50	Aug., <i>Civ.</i> , 16.6
04.41-42	Gn 1,26
04.49	Gn 1,26
04.52-53	Ps 129,6
04.59-60	Ps 2,7
04.61-64	Aug., <i>Civ.</i> , 18.33, Bar 3,36-38
04.66-68	Mi 5,2
04.69-71	Ps 44,17
04.72-73	Ps 18,5
04.74-76	Ies 53,5
04.76-79	Ies 53,7, cf. Act 8,32
04.80-81	Ps 21,17
04.82-83	Ps 15,10
04.83-84	Ps 17,11
04.85-86	Ps 109,1
04.87-102	Ps 88,28-38
04.113-17	Hbr 8,8-9 (cf. Ier 31.31, Aug., <i>Civ.</i> , 18.33 en Hieronymus, In <i>Ier.</i> , 6,26,4)
04.118-119	Dn 9,24 (cf. e.g. Greg. Magn., <i>In librum primum regum expositionum libri vi</i> , 6,29; Ps.-Aug., <i>Sermo contra iudaeos, paganos et arianos</i> c. 12, PL 42, kol.1124)
04.122-24	Mc 4,12; cf. Mt 13,15; cf. Ier 6, 10, Io 12,40
4.1-2	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 1087
4.3-6	Frech., 2.2.6, <i>Epit. de Caesaribus</i> , 11.2-3
4.30-31	Greg.Tur., <i>Hist.</i> 1.30
4.34-36	Frech., 2.2.6
4.38-39	cf. Rufin., 3.20.8
4.42-45	Eutrop., 8.1.1, Ado, kol. 81, Oros., 7.11.1
4.45-46	<i>Epit. de Caesaribus</i> . 12.5
4.50-54	Hieronymus, <i>Comm. in Matheum</i> , Praef. r.43-45 (CCSL77)
4.53	1 Io 2,18
4.53-55	Aug., <i>De haeres.</i> 8
4.62-63	Io 1,1
4.64-65	Io 1,3
4.76-79	Num 17,8
4.82-84	cf. Io 19,34; cf. Ambr., <i>Exp. Evangelii secundum Lucam</i> X, r. 473
4.92-103	Oros., 7.11.2, Frech., 2.2.9, Ado, kol. 81

4.103-106	Frech., 2.2.8-9, <i>Epit. de Caesaribus</i> , 13.3-4
4.107-08	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 13.10
4.110-11	Frech., 2.2.10
4.117-124	Ado, kol. 81
4.126-132	Ado, kol. 81, Frech., 2.2.9, Oros., 7.12.3
4.134-135	Oros., 7.12.8
4.136-137	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 13.11
4.139-158	Frech., 2.2.13
4.161-168	Ado, kol. 82
4.169-177	Frech., 2.2.13, Rufin., 4.5.3
4.179-180	Ado, kol. 82
4.184-189	<i>Lib. Pont.</i> , VI-IX
4.190-194	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 15.1-2
4.193-194	Frech., 2.2.15
4.197-198	Rufin., p. 321
4.199-203	Ado, kol. 83
4.203-205	Frech., 2.2.15
4.209-214	cf. Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p.69
4.215-228	Frech., 2.2.16, Oros., 7.15, Ado, kol. 83
4.229-231	Rufin., 5.1.1
4.231-235	Ado, kol. 83
4.234-259	Ado, kol. 83-84, Frech., 2.2.16
4.277-279	Beda, <i>Hist. Eccl.</i> 1.4.1
4.283-284	Ado, kol. 84
4.284-286	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 69
4.288-299	Frech., 2.2.16, Oros., 7.15.12
4.307-311	Ado, kol. 84, Rufin., 5.21-23
4.313-317	Ado, kol. 84
4.318-322	Oros., 7.16.4, Frech., 2.2.19
4.322-324	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 70
4.325-342	Oros., 7.17.2-3, Frech., 2.2.20
4.342-349	Rufin., 519-525
4.351-354	Ado, kol. 85
4.360-364	Frech., 2.2.20, Oros., 7.17.8
4.372-377	Frech., 2.2.21, Oros., 7.18.1-2
4.379-81	Rufin., 6.17.3
4.387-88	Lc 2,33; 2,48
4.389-95	Lc 3,21-23
4.398-99	Mt 5,17
4.399-401	<i>Liber Quare</i> , App. 2, Add. 34, r. 1
4.407-445	Oros., 7.18.1-19.4, Frech., 2.2.21, Ado, kol. 85-86
4.446-450	cf. Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 71
4.451-463	Oros., 7.20, Frech., 2.3.5
4.464-470	Oros., 7.21.2, Frech., 2.3.6
4.471-475	Rufin., 6.39.2
4.476-478	cf. Rufin., 6.31
4.479-491	Frech., 2.3.7, Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 72, cf. Rufin., 6.43.5
4.507-510	Ado, kol. 87
4.510-524	Frech., 2.3.7, Oros., 7.20-21
4.525-31	Rufin., 7.3
4.547-49	Aug. <i>De haeres.</i> 43
4.550-558	cf. Aug., <i>Civ.</i> , 21.17, 23

4.561-62	Mt 25,41; 25,46
4.562-64	Mt 25,46
4.587-600	Oros., 7.22.1-3, Frech., 2.3.8, Ado, kol. 87-88
4.607-630	Oros., 7.22.7, Frech., 2.3.8
4.639-645	Ado, kol. 88
4.646-649	Rufin., 703
4.669-679	Rufin., 7.30.8-9
4.680-690	Oros., 7.23.2-5, Ado, kol. 88, Frech., 2.3.9-10
4.696-700	Rufin., 7.29.2
4.700-717	Rufin., 7.30.18
4.728-741	Oros., 7.24.3, Ado, kol. 89, Frech., 2.3.11
4.756-758	Rufin., 7.31
4.763-764	Aug., Civ., 9.9
4.764-67	Greg. Magn., <i>Moral. in Iob</i> 3.9 15- (SL 143; cf. Is. 45, 6-7)
4.772-74	cf. Aug., Civ., 12.7
4.779-780	Oros., 7.24.3
4.781-800	Oros., 7.24.4-25.2, Ado, kol. 89-90
4.805-832	Rufin., 743-754
4.833-838	Ado, kol. 90
4.846-869	Oros., 7.25.4-8, Frech., 2.3.13, Ado, kol. 90
4.876-908	Frech., 2.3.13-14, Oros., 7.25.9-16, Ado, kol. 90
4.911-14	cf. Rufin., 8.14
4.934-936	Oros., 7.28.8
4.945-950	cf. <i>Lib. Pont.</i> XXX-XXXIII
05.62-65	Oros., 1.2.63
05.58-118	Aimoin, <i>Hist. Franc.</i> (PL 139, 632A-34C), cf. <i>Descriptio terrae</i> , CCSL 175, 481
5.7-10	Rufin., 8.13.14
5.11-13	Rufin., 8.14.1
5.19-27	Land. Sag. 11.7-9, cf. <i>Hist. Trip</i> 1.5.3
5.27-38	cf. Rufin., 9.9.4
5.42-46	Rufin., 9.9.10
5.48-52	Rufin., 9.10.3
5.54-58	Rufin., 9.10.13
5.60-99	<i>Edictum Constantini</i> PL 8, kol. 568 e.v.
5.115-125	cf. Rufin., 10.9.6
5.126-141	Rufin., 10.8.2-11
5.142-146	Rufin., 10.8.13
5.150	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 41.11
5.153-155	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 41.10
5.156-157	Rufin., 9.9.10
5.158-162	cf. <i>Hist. trip.</i> 2.18.5
5.172-175	Ado, kol. 91
5.179-186	Rufin., 10.7, p. 969
5.189-210	cf. Rufin., 10.7-8/Frech., 21.3.16
5.210-212	<i>Hist. trip.</i> , 1.9.13
5.215-216	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 1419
5.226	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 1408
5.230	Rufin., 10.8
5.238-241	Rufin., 10.1

5.255-59	Fulgentius Ruspensis, <i>Pro fide catholica</i> , PL 65, kol. 719
5.308-312	Lucifer Aurelianensis, <i>Vita Evurtii</i> 2.14
5.321-324	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 41.14
5.331-32	Vigilius Tapsensis, PL 62, kol. 156
5.336-339	Vigilius Tapsensis, PL 62, kol. 231
5.343-351	<i>Hist. trip.</i> , 3.10.8-11
5.380-381	Oros., 7.29.7
5.383-404	Oros., 7.12.9-14, Frech., 2.4.6-7
5.405-408	<i>Hist. trip.</i> , 6.1.2
5.409-411	<i>Hist. trip.</i> , 3.34.3
5.415-16	<i>Hist. trip.</i> , 6.1.5
5.435-438	<i>Hist. trip.</i> , 7.11.1-2
5.437	Gen 1,26
5.443-44	Aug., <i>Epist.</i> 147; 2 Cor 12,4
5.458-464	Rufin., 10.33
5.465	<i>Hist. trip.</i> , 7.1.2
5.470-485	<i>Hist. trip.</i> , 6.35
5.488-499	Rufin., 10.35
5.502-506	Rufin., 11.28
5.510-515	Oros., 7.30.5
5.518	Frech., 2.4.9, <i>Hist. trip.</i> , 6.47.3
5.521-536	Frech., 2.4.11, Land. Sag. 11.45, cf. <i>Hist. trip.</i> , 7.1.2
5.536-540	Oros., 7.31.1-2, Frech., 2.4.11
5.540-541	Frech., 2.4.11
5.543-547	Oros., 7.31.3
5.554-556	<i>Hist. trip.</i> 7.7
5.554-564	<i>Hist. trip.</i> , 7.7, Land. Sag. 12.1
5.565-568	<i>Hist. trip.</i> , 7.13.3-4, Frech., 2.4.16
5.569-575	<i>Hist. trip.</i> , 7.13.5, Frech., 2.4.26,
5.576-582	Oros., 7.32.6-7, Frech., 2.4.13
5.586-602	<i>Hist. trip.</i> , 7.8.3-19, Land. Sag. 12.6
5.607-612	Paulinus Milanensis, <i>Vita S. Ambrosii</i> , PL 14, kol. 31
5.618-622	<i>Hist. trip.</i> , 7.9.10
5.623-626	Paulinus Milanensis, <i>Vita S. Ambrosii</i> , PL 14, kol. 35
5.634-638	Aimon, <i>Historia Francorum</i> , PL 139, 637
5.665	Rufin., 11.9
5.678-681	Rufin., 11.4
5.683-684	Rufin., 11.4
5.685-88	Rufin., 11.3
5.689-690	Oros., 7.32.14
5.700-710	<i>Hist. trip.</i> , 9.20.4-21.1, Land. Sag. 12.22, Frech., 2.4.24
5.704-706	Rufin., 11.15
5.713-714	Rufin., 11.15
5.728-729	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 1485
5.734-813	<i>Hist. trip.</i> , 7.36.1-79
5.779	cf. Mt 14,9
5.815-816	Land. Sag. 14.8, Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 103, r.23-25
5.836-844	Oros., 7.33.12
5.845-847	Oros., 7.33.19, Frech., 2.4.20
5.855-858	<i>Hist. trip.</i> , 7.11.40-43
5.856-857	Io 6,55
5.859-876	<i>Hist. trip.</i> , 7.11.52-74

5.881-887	<i>Hist. trip.</i> , 7.11.81-88
5.883	cf. Dn 13,52
5.895-896	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 92
5.902-903	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 47.6, Land. Sag. 12.23
5.930-31	Mt 28,19
5.957-958	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 47.7, Land. Sag. 12.23
5.961-968	Land. Sag. 12.23, Frech., 2.4.24, <i>Hist. trip.</i> , 9.21.6-8
5.976-978	<i>Hist. trip.</i> , 9.23.1
5.981-994	Oros., 7.35.2-4
5.997-999	Oros., 7.35.5
5.999-1012	Oros., 7.35.10-11
5.1017-1046	Oros., 7.35.13-19
5.1051-1176	<i>Hist. trip.</i> , 9.30.12-145, Land. Sag., 13.3-8
5.1178-1195	<i>Hist. trip.</i> , 9.31.7-23, Land. Sag., 13.9-10, Frech., 2.4.28
5.1196-1209	<i>Hist. trip.</i> , 9.33.1-3
5.1211-1217	<i>Hist. trip.</i> , 9.33.3-4
5.1219-1224	Rufinus, 11.10
5.1228-1231	Rufinus, 11.21
5.1247-1248	Gennadius, <i>Vita Hieronymi</i> , PL 22, kol. 182
5.1249-1260	Rufin., 11.7
5.1252-53	Mt 19,26
5.1273-1274	Oros., 7.35.23
5.1278-1283	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 48.9-13
5.1289-1331	Oros., 7.36.2-37.1, Land. Sag. 13.19, Frech., 2.5.4
5.1334-1339	<i>Hist. trip.</i> , 10.1, Land. Sag. 13.18
5.1340-1341	Rufin., 10.6.1
5.1342-1348	Frech., 2.5.2
5.1350-1352	<i>Hist. trip.</i> , 10.24.2
5.1353-1354	Oros., 7.58.1
5.1364-1369	Frech., 2.5.5
5.1399-1405	Rufin., 10.20.5-6
5.1419-1428	Aug., <i>De haeres.</i> 70
5.1436-1452	Aug., <i>De haeres.</i> 88
5.1440-1441	cf. Eph 5,27
5.1442-1443	Mt 6,12
5.1457-1458	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 96
5.1461-1462	<i>Hist. trip.</i> , 11.1.1
5.1463-1466	Oros., 7.40.3
5.1467-1471	Oros., 7.40.4-5
5.1472-1476	Oros., 7.40.9-10
5.1478-1483	Oros., 7.42.3
5.1484-1486	Oros., 7. 42.4, Ado, PL 123 kol. 98
5.1488-1491	Oros., 7.42.11-13
5.1492-1494	Oros., 7.42.14
5.1495-1496	Oros., 7.43.1
5.1497-1499	Oros., 7.43.2
5.1500-1503	Oros., 7.43.2, Ado, kol. 99, Frech., 2.5.7
5.1518-1519	Oros., 7.32.12
5.1537-39	Frech., 2.5.14

- 5.1559-60 Isidorus, *Versus*, VII (ed. Sánchez Martín, CCSL CXIII A)
- 5.1560-1562 Frech., 2.5.12
- 5.1570-1571 cf. *Hist. trip.*, 11.18
- 5.1576-1580 *Hist. trip.*, 12.1.2
- 5.1588-1591 cf. Beda, *De temp. rat.*, 66, 1580
- 5.1616-1620 Aug., *De haeres.*, app., PL 42, kol. 50
- 5.1632-1633 I Cor. 2,8
- 5.1635-1644 *Liber Quare*, App. II, Add. 25
- 5.1705-1709 Frech., 2.5.17
- 5.1712-1721 Iordanes 45, PL 69 kol. 1284-85
- 5.1788-1792 Beda, *De temp. rat.* 66.1672-76, Frech., 2.5.20
- 5.1793-1796 Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 111, Land. Sag. 16.3
- 5.1803-1808 cf. Greg. Tur., *Hist.* 2.30
- 5.1853-1856 Beda, *De temp. rat.*, 66. 1672-76
- 5.1858-1861 Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 117
- 5.1871-1874 Ps 17,40-41
- 5.1941-1963 Greg. Magn., *Dialogi* 3.2
- 5.1966-1968 cf. Beda, *De temp. rat.*, 66.1697-98, Land. Sag 17.15, Paulus Diac., *Hist. Rom.* 16.10
- 5.1976-1978 Land. Sag. 17.15, Paulus Diac, *Hist. Rom.* 16,10
- 5.2047-2067 cf. Frech., 2.5.21
- 5.2088-2111 Greg. Magn., *Dialogi* 3.13
- 5.2088-2118 Greg. Magn., *Dialogi* 2.8
- 5.2124-2130 Greg. Magn., *Dialogi* 2.8
- 5.2133-2173 Greg. Magn., *Dialogi* 2.14-15
- 5.2210-2222 Greg. Magn., *Dialogi* 2.37
- 5.2244-2248 Anast.Bibl. , *Chron.*, ed. De Boor p. 142
- 5.2252-2265 Greg. Magn., *Dialogi* 3.3
- 5.2292-2293 Abbo Floriacensis, PL 139, kol. 552, cf. *Lib. Pont.* 61.6
- 5.2305-2306 Paulus Diac., *Hist. Lang.* 2,14
- 5.2311-2314 Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 149
- 5.2314-2319 Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 44
- 5.2324-2355 Paulus Diac., *Hist. Lang.*, 2.5
- 5.2389-2392 Paulus Diac., *Hist Lang.*, 3.12
- 5.2419-2421 Paulus Diac., *Hist Lang.*, 3.21
- 5.2422-2460 Greg. Magn., *Dialogi*, 3.31.1-7
- 5.2461-2473 Aimoin, *Historia Francorum*, 3.35
- 06.7-8 cf. Sen., *Epist. ad Lucil.* 39,4
- 06.8-9 Plinius, *Epist.* 1.20.2
- 06.9 Plinius, *Epist.* 1.20.20-21
- 06.17-18 Ps.-Firmicus Maternus, *Consultationes Zacchaei christiani et Appollonii philosophi*, 1.1.5
- 6.14-21 Paulus Diac., *Hist. Lang.*, 3.24
- 6.31-38 Odo Cluniac., Coll. 3.7, PL 133, kol. 594
- 6.41-42 Beda, *De temp. rat.* 66, r. 1768
- 6.45 Beda, *De temp. rat.* 66, r. 1772
- 6.48-51 Paulus Diac., *Hist. Lang.* 4.5
- 6.58-61 Greg. Magn., *Dialogi* 2.7.12
- 6.63-66 Paulus Diac, *Hist. Lang.*, 4.17
- 6.80-93 Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 174-175
- 6.94-100 Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 175
- 6.102-103 Sigebert, *Chron.* p. 320, r. 43
- 6.103-110 Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 172-73, cf. Land. Sag. 19.40

6.111-119	Aimoin, <i>Hist. Franc.</i> 4.3
6.140-145	Paulus Diac., <i>Hist. Lang.</i> , 4.37
6.178-180	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 186
6.183-185	Land. Sag.20.8, Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 186
6.194-211	Land. Sag.20.26, Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 194-195
6.218-223	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 197-198
6.224-230	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 198, Land. Sag.20.35-36
6.234-243	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 199-201
6.249-254	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 204, Land. Sag. 20.49
6.281-283	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 213, Land. Sag. 20.68
6.287-289	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 208, Land. Sag. 20.58
6.288-313	cf. Hildephonsus Toletanus, <i>Continuatio Isidori</i> , PL 96, 321
6.319-324	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 209, Land. Sag.20.60
6.330-335	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 205, Land. Sag.20.53
6.356-361	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 214, Land. Sag. 20.70
6.389-390	Io. 10,30
6.391	Io. 14,28
6.402-07	cf. Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 221, Land. Sag. 21.13
6.431-434	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 215, Land. Sag. 21.2
6.435-437	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 208, Land. Sag. 20.58
6.460-461	Paulus Diac., <i>Hist. Lang</i> 5,31
6.497-504	Beda <i>Hist. Eccl.</i> , V.19
6.594-614	Paulus Diac., <i>Hist. Lang</i> 6.5
6.638-644	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 233, Land. Sag. 21.32
6.645-650	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 235, Land. Sag. 21.36-37
6.735-743	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 237, Land. Sag. 22.6
6.743-45	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 238-39, Land. Sag. 22.8
6.746-51	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 239, Land. Sag. 22.9
6.752-770	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 241-242, Land. Sag. 22.13-14
6.781-782	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 245, Land. Sag. 22.20
6.809-814	Einhard 2
6.829-841	Adrevald, <i>Miracula Sancti Benedicti</i> , 1.13
6.897-903	Beda, <i>De temp. rat.</i> 66, r. 2061-66
6.911-921	Einhard 2
6.942-943	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 268, Land. Sag. 23.33
6.950-952	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 268, Land. Sag. 24.1
6.962-973	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 276-77, Land. Sag. 24.16-19
6.978-981	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 280, Land. Sag. 24.24
6.984-986	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 280, Land. Sag. 24.25
6.996-1001	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 291, Land. Sag. 24.46
6.1002-1005	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 292, Land. Sag. 24.47
6.1005-1007	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 293, Land. Sag. 24.49
6.1010-1020	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 294-95, Land. Sag. 24.54
6.1019-20	Inueni-meas : cf. Act 13,22
6.1024-1063	Adrevald, <i>Miracula Sancti Benedicti</i> 1. 15
6.1031-32	Rm 8,28
6.1032-33	Gal 6,10
6.1034-35	Rm 10,15
6.1073-74	cf. Prov 21-30

6.1098-1111	Adrevald, <i>Miracula Sancti Benedicti</i> 1.16
6.1127-28	cf. Ex 14,13
6.1207-1212	Einhard 3
6.1221-1227	Einhard 5
6.1243-1248	Einhard 7
6.1249-1262	Einhard 9
6.1272-1276	Einhard 10
6.1277-1282	Einhard 11-12
6.1282-1285	Einhard 13
6.1294-1296	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor 303.21-22, Land. Sag. 25.12
6.1301-1303	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 306, Land. Sag. 25.19
6.1304-1306	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 307, Land. Sag. 25.22
6.1307-1309	cf. Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 308, Land. Sag. 25.22
6.1310-1311	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 311, Land. Sag. 25.23
6.1315-1320	cf. Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 310, Land. Sag. 25.28
6.1333-1334	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 314, Land. Sag. 25.39
6.1336-1345	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 314-15, Land. Sag. 25.40
6.1346-1347	<i>Annales Regni Francorum</i> DCCCI
6.1349-1372	Einhard 15
6.1373-1398	Einhard 16
6.1400-1417	Ado, kol. 131-132
6.1422	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 316, Land. Sag. 25.45
6.1425-1428	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 317-18, Land. Sag. 26.4
6.1428-1432	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 318, Land. Sag. 25.49
6.1433-1467	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor 318-319, Land. Sag. 25.50-52
6.1467-69	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor 320, Land. Sag. 26.3
6.1458-59	cf. Prov. 8,15-16
6.1473-1492	Einhard 17
6.1492-1509	Astronomus, <i>Vita Hludowici</i> 19
6.1509-1514	<i>Vita Sancti Sacerdotis</i> PL 163 kol. 992
6.1515-1520	Einhard 33
6.1524-1542	Einhard 25-27
6.1542-1547	Einhard 22
6.1547-1561	Einhard 24
6.1562-1587	Einhard 18-19
6.1616-1618	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 325-26, Land. Sag. 26.15-16
6.1619-1621	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor, p. 321, Land. Sag. 26.4
6.1621-1626	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 320, Land. Sag. 26.4
6.1627-1629	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 321, Land. Sag. 26.5
6.1631-1632	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 322, Land. Sag. 26.6
6.1636-1639	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 330, Land. Sag. 26.25-26
6.1640-1641	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 333, Land. Sag. 26.33
6.1643-1645	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 331, Land. Sag. 26.29
6.1646-1647	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 331, Land. Sag. 26.32
6.1648-1651	Anast. Bibl. <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 332, Land. Sag. 26.29
6.1652-1656	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 333, Land. Sag. 26.32
6.1657	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 336, Land. Sag. 26.32
6.1658-1659	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 336, Land. Sag. 26.39
6.1660-1661	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 323, Land. Sag. 26.10
6.1663-1675	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 337, Land. Sag. 26.40
6.1676-1677	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 337, Land. Sag. 26.42
6.1678-1680	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 338, Land. Sag. 26.45

6.1685-1687	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 339, Land. Sag. 26.46
6.1680-1681	Anast. Bibl., <i>Chron.</i> , ed. De Boor p. 340, Land. Sag. 26.48
6.1704-1708	Astronomus, <i>Vita Hludowici</i> 28
6.1716-1717	Astronomus, <i>Vita Hludowici</i> 36
6.1726-1728	Astronomus, <i>Vita Hludowici</i> 36
6.1728-1730	Astronomus, <i>Vita Hludowici</i> 41
6.1746-1750	Astronomus, <i>Vita Hludowici</i> 64
6.1769-71	Theod. Aurelianens., <i>Analect. hymn.</i> 50, 160 sq.; <i>MGH PLAC</i> , 1, 558-59.

Appendix III

HUGO VAN FLEURY, *CHRONICA*

Rond het jaar 1110 schreef Hugo van Fleury een korte compilatie, bekend als de *Chronica*¹, in hoofdzaak een uittreksel van zijn *Historia Ecclesiastica*, geschreven na 1109 en – volgens Lettinck – voor ca. 1115², voor de monniken van het klooster Sarlat, dat ten doel had de ‘series vitae’ van St. Sacerdos zo goed mogelijk in de historische context te plaatsen.³ Om Sacerdos te kunnen dateren doet Hugo een vergeefse poging tot identificatie van een in de oude *Vita* genoemde koning Alticius, door wie Sacerdos ten doop gehouden werd. In de *Historia Ecclesiastica* (*HE I* en *HE II*) vermoedt hij dat Editius, zoon van keizer Avitus (455-456), wellicht dezelfde is als deze Alticius. In de *Chronica* oppert hij de mogelijkheid dat ‘Alticius’ een verbastering zou kunnen zijn van de naam van de Visigotische koning Athaulf (†415). In beide werken vermeldt hij, voor een belangrijk deel in dezelfde bewoordingen, uitdrukkelijk dat hij de kwestie niet heeft kunnen oplossen.⁴

De *Chronica* bevat grotendeels een samenvatting van *HE I* (1109), het werk wordt afgesloten met een afzonderlijke lijst van pausen, die niet aan de *HE* is ontleend. De gehanteerde lijst van Romeinse keizers (m.n. de genoemde lengte van de regeringsperioden) komt niet altijd overeen met de gegevens uit *HE I* of *HE II*.

De *Chronica* bestaat uit drie delen: een proloog, een korte samenvatting van de geschiedenis van de Romeinse keizers van Augustus tot Karel de Grote en een Pausenlijst, lopend van Petrus tot het einde van de 9^e eeuw. In de proloog kondigt de schrijver aan dat hij keizers en pausen afzonderlijk zal behandelen: “Nunc autem sicut proposui seriem temporum et cathalogum hominum antiquorum lucide designabo, et ponam seorsum nomina imperatorum et seorsum presulum Romanorum.”⁵

Om duidelijkheid te verschaffen over de inhoud van deze tekst wordt hieronder een werkeditie gegeven op basis van het enige handschrift waarin alle drie tekstdelen zijn overgeleverd: ms. Bordeaux 11 (s. XII).

Handschriften

Er zijn drie handschriften bekend, die hieronder met de volgende sigla worden aangeduid :

- B   Bordeaux 11 (s. XII), fol. 180-186v
- Z   Paris BnF lat. 5014 (s. XIII) fol. 1-12v
- W   Würzburg m p q 2 (s. XI-XII), fol. 110v-121v.

---

¹ Onder de titel “Chronica” in *BHL*, nr 7460. De catalogi van de handschriften van de bibliotheek van Bordeaux, van Delpit (1880) en Couderc (1894) noemen het werk “Chronica”, Lettinck (1981) 387, Lettinck (1983) 57 en daardoor ook Head (2005) 93, noot 160 spreken van “Chronicon”. Couderc (1893) wijdt een kort artikel aan zijn vondst van de *Chronica* in ms. Bordeaux 11, waarin hij signaleert dat de bekende Hugues de Sainte-Marie de auteur is van deze tekst. Hij beperkt zich tot het weergeven van de proloog en enkele fragmenten van de tekst: “La compilation ne présente pas par elle-même un grand intérêt. On en retrouve presque tous les éléments dans la seconde édition de l’*Historia ecclesiastica*, dont elle n’est qu’un résumé. In serait par suite inutile de l’imprimer ... Cette oeuvre n’ajoutera pas beaucoup à la réputation de Hugues de Sainte-Marie. Il n’était pas toutefois sans intérêt de la signaler, parce que tout ce qui touche à un chroniqueur de cette importance mérite d’être recueilli.” (p. 470-71).

² In de proloog van de *Chronica* noemt Hugo het gebruik van het werk van Anastasius Bibliothecarius, dat hij bij de voltooiing van de eerste redactie van *HE I* (1109) nog niet kende, maar bij de samenstelling van *HE II* (1110) wel. In *HE I* noemt Hugo bovendien al zijn bewerking van de *Vita* van St. Sacerdos (zie p. XI, noot 19), zodat de *Chronica* in elk geval jonger zijn dan deze *Vita*. Volgens Lettinck (1981) 387 werden de *Chronica* geschreven vóór de publicatie van het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* (ca. 1115), maar hij licht deze mededeling niet toe.

³ Cf. hieronder, Prologus, 10-11. Hugo gebruikt deels dezelfde woorden om de door hem bewerkte *Vita* van de heilige aan te duiden in *HE I/II* Boek V, 1725-27.

⁴ *HE I/II*, Boek V, 1731-1738 “...de hoc autem Alticio illud plane diffinire nolui, quod euidenti testimonio probare non possum, melius esse credens illud quod me latet seu de quibus ambigo Deo totum relinquere, quam dubia pro certis proterue defendere. Hoc tamen antiquus ille liber qui prefati confessoris actus continet mihi uidetur innuere, quod circa hoc tempus de quo nunc loquimur reuerendus Sacerdos episcopus esse potuit infantulus.”, cf. *Chronica*, hieronder, Prologus, 14-18.

⁵ Zie hieronder, Prologus, 33-34.

Bordeaux 11

In dit handschrift begint deze tekst zonder verdere aankondiging op fol. 180r met een proloog, inc. “Igitur ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam”, expl. “dum non erit uobis necessarium diuersa et multiplices historias per multa uolumina querere”. Dan volgt (fol. 180v) na een rubriek: “(V)alete feliciter. Explicit prologus. Incipiunt chronica hugonis” de eigenlijke tekst, inc. “(M)undi anno quinquies millesimo quadringentesimo septimo sicut beatus maximus in sermone de pascha testatur”. De passage over Karel de Grote eindigt met “de statu ecclesiarum et ordine singulorum cuiusquam conuersationis et quales clerici esse debeant” en wordt op fol. 185r gevolgd door een pausenlijst onder de rubriek “(H)oc est excerptum ex libris romanorum pontificum”, inc. “Beatus petrus apostolus sedit in antiochia primum annis vii, deinde in urbe roma annis xxv mensibus ii diebus iii”, die eindigt bij Leo V (903), expl. (fol. 187v) “Huic autem iohanni leo quintus successit qui ecclesiam beatissimi confessoris christi sacerdotis priuilegio suę sanctitatis muniuit feliciter. Explicit.”

Würzburg m p q 2

Dit handschrift heeft alleen de proloog en het historisch overzicht. In ms. Würzburg opent de compilatie op fol. 110v met de rubriek “Incipit Prologus. In chronica. Hugonis”. Aan de eigenlijke tekst gaat de rubriek vooraf die we ook uit ms. Bordeaux kennen: “Valete feliciter. Explicit prologus. Incipiunt chronica ugonis”. Aan het slot van de tekst is geen rubriek geplaatst. De pausenlijst ontbreekt.

Paris BnF lat. 5014

In Paris BnF lat. 5014 (s. XIII) fol. 1r-12r ontbreekt de proloog, ook zijn er geen rubrieken, afgezien van de vermelding “Cronica(?) Hugonis” aan het begin van de tekst. In dit handschrift loopt de pausenlijst nog door tot Eugenius III (1145-1153), expl. (fol. 12v) “qui et bernardus, nacione pisanus monachus cistellensis sedit annis viiii.”

Tekst

Overleveringsfouten en onduidelijkheden in de tekst van ms. Bordeaux 11 zijn aangepast of toegelicht. Daarbij zijn de beide andere handschriften benut, evenals corresponderende passages in *HE I*.

Voor de behandeling van de twee eerste delen (proloog en historisch overzicht) werd ms. Würzburg, m p q 2 (s. XI-XII), fol. 110v-121v (siglum W) gebruikt, soms nog ondersteund door lezingen van ms. Paris BnF 5014 (siglum Z)

Enkele omissies konden worden ongedaan gemaakt worden dankzij ms. W (r. 61, 132, 139).

Voor het derde deel, de afsluitende pausenlijst, die niet in ms. Würzburg is opgenomen, is ms. Paris BnF 5014 (s. XIII) als tweede getuige benut: *Chronica* fol. 1-12v, pausenlijst 9v-12r (siglum Z).

In enkele gevallen speelde ook de lezing van een andere bron een rol.

De verantwoording van de tekstwijzigingen en de toelichting zijn te vinden in een notenapparaat. Kleine correcties in ms. Bordeaux 11 - van de scriba of soms van een gebruiker - meest om kopieerfoutjes te herstellen - zijn niet vermeld. Vele eenvoudige kleine initialen in de tekst die naderhand in kleur aangebracht hadden moeten worden zijn nooit geplaatst; deze zijn tussen haakjes aangevuld.

Voorlopig bronnenoverzicht

In de proloog kondigt Hugo aan dat hij zich zal baseren op de werken van Niceforus, Anastasius Bibliothecarius en Iulius Hilarius⁶, maar de *Chronica* staan niet zonder reden bekend als uittreksel van de *HE*⁷, al vinden we ook informatie uit andere bron.⁸

⁶ Zie Prologus, 10-12. De Latijnse vertaling van het *Chronicon breve* van Niceforus I (806-815) vormt het eerste deel van de *Chronographia Tripertita* van Anastasius Bibliothecarius. Met Iulius Hilarius wordt mogelijk Quintus Iulius Hilarius (ca. 400) bedoeld. Aan Nicephorus is de passage *Chronica* r. 382-85 ontleend, aan Anastasius Bibliothecarius r. 386-406. Zie de noten bij deze werkeditie.

⁷ Zie boven, p. 259.

⁸ De geïdentificeerde passages uit andere bron zijn alle vermoedelijk ontleend aan werken die ook voor de *HE* zijn gebruikt. Zie *Chronica*, r. 6: Oros. 6.20.7 “Ipso tempore fons olei de taberna meritoria in eadem urbe per totum diem fluxit.”; *Chronica* r. 38-42 (de passage is zonder de hier door Hugo gegeven bronvermelding te vinden in Beda (ed. Jones *CCSL CXXIIIB*), *De temporum ratione* 66, r. 842-46: “Hinc ait Hieronymus presbyter

Uit een voorlopig overzicht van de gebruikte bronnen (zie hieronder) blijkt dat bij de behandeling van de Romeinse keizers zeer veel ontleend is aan de *HE*, terwijl het overzicht van de pausen, ook blijkens de rubriek, is gebaseerd op het *Liber Pontificalis*.⁹ Kennelijk heeft Hugo voor het samenstellen van de *Chronica* een *HE I*-tekst gebruikt. Bijna alle ontleningen zijn in beide *HE*-redacties terug te vinden, maar in een aantal gevallen gebruikt Hugo formuleringen uit *HE I* die in *HE II* zijn vervallen.¹⁰ In het onderstaande overzicht wordt steeds verwezen naar de regelnummering van de in deze editie opgenomen tekst (*HE II*).

De regelnummering in de eerste kolom verwijst naar de onderstaande werktekst van de *Chronica*. Hoofdbron voor de *Chronica* vormde de eerste redactie van Hugo's *Historia Ecclesiastica*, *HE I*. De ontleningen aan *HE I* zijn in bijna alle gevallen ook terug te vinden in de tweede redactie (*HE II*), daarom wordt hier in de rechterkolom steeds verwezen naar de regelnummering in de *HE II* editie. Aan het slot van het overzicht volgt een lijstje van ontleningen aan *HE I* die niet in *HE II* te vinden zijn.

***Chronica*   Bron**

Proloog

- 1-2   *HE I / HE II*, Epist. ad Ad. 50-53
- 14-16   *HE I / HE II*, V.1731-35
- 21-25   *HE I / HE II*, Pr.III.55-62, nempe alleen *HE II*
- 28-29   *HE I = HE II*, Epist. ad Ad.157-59, 165-66
- 31-32   *HE I / HE II*, I.333-36

Chronica

- 1-2   *HE I / HE II*, I.1048-49
- 2-3   *HE I / HE II*, III.1-4
- 3-4   *HE I / HE II*, marg. na III.280
- 6   Orosius, *Hist.* 6.20.7
- 7-14   *HE I / HE II*, III.110-123
- 14-15   *HE I / HE II*, III.107-09
- 15-17   *HE I / HE II*, I.1021-24
- 18-19   *HE I = HE II*, I.598-600
- 19-22   *HE I / HE II*, I.934-40
- 22-29   *HE I / HE II*, I.422-34
- 30-32   *HE I / HE II*, I.486-87
- 32-33   *HE I / HE II*, I.604-05
- 37-42   Hier., *In Dan* (CCSL 75A, ed F. Glorie, 1964) III, xi, 14b
- 47-54   *HE I / HE II*, I.917-34

---

in expositione Danihel prophetę libro XI ita (ait): Onias sacerdos adsumptis Iudeorum plurimis fugit in Egiptum at a Ptolemeo honorifice susceptus accepit eam regionem que Helipoleos uocabatur et concedente rege templum extruxit in Egipto simile templo Iudeorum quod mansit usque ad imperium Vespasiani id est annis CCL"; *Chronica*, r. 238-44 : Ps.Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 40.2-7: "exitus iste fuit: Seuerus Cesar ab Herculio Maximiano Romę ad tres tabernas extinguitur funusque eius Gallieni sepulchro infertur quod ex urbe abest per Appiam milibus XIII. Galerius Maximianus consumptis genitalibus defecit. Maximianus Erculianus a Constantino apud Massiliam obsessus, deinde captus penas dedit mortis, fractis laqueo ceruicibus. Alexander a Constantini exercitu iugulatur. Maxentius dum aduersum Constantinum egreditur paulo superius a ponte Moluio in pontem nauigiis compositum ab latere ingredi festinans lapsu equi in profundum demersus est uoratu(m)que limo pondere toracis corpus uix repertum."; *Chronica*, r. 255: Eusebius/Rufinus 10.1.4: "presbyter apud Alexandriam Arrius nomine, uir specie et forma magis quam uirtute religiosus..."; *Chronica* r. 286-87: Eusebius/Rufinus 11.8 "Macharius de superiori heremo...et alius Macharius de interiori... Isidorus in Sichi, Pambo quoque in Cellula, Moyses et Benjamin in Nitria et Paulus in Apeliote, alter uero in Focis.

⁹ Voor de tekst is een beroep op *Liber Pontificalis* I, ed. L. Duchesne, Paris 1886.

¹⁰ Zie hieronder, p. 263.

55-56	<i>HE I / HE II</i> , I.1024-27
56-57	<i>HE I / HE II</i> , I.1074-78
61	<i>HE I / HE II</i> , III.298-300
51-66	<i>HE I / HE II</i> , III.318-27
70-77	<i>HE I / HE II</i> , III.449-61
71	<i>HE I / HE II</i> , III.491-92
71-76	<i>HE I / HE II</i> , III.451-58
78-79	<i>HE I / HE II</i> , III.488-89
79-80	<i>HE I / HE II</i> , III.494-96
82-83	<i>HE I / HE II</i> , III.599-601
84	<i>HE I / HE II</i> , III.564-67
85-86	<i>HE I / HE II</i> , III.588-91
87	<i>HE I / HE II</i> , III.606-08
87-88	<i>HE I / HE II</i> , III.623-25
88-89	<i>HE I / HE II</i> , III.660-61
90-91	<i>HE I / HE II</i> , III.668-69
93-94	<i>HE I / HE II</i> , III.679-81
97-98	<i>HE I / HE II</i> , III.703-06
100-02	<i>HE I / HE II</i> , III.713-17
104	<i>HE II</i> (?) III.806-08
107	<i>HE I / HE II</i> , III.840-41
108	<i>HE I / HE II</i> , III.846-47
111-12	<i>HE I / HE II</i> , III.916-18
116-17	<i>HE I / HE II</i> , III.1365-69
119-20	<i>HE I / HE II</i> , IV.10-11
122-23	<i>HE I / HE II</i> , IV.34-41
126-27	<i>HE I / HE II</i> , IV.42-49
129-30	<i>HE I / HE II</i> , IV.55-57
134-36	<i>HE I / HE II</i> , IV.120-24
137-38	<i>HE I / HE II</i> , IV.157-58
139-45	<i>HE I / HE II</i> , IV.166-80
148-49	<i>HE I / HE II</i> , IV.190-93
153-56	<i>HE I / HE II</i> , IV.217-19
156	<i>HE I / HE II</i> , IV.273
157	<i>HE I / HE II</i> , IV.231-33
162-64	<i>HE I / HE II</i> , IV.268-72
164-67	<i>HE I / HE II</i> , IV.260-67
171-75	<i>HE I / HE II</i> , IV.301-07
176	<i>HE I / HE II</i> , IV.315-16
178-80	<i>HE I / HE II</i> , IV.351-54
180-81	<i>HE I / HE II</i> , IV.343
182-86	<i>HE I / HE II</i> , IV.372-81
195-98	<i>HE I / HE II</i> , IV.479-88
201-03	<i>HE I / HE II</i> , IV.451-57
209-11	<i>HE I / HE II</i> , IV.526-31
212-13	<i>HE I / HE II</i> , IV.598-600
219-20	<i>HE I / HE II</i> , IV.723-24
223-25	<i>HE I / HE II</i> , IV.756-59
231-32	<i>HE I / HE II</i> , IV.801-02
235-242	<i>Epit. de Caesaribus</i> , 40.3-9
247-48	<i>HE I / HE II</i> , V.1-3
249-50	<i>HE I / HE II</i> , V.158-60
250-51	<i>HE I / HE II</i> , V.167-69
252	Eusebius/Rufinus, <i>Hist. Eccl.</i> 10.1.4?
265-67	<i>HE I / HE II</i> , V.431-33

- 267-68 *HE I / HE II*, V.285-87
 271-74 *HE I / HE II*, V.457-64
 280 *HE I / HE II*, V.521-22
 282-83 *HE I / HE II*, V.549-54
 288-89 *HE I / HE II*, V.71-32
 289-91 *HE I / HE II*, V.814-16
 293-94 *HE I / HE II*, V.829-832
 301-03 *HE I / HE II*, V.944-47
 303-04 *HE I / HE II*, V.932-34
 307 *HE I / HE II*, V.1249-50
 313-15 *HE I / HE II*, V.1510-13
 318-20 *HE I / HE II*, V.1562-64
 354-56 *HE I / HE II*, V.1875-78
 356-57 *HE I / HE II*, V.1897
 366-67 *HE I / HE II*, V.1927-28
 378-81 Nicephorus in Anast. Bibl. ed. De Boor II, 44, r. 26-31
 388-406 Anast. Bibl. ed. De Boor II, 208, r. 21 – 210, r. 1
 467-73 *HE I / HE II*, VI.1336-47
 467-474 Ado, *De sex aetatibus Mundi*, Migne *PL* 123, kol. 132D/133A

Excerptum ex libris Romanorum pontificum

- 13-14 *HE II*, IV.184-85
 16-18 *HE II*, IV.186-89
 48-52 *HE II*, IV.945-49
 65 *HE II*, V.1225-27
 85 *HE I / HE II*, V.1660-61
 100-07 *HE I / HE II*, V.1842-54
 109-12 *HE I / HE II*, V.1932-38
 118-19 *HE I / HE II*, V.1966-68
 146-48 *HE I / HE II*, VI.480-84
 148 *HE I / HE II*, VI.574-75
 166-69 *HE I / HE II*, VI.1152-54
 174-75 *HE I / HE II*, VI.1340-41

Ontleningen aan *HE I*-passages die in *HE II* niet voorkomen:

- Pr.1 ab octauiano augusto *Chron.*, *HE I* (E, fol. 34v) : a nino rege antico *HE II*, Epist. ad Adalam 50
 16 antipatris scilicet ascalonite *Chron.*, *HE I* (E, fol. 18r): antipatris memorati principis *HE II*, I.1022-23
 21 hircano fratri eius *Chron.*, *HE I* (E, fol. 16v) : hyrchano uero *HE II*, I.937
 70 ab apostolis *Chron.* : ab ipsis apostolis *HE I* (E, fol. 30r) : ab eis *HE II*, III.449
 71 Quorum primus stephanus statim post ordinationem lapidatus est *Chron.* : Quorum primus stephanus interposito breui temporis spatio post ordinationem lapidatus est *HE I* (E, fol. 30r): Stephanus prothodiaconus cuius supra meminimus Hierosolimis lapidatus est *HE II*, III.491-2
 71-72 Reliquorum autem (uero *E*) qui cum eo ordinati sunt nomina hec fuerunt *Chron.*, *HE I* (E, fol. 30r) : Quorum nomina sunt hec. stephanus *HE II*, III.450-51
 74 apocalipsi *Chron.*, *HE I* (E, fol. 30r) : apocalypsis iohannis libro *HE II*, III.454
 74 habebat *Chron.*, *HE I* (E, fol. 30r): secum ducebat *HE II*, III.456
 75 ab apostolis *Chron.*, *HE I* (E, fol. 30r) : a sotiis suis *HE II*, III.457
 111 romanorum *Chron.*, *HE I* (E, fol. 37r) : *om.* *HE II*, III.916
 248 xxxvi *Chron.* : xxx et sex *HE I* (E, fol. 59r) : xxx duobus *HE II*, V.3
 270-71 Hic erga idolorum cultum cepit insanire *Chron.* : Hic suo tempore templa reserauit et erga idolorum cultum cepit fortiter insanire *HE I* (E, fol. 30r) : Hic impudenter sanctum baptisma diluens sanguine sacrificiorum cuncta faciebat quibus demones placari suescunt. Reserauit etiam templa gentilium et *HE II*, V.454-56.

INCIPIT PROLOGVS IN CHRONICA HVGONIS¹¹

- (**fol.180r**) Igitur ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam et Romanorum imperatorum et presulum nomina in hoc codicello curiosissime denotabo usque ad Karolum Magnum, Ludouici¹² Pii patrem et usque ad Leonem Romanum antistitem. Istarum enim rerum notitiam uos firmiter nosse non erit inutile. Nam Karolus Magnus quem modo premisimus, Constantini imperatoris et Hirene matris eius tempore ex rege Francorum Romanorum creatus imperator, fuit vestre ecclesie fundator et Leo papa sanctissimus sue auctoritatis pagina liberalissimus premunitor. Inseram quoque huic libellulo ultimam perfide gentis Wandalice cladem, que tempore Iustiniani imperatoris post excessum contigit Sacerdotis gloriosissimi confessoris. Que gens Mundanam beatissimam, matrem incliti presulis Sacerdotis pro fide catholica gladio trucidauit.
- 5 Hec omnia amore profuso beati Sacerdotis, ad confirmandam scilicet seriem uite eius, a diuersis auctoribus colligere statui. A quodam scilicet episcopo Constantinopolitano nomine Niceforo, necnon et ab Anastasio sancte ecclesie Romane bibliotecario, et a Iulio Hilario historiographo. In quorum libris inuestigare curauim quid fuit ille rex Altitius qui iam dictum Dei famulum Sacerdotem a baptismo legitur suscepisse et quod inueni retexim. Sed ego de hoc eodem Alticio illud plane
- 15 diffinire non uolui quod probare non possum, melius esse credens illud quod adhuc latet, seu de quibus ambigo Deo totum relinquere, quam dubia pro certis proterua auctoritate defendere. Verum ad hoc tantum laborauim ne et hoc quidem indiscussum remaneret, et ne istud hoc quod saltem quasi per tenuem nubem quolibet indicio contueri licet, desidie mee grauatum pondere amodo deperiret.
- 20 Preterea plurimorum sanctorum mentio in hoc nostro uolumine continetur, et tempora quibus floruerunt lucide designantur. Porro lectori sapienti non sit¹³ extraneum si cum nominibus sanctorum ponamus nomina gentilium uirorum. Lucas nempe euangelista, cum Dominice incarnationis texeret historiam¹⁴, Herodis regis truculentissimi in ipso sui euangelii exordio intulit mentionem. "Fuit", inquit, "in diebus Herodis regis Iudee sacerdos quidam nomine Zacharias de uice Abia." Itemque post pauca: "Exiit edictum a Cesare Augusto ut describeretur uniuersus orbis", Octauiani Cesaris iterum
- 25 faciens mentionem. Hec idcirco dixerim, quia sunt nonnulli qui autenticas spernunt historias sub specie religionis uel propter imperitiam. Verumtamen hii tales dum secundum suum arbitrium actus precedentium conantur texere, in opusculorum suorum executione¹⁵ apparent inanes, et ueluti aniles fabulas recitent ab auditoribus despiciuntur. Igitur (**fo1. 180v**) a notissimis regum imperatorumque temporibus licet uiris catholicis ecclesiasticam historiam ordinare et precedentium rerum signis et
- 30 temporibus nouas relationes legitime confirmare. Idem enim Deus et Dominus omnium sua prouidentia et equo libramine transfert seculi regna a gente in gentem, et a progenie in progeniem alteram, operaturque suam potentiam in omnes hominum generationes.
- 35 Nunc autem sicut proposui seriem temporum et catalogum hominum antiquorum lucide designabo, et ponam seorsum nomina imperatorum et seorsum presulum Romanorum. Poteritque lector in hoc codicello inuenire facile, ubi illa que de beato scripsi Sacerdote uoluerit adprobare, quomodo singula singulis etatibus temporibus debeat assignare, et omnia que ibi continentur probabiliter esse hoc eodem codice comprobare. Vos amodo Dei gratia meum metendo laborem, oportunitatem huius scripture legendo poteritis perpendere, dum non erit uobis necessarium diuersas et multiplices historias per multa uolumina querere. (V)alete feliciter.

¹¹ Incipit Prologus. In chronica. Hugonis W : om. BZ

¹² ludo uicii B : lodoici W

¹³ sit W : possit B

¹⁴ historiam W : historia B

¹⁵ excutione BW : excusatione W^c

EXPLICIT PROLOGVS. INCIPIVNT CHRONICA HVGONIS

(M)undi anno quinquies millesimo quadringentesimo septimo, sicut beatus Maximus in sermone de pascha testatur, secundus¹⁶ Romanorum monarcus Cesar Octavianus exstitit. Quo nullus imperatorum in bellis felicius, nec in pace fuit moderatior, qui etiam primus a Romanis Augustus appellatus est eo quod rem Romanam auxerit. Nam superato rege Egiptiorum Antonio et eius uxore Cleopatra,

5 pacatisque omnibus regionibus per uniuersum orbem terrarum anno ab urbe condita DCC secundo, triumphans eam ingressus est. Ipso tempore fons olei de taberna meritoria in eadem urbe per totum diem fluxit. Imperauit autem idem **Augustus** annos LVI et menses VI. Igitur huius secundo et quadragesimo imperii anno, ab Egipto uero subiugata¹⁷ et Antonii uel Cleopatre interitu, in quam nouissima Ptolomeorum apud Egiptum regna ceciderunt anno octauo et uicesimo, Verbum Dei Iesus

10 Christus cui pax famulabatur in terris natus est, de Maria uirgine in Bethleem Iude. Huius in diebus ut psalmista predixerat orta est noue legis iusticia et habundantia pacis. Natus est autem ad redemptionem nostram VIII Kal. ianuarii, cum primum incrementa omnia anni uirentis incipiunt. In cuius ortu exultantes angeli cecinerunt: “Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bone uoluntatis.” Venit autem eodem tempore uir quidam honorabilis Cirinus ius dare gentibus missus et

15 censor simul patrimoniorum futurus. Per idem tempus cessante iam regno ac legitimo sacerdotio Iudeorum, Herodes alienigena uir, Antipatris scilicet Ascalonite et matris Cibridis Arabie filius, ab Augusto regnum Iudeorum suscepit. Nam ante reges, populus Iudeorum a iudicibus regebatur, qui post Moysen et Iesum successorem eius gentis illius tenuerunt principatum. Post reditum uero de Babilonia per pontifices agebatur rerum summa, donec Pompeius consul Romanorum urbem

20 Hierosolimam oppugnauit et templum polluit et Aristobolum pontificem uinctum cum liberis Romam misit, Hircano fratri eius pontificatum relinquens. Sicque deinceps gentem Iudeorum tributariam Romano fecit imperio. De sacerdotibus autem gentis huius sic refert Egesippus in historia sua libro quarto¹⁸: “A principio Aaron summus sacerdos fuit, qui ad filios suos ex uoluntate Dei unctione legitima transmisit sacerdotii prerogatiuam. Alterius¹⁹ generis uiro nec regi quidem licebat succedere.

25 Denique Ozias quia usurpauit sacerdotium lepra perfusus temploque eiectus reliquam etatem sine imperio exegit. Fuerunt itaque ab Aaron usque ad tempora Salomonis qui condidit templum, principes sacerdotum XIII per annos DCXII. Rursus a Salomone usque ad tempora captiuitatis, quando in Assiriam populus demigrauit urbe capta temploque exusto fuerunt principes sacerdotum X et VIII per annos CCCCLX et menses VI et dies X. Postea Cyrus cum dimitteret populum patrum de regione

30 Assiriorum, et templi reedificandi potestatem daret, Iosedec etiam printipem sacerdotum qui simul abductus²⁰ erat redire permisit, ut ritus ueteris sollempnitatis per adsueti sacerdotis scientiam reformaretur. Ipse igitur et posterius sui XV uiri a reditu populi usque ad Anthiocum Eupatorem per ordinem successionis principatum sacerdotii representarunt annis CCCCXIII. Anthiocus uero et dux eius Lisias occiso Onia principe sacerdotum substituerunt in loco eius Alchimum de genere Aaron,

35 non tamen de ipsa domo. Vnde Ananias frater Onie pergens in Egiptum petiit a Ptolomeo Philometore²¹ et Cleopatra coniuge, qui ritus obseruationis ad²² Hierosolimitane sollempnitatis similitudinem Alexandrine urbis cultibus inseruerat sub quibus LXX interpretes, ut illic princeps sacerdotum subrogaretur, eo quod Alchimus legitimam non haberet successionem”. Hinc ait Hieronimus presbiter in expositione Danihel prophete libro XI ita: “Onias sacerdos adsumptis

40 Iudeorum plurimis fugit in Egiptum et a Ptolomeo honorifice susceptus accepit eam regionem que²³ Helipoleos uocabatur et concedente rege templum extruxit in Egipto simile templo Iudeorum quod mansit usque ad imperium Vespasiani id est annis CCL. Ipsa uero urbs que uocabatur Onie a Romanis ad solum usque delata est et neque urbis neque templi ullum restat uestigium.”²⁴ Et hoc faciens Onias asserebat se Esaię implere uaticinium (**fo1. 181r**) scribentis: “Erit altare Domini in Egipto et titulus

¹⁶ *Post secundus add. ro B*¹⁷ *subiugata W : subiugata B*¹⁸ 22-37: cf. Heges.ed. 2.12,3, 2.13.1¹⁹ *alterius Heges.ed., HE : alteri BW*²⁰ *abductus B, Heges.ed. 2.13.1 : adductus W, HE I.485*²¹ *Filometore Heges.ed. 2.13.1: philometoris W : filiometoris B*²² *ad Heges.ed. : ab BW*²³ *quae Hier. : qua BW*²⁴ *Hier., In Dan. (CCSL 75A, ed. F. Glorie, 1964) III, xi, 14b*

- 45 Domini in terminis eius²⁵. Asamonei uero nacti postea potestatem populo presidendi per Mathatiam et Iudam, Ionatan principem sacerdotum constituere, post quem Simon frater eius hereditario iure successit; post eum Hircanus, post Hircanum Aristobolus, qui etiam regnum sacerdotio adiunxit. Aristobolo Alexander successit. Moriens autem Alexander, Alexandram coniugem suam
- 50 temperamento regali²⁶ preesse uoluit, simul arbitram statuens cuinam potissimum filiorum suorum summum sacerdotium committeret. Illa Hircanum in sacerdotium patri substituit, propter senioris etatis prerogatiuam, Aristobolo fratri nichil publicorum cummitens officiorum. Post Alexandre mortem Aristobolus regnum inuasit. Demumque Hircanus sacerdotii dignitatem ei dimisit. Postea uero excitatus ab Antipatro patre Herodis, primum ad Arabiæ regem se contulit facti penitens, ac demum Pompeio Romanorum duci querimoniam super fratre suo detulit. Sed non post multum tempus
- 55 Herodes nactus regnum a Romanis post Antigenum, qui triennio et tribus mensibus tenuerat imperium Iudeorum, substituit in sacerdotium ignobiles quosque quos aut libido aut casus dedisset. Denique a regno Herodis usque ad triumphum Titi fuerunt sacerdotum principes XX et VIII per annos C et LXX. Herode denique mortuo post necem sanctorum innocentum Archelaus filius eius ei successit in regno. Deinde Archelao a Romanis propter eius insolentiam deposito, regnum Iudeorum in tetrarchias
- 60 diuisum est.
- (C)laudius Tiberius Nero Liuii filius, Cesaris Octauiani²⁷ priuignus²⁸, imperauit annis XXIII. Porro anno quintodecimo imperii eius, procurante Pontio Pilato Iudeam, tetrarcha autem Galileæ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituriæ et Traconitidis regionis et Lisania Abilinæ tetrarcha²⁹, sub principibus sacerdotum Anna et Caipha, factum est uerbum Domini super Iohannem Zachariæ filium in
- 65 deserto. Et uenit in omnem regionem Iordanis predicans baptismum penitentiae in remissionem peccatorum. Porro eodem anno euangelicam doctrinam inchoauit Dominus noster Iesus Christus. Anno autem nono decimo imperii huius Iohannes Baptista ab Herode tetrarcha in carcere pro testimonio ueritatis capite truncatur. Per idem tempus passus est Hierosolimis Dominus noster Iesus Christus³⁰ sub Pontio Pilato quem ante premisimus³¹. Tercia autem die resurrexit a mortuis et XLa
- 70 ascendit in celum. Post hos uero dies ordinantur ab apostolis diaconi septem per orationem et manus impositionem. Quorum primus Stephanus statim post ordinationem lapidatus est a Iudeis. Reliquorum uero qui cum eo ordinati sunt nomina hec fuerunt: Philippus³², Prochorus, Nichanor, Tymon, Parmena, et Nicholaus aduena Antiochenus. Ab hoc Nicholao orta est heresis quæ appellatur Nicholaitarum, cuius mentio in Apocalypsi Iohannis continetur. Hic Nicholaus pulchram ualde habebat uxorem. Sed
- 75 cum post ascensionem Domini increparetur ab apostolis de zelothipia, produxit eam in medio, ut si quis uellet ea uteretur. Qua occasione sectatores eius existimant uti legitime posse omnibus delectationibus huiusmodi. Precedenti tamen tempore orta fuerat heresis quæ appellatur Symonia quæ principium omnis heresis fuit. Dum hæc aguntur uas electionis Paulus per reuelationem Iesu Christi adsciscitur in apostolatam. Hoc etiam tempore predicaturi per totum orbem terrarum apostoli Iacobum
- 80 frater Domini in sancta ciuitate patriarcham ordinauerunt.
- (G)aius Calicula imperauit annos III, menses X, dies VIII. Hic Iudeorum principatum tradidit regi Agripe et Herodem tetrarcham eterno exilio³³ condempnauit. Templum quoque quod erat Hierosolimis iussit prophanari sacrificiis gentilium, statua Iouis ibi posita. Huius etiam in diebus preses Pilatus qui Dominum flagellauerat iusto satis iudicio apud Viennam Galliæ ciuitatem propria se manu interemit.
- 85 Eodem autem tempore Philo affluentissimus eloquio et in sensibus profundissimus, et interpretatione atque intelligentia diuinarum scripturarum subtilissimus floruit.
- (C)laudius Tiberius Caligule patruus imperauit annis XIII. Hoc tempore ualida fames fuit que in Actibus legitur Apostolorum. His quoque diebus Petrus, cum prius Anthiocenam fundauisset aecclesiam, Romam uenit et salutarem fidem uerbo docuit et uirtutibus approbavit. Ibique annis XXV, id est usque ad ultimum annum Neronis cathedram tenuit episcopalem. Marcus quoque qui
- 90

²⁵ Cf. Is. 19,19

²⁶ regali *HE* : regale *BW*

²⁷ octouiani *W* : otauiani *B*

²⁸ priuignus *W* : priunus *B*

²⁹ ituriæ-tetrarcha *W, HE I* : om. *B*

³⁰ christus *W, HE* : om. *B*

³¹ r. 62

³² Philippus *HE* : om. *BWZ*

³³ exilio *W* : ex dio *B*

euangelium scripserat, Alexandrię martirium consummauit. Hic etiam Claudius Felicem totius prouincie Samarie et Galileę procuratorem constituit.

(**N**)ero qui imperium Romanum et deformauit et minuit imperauit annos XIII, menses VI, dies XXVIII. Huius anno II Festus Iudeę procurator subcessit Felici, a quo Felice Paulus apostolus Romam uinctus dirigitur, et per biennium in libera custodia retinetur. Post biennium autem Dei prouidentia relaxatus ad Hispanias peruenit et Arelate Trophimum, Viennę uero Crescentem discipulos suos gentibus ad predicandum reliquit. Porro septimo anno imperii Neronis Iacobus frater Domini qui uocabatur Iustus a Iudeis lapidatus Hierosolimis (**fo1. 181v**) et pertica fullonis occisus est. His etiam diebus Festo Iudeę procuratori successit Albinus, Albino uero Florus. Tunc Romanorum luxuriam et auaritiam non ferentes Iudei contra eos rebellare ceperunt. Ad quos domandos³⁴ mittitur magister milicię Romanorum Vespasianus, Titum filium suum maiorem habens inter legatos. Nam Nero³⁵ in re militari nichil audebat, sed post parricidium quod in parentes commiserat et alia multa flagitia christianos persequens, ultimo imperii sui anno apostolos Christi Petrum cruce, Paulum uero gladio³⁶ interemit. Occidit preterea poetam Lucretium³⁷ et Senecam preceptorem suum. Sed hec et alia mala multa rei publice inrogans tandem hostis a senatu iudicatus est et ab urbe fugiens ad quartum lapidem se ipsum interemit.

(**G**)alba defuncto Nerone obtinuit Romani culminis principatum menses VI et dies totidem.

Otto Saluius imperauit III mensibus.

(**V**)itellius imperauit mensibus VII. Hic cum multo dedecore³⁸ uixit et turpiter occisus est.

(**V**)espasianus imperauit annis X. Hic cum Iudeos multis eorum opidis captis Hierosolimis obsideret, cognita morte Neronis ortatu militum Romanorum imperator effectus, reliquit in castris Titum filium suum ad procurationem obsidionis. Itaque Titus templum Hierosolimis incendit ac diruit et muros urbis solo adequauit³⁹. Scripsit autem Iosephus istoriographus ibi tunc centena milia Iudeorum perisse, sed et centum milia uenundati fuisse, totoque orbe dispersa. Consummatum est autem hoc bellum annis IIIIor, duobus quidem Nerone uiuente duobusque aliis postea.

(**T**)itus uir omnium genere uirtutum mirabilis adeo ut amor et delicię humani generis diceretur, et qui nulli quicquam negaret, cuius fuit illud cęlebre dictum perdidisse diem in quo nil boni fecerat, imperauit annis II et totidem mensibus.

(**D**)omicianus Titi frater iunior imperauit annis XV, menses V. Hic secundus post Neronem in christianos persecutionem exercuit, unde et Iohannem apostolum in feruentis olei dolium misit. Sed ipse Iohannes Deo amabilis ita exinde exiuit illesus, sicut a corruptione carnis fuerat semper extraneus. Postea uero idem theologus⁴⁰ ab eodem Domitiano in Pathmos insula exilio est relegatus. Domitianus autem a senatu est dampnatus et in palatio interfectus, corpusque eius humana caruit sepultura. Porro quarto anno Domitiani apud Alexandriam, Aniano qui post Marcum eandem rexerat ecclesiam defuncto, succedit Abilius. In urbe uero Roma Anacleto Clemens successit.

(**N**)erua senex Domitiano exciabili⁴¹ tiranno succedens imperauit anno I, menses IIII, dies VIII. Hic cunctos exules reuocauit quos Domitianus exiliauerat. Vnde et beatus Iohannes Ephesum rediit et euangelii librum conscripsit. Hac etiam tempestate Simoni Mago successit Menander magicis artibus plenus, baptizatus tamen. Huius sectatores irridunt ecclesiastica dogmata et resurrectionem mortuorum non credunt. Cherinthus quoque a quo et Cherintiana heresis orta est eadem tempestate fuit, quę firmabat terrenum futurum esse regnum Christi.

(**T**)raianus qui et Vlpus dictus est satis rei publice utilis imperauit annis XVIII, mensibus VI, diebus XX. Huius tempore beatus apostolus et euangelista Iohannes in Christo quieuit. Eodem tempore Simon filius Cleophe discipuli Christi episcopus Hierosolimorum crucifixus est. Ignatius quoque episcopus Antiochenus Romam adductus et bestiis traditus suscepit martirium. Sed et⁴² Alexander papa Romanus martirio coronatus est.

³⁴ domandos W : donandos B

³⁵ nero W : uero B

³⁶ gladio W : gladium B

³⁷ cf. *HE*, III.807; i.e. Lucanum

³⁸ dedechore W : decore B

³⁹ adaequauit W^c : adaquauit BW

⁴⁰ theologus idem (idem *ex* item) W : item thologus B

⁴¹ exciabili W : exabiciali B

⁴² adductus-Sed et W, *HE* IV.123 : *om.* B

(A)elius Adrianus imperauit annis XXII. Hic destructam Hierosolimam reedificauit et Eliam suo nomine appellauit. Hic etiam iustissimis legibus rem publicam ordinauit, christianos minime persequens. Vnde et pater patrie appellatus est. Sed quia Hierosolimis ab hoc tempore et deinceps
 140 assumere episcopos ex circumcisione cessatum est, omnes a primo usque ad hæc tempora enumerare sacerdotes decreuimus. Primus fuit Iacobus qui Domini frater est appellatus, secundus Simeon, tercius Iustus, quartus Zacheus, quintus Tobias, sextus Benjamin, septimus Iohannes, octauus Mathias⁴³, VIII^{us} Phillippus, Seneca X^{us}mus, Iustus XI^{us}mus, XII^{us}mus Leui, XIII^{us}mus Effrem, XIII^{us}mus Ioseph, XV^{us}mus horum ultimus Iudas. Eadem tempestate floruit orator Aquila genere Ponticus, secundus
 145 interpres Mosaice⁴⁴ legis post LXX. Tunc etiam Iustus episcopus Viennensi prefuit ecclesie. Quadratus quoque apostolorum discipulus, Atheniensis episcopus, ecclesiam grandi terrore dispersam fide et industria sua roborauit.

(A)ntonius Pius qui et Titus Fuluius cognominatus est cum filiis suis Aurelio Vero et Lucio imperauit annis XXIII. Verum opere precium dicere puto quia apud Antiochiam post Petrum apostolum
 150 secundus sedit Euodius. Deinde sedit Ignatius quem ante premisimus⁴⁵, ac⁴⁶ post eum Heros. Per idem quoque tempus Policarpus auditor Iohannis apostoli Romam uenit. Venit et Gallienus⁴⁷ medicus insignis a Pergamo, Lugdunensium uero Fotinus⁴⁸ erat antistes.

Marcus Aurelius qui Antoninus Verus appellatus est imperauit annis XVIII, menses XI. (fol. 182r) Hic nouo beneuolentie genere adsciuit ad imperii partem Lucium Verum propinquum suum, cum
 155 usque ad eius tempora singuli augusti regnauerunt. Fuit autem tantę seueritatis ut ab infantia uultum nec ex leticia nec ex merore mutauerit. His diebus Antiochię post Heronem⁴⁹ presidebat Cornelius. Fotinus quoque Lugdunensis et Iustus Viennensis martirizati sunt. Tunc etiam Egesippus historiographus insignis habetur et Dionisius Corinthiorum episcopus. Mileto etiam Sardensis aeccliesie antistes et Apollinaris apud Hierapolitanam ecclesiam floruerunt.

(L)ucius Verus qui alio nomine Antoninus dictus est et ut premissimus⁵⁰ a Marco Aurelio fuerat adoptatus imperauit annis XI. Hoc tempore Theodicion effulsit tertius diuine legis interpres. Verum
 160 Alexandrinam ecclesiam post Marcum euangelistam tenuit Anianus, et post hunc Abilius, et post Abilium, Cedron, deinde Primus, postmodum Iustus, demum Cheladion et post hos Aggripinus, deinde Iulianus⁵¹. Porro ecclesie Hierosolimorum post eos qui ex circumcisione fuerant prefuit Marcus ex
 165 gentibus. Et post hunc prefuit Cassianus, deinde Publius, quem sequuti sunt Maximus et Iulianus. Post eos prefuit Gaius et alter Iulianus. Capitonem quoque sequutus est Valens ac demum Docilianus. Deinde tricesimus ab apostolis huic prefuit ecclesie Narcissus.

(A)urelius Commodus⁵² filius Antonini imperauit annis XIII. Huius tempore Eleuthero⁵³ in urbe Roma defuncto Victor successit. Huius ecclesie principatum Petrus apostolus primus optinuit. Cui
 170 Linus successit et Cletus et Clemens, Anacletus quoque, Euaristus, Alexander et Sixtus. Post hos Theleforus, Yginus et Pius ac deinde Anicius, Sother, Eleuther et hic de quo modo loquimur Victor. In his diebus facta est questio magna de pascha, unde apud Cesaream Palestine concilium celebratum est, ubi statutum fuit ut semper in die dominica pascha celebremus sicut nunc agimus, obseruata XIII luna marci mensis. Huic concilio interfuerunt Victor papa Romanorum et Narcissus patriarcha
 175 Hierosolimitorum, Theophilus quoque ipsius Cęsareę episcopus, et presul Lugdunensium Hireneus.

(H)elius Pertinax a senatu imperator inuitus⁵⁴ creatus imperauit menses VI.

(D)idius Iulianus imperauit menses VII.

(S)eptimus Seuerus imperauit annis XVII. Huius in diebus, in Lugdunensi ecclesia sancto Hireneo cum maxima multitudine martirio ad Dominum migrante, Zacharias ordinatur episcopus, et in

⁴³ quintus-mathias *HE* : quintus et beniamin sextus. septimus iohannes. viii^{us} mathias *W* : *om.* B

⁴⁴ mosaice B

⁴⁵ r. 134

⁴⁶ ac *Z* : hac *BW*

⁴⁷ i.e. Galenus

⁴⁸ fotinus *W* : fortinus B

⁴⁹ heronem *W*, *HE* : neronem B

⁵⁰ r. 154

⁵¹ deinde primus-iulianus *B^c* *in marg.* : deinde iulianus B

⁵² commodus *W^c* : cum modus *BW*

⁵³ eleuthero *W* : de uthero B

⁵⁴ inuitus *W* : intutus B

- 180 Viennensi ecclesia Paracodes. Tunc etiam floruit Simmacus elegans interpres, et Leonides pater Origenis martirizatus est.
- (A)urelius Antoninus Bassianus, qui et Caracalla** dictus est, filius Seueri, Lugduni genitus, imperauit solus annis VII. Huius tempore apud (A)lexandriam prefuit Demetrius cui successit Letus, deinde Eraclas. Et Antiochie preerat sanctum Serapion episcopus. His etiam temporibus Symmacus
- 185 Ebioneus fuit hereticus, qui dicebat Christum hominem purum fuisse et de Ioseph semine natum, et legem Mosaicam Iudaico ritu esse seruandam.
- (M)acrinus** cum Diadumeno filio suo imperauit mensibus XIII.
- (M)arcus Aurelius Antoninus qui et Eliogabds**⁵⁵ dictus est imperauit annis III. Huius temporibus Sabelliana heresis apud Ptolomaidam orta est, quę negat Iesum Christum filium esse Patris nec
- 190 primogenitum omnis creature, Sancti Spiritus auferens intellectum⁵⁶.
- (S)euerus Alexander**, cuius mater ab Origine edocta Mamea uocabatur et christiana fuit, imperauit annis XIII. Huius tempore Romę sanctus Vrbanus papa florebat, et Cecilia uirgo et Valerianus T'iburciusque et Maximus martirium⁵⁷ compleuerunt.
- (M)aximus Iulius** imperauit annis III. Huius tempore Pontianus papa Romanus martirio coronatus est.
- 195 Hac tempestate Nouatus Romanę ecclesię presbiter princeps hereseos Nouatianorum extitit, cuius sectatores semetipsos Catharos id est mundos appellauerunt. Ob quam rem concilium sacerdotale in urbe Roma congregatum est, episcoporum quidem XL, numero presbiterorum quoque totidem cum diaconibus plurimis.
- (P)ompianus** cum Albino imperauit anno I.
- 200 **(G)ordianus** imperauit annis VI.
- (P)hilippus** qui et Marcus Iulius appellatus est, Philippum filium suum consortem regni statuens, imperauit annis VII. Iste primus imperatorum Romanorum christianus⁵⁸ effectus est. Imperii huius anno III, millesimum annum a conditione sua Roma compleuit. Huius tercio imperii anno Eraclas apud Alexandriam obiit, et sacerdotium Dionisio reliquit.
- 205 **(D)ecius** Philippi interemptor cum filio suo imperauit annos II. Hic in christianos persecutionem exercuit. Huius tempore papa Fabianus martirio coronatus est. Babillas quoque Antiochię martirium sumpsit, et apud Ephesum pueri VII. **(fo1. 182v)**
- (G)allus** cum filio Volusiano imperauit anno I, mensibus IIII. His diebus Origenes LXX⁵⁹ etatis suę anno nondum expleto defunctus est. In urbe autem Roma presidente Cornelio et apud Cartaginem
- 210 sancto Cipriano, in Africe partibus orta est questio utrum oporteret hereticos rebaptizari. Sed tandem diffinitum est sola eos manus impositione posse purgari.
- (V)alerianus cum filio suo Gallieno** qui et Gaius dicebatur imperauit annis XV. His diebus Cornelio Romane urbis episcopo martirio coronato successit Lucius. Passus est autem et beatus Ciprianus apud Cartaginem eo die quo Rome⁶⁰ papa Cornelius, sed non eodem anno. Hoc etiam tempore in Viennensi
- 215 ecclesia⁶¹ floruit Lupianus episcopus.
- (C)laudius** imperauit annis II et mensibus VIII.
- (Q)uintillus** qui et Quintulus dictus est imperauit Rome diebus XVII.
- (A)urelianus** imperauit annis V, mensibus V. Hic fuit maximus persecutor christianorum. Nam tempore huius Euthicianus presul Romanę aecclesiae martirizatus est et apud Senonas uirgo Columba
- 220 et alii multi per diuersas prouincias occubuerunt.
- (T)acitus** imperauit mensibus VI.
- (F)lorianus** imperauit mensibus II.
- (P)robus** imperauit annis VI, mensibus VII. Quo tempore Manes quidam fuit genere Perses, acer ingenio, uita et moribus barbarus. Ex hoc ergo Manicheorum heresis usque in hodiernum diem⁶²
- 225 diffunditur. Ea quoque tempestate Euthiciano Romę successit Gaius, Gaio uero Marcellinus. In illo

⁵⁵ elio gabds B : elio gabelus W

⁵⁶ Cf. Eusebius/Rufinus, *Hist. Eccl.*, VII.6

⁵⁷ martirium W : martirum B

⁵⁸ christianus *HE* : christianorum BW

⁵⁹ lxx W : xlxx B

⁶⁰ quo rome W^c : qui romane BW

⁶¹ ecclesia W^c : ecclesiastica BW

⁶² diem W : dem B

tempore preerat episcopus Tymeus apud Antiochiam, cui successit Cirillus, Cirillo uero Dorotheus et Dorotheo uenerabilis Petrus.

(C)arus cum filiis suis Carino et Numeriano imperauit annis III.

(D)ioecleianus⁶³ imperauit annis XXX. Hic Maximianum Herculianum commilitonem suum
 230 augustum post se constituit. Constantinum uero et Galerium cesares fecit, tradens Constantino Herculi
 Maximiani priuignam. Sub Diocleciano⁶⁴ legio Thebeorum Seduno Gallie, loco Agauno, pro Christo
 libenter occubuit. Passus est etiam Romę martir Timotheus et apud Alexandriam Petrus episcopus, a
 quo primo presbiter Arrius est dampnatus. Passi sunt etiam plures sancti per diuersas prouincias.
 Eodem tempore floruit Melchiades pontifex Romane ecclesię et Pacius Viennensis episcopus. His
 235 quoque diebus Constantius Constantini pater et Galerius cesares, augusti appellantur, creatis cesaribus
 Seuero et Maximiano, Galerii sororis filio. Dehinc Maxentius imperator et Licinius augusti efficiuntur.
 Parique modo Alexander apud Cartaginem fit imperator. Valens quoque creatur imperator. Sed horum
 omnium exitus iste fuit: Seuerus cesar ab Herculio Maximiano Romę ad tres tabernas extinguitur
 funusque eius Gallieni sepulchro infertur, quod ex urbe abest per Appiam milibus VIII. Galerius
 240 Maximianus consumptis genitalibus defecit. Maximianus Erculianus a Constantino apud Massiliam
 obsessus, deinde captus penas dedit mortis, fractis laqueo ceruicibus. Alexander a Constantini exercitu
 iugulatur. Maxentius dum aduersus Constantinum congregitur, paulo superius a Ponte Moluio in
 pontem nauigiis compositum ab latere ingredi festinans, lapsu equi in profundum demersus est
 uoratumque⁶⁵ limo pondere toracis corpus uix repertum. Maximinus apud Tharsum morte simplici
 245 periit. Valens a Licinio⁶⁶ morte multatur. His omnibus absumptis imperii iura ad Constantinum filium
 Constantii et Licinium deuenerunt.

(C)onstantinus Magnus Constantii et Helene filius, in Britannia imperator Dei nutu constitutus
 imperauit annis XXXVI. Hic de persecutore factus christianus licentiam dedit christianis libere
 250 ędificare ęcclesias per uniuersum orbem terrarum, ędificauitque ciuitatem in Grecia quę Bizantium
 prius uocabatur et uocauit eam Constantinopolim nomine suo. Romam autem sub testamento apostolis
 Christi Petro et Paulo et sancto papę Siluestro tradidit. Aedificauit quoque in eadem urbe plures
 ęcclesias et baptisterium iuxta ęcclesiam quę Constantiana uocitatur. Huius temporibus crux Domini
 ab Helena matre eius reperta est. Anno uero XX imperii eius facta est sancta synodus quę prima
 dicitur, CCCXVIII sanctorum episcoporum, apud Niceam Bethinie⁶⁷ urbem, anno a passione Domini
 255 CCLXXXV. Nam fuit quidam presbiter apud Alexandriam Arrius nomine, uir specie et forma magis
 quam uirtute religiosus, qui conabatur abscidere Filii substantiam a Patris substantia. Et dicebat Filium
 minorem in sua maiestate. Et propter hunc celebrata est hec sancta synodus. His temporibus Retius
 Augustidunensis episcopus et Paphnutius⁶⁸ homo Dei itidem episcopus ex Egipto, et Iuuenius
 Hispanus presbiter floruerunt. Preterea Aurelianus floruit sanctus Euercius magnę sanctitatis uir, cui
 260 successit in episcopatu gloriosus antistes Anianus. Mortuus autem Constantinus Magnus cum esset
 annorum LXV (**fol. 183r**) reliquit filios III, Constantem uidelicet, Constantinum et Constantium, in
 Romana quidem urbe Constantem, apud Bizantium uero quę secunda Roma uocatur Constantinum et
 in Antiochia Constantium imperatores. Primus apud Bizantium imperauit Constantinus
 christianissimus imperator. Secundus uero⁶⁹

(C)onstantius filius Constantini cum Constantino et Constante fratribus imperauit annis XXVIII. Hoc
 265 tempore reliquie Andree apostoli et Luce euangelistę et Timothei Constantinopolim cum magno
 honore sunt recondite. Florebant eodem tempore beatissimi Maximus scilicet Treuerorum et Nectarius
 Viennensis Hilariusque Pictauensis episcopi et Eusebius Cesareę Palestinę. Donatus etiam gramaticus
 Romę degebat. Antonius etiam sanctissimus heremeta defunctus est.

(I)ulianus Apostata tertius a Magno Constantino imperauit solus annis II. Hic erga idolorum cultum
 270 cępit insanire, callidior ceteris persecutor; non ui neque tormentis, sed premiis et honoribus maiorem
 populi partem quam si pulsasset atrociter expugnauit. Nam milicię cingulum et procuracionem

⁶³ (D)ioecleianus BW

⁶⁴ dio cleciano W : deciano B

⁶⁵ uoratumque W : uoratuque B

⁶⁶ a Licinio W, *Epit. de Caes.* 40,9 : alicuno B

⁶⁷ Bethinie W : Bethitinię B

⁶⁸ paphnutius ex papnutius W : parnucius B

⁶⁹ Secundus uero W : cdcu ueno (?) B

- prouinciarum et officium iuris dicendi christianis censuit non debere committi, utpote quibus lex propria gladio uti uetuisset. Ac⁷⁰ tempestate de Arriana heresi pullulauit Eunomiana, quę perhibet
 275 Filium esse Patri dissimilem per omnia et conatur eum asserere non factorem sed creaturam, et Macedoniana que adfirmat similem quidem Patri Filium esse, Sanctum uero Spiritum⁷¹ cum Patre et Filio nichil habere commune. Eodem tempore Felix pro Liberio ordinatur Romę et martires Christi Iohannes et Paulus martirium compleuerunt. Apud Alexandriam uero post Aquilam qui Petro martiri successerat sedit Alexander. Et post hunc sedit sanctus Athanasius.
- 280 **(I)ouianus** post Iuliani necem soliditatem Romani imperii solus obtinuit. Imperauit autem anno uno. Per idem tempus apud Alexandriam Gregorius episcopus ui raptam cathedram possidebat.
- (V)alentinianus Magnus** qui pro fide catholica a Iuliano impiissimo militia fuerat priuatus, et Valens frater eius, imperauit⁷² annis XI. Hoc tempore Romę Damasus papa habebatur. Mediolano uero beatus florebat Ambrosius antistes precipuus, Basilius autem Capadocie et Gregorius Nazantenus⁷³ illustres
 285 episcopi et Effrem sanctissimus ad Dominum migrauerunt. Florebant in Egipto ea tempestate Macharius de superiori heremo et alius Macharius de interiori⁷⁴ et Isidorus in Sithi⁷⁵, Pambo quoque in Cellula, Moyses et Benjamin in Nitria et Paulus in Apeliote, alter uero Paulus in Focis. Verum Valens imperator Deo odibilis Arrianus effectus persequabatur ecclesiam Dei, unde sanctus Dorotheus ab Arrianis bestiis est esca traditus in uenationem. His diebus erant Gothi, qui et Scite, gentes multę et
 290 maxime trans Danubium posite, quatuor scilicet gentes id est Gothi, Ypogothi, Gipedes et VVandali, una lingua utentes et nichil aliud nisi tantum nomen mutantes. Hii apud Istrum befarie⁷⁶ inter Frigidernum et Atalicum diuisi sunt. Verum Frigidernus, Atalicum auxilio Valentis superans, huius beneficii gratia ex catholico Arrianus efficitur cum omni gente Gothorum. Tunc Vulfila eorum episcopus Gothicas litteras adinuenit, et utrumque testamentum in lingua propria transtulit. Ipse tamen
 295 Valens imperator ab eisdem Gothis circumuentus in predio quo ex bello trepidus confugerat, impietatis suę pęnas igni exustus dedit, decem annis primo cum fratre in imperio perdurans et post cum filiis fratris quatuordecim. Per hec eadem tempora Valentinianus imperator Greca lingua Francos a feritate primus appellauerat.
- (G)ratianus et Valentinianus iunior** filii Valentiniani imperauerunt annis VII. Hoc tempore sanctus
 300 Martinus Turonorum archiepiscopus insignis effulsit. Eodem tempore Romani in Gallias, et trans Ligerim inhabitabant Gothi. Abhinc uero Franci crinitos reges habere ceperunt. Rex etiam Francorum Chlodio primus Renum flumen transiit. Superatoque Romanorum populo Camaracum ciuitatem sibi sedem statuit. Hoc etiam tempore secunda sinodus CL sanctorum episcoporum apud Bizantium celebrata est.
- 305 **(T)heodosius** cum Gratiano, defuncto Valentiniano, imperauit annis VI. Solus uero imperauit annis XI. His diebus in Bethleem Iudę presbiter Hieronimus interpret magnificus claruit. Floruit etiam et Pacianus Barcillonę episcopus. et Didimus⁷⁷ Alexandrinus, oculis non animo cęcus⁷⁸.
- (A)rchadius** filius Theodosii cum fratre Honorio imperauit annis XIII. His diebus Clodione Francorum rege defuncto Meroueus⁷⁹ successit. Franci perueniunt Aurelianis. Tunc Gothi Italiam, VVandali uero et Alani Gallias adgrediuntur. Hac tempestate florebant Innocentius papa et Augustinus
 310 insignis episcopus Yponensis, et Iohannes Constantinopolitanus et Theophilus Alexandrinus, ambo illustres episcopi. **Honorius** cum Theodosio Archadii fratris sui filio imperauit annis XV. His temporibus post Meroueum Childericus⁸⁰ adeptus est regnum Francorum. His uerum temporibus Luciano uenerabili presbitero reuelatum est prothomartiris **(fo1. 183v)** Stephani corpus et per plures
 315 ecclesias occidentis delate sunt reliquię eiusdem pii martiris. Honorio uero in oriente id est apud

⁷⁰ Ac BW : *i.e.* Hac

⁷¹ sanctum uero spiritum (cf. Eusebius/Rufinus, *Hist. Eccl.* I, 25) : sancto uero spiritui BW

⁷² imperauit: BW (cf. *HE* V.553)

⁷³ nazantenus BW

⁷⁴ Inferiori Eusebius/ Rufinus, *Hist. Eccl.*

⁷⁵ Scythi Eusebius/Rufinus, *Hist. Eccl.*

⁷⁶ *i.e.* bifariam

⁷⁷ didimus W^c : diuidimus BW

⁷⁸ cecus W : cętus B

⁷⁹ merouetus B : merouerus W

⁸⁰ childericus Z : thildericus B

Bizantium defuncto et Theodosio adhuc imperante Iohannes quidam Romanum inuasit imperium. Sed hoc statim mortuo

(V)alentinianus tertius imperauit Rome annis XXX et I. His diebus floruerunt Maximus Taurinensis episcopus, et Cassianus uir sapientissimus, diaconus Constantinopolitanus, et Cassiodorus Rauennantium senator.

(T)heodosius Iunior imperauit annis XL duobus. Sub quo Ephesi sancta sinodus tertia celebrata est ducentorum episcoporum et altera quę latrocinialis dicitur cui prefuit impius Dioscorus. Hoc etiam tempore rex Gothorum Alaricus Romam inuasit et partem eius incendit. Alarico regi Gothorum Athanulfus qui et Atalfus⁸¹ in regnum successit. Qui Placidiam sororem imperatoris uxorem accepit. Hic Atalfus corrupto nomine Alticius potuit appellari et beatum Sacerdotem Lemouicensem antistitem a baptismo suscipere. Huic Atalfo Childericus in Gotthorum successit regno⁸². Childerico uero successit Clodoueus⁸³ de quo inferius⁸⁴ laicius referemus. Preterea post⁸⁵ Alaricum, quem ante premisimus⁸⁶ et qui Romam inuasit quique regni sedem habebat Tholosa, Theodericus⁸⁷ rex Gotthis imperauit qui construxit ecclesiam sancti Iuliani Briuate⁸⁸. Huius anno XX Edicius quidam senator regie dignitatis homo extitit. Qui IIII milia pauperum ex eadem regione aluit in diebus famis usque ad tempora ubertatis, qui inde etiam competenter Alticius potuit appellari. Sed quia hic Alticius rex non fuit, utrum beatum Sacerdotem a sacro suscepit baptismate non audeo apertissime definire. Verumptamen unus horum duorum potuit beatum Sacerdotem⁸⁹ Lemouicensem episcopum a baptismi fonte leuare. Hac etiam tempestate ipse beatus Sacerdos potuit esse infantulus.

(M)artianus et Valentinianus⁹⁰ quem iam premisimus⁹¹ imperauerunt simul annis XXV. His diebus Calcedone sancta sinodus quarta celebrata est DC et XXX episcoporum.

(L)eo Magnus imperauit annos XVI. Porro Leone Magno imperante apud Constantinopolim,

(M)orianus imperauit Romę annis IIII et menses VI. Post hunc

(S)euerus imperauit Romę annis IIII.

(A)natemius imperauit Romę annis V.

(O)librius imperauit Romę annis VII. Interim uero⁹²

(L)eo alius in oriente imperauit anno I. His preterea temporibus Childerico regi Francorum successit Clodoueus qui primus ex Francorum regibus baptizatus est a beato Remigio Remorum archiepiscopo, de quo inferius⁹³ pauca dicemus.

(G)licerius imperauit Romę annis duobus. Post quem

(N)epos quidam successor Glicerii imperauit Romę anno I. Hunc autem depulit Orestes et constituit in urbe Roma imperatorem Augustulum filium suum.

(Z)eno cum Basilisco imperauit apud Bizantium annis XVII. His temporibus VVandali obtinebant Aquitaniam, Romę uero Simmacus papa florebat. Interim autem

(A)ugustulus imperauit⁹⁴ Romę anno I. Sed hunc Augustulum depulit a Roma Odoacer rex Langobardorum.

(A)nastasius imperauit apud Bizantium annis XX et VII. Hac preterea tempestate, cum Wandali regionem Aquitanie quę secus Legerim fluuium sita est obtinerent et Arriani sicut iam dictum est⁹⁵ essent, rex catholicus Clodoueus eos inuasit. Porro cum idem Clodoueus fluuium⁹⁶ cui Ingenna nomen

⁸¹ atulfus BW

⁸² regno W : *om.* B

⁸³ Clodoueus *om.* BW (*ruimte in B*)

⁸⁴ r. 343

⁸⁵ post *om.* BW

⁸⁶ r. 323

⁸⁷ Theoricus W : Teoricus B

⁸⁸ Briuate: Brioude, dep. Haute-Loire

⁸⁹ a sacro-Sacerdotem W : *om.* B

⁹⁰ Valentinianus : Valentilianus BW

⁹¹ r. 312

⁹² Interim uero W : *om.* B

⁹³ r. 354-60, 372, 419

⁹⁴ imperauit W : imperium B

⁹⁵ Niet eerder in deze tekst vermeld, verwijzing naar *HE II*, V.1788-89

⁹⁶ fluuium *HE* : flumen BW

- 355 est transire uellet et uadum non inueniret, eo quod pluuiis auctus⁹⁷ exundauisset, cerua per Dei prouidentiam eundem fluuium transiens uadum ei ostendit. Postmodum uero ipse rex Clodoueus per filium suum Theodericum Lemouicenses, Rutenos, Cadurcos atque Aruernos sibi subiugauit. Ac deinde Tholosam ciuitatem cepit. Et cum reuerteretur ad Engolismam murus eiusdem urbis Dei uirtute ante eum corrui. Deinde Turonis ueniens suscepit ibi legationem Anastasii imperatoris pro consulatu, et ab ea die idem Clodoueus appellatus est consul et augustus sedemque regni sui constituit Parisius. Regnauit autem apud Francos annis triginta. Mortuus uero Theodericum et Lotharium⁹⁸ filios suos successores reliquit.
- 360 **(I)ustinus Trax**⁹⁹ imperauit annis VII. His diebus Theodericus rex Italie, uir Arriane perfidie, Iohannem Romanum papam, catholicę pietatis defensorem, et Simmacum patricium Boeciumque peritissimum interemit. Sedit uero iste Iohannes papa in Romana ecclesia, a beato Petro apostolo LV. Hac etiam tempestate florebat beatissimus pater monachorum Benedictus et sanctus Remigius Remorum archiepiscopus et sanctus¹⁰⁰ Vedastus antistes Atrebatensis. Sanctus quoque Sacerdos episcopus Lemouicensis.
- 370 **(I)ustinianus Magnus** imperauit annis XX et VIII. Sub quo Constantinopolim facta est synodus quinta. Porro anno septimo imperii Iustiniani, sancto Sacerdote iam defuncto, facta sunt Wandalica bella, et recepit Belisarius patricius Affricam. Nempe apud Affricam Wandali migrauerant, dum eos Clodoueus catholicus rex Francorum ab Aquitania expulisset. Verum Belisarius cum tribus mensibus contra **(fo1. 184r)**Wandalos pugnasset totam Libiam subdidit. Gelimer uero rex Gothorum quem premisimus¹⁰¹, qui et Childemurus appellatus est, metuens impetum hostilem ad Maurusios fugit.
- 375 Quem insecutus Belisarius cepit et catena argentea religauit sicque demum de eo Constantinopolim triumphauit. Anno autem XV imperii Iustiniani facta est Bizantium mortalitas magna. Eodem anno Ipapanti Domini sumpsit initium ut celebraretur in eadem ciuitate secundo die febroarii mensis.
- (I)ustinianus minor**, nepos Iustiniani, imperauit annis XII. Septimo autem anno imperii huius impletur ciclus unus sancti Pasche annorum DXXXII ex quo Dominus noster Iesus Christus crucifixus est, indictione VI. Hoc tempore sanctus Mamertus Viennensis ecclesię episcopus florebat.
- 380 **(T)iberius** imperauit annis V. Hoc tempore florebant uiri sanctissimi Remigius Biturgensis et Siagrius Augustidunensis.
- (M)auritius** imperauit annis XXI. Hoc tempore floruit sanctissimus papa Gregorius qui mittens Augustinum, Melittum et Iohannem honorabiles uiros cum aliis multis, Angelos ad fidem Christi conuertit.
- 385 **(F)ocas** imperauit annos VIII. Hic dedit ecclesię Christi templum Romę quod Panteon ante uocabatur. Florebat tunc Dumnolus¹⁰² Viennensis episcopus.
- (H)eraclius** cum filio suo imperauit annis XXI. Tercio anno imperii huius Persa Cosrohes multam partem rei publice cepit. Deuastauit etiam Hierosolimam et uenerabilia loca incendit, et populorum copias captiuaui una cum patriarcha Zacharia, et preciosum crucis Christi lignum in Persidem asportauit¹⁰³. Porro VIImo anno imperii Heraclii Cosrohes¹⁰⁴ Persa interemptus est et captiuitates reuocate sunt et uiuifica crux in suis restituta est locis rursus erectis. Verum Heraclius deceptus a Sergio Constantinopolitano episcopo aberrauit a catholica fide. Tunc Sarraceni a suis exeuntes regionibus, adgressi sunt uniuersitatis desolationem una cum Muamet¹⁰⁵ Sarracenorum Arabumque
- 395 principe et pseudopropheta. Ipso enim tempore uenit auditio eius et omnes extimuerunt. At uero decepti Hebrei in printipio aduentus eius, estimauerunt illum esse qui ab eis expectabatur Christus, ita ut quidam eorum qui intendebant ei accederent ad ipsum et illius religionem suscipere, Moisis inspectoris Dei lege dimissa, et erant cum ipso degentes usque ad necem eius. Porro Muamet fuit ex tribu Ismahelis filii Abrahe. Cum autem esset magus, Muamet uisum est sibi ad quandam introire

⁹⁷ auctus *HE* : actus *BW*

⁹⁸ Lotharium : dotharium *BW*

⁹⁹ trax *HE* : trai *BW*

¹⁰⁰ et sanctus et sanctus *B*

¹⁰¹ Niet eerder in deze tekst vermeld.

¹⁰² *i.e.* Dumnolus

¹⁰³ Heraclius-asportauit: ontlening aan Nicephorus in *Anast. Bibl.* (ed. De Boor II, 44, r. 26-31)

¹⁰⁴ choroës *BW*

¹⁰⁵ Deze passage over Mohammed (die doorloopt tot r. 406) is voor het overgrote deel een letterlijke ontlening aan *Anast. Bibl.* (ed. De Boor, II, p. 208, r. 21-210, r. 1).

- 400 mulierem locupletem nomine Cadigan, mercennarius ad negociandum cum camelis suis apud Egiptum et Palestinam. Paulatim autem fiducia penes ipsa percepta quę uidua erat, duxit eam uxorem. Cumque ueniret ad Palestinam conuersabatur cum Iudeis et christianis, capiens ab eis quasdam scripturas. Porro habebat passionem epilepsię, quo comperto huius coniux oppido tristabatur utpote nobilis et quę se huiusmodi copulauerit, egeno scilicet et epileptico. Procurat uero ipse placare illam taliter dicens,
- 405 quia “uisionem quandam angeli Gabrihelis contemplor et haut ferens huius aspectum mente deficio et cado.” Ipsa uero cum abiret ad monachum quendam propter infidelitatem ibidem exulem habitantem, amicum suum, indicabat¹⁰⁶ ei omnia et nomen angeli. At ille dixit ei: “Veritatem locutus est. Etenim angelus iste mittitur ad cunctos¹⁰⁷ prophetas.” Ipsa ergo suscepto pseudomonachi uerbo credidit ei, predicans illum esse prophetam. Taliter ex femina fama uenit ad uiros. Primo dumtaxat ad
- 410 Ababacuron, quem et successorem dimisit. Nam tenuit heresim occulte annis decem et bello similiter X. Docuit autem auditores suos paradisum carnalis cibi ac potus et commixtionis mulierum esse fluminumque uini mellis ac lactis et deliciarum affluentem uoluptatem.
- (H)eraclones cum matre sua Martina imperauit annis III. His diebus Cyrus Alexandrinus episcopus et Sergius et Pirrus¹⁰⁸ regie urbis episcopi Ascephalorum heresim dogmatizabant.
- 415 (C)onstantinus¹⁰⁹ filius Heraclii imperauit mensibus VI. His diebus Paulus Pirri successor aperta persecutione catholicos persequabatur. Sub hoc etiam plurima pars rei publice a Sarracenis desolata est. Hoc tempore Muamet Sarracenorum qui et Arabum princeps et pseudopropheta moritur, promotus Abubacaro cognato suo ad principatum suum. Regnauerat autem in Perside perempto rege eorum Sirois, qui fuit filius Cosrohe. Porro mortuo Clotario filio Clodouei successit ei in regno Francorum
- 420 Chilpericus. Chilperico¹¹⁰ uero successit alter Clotarius qui genuit Dagobertum, qui construxit ecclesiam sancti Dionisii quique Clodoueam iterum habuit successorem.
- (C)onstantinus nepos Heraclii imperauit annis X et VII. Sub quo Bizantium a Sarracenis deuastata est. Item alter post hunc Constantinus, filius Constantini superioris, imperauit annis VII. Sub hoc
- 425 sinodus sexta celebrata est in regia urbe centum quinquaginta episcoporum, rogatu Agatonis pape, in qua fuere legati Iohannes¹¹¹ diaconus et alter Iohannes Portuensis episcopus, in Italia regnante Cuniperto¹¹² Langobardorum rege et apud Gallias regnante Clodoueo filio (fo1. 184v) Dagoberti. Iam decedentibus Francie regibus a solita uirtute et probitate, Arnulfo sancto Mittensi episcopo et Anchiso¹¹³ eius filio domum regiam procurante, quorum soboles Karolus Martellus et alii Karoli duo post in reges creuere. His quoque temporibus corpus beati Benedicti ex integro et sanctę sororis eius
- 430 Scolasticę¹¹⁴ itidem corpus a Monte Cassino sublatum est, quod etiam historia Langobardorum testatur. Verum corpus sancti Benedicti apud Floriacum in Aurelianensi pago sepultum est et Scolasticę¹¹⁵ uirginis Metromannica¹¹⁶ urbe.
- (I)ustinianus¹¹⁷ filius Constantini imperauit annis X.
- Leontius¹¹⁸ imperauit annos II.
- 435 (T)iberius qui et Absimarus imperauit annos VII.
- (I)ustinianus quem premisimus¹¹⁹ secundo cum Tiberio filio suo imperauit annos VII. Hoc tempore Pipinus pater Karoli Martelli dominabatur in Austria. Idem in Burgundia et erat maior regie domus. Hic contra Baicarios et contra Sarracenos sepe pugnavit, unde res ecclesiasticas propter assiduitatem bellorum laicis dedit atque anno Dominicę incarnationis DCCXLI defunctus est, principatum regie

¹⁰⁶ indicabat W : indicauit Anast. Bibl. : iudicabat B

¹⁰⁷ cunctos W : cunctas B

¹⁰⁸ pirtus B : pirtur W

¹⁰⁹ Constantinus W : (C)onstantius B

¹¹⁰ chilpericus. chilperico W : chilpericorum B

¹¹¹ iohannes W^c : iohannis BW

¹¹² comperto BW

¹¹³ anchiso W : anichiso B

¹¹⁴ scolasticę W : scolaticę B

¹¹⁵ scolasticę W : scolaticę B

¹¹⁶ cenomannica HE : cinomannica W^c : metromannica B

¹¹⁷ (I)ustianus B : Iustianus W

¹¹⁸ Leontius HE : Leuntius W : (...)guntius B

¹¹⁹ r. 433

440 domus obtinentibus filiis eius¹²⁰ Karlomanno¹²¹ et Pipino¹²² fratribus. Quorum unus, Karlomannus¹²³
 scilicet, contra Hunaldum ducem Aquitanorum et contra Odilonem ducem Baicariorum conflictum
 habuit. Sed ad ultimum in Serapte monte monachus effectus postmodum in Cassino monte religiosam
 uitam duxit. His etiam temporibus Hildricus in regno Francorum positus erat, de quo Pipinus filius
 445 Karoli Martelli ad Zachariam papam dirigit, interrogans eum si ita manere deberent reges Francorum,
 cum pene nullius potestatis essent, solo regio nomine contempti¹²⁴. Quibus legatis Romanus pontifex
 respondit illum debere uocari regem, qui rem publicam regeret. Detonso igitur Hildrico et in
 monasterio retruso mox Franci Pipinum sibi regem constituunt.

(P)hilippicus qui et Bardanius imperauit anno I.

450 **(A)nastasius qui et Artemius** dictus est imperauit annis II. His diebus Karolus Martellus cuius
 superius fecimus mentionem¹²⁵, qui etiam Tudites appellabatur et fuit filius Pipini, moriens reliquit
 Pipino filio suo principatum regie domus. Hic Pipinus genuit Karolum Magnum. Porro opere precium
 dicere censeo quia sancto Agathoni pape cuius supra¹²⁶ meminimus, successit Leo iunior. Post quem
 sedit Benedictus, et post hunc Iohannes. Post Iohannem Conon, et hunc secutus est Sergius qui sedit
 455 annis XIII. Hic Sergius inuenit in sacrario sancti Petri apostoli non minimam portionem ligni salutifere
 crucis Christi, quę in die exaltationis eiusdem osculatur et adoratur ab omni Romano populo.

(T)heodosius imperauit anno I.

(L)eo Hisaurus imperauit annis XXIII. Porro Romę post Sergium papam Iohannes resedit, et post
 hunc alter Iohannes, deinde Sisinnius et Constantinus. Post Constantinum¹²⁷ uero Gregorius, qui fuit
 temporibus Anastasii et Theodosii atque Leonis seu Constantini augustorum nutritus a parua ętate sub
 460 domno papa Sergio. Hunc secutus est alter Gregorius in Romana cathedra et post hunc sedit Zacharias
 quem supra¹²⁸ taxauimus. Huius auctoritate Pipinum, fratrem Karlomanni¹²⁹ qui in monte Cassino sub
 regula patris Benedicti Domino militabat, Franci¹³⁰ sibi regem constituunt, abiecto Hildrico et
 monacho facto.

(C)onstantinus persecutor imperauit annis XXXV.

465 **(L)eoazarus**¹³¹ imperauit annis V.

(C)onstantinus cum matre sua Hirene imperauit annis X. Horum anno VI Romę obeunte beate
 memorie Adriano papa consecratur in eadem sede¹³² Leo, uir per omnia reuerendus. Eodem uero anno
 prefati Adriani papę cognati Romę commouentes populum contra Leonem papam, tenuerunt eum et
 cecauerunt, non tamen lumen eius penitus extinguere potuerunt. At ille confugit ad Karolum regem
 470 Francorum, qui ultus est inimicos eius et restituit illum in sede sua. Leo uero coronauit eum
 imperatorem in templo sancti Petri, circumdans illum imperatoria ueste. Tunc sibi adclamatum est ab
 uniuerso populo Romanorum: “Karolo augusto a Deo coronato magno et pacifico imperatori
 Romanorum uita et uictoria”.

(K)arolus igitur primus ex gente Francorum Romanorum creatus imperator imperauit annis XLV.
 475 Huius temporibus sinodus magna Aquisgrani congregata est anno ab incarnatione Domini DCCCVIII,
 in qua sinodo de processione Sancti Spiritus agitatum est utrum sicut procedit a Patre, ita procedat a
 Filio. Hanc questionem Iohannes monachus Hierosolimitanus mouerat, cum regula et fides ęcclesiastica
 firme Spiritum Sanctum a Patre et Filio procedere adfirmet, non creatum, non genitum, sed Patri et
 Filio coeternum et consubstantialem. Nomen autem processionis a Patre et Filio in Apocalipsi ita apte
 480 est positum: “Et ostendit mihi haut dubium quin angelus flumen aque uiuę splendidum tanquam

¹²⁰ eius W : eius karolo B

¹²¹ karlomanno W^c : karlomagno BW

¹²² pipino W : pipinis B

¹²³ karlomannus W^c : karlomagnus BW

¹²⁴ i.e. contenti

¹²⁵ r. 428, 437, 444

¹²⁶ r. 424

¹²⁷ Constantinum W : Constantium B

¹²⁸ r. 444

¹²⁹ Karolimagni BW

¹³⁰ Post Franci add. pipinum BW

¹³¹ Leocazarus HE : leocazarius BW

¹³² sede W : sedere B

cristallum procedentem de sede Dei et Agni¹³³. In eadem etiam (**fo1. 185r**) sinodo¹³⁴ quesitum est et uentilatum de statu ecclesiarum et ordine singulorum cuiusque conuersationis, et quales clerici esse debeant

(H)OC EST EXCERPTVM EX LIBRIS ROMANORVM PONTIFICVM

- (B)eatus **Petrus** apostolus sedit in Antiochia primum annis VII, deinde in urbe Roma annis XXV, mensibus II, diebus III. Hic ordinavit Romę III episcopos, Linum, Cletum et Clementem¹³⁵. Ex quibus Linus et Cletus presentialiter omne ministerium sacerdotale Romę superuenienti populo exhibuerunt, dum Petrus orationi et predicationi uacaret. Clementi uero omnem ecclesiam disponendam commiserat. Apostolus autem Petrus cum beato Paulo martirio coronatus est anno a passione Domini XXXVIII, Neronis uero imperatoris anno XIII
- 5 (L)inus sedit annis XI, mensibus III, diebus XII.
(C)letus sedit annis XII, mense I, diebus XI.
(C)lemens sedit annis VIII, mensibus II, diebus X. Iste misit plures sanctos patres ad Gallias et eas
10 ad fidem Christi per eosdem sanctos ex maxima parte conuertit.
(A)nacletus sedit annis VIII, mensibus II, diebus X.
Euaristus sedit annis VIII, mensibus decem, diebus duobus.
(A)lexander sedit annis X, mensibus VII, diebus II. Hic constituit aquam sparsionis cum sale benedici in habitaculis hominum.
- 15 (S)ixtus sedit annis X, mensibus II, diem I.
(T)helesforus sedit annis XII, menses III, dies XXI¹³⁶. Hic constituit ut per VII ebdomadas ante pascha ieiunium celebretur et in natale Domini misse per noctem et ut ante horam tertiam missas nullus celebret, et ut himnus angelicus canatur ante sacrificium.
(Y)ginus sedit annis XV, menses¹³⁷ III, dies III.
- 20 (P)ius sedit annis X, menses VIII.
(A)nicitus¹³⁸ sedit annis XII, menses III, dies III. Hic constituit ut clerus comam non nutriat.
(S)other sedit annis VIII, menses III, dies XXI¹³⁹. Hic constituit ut nulla monacha pallam sacratam contingat.
(E)leuther sedit annis XV, menses III, dies II. Hic firmavit ut nulla esca quę comedi debet, a
25 christianis refutetur.
(V)ictor sedit annis XV, menses III, dies X. Hic constituit ut gentilis in egritudine positus, si forte petierit, continuo baptizetur et ut a XIII luna primi mensis usque ad XXI Dominica die pascha celebretur.
(Z)ephrinus sedit annis VIII, menses VI, dies III.
- 30 (C)alixtus sedit annis VI, menses II, dies X.
(V)rbanus sedit annis VIII, mensem I, dies II. Hic Valerianum sponsum sanctę Cecilie et multos alios ad martirii palmam sua exortatione perduxit.
(P)ontianus sedit annis VIII, menses V, dies II.
(A)ntherus sedit annis XII, mensem I, dies XII.
- 35 (F)abianus sedit annis XIII, menses XI, dies X.
(C)ornelius sedit annis II, menses III, dies X.
(L)ucius sedit annis III, menses VII, dies VI.
(S)tephanus sedit annis VI, menses V, dies II.
(S)ixtus sedit anno I, menses X, diebus¹⁴⁰ XXIII¹⁴¹. Huius archidiaconus erat beatus Laurentius
40 martir.

¹³³ cf. Apc 22, 4. De passage r. 467-474 is ontleend aan *De sex aetatibus Mundi* van Ado van Viene, Migne PL 123, kol. 132D/133A

¹³⁴ sinodo W : sindo B

¹³⁵ clementem Z : clemtem B

¹³⁶ xxi *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 57) : xxxi BZ

¹³⁷ mensis B

¹³⁸ Anicitus *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 56) : Anitius Z : (A)nctus B

¹³⁹ xxi *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 58) : xxxi BZ

¹⁴⁰ diebus Z : om. B

- (D)ionisius** sedit annis VI, menses II, dies III.
(F)elix sedit annis IIII, menses III, dies XXV.
(E)uthicianus sedit anno I, mensem I, diem I.
(G)aius sedit annis XI, menses III, dies XII.
45 **(M)arcellinus** sedit annis VIII, menses II¹⁴², dies XVI.
(M)arcellus sedit annis V, menses VII, dies XXI¹⁴³.
(E)usebius sedit annis VI, mensem I, dies III.
(M)elchiades sedit annis IIII. Hic constituit ut numquam in die Dominica uel in V feria ieiunium celebretur nisi tantum in XLma¹⁴⁴.
50 **(S)iluester** sedit annis XXIII, menses X, dies XI. Hic Constantinum imperatorem suis manibus baptizauit, et stabiliuit ut baptizatum quoque liniret presbiter in ipso fonte sacro crismate. Statuit quoque ut diaconi in ecclesiastico officio dalmaticis uestiantur, ut ab omni plebe ter in¹⁴⁵ ebdomada ieiunetur et ut sacrificium altaris non in serico sed in lineo panno celebretur, sicut Domini nostri Iesu Christi corpus in sindone munda positum est. Hic etiam dampnauit et eliminauit ab ecclesia hereticam
55 prauitatem, Arrianam scilicet, Fotinianam¹⁴⁶ et Sabellianam.
(M)arcus sedit annis duos, menses VII, dies XX. Hic constituit ut episcopus Hostię¹⁴⁷ urbis papam Romanum consecret et ut idem episcopus pro hoc honore pallio quasi archiepiscopus utatur. **(fol. 185v)**
(I)ulius sedit annis XV, menses III, dies VII.
60 **(L)iberius** sedit annos VI, menses III, dies VIII. Hic in exilium truditur et in locum eius Felix ipsius diaconus ab hereticis in sede Romana sublimatur. Felix tamen non tam secte diuersitate quam communionis et ordinationis coniunctione quę iniusta fuerat maculatur.
(F)elix sedit anno I, menses III, dies II.
(D)amasus sedit annis XVIII, menses III. Cum Damaso ordinatus est Vrsinus, sed facto concilio
65 sacerdotum eiectus est Vrsinus ab urbe, et Neapolim constitutus est episcopus.
(S)iricius sedit annis XV. Hic constituit hereticum per impositionem manuum ecclesię reconciliari.
(A)nastasius sedit annis III, dies X. Hic constituit ut nemo sedeat in ecclesia quamdiu euangelium recitatur.
(I)nnocentius sedit annis XV, menses III, dies XXI. Hic decreuit die sabbati semper ieiunium
70 celebrari, quia apostoli sabbato ieiunauerunt dum Dominus in sepulchro positus esset.
(Z)osimus sedit annis VII, menses III, dies XXIII.
(B)onefacius sedit annos III, menses VIII, dies VI. Cum Bonefacio ordinatus est Eulalius et fuit dissensio magna in clero et populo mensibus VIII et quindecim diebus. Quod audiens Placidia augusta, Rauenne posita cum filio Valentiniano, retulit Honorio augusto. Tunc Valentiniani et Honorii
75 augustorum et Placidie precepto expulsi sunt ambo ab urbe. Sed Eulalius quia fuerat ordinatus in basilica Constantiniana presumpsit¹⁴⁸ remeare ad urbem et celebravit pascha in iam dicta basilica. Propter quod indignati augusti secundo expulerunt eum et Bonefacium reuocauerunt. Iste uero Bonefacius papa constituit ut nulla mulier aut monacha pallam in qua sacrificatur Dominicum corpus audeat tangere uel lauare nec incensum adolere super altare. Iudicauit etiam seruum et obnoxium curie
80 in ordine clericali non suscipiendum.
(C)elestinus sedit annis VIII, menses X, dies XVII. Hic constituit ut psalmi Dauid antiphonati psallantur ante sacrificium. Nam antea epistola Pauli apostoli tantum recitabatur¹⁴⁹ et euangelium.
(S)ixtus tercius sedit annis VIII, dies XVIII.

¹⁴¹ xxiiii *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 68/69) : xxxvi BZ

¹⁴² ii *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 72a) : xxii B

¹⁴³ xxi Z, *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 73) : xxxi B

¹⁴⁴ quadragesima Z : xlmo B

¹⁴⁵ in Z : in in B

¹⁴⁶ fotinianam Z : setimanam B. Cf. "et damnauerunt Arrium, Fotinum et Sabellium", *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 75)

¹⁴⁷ i.e. Ostiae

¹⁴⁸ presupsit B

¹⁴⁹ recitabatur Z : recitaba B

- 85 **(L)eo primus** sedit annis XXI, mensem I, dies XIII. In diebus huius¹⁵⁰ papę in presentia Martiani catholici imperatoris celebratum est concilium sexcentorum XXXta episcoporum in Calcedonia, ubi omnes uno consensu Euticianam et Nestorianam heresim pariter dampnauerunt.
- (H)ilarius** sedit annis VI, menses III, dies X. Hic firmavit tres sinodos, Nicenam, Ephesianam et Calcedonensem, et corroboravit dominationem et principatum sanctę sedis apostolicę.
- (S)implicius**¹⁵¹ sedit annis XV, mensem I, dies VII.
- 90 **(F)elix tercius** sedit annis VIII, menses VI, dies XVII. Hic dampnavit Accacium Constantinopolitanum episcopum, eo quod Petrum Alexandrinum episcopum Eutichianistam ad sedem suam reuocauisset. Hunc enim Petrum Alexandrinum Simplicius predecessor eius anathematizauerat.
- (G)elasius** sedit annis III, menses VIII. Huius tempore Iohannes Alexandrinus episcopus Romam uenit, quem beatus papa post se sedere faciens honorificauit et iterum Accatium et Petrum dampnavit
- 95 nisi penitentiam agerent. Composuit¹⁵² etiam sacramentorum prefationes et orationes satis¹⁵³ honesto dictamine.
- (A)nastasius** sedit anno I, menses XI, dies XXIII. Hic cum uellet Accatium iniusto iudicio reuocare nutu diuino percussus interiit.
- (S)ymmacus** sedit annis XV, menses VII, dies XXVII. Cum Simaco ordinatur Laurentius. Vnde tamen Romanus populus decreuit ut ambo ordinati Rauennam pergerent in presentia regis Theoderici.
- 100 Quod cum factum fuisset, iudicauit rex ut qui prior ordinatus fuerat et cui maior pars populi faueret ipse sedem apostolicam possideret. Sed Simmachus intuitu misericordie Laurentium in Nucerina ecclesia constituit episcopum. Post annos uero tres accusatus est Simmachus apud regem crimine pessimo et reuocatus est Laurentius. Tunc rex Theodericus misit apostolice sedi uisitatorem Petrum
- 105 Altine ciuitatis episcopum. Verum Simmachus congregata sinodo centum quindecim episcoporum purgavit se a falso crimine, et dampnatus est Petrus Altinus, et Laurentius Nucerinus, pro eo quod uiuente papa inuaserant sedem apostolicam. Simmacus autem restitutus in sede sua in pace quieuit.
- (H)ormisda** sedit annis VIII, dies XVII. Per idem tempus Anastasio imperatore fulmine interempto, successit ei orthodoxus Iustinianus in orientali imperio. Ad quem honorabilis Hormisda misit in urbe regia Germanum Capuanum episcopum et Iohannem et Blandinum¹⁵⁴ presbiteros Felicemque et
- 110 Dioscorum diaconos et Petrum notarium uenerabiles uiros. Quos omnes cum gaudio suscepit imperator, et Iohannes eiusdem ciuitatis episcopus et clerus et omnis populus, et remisit¹⁵⁵ feliciter.
- Iohannes** sedit annis duobus, mensibus VIII, dies XVII. Hic rediens a regia urbe, ubi a **(fol. 186r)** Iustiniano¹⁵⁶ imperatore susceptus fuerat honorifice, a Theodorico rege Italie peremptus est in carcere.
- 115 **(F)elix IIII** sedit annis III, mensibus II, dies XIII.
- (B)onefacius II** sedit annis II, dies XXVI. Cum Bonefacio ordinatus est Dioscolus in basilica Constantiniana. Et fuit dissensio in clero et populo dies XXVIII.
- (I)ohannes** sedit annis II, menses III, dies VI. Hoc tempore Iustinianus imperator misit Romę fidem suam scriptam per episcopos Epatium et Demetrium.
- 120 **(A)gapitus** ad sanctos Iohannem et Paulum¹⁵⁷ sedit menses XI. Hic deposuit Anthemum regie urbis episcopum et sustituit in loco eius Menam catholicum.
- (S)iluerius** sedit anno I.
- (V)igilius** sedit annis XVII, menses VI, dies XXVI.
- (P)elagius** sedit annis XI, menses X, dies XVIII.
- 125 **(I)ohannes** sedit annis XII, menses XI, dies XXVI.
- (B)enedictus** sedit annis III, mensem I, dies XXVIII. Hoc tempore gens Langobardorum inuasit omnem Italiam.
- (P)elagius** sedit annis X, menses II, dies X. Huius tempore Roma obsessa est a Longobardis.

¹⁵⁰ huius Z : om. B

¹⁵¹ Simplicius Z : (S)implicimus B

¹⁵² Composuit Z : cum posuit B

¹⁵³ satis HE, Z : sacris B

¹⁵⁴ blandinum HE : blandum Z : blaueum B.

¹⁵⁵ remisit HE : remissi BW

¹⁵⁶ a iustiniano Z : augustiniano B

¹⁵⁷ Cf. *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 287) "Agapitus, natione Romanus, ex patre Gordiano presbitero, clericus a sanctos Iohannem et Paulum, sedit mens. XI, dies XVIII."

- 130 **(G)regorius Magnus** sedit annis XIII, menses VI, dies X. Hic multos libros edidit et adiecit¹⁵⁸ in canone “diesque nostros in tua pace dispone”, et Angelorum gentem ad fidem Christi conuertit.
- (S)abianus** sedit anno I, menses V, dies VIII.
- (B)onefacius** sedit menses VIII, dies XXII.
- (B)onefacius IIIIus** sedit annis VI, menses VIII, dies XIII. Iste obtinuit a Foca cesare dari ecclesiae Christi templum Romę quod ab antiquis Panteon ante uocabatur.
- 135 **(D)eusdedit** sedit annos IIII, dies XXIII. Hic constituit secundam missam fieri in clero.
- (B)onefacius V** sedit annis V.
- (H)onorius** sedit annis XII, menses XI, dies XVII.
- (S)euerinus** sedit menses II, dies III.
- (I)ohannes IIII** sedit anno I, menses VIII, dies XX.
- 140 **(T)eodorus** sedit annis VI, menses V, dies XVIII.
- (M)artinus** sedit annis VI, mensem I, dies XXVI.
- (E)ugenius** sedit annis II, menses VIII, dies XXIII.
- (Vi)talianus** sedit annis XIII, menses VI.
- (A)deodatus** sedit annis IIII, menses II, dies V.
- 145 **(D)onus** sedit anno I, menses VI, dies X.
- (A)gatho** sedit annis II, menses VI, dies III. Sub hoc¹⁵⁹ celebrata est sexta synodus in regia urbe centum quinquaginta episcoporum, in qua legati fuere Iohannes diaconus et Iohannes Portuensis¹⁶⁰ episcopus. Translatum est etiam corpus sancti Benedicti de Cassino monte ad Gallias.
- (L)eo iunior** sedit menses X, dies XVII.
- 150 **(B)enedictus iunior** sedit menses X, dies XII.
- (I)ohannes** sedit anno I, dies VIII.
- (C)onon** sedit menses XI.
- (S)ergius** sedit annis XIII, menses VIII, dies XXIII. Hic etiam adinuenit ut tempore fractionis sancti sacrificii Agnus Dei psallatur ter a clero et a populo.
- 155 **(I)ohannes** sedit annis III, menses II, dies XII. Item alter
- (I)ohannes VII** sedit annis II, menses VII, dies XVII.
- (S)isinnius** sedit diebus XX.
- (C)onstantinus** sedit annis VII, dies XV.
- (G)regorius** sedit annis XV, menses VIII, dies XXIII. Hic fuit temporibus Anastasii, Theodosii,
- 160 Leonis atque Constantini augustorum nutritus a parua ętate sub domno papa Sergio.
- (G)regorius III** sedit annis X, menses VIII, dies XXIII.
- (Z)acharias** sedit annos X, dies XXVIII¹⁶¹. Cuius auctoritate Pipinum, fratrem Karlomanni¹⁶² in monte Cassino monachi facti sub regula patris Benedicti, Franci sibi regem constituunt, abiecto Hildrico et tonsorato uique monacho facto.
- 165 **(S)tephanus** sedit annis V, dies XXIII. Hic Aistulfi regis Italie persecutionem fugiens, Pipinum Francorum regem adiit et in monasterio sancti Dionisii diu infirmus iacuit. Verum eiusdem sancti Dionisii et sociorum eius precibus sanitati est redditus. Qui mox in eadem basilica altare in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli consecrauit Pipinumque et duos eius filios Karolum et Karlomannum¹⁶³ in reges Francorum benedixit. Acta sunt hec anno ab incarnatione Domini
- 170 septingentesimo quinquagesimo quarto.
- (P)aulus** sedit annis XI, mensem I.
- (S)tephanus II** sedit annis III, menses V, dies XVII.
- (A)drianus** sedit annis XXIII, menses X, dies X et VII. (fo1. 186v)
- (L)eo tercius** sedit annis XX, menses V, dies XVII. Hunc Romani oculis priuare uoluerunt, sed lumen
- 175 eius penitus extinguere non potuerunt. Qui ad Karolum Magnum¹⁶⁴ fugiens honorifice susceptus est ab

¹⁵⁸ adiecit : abiecit BZ, cf. *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 312) “Hic augmentauit in praedicationem canonis *diesque nostros in tua pace* dispone, etc.”

¹⁵⁹ hoc Z : ho B

¹⁶⁰ portuensis Z, HE : parturiensis B

¹⁶¹ x-xxviii Z : om. B; cf. *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 426): “sedit ann. X mens. III dies XV”

¹⁶² karolimagni BZ

¹⁶³ karromannum B : arromannum Z

¹⁶⁴ karolomagnum Z : karlomannum B

eo. Vnde postmodum die natali Domini idem Karolus Magnus¹⁶⁵ gloriosus rex Francorum in basilica beati Petri apostoli inunctus est imperator Romanorum.

(S)tephanus IIII sedit annis VII.

(P)aschalis sedit annis VII, dies XVI.

180 **(E)ugenius** sedit annis III, menses VIII, dies XXIII.

(V)alentinus sedit diebus XL.

(G)regorius IIII sedit annis XVI.

(S)ergius sedit annis III.

(L)eo quartus sedit annis VIII, menses III, dies V.

185 **(B)enedictus** sedit annis II, menses VI, dies totidem.

(N)icholaus sedit annis X, menses VI, dies VII. Huic Nicholao successit

Adrianus II, Adriano uero

Gregorius V. Post quos sedit

190 **Iohannes VIII**. (H)ic Iohannes papa uenit in Trecassina ciuitate quę est in Gallias, et habuit sinodum in qua Himmarus Laugduni Clauati¹⁶⁶ episcopus post auulsionem oculorum episcopatu suo est redditus. Huic autem Iohanni **Leo quintus** successit, qui ecclesiam beatissimi confessoris Christi Sacerdotis priuilegio suę sanctitatis muniuit feliciter.

Explicit

---

¹⁶⁵ karolomannus Z : karlomannus B

¹⁶⁶ i.e. Laon, dep. Aisne

Appendix IV

DE TITEL VAN DE *HISTORIA ECCLESIASTICA*

Door de eeuwen heen onduidelijkheid heeft bestaan over de correcte titel van Hugo's *Historia Ecclesiastica*, waardoor deze verward kon worden met andere werken, van hemzelf en anderen. Terwijl uit de handschriftelijke overlevering duidelijk blijkt dat hij zijn werk de naam *Historia Ecclesiastica* heeft meegegeven, komen we toch met een zekere regelmaat de titel *Chronicon* tegen.¹ Bovendien staat de *HE* soms in de literatuur – en ook in een gedeelte van de handschriften – niet op naam van Hugo van Fleury, maar op die van Ivo van Chartres, kennelijk doordat de eerste Aanbiedingsbrief van de *HE* aan deze laatste is geadresseerd.

Chronicon (= *HE*)

De benaming *Chronicon* voor de *Historia Ecclesiastica* vinden we al in de 17^e-eeuwse edities². Freher (1613), die meende dat Ivo van Chartres de auteur was, noemde zijn uitgave van de eerste helft van de *HE Excerptiones venerabilis episcopi Ivonis Carnotensis*, met als kopregel boven de tekst “Ivonis Carnot. Chronicon”³, Rottendorff (1636/1638) wist wel wie de auteur was, maar gaf zijn editie de titel *Hugonis Floriacensis monachi Benedictini Chronicon*. De *Histoire Littéraire X* (1756) 296 neemt dit over: “son histoire ou sa chronique, intitulée *Hugonis Floriacensis monachi chronicon*”. Hauréau (1858) kol. 435 spreekt van *Chronicon Floriacense*, Lehmann (1938) 25 van *Chronik*. Von den Brincken, (1957) 193 verklaart: “Hugos wichtigstes Werk ist sein *Chronicon*, das er freilich selbst *Historia ecclesiastica* nennt”, Zimmermann (1960) 54 “Der Verfasser wollte... eine ‘Kirchengeschichte’ liefern, dennoch ist sein Werk auch unter den Namen *Chronicon* bekannt...”, Funkenstein (1965) 90 spreekt van “*Chronik* oder *Kirchengeschichte*”, Vidier (1965) 76 van “*Histoire Ecclésiastique*, ou *Chronicon*, ou *Historia Francorum*”. Guenée (1980) gebruikt eerst (250, 287) de benaming *Chronicon*, en schrijft daarna (309-10, cf. ook 319): “Le premier, dit parfois *Chronique* ou *Histoire des Francs*, est en fait une histoire ecclésiastique où l'auteur retrace l'histoire de l'Occident jusqu'à la mort de Louis le Pieux.” Bij Bautier (1994) vinden over de *HE*: “qu'on a pris l'habitude de désigner comme *Historia ecclesiastica*, mais que lui même a désignée du nom de *Gesta Romanorum imperatorum*.” Deze mening wordt gedeeld door Bond (1995) 154: “... what is now called his ecclesiastical history. Its actual content is better described by Hugh himself: ‘Here you have something you might read when you have free time, namely the acts of the ancient emperors and equally memorable acts of certain men beloved to God, from the incarnation of the Lord up to [the death of Charlemagne]’”. Ook Rech (2010) 815-16 spreekt in de *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* van “...*Gesta Romanorum imperatorum*, also known as *Historia ecclesiastica*”. Wenzel-Beck (2002) bedient zich van de termen *Chronicon* (23,46) en *Chronika* (81,100), en ook *Historia Ecclesiastica* (208). Natuurlijk vinden we in de literatuur soms ook eenvoudigweg de door de auteur genoemde titel *Historia Ecclesiastica* – al dan niet vertaald - zonder verdere aanvulling.⁴

Chronicon (= Hugo's *Chronica* of *Chronicon*)

Het gebruik van de titel *Chronicon* voor de *HE* is des te verwarrender omdat, zoals we hierboven zagen⁵, sinds Couderc (1893) nog een andere, korte tekst van Hugo van Fleury bekend is onder de titel *Chronica*,⁶ en in de recentere literatuur, Lettinck (1981) 387, Lettinck (1983) en Head (2005) 93, noot 160, *Chronicon* wordt genoemd.

¹ In de rubrieken van alle voor de editie geselecteerde handschriften draagt het werk de titel *Historia Ecclesiastica* (Vat. Reg. Lat. 545, Paris BnF lat. 4963, Paris BnF lat. 13701, Paris BnF lat. 14625, Paris Maz. 2013, Paris Ars. 988).

² Zie voor de editiegeschiedenis p. XXIII-IV.

³ Freher (1613) p. 1-50, de *Elenchus Scriptorum* op het aan pagina 1 voorafgaande blad vermeldt *Excerpta Chronica*. Ms.-groep η schrijft het werk toe aan Ivo van Chartres, zie p. LXXXIV.

⁴ O.a. Waitz (1851), Vidier (1936), Manitius (1931) p. 518 (wel: “Zunächst ist allerdings die Kirchengeschichte keine solche...”). Bezzola (1966) p. 378; Engels (1984), p. 617-18, Guenée (1977) p. 271; Guenée (1980) p. 103.

⁵ Zie p. XII.

⁶ Zie Appendix III.

Historia Francorum (= HE)

De titel van *HE I* luidt *Liber Historiae ecclesiastice gestorumque Romanorum atque Francorum*⁷; ook in de literatuur wordt de titel *Historia Francorum* een aantal keren vermeld, maar bijna steeds in combinatie met *Historia Ecclesiastica*. We zagen al Vidier (1965) p. 76 *Histoire Ecclésiastique, ou Chronicon, ou Historia Francorum*” en Guenée (1980) p. 309 “Le premier, dit parfois *Chronique* ou *Histoire des Francs*, est en fait une histoire ecclésiastique...”. Ook Bautier (1975) 30 geeft *Historia Ecclesiastica* ou *Historia Francorum*, Krüger (1976) p. 31 *Liber Historiae aeclesiasticae gestorumque Romanorum atque Francorum*⁸, Vergnolle (1985) “*Historia Francorum* (depuis Ninivé jusqu’à Louis le Pieux)”, Bourgain (1991) “*Historia Ecclesiastica, auch Historia Francorum*”, LoPrete (1996) p. 320 “Ecclesiastical History Plus Deeds of the Romans and Franks”.

Chronica van andere auteurs

Voorts zijn er twee teksten met de titel *Chronicon* die respectievelijk aan Ivo van Chartres en aan Hugo van Fleury zijn toegeschreven, en daardoor wel in verband worden gebracht met de *Historia Ecclesiastica*. Het betreft het *Chronicon de regibus Francorum* op naam van Ivo (*PL* 162, k. 611-16) en een tekst die door Bezzola (1967) 352 wordt aangeduid als “le *Chronicon* d’Hugues de Fleury qui s’étend du Pharamond légendaire jusqu’au début du XIIe siècle”, en door De Schryver (1997) 142 als “*Chronicon de Regibus Francorum*, vanaf de (legendarische) Pharamundus tot Philips I († 1108).⁹ Deze teksten hebben geen deel uitgemaakt van dit onderzoek, maar hun toeschrijving heeft wel in de literatuur tot de verwarring bijgedragen.

⁷ Zie het titelblad en de slotrubriek in Paris, BnF lat. 4963 en de rubrieken in Bern Burgerbibl. 208, Paris Ste. Geneviève 1207, Troyes 470ter en Vat.Reg. lat. 905.

⁸ Krüger (1976) 31 noemt de *HE* “ein durchaus universalchronistisches Werk, in dessen Titel *historia ecclesiastica* und *gesta* zu Recht gegenübergestellt sind”.

⁹ Waitz (1851) p. 343-44 meende al dat dit werk niet aan Hugo moet worden toegeschreven: “...brevissima Francorum historia...sub Iuonis nomine saepius edita est (Ivonis *Opera*, et Freheri *Corp. Hist.* p. 51-54) quam alii Hugoni tribuere malunt. Sed nihil habet quod huius ingenium vel sermonem arguat.” Nog een andere vermelding van een werk van Hugo onder de naam *Chronicon* berust kennelijk op een vergissing. Vidier 241, addendum op p. 76: “Une traduction médiocre de la *Chronique* se trouve dans Guizot, *Coll. des Mémoires relatifs à l’Hist. de France*, VII, Paris 1925, p. 65-85, précédée de la dédicace à Mathilde” heeft betrekking op het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*.

BIBLIOGRAFIE

Afkortingen

BHL	<i>Bibliographia Hagiographica Latina</i>
CC SL	<i>Corpus Christianorum, Series Latina</i>
CC CM	<i>Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis</i>
CSEL	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i>
MG	<i>Monumenta Germaniae Historica</i>
MG SS	<i>Monumenta Germaniae Historica, Scriptores</i>
PL	<i>Patrologiae cursus completus, Series Latina</i>

Tekstuitgaven

- ADO VIENNENSIS, *Chronicon in aetates sex divisum* – Migne PL 123, kol. 23-138.
- ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS, *Chronographia Tripartita*, – ed. C. DE BOOR, (Theophanis Chronographia II), Leipzig, 1885, p. 33-346. [fotografische herdruk Hildesheim/New York, 1980]
- Annales regni Francorum : Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Freiherr vom Stein Gedächtnissausgabe, Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, Erster Teil, hrsg. Reinhold Rau, Darmstad, 1980, p. 1-155.
- AUGUSTINUS, *De Civitate Dei* – ed. B. DOMBART et.al., CC SL XLVIII, Turnhout, 1955.
- Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem* - ed. R. WEBER, 2 vols., 2^e verb. druk, Stuttgart, 1975.
- Einhard, *Vita Karoli Magni* – ed. O. HOLDER-EGGER, MG Script. rer. Germ., Hannover /Leipzig, 1911.
- CASSIODORUS/EPIPHANIUS, *Historia Ecclesiastica Tripartita* – ed. W. Jacob, R. Hanslik, Wien 1952 (CSEL 71)
- EUSEBIUS/RUFINUS, *Historia Ecclesiastica* – ed. E. SCHWARTZ en T. MOMMSEN, *Eusebius Werke* vol. 2. *Die Kirchengeschichte [mit] der lateinischen Übersetzung des Rufinus*, (Die griechischen christlichen Schriftsteller 11, 1–3). Leipzig, 1903–09.
- EUTROPIUS, *Breuiarium ab urbe condita*, ed. C. Santini, Stuttgart/Leipzig 1979 (ed. stereotypa 1992)
- FRECHULFUS LEXOVIENSIS *Historiae* – ed. M.I. ALLEN, *Frechulfi Lexoviensis episcopi opera omnia* vol. II, *Historiarum libri XII, SS CM CLXIXA*, Turnhout, 2002.
- [GREGORIUS MAGNUS] GRÉGOIRE LE GRAND, *Dialogues* – ed. ADALBERT DE VOGÜÉ, 3 vols., Paris, 1978-79.
- [HEGESIPPUS] *Hegesippi qui dicitur Historiae Libri V* – ed. V. USSANI, Wien, 1960, (CSEL 66).
- HUGO FLORIANENSIS, *Vita Sancti Sacerdotis episcopi Lemovicensis* – Migne PL 163, kol. 975-1004.
- HUGO FLORIANENSIS, *Chronica* – ed. C. COUDERC, ‘Note sur une compilation inédite de Hugues de Sainte-Marie et sa Vie de Saint Sacerdos, évêque de Limoges’ in: *Bibliothèque de l’École des Chartes* 54 (1893) p. 468-74.
- HUGO FLORIANENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. MARQUARD FREHER, *Corpus Francicae historiae veteris et sinceræ, in quo prisci eius scriptores hactenus miris modis in omnibus editionibus depravati et confusi nunc tandem serio emendati et pro ordine temporum dispositi pseudepigrapha veris auctoribus suis restituta omnia denique notis marginalibus perpetuis illustrata, sic ut singula nova videri possint, uno volumine exhibentur*. Hanau, 1613, p. 1-50.
- HUGO FLORIANENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. BERNHARD ROTTENDORFF, *Hugonis*

- Floriacensis monachi Benedictini Chronicon, quingentis ab hinc annis & quod excurrit, conscriptum : hactenus à multis desideratum, nunc tandem postliminiò ex membranis antiquissimis erutum, ac publicis vsibus transcriptum*, Münster, 1636, herdrukt in 1638.
- HUGO FLORIACENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. G. WAITZ, *Hugonis Floriacensis opera historica*, Hannover, 1851 in: *MG SS IX*, p. 337-95 (*Historia Ecclesiastica* p. 37-64). (Overgenomen in Migne, *PL* 163, kol. 805- 912.)
- HUGO FLORIACENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. A. WILMART, ‘L’Histoire Ecclésiastique composée par Hugues de Fleury et ses destinataires’ in: *Revue Bénédictine* 54 (1938) p. 292-305.
- HUGO FLORIACENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. B.Z. KEDAR, *Crusade and Mission: European approaches toward the Muslims*, Princeton, 1984. Appendix 1 ‘Information about Muhammad’, (c) ‘Hugh of Fleury’s two redactions’, p. 208-10.
- HUGO FLORIACENSIS, *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* – ed. G. WAITZ, *MG SS IX* (Hannover, 1851) p. 376-395.
- HUGONIS FLORIACENSIS, *Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate Hugonis monachi Floriacensis Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate* – ed. E. SACKUR *MG Lib. Lit.* II, (1892) p. 465-94.
- IUSTINUS, M. *Iuniani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi* – ed. O. SEEL, Stuttgart, 1972.
- LANDOLFUS SAGAX, *Landolfi Sagaxis Historia Romana* – ed A. Crivellucci, 2 vols., Roma 1912-1913
- Liber Pontificalis* – ed. L. DUCHESNE, Paris, I (1886), II (1892), III (1957, Nachträge von C. VOGEL).
- OROSIUS, *Historiae adversus Paganos, Histoire contre les Païens* – ed. M.-P. ARNAUD-LINDET, 3. vols., Paris, 1990-91.
- PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* – ed. L. BETMANN en G. WAITZ, *MG Script. Rer. Lang.* Hannover, 1878, p. 45-187. [Onveranderde herdruk 1987.]
- [THEOPHANES CONFESSOR] *Theophanis Chronographia* – ed. C. DE BOOR, (Theophanis Chronographia I), Leipzig, 1885 [fotografische herdruk Hildesheim/New York, 1980]
- Vita Hludovici* – ed. ERNST TREMP, *Thegan Die Taten Kaiser Ludwigs. Astronomus. Das Leben Kaiser Ludwigs. (Script. Rer. Germ. 64.)*, Hannover, 1995, p. xi + 681.

Literatuur

- P. ABRAHAMS, *Les oeuvres poétiques de Baudri de Bourgeuil (1046-1130)*, Paris, 1926.
- G. ALLEMANG, ‘Hugo (mit beinamen a Sta Maria) v. Fleury’ in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. V, Freiburg, 1933, kol. 179-80.
- R. AUBERT, ‘Hugues de Fleury’ in: *Dictionnaire d’Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, vol. XXV, Paris, 1995, kol. 228-229.
- B. BAERT, *A Heritage of Holy Wood: The Legend of the True Cross in Text and Image*, Leiden 2004
- L.K. BARKER, ‘Ivo of Chartres and the Anglo-Norman Cultural Tradition’ in: M. CHIBNALL (ed.), *Proceedings of the Battle Conference 1990* (Anglo-Norman Studies XIII), Woodbridge, 1991, p. 15-33.
- R. BARTLETT, *Gerald of Wales 1146-1223*, Oxford 1982
- R. BARTLETT, ‘Ancient Iran in the imagination of the medieval West’ in: A.M. ANSARI, (ed.), *Perceptions of Iran. History, Myths and Nationalism from Medieval Persia to the Islamic Republic*, London, 2014, p. 37-46
- PIERRE BAUDUIN ‘Hugues de Fleury et l’histoire normande’ in: D. CROUCH en K. THOMPSON

- (eds.), *Normandy and its Neighbours, 900-1250. Essays for David Bates*, Turnhout (Medieval Texts and Cultures of Northern Europe, 14), 2011, p. 157-174.
- R.-H. BAUTIER, 'La place de l'Abbaye de Fleury-sur-Loire dans l'historiographie française du IXe au XIIe siècle' in: R. LOUIS (ed.), *Études ligériennes d'histoire et d'archéologie médiévales*, Auxerre, 1975, p. 25-33.
- R.-H. BAUTIER, 'L'école historique de l'abbaye de Fleury d'Aimoin à Hugues de Fleury' in: Y.M. BERCÉ AND P. CONTAMINE, *Histoires de France, Historiens de la France. Actes du Colloque international organisé par la société d'Histoire de France, Reims, 14 et 15 mai 1993*, Paris 1994, p. 59-72.
- A. BECKER, *Studien zum Investiturstreit in Frankreich / Etudes sur le problème des investitures en France*, Saarbrücken, 1955.
- A. BECKER, 'Hugo (auch H. v. S. Maria), Mönch in Fleury-sur-Loire' in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. V, Freiburg, 1996, kol. 308-09.
- J.M. BERLAND, 'Les prieurés Normands de l'Abbaye de Fleury aux XIe et XIIe siècles' in: *Questions d'histoire et de dialectologie normande. Actes du 105e Congrès national des sociétés savantes, Caen 1980, philol. et hist.*, II, Paris, 1984, p. 107-24.
- R.R. BEZZOLA, *Les origines et la formation de la littérature courtoise en Occident (500-1200)*, II.1, Paris, 1966; II.2, Paris, 1966, III.1, Paris, 1967.
- G.A. BOND, *The Loving Subject. Desire, Eloquence, and Power in Romanesque France*, Philadelphia, 1995, p. 154-56.
- P. BOURGAIN, 'Hugo von Fleury' in: *Lexikon des Mittelalters*, vol. V, München, 1991, kol. 171.
- P. BOURGAIN, 'La protohistoire des chroniques latines de Saint-Denis (BNF, lat. 5925)', in: *Saint-Denis et la royauté. Études offertes à Bernard Guenée*, F. AUTRAND, C. GAUVARD en J.-M. MOEGLIN (eds.), Paris 1999, p. 375-94.
- P. BOURGAIN, 'Les prologues des textes narratifs', in: *Textes et Etudes du Moyen Age* 15 (2000), p. 245-73.
- A. BRENT, 'The investiture controversy an issue in sacramental theology?' in: *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 63 (1987) p. 59-89.
- M. BRETT, 'John of Worcester and his contemporaries' in: *The writing of History in the Middle Ages. Essays presented to Richard William Southern*, R.H.C. DAVIS en J.M. WALLACE-HADRILL (eds.), Oxford, 1981, p. 101-26.
- A.D. VON DEN BRINCKEN, *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, Düsseldorf, 1957.
- S.A. BROWNE en M.W. HERREN, 'The Adelae Comitissae of Baudri of Bourgeuil and the Bayeux Tapestry' in: *Anglo-Norman Studies* XVI (1993) p. 55-73.
- WALTER BULST, M.L. BULST-THIELE M. (eds.), *Hilarii Aurelianensis Versus et Ludi, Epistolae, Ludus Danielis Bellovacensis*, Leiden, 1989, kol. 547.
- N.F. CANTOR, *Church, Kingship and Lay Investiture in England 1089-1135*, Princeton, 1958.
- R.W. en A.J. CARLYLE, *A History of mediaeval political theory in the West*, vol. IV, London, 1922.
- P. CARTER, 'The Historical Content of William of Malmesbury's Miracles of the Virgin Mary' in: *The writing of History in the Middle Ages. Essays presented to Richard William Southern*, R.H.C. DAVIS en J.M. WALLACE-HADRILL (eds.), Oxford, 1981, p. 127-166.
- M. CHAZAN, *L'Empire et l'Histoire universelle. De Sigebert de Gembloux à Jean de Saint-Victor (XIIe-XIVe siècle)*, Paris, 1999.
- M. CHAZAN, 'Les testaments de Charlemagne dans les chroniques françaises' in: *Herrscher-und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter*, BRIGITTE KASTEN, (ed.), Köln/Weimar/Wien, 2008, p. 331-359.
- M. CHAZAN, 'La représentation de l'Empire dans les chroniques et histoires universelles du XIIe siècle en Normandie' in: *L'historiographie normande et ses sources antiques: Xe-XIIe siècle: actes du colloque de Cerisy-la-Salle et du Scriptorial d'Avranche (8-11 octobre 2009)*,

- MARIE-AGNÈS LUCAS-AVENEL en PIERRE BAUDUIN (eds.), Caen, 2014, p. 171-86.
- M. CHIBNALL, *The World of Orderic Vitalis*, Oxford, 1984.
- Y. CONGAR, 'Ecclesia ab Abel' in: MARCEL REDING et al. (hrsg.), *Abhandlungen über Theologie und Kirche. Festschrift für Karl Adam*, Düsseldorf, 1952, p. 79-108.
- Y. CONGAR, 'Hugues de Fleury' in: *Catholicisme, Hier, Aujourd'hui, Demain*, vol. V, Paris, 1962, kol. 1033.
- C. COUDERC, 'Note sur une compilation inédite de Hugues de Sainte-Marie et sa Vie de Saint Sacerdos, évêque de Limoges' in: *Bibliothèque de l'École des Chartes* 54 (1893) p. 468-74.
- J. DE GHELLINCK, *L'Essor de la littérature latine au XIIe siècle*, 2e druk, Bruxelles/Bruges/Paris, 1954.
- R. DE SCHRYVER, *Historiografie. Vijftiende eeuw geschiedschrijving van West-Europa*, 3e druk, Leuven, 1997.
- M. DI CESARE, *The Pseudo-historical Image of the Prophet Muhammad in Medieval Latin Literature: a Repertory*, Berlin/Boston 2012, '11. Hugh of Fleury, History of the Church', p. 71-73.
- B. DUDÍK, *Iter Romanum*, vol. I, Wenen 1855; Vat. Reg. lat. 545, p. 131.
- G. DUNPHY (ED.), *Encyclopedia of the medieval Chronicle* (2 vols.), Leiden 2010.
- O. ENGELS, 'Geschichte der Geschichtsschreibung/Geschichtsphilosophie VI' in: *Theologische Realenzyklopedie* XII, Berlin, 1984, p. 617-18.
- C. ERDMANN, 'Leonitas. Zur mittelalterlichen Lehre von Kursus, Rhythmus und Reim' in: *Corona Quernea. Festgabe K. Strecker zum 80. Geburtstage dargebracht*, Leipzig 1941, p. 15-28.
- J.M. FERRANTE, 'Women's role in Latin letters from the fourth to the early twelfth century' in: J.H. MCCASH (ed.), *The Cultural Patronage of Medieval Women*, Athens, Georgia, 1996, p. 73-104.
- J.M. FERRANTE, *To the Glory of her Sex. Women's roles in the composition of medieval texts*. Bloomington/Indianapolis, 1997.
- A. FLICHE, 'Y-a-t-il eu en France et en Angleterre une querelle des investitures?' in: *Revue Bénédictine* 46 (1934) p. 283-95.
- A. FLICHE, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, vol. VIII, Paris, 1946, p. 348-50.
- J. FÜHRER, 'Hugues de Fleury: l'histoire et la typologie' in: M.T. KRETSCHMER, *La Typologie Biblique comme forme de pensée dans l'historiographie médiévale* (Textes et études du Moyen Âge 75), Turnhout, 2014, p. 97-113.
- H. FUHRMANN, 'Überlegungen eines Editors' in: L. Hödl en D. Wuttke (ed.), *Probleme der Edition mittel- und neulateinischer Texte*, Boppard 1978, p. 1-34.
- A. FUNKENSTEIN, *Heilsplan und natürliche Entwicklung. Formen der Gegenwartsbestimmung im Geschichtsdanken des hohen Mittelalters*, München, 1965.
- P.B. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Regensburg 1873-86, Unveränderter Abdruck, Graz 1957.
- P. GAUTIER DALCHÉ, 'L'Espace de l'Histoire: le rôle de la géographie dans les chroniques universelles' in: J.-P. GENET (ed.), *L'Historiographie médiévale en Europe: Actes du colloque organisé par la Fondation Européenne de la Science au Centre de Recherches Historiques et Juridiques de l'Université Paris I du 29 mars au 1er avril 1989*, Paris, 1991, p. 287-300.
- H.-W. GOETZ, 'On the Universality of universal history' in: J.-P. GENET (ed.), *L'Historiographie médiévale en Europe: Actes du colloque organisé par la Fondation Européenne de la Science au Centre de Recherches Historiques et Juridiques de l'Université Paris I du 29 mars au 1er avril 1989*, Paris, 1991, p. 247-61.
- W. GOEZ, *Translatio imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenkens und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Tübingen, 1958.
- H. GRUNDMANN, *Geschichtsschreibung im Mittelalter, Gattungen – Epochen – Eigenart*,

- Göttingen, 1957, 3e druk 1978.
- B. GUENÉE, 'Y-a-t-il une historiographie médiévale?' in: *Revue historique* 268 (1977) p. 261-75.
- B. GUENÉE, *Histoire et Culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris, 1980.
- B. GUENÉE, 'Les premiers pas de l'histoire de l'historiographie en Occident au XIIe siècle' in: *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 127e année, N. 1, 1983, p. 136-152.
- B. HALLER, 'Das Druck- und Verlagshaus Raesfeld in Münster und sein Autor Bernhard Rottendorff' in: Hermann Hugenroth, *Zum dichterischen Werk des münsterschen Arztes und Humanisten Bernhard Rottendorff (1594-1671)* herausg. Franz-Josef Jakobi, Münster 1991, 57-83.
- B. HAURÉAU, *Nouvelle Biographie Générale*, vol. XXV, Paris, 1858, kol. 435-36.
- T. HEAD, *Hagiography and the Cult of Saints. The Diocese of Orléans, 800-1200*, Cambridge, 1990.
- P. HEALY, *The Chronicle of Hugh of Flavigny. Reform and the Investiture Contest in the late Eleventh Century*. Aldershot, 2006.
- B. HEURTEBIZE, 'Hugues de Sainte-Marie' in: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, vol. VII, Paris, 1922, kol. 239-40.
- K. HILBERT, *Baldrichus Burgulianus, Carmina*, Heidelberg, 1979, nrs. 134-135.
- Histoire Littéraire de la France, par les religieux bénédictins de la congrégation de St. Maur*, vol. X, Paris, 1756, p. 285-306 : 'Hugues de Sainte Marie, Moine de Fleuri'. (Herdruckt in *PL* 163, kol. 791-806.)
- H. HOFMANN, 'Kirchengeschichtsschreibung' in: *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, Vol. 11, *La Littérature historiographique des origines à 1500*, tome I (Partie historique), 2. Teilband: IV, Heidelberg, 1987, m.n. p. 413-415.
- E.M.C. VAN HOUTS, *Gesta Normannorum Ducum: een studie over de handschriften, de tekst, het geschiedwerk en het genre*, Groningen, 1982.
- H. JEDIN, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Band 1, *Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Großkirche*, Freiburg, 1962, p. 28.
- H. JEDIN, 'Zur Widmungskapitel der *Historia Ecclesiastica* Hugos von Fleury' in: C. BAUER et al. (ed.), *Speculum historiale. Geschichte im Spiegel von Geschichtsschreibung und Geschichtsdeutung, Johannes Spörl aus Anlass seines 60. Geburtstages dargebracht von Weggenossen, Freunden und Schülern*, Freiburg, 1965, p. 559-66.
- M.-R. JUNG, 'L'Histoire grecque: Darès et le suites' in: E. BAUMGARTNER en L. HARF-LANCNER (eds.) *Entre fiction et histoire: Troie et Rome au Moyen Age*, Paris, 1997, p. 185-206.
- A.P. KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991.
- B.Z. KEDAR, *Crusade and Mission. European approaches toward the Muslims*, Princeton, 1984.
- D. KNOWLES, *The Monastic Order in England I*, Cambridge, 1950, p. 424, 429.
- B. KRANEMANN, 'Kirchengeschichtsschreibung' in: *Lex. des MA V* (1991) kol. 1173.
- K. H. KRÜGER, *Die Universalchroniken*, Turnhout, 1976. (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, fasc. 16.)
- B. LACROIX, 'Hugh of Fleury' in: *New Catholic Encyclopedia*, vol. VII, 1967, kol. 190-91.
- J. LAKE, 'Authorial intention in Medieval historiography' in: *History Compass* 12 (2014), 344-60.
- J. LAKE, 'Current approaches to Medieval historiography' in: *History Compass* 13 (2015), 89-109.
- F. LANDSBERG, *Das Bild der alten Geschichte in mittelalterlichen Weltchroniken*, Berlin, 1934.
- J. LAPORTE, 'Fleury' in: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, vol. 17, Paris, 1971, kol. 441-76.
- J. LECLERCQ, 'Épilogue. Hugues de Fleury et nous' in: R. LOUIS (ed.), *Études Ligériennes d'Histoire et d'Archéologie Médiévales*, Auxerre, 1975, p. 531-36.
- P. LEHMANN, 'Aus dem Leben, dem Briefwechsel und der Büchersammlung eines Helfers der

- Philologen' in: ID., *Erforschung des Mittelalters. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze*, Band IV, Stuttgart 1961, herdruk van 1938.
- N. LETTINCK, *Geschiedbeschouwing en beleving van de eigen tijd in de eerste helft van de twaalfde eeuw*, Amsterdam, 1983.
- N. LETTINCK, 'Pour une édition critique de l' *Historia Ecclesiastica* de Hugues de Fleury' in: *Revue Bénédictine* 91 (1981) p. 386-97.
- N. LETTINCK, 'Comment les historiens de la première moitié du XIIe siècle jugeaient-ils leur temps?' in: *Journal des Savants* 1984, Paris, 1985, p. 51-77.
- N. LETTINCK, 'L'intérêt de l'analyse de termes pour l'étude de l'historiographie médiévale' in: O. WEIJERS (ed.), *Actes du colloque Terminologie de la vie intellectuelle au moyen âge, Leyde/La Haye 20-21 septembre 1985*, Turnhout 1988, p. 33-40.
- F.A. VAN LIERE, 'Hugo van Fleury's geschiedbeschouwing in zijn politieke tractaat *De Regia Potestate et Sacerdotali Dignitate*' in: *Groniek* 110 (1990) p. 25-34.
- F.A. VAN LIERE, *An introduction to the Medieval Bible*, New York, 2014.
- A. LINDER, 'Ps. Ambroses Anacephalaeosis: a Carolingian Treatise on the Destruction of Jerusalem' in: *Revue d'histoire des textes*, bulletin no. 22 (1992), 145-58.
- K.A. LOPRETE, 'Adela of Blois as mother and countess' in: J.C. PARSONS en B. WHEELER (eds.), *Medieval Mothering*, New York, 1996, p. 313-33.
- K.A. LOPRETE, 'Adela of Blois: Familial Alliances and Female Lordship' in: T. EVERGATES (ed.), *Aristocratic Women in Medieval France*, Philadelphia, 1999, p. 7-43.
- K.A. LOPRETE, *Adela of Blois. Countess and Lord (c. 1067-1137)*, Dublin, 2007.
- M. MANITIUS, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* III, München, 1931, p.47, 518-21.
- E. MÉGIER, *Christliche Weltgeschichte im 12. Jahrhundert : Themen, Variationen und Kontraste. Untersuchungen zu Hugo von Fleury, Ordericus Vitalis und Otto von Freising* (Beihefte zur Mediaevistik hg. von PETER DINZELBACHER 13), Frankfurt am Main, 2010.
- Heruitgave van onderstaande artikelen met enkele correcties en literatuuraanvullingen:
- [1999-2000] Il tempo dei monaci nella *Historia de duabus civitatibus* di Ottone di Frisinga: anticipazione dell'età dello Spirito di Gioacchino da Fiore?', 301-316. (Oorspr. uitg. *Florentia* 13/14, 1999-2000, 281-296)
- [2000] 'Divina pagina and the narration of history in Orderic Vitalis', p. 283-99. (Oorspr. uitg. *Revue Bénédictine* 110 (2000), 106-123.)
- [2001a] 'La chiesa cristiana, erede della Roma antica o dell' antica alleanza? I punti di vista di Ugo di Fleury e Ottone di Frisinga' p. 333-59. (Oorspr. uitg. *Roma antica nel Medioevo. Mito, Rappresentazioni, Sopravvivenze nella 'Respublica christiana' dei secoli IX-XIII*, Milano, 2001, 505-536.)
- [2001b] 'Karl der Grosse, das römische Reich und die Kirche in franko-normannischer Sicht : der Standpunkt Hugos von Fleury, p. 317-31. (Oorspr. uitg. Franz-Reiner Erkens ed., *Karl der Grosse und das Erbe der Kulturen*, Berlin, 2001. 221-233.)
- [2002a] '*Ecclesiae sacramenta*. The spiritual meaning of Old Testament history and the foundation of the church in Hugh of Fleury's *Historia ecclesiastica*', p. 361-82. (Oorspr. uitg. *Studi Medievali*. 3a serie, 43 (2002) 625-649.)
- [2002b] '*Fabulae ou historiae*? Mythologie grecque et exégèse typologique dans la chronique d'Otton de Freising.' p. 383-98. (Oorspr. uitg. *Mediaevistik* 15, 2002, 15-30.)
- [2006] 'Post-biblical history of the Jews in Latin chronicles : The case of Hugh of Fleury's *Historia ecclesiastica*', p. 399-427 (Oorspr. uitg. *Aevum* 80, 2006, 353-376.)
- E. MÉGIER (Bibliography and List of MSS. L.M. DE RUITER), 'Hugh of Fleury' in: DAVID THOMAS en ALEX MALLETT (eds.), *Christian Muslim relations III (1050-1200)*, Leiden , 2011, p. 341-48.
- E. MÉGIER, 'Hugues de Fleury et les Amazones. Exemples de présence de la mythologie antique dans l'historiographie médiévale normande' in: *L'historiographie normande et ses sources*

- antiques : Xe-XIIe siècle : actes du colloque de Cerisy-la-Salle et du Scriptorial d'Avranches (8-11 octobre 2009)*, MARIE-AGNÈS LUCAS-AVENEL en PIERRE BAUDUIN (eds.), Caen, 2014, p. 191-211.
- A. MOLINIER, *Les sources de l'Histoire de France*, vol. II, Paris, 1902, p.308-309.
- P. VON MOOS, *Hildebert von Lavardin (1056-1133), Humanitas an der Schwelle zum höfischen Zeitalter*, Stuttgart, 1965.
- M. MOSTERT, *The Library of Fleury. A provisional list of manuscripts*, Hilversum 1989.
- D. NEBBIAI-DALLA GUARDA *La bibliothèque de l'abbaye de Saint-Denis en France: du IXe au XVIIIe siècle*, Paris 1985
- M. PAULMIER-FOUCART, 'La compilation dans le *Speculum Historiale* de Vincent de Beauvais: le cas Hugues de Fleury' in: J.-P. GENET (ed.), *L'Historiographie médiévale en Europe : Actes du colloque organisé par la Fondation Européenne de la Science au Centre de Recherches Historiques et Juridiques de l'Université Paris I du 29 mars au 1er avril 1989*, Paris, 1991, p. 51-66.
- A. B. PERGOT, *Vie de S. Sacerdos, évêque de Limoges et patron de l'ancien diocèse de Sarlat*, Périgueux 1865.
- A. POTTHAST, *Bibliotheca Historica Medii Aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters bis 1500* I, Berlin, 2e druk, 1896, p. 296.
- R. RECH, 'Hugh of Fleury' in: G. DUNPHY (ed.), *Encyclopedia of the medieval Chronicle* (2 vols.), Leiden 2010, 815-16.
- I.S. ROBINSON, *Authority and Resistance in the Investiture Contest. The Polemical Literature in the Late Eleventh Century*, Manchester 1978.
- L.M. DE RUITER, 'An indispensable manuscript for the reconstruction of the textual tradition of Hugh of Fleury's *Historia ecclesiastica*: MS. Vat. Reg.lat.545' in: R.I.A. NIP et al. (eds.), *Media Latinitas: A Collection of Essays to Mark the Occasion of the Retirement of L.J. Engels*, Turnhout, 1996, p. 329-33.
- E. SACKUR, 'Zu den Streitschriften des Deusdedit und Hugo von Fleury' in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 16 (1891) p. 347-86.
- Y. SASSIER 'Les premiers chapitres du *De regia potestate et sacerdotali dignitate* d'Hugues de Fleury (1102–1107), ou l'art de s'approprier un vieux discours théologico-politique' in: *Configuration du texte en histoire: proceedings of the 12th International conference Hermeneutic study and education of textual configuration 2011*, ed. by Osamu Kano. Nagoya University, Japan, 2012. p. 123- 135.
- B. SCHNEIDMÜLLER, 'Ordnung der Anfänge. Die Entstehung Deutschlands und Frankreichs in historischen Konstruktionen des Hoch- und Spätmittelalters' in: W. POHL (ed.), *Die Suche nach den Ursprüngen: Von der Bedeutung des frühen Mittelalters* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse: Denkschriften 322; Forschungen zur Geschichte des Mittelalters, 8), Wien 2004, p. 291-306.
- G. SCHWAIGER, 'Kirchengeschichtschreibung' in: *Lexikon des Mittelalters* V, München. 1991, kol. 1173-76.
- G. SIMON, 'Untersuchungen zur Topik der Widmungsbriefe mittelalterlicher Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts', 2 Teile, in: *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*. Erster Teil, 4 (1958), p. 52-119; Zweiter Teil, 5-6 (1959/60) p. 73-153.
- B. SMALLEY, *Historians in the Middle Ages*, London, 1974, p. 99-100.
- A. SOMMERLECHNER, 'Kaiser Herakleios und die Rückkehr des heiligen Kreuzes nach Jerusalem: Überlegungen zu Stoff- und Motivgeschichte' in: *Römische Historische Mitteilungen* 45 (2003), 319-360.
- R. SPRANDEL, *Ivo von Chartres und seine Stellung in der Kirchengeschichte*, Stuttgart 1962.
- A.J. STOCLET, 'Flores et extracta Vitae Karoli Magni dans quelques chroniques universelles des XIe et XIIe siècles' in: *Le Moyen Age* 91 (1985) p. 357-69.

- E. STÖVE, 'Kirchengeschichtsschreibung' in: *Theologische Realenzyklopädie*, XVIII, Berlin, 1989, p. 539-40.
- J.R. STRAYER, 'Hugh of Fleury' in: *Dictionary of the Middle Ages* VI, New York 1985, p.318-19.
- T. STRUVE, *Die Entwicklung der organologischen Staatsauffassung im Mittelalter*, Stuttgart, 1978.
- R.M. THOMSON, 'The reading of William of Malmesbury' in: *Revue Bénédictine* 85 (1975) p. 362-402.
- R.M. THOMSON, 'William of Malmesbury and Some Other Western Writers on Islam' in: *Mediaevalia et Humanistica* n.s. 6 (1975) 1, p. 79-87.
- J.M. DE TORO VIAL, 'Historia y Geografía en el siglo XII : el caso de la *Historia Ecclesiastica*, primera versión, de Hugo de Fleury' in: *Intus-Legere Historia*, 4 (2010) 2, p. 45-75.
- E. TREMP, *Die Überlieferung der Vita Hludowici imperatoris des Astronomus*, Hannover, 1991.
- Tusculum Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters* (3e druk, ed. W. Buchwald, A. Hohlweg en O. Prinz), Darmstad 1982.
- E. VERGNOLLE, *Saint-Benoît-sur-Loire et la sculpture du XIe siècle*, Paris, 1985.
- A. VIDIER, *L' Historiographie à Saint-Benoît-sur-Loire et les miracles de Saint-Benoît*, Paris, 1965.
- G. WAITZ, *Hugonis Floriacensis opera historica*, Hannover, 1851, *MG SS IX*, p. 337-95. (Herdrukt in *PL* 163, kol. 805- 912.)
- W. WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter: bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, Berlin, 1858.
- W. WATTENBACH en R. HOLTZMANN, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier. Zweiter Teil. Drittes und viertes Heft. Das Zeitalter des Investiturstreits (1050-1125)*, Neuausgabe, besorgt von Franz-Josef Schmale, Köln, 1967, p.773, 777-79.
- D.M. WEBB, 'The Truth about Constantine: History, hagiography and confusion' in: K. ROBINS (ed.), *Religion and Humanism*, Oxford, 1981, p. 85-102.
- K.F. WERNER, 'Adela von England, Gfn. von Blois Chartres' in: *Lexikon des Mittelalters*, vol. I, München, 1980, kol. 142.
- A. WILMART, 'L'Histoire Ecclésiastique composée par Hugues de Fleury et ses destinataires' in: *Revue Bénédictine* 54 (1938) p. 292-305.
- H. ZIMMERMANN, *Ecclesia als Objekt der Historiographie. Studien zur Kirchengeschichtsschreibung im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Wien, 1960 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 235. Band, 4. Abhandlung).

INDEX NOMINUM

Deze index heeft alleen betrekking op de Latijnse tekst van de editie van de *Historia Ecclesiastica*, inclusief vermeldingen in het kritisch en het toelichtend apparaat

- als verklaring gegeven moderne geografische namen zijn cursief;
- als personen of geografische begrippen onder verschillende naamsvormen voorkomen zijn deze vormen elk in de index opgenomen, onder vermelding van de plaats(en) waar zij voorkomen en met verwijzing naar de andere naamsvorm(en);
- bij spellingsvariatie binnen één naamsvorm zijn diverse varianten opgenomen, met verwijzing naar de plaats waar alle vermeldingen van deze naamsvorm, die in één lemma zijn ondergebracht, zijn te vinden

Aab (Ahab), koning van Israel I 243; I 248
Aaron, broer van Mozes I 412; I 423; I 429; I 484; I 867; I 895; IV 77
Aaron (Harun-al-Rashid), kalief VI 1296; VI 1383; VI 1629; VI 1660
Aaron van Caerleon, martelaar IV 835
Abarim, gebergte ten O. van de Dode Zee I 406
Abdalmalik ibn Marwan, zie Abimelech
Abdelas (Abu Jafa abd-Allah al-Mansur), kalief VI 986
Abdias, profeet I 270
Abdon, zie Labdon
Abessa, richter I 156
Abia, koning van Iuda I 263; PIII 60
Abilene, zie Abiline
Abiline (Abilene), gebied ten N.W. van Damascus III 322
Abilius, bisschop van Alexandria IV 24; IV 270
Abimelech, richter I 156
Abimelech (Abdalmalik ibn Marwan), kalief VI 628; VI 652
Abimelehc, zie Abimelech
Abraham, aartsvader Epist. ad Adelam 114; Epist. ad Adelam 154; I 37; I 59; I 63; I 205; I 1067; I 1071; I 1124; PII 20; IV 69; VI 289; marg. na I 35 (3), II 169 (3)
Abricatina (*Avranches*) PV 93
Absimarus, zie Apsimarus
Abubacarus (Abu Bekr), kalief VI 437
Abubalas (Abu 'l Abbas), kalief VI 973; VI 985
Acacius, zie AchatiusFriuli VI 146
Accyrus (Ianthyrus, cf. Iust., *Epit.*) koning der Scythen, II 86
Acco (Cacco), hertog van
Achaia, zie Achaya
Achat (Achaz), koning van Iuda I 345; I 346
Achatius (Arsacius) van Tarsus, patriarch van Constantinopel V 1403
Achatius (Acacius), patriarch van Constantinopel V 1864
Achaya (Achaia), gebied in het N. van de Peloponnesos II 189; III 516; III 1349
Achaz, zie Achat
Achias (Ahias), profeet I 267
Achilleus, usurpator Romeins keizerschap in Egypte IV 847; IV 866
Achiui I 778
Actius Varus (Publius Attius Varus), propraetor in Africa I 1006
Adalaydis (Adelheid), kleindochter van Karolus Magnus VI 1583
Adalgiselus, maior domus van Austrasia, zie Algisus
Adalgisus, zoon van Desiderius koning der Longobarden VI 1239
Adaloaldus (Adalwald), koning der Longobarden V 2349; zie Adaloath
Adaloath (Adalwald), koning der Longobarden VI 53; zie Adaloaldus
Adaltruth, dochter van Karolus Magnus VI 1568

- Adalwald, zie Adaloaldus; Adaloath
Adam, eerste mens Epist. ad Adalam 82; Epist. ad Adalam 108; I 1126; III 362 app. cr.; V 1450; V 1860;
Adana (Azahel), koning van Syria I 249-52 app. cr.; zie Azana
Adela, gravin van Blois Epist. ad Ivonem 17; Epist. ad Adalam 1; PVI 45
Adelas (Abu al-Abbas Abd Allah al-Mamun), kalief VI 1659
Adelheid, zie Adalaydis
Adeodatus II, paus VI 459
Adherbal, zoon van koning Micipsa van Numidia I 770
Adhesir (Ardashir III), koning der Perzen VI 272; VI 330
Admetus, zie Ametus
Adrastei Campi, vlakte bij de Granicus I 623
Adrianopolis (Hadrianopolis), stad in Thracia VI 1680; VI 1687
Adrianus (Hadrianus), Romeins keizer, zie Aelius Adrianus
Adrianus (Hadrianus I), paus VI 1198; VI 1230; VI 1303; VI 1336; VI 1338
Adrianus (Hadrianus), abt van Canterbury VI 444
Adriaticum Mare PIII 111; PIII 114; PIII 121; PIII 133; zie Adriaticus Sinus
Adriaticus Sinus PIII 86; zie Adriaticum Mare
Aedua, zie Edua
Aega, zie Ega
Aegidius, zie Egidius
Aegypt... , zie Egipt...
Aelia (Aelia Capitolina, *Jeruzalem*) IV 1581; zie voor Jeruzalem ook Hierosolima; Hierusalem; Solima; Syon
Aelianus, zie Helyandus
Aelius Adrianus (Hadrianus), Romeins keizer IV 139; IV 165; IV 181; IV 192
Aelius Pertinax (Publius Helvius P.), Romeins keizer IV 315; zie Pertinax
Aelle, zie Helle
Aem..., zie Em...
Aeneas, Trojaanse held I 189
Aethelfrith, zie Edifridus
Aetius (Flavius A.), Romeins veldheer, zie Agetius
Aetius, raadgever van keizerin Irene, zie Hetius
Affranus (Afranius), aanhanger van Pompeius I 1007
Affri (Afri) IV 325; marg. na I 767
Affrica (Africa) I 673; I 724; I 753; I 1003; I 1060; IV 528; IV 848; IV 865; V 904; V 905; V 913; V 1294; V 1296; V 1329; V 1333; V 1487; V 1589; V 1789; V 1793; V 1854; V 2047; V 2050; VI 154; VI 719; VI 724; VI 806; VI 977; VI 1538; VI 1691; marg. na I 35 (1 en 2), I 767
Affricani (Africanus) I 723
Affricanus (adj.) I 1059; V 1298; V 1586
Affricanus, zie Scipio (Publius Cornelius S. Africanus)
Affricanus (Sextus Iulius Africanus), geschiedschrijver IV 324; IV 447
Afranius, zie Affranus
Afri... , zie Affri
Agabus, profeet III 626
Agamemnon, koning van Mycene I 162
Agapetus, zie Agapitus
Agapitus (Agapetus I), paus V 2027, V 2252, V 2266, V 2273; marg. na V 2243 (3)
Agapius, bisschop van Caesarea Palestinae IV 754
Agar (Hagar), slavin van Sara I 56
Agatho, paus VI 462; VI 482; VI 614; marg. na VI 476
Agaunum (*Saint-Maurice-en-Valais*, Zwitserland) IV 801; V 1919; V 1989
Agetius (Flavius Aetius), Romeins veldheer V 1514; V 1525; V 1531; V 1539; V 1680; V 1681, marg. na V 1520 (2)
Aggareni (= Sarraceni) VI 278; zie Sarraceni

- Aggeus (Haggai), profeet I 501
 Agrippa, zie Agrippa II
 Agilulphus, koning der Longobarden V 2348; V 2349; VI 52
 Agripina (*Köln*) IV 97; IV 740; zie Colonia; Colonia Agrippinensis
 Agrippa I (Herodes Agrippa), koning van Iudea III 255; III 347; III 529; III 557; III 570; III 630-31; zie Herodes; Herodes Agrippa
 Agrippa II, zoon van Agrippa I; koning van de voormalige tetrarchie van Philippus III 648; III 648 toelichting; III 656; III 656 toelichting; III 708; III 708 toelichting
 Agrippina, vrouw van keizer Claudius III 675
 Agrippinus, zie Agrippius
 Agrippium, gebouw te Jeruzalem III 95
 Agrippius (Agrippinus), bisschop van Alexandria IV 272
 Agya Sophya (Hagia Sophia), kerk te Constantinopel V 163
 Ahab, zie Aab
 Ahasuerus, zie Asuerus
 Ahias, zie Achias
 Aigulfus, monnik te Fleury VI 507; VI 518; VI 519; VI 525; VI 529; VI 551
 Aistulfus, koning der Longobarden VI 1147; VI 1165; VI 1171; VI 1174; VI 1233
 Alamanni IV 610; IV 861; IV 864; PV 68; V 1802; V 1808; VI 1357; VI 1565
 Alamannia VI 1753
 Alani V 629; V 646; V 903; V 1364; V 1464; V 1533; V 1588; V 1707; V 1708
 Alaricus I, koning der Visigothen V 1351; V 1355; V 1370; V 1377; V 1499; V 1667
 Alaricus II, koning der Visigothen V 1826; V 1868; V 1879; V 1881; V 1885; V 1901; V 1902; marg. na V 1861
 Albanus, martelaar IV 835
 Albinus, procurator van Iudea III 707
 Albinus (Alcuinus), geleerde aan het hof van Karolus Magnus VI 1528; zie Alcuinus
 Albinus (Claudius A.), usurpator Romeins keizerschap IV 334
 Alboin, koning der Longobarden V 2036; V 2336; V 2342; V 2344; V 2346
 Alchimus (Alcimus), hogepriester I 867; I 884; I 885
 Alcimus, zie Alchimus
 Alcuinus, geleerde aan het hof van Karolus Magnus VI 1528; zie Albinus
 Aldoin (Audoin), koning der Longobarden V 2036
 Alexander (Septimius Seuerus), Romeins keizer IV 432
 Alexander I, paus IV 124; IV 184
 Alexander I, patriarch van Alexandria V 248; V 276
 Alexander, patriarch van Antiochia V 1390
 Alexander, bisschop van Jeruzalem IV 470
 Alexander (A. Iannaëus), koning van Iudea I 919
 Alexander, kleinzoon van Alexander Iannaëus en vader van Mariannes, de vrouw van Herodes I I 1033 toelichting; III 161 toelichting
 Alexander, zoon van Antiochus V Eupator koning van Syria I 899; I 902; I 904
 Alexander, zoon van Herodes koning van Iudea III 203; III 209; III 210; III 236; III 242
 Alexander (A. Magnus), koning van Macedonia I 626; I 628; I 630; I 631; I 633; I 638; I 650; I 653; I 655; I 658; I 675; I 691; II 61; II 134; zie Alexander Magnus
 Alexander Magnus, koning van Macedonia I 609; I 611; I 678; I 784; II 59; IV 102; V 1491; marg. na I 607, 671, III, 30 (3); zie Alexander (A. Magnus)
 Alexander Mameas (Septimius Seuerus), Romeins keizer IV 419; zie Alexander; Aurelius Alexander
 Alexander Paris, zoon van koning Priamus van Troje I 161
 Alexandra, vrouw van Alexander Iannaëus koning van Iudea I 922; I 927
 Alexandria, stad in Egypte I 989; I 990; I 998; III 31; III 586; III 869; III 974; IV 23; IV 133; IV 308; IV 377; IV 458; IV 633; IV 746; IV 867; IV 868; IV 915; V 238; V 498; VI 173; VI 317; VI 441; VI 842; VI 1539; marg. na III 30 (3)
 Alexandria, stad bij de rivier de Tanais I 659
 Alexandrini I 989; I 998; V 1861; VI 947

- Alexandrinus (adj.) III 668; III 683; IV 268; IV 323; IV 705; V 276; V 329; V 356; V 686; V 936; V 1249; V 1664; VI 274
- Alexius (A. Musele), caesar onder keizer Theophilus VI 1326
- Alfonsus, zie Andefonsus
- Algisus (Adalgiselus), maior domus van Austrasia VI 343
- Allectus, rentmeester van usurpator Carausius IV 856; IV 857
- Alpes, gebergte I 728; PIII 87; PIII 94; PIII 142; PIII 143; IV 609; V 985; V 989; V 1018; V 1021 : V 2010
- Alpes Appennine, gebergte PIII 106; PIII 107; PIII 111; PIII 113; PIII 115; PV 63
- Alpes Cottie (A. Cottiae), provincie in N.W.-Italia PIII 95; PV 113; VI 706; marg. na PIII 90 (3)
- Alpheus, vader van de apostel Iacobus minor III 337; III 497
- Alticius (Ecdicius), senator uit Clermont V 1724; V 1731; zie Editius
- Amalaberga, zie Amalberga
- Amalaricus, koning der Visigothen V 1902; V 1914; V 2360
- Amalberga (Amalaberga), dochter van Thrasamund, koning der Vandalen V 1827
- Amandus, leider der Bagaudae IV 794
- Amanitis, (Ammon), gebied ten O. van de Jordaan I 799
- Amasias, koning van Iuda I 281; I 340; marg. na I 281 (1)
- Amazones Epist. ad Adelam 150: PII 94; II 7: II 31; II 31 toelichting; II 44; II 46; II 49; II 58; II 63
- Ambianis (*Amiens*) V 663
- Ambrosius, bisschop van Milaan, kerkvader V 605; V 609; V 610; V 614; V 617; V 623; V 705; V 706; V 711; V 721; V 1058; V 1102; V 1106; V 1109; V 1115; V 1138; V 1162; V 1314; marg. na V 603, 1048
- Ametus (Admetus), koning van Pherae I 146
- Amilcar (Hamilcar), vader van Hannibal I 722
- Amintas (Amyntas III), koning van Macedonia I 608
- Ammaedara, zie Metridera
- Ammon (Amon), koning van Iuda I 365
- Amon, zie Ammon
- Amos, profeet I 267; I 344
- Amphilochius, bisschop van Iconium V 895
- Amphion, zoon van Zeus en Antiope I 175
- Amri, koning van Israel I 243
- Amulius, zoon van koning Procas van Alba Longa I 305
- Amyntas III, zie Amintas
- Anacletus, paus IV 183; zie Cletus
- Ananias, een van de mannen in de brandende oven (*Dan.* 1,6; 3,20) I 398
- Anastasia, martelares V 894
- Anastasia, moeder van keizer Iustinianus II VI 642
- Anastasius I, Oost-Romeins keizer V 1855; V 1859; V 1862; V 1890; V 1922; V 1923; V 1929; V 1936; VI 849
- Anastasius (A. II Artemius), Oost-Romeins keizer VI 788; VI 792; VI 842; VI 847; VI 849
- Anastasius I, paus V 1387
- Anastasius II, paus V 1776; V 1839
- Anastasius, patriarch van Constantinopel VI 895; VI 959; VI 978; VI 1305
- Anastasius Bibliothecarius, schrijver en tegenpaus PVI 23; PVI 34
- Anatholius (Anatolius), patriarch van Constantinopel V 1663
- Anatholius (Anatolius), bisschop van Laodicea IV 752
- Anatolius, zie Anatholius
- Anaxagoras, filosoof I 1096; I 1099
- Anaximander, zie Anaximenander
- Anaximenander (Anaximander), filosoof I 1089; I 1095
- Anaximenes, filosoof; I 1095; I 1098; I 1100
- Anchises, vader van Aeneas VI 680
- Anchises (Ansgisus), comes palatii van Austrasia VI 588; VI 680; zie Ansegisilus

- Anchisus, zie Anchises (Ansgisus)
 Andefonsus (Alfonsus II), koning van Galicia en Asturia VI 1375
 Andegauensis ciuitas (*Angers*) VI 822; zie Andegauis; Andus
 Andegauensis territorium (*Anjou*) V 2233 app. cr.
 Andegauis (*Angers*) VI 1762; zie Andegauensis ciuitas; Andus
 Andragathius, zie Andragathus
 Andragathus (Andragathius), moordenaar van keizer Gratianus V 960; V 965; V 967; V 983; V 996
 Andreas, apostel III 334; III 516; V 432
 Andromeda, vrouw van Perseus I 152
 Andronicus, moordenaar van hogepriester Onias III I 803
 Andus (*Angers*) PV 92; zie Andegauensis ciuitas; Andegauis
 Angli V 1594; V 141; VI 449; VI 502
 Anianus, bisschop van Alexandria III 684; IV 23; IV 269
 Anianus, bisschop van Orléans V 1524; VI 455; VI 1505
 Anicetus, paus IV 201
 Anna, profetes V 2250
 Annas, hogepriester III 323
 Ansegisilus (Ansgisus), comes palatii van Austrasia, bijgenaamd Anchises VI 678; VI 679; zie Anchises
 Anselmus, comes palatii van Karolus Magnus VI 1260
 Ansgisus, zie Anchises; Ansegisilus
 Antaeus, zie Antheus
 Anterus, zie Antherus
 Anthemius, zie Artemius
 Antherus (Anterus), paus IV 436; IV 446
 Antheus (Antaeus), zoon van Poseidon en Gaia I 180
 Anthimus I, patriarch van Constantinopel V 2269; V 2275; V 2278; V 2284
 Anthiochus, zie Antiochus
 Anthiocus Eupator (Antiochus V Eupator), koning van Syria I 605; I 859; zie Eupator
 Anthropomorphitae, zie Antropomorphitae
 Antichristi, vijanden van Christus IV 53
 Antigonus I, veldheer van Alexander de Grote I 677
 Antiocheni I 794
 Antiochenus (adj.) III 452; IV 631; IV 696; IV 122; V 275; V 860; V 936; VI 487
 Antiochia, stad aan de rivier de Orontes in Syria I 683; I 813; III 524; III 627; III 662; III 873; IV 273; IV 309; IV 378; IV 424; IV 427; IV 468; IV 646; IV 693; IV 743; V 319; V 837; V 861; V 1229; V 1389; VI 281
 Antiochus (A. III Magnus), koning van Syria I 785 (2); II 146; zie Antiochus Magnus
 Antiochus (A. IV Epiphanes), koning van Syria I 704; I 715; I 799; I 809; I 838; I 849; I 853; I 870; I 899, toelichting; zie Antiochus Illustris; Epiphanes
 Antiochus (A. V Eupator), koning van Syria; zie Anthiocus Eupator; Eupator
 Antiochus (A. VI Theos), koning van Syria I 907
 Antiochus (A. VII Sidetes), koning van Syria I 911
 Antiochus Illustris (A. IV Epiphanes), koning van Syria I 702-21 app. cr.; I 785; zie Antiochus; Epiphanes
 Antiochus Magnus (A. III Magnus), koning van Syria I 686; I 700; I 703; zie Antiochus (A. III Magnus)
 Antiope, koningin der Amazonen II 47; II 51
 Antipastus (Hystaspes), vader van Darius I I 506; zie Hydaspes
 Antipater, vader van koning Herodes I 930; I 938; I 1021
 Antipater, zoon van koning Herodes I III 224; III 229; III 249; III 254; III 254, toelichting; III 310
 Antiphas (Herodes Antipas), zoon van koning Herodes I III 270; III 310; zie Herodes (H. Antipas)
 Antonia, toren te Jeruzalem III 91; III 1005; III 1053
 Antoninus (Marcus Aurelius A. Bassianus, genoemd Caracalla), Romeins keizer IV 412; zie Aurelius A.; Aurelius A. Bassianus; Bassianus; Caracalla

- Antoninus (Marcus Aurelius), Romeins keizer IV 258; zie Marcus Antoninus; Marcus Antoninus Verus; Marcus Aurelius Antoninus
- Antoninus Pius, Romeins keizer IV 190; IV 202-03; zie Tytus Fulvius
- Antonius (Marcus A.), triumvir III 11; III 13; III 14; III 15; III 20; III 22; III 24; III 25 III 29; III 44; III 48; III 52; III 54; III 57; III 63; III 64; III 73; III 77; III 80; III 91; III 112; III 184; III 295; marg. na III 30 (2)
- Antonius (Marcus A. Primus), Romeins veldheer III 895; III 903
- Antropomorphitae (Anthropomorphitae), ketterij V 435; marg. na V 433
- Antyoehus, zie Antioehus
- Antyoehus (Antioehus V Eupator) I 859; zie Anthiocus Eupator; Eupator
- Aod, zie Aoth
- Aoth (Aod), richter I 155
- Apameia, zie Apia
- Apaortenon, zie Zapaorthenon
- Aper, schoonvader van keizer Numerianus IV 786; IV 790
- Apia (Apameia), stad in Syria I 684
- Apis, zie Appis
- Apollinaris, bisschop van Hierapolis IV 274
- Apollinaris, bisschop van Valence, zie Appollinaris
- Apollo, Griekse god I 144; I 147; V 2120; V 2128; V 2220
- Apollonius van Chalcedon, filosoof IV 211
- Appis (Apis), koning der Argiven I 81; I 84
- Appollinaris (Apollinaris), bisschop van Valence V 2031
- Appulia, zie Apulia
- Apsimarus (Tiberius III Apsimarus), Oost-Romeins keizer VI 725; VI 726; VI 730; VI 735; VI 748; zie Tyberius
- Apuleius, filosoof, redenaar en schrijver I 1107
- Apulia, provincie in het Z.O. van Italia I 733; PIII 122; marg. na PIII 127 (2)
- Aquila, bijbelvertaler IV 179
- Aquileia IV 438; V 982; V 989; V 1541; V 1546; VI 775
- Aquisgranum (*Aachen*) VI 1478; VI 1599
- Aquitani, volk VI 820; VI 1177
- Aquitania PV 60; PV 73; PV 79; PV 86; PV 107; PV 108; PV 114; V 943; V 1780; V 1868; V 1899; V 1903; V 1904; VI 809; VI 812; VI 1178; VI 1182; VI 1186; VI 1220; VI 1359; VI 1509; VI 1593; VI 1741; VI 1753; VI 1791; marg. na PV 72; V 1861
- Arabbes, zie Arabes
- Arabes I 58; IV 333; VI 288; VI 315; VI 324; VI 338; VI 364; VI 433; VI 470; VI 627; VI 631; VI 633; VI 652; VI 719; VI 721; VI 775; VI 854; VI 971; VI 1292; VI 1295; VI 1627; VI 1630; VI 1688; marg. na VI 283; zie Turci
- Arabia I 673; I 931; I 1023; III 350; marg. na I 115
- Aragisus (Arichis II), hertog van Beneventum VI 1274
- Araris (Sagonna, *Saône*) PV 98; V 1675; zie Sagonna
- Arator, dichter V 2301
- Araxes, rivier in Armenia II 67
- Arbaces, zie Arbastus
- Arbastus (Arbaces, prefect van Media) I 285; I 298; I 308
- Arbitio, veldheer van usurpator Maximus V 1031
- Arbogastes, veldheer onder keizer Theodosius I V 1003; V 1005; V 1017; V 1044
- Arcadius, zie Archadius
- Archadius (Arcadius), Oost-Romeins keizer V 975; V 1286; V 1289; V 1337; V 1343; V 1350; V 1356; V 1380; V 1413; V 1454; V 1459; V 1462; V 1568
- Archelaus, koning van Cappadocia III 202
- Archelaus, zoon van koning Herodes I, ethnarch van Idumea, Judea en Samaria III 270; III 274; III 304; III 309; III 651; III 652; marg. na III 303
- Archelaus, veldheer van Mithridates VI, zie Archilaus

- Archelaus, filosoof I 1098; I 1099
 Archilaus (Archelaus), veldheer van Mithridates VI II 187
 Ardalio, rivier in Numidia V 1309
 Ardaburius, Romeins veldheer V 1571
 Ardashir I, zie Artaxerxes
 Ardashir III, zie Adhesir
 Ardenna, woud in N.-Gallia PV 71
 Arelas (*Arles*) III 690; V 944; V 1480; V 1495; V 1525; V 2304; VI 1518
 Arelatensis (adj.) V 2304
 Aretas, zie Arethas
 Arethas (Aretas IV), koning van Arabia III 350; III 359
 Argentomacum castellum (*Argenton-Château*) VI 1184
 Argi (= Argiui) I 87
 Argiui I 73; I 82; I 161
 Argos, zie Argi, Argiui
 Argus, koning van Argos I 87
 Arian..., zie Arrian...
 Arichis, zie Aragisus
 Arideus, zie Philippus A.
 Aries, sterrenbeeld V 1421
 Ariminum (*Rimini*) I 961; V 2072
 Arioaldus (Ariwald), koning der Langobarden V 2349; V 2350
 Ariobarzanes, zie Ariobazanes
 Ariobazanes (Ariobarzanes I), koning van Cappadocia II 181
 Aripert I, koning der Langobarden V 2352; V 2353; VI 372; VI 373
 Aripert II, koning der Langobarden VI 705; VI 791
 Aristhides (Aristides van Smyrna), redenaar IV 285
 Aristhoteles (Aristoteles), filosoof I 567; marg. na I 568
 Aristides, filosoof uit Athene IV 149
 Aristides van Smyrna, redenaar, zie Aristhides
 Aristobolus (Aristobulus), zoon van koning Alexander Iannaeus I 920; I 926; I 928; I 936; I 940; III 161
 Aristobolus (Aristobulus), zoon van koning Herodes I III 204; III 210; III 214; III 236; III 242; III 254, toelichting; III 347; III 530; III 557; III 655
 Aristobolus (Aristobulus), zoon van hogepriester Iohannes Hyrcanus I 917; I 918
 Aristobulus, zie Aristobolus
 Aristoteles, zie Aristhoteles
 Arius, zie Arrius
 Ariwald, zie Arioaldus
 Armenia, rijk ten Z.O. van de Zwarte Zee III 81; III 545
 Armenii VI 427; VI 1314; VI 1327
 Arnobius, redenaar in Africa IV 943-50 app. cr.
 Arnulfus, bisschop van Metz VI 588; VI 589; VI 1748
 Arriana haeresis V 364; V 566; V 584; V 828; V 1209; V 1590; V 1832; V 2420; V 2456; marg. na V 237
 Arriani V 353; V 373; V 569; V 604; V 612; V 623; V 687; V 700; V 732; V 780; V 833; V 971; V 1789
 Arrianus (adj.) V 800; V 1904; V 2431; V 2434; V 2438
 Arrianus van Nicomedia, geschiedschrijver IV 209
 Arrius (Arius), ketter V 239; V 247; V 277; V 279; V 331; V 334; V 341; V 8911; marg. na V 340
 Arsaces I, koning der Parthen I 713; II 132; II 158; marg. na II 130
 Arsaces II, koning der Parthen II 145
 Arsacius, zie Achatius
 Arsenius, woestijnvader V 1458
 Arses, zie Arxes

- Artabanus, koning der Parthen II 160
 Artabanus, prefect van Xerxes I I 537; I 541
 Artaxerxes (A. Longimanus), koning der Perzen I 552; I 558; I 560; I 563; I 568; marg. na I 540; I 541-52, toelichting; I 552-64, toelichting; I 564-66, toelichting; I 568, toelichting; zie Artaxerxes Longimanus
 Artaxerxes II, koning der Perzen I 552-64, toelichting; I 568, toelichting
 Artaxerxes III, koning der Perzen I 568, toelichting
 Artaxerxes IV (Arses), koning der Perzen, I.568 toelichting
 Artaxerxes (Ardashir I), koning van het Nieuwperzische rijk, zie Xerxes
 Artaxerxes Longimanus (A. I Longimanus), koning der Perzen I 541; zie Artaxerxes
 Artemius (Procopius Anthemius), West-Romeins keizer V 1704; V 1710
 Artemius, zie Arthemius
 Arthemius (Artemius), bisschop van Clermont V 1265
 Arthemius (Anastasius II Artemius), Oost-Romeins keizer VI 792; zie Anastasius
 Aruerni PV 81; V 1263; V 1718; V 1740; V 1898; V 2031
 Aruernicum territorium (*Auvergne*) VI 76
 Aruernus (*Clermont-Ferrand*) PV 76; zie Clarmons; Clarus Mons
 Aruiragus, koning der Britten III 616 app. cr.
 Arum, castellum van Monte Cassino V 2117
 Arxes (Arses), koning der Perzen I 568, I.568 toelichting
 Asa, zie Asaph
 Asaph (Asa), koning van Iudea I 263; I 273
 Asaph, profeet I 266
 Ascalon, stad in Palestina III 976
 Asclepiodotus, Romeins veldheer IV 859
 Asia I 3; I 576; I 630; I 677; I 781; I 911; I 984; II 3; II 16; II 20; II 36; II 39; II 187; III 13; III 517; IV 50; IV 58; IV 152; IV 227; IV 608; IV 903; VI 161; marg. na I 35 (1 en 2), III 30 (3) Asidei (Chassidim), stroming in het jodendom I 873
 Assyrii I 1; I 26; I 34; I 259; I 282; I 292; I 296; I 297; I 308; I 348; II 95
 Astiages (Astyages), koning der Meden I 300; I 444; I 447
 Astures III 6
 Asturica (Asturia), koninkrijk in het N. van het Iberisch Schiereiland VI 1375
 Astyages, zie Astiages
 Asuerus (Ahasuerus = Xerxes I), koning der Perzen, marg. na I 540; zie Xerxes I; Artaxerxes I Longimanus
 Athalaricus, koning der Ostrogothen V 1979; V 1980
 Athalia, vrouw van Ioram, koning van Iuda I 278
 Athalus (Priscus Attalus), usurpator Romeins keizerschap V 1487
 Athanachildus, koning der Visigothen V 2362
 Athanaricus, koning der Visigothen V 819; V 820; V 825; V 849; V 921; V 953
 Athanasius, patriarch van Alexandria V 329; V 335; V 356; V 486; V 491; V 493; V 494; V 685
 Atharid (Authari), koning der Langobarden V 2348; VI 52
 Atharit (Rotharid), koning der Langobarden VI 370; zie Rotharid
 Athaulf, zie Athauulfus
 Athauulfus (Athaulf), koning der Visigothen V 1378; V 1383; V 1497; V 1499
 Athenae I 117; II 189; IV 450; V 665; VI 408; VI 1009
 Athenienses I 117; I 119; I 125; I 609; I 1121
 Atheniensis (adj.) I 1116; IV 150
 Athila (Attila), koning der Hunnen V 1521; V 1527; V 1537; V 1540; V 1546; marg. na V 1520 (2)
 Athlans (Atlas), broer van Prometheus I 130; I 132
 Atlas, zie Athlans
 Atrebatensis (adj., *Arras*) V 1928
 Attalus (Priscus A.), usurpator Romeins keizerschap; zie Athalus
 Attalus III, koning van Asia I 781
 Attici I 119

- Atticus (adj.) III 20
 Atticus (Herodes A.), filosoof IV 286
 Attila, zie Athila
 Attius Varus, zie Actius Varus
 Atula, kleindochter van Karolus Magnus VI 1583
 Auar (Saliar in Theophanes, *Chron. I*, p. 325), zoon van koning Chosroes II VI 247
 Auares VI 5; VI 141; VI 160; VI 1283; zie Huni
 Audaeus, zie Audeus
 Audeus (Audaeus/Audius), ketter V 435
 Audius, zie Audeus
 Audoenus, bisschop van Rouen VI 353
 Audofleda, zuster van koning Chlodoueus I V 1829, toelichting
 Audoin, zie Aldoin
 Augusta Pretoria (*Aosta*) VI 1364
 Augustidunensis (adj.) V 287; VI 77
 Augustidunum (*Autun*) PV 88; PV 94; PV 95; V 1769; V 1996
 Augustinus, bisschop van Hippo, kerkvader IV 776; IV 778 toelichting; V 1557; VI 898; VI 1553; marg. na V, 1556; VI 896
 Augustinus, aartsbisschop van Canterbury VI 39
 Augustulus (Romulus A.), West-Romeins keizer V 1743; V 1745; V 1749; V 1753
 Augustus, Romeins keizer III 12; III 16; III 17; III 18; III 21; III 24; III 26; III 31; III 40; III 48; III 105; III 271; III 679; IV 140; IV 288; marg. na III 280; zie Cesar; Cesar Augustus; Cesar Octavianus; Octavianus; Octavianus Augustus
 Auitus, West-Romeins keizer V 1687; V 1694; V 1720
 Auitus, bisschop van Vienne V 1916; V 2029; V 2030 app. cr.
 Aurelia, gebied in N.-Italia marg. na III 90 (5)
 Aurelianenses VI 1760
 Aurelianensis (adj.) marg. na V 288
 Aurelianus, Aurelianensis urbs/prouincia (*Orléans, Orléanais*) PV 90; V 292; V 1523; V 1525; V 1533; V 1912; V 1987; V 2225; V 2358; VI 455; VI 576; marg. na VI 452
 Aurelianus, Romeins keizer IV 683; IV 714; IV 719; IV 727
 Aurelianus, consul, zie Aurelius
 Aurelius (Flavius Aurelianus), consul V 850
 Aurelius (Marcus A. Antoninus Verus), Romeins keizer; zie Antoninus; Marcus Antoninus; Marcus Antoninus Verus; Marcus Aurelius Antoninus;
 Aurelius Alexander (Septimius Seuerus), Romeins keizer IV 428; zie Alexander; Alexander Mameas
 Aurelius Antoninus (Marcus A.A. Bassianus, genoemd Caracalla), Romeins keizer IV 407; zie Antoninus; A.A. Bassianus; Bassianus; Caracalla
 Aurelius Antoninus Bassianus (Marcus A.A.B., genoemd Caracalla), Romeins keizer IV 372; IV 407; zie Antoninus; Aurelius Antoninus; Bassianus; Caracalla
 Aurelius Commodus, broer van keizer Marcus Aurelius IV 220; IV 242
 Aurelius Commodus (Commodus), Romeins keizer IV 292; zie Commodus; C. Lucius; Lucius Aurelius C.
 Ausona (Axona, *Aisne*) rivier PV 70
 Ausonia (Italia) marg. na PIII 80
 Austrasia, zie Austria
 Austrasii V 2407; VI 342; VI 936
 Austremonius, bisschop van Clermont V 1263
 Austria (Austrasia), N.O. deel van het Merovingische rijk der Franken PV 103; V 2405; VI 679; marg. na PV 100
 Ausus, zoon van Ulixes marg. na PIII 80
 Authari, zie Atharid
 Autissiodorenses V 1595; marg. na V 1582
 Autissioderensis pagus (*Auxerre*) V 2197
 Auxentius, bisschop van Milaan V 584

Axona, zie Ausona
 Aygulfus, zie Aigulfus
 Azahel, zie Adana; Azana
 Azana, zie Adana
 Azarias, profeet I 270
 Azarias (Ozias), koning van Iuda, zoon van Ioram I 277; marg. na I 281; zie Ozias; Ochozias
 Azarias, een van de jongemannen in de vurige oven (*Dan.* 1 ,6; 3,20) I 398

B

Baal, Kanaänitische god, I 245
 Baasa, koning van Israel I 240; I 242
 Babillas (Babylas), bisschop van Antiochia IV 468
 Babilon (Babylon), stad in Mesopotamia I 385; I 387; I 438; I 517, toelichting; zie Babilonia
 Babilon Egipti (Babylon), vesting bij Cairo I 517
 Babilonia (Babylonia), stad in Mesopotamia I 24; I 303; I 311; I 379; I 381 I 394; I 421; I 451; I 491; I 497; I 498; I 517, toelichting; I 551; I 599; I 601; I 668; I 676; I 1109; II 65; II 178; IV 101; marg. na I 450; zie Babilon
 Babilonii I 375; I 468
 Babilonius (adj.) I 1054; I 1057
 Babyl..., zie Babil....
 Bacchae, zie Bache
 Bacchus, zie Liber
 Bacchylus, zie Bachidus
 Bache (Bacchae), Bacchanten I 150
 Bachidus (Bacchylus), bisschop van Corinthe IV 311
 Bactriani, Aziatisch volk II 7; IV 204
 Baduila (Totila), koning der Ostrogothen V 2081; zie Thotila
 Bagaldae (Bagaudae), opstandelingen in Gallia IV 796
 Bagaudae, zie Bagaldae
 Bagdach (*Bagdad*) VI 1662
 Baioaria (*Bayern*) VI 1191
 Baioaricus (adj.) VI 1277
 Baioarii VI 818; VI 937; VI 1358
 Balbinus, Romeins keizer IV 440
 Baleares, archipel ten O. van het Iberisch Schiereiland PV 116
 Balearicum mare VI 1354; VI 1363
 Baltasar (Belsazar), koning van Babylon I 441; I 469
 Balthild, zie Batilda
 Barcellona (*Barcelona*) V 1500; VI 1418
 Bardanius (Philippicus Bardanes), Oost-Romeins keizer VI 777; zie Philippicus
 Barnabas, apostel III 344; III 629
 Barsabas, zie Ioseph (I. Barsabas, Iustus)
 Barsena (Barses), bisschop van Edessa V 896
 Bares, zie Barsena
 Bartholomeus, apostel III 336
 Basilides van Scythopolis, filosoof IV 212
 Basiliscus, Oost-Romeins keizer V 1795; V 1812; V 1816
 Basilius van Caesarea, kerkvader V 664; V 736; V 738; V 741; V 743; V 745; V 759; V 763; V 774; V 784; V 785; V 789; V 790; V 792; V 794; V 799; marg. na V 726
 Bassianus (Marcus Aurelius Antoninus B., genoemd Caracalla, Romeins keizer) IV 361; IV 362; zie Antoninus; Aurelius Antoninus; Aurelius Antoninus B.; Caracalla
 Bataui, zie Bathaui
 Bathaui, volk VI 1487
 Batilda (Bathild), vrouw van koning Chlodoueus III VI 656
 Beklal, zie Bethal

- Bethal (Beklal bij Theophanes, *Chron.*, p. 320), paleis van de Perzische koningen VI 233
- Belgica PV 60; PV 62; marg. na PV 57; zie Gallia Belgica
- Belisarius, veldheer van keizer Iustinianus I V 2047; V 2052; V 2053; V 2056; V 2057; V 2066; V 2071; V 2077; V 2078
- Bellerophon, zie Bellorofon
- Bellinus, koning der Brittanni III 583
- Bellorofon (Bellerophon, Corintische held) I 173
- Belsazar, zie Baltasar
- Belus, koning van Assyria Epist. ad Adelaam I 52; I 1063
- Benadad, zie Menadab
- Benedictus van Nursia Epist. ad Ivonem 2; Epist. ad Adelaam 2; V 2113; V 2124; V 2133; V 2163; V 2182; V 2187 V 2193; V 2200; V 2204; V 2215; V 2218; V 2242; VI 55; VI 56; VI 61; VI 64; VI 67; VI 69 app. cr.; VI 508; VI 509; VI 512; VI 522; VI 544; VI 566; VI 575; VI 579; VI 581; VI 834; VI 1024; VI 1036; VI 1044: VI 1051; VI 1069: VI 1076: VI 1103: VI 1113; VI 1126; VI 1132; marg. na V 2111, 2130, 2186, 2201, 2243, VI 504, 573, 596, 827, 1020
- Benedictus I paus V 2383
- Benedictus II paus VI 616
- Benedictus III paus VI 1757; VI 1758
- Beneuentani VI 409; VI 1273; VI 1365
- Beneuentus (Beneuentum), stad in Campania PIII 122
- Beniamin, broer van Jozef I 219; I 800
- Beniamin, bisschop van Jeruzalem IV 175
- Beniamin, Perzische martelaar V 681
- Beorgicus (Beorgor), koning der Alanen VI 708
- Berenice, zie Beronice
- Berga (Bertha, dochter van Karolus Magnus) VI 1564
- Bernardus, zoon van Karolus Magnus; koning van Italia VI 1583; VI 1594
- Beroea, stad in Syria (*Aleppo*) I 684
- Beroea, stad in Thracia, zie Tyberia
- Beronice (Berenice, dochter van Agrippa II) III 708
- Bertarid (Perctarit), koning der Langobarden V 2354; VI 374
- Bertchram, zie Bertingrannus
- Bertha, zie Berga
- Berthaidis, dochter van Pipinus, koning van Italia VI 1584
- Bertharid, zie Bertarid
- Bertharius, koning der Thuringi V 2002
- Bertingrannus (Bertchram), bisschop van Le Mans V 2190; V 2226
- Bertrada, moeder van Karolus Magnus VI 1569
- Bertulfus, leerling van Maurus V 2233; V 2240-43 app. cr.
- Bethleem III 133; III 134; III 138; III 150; PIV 66; marg. na III, 129; zie Effrata; Eufрата
- Bias van Priene, een van de zeven wijzen I 1117
- Bithinia, zie Bithynia
- Bithynia, gebied in N.W.- Asia Minor I 583; II 183, III 373; III 512; V 147; V 215; V 263
- Bituricae (*Bourges*) VI 1181; zie Bituricensis ciuitas; Bituris
- Bituricensis ciuitas (*Bourges*) VI 1184
- Bituriges PV 81
- Bituris (*Bourges*) PV 77; VI 1519
- Bizantium III 1349; V 158; V 320; V 405; V 934; V 2245; V 2272; VI 101; VI 181; VI 262; VI 378; VI 405; VI 1426; marg. na V 157; zie Constantinopolis; Constantinopolitana urbs
- Blachernae, wijk van Constantinopel VI 728
- Blandinus, gezant van paus Hormisda V 1933
- Blauia (*Blaye*) VI 1263
- Blidin, metgezel van koning Totila V 2143
- Bocchus II, zie Boccus
- Boccus (Bocchus II), koning van Mauretania I 773

Boethius, zie Boetius

Boetius (Boethius), filosoof/theoloog en staatsman V 1969

Bofroani (Bosporani), volk bij de Bosporus Cimmerius, ten N. van de Zwarte Zee III 9

Bonefacius (Bonifatius I), paus V 1554

Bonefacius (Bonifatius II), paus V 2026

Bonefacius (Bonifatius III), paus VI 127

Bonefacius (Bonifatius IV), paus VI 128; VI 132; VI 347

Bonefacius (Bonifatius V), paus VI 349

Bonefacius (Bonifatius), bisschop van Mainz VI 1199

Bonefatus (Bonifatius), Romeins veldheer V 1586

Bonif..., zie Bonef...

Bonitus, abt van Monte Cassino VI 69

Bononia (*Bologna*) PIII 109

Bonos, zie Bonosus

Bonosus (Bonos), bevelhebber in Constantinopel VI 184

Bonosus, usurpator Romeins keizerschap in Germania IV 740

Borane, zie Boranin

Boranin (Borane), koningin der Perzen VI 333

Bosporani, zie Bofroani

Bregetio, zie Brigetio

Brennus, aanvoerder der Galli I 570; PIII 131; PIII 144

Brescia, zie Brexia; Brixia

Brexiana (adj., *Brescia*) VI 830; zie Brixia

Briccius (Brictius), bisschop van Tours V 1407

Brictius, zie Briccius

Brigetio (Bregetio, *Komárom-Szőny* in Hongarije) V 690

Britia (Bruttium), gewest in Z.W.-Italië PIII 103; marg. na PIII 90 (4)

Britones III 616 app. cr.; V 1429; VI 502

Brittannia I 952; III 582; III 612; III 618; IV 277; IV 336; IV 835; IV 847; IV 855; IV 859; V 2; V 954; V 957; V 1467; V 1591; VI 1286; marg. na III 851

Brittanni III 583; IV 280

Brittannicus, zoon van keizer Claudius III 621; III 674

Brittannicus (adj.) PV 65; PV 85; PV 99; V 176; V 1267; VI 1261

Brixia (*Brescia*) PIII 141; zie Brexiana

Brundisium (*Brindisi*) PIII 124; III 19

Brunichildis, dochter van Leouigildus, koning der Visigothen V 2365; V 2401; V 2407; VI 148

Bruttium, zie Britia

Brutus, stichter van Romeinse republiek I 327

Brutus, moordenaar van Caesar I 1013

Buccelin, zie Buccellenus

Buccellenus (Buccelin), veldheer van koning Theudebert I V 2012; V 2183

Bulgares VI 471; VI 629; VI 637; VI 1193; VI 1321; VI 1635; VI 1679

Bulgaria, zie Vulgaria

Bulgarius (Burchardus), comes stabuli van Karel de Grote VI 1415

Burbo (*Bourbon*), castellum VI 1179

Burchardus, zie Bulgarius

Burdegala (*Bordeaux*) PV 78; V 1883; VI 1520

Burgundia PV 106; V 1483; V 1666; V 1667; V 1674; V 1758; V 1760; V 1916; V 1984; V 1992; V 1997; V 2406; VI 346; VI 1742; VI 1754; VI 1791

Burgundiones PV 105; V 951; V 1365; V 1465; V 1515; V 1520; V 1534; V 1827; marg. na V 1520

Busiris, koning van Egypte I 142

Byrsa, castellum van Carthago I 762; I 764; marg. na I 767

Bythinia, zie Bithynia

Byzantium, zie Bizantium

C

- Cabillonensis urbs (*Chalon-sur-Saône*) V 1777
 Cabillonus (*Chalon-sur-Saône*) PV 87
 Cacco, zie Acco
 Cadigam, zie Cadigan
 Cadigan (Chadiga(n), Hadiga(n)), vrouw van Mohammed VI 296; VI 319
 Cadurci V 1898
 Cadurcum (*Cahors*) PV 77
 Cadurx (*Cahors*) VI 1183
 Cae..., zie Ce...
 Caiphas, hogepriester III 323; III 364
 Calabria, gebied in Z.O.-Italia PIII 123; VI 964; VI 1364
 Calcasus (Caucasus), gebergte II 155
 Calcedon (Chalcedon), stad in Bithynia V 1660
 Caldei, zie Chaldei
 Caligula, Romeins keizer III 554; III 606; III 607; zie Gaius; Gaius Caligula
 Calixtus I, paus IV 357
 Callinicus, zie Gallinicus
 Calocaerus, zie Calotherus
 Calotherus (Calocaerus), usurpator Romeins keizerschap V 234
 Caluarie locus (Golgotha) V 181
 Camaracum (*Cambrai*) V 947
 Cambises (Cambyzes), koning der Perzen I 495; I 502
 Cambyses, zie Cambises
 Campania, provincie van Italia PIII 100; PIII 121; V 1431; V 1750; V 2061; VI 444; VI 1272
 Can..., zie Chan...
 Cancer, sterrenbeeld V 1422
 Cannae, zie Canne
 Canne (Cannae), dorp in Apulia I 732
 Canopeus (adj., Canopus), stad aan de monding van de Nijl III 59
 Cantabri, volk in het N. van het Iberisch Schiereiland I 773; III 6 toelichting; zie Sicambri
 Cantela, zie Cantera
 Cantera (Cantela, *Chantelle*, dép. Allier) castellum VI 1178
 Cantuaria (*Canterbury*) VI 45 app. cr.; VI 45 toelichting
 Cantuarii VI 443
 Capadoc..., zie Cappadoc...
 Capitolium, een der zeven heuvelen van Rome, met tempel van Jupiter I 572; I 1017; III 902; III 1354; IV 297; V 62; V 63
 Capito, bisschop van Jeruzalem IV 264
 Cappadocia, gebied in Asia Minor I 610; II 181; III 202; III 512; III 876; V 735
 Cappadoces V 2463; VI 1
 Cappuanus (adj., Capua) V 1933
 Capraria (*Capraia*), eilandje ten N.W. van Corsica V 1304
 Capua, stad in Campania PIII 102; VI 1272; zie Cappuanus
 Caracalla (Marcus Aurelius Antoninus Bassianus, genoemd C.), Romeins keizer IV 372; zie Antoninus; Aurelius Antoninus; Aurelius Antoninus Bassianus; Bassianus
 Carausius, usurpator Romeins keizerschap in Brittannia, IV 846; IV 855; IV 858
 Carembertus (Charibertus I), Merovingische koning V 2357
 Carinus, Romeins keizer IV 783; IV 792
 Carithon (Chariton), heilige VI 1665
 Carlomannus, zie Karlomannus
 Caroffum (*Charroux*), klooster VI 1496
 Carolus, zie Karolus

- Carre (Carrhae), stad in Mesopotamia II 166; marg. na II 169 (3)
 Carrhae, zie Carre
 Carthaginenses, zie Carthaginienses; Peni
 Carthaginiense regnum I 1055
 Carthaginienses I 754; I 756
 Carthago, stad in Africa I 721; I 740; I 757; I 1060; IV 527; IV 598; V 1493; V 1700; VI 174; VI 721; VI 1409; VI 1539
 Carus, Romeins keizer IV 781
 Cassianus, bisschop van Jeruzalem IV 262
 Cassianus, Iohannes C., schrijver en abt te Marseille, V 1563
 Cassiniensis (adj.) VI 1021; VI 1069; marg. na VI 1020
 Cassinogilus (*Chasseneuil-sur-Clain*) VI 1266
 Cassinum castrum (*Monte Cassino*) VI 56; VI 920
 Cassinum monasterium VI 1036
 Cassinus Mons V 2115; VI 56; VI 507; VI 520; VI 575; VI 831; VI 1036; VI 1610-11; marg. na VI 54, 827
 Cassiodorus, geleerde en staatsman V 1564; V 1565
 Cassius, moordenaar van Caesar I 1014
 Castrum Imolas (Cornelii Forum, Imola) PIII 110; zie Cornelii Forum
 Catalaunici campi (bij *Châlons-sur-Marne*) V 1529
 Cathi (Chatti), Germaans volk IV 4
 Catianus, zie Gratianus, bisschop van Tours
 Catilina, leider van staatsgreep in Rome I 947 app. cr.
 Cato (C. Uticensis), tegenstander van Caesar I 1008
 Caucasus, zie Calcasus
 Caunas, klooster (*Caunes*) VI 1507
 Cecilia (Caecilia), heilige IV 426; V 2289
 Cecina (Caecina), veldheer van keizer Vitellius III 880; III 882; III 894; III 896
 Cecrops, zie Cycrops
 Cedron, zie Cerdon
 Cedualla (Caedualla), koning van Wessex VI 689
 Celadion, zie Cheladion
 Celestinus (Coelestinus I), paus V 1554; V 1612; V 1622; marg. na V 1613 (2)
 Cella aurea, klooster te Ticinum VI 903
 Celticus V 1341
 Cenabum, zie Gennabus
 Cenomannensis (adj.) V 2190
 Cenomannica urbs (*Le Mans*) VI 514; VI 557-58
 Cenomannicus (adj.) VI 550
 Cenomannis (*Le Mans*) PV 92, IV 31
 Centauri I 168
 Cenysius Mons (Cinisijs Mons, *Mont Cénis*) VI 1235
 Cerberus, zie Tricerberus
 Cerdon (Cedron), bisschop van Alexandria IV 270
 Ceres, Romeinse godin I 165
 Cerinthus, zie Cherintus
 Cersona (Chersonesus), stad op de Krim VI 402; VI 649; VI 736; VI 753; VI 778
 Cesar (Iulius Caesar, Romeins veldheer en staatsman) I 951; I 959; I 963; I 970; I 977; I 979; I 986; I 987; I 991; I 998; I 1010 app. cr.; PII 93; PII 95; II 206; II 210; marg. na III 30 (1); zie Iulius; Iulius Cesar
 Cesar (Augustus), Romeins keizer III 54; III 68; III 86; III 95; III 274; zie Augustus; Cesar Augustus; Cesar Octavianus
 Cesar Augustus (Augustus), Romeins keizer PIII 61; III 98; III 258; III 278; III 281; III 298; zie Augustus; Cesar; Cesar Octavianus
 Cesar Octavianus (Augustus), Romeins keizer PIII 62; zie Augustus; Cesar; Cesar Augustus

- Cesaraugusta (*Zaragoza*) V 906
 Cesarea (Caesarea Cappadociae) V 734; V 745; zie *Cesariensis* (adj., Caesarea Cappadociae)
 Cesarea (Caesarea Palestinae, voorheen Turris Stratonis), havenstad in centraal Palestina, hoofdstad van Herodes de Grote III 87; III 242; III 314; III 639; III 977; IV 302; IV 307; IV 310; IV 753; VI 365; zie *Turris Stratonis*; *Cesariensis* (adj., C. Palestinae)
 Cesarea (Caesarea Philippi), stad in N.-Palestina aan de voet van de Mons Libanon, hoofdstad van Philippus de Tetrarch III 312; III 313
 Cesariensis (adj., Caesarea Palestinae) V 287
 Cesariensis (adj., Caesarea Cappadociae) V 664
 Caesarium (Caesarium), gebouw te Jeruzalem III 94
 Caesarius (Caesarius), bisschop van Arles V 2304
 Chadiga(n), zie *Cadigan*
 Chalcedon, zie *Calcedon*
 Chaldei (Chaldaei), Aramese volksstam I 40; I 303; I 401
 Chanaan (Canaan), W.-Palestina I 47; I 138
 Chananei I 196; I 206; III 337
 Charibertus I, zie *Carembertus*
 Chariton, zie *Carithon*
 Chassidim, zie *Asidei*
 Chatti, zie *Cathi*
 Cheladion (Celadion), bisschop van Alexandria IV 271
 Cherintus (Cerinthus), ketter IV 51; marg. na IV 49
 Chersonesus, zie *Cersona*
 Cherubin PIV 84
 Childebertus I, Merovingische koning V 1913; V 1982; V 1995; V 2015; V 2019
 Childebertus II, Merovingische koning V 2401; V 2404; V 2405; V 2417
 Childebertus III, Merovingische koning VI 685; VI 799
 Childericus (Chilpericus), koning der Burgundiones, zoon van Gundovech V 1669; V 1670; V 1757
 Childericus I, Merovingische koning, zoon van Merovech V 1413; V 1678; V 1800; V 1670
 Childericus II, Merovingische koning VI 657; VI 664; VI 665; VI 670 app. cr.
 Childericus III, Merovingische koning VI 924; zie *Hildricus*
 Chilon, een van de zeven wijzen I 1116
 Chilpericus I, Merovingische koning V 2357; V 2366; V 2370; V 2372; V 2375; V 2403; V 2414
 Chilpericus, koning der Burgundiones, zoon van Gundovech, zie *Childericus*
 Chintila, zie *Sentina*
 Chlodomirus, Merovingische koning V 1912; V 1982; V 1986; V 1994
 Chlodoueus (Clouis I), koning der Franken V 1678; V 1756; V 1800; V 1829; V 1829, toelichting; V 1867; V 1883; V 1906; V 1981; V 1998; V 2355; marg. na V 1797, 1861
 Chlodoueus (Clouis II), Merovingische koning I 344; VI 452; VI 587; VI 654
 Chlodoueus (Clouis III), Merovingische koning VI 684; VI 685
 Chlodwig, zie *Chlodoueus*
 Chlotarius I, Merovingische koning V 1912; V 1983; V 1995; V 1999; V 2001; V 2015; V 2355; V 2399
 Chlotarius II, Merovingische koning V 2377; V 2415; VI 148; VI 339
 Chlotarius III, Merovingische koning VI 657; VI 658; VI 659
 Chlothildis, zie *Chrothildis*
 Chorintus, zie *Corinthus*
 Chorosania, zie *Corozania*
 Chorosanite VI 970; zie *Turci Maurophili*; *Corozania*
 Chosroes II, zie *Cosrohes*
 Chranao (Cranaus), koning van Athene I 133
 Chrisostomus, zie *Iohannes C.*
 Christiani III 429; III 432; III 519; III 525; III 801; IV 11; IV 116; IV 125; IV 129; IV 163; IV 196; IV 224; IV 340; IV 466; IV 593; IV 597; IV 604; IV 892; IV 912; IV 923; PV 10; V 130; V 137; V 140; V 430; V 457; V 462; V 533; VI 217; VI 258; VI 292; VI 1541; VI 1674

- Christianus IV 153; IV 278; IV 423; IV 455; IV 583; V 531
 Christianus (adj.) PIII 31; III 430; IV 432; IV 195; IV 516; V 174; V 198; VI 1247, christianissimus V 1756; V 1929; V 2038; V 2297; VI 482; VI 1288; VI 1425; marg. na III 528
 Christoforus, broer van usurpator Nicephorus VI 1326
 Christus Epist. ad Adelaam 70 app. cr.; Epist. ad Adelaam 156; I 1053; I 1068; I 1197; PII 32; PII 37; PII 46; PII 67; PIII 8; PIII 33; PIII 70; III 132; III 143; III 151; III 257; III 423; III 426; III 442; III 444; III 445; III 484; III 494; III 518; III 521; III 524; III 741; III 765; III 781; III 786; III 789; III 1379; PIV 3; PIV 14; PIV 16; PIV 35; PIV 58; PIV 121; IV 43 app. cr.; IV 52; IV 60; IV 66; IV 70; IV 120; IV 130; IV 255; IV 328 app. cr.; IV 343; IV 380; IV 398; IV 425; IV 572; IV 648; IV 651; IV 658; IV 661; IV 667; IV 802; IV 814; IV 926; V 89; V 164; V 168; V 181; V 185; V 511; V 517; V 627; V 674; V 731; V 926; V 1023; V 1245; V 1441; V 1626; V 2044 app. cr.; PVI 53; IV 43; VI 122 app. cr.; VI 133; VI 166; VI 385; VI 387; VI 388; VI 575; VI 590; VI 717 app. cr.; VI 894; VI 1202 app. cr.; VI 1210; VI 1467; VI 1597; VI 1770; marg. na I 281, III 109 (2), 919, V 1833; zie Christus Iesus; Iesus; Iesus Christus
 Christus Iesus IV 382; V 1632; zie Christus; Iesus; Iesus Christus
 Chrotildis (Chlothildis), vrouw van Chlodoueus I V 1673; V 1756; V 1804
 Chrotildis (Chlothildis), dochter van Chlodoueus I V 1914
 Chrysopolis, zie Crisopolis
 Chusei (Chuthaei), inwoners van Kutha in Akkadia I 349
 Chuthaei, zie Chusei
 Cicero, zie Cycero
 Ciclade (Cycladae), archipel in de Aegeïsche Zee PV 118
 Cilicia, zie Cylithia
 Cinisius Mons, zie Cenysius Mons
 Clarmons (*Clermont-Ferrand*) VI 1179, zie Aruernus; Clarus Mons
 Clarus Mons (*Clermont-Ferrand*) PV 76, zie Aruernus; Clarmons
 Claudius, Romeins keizer, III 647; III 660; III 672; III 1355: marg. na III 851
 Claudius (Claudius II Gothicus), Romeins keizer IV 636; IV 639; IV 680
 Claudius (Tiberius), Romeins keizer III 396; III 541; III 544; marg. na III 390; zie Claudius Tiberius; Tiberius
 Claudius, bisschop van Turijn VI 1775
 Claudius, bisschop van Vienne V 1262; V 1778
 Claudius Albinus, zie Albinus
 Claudius Tiberius (Tiberius), Romeins keizer III 298; III 316; III 606; zie Claudius; Tiberius
 Clehp (Cleph), koning der Langobarden V 2347
 Clemens I, paus IV 27; IV 117; IV 182
 Clemens Alexandrinus, kerkvader en filosoof IV 323
 Cleobolus (Cleobulus van Lindus), filosoof, een van de zeven wijzen I 1117
 Cleobulus, zie Cleobolus
 Cleopas, volgeling van Iesus, zie Cleophas
 Cleopatra, vrouw van Antiochus Magnus, I 699
 Cleopatra VII, koningin van Egypte, I 1000; III 16; III 17; III 22; III 44; III 58; III 60; III 62; III 64; III 74; III 75; III 76; III 112: marg. na III 30 (2)
 Cleophanus (Theophanes), patriarch van Antiochia VI 492
 Cleophas (Cleopas, volgeling van Iesus) III 342; IV 26; IV 120; IV 174
 Cleophas, koningin van Magazae, II 62-63 toelichting; p. XLVIII, noot 146
 Cleph, zie Clehp
 Cletus, paus III 1360-61 app. cr.; IV 26; zie Anacletus
 Clodio, koning der Franken V 946; V 949
 Clouis, zie Chlodoueus
 Coelestinus I, zie Celestinus
 Colonia (*Köln*) VI 343; VI 1516; zie Agripina; Colonia Agrippinensis
 Colonia Agrippinensis (*Köln*) PV 66; zie Agripina; Colonia
 Colosenses (Colossenses) III 700
 Colossenses, zie Colosenses

- Columba, martelares IV 723
 Columbanus, monnik uit Ierland V 2410
 Commagene, zie Commagine
 Commagine (Commagene), gebied in N.-Syria III 1350
 Commodus, Romeins keizer IV 313; zie Aurelius C.; C. Lucius; Lucius Aurelius C.; Lucius C.
 Commodus Lucius (Commodus, Romeins keizer) IV 258; zie Aurelius C.; Commodus; Lucius Aurelius C.; Lucius C.
 Concas (*Conques*) VI 1496
 Conon, paus VI 616; VI 617
 Constans I, West-Romeins keizer, zoon van Constantinus Magnus V 316; V 319; V 379; V 416
 Constans (Constans II Pogonatos), Oost-Romeins keizer VI 368; VI 377; VI 400; VI 428; VI 431; VI 438; VI 440; VI 464; VI 466
 Constans, zoon van usurpator Constantinus III V 1482
 Constantia, halfzuster van Constantinus Magnus V 127
 Constantia, dochter van Constantinus Magnus V 226; V 420; V 420, toelichting; V 501
 Constantia, dochter van Tiberius II V 2464; VI 91
 Constantini Forum (in Constantinopel) V 345
 Constantinopolis IV 727; V 159; V 206; V 318; V 320; V 428; V 433; V 920; V 1230; V 1284; V 1336; V 1400; V 1647; V 1959; V 2055; V 2075; V 2253; V 2266; V 2280; V 2329; VI 275; VI 397; VI 401; VI 419; VI 478; VI 481; VI 772; VI 857; VI 861; VI 868; VI 940; VI 959; VI 991; VI 1204; VI 1299; VI 1429; marg. na VI 476, 1309; zie Bizantium; Constantinopolitana urbs
 Constantinopolitana urbs V 351; V 418; V 974; V 1173; V 1614; V 2388; VI 350; VI 383; VI 844; VI 1667; marg. na VI 949; zie Bizantium; Constantinopolis
 Constantinopolitanus (adj.) V 378; V 569; V 890; V 937; V 1391; V 1563; V 1663; V 1864; V 2269; V 2271; VI 131; VI 486; VI 780; VI 1588
 Constantinus I (C. Magnus), Romeins keizer IV 871; IV 875; IV 929; IV 932; IV 941; IV 946; V 15; V 22; V 39; V 41; V 59; V 84; V 130; V 132; V 143; V 150; V 155; V 262; V 313; V 319; V 321; V 392; V 405; V 1199; zie Constantinus Magnus
 Constantinus II, Romeins keizer, zoon van Constantinus Magnus V 316; V 318; V 378
 Constantinus III, Oost-Romeins keizer, zie Heraclius Constantinus
 Constantinus III, usurpator Romeins keizerschap V 1469; V 1479; V 1482
 Constantinus IV, Oost-Romeins keizer VI 428; VI 465; VI 466; VI 481; VI 622
 Constantinus V, Oost-Romeins keizer VI 944; VI 950; V 980; VI 993; VI 1008; VI 1176; VI 1192; VI 1323; marg. na VI 949 (1 en 2)
 Constantinus VI, Oost-Romeins keizer VI 1287; VI 1289; VI 1294; VI 1309; VI 1310; VI 1325; VI 1423; VI 1581
 Constantinus, paus VI 716; VI 783; VI 794; VI 797
 Constantinus II, patriarch van Constantinopel VI 982; VI 991; VI 994; VI 1305
 Constantinus, abt van Monte Cassino VI 67; VI 68
 Constantinus, kleinzoon van Constantinus II patriarch van Constantinopel VI 1001
 Constantinus Magnus, Romeins keizer IV 837; V 1; V 7; V 409-10; V 501-02; zie Constantinus
 Constantius I, caesar in het Westen, vader van Constantinus Magnus IV 852; IV 853; IV 860; IV 872; IV 873; IV 900; IV 903; IV 925; IV 938; V 1
 Constantius II, Romeins keizer, zoon van Constantinus Magnus V 316; V 317; V 325; V 352; V 365; V 388; V 395; V 402; V 411; V 414; V 417; V 424; V 425; V 429
 Constantius, halfbroer van Constantinus Magnus V 408; V 412
 Constantius III comes, medekeizer van Honorius V 1477; V 1478; V 1495; V 1504; V 1578
 Cordubensis (adj., *Cordoba*) V 282
 Corep (Horeb, Sinai), berg marg. na I 115
 Corinthii III 699
 Corinthus, stad in het N.O. van de Peloponnesos I 1117; IV 311; V 1941
 Cornelia Forum (*Imola*), stad in N.O.-Italia, PIII 109; zie Castrum Imolas
 Cornelius, paus IV 488; IV 526; IV 599
 Cornelius, bisschop van Antiochia IV 273
 Corozania (Chorosania), gebied ten Z.O. van de Kaspische Zee VI 294

Corozanitae, zie Chorosanite
 Corsica, eiland PIII 126; VI 1414; marg. na III 127 (4)
 Corsus, leider van Corsica, marg. na III 127 (4)
 Cosrohes (Chosroes II), koning der Perzen VI 162; VI 173; VI 180; VI 186; VI 190; VI 213; VI 218;
 VI 244; VI 250; VI 252; VI 254; marg. na VI 174
 Cottius, zie Quotius
 Cranaus, zie Chranao
 Crassus, triumvir, gouverneur in Syria I 947; II 163; II 209; III 35; marg. na II 169 (1)
 Cremona, stad in N.-Italia III 896
 Crescens, bisschop van Vienne III 691
 Crescens, zie Cryscus
 Cresus (Croesus, koning van Lydia) I 467; I 475
 Crisopolis (Chrysopolis), stad in Bithynia V 147
 Croesus, zie Cresus
 Crumnus (Krum), khan van Bulgarije VI 1634; VI 1679; VI 1687
 Cryscus (Crescens), filosoof IV 213
 Ctesiphon, zie Tesiphon
 Cunibertus, bisschop van Keulen VI 343
 Cunicpertus (Cunincpertus), koning der Longobarden VI 587; VI 703
 Cunincpertus, zie Cunicpertus
 Cutbertus (Cuthbert), aartsbisschop van Canterbury VI 618; VI 618-19, toelichting
 Cutbertus (Cuthbert), bisschop van Lindisfarn VI 618; VI 618-19, toelichting
 Cuthbertus, zie Cutbertus
 Cycero (Cicero), Romeins redenaar en staatsman I 947 app. cr.
 Cycladae, zie Ciclade
 Cycrops (Cecrops), koning van Athene I 117; I 126; I 133
 Cynthia (Cilicia), landstreek in Z.O.-Asia Minor I 622; III 1350
 Cyprianus, bisschop van Carthago IV 527; IV 598; VI 1409
 Cypris (Cyprus), moeder van koning Herodes I I 1022
 Cyprius (adj.) VI 1205
 Cyprus, moeder van koning Herodes I, zie Cypris
 Cyprus, eiland I 984 toelichting; V 234; VI 1666; VI 1671
 Cyria (Cyrus, Kyrrhos), plaats in N.-Syria V 1782; zie Cyrus
 Cyrillus I, patriarch van Jeruzalem V 936; V 1228; V 1389
 Cyrillus, bisschop van Antiochia IV 745
 Cyrinus, gouverneur van Syria III 107
 Cyrus, koning der Perzen I 300; I 302; I 444; I 448; I 477; I 491; I 494; I 502; I 507; I 509; I 601 PII
 94; II 64; II 68; II 71; II 73; II 75; II 82; II 133; V 1781; marg. na II 63
 Cyrus, broer van koning Artaxerxes II I 558; I 561
 Cyrus, patriarch van Alexandria VI 274
 Cyrus, patriarch van Constantinopel VI 751; VI 780
 Cyrus (Kyrrhos), plaats in N.-Syria, zie Cyria

D

Daci III 9; III 546
 Dacia, gebied ten Z. van de Danuuius VI 1368
 Dacia Ripensis (N.-Dacia) V 848
 Daedalus, zie Dedalus
 Dagobertus I, Merovingische koning VI 340; VI 453; VI 587; VI 655
 Dagobertus III, Merovingische koning VI 800; VI 805; VI 808 app. cr.; VI 822; VI 922
 Dalmatae, zie Dalmate
 Dalmate (Dalmatae) III 8
 Dalmatia, land aan de O.-kust van de Adriatische Zee IV 793; V 1234; V 1745
 Dalmatius, halfbroer van Constantinus Magnus V 407; V 408; V 412
 Damaschus, zie Damascus

- Damascus I 264; VI 163; VI 280; VI 470; VI 976
 Damasdager, palais bij Ctesiphon VI 235; VI 235, toelichting; zie Dasthagerd
 Damasus I, paus V 934; V 940; V 1013; V 1219; V 1384; marg. na V 931
 Danae, zie Danahes
 Danahes (Danae), moeder van Perseus I 185
 Dani, volk VI 1279
 Daniel, profeet I 397; PIV 118
 Danubius (Danuuius, *Donau*) IV 99; V 817; VI 1355; VI 1368; VI 1370; marg. na PIII 90 (1); zie Hister
 Danuuius, zie Danubius; Hister
 Dara, stad op de berg Apaortenon in Parthia II 136
 Darantasia (*Moutiers*) VI 1519
 Darius I, koning der Perzen I 490; I 506; I 510; I 515; II 85; zie Darius Hydaspes
 Darius III, koning der Perzen I 619; I 624; I 632; I 636; I 641; I 647; I 648 I 652
 Darius Hydaspes (Darius I) III 207
 Dastagerd, zie Damasdager; Dasthagerd
 Dasthagerd (Dastagerd), paleis bij Ctesiphon VI 234; zie Damasdager
 Datia, zie Dacia
 Daud, koning van Israel I 193; I 194; I 199; I 200; I 210; I 217; I 232; I 364; I 1139; III 118; III 142; PIV 58; PIV 80; PIV 99; marg. na I 189, III 129
 Debbora, richteres I 155
 Decentius, broer van keizer Magnentius V 399
 Decius, Romeins keizer IV 461; IV 463; IV 506
 Dedalus (Daedalus), vader van Icarus I 176
 Delphi, stad in Phocis, Midden-Griekenland PIII 135
 Demetrianus, bisschop van Antiochia IV 631
 Demetrius, broer van Antiochus Magnus (onjuiste variantlezing) I 686-89 app. cr.
 Demetrius I Soter, koning van Syria I 717; I 860; I 899; I 900; I 913
 Demetrius II Nicator, koning van Syria I 901; I 906; I 911
 Demetrius, bisschop van Alexandria IV 309; IV 377; IV 646
 Demosthenes, kok van keizer Valens V 788; V 791
 Dercylidas (Hircylides), Spartaans veldheer, I 564-66 toelichting
 Desiderius, bisschop van Vienna VI 77
 Desiderius, koning der Longobarden VI 1174; VI 1216; VI 1232; VI 1234; VI 1237; VI 1238
 Deucalion, zion van Prometheus I 134
 Deuera, klooster, locatie onbekend VI 1503
 Deusdedit, paus I 347; VI 348
 Deutera, klooster in de Languedoc, locatie onbekend VI 1503
 Dezeridan, paleis der Perzische koningen VI 231
 Didius Iulianus, zie Iulianus
 Dido, koningin van Carthago marg. na I 767
 Didymus, zie Dindimus
 Dindimus (Didymus van Alexandria), theoloog V 1249
 Diocletianus, Romeins keizer IV 281; IV 788; IV 797; IV 806; IV 843; IV 850; IV 865; IV 870; IV 873; IV 878; IV 890; IV 893; IV 896; IV 937; V 285; V 2292; VI 1195; marg. na IV 802
 Dioclitianus, zie Diocletianus
 Diodotus Tryphon, zie Tripho
 Diogenes, filosoof I 1098
 Dionisius (Dionysius), heilige VI 908; VI 1150; VI 1152; VI 1157; VI 1719; VI 1725
 Dionisius (Dionysius) bisschop van Alexandria IV 458; IV 459; IV 634
 Dionisius (Dionysius), bisschop van Vienna IV 312
 Dionisius (Dionysus), Griekse god V 1213
 Dionysius, eerste bisschop van Parijs, zie Dyonisius Ariopagita
 Dionysius, zie Dionisius
 Dionysus (Griekse god), zie Dionisius

Dioschorus (Dioscorus) van Alexandria, diaken en tegenpaus V 1934
 Dioscorus I, patriarch van Alexandria, V 1664; marg. na V 1657
 Dioscorus van Alexandria, diaken en tegenpaus, zie Dioschorus
 Dirachium (Dyrrhachium), stad in Illyria I 964; I 968
 Docilianus (Dolichianus), bisschop van Jeruzalem IV 265
 Dolichianus, zie Docilianus
 Domitianus, Romeins keizer III 901; IV 1; IV 23; IV 34; IV 42; IV 45; IV 48
 Domnus, bisschop van Antiochia IV 702; IV 716; IV 744
 Donatus, bisschop van Euroea in Epirus V 1410
 Donus, paus VI 460; VI 461
 Dordonia (*Dordogne*, rivier) PV 79
 Doris, zie Dosis
 Dorosa (Dosora, *Douzère*?), klooster VI 1501
 Dorotheus, priester te Antiochia (wellicht identiek aan D., martelaar) IV 745
 Dorotheus, bisschop van Tyrus V 284
 Dorotheus, martelaar (wellicht identiek aan D., priester te Antiochia) V 732
 Doruernensis, zie Douernensis
 Dosis (Doris), vrouw van Herodes I I 1031; III 159; III 224
 Dositheus, stichter van een Samaritaanse secte III 520
 Dosora, zie Dorosa
 Douernensis (Doruernensis) ecclesia (*Canterbury*) VI 442
 Drogo, bisschop van Metz, zoon van Karolus Magnus VI 1568; VI 1727; VI 1747
 Drogo, zie Drogus
 Drogus (Drogo, hertog van Champagne, zoon van hofmeier Pipinus II) VI 682
 Droth (Drotius, *Dropt*), rivier in Aquitania VI 1267
 Drotius, zie Droth
 Drusus, zoon van keizer Tiberius III 439; III 440
 Drusus, broer van keizer Tiberius III 289
 Dionisius (Dionysius), paus IV 704; IV 741
 Dionisius, zie Dionisius
 Dionisius Ariopagita (Dionysius, eerste bisschop van Parijs) IV 30 app. cr.
 Dyrrhachium, zie Dirachium

E

Ebboracum, zie Eboracum
 Ebion, ketter IV 51
 Eboraca ciuitas (*York*) VI 497; zie Eboracum
 Eboracum (*York*) IV 360; IV 940; VI 45; zie Eboraca ciuitas
 Ebredunum (*Embrun*) VI 1519
 Ebrei, zie Hebrei
 Ebroas (*Evreux*) PV 91
 Ebroinus, maier domus in Neustria VI 661; VI 666; VI 677; VI 678
 Eburacum, zie Eboracum
 Ecdicius, zie Alticius; Editius
 Edessa, zie Edissa; Roais
 Edifridus (Aethelfrith), koning van Bernicia en Deira VI 42
 Edippus (Oedipus), zoon van koning Laius van Thebe I 177
 Edissa (Edessa), stad in Syria I 684; IV 408; V 860; V 896
 Edissenus (adj.) V 682
 Editius (Ecdicius), senator uit Clermont V 1720; V 1721; zie Alticius
 Edom, volk en land tussen Dode Zee en Rode Zee I 275
 Edua (*Autun*) PV 87; VI 152
 Effraim (Ephraim), een van de 12 stammen van Israel I 209; I 224
 Effrata (Bethleem Ephrata) PIV 66; zie Bethleem Eufrata
 Effrem (Ephrem), bisschop van Jeruzalem IV 177

- Effrem (Ephrem) van Edessa, theoloog V 681
 Ega (Aega), maior domus van Dagobert I VI 346
 Egesar (Eglisar in Iosephus *Ant.*), koning van Babylon I 440; I 441
 Egesippus (Hegesippus), geschiedschrijver I 423; IV 282
 Egesypus, zie Egesippus
 Eggibardus (Eggiardus), regiae mensae praepositus VI 1259
 Eggihardus, zie Eggibardus
 Egidius (Aegidius), heilige VI 1606
 Egiptii I 83; I 84; I 92; I 376; I 378; I 1107; VI 947
 Egiptius (adj.) III 58
 Egiptus Epist. ad Adelam 146; I 75; I 80; I 82; I 89; I 90; I 97; I 116; I 204; I 366; I 370; I 371; I 419; I 495; I 517; I 566; I 673; I 718; I 891; I 984; I 1000; PII 29; PII 94; II 110; III 16; III 111; III 113; III 152; III 184; PIV 117; IV 331; IV 848; IV 868; V 288; V 1457; VI 103; VI 173; VI 283; VI 291; VI 1538; VI 1671 app. cr.; VI 1690
 Eglisar, zie Egesar
 Ela, zie Hela
 Eleazarus, martelaar I 818; I 820
 Elagabalus, Romeins keizer, zie Marcus Aurelius Antoninus Gabalus
 Elegabalus, Phoenicisch-Syrische zonnegod, zie Heliogabalus
 Eleuther, zie Eleutherus
 Eleutheria, vrouw van Diocletianus volgens *Lib. Pont.* 61.6, V 2293; V 2293, toelichting
 Eleutherii palatium, paleis van keizerin Irene bij de Haven van Eleutherius in Constantinopel VI 1319; VI 1427; VI 1462
 Eleutherus, paus IV 276; IV 299
 Eliachim, koning van Iuda I 372; I 375
 Elias, zie Helias
 Eliasib, zie Elyasiph
 Eligius, bisschop van Noyon VI 354
 Eliseus, zie Heliseus
 Elius, zie Aelius
 Elyasiph (Eliasib), hogepriester I 607
 Emathia (Macedonia) marg. na I 607 (2)
 Emathion, koning der Macedones marg. na I 607 (2)
 Emilia (Aemilia), provincie in N.O.-Italia PIII 106; PIII 129; marg. na PIII 90 (5)
 Emilianus (M. Aemilius Aemilianus), usurpator Romeins keizerschap IV 522; IV 523
 Emilianus (Laelianus), usurpator Romeins keizerschap IV 624
 Emilius, zie Lucius Emilius Paulus
 Engolisma (*Angoulême*) PV 79; V 1886
 Enoch, nakomeling van Seth I 1126
 Epaphus, zie Paphus
 Eparchius, bisschop van Clermont V 2032
 Ephesii III 699
 Ephesus, stad in Ionia II 37; II 185; IV 49; IV 469; V 1621; marg. na V 1613 (2)
 Ephr..., zie Effr...
 Epicurus, filosoof I 101
 Epiphanes (Antiochus IV Epiphanes), koning van Syria I 715; I 899, toelichting; zie Antiochus; Antiochus Illustris
 Epiphanes (Ptolemaeus V Epiphanes) I 719; zie Ptholomeus Epiphanes
 Epirotae, zie Epyrote
 Epirus, zie Epyrus
 Epyrote (Epirotae) I 775
 Epyrus (Epirus), gebied in N.W.-Griekenland I 970; III 19; V 1356; V 1410
 Eraclia (Heraclea), stad in Thracia IV 727
 Eraclius, zie Heraclius
 Esau, zoon van Isaac I 71

Esayas, zie Ysaïas
 Esther, zie Hester
 Ethiopes III 43
 Ethiopia I 22
 Etruria, landstreek ten N.W. van Rome PIII 119
 Euaristus, paus IV 183; IV 184
 Echerius, bisschop van Lyon V 1779
 Eucherus, zoon van Stilicho V 1353; V 1366; V 1369
 Eudo, zie Heudo
 Eudoxia, dochter van keizer Theodosius II V 1584; V 1605; marg. na V 1613 (1)
 Eudoxius, bisschop van Constantinopel V 568; V 738
 Eufrata (Bethleem Ephrata) marg. na III 129; zie Bethleem; Efrata
 Eufrates, zie Euphrates
 Eufronius, bisschop van Autun V 1768
 Eugenius, usurpator West-Romeins keizerschap V 1006; V 1017; V 1043; V 1334
 Eugenius II, paus VI 718; VI 1729
 Euilmerodach, zie Euulmerodac
 Eunomius, ketter V 924; marg. na V 931
 Euortius, zie Euurtius
 Eupator (Antiochus V Eupator), koning van Syria I 859; I 864; I 899; I 899-900 toelichting; zie Anthiocus Eupator; Antyochochus
 Euphrates, rivier in Mesopotamia, I 458; I 622; II 156; II 165; III 38; IV 100; IV 445 app. cr.; VI 193; VI 283
 Euphronius, zie Eufronius
 Europa, dochter van koning Agenor I 140
 Europa, werelddeel II 35; VI 160; marg. na I 35 (1 en 2), III 30 (3)
 Eusebius, paus IV 944
 Eusebius, bisschop van Caesarea; geschiedschrijver V 286; V 1783
 Eusebius, bisschop van Laodicea IV 752
 Eusebius, bisschop van Vercellae V 356
 Eusebius, martelaar te Rome V 375
 Eustachius (Eustathius), patriarch van Antiochia V 275
 Eustathius, zie Eustachius
 Eustochium, dochter van S. Paula Epist. ad Adelam 65
 Euthichius (Eutychius), patriarch van Constantinopel V 2393
 Euthicianus, zie Eutichianus
 Euthicus (Eutychus), vrijgelatene van koning Agrippa I III 538
 Eutiches (Eutyches), ketter V 1664; marg. na V 1657
 Eutichianus (Eutychianus), paus IV 742; IV 743; IV 943-50 app. cr.
 Eutych..., zie Eut(h)ic(h)...
 Euulmerodac (Euilmerodach), koning van Babylonia I 439; I 440
 Euurtius (Euortius), bisschop van Or1éans V 290; V 303; marg. na V 288
 Exenocrates (Xenocrates) van Chalcedon, filosoof marg. na I 568
 Ezechias, koning van Iuda I 346; I 364; I 1085; marg. na I 362
 Ezechiël, profeet I 382
 Ezra, zie Hesdras

F

Fabianus, paus IV 446; IV 468; IV 525
 Facee (Phacee), koning van Israel I 256
 Faceias (Phaceia), koning van Israel I 255; I 256
 Farnaces, zie Pharnaces
 Fastrada, vrouw van Karolus Magnus VI 1564; VI 1565
 Faustus (Faustus Cornelius Sulla), schoonzoon van Pompeius I 1007; I 1007, toelichting
 Felix I, paus IV 742, IV 943-50 app. cr.; IV 943-50 toelichting

Felix II, tegenpaus V 362; V 375
 Felix III, paus V 1773
 Felix IV, paus V 2025; V 2026
 Felix, procurator van Iudea III 567
 Felix, diaken, gezant van paus Hormisda V 1934
 Fenice, zie Phenice
 Ferentanum (Ferentium), plaats in Z.-Etruria III 847
 Ferentium, zie Ferentanum
 Festus, procurator van Iudea III 685; III 706
 Firmus, usurpator Romeins keizerschap V 904
 Flaccilla, zie Placella
 Flaminia, provincie in het N.O. van Italia PIII 110; PIII 129; marg. na PIII 90 (5)
 Flaminius, Romeins consul I 731
 Flavianus I, bisschop van Antiochia V 859; V 882; V 1229
 Florentii monasterium (*St.-Florent-le Vieil*), klooster te Mont-Glonne a.d. Loire VI 1495
 Floriacenses VI 1759
 Floriacensis (adj., *Fleury*) Epist ad Ivonem 2; Epist. ad Adelam 2; VI 456; VI 506; VI 1025; VI 1075; marg. na VI 452
 Floriacum (*Fleury*) VI 517; VI 530; VI 1067
 Florianus, Romeins keizer IV 730; IV 733
 Florus, procurator van Iudea III 707
 Florus, graaf van Anjou, heilige V 2227
 Fons Rogi (*Fontrouge*), klooster in Druyes-les-belles-Fontaines, dep. Yonne V 2197
 Fontanidus Campus (*Fontenay-en-Puisaye*) VI 1751-52
 Foroiulianum (*Friuli*) VI 143; VI 147; zie Foroiulium; Forum Iulii
 Foroiulium (*Friuli*) VI 1516; zie Foroiulianum; Forum Iulii
 Fortunatus (Venantius F.), schrijver Ep. ad Ivonem 14; V 2305
 Forum Iulii (*Friuli*) V 1544; zie Foroiulianum; Foroiulium
 Fotinus, zie Photinus
 Franci PV 51; PV 56; PV 101; V 638; V 644; V 647; V 650; V 660; V 944; V 949; V 951; V 1412; V 1534; V 1676; V 1755; V 1799; V 1829; V 1867; V 1905; V 1907; V 1910; V 1982 app. cr. V2183; V 2228; V 2236; V 2355; V 2365; V 2400; V 2416; VI 150; VI 454; VI 594; VI 661; VI 686; VI 800; VI 817 app. cr.; VI 822; VI 932; VI 1024; VI 1030; VI 1038; VI 1071; VI 1175; VI 1208; VI 1218; VI 1228; VI 1247; VI 1264; VI 1308; VI 1342; VI 1349; VI 1356; VI 1358; VI 1421; VI 1471; VI 1475; VI 1574; VI 1713; marg. na V 626, 1797, 1861, VI 798, 921
 Francia VI 915; VI 929; VI 1027; VI 1147; VI 1271; VI 1736; VI 1741; VI 1753; VI 1791; marg. na VI 921
 Fredegunda, vrouw van koning Chilpericus I V 2368
 Frigia (Phrygia), gebied in Asia Minor III 877
 Frisia VI 1200; VI 1285
 Fritigernus, koning der Visigothen V 819; V 823; V 824; V 849
 Frixus (Phrixus), broer van Helle I 170
 Fronto, redenaar uit Cirta in Numidia IV 284
 Fulgentius, bisschop van Ruspae V 1838
 Fundanus, zie Minutius Fundanus
 Fyscon (Ptolemaeus VIII Euergetes II Physcon) I 720; zie Ptholomeus Euergetes

G

Gabinius, Romeins consul I 944; I 947
 Gabrihel, aartsengel VI 322; VI 325; VI 327
 Gad, zie Gat
 Gaddara (Gadara), stad ten Z.O. v.h. Meer van Galilea III 83
 Gaddi, zie Gaddus
 Gaddus (Gaddi), broer van Iudas Maccabaeus I 607; I 608
 Gadsunda (Gosuintha), vrouw van Leouigildus, koning der Visigothen V 2364

- Gaius (Caligula), Romeins keizer III 534; III 537; III 542; III 574; III 595; III 597; III 648; zie Caligula; Gaius Caligula
- Gaius Caligula (Caligula), Romeins keizer III 549; III 550; zie Caligula; Gaius
- Gaius, paus IV 743; IV 943-50 app. cr.
- Gaius I, bisschop van Jeruzalem IV 264
- Gainas, Goot, Romeins veldheer V 1340
- Galacia, zie Galathia
- Galatae, zie Galathea
- Galathea (Galatae) PIII 138; III 699; zie Gallogreci
- Galathia (Galatia), gebied in centraal Asia Minor III 512; V 544 app. cr.; zie Gallogrecia
- Galba, Romeins keizer III 814; III 834; III 839; III 855
- Galenus, zie Galienus
- Galerius, Romeins keizer IV 874; IV 905; IV 909; IV 922; IV 933; zie Galerius Maximianus; Maximianus Galerius
- Galerius Maximianus (Galerius), Romeins keizer IV 899; IV 902; zie Galerius; Maximianus Galerius
- Galicia, zie Gallicia
- Galicii, zie Gallicii
- Galienus, Romeins keizer IV 589; IV 621; IV 634; IV 636; IV 637 app. cr.
- Galienus (Galenus) van Pergamum, medicus IV 212
- Galilea, landstreek in N.-Israel III 320; III 568; III 573
- Galilei III 385; III 767; V 518
- Galli I 570; I 580; I 586; I 727; I 951; PIII 42; PIII 132; PIII 134; PIII 144; IV 627; PV 52; V 421; V 1001; marg. na I 587, PIII 127 (5)
- Gallia PIII 89; III 13; III 306; III 546; III 566; III 581; IV 97; IV 238; IV 335; IV 613; IV 795; IV 801; IV 861; IV 904; PV 56; PV 58; PV 101; PV 105; PV 108; PV 110; V 290; V 629; V 963; V 1001; V 1260; V 1268; V 1479; V 1480; V 1636; V 1778; V 2015; V 2028; V 2193; V 2240-43 app. cr.; VI 339; VI 576; VI 809; VI 1064; VI 1104; VI 1142; VI 1163; VI 1244; VI 1277; VI 1353; VI 1611; VI 1767; marg. na PV 57, V 626, 2186; zie Gallia Belgica; Gallia Cisalpina; Gallia Transalpina; Galliae
- Gallia Belgica PV 116; zie Belgica
- Gallia Cisalpina PIII 130; PIII 141; PIII 143
- Gallia Transalpina PIII 142
- Galliae IV 29; IV 230; IV 611; IV 626; IV 722; IV 735; IV 798; IV 942; PV 112; V 400; V 419; V 667; V 670; V 957; V 1365; V 1405; V 1466; V 1470; V 1473; V 1484; V 1521; V 1695; VI 71; VI 148; VI 587; VI 654 app. cr.; VI 799 app. cr.; VI 1607
- Gallicanus (adj.) V 1465; V 1594; V 1644
- Gallicia (Galicia), gebied in het N.W. van het Iberisch schiereiland VI 1375
- Gallicii I 774
- Gallicum Mare (*Golfo di Venezia*) PIII 87
- Gallicus (adj.) I 577; I 582
- Gallinicus (Callinicus I), patriarch van Constantinopel VI 646; VI 750
- Gallogreci (Gallograeci, Galatae) PIII 137; zie Galathea
- Gallogrecia (Gallograecia, Galatia) I 585; zie Galatia
- Gallus (Trebonianus Gallus), Romeins keizer IV 521; zie Gallus Hostilianus
- Gallus, caesar voor het Oosten V 402; V 413; V 416
- Gallus (adj.) II 197
- Gallus Hostilianus (eigenlijk Trebonianus Gallus), Romeins keizer IV 510; IV 510 toelichting; zie Gallus
- Galuna (*St.-Guilhem-le-Désert*), klooster in het dép. Hérault VI 1505
- Ganymedes (Ganymedes), Trojaanse koningszoon I 183
- Ganymedes, zie Ganymedes
- Garamantes, volk in Libya III 43
- Garganus Mons, berg in Apulia V 1836; marg. na V 1833
- Garizim, berg in Palestina ten W. van de Jordaan I 358
- Garumna, zie Varunna

- Gat (Gad), profeet I 266
 Gazaca, zie Gazotes
 Gazotes (Gazaca), stad in Media VI 186
 Gebusei, zie Iebusei
 Gedeon (Gideon), richter I 156
 Gelasius, paus V 1773; V 1774; V 1775; V 1834; V 1839
 Gelimer, koning der Vandalen V 2051
 Gemellinus, zie Gemellius
 Gemellius (Gemellinus), vertrouweling van Nero III 822
 Gemini, sterrenbeeld V 1422
 Genabum, zie Gennabus
 Genebaldus (Genobaudus), aanvoerder van de Franken V 652
 Gennabus (Genabum/Cenabum), *Orléans* PV 90
 Genobaudus, zie Genebaldus
 Genua, stad in N.-Italia PIII 96
 Georgius I, patriarch van Constantinopel VI 486; VI 487
 Gepidae, zie Gypedes
 Gepte (Ieptha), richter I 156
 Germani IV 4; IV 609; V 652; V 992; V 1535
 Germania III 581; III 848 app. cr.; IV 98; IV 251; PV 63; V 945; VI 1244; VI 1354; VI 1366; VI 1740; marg. na III 851
 Germanicus, adoptiefzoon van keizer Tiberius III 439; III 440; III 441; III 534; III 553
 Germanus I, patriarch van Constantinopel VI 855; VI 868; VI 890
 Germanus, bisschop van Auxerre V 1595; V 1600; marg. na V 1582
 Germanus, bisschop van Capua V 1932
 Gerontius, magister militum van usurpator Constantius III V 1481
 Gersuinda, zie Gresuinda
 Geta, zoon van keizer Septimius Seuerus IV 361; IV 362
 Gideon, zie Gedeon
 Gildo, comes Africae onder keizer Theodosius I V 1294; V 1299; V 1326; V 1327
 Gisla, dochter van Karolus Magnus VI 1564
 Gisulphus I, hertog van Friuli V 2345
 Gisulphus II, hertog van Friuli VI 143; VI 147
 Glaphyra, vrouw van Alexander zoon van koning Herodes I III 202; III 204
 Glicerius (Glycerius), West-Romeins keizer V 1713
 Glycerius, zie Glicerius
 Godegisilus, koning der Burgundiones V 1669
 Godipert, koning der Langobarden V 2354; VI 374
 Godomar, zie Gothmarus
 Golgotha, zie Caluarie locus
 *Gondiochus (Gundiochus), Gundovech, koning der Burgundiones V 953; V 1667-68 app. cr.
 Gordianus III, Romeins keizer IV 442
 Gorgo, Griekse godin door wier aanblik alles versteende I 172
 Gosuintha, zie Gadsunda
 Gothi PIII 42; IV 609; IV 642; IV 686; V 231; V 815; V 825; V 834; V 919; V 920; V 942; V 954; V 1351; V 1357; V 1364; V 1371; V 1495; V 1497; V 1527; V 1588; V 1667; V 1826; V 1885; V 1904; V 2079; V 2175; V 2324; VI 374; MAR na V 2042
 Gothicus (adj.) V 831
 Gothmarus (Godomar I), koning der Burgundiones V 1670
 Gothmarus (Godomar II), koning der Burgundiones V 1760; V 1985; V 1992; V 1995
 Gotmarus, zie Gothmarus
 Gotzam (Gozan), gebied in N.-Mesopotamia I 259
 Gouedeser, zie Guheser
 Gozan, zie Gotzam
 Gradus (*Grado*), stad in N.O.-Italia VI 1516

Grae..., zie Gre...

Grasulphus, hertog van Friuli VI 147

Gratianus, Romeins keizer V 662; V 693; V 696; V 898; V 908; V 915; V 919; V 939; V 958; V 959; V 962; V 963; V 966; V 968; V 973; V 1014; V 1015

Gratianus, usurpator Romeins keizerschap V 1467

Gratianus (Catianus), bisschop van Tours IV 31

Greci (Graeci) I 786; I 842; I 1011; I 1056; PIII 135; III 1110; IPIV 13; PIV 16; IV 244; V 640; V 2318; V 2325; V 2472; VI 1606; VI 1161; VI 1162; VI 1365; VI 1581; marg. na VI 624

Grecum (de Griekse taal) I 119; III 1372; V 265; V 2249; V 2251; VI 25

Grecus (Graecus, adj.) I 1049; IV 141; IV 365; V 1249; VI 34; VI 1526

Grecia (Graecia) I 139; I 525; I 534; I 553; I 575; I 963; II 45; II 189; PIII 136; IV 608; V 2254

Gregorius I Magnus, paus Epist. ad Adelaam 67; V 2087; V 2222; V 2393; VI 11; VI 16; VI 22; VI 124; VI 579; VI 580; marg. na VI 119

Gregorius II, paus VI 798; VI 826; VI 829; VI 831; VI 838

Gregorius III, paus VI 827

Gregorius IV, paus VI 1730; VI 1756

Gregorius, bisschop van Tours VI 71

Gregorius Deilocus (G. Deiloquus), G. van Nazianze, bisschop van Constantinopel V 889; zie Gregorius Nazanzenus

Gregorius Nazanzenus, G. van Nazianze, bisschop van Constantinopel V 664; zie Gregorius Deilocus

Gresuinda (Gersuinda), concubine van Karolus Magnus VI 1567

Grimaldus (Grimoald III), hertog van Beneventum onder Karolus Magnus VI 1275

Grimoald I, koning der Longobarden VI 410

Grimoald, zie Grimaldus; Grimoldus

Grimoldus (Grimoald II), maiordomus in Neustria, zoon van Pipinus II VI 682

Gripho, koning van Austrasia, zoon van Karolus Tudites VI 910-11 app. cr.; VI 935; VI 938; VI 1040

Guheser (Gouedeser, Seleucia), stad aan de Tigris VI 245; zie Seleucia

Gundeboldus (Gundobad), koning der Burgundiones V 1669; V 1670; V 1758; V 1759

Gundiochus, zie Gondiochus

Gundoald, zie Gunduad

Gundobad, zie Gundeboldus

Gundovech, zie Gondiochus

Gundrada, kleindochter van Karolus Magnus VI 1584

Gunduad (Gundoald), vader van Aripert, koning der Longobarden V 2353

Gundulfus, bisschop van Metz VI 1727

Guntram, zie Guntrannus

Guntrannus (Guntram), Merovingische koning V 2358; V 2402; V 2409

Gyppedes (Gepidae), Gotisch volk, oorspr. ten N. van de Donau (cf. Theophanes, *Chron.* p. 94) V 815

H

Habra(h)am, zie Abraham

Hadiga(n), zie Cadigan

Hadrianopolis, zie Adrianopolis

Hadrianus, Romeins keizer, zie Aelius Adrianus

Hadrianus I, paus, zie Adrianus

Hadrianus, abt van Canterbury, zie Adrianus

Haedua, zie Edua

Hagar, zie Agar

Haggai, zie Aggeus

Hagia Eirene, zie Hyrene

Hagia Sophia, zie Agya Sophya

Hamilcar, zie Amilcar

Hannibal, veldheer der Carthagers I 722; I 739; I 746; I 753; PIII 116

Harun-al-Rashid, zie Aaron

Hasdrubal, zion van Gisko, veldheer der Carthagers I 750

- Hebrae..., zie Hebre...
 Hebraicus (adj.) Epist. ad Adelam 116; I 137; I 695; I 783; PII 72; V 1240
 Hebrei I 90; I 106; I 154; I 159; I 188; I 191; I 481; I 488; I 1047; I 1145; III 367; III 402; III 701; V 1240; marg. na I 540
 Hebreus (adj.) I 550; I 1122; III 579
 Heduens (adj., *Autun*) VI 671; zie Edua
 Hegesippus, zie Egesippus
 Hela, koning van Israel I 241
 Helena, vrouw van koning Menelaus van Sparta I 161
 Helena, handlangster van keizer Nero, zie Silene
 Helena, moeder van keizer Constantinus Magnus IV 872; V 179
 Helena, dochter van keizer Constantinus Magnus V 420, toelichting
 Helenopolis, stad in Bithynia V 216
 Heli, zie Hely
 Helias, profeet I 244; I 248; I 270; I 271
 Heliodorus, hoveling van koning Seleucus IV I 706; I 708
 Heliogabalus, Romeins keizer, zie Marcus Aurelius Antoninus Gabalus
 Heliogabalus (Elegabalus), Phoenicisch-Syrische zonnegod IV 415
 Heliseus, profeet I 247; I 250; I 270; I 272
 Helle, zuster van Phrixus I 171
 Helle (Aelle), koning van Deira VI 42
 Heluetii PV 68; PV 83
 Hely (Heli), richter I 157
 Helyandus (Aelianus, leider der Bagaudae) IV 795
 Helyas, spatharius van keizer Iustinianus II VI 758
 Helyas, zie Helias
 Helyseus, zie Heliseus
 Heraclas, bisschop van Alexandria IV 378; IV 457
 Heraclea, zie Eraclia
 Heraclides, woestijnvader V 680
 Heraclius, Oost-Romeins keizer PVI 30-33 toelichting; VI 154; VI 157; VI 169; VI 171; VI 172; VI 175; VI 188; VI 191; VI 192; VI 214; VI 220; VI 221; VI 230; I 249; VI 257; VI 261; VI 262; VI 276; VI 286; VI 317; VI 356; VI 362; VI 369; VI 378; VI 382; VI 473; marg. na VI 174
 Heraclius, hoveling van keizer Valentinianus III V 1680
 Heraclius Constantinus (Constantinus III), Oost-Romeins keizer VI 176; VI 183-84; VI 265; VI 358; VI 369; VI 377
 Heraclonas, Oost-Romeins keizer VI 360; VI 362; VI 366; VI 368
 Herculanus, bisschop van Perugia V 2085; V 2100
 Hercules, Griekse held I 145, I 181; II 44; II 48; II 52; II 54; PIII na 127
 Herculus Maximianus (Maximianus), Romeins keizer IV 853; IV 930-31 zie Maximianus; Maximianus Herculus
 Hermanfred, zie Hermenfredus
 Hermas, zie Hermes
 Hermenegildus, zie Herminigildus
 Hermenfredus (Hermanfred), koning van Thuringen V 1828; V 2000; V 2002
 Hermengarde (Irmingard), vrouw van Ludouicus Pius VI 1711
 Hermes (Hermas), auteur van Liber Pastoris IV 199
 Hermes (H. Trismegistos), mythische filosoof/priester/koning I 1107
 Herminigildus (Hermenegildus), zoon van Leouigildus koning der Visigothen V 2418; V 2419; marg. na V 2416
 Hero, bisschop van Antiochia IV 273
 Herodes I de Grote, koning van Iudea I 930; I 1022; I 1046; I 1075; PIII 57; PIII 59; III 44; III 85; III 130; III 136; III 147; III 153; III 171; III 180; III 188; III 202; III 216; III 238; III 246; III 256; III 274; III 650; III 650 toelichting; V 779; marg. na III 41, 152
 Herodes (H. Agrippa I), koning van Iudea III 255; III 529; III 638; III 572; V 1607

- Herodes (H. Antipas), zoon van Herodes I III 310; III 320; III 348; III 351; III 531; III 558; III 559; III 651; III 651 toelichting; zie Antiphas
- Herodes Agrippa (H. A. I), koning van Iudea III 557; III 570; III 572; III 630; III 654; III 654 toelichting; zie Agrippa I; Herodes
- Herodes Agrippa II, zie Agrippa II
- Herodes Atticus, zie Atticus
- Herodes Philippus II, zie Philippus, tetrarch
- Herodias, dochter van Aristobulus, zoon van koning Herodes I III 347; III 562
- Heruli, Germaans nomadisch volk V 1747; V 1822
- Hesdras (Ezra), schriftgeleerde I 516
- Hester, vrouw van koning Xerxes I I 550
- Hetius (Aetius), raadgever van keizerin Irene VI 1316
- Heudo (Eudo), hertog van Aquitania VI 819; VI 905
- Hibernia (*Ierland*) V 2411; VI 502
- Hiberus (*Ebro*) VI 1361
- Hiempsal, zie Hiensal
- Hiensal (Hiempsal), zoon van koning Micipsa van Numidia I 770
- Hierapolitanus (adj., Hierapolis), stad in Phrygia IV 274
- Hieremias, profeet I 368; I 404; I 408; I 442; I 471; PIV 60; PIV 112
- Hierofoam I, koning van I srael I 209; I 228; I 239; I 240
- Hierofoam II, koning van Israel I 252
- Hieronimus (Hieronimus), kerkvader Epist. ad Adelam 65; Epist. ad Adelam 66 toelichting; V 1232; marg. na V 1231
- Hieronimus, zie Hieronimus
- Hierosolima (Ierosolyma, *Jeruzalem*) I 198; I 203; I 213; I 261; I 359; I 693; I 695; I 706; I 787; I 794; I 810; I 850; I 855; I 883; I 886; I 935; II 205; III 90; III 127; III 362; III 371; III 394; III 447; III 492; III 496; III 600; III 628; III 686; III 704; III 710; III 918; III 973; III 981; III 1104; IV 24; IV 121; IV 157; IV 162; IV 169; IV 260; IV 306; IV 470; IV 750; V 181; V 507; V 512; V 1227; V 1236; V 1388; V 1606; VI 163; VI 260; VI 268; VI 1538; VI 1664: marg. na V 1613; zie Aelia; Hierusalem; Solima; Syon
- Hierosolimitanus (adj.) IV 632; V 275; V 937; V 1662
- Hierosolym..., zie Hierosolim...
- Hierusalem I 195; I 230; I 371; I 376; I 386; I 388; I 487; I 517; I 598; PII 44; PII 51; PII 57; III 514; V 217; VI 280; zie Aelia; Hierosolima; Solima; Syon
- Hieu, profeet I 267
- Hieu zoon van Namsi, koning van Israel I 247; I 249
- Hilarius, paus V 1771; V 1772
- Hilarius, bisschop van Poitiers V 357; V 671
- Hildegarda (Hildigarda), vrouw van Karolus Magnus VI 1266
- Hildigarda, zie Hildegarda
- Hildius (Illidius), bisschop van Clermont) V 1264
- Hildricus (Childericus III), Merovingische koning VI 924; VI 932; zie Childericus
- Hilduinus, abt van St. Denis VI 1719
- Hilliricum, zie Illiricum
- Himeneus, zie Hymeneus
- Hipp..., zie Yp(p)...
- Hircanus, zie Hyrcanus (Iohannes H. II)
- Hirchani, zie Hyrcani
- Hirchania (Hyrcania), gebied ten Z. van de Kaspische Zee I 903
- Hirchanus, zie Iohannes Hyrcanus I
- Hircylides, zie Dercylidas
- Hismael (Ismael), zoon van Abraham I 56; I 57; I 59; VI 289
- Hismahel, zie Hismael
- Hismahelite (Ismaelitae) VI 309; VI 325
- Hispalensis (adj., Hispalis, *Sevilla*) V 2419

- Hispani IV 94; V 2418
 Hispania I 745; I 748; I 751; I 774; I 1061; III 6; III 13; III 99; III 690; III 815; III 834; IV 904; IV 941; PV 114; V 907; V 910; V 912; V 1471; V 1473; V 1496; V 1500; V 1588; V 1699; V 1903; V 1915; V 2016; V 2023; V 2360; V 2364; VI 375; VI 807; VI 814; VI 977; VI 1250; VI 1265; VI 1362; VI 1418; VI 1691; marg. na V 2416; zie Hispania cyterior
 Hispania cyterior, O.-zijde van het Iberisch Schiereiland III 99
 Hisraheliticus, zie Israeliticus
 Hister (Ister, Danuuius, *Donau*) II 90; V 1345; marg. na PIII 90 (1); zie Danubius
 Histria (Istria), provincie in N.O.-Italia PIII 92; marg. na PIII 90 (1)
 Honoricus (Hunericus), koning der Vandalen V 1788; V 1853
 Honorius, West-Romeins keizer V 1276; V 1287; V 1290; V 1302; V 1350; V 1353; V 1368; V 1380; V 1383; V 1415; V 1459; V 1461; V 1477; V 1481; V 1502; V 1503; V 1567; V 1579
 Honorius, vader van Theodosius I (volgens *Ep. de Caes.* 48.1) V 1277
 Honorius I, paus VI 349
 Horatius, zie Oratius
 Horeb, zie Corep; Sina
 Horistia, zie Orithia
 Hormisda (Hormisdas), paus V 1921; V 1932; V 1939
 Hormisda (Hormisdas), koning der Perzen VI 335
 Hortensius, Romeins redenaar III 280, toelichting
 Hosius, zie Osius
 Hostilianus, zoon van Keizer Decius en medekeizer van Trebonianus Gallus, zie Gallus Hostilianus
 Hrabanus Maurus, zie Rabanus
 Hruodlandus, zie Rollandus
 Hruodtrudis, zie Rothrudis
 Hugo (Hugus), zoon van Karolus Magnus VI 1569
 Hugo van Fleury Epist. ad Ivonem 2; Epist. ad Adelaam 1; zie Hugo de Sancta Maria
 Hugo de Sancta Maria (Hugo van Fleury) marg. na V 1716; zie Hugo van Fleury
 Hugus, zie Hugo
 Hulda, zie Olda
 Humam (Uthman), kalief VI 435
 Humar (Umar II), kalief VI 854
 Humber, estuarium in N.O.-Engeland VI 42
 Hunald, zie Hunoldus
 Hunalid (al-Walid I), kalief VI 774
 Hunericus, zie Honoricus
 Huni, nomadisch volk V 817 app. cr.; V 919; V 1521; V 2336; VI 4; VI 1282; marg. na V 1520; zie Auares
 Hunmarus (Umar I), kalief VI 278; VI 279; VI 336; VI 364; VI 433
 Hunoldus (Hunald), hertog van Aquitania VI 1221; VI 1226
 Hydaspes (Hystaspes), vader van Darius I III 207; zie Antipastus
 Hydaspes, rivier, zie Ydaspes
 Hyginus, paus IV 198
 Hylarius, zie Hilarius, paus
 Hymenaeus, zie Hymeneus
 Hymeneus (Hymenaeus), bisschop van Jeruzalem IV 633; IV 750
 Hypogothi, zie Ypogothi
 Hyrcani, inw. van Hyrcania, ten Z. van de Kaspische Zee I 916; II 142; IV 204
 Hyrcania, zie Hircania
 Hyrcanus (Iohannes H. II), koning en hogepriester, zoon van Alexander Iannaeus I 921; I 924; I 928; I 930; I 937; I 941; I 1033; III 161; III 161, toelichting; III 177
 Hyrcanus, zie Iohannes (I. Hyrcanus I)
 Hyrchanus, zie Iohannes (I. Hyrcanus I); Hyrcanus (Iohannes H. II)
 Hyrchanus, zie Hyrcanus

Hyrene (Irene), Oost-Romeins keizerin VI 1008; VI 1290; VI 1294; VI 1307; VI 1310; VI 1312; VI 1330; VI 1335; VI 1423; VI 1426; VI 1444; marg. na VI 1419

Hyrene (Hagia Eirene), kerk te Constantinopel V 162

Hyreneus (Irenaeus), bisschop van Lyon IV 307; IV 351

Hysmahel, zie Hismael

Hystaspes, vader van Darius I, zie Antipastus; Hydaspes

Hyster, zie Hister

I

Iacob, aartsvader I 71; I 77; I 80; I 89; PIV 63; marg. na III 129

Iacobus, zoon van Zebedeus III 335; III 631; III 632; III 655

Iacobus, zoon van Alpheus III 336; III 495; III 496; III 499; III 703; IV 25; IV 172

Iair, zie Iayr

Ianthyrus, zie Accyrus

Iason, hogepriester I 788; I 795; I 797

Iayr (Iair), richter I 156

Icarus, zoon van Daedalus I 176

Iconium, zie Ionicum

Idumeus (adj., Idumaea), zuidelijk deel van Iudea I 71

Iebusei, stichters van Jeruzalem I 196; marg. na III 129

Iechonias, koning van Iuda I 383; I 384; zie Ioachim

Iehu, zie Hieu

Ieptha, zie Gepte

Ier..., zie Hier...

Iesus, zoon van Nun (Iosue), opvolger van Moyses I 136; I 153; I 159; I 606; zie Iesus Naue

Iesus, zoon van Sirach, auteur van apocrief bijbelboek I 698

Iesus (I. Christus) III 386; III 594; III 787; IV 54; IV 390; IV 394; zie Iesus Christus; Christus; Christus Iesus

Iesus Christus Epist. ad Ivonem 10; Epist. ad Adelaam 139; Epist. ad Adelaam 149; I 1041; PIII 2-3; III 117; III 329; III 363; III 389; III 489; III 560; III 578; III 606-07 app. cr. cr.; III 653; III 680 app. cr.; III 760; III 771; III 1330; IV 17; IV 82; IV 725; V 75; V 1653; V 1804; V 2163; V 2317; VI 475; VI 479; VI 859; VI 1291; marg. na III 109; zie Iesus; Christus; Christus Iesus

Iesus Naue (Iosue), opvolger van Moyses I 159 app. cr.; zie Iesus, zoon van Nun

Ignatius, bisschop van Antiochia IV 122

Iheros... zie Hieros...

Ilium (Troia) I 325; zie Troia

Illidius, zie Hildius

Illiricum (Illyricum), gebied aan O.-zijde van Adriatische Zee I 776; III 5; III 514; IV 238; IV 642; IV 883; IV 902; IV 908; V 382; V 424; V 543; V 970; V 1787

Illyricum, zie Illiricum

Imgundis (Ingund, dochter van koning Sigebert I) V 2417

Imola, zie Castrum Imolas; Cornelia Forum

Inachus, stichter van Argos I 73

Indi I 3; I 22; III 42; III 100; IV 204

India I 149; I 660; II 180; III 516; IV 102; VI 1384

Indus, rivier I 666; II 179

Ingelebem (Ingilenheim, *Ingelheim*) VI 1486

Ingilenheim, zie Ingelebem

Ingund, zie Imgundis

Innocentius I, paus V 1375; V 1387; V 1553

Io, dochter van Inachus I 74

Ioachat (Ioachaz), koning van Israel I 249; I 250

Ioachat (Ioachaz), koning van Iuda I 369; I 371

Ioachim (Eliachim), koning van Iuda I 373; zie Eliachim

Ioachim (Iechonias), koning van Iuda I 383; zie Iechonias

- Ioachin (Ioachim), hogepriester I 606
 Ioas, koning van Israel I 250; I 252
 Ioas, koning van Juda I 278; I 281; marg. na I 281
 Ioatham, zie Ioathan
 Ioathan (Ioatham), koning van Juda I 341; I 345; marg. na I 339
 Iohannes (I. Baptista), voorloper van Iesus III 324; IV 390; zie Iohannes Baptista
 Iohannes, apostel en evangelist III 335; III 454; III 471; III 504; III 517; III 631; III 655; IV 16; IV 48; IV 109; IV 226
 Iohannes I, paus V 1939; V 2025; marg. na V 1938
 Iohannes II, paus V 2027
 Iohannes III, paus V 2382; V 2383
 Iohannes V, paus VI 616
 Iohannes VI, paus VI 714
 Iohannes VII, paus VI 715; VI 716
 Iohannes I, bisschop van Jeruzalem IV 175
 Iohannes II, patriarch van Jeruzalem V 1228; V 1388
 Iohannes VI, patriarch van Constantinopel VI 782
 Iohannes diaconus, gezant van paus Agatho VI 483
 Iohannes bisschop van Porto, gezant van paus Agatho VI 484
 Iohannes (I. van Gischala), leider in het belegerde Jeruzalem III 924; III 1005; III 1055; III 1077; III 1312
 Iohannes, martelaar, cubicularius van Constantia, dochter van Constantinus Magnus V 500
 Iohannes, missionaris in Engeland van paus Gregorius I VI 39
 Iohannes presbiter, gezant van paus Homisdas VI 1933
 Iohannes tyrannus, usurpator West-Romeins keizerschap V 1570; V 1573
 Iohannes (I. Hyrcanus I), koning en hogepriester, zoon van Simon Maccabaeus I 915; I 916; zijn graf III 1006; III 1006-07 toelichting; III 1054; III 1054 toelichting
 Iohannes patricius, veldheer van keizer Leontius VI 720; VI 724
 Iohannes (I. Chrysostomus), patriarch van Constantinopel en kerkleer V 1402; zie Iohannes Chrisostomus
 Iohannes Baptista, wegbereider van Christus, III 355; III 362; III 521; III 560; III 564; III 652; V 103; V 503; V 2129; V 2220; VI 1411; marg. na V 509; zie Iohannes (I. Baptista)
 Iohannes Chrisostomus (I. Chrysostomus), patriarch van Constantinopel en kerkleer V 1392; marg. na V 1390; zie Iohannes (I. Chrysostomus)
 Iohel, profeet I 267
 Ioiada, hogepriester I 280
 Ionas, profeet I 253; I 345
 Ionas, bisschop van Orléans VI 1774; VI 1781
 Ionathas (I. Maccabaeus), hogepriester I 897; I 909; I 914
 Ionicum (Iconium, stad in centraal Asia Minor) V 895
 Ionicum Mare (ten Z.O. van Italia) PIII 126
 Iope, zie Ioppe
 Ioppe (*Jaffa*), stad in Iudea III 84; III 976
 Ioram, koning van Israel I 246
 Ioram, koning van Juda I 274; I 276
 Iordanes, rivier in Palestina I 137; III 96; III 313; III 326; III 569; III 1201
 Iosaphat, koning van Juda I 274
 Iosedech, hogepriester I 484; I 601
 Ioseph, aartsvader I 79; I 88; I 225; III 576
 Ioseph, pater Domini III 343; IV 380; IV 385; IV 395
 Ioseph (I. Barsabas, Iustus), discipel III 342 app. cr.
 Ioseph, bisschop van Jeruzalem IV 177
 Iosias, koning van Juda I 366; I 368; I 373
 Iosue, zie Iesus, zoon van Nun
 Iosyas, zie Iosias

- Iouianus, Romeins keizer V 521 : V 535; V 542; V 551; V 1204
 Iouinus, usurpator West-Romeins keizerschap V 1485
 Iouis (Iupiter, Romeinse oppergod) I 183; I 185; zie Iupiter
 Irenaeus, zie Hyreneus
 Irene, zie Hyrene
 Irmingard, zie Hermengarde
 Isaac, zie Ysaac
 Isaias, zie Ysaïas
 Isauria, gebied in Z.-Asia Minor IV 134
 Isdigerdes, zie Nisdigerdes
 Isidorus, zie Ysidorus
 Ismael, zie Hismael
 Ismaelitae, zie Hismahelite
 Ispania, zie Hispania
 Israel, zie Israhel
 Israelitae I 258
 Israhel, N.-Kanaan en/of (deel van het) volk der Israelitae I 204; I 222; I 264; I 269; I 348; I 363; III 136; PIV 28; PIV 63; PIV 68; PIV 114; marg. na I 227
 Israheliticus (adj.) Epist. ad Adelam 145; I 72; I 223; I 234; I 353; PII 28; III 155
 Ister, zie Hister
 Istria, zie Histria
 Itali; Epist. ad Adelam 67
 Italia I 189; I 743; I 775; I 779; I 963; PIII 82; PIII 84; PIII 91; PIII 115; PIII 132; PIII 140; III 12; III 876; IV 235; IV 238; IV 610; IV 718; IV 907; IV 934; V 292; V 424; V 582; V 691; V 727; V 851; V 922; V 942 app. cr.; V 979; V 995; V 1299; V 13581; V 1361; V 1516; V 1540; V 1543; V 1548; V 1573; V 1581; V 1696; V 1699; V 1702; V 1706; V 1741; V 1748; V 1787; V 1821; V 1823; V 1843; V 2009; V 2013; V 2037; V 2056; V 2059; V 2113; V 2132; V 2180; V 2186; V 2200; V 2306; V 2322; V 2334; V 2337; V 2341; V 2342; V 2344; V 2347; VI 50; VI 405; VI 586; VI 703; VI 790; VI 795; VI 897; VI 1147; VI 1165; VI 1176; VI 1235; VI 1236; VI 1240; VI 1272; VI 1363; VI 1580; VI 1595; VI 1715; VI 1739; VI 1753; marg. na PIII 80, V 1963
 Italicus (adj.) V 1362; VI 1790; V 2184
 Iturea, zie Ituria
 Ituria (Iturea), gebied ten N.O. v.h. Meer van Galilea III 321
 Iuda, Z.-Kanaan en/of deel v.h. volk der Israelitae I 193; I 210; I 219; I 222; I 260; I 274; I 275; I 340; I 345; I 363; I 364; I 381; I 388; III 133; III 135 PIV 67; PIV 114; marg. na III 129; zie Iudea
 Iudaicus (adj.) Epist. ad Adelam 120; I 38; I 339; I 413; I 599; I 788; I 1025; I 1039; I 1044; I 1075; I 1079; I 1097; PIII 57; III 44; III 308; III 853; III 1377; IV 381
 Iudas (I. Maccabaeus) I 909; zie Iudas Machabeus
 Iudas (I. Scariothes), apostel III 341; zie Iudas Scariothes
 Iudas (ook: Thaddeus), apostel; schrijver van Epistula Iudae I 1127; III 501
 Iudas, bisschop van Jeruzalem IV 177
 Iudas Machabeus (I. Maccabaeus) I 844; I 872; I 874; I 884; I 896; M.AR 36 1; zie Iudas
 Iudas Scariothes, apostel III 338; zie Iudas
 Iudea I 266; I 344; I 367; I 369; I 373; I 483; I 501; I 693; I 702; I 942; I 1085; I 1093; PIII 159; III 97; III 244; III 305; III 318; III 320; III 506; III 573; III 579; III 686; III 706; III 869; zie Iuda
 Iudei I 362; I 443; I 472; I 512; I 685; I 816; I 841; I 873; I 891; I 898; I 910; I 939; I 1022; I 1024; I 1031; I 11034; PIII 32; III 128; III 159; III 352; III 397; III 407; III 419; III 420; III 492; III 556; III 571; III 578; III 586; III 589; III 592; III 593; III 633; III 649; III 659; III 705; III 711; III 713; III 915; III 919; III 920; III 986; III 1007; III 1010; III 1018; III 1019; III 1021; III 1024; III 1032; III 1037; III 1051; III 1085; III 1239; III 1246; III 1259; III 1276; III 1279; III 1287; III 1299; III 1321; III 1346; III 1378; PIV 1; PIV 13; PIV 14; PIV 16; PIV 142; IV 155; IV 162; IV 332; V 197; VI 291; VI 301; VI 304; VI 310; marg. na III 41, 303, 919, PIV 26
 Judiht (Judith), heldin van het gelijknamige bijbelboek I 504
 Judith, zie Judiht
 Judith. tweede vrouw van Ludouicus Pius VI 1713; VI 1733

Iugurtha, koning van Numidia, I 769
 Iulianus (I. Apostata), Romeins keizer V 413; V 415; V 417; V 420; V 423; V 428; V 451; V 486; V 510; V 521; V 524; V 527; V 529; V 550; V 1202; V 1205; V 1245
 Iulianus (Didius Iulianus), Romeins keizer IV 317; IV 318; IV 321
 Iulianus, bisschop van Alexandria IV 272; IV 308
 Iulianus van Brioude, martelaar VI 76
 Iulianus de Campania, ketter (voormalig bisschop van Aeclanum) V 1431; V 2268
 Iulianus I, bisschop van Jeruzalem IV 263
 Iulianus II, bisschop van Jeruzalem IV 264
 Iulianus, bisschop van Le Mans IV 31
 Iulius (I. Caesar) I 1065; V 1544; V 1545; zie Cesar; Iulius Cesar
 Iulius Cesar (I. Caesar), Romeins veldheer en staatsman III 2; III 612; zie Cesar; Iulius
 Iulius I, paus V 269; V 359
 Iulius, martelaar in Brittannia IV 835
 Iuo, bisschop van Chartres, Epist. ad Ivonem 1
 Iupiter, Romeinse oppergod I 127; III 600; III 723; zie Iouis
 Iuranus Mons (*Jura*), gebergte in Z.O.-Frankrijk PV 82
 Iustina, vrouw van keizer Valentinianus I V 698; V 700
 Iustinianus (I. Magnus), Oost-Romeins keizer V 2041; V 2056; V 2075; V 2178; V 2245; V 2252; V 2274; V 2292; V 2295; marg. na V 2042; zie Iustinianus Magnus
 Iustinianus Magnus, Oost-Romeins keizer V 2043; zie Iustinianus
 Iustinianus II, Oost-Romeins keizer VI 623; VI 625; VI 635; VI 649; VI 735; VI 741; VI 746; VI 763; VI 767; VI 773
 Iustinus, Oost-Romeins keizer V 1926; V 1929; V 2038
 Iustinus II, Oost-Romeins keizer V 2297; V 2324; V 2378; zie Iustinus Minor
 Iustinus Minor (Iustinus II), Oost-Romeins keizer V 2310; zie Iustinus II
 Iustinus, filosoof en martelaar IV 195; IV 213; IV 228
 Iustus, bisschop van Alexandria IV 133; IV 271
 Iustus I, bisschop van Jeruzalem IV 174
 Iustus II, bisschop van Jeruzalem IV 176
 Iustus, bisschop van Lyon V 1261
 Iustus, bisschop van Vienne IV 178; IV 232
 Iuuauum (*Salzburg*) VI 1517; zie Salzburg
 Iuuenalis, Romeins dichter III 830
 Iuuenalis (Iuuenalius), patriarch van Jeruzalem V 1662
 Iuuenalius, zie Iuuenalis

K

Kanusium (*Canossa*) PIII 124
 Karlomannus, maior domus, zoon van Karolus Tudites VI 910; VI 911; VI 1022; VI 1027; VI 1036; VI 1064; marg. na VI 1020
 Karlomannus, koning der Franken, broer van Karolus Magnus VI 1211; VI 1213; VI 1214
 Karnotensis (*Chartres*) Epist. ad Ivonem 1; zie Karnotum
 Karnotum (*Chartres*) PV 90; zie Karnotensis; Carnotenses
 Karolus, zoon van Karolus Magnus VI 1562; VI 1579
 Karolus (K. Caluus), koning der Franken VI 1713; VI 1734; VI 1741; VI 1790; zie K. Caluus
 Karolus (K. Magnus), koning der Franken, keizer van het Westen VI 1178; VI 1211; VI 1212; VI 1218; VI 1220; VI 1223; VI 1228; VI 1231; VI 1233; VI 1265; VI 1270; VI 1307; VI 1341; VI 1346; VI 1349; VI 1417; VI 1591; VI 1612; zie Karolus Magnus
 Karolus (K. Tudites), maior domus VI 808; VI 816; zie Karolus Tudites
 Karolus Calvus, koning der Franken VI 1755; zie Karolus
 Karolus Magnus, koning der Franken, keizer van het Westen Epist. ad Adelam 53; PIII 46; PVI 24; VI 1277; VI 349; VI 1420; VI 1424; VI 1470; VI 1472 toelichting; VI 1510; VI 1693; marg. na VI 1335, 1523; zie Karolus

Karolus Tudites, maior domus VI 683; VI 802; VI 812; VI 904 marg. na VI 798, 921 zie Karolus;
 Tudites
 Kart(h)ag... zie Cart(h)ag...
 Kyrrhos, zie Cyria

L

Labdon (Abdon), richter I 156; I 188
 Labienus, veldheer van triumvir Pompeius I 1006
 Labosordac (Labosordach), koning van Babylonia I 440
 Labosordach, zie Labosordac
 Lacedemoniensis (adj. Lacedaemon, Sparta) I 1116
 Laelianus, zie Emilianus
 Laetus, zie Lexus
 Lagus, vader van Ptolemaeus I I 692
 Lainus, zie Lanius
 Lampedo, koningin der Amazonen II 32
 Landericus, maior domus van koning Chilpericus I V 2371
 Langobardi V 2035; V 2333; V 2336; V 2338; V 2347; VI 51; VI 57; VI 144; VI 370; VI 406; VI 412;
 VI 510; VI 704; VI 707; VI 824; VI 1216; VI 1232; VI 1610; zie Longobardi
 Langolaria (Longalara, *Longlier*) woud in de Ardennen PV 100
 Lanius (Lainus, *Laino*), stad in Z.-Italia PIII 104
 Laodicia (Laodicea), stad in Syria I 683; IV 751; V 332; V 896
 Lateranense palatium, paleis in Rome V 92; V 104; V 167
 Latini, volk I 305
 Latona, moeder van Apollo en Diana I 144
 Laudunis (*Laon*) PV 67
 Laurentii monasterium (*St. Laurent de la Cabrerisse*), klooster in het dép. Aude VI 1506
 Laurentius, martelaar IV 602; V 223
 Laurentius, tegenpaus V 1841; V 1847; V 1850; V 1852
 Leander, bisschop van Sevilla, V 2419; V 2450
 Lecenna, woud in Aquitania, PV 80
 Lemannus lacus (*Meer van Genève*) PV 83
 Lemouicae (*Limoges*) VI 1180; zie Lemouis
 Lemouicenses V 1898
 Lemouicinus (adj.) V 1722
 Lemouis (*Limoges*) PV 77; zie Lemouicae
 Leo I, Oost-Romeins keizer V 1704; V 1785; V 1793; zie Leo Magnus
 Leo II, Oost-Romeins keizer V 1796; V 1798; V 1812
 Leo III, Oost-Romeins keizer VI 850; VI 857; VI 864; VI 888; VI 942
 Leo IV, Oost-Romeins keizer VI 1009; VI 1287; VI 1289; zie Leocazarus
 Leo V, Oost-Romeins keizer, zie Leontius
 Leo I (Leo Magnus), paus V 1662; V 1771; V 1780; marg. na V 1657
 Leo II, paus VI 615
 Leo III, paus VI 1337; VI 1339; VI 1343; VI 1603
 Leo IV, paus VI 1757
 Leo, Byzantijns patricius en sacellarius van Sinope VI 1429
 Leo Cazarus (Leo IV), Oost-Romeins keizer VI 1196; VI 1202; zie Leo IV
 Leo Magnus (Leo I), Oost-Romeins keizer V 1691; V 1692; zie Leo I
 Leodebodus, abt van het klooster St. Aignan te Orléans VI 455
 Leodegarius, bisschop van Autun VI 671
 Leonides, vader van Origenes IV 343; IV 348
 Leontia, vrouw van keizer Phocas VI 123
 Leontius, Oost-Romeins keizer VI 645; VI 717; VI 720; VI 728
 Leontius (Leo V), Oost-Romeins keizer VI 1682
 Leothgarda (Liutgarda), vrouw van Karolus Magnus VI 1565

- Leoua, zie Leuua
 Leouigildus, zie Leuuigildus
 Lesbos, Grieks eiland VI 1469
 Letus (Laetus), gouverneur van Alexandria IV 377; IV 377, toelichting
 Leui, een van de 12 stammen van Israel I 220
 Leui, bisschop van Jeruzalem IV 176
 Leuua (Leoua I), koning der Visigothen V 2362; V 2363
 Leuuigildus (Leouigildus), koning der Visigothen V 2363; V 2418; marg. na V 2416
 Libanus Mons, bergketen ten N. van Israel III 312
 Liber (Bacchus) I 138; I 148
 Liberius, paus V 358; V 369; V 373; V 1012
 Libia (Libya), dochter van Epaphus I 142
 Liburnicus sinus (ten W. van Dalmatia) PIII 90
 Libya, dochter van Epaphus, zie Libia
 Libya, land, zie Lybia
 Licinius, Oost-Romeins keizer IV 940; V 17; V 41; V 48; V 49; V 51; V 126; V 133; V 143; V 148; V 152
 Lidi (Lydi), inw. van Lydia in het W. van Asia Minor I 467
 Liger (*Loire*), rivier PV 74; PV 85; PV 104; V 1869; V 1900; VI 1353; marg. na VI 452
 Liguria (provincie in N.W.-Italia) PIII 92; PIII 128; V 2079; marg. na PIII 90 (2)
 Ligusticus sinus, zie Ligustius sinus
 Ligustius sinus (Ligusticus sinus, Ligurische Zee) PIII 88
 Lindifardensis (adj., *Lindisfarne*), Holy Island, ten N.W. van Northumbria VI 619
 Lindius, zie Lydius
 Linus, Greeks zanger en dichter I 1122
 Linus, paus III 833; III 1360-61 app. cr.
 Lipara, zie Lipera
 Lipera (Lipara), eiland ten N. van Sicilia V 1977
 Lisantias, zie Lysantias
 Lisimachus (Lysimachus), koning van Thracia en Macedonia I 690
 Lisimachus (Lysimachus), broer van hogepriester Menelaus; zie Lysimachus
 Lithya (Lycia), gebied in het Z.W. van Asia Minor III 1349
 Liuia, vrouw van keizer Augustus III 287; III 288; III 298
 Liuius Ortensis (eig. Liuius, Hortensius) III 280; III 280, toelichting
 Liutgarda, zie Leothgarda
 Liutpertus, koning der Longobarden VI 705
 Liutprandus, zie Luitprandus
 Londonia (*London*) VI 45; VI 45 toelichting
 Londrensis (= *Lindisfarne*?) VI 619
 Longalara, zie Langolaria
 Longinus, prefect over Italia van keizer Iustinus II V 2327
 Longobardi V 2035; V 2037; zie Langobardi
 Lotharius, keizer van het Westen, zoon van Ludouicus Pius VI 1712; VI 1713; VI 1731; VI 1737; VI 1739; VI 1742; VI 1787
 Lucania, provincie in Z.W.-Italia, PIII 102
 Lucanus, Romeins dichter III 807 toelichting; III 830
 Lucas, evangelist PIII 55; III 688; III 796; III 798; IV 388; V 432
 Luceria, stad in Apulia PIII 123
 Lucianus, vinder van het gebeente van S. Stephanus V 1510
 Lucius, koning der Britten IV 277
 Lucius, paus IV 600
 Lucius Aurelius Commodus (Commodus), Romeins keizer IV 291; zie Aurelius C.; Commodus; Commodus Lucius; Lucius C.
 Lucius Emilius Paulus, Romeins veldheer I 733
 Lucretius, Romeins dichter III 807; III 807, toelichting

Lucullanum, castellum in Campania V 1749
 Lucullus, Romeins consul II 165; II 175; III 38
 Ludouicus I (L. Pius), keizer van het Westen Epist. ad Adelam 53; PIII 47; VI 1269; VI 1418; VI 1563; VI 1592; VI 1728; VI 1731; VI 1734; VI 1736; VI 1761; VI 1786; zie Ludouicus Pius
 Ludouicus II (*Lodewijk de Duitser*), koning der Franken, zoon van Ludouicus Pius VI 1712; VI 1740
 Ludouicus II, koning van Italia, zoon van keizer Lotharius VI 1790
 Ludouicus Pius VI 1693; zie Ludouicus
 Lugdunensis (adj., *Lyon, Lyonnais*) IV 229; IV 232; IV 350; PV 61; PV 65; PV 82; PV 97; PV 106; PV 115; V 952; V 1262; V 1779; VI 1412; marg. na PV 81
 Lugdunenses IV 30; IV 210; IV 307
 Lugdunum (*Lyon*) IV 335; IV 374; PV 87; V 399; V 963; VI 1518
 Luitprandus, koning der Longobarden VI 791; VI 824; VI 897
 Lupus, bisschop van Troyes V 1595
 Lupus, aartsbisschop van Sens V 2303
 Lupus, hertog van Gascogne VI 1223; VI 1225
 Lusitani, volk op W.-Iberisch schiereiland I 774
 Lutius, zie Lucius, paus
 Lutius Vitellius, zie Vitellius (Lucius V.)
 Luxouium (*Luxeuil*) stad PV 92
 Luxouium (*Luxeuil*) klooster V 2413; VI 662
 Lybia (Libya) VI 174
 Lydi, zie Lidi
 Lydia, zie Lithya
 Lydius (Lindius, adj., Lindus), stad op Rhodos I 1117
 Lysanias, tetrarch van Abilene III 309; III 322; III 558
 Lysias, leermeester van Antiochus V Eupator I 865
 Lysimachus, koning van Thracia en Macedonia, zie Lisimachus
 Lysimachus, broer van hogepriester Menelaus, zie Lysimachus
 Lysimachus (Lysimachus), broer van hogepriester Menelaus I 804; I 807

M

Macarius, zie Macharius
 Maccabaei, zie Machabei
 Macedones I 609; I 627; I 643; I 657; I 674; II 99; II 134
 Macedonia, I 575; IV 608; IV 642; V 434; marg. na I 607 (2); zie Emathia
 Macedonicus (adj.) I 1056; I 1060
 Macer Macrinus (Marcus Opellius Macrinus), Romeins keizer IV 410; zie Macrinus Macer Ophilus
 Macer Macrinus Ophilus (Marcus Opellius Macrinus, Romeins keizer IV 411; zie Macer Macrinus
 Machabei (Maccabaei), dynastie van heersers over de Joden marg. na I 824
 Machaerus, zie Macheronta
 Macharius (Macarius), patriarch van Antiochia VI 486; VI 488; VI 492
 Macharius (Macarius I), bisschop van Jeruzalem V 191; V 274
 Macharius (Macarius de Jongere, van Alexandria), woestijnvader V 680
 Macharius (Macarius de Oudere), woestijnvader V 680
 Machedones, zie Macedones
 Machedonia, zie Macedonia
 Macheronta (Machaerus), bergvesting ten O. van de Dode Zee III 359
 Macrinus, Romeins keizer, zie Macer Macrinus; Macrinus Macer Ophilus
 Madi (al-Mahdi), kalief VI 1294; zie Muameth
 Maeotis Palus, zie Meotidae Paludes
 Mageddo (Megiddo), stad in Palestina aan de rand van de vlakte van Jizreël I 367
 Magnentius, usurpator Romeins keizerschap V 381; V 388; V 394; V 396; V 397
 Magniloci monasterium (*Maulieu*) VI 1498
 Magonciaca ciuitas (*Mainz*) VI 1485
 Magontiacum, -us IV 428; IV 625; VI 1479; VI 1517

- Maguntiacensis (adj.) VI 1200
 Maia, dochter van Atlas I 132
 Maorianus, zie Morianus
 Malachi, zie Malachias
 Malachias (Malachi), profeet I 501
 Malchio, priester te Antiochia IV 695
 Mamea (Mammaea), moeder van keizer Septimius Seuerus IV 419; IV 423; IV 433
 Mamertus, bisschop van Vienne V 1636
 Mammaea, zie Mamea
 Manahem, koning van Israel I 255
 Manasse, stam in het N. van Palestina I 224
 Manasses, koning van Iuda I 365
 Manes (Mani), stichter van de ketterij der Manichaeërs IV 756
 Manichei, ketteren IV 759; V 1426; marg. na IV 755
 Marcellianus (Marcellinus patricius), heerser over Dalmatia V 1715
 Marcellinus, paus IV 743; IV 839; IV 943
 Marcellinus, heerser over Dalmatia, zie Marcellianus
 Marcellus I, paus IV 943; IV 944
 Marcellus (M. Claudius Marcellus), consul I 956
 Marchomanni, Germaanse stam IV 251
 Marchomenes (Marcomer), aanvoerder van de Franken V 651; V 659
 Marcianus, Oost-Romeins keizer V 1649; V 1652; V 1658; V 1688; V 1689; V 1692; V 1704
 Marcomanni, zie Marchomanni
 Marcomer, zie Marchomenes
 Marcus, evangelist III 666; III 669; III 684; IV 24; IV 268
 Marcus, paus V 269
 Marcus, bisschop van Jeruzalem IV 164; IV 261
 Marcus Antoninus (M. Aurelius), Romeins keizer IV 245; zie Antoninus; Marcus Antoninus Verus;
     Marcus Aurelius Antoninus
 Marcus Antoninus Verus (M. Aurelius), Romeins keizer IV 287; zie Antoninus; Marcus Antoninus;
     Marcus Aurelius Antoninus
 Marcus Antonius, triumvir, zie Antonius
 Marcus Antonius Primus, zie Antonius
 Marcus Aurelius Antoninus (M. Aurelius), Romeins keizer IV 215; zie Antoninus; Marcus Antoninus;
     Marcus Antoninus Verus
 Marcus Aurelius Antoninus Bassianus, genoemd Caracalla, Romeins keizer, zie Antoninus; Aurelius
     Antoninus; Bassianus; Caracalla
 Marcus Aurelius Antoninus Gabalus (Elagabalus), Romeins keizer IV 414
 Marcus Iulius (Philippus Arabs), Romeins keizer IV 451; zie Philippus
 Mardaitae, roofzuchtig volk in het Z.O. van Asia Minor VI 631; marg. na VI 624
 Mardi, roofzuchtig volk ten Z.W. van de Kaspische Zee II 151
 Mare Rubrum (*Rode Zee*) Epist. ad Adelaam 146; I 96; I 106
 Maria, moeder van Christus Epist. ad Iwonem 12; III 117; III 144; IV 8; IV 69; V 1616; V 1624; V
     2247; VI 137; VI 215; VI 222; VI 421; marg. na V 2243 (2); als patrones: S. Maria de Regula,
     klooster bij Limoges VI 1502; Mariakerk te Aken VI 1599; S. Maria Latina, klooster en kerk te
     Jeruzalem VI 1393; S. Maria in Rubine, klooster aan de *Orbieu*, dép. Aude VI 1507
 Maria, vrouw van keizer Constantinus VI VI 1328
 Maria, moeder van Iacobus zoon van Alpheus III 497
 Mariannes (Mariamme), vrouw van koning Herodes I de Grote I 1032; III 161; III 165; III 171; III
     183; III 193
 Marinus, comes Africae V 1492
 Marius (C. Marius), Romeins veldheer en staatsman I 772
 Marius, usurpator Romeins keizerschap IV 625
 Mars, Romeinse god II 34
 Marthesia, koningin der Amazonen II 32; II 40

Martianus, zie Marcianus
 Martina, moeder van keizer Heraclonas VI 360; VI 361; VI 363; VI 367
 Martinus, bisschop van Tours V 667; V 1406; V 1762; V 1764; V 1767; V 1870; V 2128; V 2307; VI 72; VI 152; marg. na V 666, 1760
 Martinus I, paus VI 392; VI 400
 Maruthas (Marwan II), kalief VI 971; VI 973; VI 974
 Masceyhel (Mascezel), Romeins veldheer V 1297; V 1301; V 1325; V 1331
 Massilia (*Marseille*) IV 932
 Massiliensis (adj.) V 1676
 Matasuntha, zie Mathesnenta
 Mathan (Matthanas), oorspr. naam van koning Sedechias van Juda I 389
 Mathesnenta (Matasuntha), koningin der Ostrogothen V 2064
 Matheus (Mattheus), apostel en evangelist I 277-80 app. cr.; III 336; III 577; marg. na I 281 (1)
 Mathias (Matthias), apostel III 340; III 447; marg. na III 446
 Mathias (Matthias), bisschop van Jeruzalem IV 175
 Matisco (*Mâcon*) PV 87 app. cr.
 Matrona (*Marne*) PV 69
 Matthanas, zie Mathan
 Matheus, zie Matheus
 Matthias, zie Mathias
 Mauhias (Muawiya I) kalief VI 282; VI 364
 Mauri, inw. van Mauritania V 905; V 913; zie Maurusii
 Mauricius, zie Mauritius
 Mauritania, gebied in N.W.-Africa, I 772; V 906; V 914
 Mauritius (Mauricius), Oost-Romeins keizer V 2463; V 2469; PVI 26; VI 1; VI 79; VI 86; VI 94; VI 111; VI 116
 Mauritius (Mauricius) van Agaunum, leider van het Thebaans Legioen, heilige V 1917; V 1990; zie Thebea Legio
 Mauritius (Maurus bijgenaamd Bessus), patricius t.t.v. keizer Iustinianus II VI 575
 Maurophili, zie Turci Maurophili
 Maurus, leerling van Benedictus v. Nursia V 2194; V 2202; V 2209; V 2224; V 2230; V 2231; V 2238; V 2240; marg. na V 2186, 2243
 Maurus, patricius, zie Mauritius
 Maurusii, inwoners van Mauritania V 2052; zie Mauri
 Maxentius, West-Romeins keizer V 6; V 10; V 15; V 27; V 28; V 33; V 35
 Maxentius, heilige VI 1497
 Maximianus, West-Romeins keizer IV 802; IV 839; IV 844; IV 864; IV 894; IV 897; marg. na IV 802; zie Herculus Maximianus; Maximianus Herculus
 Maximianus Galerius (Galerius), Romeins keizer IV 749; IV 852; IV 854; zie Galerius; Galerius Maximianus
 Maximianus Herculus (Maximianus), West-Romeins keizer IV 797; IV 851; V 6; zie Herculus Maximianus; Maximianus
 Maximinus (Maximinus Daia), Romeins keizer IV 906; V 47; zie Maximinus Galerius
 Maximinus (Maximinus Thrax), Romeins keizer IV 437; zie Maximus Iulius
 Maximinus Galerius (Maximinus Daia), Romeins keizer V 5; V 49; V 51; zie Maximinus
 Maximus (Magnus M.), usurpator Romeins keizerschap V 834; V 955; V 957; V 959; V 961; V 978; V 982; V 990; V 996; V 1000; V 1266
 Maximus (Petronius M.), usurpator Romeins keizerschap V 1681; V 1683
 Maximus, bisschop van Alexandria IV 636; IV 746
 Maximus, bisschop van Jeruzalem IV 263
 Maximus, bisschop van Trier V 285
 Maximus, bisschop van Turijn V 1562
 Maximus van Tyrus, Griekse redenaar en filosoof IV 211
 Maximus Confessor, Byzantijns theoloog en kerkvader I 1048; I 1048-49 toelichting
 Maximus Iulius (Maximinus Thrax), Romeins keizer IV 429; IV 430; IV 436; zie Maximinus

- Mazabanes, bisschop van Jeruzalem, IV 475; IV 632
 Medardus, heilige VI 1719; VI 1723; VI 1732
 Medi, inw. van Media, gebied ten Z. van de Kaspische Zee I 259; I 285; I 292; I 297; I 298; I 299; I 301; I 308; I 449; II 95; II 98
 Medicus (adj., Media) II 103
 Mediolana urbs (*Milano*) V 669
 Mediolanenses V 585
 Mediolanensis (adj.) V 724; V 1973
 Mediolanum (*Milano*) PIII 93; PIII 140; IV 897; V 704; V 1058; V 1274; V 1547; V 2339; VI 1516
 Mediomatricum (*Metz*) PV 67; zie Mettis
 Medo, abt van Fleury VI 1098
 Megiddo, zie Mageddo
 Melchiades (Miltiades), paus IV 944; IV 945
 Melchisedec, zie Mechisedehc
 Melchisedehc (Melchisedec), priesterkoning van Salem I 195
 Meldis (*Meaux*) PV 89
 Meletius, zie Miletius
 Melito, zie Mileto
 Mellitus, prediker in Engeland VI 39
 Menadab (Benadad I), koning van Syria I 263
 Menalippe, koningin der Amazonen II 52; II 54
 Menas, patriarch van Constantinopel V 2271
 Menate (*Menat*) klooster VI 1497
 Menelaus, hogepriester I 800; I 801; I 803
 Meotidae Paludes (Maeotis Palus, *Zee van Azov*) V 630; V 642
 Mercurius, Romeinse god I 132
 Merdarsan, zoon van de Perzische koning Chosroes II VI 246; VI 247; VI 255
 Merouei (Franci) marg. na VI 921
 Meroueus, koning der Franken V 950; V 1412
 Merouingi (Franci) V 950
 Mesi, inw. van Moesia III 9
 Mesia (Moesia), het tegenwoordige Bulgarije en Servië III 545; IV 883
 Mesopotamia, (gebied tussen Eufraat en Tigris) I 205; II 164; IV 612; IV 630; IV 890; V 540; VI 653; marg. na II 169
 Mesopotamitae I 40
 Messalliani (Messaliani), ketterse stroming V 852; marg. na V 851
 Metellus, consul I 772
 Meth..., zie Mett...
 Metridera (Ammaedara, *Haidra*), stad in Africa V 1310
 Mettensis (adj.) V 1522; V 2360; VI 591; VI 1727
 Mettis (*Metz*) PV 67; V 1912; VI 1747; zie Mediomatricum
 Mezentius (Mizizius), usurpator Oost-Romeins keizerschap VI 426; VI 430; VI 464
 Mica..., zie Micha...
 Micenae (Mycenae), stad in Argolis I 162
 Michael, aartsengel V 164; V 1835
 Michael I, Oost-Romeins keizer PVI 36; VI 1641; VI 1643; VI 1648; VI 1667; VI 1673; VI 1684
 Michael Lachanodraco, pretor van Thracië VI 1010 toelichting
 Micheas, zoon van Jemla, profeet I 271
 Micheas, auteur van het gelijknamige bijbelboek III 134; PIV 65
 Micipsa, koning van Numidia I 768; I 771
 Milesius (adj., Milete), stad in W.-Asia Minor I 1085
 Miletius Antiochenus (Meletius), patriarch van Antiochia V 936; V 1229
 Mileto (Melito), bisschop van Sardis IV 275
 Miltiades, zie Melchiades
 Minerua, Romeinse godin I 118; I 119; III 725

Minithia (Minithyia), koningin der Amazonen II 60; zie Thalestris
 Minos, koning van Creta I 141
 Minotaurus, monster I 166
 Minutius Fundanus (Minucius F), proconsul van Asia IV 151
 Minythyia, zie Minithia; Thalestris
 Mithr..., zie Mitr...
 Mitilenus (adj. Mytilene), stad op Lesbos I 1094
 Mitridates (Mithridates I), koning der Parthen II 150; II 154
 Mitridates (Mithridates II de Grote), koning der Parthen II 161; II 170; II 191; II 199; II 202; marg. na II 166 (2)
 Mitridates, in de *HE* vader van Mitridates de Grote II 161; II 161 toelichting; II 170; II 170 toelichting
 Mitridaticus (adj., Mithridates) II 209
 Mizizius, zie Mezentius
 Moeotis Palus, zie Meotidae Paludes
 Moes..., zie Mes...
 Moluius, zie Pons Moluius
 Monothelitae, ketterse stroming VI 275; VI 381; VI 385; VI 474; marg. na VI 384
 Mons Cassinus, zie Cassinus Mons
 Moria, zie Morim
 Morianus (Maorianus), West-Romeins keizer V 1698
 Morim (Moria), berg bij Jeruzalem I 64
 Mosa (*Maas*), rivier PV 69; PV 103
 Mosaica lex PII 82; IV 180; IV 381; IV 395; marg. na IV 406
 Mosay..., zie Mosai...
 Moyses, aanvoerder der Israelieten Epist. ad Adelam 145; I 95; I 96; I 107; I 116; I 136; I 153; I 356; I 407; I 836; I 1130; PII 28; PII 34; PIV 109; marg. na I 88
 Moyses, woestijnvader V 681
 Moyses (Musa al-Hadi), kalief VI 1296
 Muameth (Mohammed), profeet PVI 39; VI 285; VI 287; VI 297; VI 298; VI 313; VI 318; VI 436; VI 972; marg. na VI 283
 Muameth (Muhammad ibn Harun al-Amin), kalief VI 1659; VI 1661
 Muameth (al-Mahdi), kalief VI 1295; zie Madi
 Mucianus, zie Mutianus
 Muhamet, zie Muameth
 Muluius, zie Pons Muluius
 Mummolus, abt van Fleury VI 458; VI 505; VI 533; VI 564
 Munda, stad of rivier in Hispania I 1005; I 1005, toelichting
 Mursa (*Osiek*), stad in Pannonia II V 396
 Musaeus, zie Museus
 Musanus, zie Musianus
 Musciacum, zie Musiacum
 Museus (Musaeus), Grieks zanger en dichter I 1122
 Musiacum (Musciacum, *Moissac*) klooster in het dép. Tarn et Garonne VI 1498
 Musianus (Musanus), schrijver over kerkelijke doctrine IV 324
 Musonius, Romeins filosoof III 832
 Mutianus (Mucianus), Romeins veldheer en staatsman III 874
 Mycenae, zie Micenae
 Mytilenus, zie Mitilenus

N

Nabucodonosor (*Nebukadnezar*), koning van Babylon I 375; I 380; I 385; I 390
 Nabugodonosor, zie Nabucodonosor
 Nabuzardan, bevelhebber van Nabucodonosor I 417
 Nacarri (Nauarri), bewoners der W.-Pyreneeën VI 1361
 Nadab, koning van Israel I 239

Naftali, zie Neptalim
 Nannetis (*Nantes*) PV 92
 Nanthildis, vrouw van koning Dagobertus I VI 344
 Narbo (*Narbonne*) VI 813
 Narbona (*Narbonne*) IV 30; PV 76; V 943; V 1495
 Narbonensis (adj.) IV 781; PV 64; PV 111; PV 113; marg. na PV 110
 Narbonenses PIII 88; VI 1270
 Narcissus, bisschop van Jeruzalem IV 267; IV 305
 Narses, koning der Perzen, zie Narseus
 Narses, veldheer van keizer Iustinianus I V 2179; V 2181; V 2320; V 2325; V 2327; V 2328; V 2331'
 Narseus (Narses), koning der Perzen, zoon van Sapor I IV 849; IV 877; IV 885; IV 886
 Nathan, profeet I 266
 Nauarri, zie Nacarri
 Naum, profeet I 257
 Nazanzenus (adj., Nazianze) plaats in Cappadocia V 664
 Neapolis (*Napels*) PIII 102; V 1226; V 2058; V 2333
 Nebukadnezar, zie Nabucodonosor
 Nechao (Necho II), farao I 366; I 370; I 374-80 app. cr.
 Necho, zie Nechao
 Nectarius, patriarch van Constantinopel V 937; V 1230; V 1391
 Nectarius, bisschop van Vienne V 286
 Neemias, schenker aan het hof van koning Artaxerxes I I 521; I 588; I 595; I 597
 Nembroth (Nimrod), kleinzoon van Cham I 461
 Nepos, West-Romeins keizer V 1714; V 1741; V 1744
 Nepotianus, usurpator Romeins keizerschap V 392
 Nepotianus, bisschop van Clermont V 1265
 Neptalim (Naftali), gebied ten N.W. van het Meer van Galilea I 265
 Neptunus, Romeinse god I 142
 Nero, Romeins keizer III 675; III 679; III 703; III 716; III 721; III 775; III 800; III 815; III 829; III 834; III 835; III 839; III 916; III 1333; IV 10; IV 224; IV 340; IV 466; IV 596
 Nerua, Romeins keizer IV 42; IV 9 1; IV 95
 Neruernis (Niuernis, *Nevers*) V 89
 Nestoriana heresis marg. na V 1613 (2)
 Nestorius, ketter V 1615; V 1623
 Neustria, Frankisch koninkrijk PV 104; VI 345; marg. na PV 100
 Nicaea, zie Nicea
 Nicagoras I, zie Victor
 Nicanor, diaken te Jeruzalem III 451
 Nicanor, bevelhebber over Iudea, zie Nichanor
 Nicator, zie Victor
 Nicea (Nicaea), stad in Bithynia III 374; V 263; V 552; VI 847
 Nicenus (adj.) V 360; V 363
 Nicephorus, Oost-Romeins keizer PVI 36; VI 1425; VI 1434; VI 1588; VI 1613; VI 1631; VI 1633; VI 1645; VI 1651; marg. na VI 1419
 Nicephorus, patriarch van Constantinopel VI 1668
 Nicephorus patricius, vader van keizer Philippicus VI 732
 Nicephorus, zoon van usurpator Oost-Romeins keizerschap Artavasdes VI 1323; VI 1325
 Niceta (Nicetus), bisschop van Vienne V 1260
 Niceta (Nicetas I, patriarch van Constantinopel VI 993; VI 995; VI 1005; VI 1204; VI 1305
 Nicetus, zie Niceta
 Nichanor (Nicanor), bevelhebber over Iudea onder koning Demetrius I 883
 Nichea, zie Nicea
 Nicholaitae, ketterse stroming III 454; marg. na III 452
 Nicholas, ketter III 453; III 454; III 455+
 Nicholas I, paus VI 1758

Nichomedes (Nicomedes III), koning van Bithynia II 185
 Nichomedia (Nicomedia), stad in Bithynia IV 897; V 379; V 378-79 toelichting
 Nichomediensis (adj.) IV 210
 Nico..., zie Nicho...
 Nilus (*Nijl*), rivier V 489; VI 103; marg. na III 30 (3)
 Nymphidius (Nymphidius), gunsteling van Nero III 822
 Nimrod, zie Nembroth
 Ninas (Ninyas), koning van Assyria, zoon van Ninus I 5
 Niniue, stad in Assyria, Epist. ad Adelaam 153
 Ninus, koning van Assyria Epist. ad Adelaam 50; Epist. ad Adelaam 152; Epist. ad Adelaam 162; I 2; I 8; I 28; I 33; I 36; I 1065; I 1068; II 21; II 36
 Ninyas, zie Ninas
 Nisdigerdes (Isdigerdes, Yazdagird I), koning der Perzen V 1456
 Nisibis, stad in Mesopotamia V 539
 Niuedunus (*Nevers*) PV 89
 Niuemis, zie Neruemis
 Noe, bouwer van de ark I 1127
 Norici, inw. van Noricum, Romeinse provincie ten N.W. van Italia III 8
 Nouatiani, ketterse stroming IV 482
 Nouatus IV 479; IV 490; marg. na IV 478
 Nouiliacum (*Nouaillé*), klooster VI 1499
 Nouiomagus (*Nijmegen*) VI 1486
 Nouiomenses, inw. van *Noyon* VI 354
 Nouiomensis (adj., *Noyon*) VI 1212
 Nouum Vicum (*Neuville*) vlakbij klooster Fleury VI 532
 Nucerna (adj., Nuceria, *Nocera*) plaats in Campania V 1848
 Numerianus, Romeins keizer IV 783; IV 785; IV 788; IV 790; IV 792
 Numidia, gebied ten Z. en W. van Carthago I 768; I 771
 Numitor, koning van Alba Longa I 306
 Nun, vader van Moyses' opvolger Iosue I 136
 Nursia (*Norcia* bij Perugia) PIII 118
 Nycephorus, zie Nicephorus
 Nylus, zie Nilus
 Nymphidius, zie Nymphidius

O

Ochozias, koning van Israel, zoon van Ahab I 245; I 246
 Ochozias (Ozias), koning van Iuda, zoon van Ioram I 277; zie Azarias; Ozias
 Ochus, bijnaam van Arses, koning der Perzen I 568
 Octauia, dochter van keizer Claudius III 676
 Octavianus, Romeins keizer marg. na III 280; zie Augustus; Cesar; Cesar Augustus; Cesar Octavianus; Octavianus Augustus
 Octavianus Augustus, Romeins keizer Epist. ad Adelaam 50 app. cr.; I 1066; I 1070; PIII 44; III 2; III 110; V 1752; PVI 35; zie Augustus; Cesar; Cesar Augustus; Cesar
 Octavianus; Octavianus
 Octodurum, zie Ortodorum
 Odaenathus, zie Odenatus
 Odenatus (Odaenathus), koning van Palmyra IV 629
 Odoacer, Germaanse koning in Italia V 1746; V 1821
 Odysseus, zie Ulixes
 Oedipus, zie Edippus
 Oggigus (Ogygus), koning van Boeotia I 122
 Ogygus, zie Oggigus
 Olda (Hulda), profetes I 368
 Olibrius (Olybrius), West-Romeins keizer V 1712

Olybrius, zie Olibrius
 Onias III, hogepriester I 607; I 786; I 802; I 868
 Opianus (Oppianus), schrijver van Grieks leerdicht over de jacht IV 285
 Oppianus, zie Opianus
 Optimus, bisschop van Antiocha in Pisidia V 895
 Oratius (Horatius), Romeins dichter III 279
 Orcades, zie Orthadae
 Orestes, vader van keizer Romulus Augustulus V 1741; V 1742; V 1748
 Origenes, theoloog IV 343; IV 344; IV 345; IV 423; IV 544; IV 565; IV 570; marg. na IV 543, 569
 Orithia (Orithyia), koningin der Amazonen II 41; II 47; II 56
 Orithyia, zie Orithia
 Orodes II, koning der Parthen II 162; II 168
 Orosius, geschiedschrijver V 1561
 Orpheus, Grieks dichter en zanger I 1121
 Ortensis, zie Hortensius
 Orthadae (Orcades, *Orkneys*) III 617
 Ortodorum (Octodurum, *Martigny*) V 1918
 Oseae (Osee), profeet I 344
 Osee, profeet, zie Oseae
 Osee, koning, zie Osias
 Osias (Osee), koning van Israel, zoon van Hela I 258
 Osiris, Egyptische god I 74
 Osius (Hosius), bisschop van Cordoba V 282
 Ostrogothi, V.1718, 1786, 1818 toelichting
 Otho, zie Ottho; Ottho Saluius
 Othoniel (Othonihel), richter)I 155
 Othonihel, zie Othoniel
 Ottho (M. Saluius Otho), Romeins keizer III 844; III 849; III 855; III 890; III 890-91 toelichting; zie Ottho Saluius
 Ottho Saluius (M. Saluius Otho), Romeins keizer III 846; zie Ottho
 Ouidius, Romeins dichter III 830
 Oximus (*Exmes*), plaats in Normandië PV 91
 Ozias, koning van Juda, zoon van Ioram I 276; zie Azarias; Ochozias
 Ozias, koning van Juda, zoon van Amasias I 341; I 427; marg. na I 339

P

Pacius (Paschasius), bisschop van Vienne IV 943-50 app. cr.
 Pacorus, zoon van de Parthische koning Orodes II II 169
 Padus (*Po*), rivier PIII 107; V 2079
 Paestum, zie Pestus
 Paflagonia (Paphlagonia), gebied in het N. van Asia Minor II 184
 Palestina III 624; IV 156; IV 302; IV 311; IV 754; V 502; VI 291; VI 365; VI 1692; marg. na V 509
 Palladius, missionaris in Ierland V 1555
 Pambo, woestijnvader V 681
 Pamphilia (Pamphyli), gebied in het Z. van Asia Minor V 886
 Pamphilus, zie Pamphilus
 Pamphyli, zie Pamphilia
 Pannonia, Romeinse provincie, in N. en W. begrensd door de Donau III 5; III 546; IV 288; IV 612; V 642; V 668; V 851; V 1235; V 2035; V 2334; V 1367
 Panphilus (Pamphilus van Caesarea), martelaar IV 755
 Pantaenus, zie Pantheus
 Pantheon, tempel te Rome IV 7; VI 134; VI 421
 Pantheus (Pantaenus), filosoof IV 323
 Paphlagonia, zie Paflagonia
 Paphnutius, zie Pasnuptius

- Paphus (Epaphus), koning van Egypte, zoon van Jupiter I 143
- Papia (*Pavia*, stad in N.W.-Italia) PIII 93; VI 1236; marg. na VI 895
- Paracodes, bisschop van Vienne IV 353
- Paris, zie Alexander P.
- Parisiacus (adj., *Paris*) VI 908; VI 1151; VI 1209; VI 1726
- Parisius (*Paris*), stad PV 90; V 1894; V 1913; V 2019; V 2357
- Parma, stad in N.-Italia PIII 108
- Parmena (Parmenas), diaken te Jeruzalem III 451
- Parthemius (Parthenius), moordenaar van keizer Domitianus IV 44
- Parthi, volk Epist. ad Adelam 150; I 712; I 902; PII 84; PII 87; PII 89; II 7; II 94; II 95; II 131; II 133; II 148; II 162; II 167; II 168; II 207; II 212; III 33; III 545; IV 221; IV 333; IV 407; IV 445 app. cr.; IV 612; V 1572; V 1656; V 2039; marg. na II 94, 130, 169 (2)
- Parthia, groot rijk ten Z. van Kaspische Zee II 165
- Parthicus (adj.) IV 222; IV 784; V 426; V 510
- Pascentii monasterium, klooster, exacte plaats onbekend VI 1500
- Paschalis I, paus VI 1605; VI 1717; VI 1718
- Paschasius, zie Pacius
- Pasnuptius (Paphnutius), bisschop in Egypte V 288
- Pathani (Spartanen) marg. na V 157
- Pathmos (Patmos), eiland in de Aegeïsche Zee IV 20
- Pauia, zie Papia
- Paula, volgeling van S. Hieronymus Epist. ad Adelam 65
- Paulus, apostel PIII 139; III 488; III 513; III 629; III 687; III 695; III 794; III 797; IV 30 app. cr.; V 73; V 88; V 110; V 168; V 227; V 1631; V 1896; VI 692; VI 154; marg. na III 774
- Paulus I, paus VI 1159; VI 1197
- Paulus II, patriarch van Constantinopel VI 383; VI 397; VI 490
- Paulus IV van Cyprus, patriarch van Constantinopel VI 1205; VI 1298
- Paulus, bisschop van Narbonne IV 30
- Paulus, martelaar, cubicularius van Constantia, dochter van Constantinus Magnus V 500
- Paulus van Samosate, ketter IV 647; IV 669; IV 694; IV 697; IV 699; IV 701; IV 706; marg. na IV 645
- Paulus (P. Diaconus), geschiedschrijver VI 1609
- Pausania (Pausanias), koning van Sparta marg. na V 157
- Pegasus, gevleugeld paard I 174
- Pelagiana heresis V 1432; V 1594; marg. na V 1428
- Pelagius I, paus V 2294; V 2382
- Pelagius II, paus V 2383; VI 9
- Pelagius, bisschop van Laodicea V 896
- Pelagius, ketter V 1429
- Pelle (Apamea/Pella), stad in Syria I 684
- Peni (Poeni) I 722; I 750; zie Punic...; Carthaginienses
- Penthesileia, koningin der Amazonen II 56; II 58
- Perctarit, zie Bertharid
- Pergamum (*Bergamo*) PIII 140
- Periander, zie Pyrandrus
- Perpetuus, bisschop van Tours V 1763
- Perse (Persae), volk (I 445; I 449; I 542; I 558; I 564; I 613; I 620; I 627; I 641; I 645; I 654; I 656; II 64; II 81; II 98; II 133; IV 421; IV 616; IV 629; IV 849; IV 886; IV 889; V 539; V 540; V 1456; V 1782; V 2389; VI 161; VI 162; VI 198; VI 209; VI 225; VI 226; VI 245; VI 261; VI 328; VI 334; VI 335; VI 338; VI 434; VI 639; VI 972; VI 975; VI 1384; marg. na II 63, VI 174; zie Perses
- Perses IV 757; zie Perse
- Perseus, zoon van Jupiter en Danae I 151
- Persicus (adj.) I 634; IV 888
- Persis, koninkrijk VI 1399; VI 1661
- Persius, Romeins dichter III 831

- Perticus (Silva Pertica, *le Perche*), groot woud ten N.O. van Le Mans PV 100
- Pertinax, Romeins keizer IV 321; IV 326; zie Aelius Pertinax
- Perusium (*Perugia*) PIII 99; V 2083
- Pescennius Niger, usurpator Romeins keizerschap IV 331
- Pestus (Paestum), stad in Z.-Italia PIII 104
- Petragorica (*Périgueux*), stad PV 78
- Petragicus pagus (le *Périgord*) VI 1188
- Petreius, Romeins veldheer I 1008
- Petronax, abt van Monte Cassino VI 829; VI 838; marg. na VI 827
- Petronius, praefectus praetorio onder keizer Nerua IV 43
- Petrus, apostel III 334; III 471; III 476; III 503; III 511; III 633; III 667; III 728; III 730; III 735; III 737; III 739; III 745; III 747; III 752; III 753; III 758; III 763; III 770; III 773; III 776; III 777; III 781; III 783; III 788; III 793; III 833; III 1360-61 app. cr.; V 73; V 88; V 110; V 168; V 1607; V 1610; V 1896; V 2258; VI 414; VI 415; VI 460; VI 518; VI 537; VI 573; VI 609; VI 692; VI 697; VI 702; VI 708; VI 711; VI 825; VI 1029; VI 1109; VI 1121; VI 1153; VI 1167; VI 1344; VI 1716; marg. na III 774, V 1613 (1); zie Symon (Simon Petrus)
- Petrus, patriarch van Constantinopel VI 490
- Petrus I, bisschop van Alexandria IV 747; IV 916
- Petrus I, patriarch van Aquileia VI 775
- Petrus, diaken van Gregorius Magnus VI 49
- Petrus, notarius van paus Hormisda V 1935
- Petrus, gezant van paus Hadrianus I VI 1230
- Petrus, doopnaam van Caeduala VI 697
- Petrus Pisanus, leermeester van Karolus Magnus VI 1527
- Peusippus (Speusippus), filosoof marg. na I 568
- Phacee, zie Facee
- Phaceia, zie Faceias
- Phaeton, zie Pheton
- Pharamundus, koning der Franken V 660; V 946
- Pharisei, godsdienstige groep in Iudea Epist. ad Adelaam 70
- Pharnabazus, zie Pharnabuzus
- Pharnabuzus (Pharnabazus), zoon van Pharnaces, satraap I 565
- Pharnaces II, koning der Parthen I 1001; II 191
- Phenice (Phoenixe, -cia) gebied t.n.v. Palestina I 702; VI 280
- Pheton (Phaeton), zoon van Helios I 135
- Philemon, adressaat van brief van de apostel Paulus III 702
- Philetus, bisschop van Antiochia IV 427
- Philiberti monasterium (*Hermoutier/Noirmoutier*) VI 1495
- Philippenses III 700
- Philippicus, schoonzoon van keizer Mauricius VI 93; VI 97
- Philippicus (P. Bardanes), Oost-Romeins keizer VI 731; VI 771; VI 772; VI 777; VI 782; VI 787; zie Bardanius
- Philippus (Philippus Arabs), Romeins keizer IV 451; zie Marcus Iulius
- Philippus, zoon van keizer Philippus Arabs IV 453
- Philippus (Herodes Philippus II), tetrarch van Iturea en Trachonitis, zoon van Herodes de Grote III 269; III 310; III 311; III 320; III 346; III 348; III 558
- Philippus, koning van Macedonia, vader van Alexander Magnus I 608
- Philippus Arideus (P. Arrhidaeus), broer van Alexander Magnus I 674
- Philippus Arrhidaeus, zie Philippus Arideus
- Philippus, apostel III 335
- Philippus, bisschop van Jeruzalem IV 176
- Philippus, diaken te Jeruzalem III 451; III 466; III 469
- Philo van Alexandria, filosoof III 588; III 595
- Philometor (Ptolemaeus VI Philometor), koning van Egypte I 720; zie Ptolomeus
- Phineas, zie Phinees

- Phinees, schatbewaarder van de tempel te Jeruzalem III 1309
 Phocas, Oost-Romeins keizer VI 92; VI 95; VI 114; VI 115; VI 119; VI 120; VI 153
 Phocenses, inw. van Phocaea in W.-Asia Minor I 609
 Phoenixe, zie Phenice
 Phorojulianum, zie Foroiulianum
 Photinus, bisschop van Lyon, martelaar IV 30; IV 210; IV 231
 Phraates, zie Phrahates
 Phrahates (Phraates I), koning der Parthen II 150; II 151
 Phrahates (Phraates II), koning der Parthen II 159
 Phrahates (Phraates IV), koning der Parthen II 169
 Phrixus, zie Frixus
 Phrygia, zie Frigia
 Phtolomeus Philopater (Ptolemaeus IV Philopator) I 702-21 app. cr.
 Phylippus, zie Philippus, tetrarch
 Phyrmenes (Pylaemenes), koning van Paphlagonia II 184
 Physcon, zie Fyscon; Ptholomeus Euergetes
 Picenum, zie Picenus
 Picenus (Picenum), provincie van Italia PIII 111
 Pictauensis (adj., *Poitiers*) V 357; V 671; V 1880; V 2005
 Pictaui, inw. van *Poitiers* V 2308
 Pictauis (*Poitiers*), stad PV 78
 Pictauum (*Poitiers*), stad VI 813
 Picti, volk in het huidige Schotland V 1270; VI 503
 Pilatus, Romeins stadhouder van Iudea, III 561; III 565; III 567; III 654; zie Pontius Pilatus
 Pipinus II, Frankische maior domus VI 678; VI 681; VI 801; marg. na V 798
 Pipinus III, koning der Franken, zoon van Karolus Tudites VI 911; VI 927; VI 933; VI 1023; VI 1037; VI 1042; VI 1053; VI 1065; VI 1163; VI 1171; VI 1175; VI 1189; VI 1207; VI 1350; marg. na VI 921
 Pipinus, koning van Italia, zoon van Karolus Magnus VI 1240; VI 1562; VI 1579; VI 1582; VI 1594
 Pipinus I, koning van Aquitania, zoon van Ludouicus Pius VI 1712; VI 1740
 Pisanus (adj., Pisae), stad VI 1527
 Piscaria (*Pescara*), rivier in centraal Italia PIII 114; PIII 120
 Pisces, sterrenbeeld V 1424
 Pisida (Pisidia), gebied in Z.W.-Asia Minor V 895
 Pisidia, zie Pisida
 Piso (Lucius Calpurnius P. Licinianus), adoptiefzoon van keizer Galba III 842
 Pitacus (Pittacus van Mitylene), een van de zeven wijzen I 1094
 Pittacus, zie Pitacus
 Pius I, paus IV 199; IV 200; IV 203
 Placella (Flaccilla), vrouw van keizer Theodosius I V 1178
 Placentia (*Piacenza*), stad in N. Italia) PIII 109
 Placentini (inw. van *Piacenza*) V 1697
 Placidia (Galla Placidia), koningin der Gothen, later Romeins keizerin V 1379; V 1498; V 1502; V 1577; V 1581; V 1582; V 1602
 Plato, filosoof I 1099; I 1102; I 1106; marg. na I 568
 Platonius (adj.) IV 286
 Plectrudis, vrouw van maior domus Pipinus II VI 682
 Plinius Secundus, Romeins geschiedschrijver IV 126
 Plutarchus, zie Pultharcus
 Poeni, zie Peni
 Policarpus, bisschop van Smyrna IV 225
 Pompeia, dochter van Cn. Pompeius Magnus I 1007
 Pompeianus (adj., Pompeius) I 982; II 208

- Pompeius (Cn. Pompeius Magnus), triumvir I 932; I 934; I 943; I 957; I 962; I 965; I 969; I 971; I 973; I 981; I 983; I 988; I 1004; I 1005; I 1007; PII 93; II 166; II 175; II 202; II 207; II 209; III 38; marg. na I 987
- Pons Miluius, zie Pons Moluius; Pons Muluius
- Pons Moluius (Pons Miluius), brug over de Tiber bij Rome IV 319, zie Pons Muluius
- Pons Muluius (Pons Miluius), brug over de Tiber bij Rome V 28, zie Pons Moluius
- Pontia, eiland in de Tyrreense Zee V 2281
- Pontianus, paus IV 435
- Ponticus (adj., Pontus) IV 180; IV 355
- Pontius Pilatus, Romeins stadhouder van Iudea III 317; III 319; III 363; III 394; III 396; marg. na III 390; zie Pilatus
- Pontus, gebied i.h.N.van Asia Minor I 1001; II 2; III 14; III 511; IV 608; IV 729
- Porphirius (Porphyrius), filosoof IV 448; V 1244
- Porphirius (Porphyrius), patriarch van Antiochia V 1389
- Porphyrius, zie Porphirius
- Portuensis (adj., Portus, *Porto*), havenstad van Rome V 376; VI 484
- Porus, koning in India I 662
- Postumus, usurpator Romeins keizerschap in Gallia IV 613; IV 626
- Praetoriani, zie Pretoriani
- Pretoriani milites III 605; V 5
- Priameus (Prieneus, adj., Priene), stad in Ionia I 1117
- Priapatius, koning der Parthen II 149
- Prieneus, zie Priameus
- Primus, bisschop van Alexandria IV 271
- Priscianus, Latijns grammaticus V 2301
- Priscillianistae, ketterse stroming V 1418; marg. na V 1417
- Priunna (Prumia, *Prüm*) VI 1735
- Probus, Romeins keizer IV 732; IV 779
- Probus, arbiter tussen Arius en Athanasius V 332
- Probus, prefect onder keizer Valentinianus II V 922
- Procas, koning van Alba Longa I 305
- Procopia, vrouw van keizer Michael I VI 1685
- Procorus, diaken te Jeruzalem III 451
- Proculus, usurpator Romeins keizerschap in Gallia IV 739
- Prometheus, titan I 128
- Prosper van Aquitania, theoloog en geschiedschrijver V 1779
- Prumia, zie Priunna
- Ptholomei (Ptolemaei), geslacht van heersers over Egypte III 113
- Ptholomeus (Ptolemaeus I) I 673; I 692
- Ptholomeus (Ptolemaeus II Philadelphus) I 697; zie Ptholomeus Philadelphius
- Ptholomeus (Ptolemaeus III Euergetes) I 699; I 701; zie Ptholomeus Euergetes
- Ptholomeus (Ptolemaeus XIII) I 985; I 990; I 994
- Ptholomeus Alexander (Ptolemaeus XI A.) I 948-49
- Ptholomeus Dionisius (Ptolemaeus XII Neos Dionysius) I 949-50
- Ptholomeus Epiphanes (Ptolemaeus V E.) I 719
- Ptholomeus Euergetes (Ptolemaeus III E.) I 697; zie Ptholomeus
- Ptholomeus Euergetes (Ptolemaeus VIII E. Physcon) I 717; I 717 toelichting; zie Fyscon
- Ptholomeus Philadelphius (Ptolemaeus II Philadelphus) I 694
- Ptholomeus Soter (Ptolemaeus IX Soter) I 718
- Ptolemaei, zie Ptholomei
- Ptolemaeus, zie Ptholomeus
- Ptolemaeus IV Philopator p. XLVIII, noot 146; zie Ptholomeus Philopater
- Ptholomeus V Epiphanes; zie Ptholomeus Epiphanes; Epiphanes
- Ptholomeus VI Philometor, zie Philometor; Ptholomeus
- Ptholomeus VIII Euergetes Physcon, zie Ptholomeus Euergetes; Fyscon

Ptolomeus (Ptolemaeus VI Philometor) I 853-65 app. cr.
 Publius, bisschop van Jeruzalem IV 262
 Pulcheria, vrouw van keizer Marcianus V 1654
 Pultharcus (Plutarchus), filosoof en geschiedschrijver III 832
 Punici (Poeni) PIII 116; zie Peni; Carthaginienses
 Punicus (adj., Poeni) I 767
 Pupeienus (Pupienus), Romeins keizer IV 438; IV 440
 Pupienus, zie Pupeienus
 Pylaemenes, zie Phyrmenes
 Pyrandrus (Periander), tyran van Corinthe I 1116
 Pyrenaeum, zie Pyreneum
 Pyreneum (Pyrenaeum), gebergte I 750; I 752; V 1471; VI 1250; VI 1253; VI 1360
 Pyreneus (adj., Pyrenaeum) I 727; PV 73; V 1900
 Pyrrhus, zie Pyrrus
 Pyrrus (Pyrrhus), koning van Epirus I 776
 Pyrrus (Pyrrhus), patriarch van Constantinopel VI 350; VI 384; VI 490
 Pythagoras, zie Pyttigoras
 Pyttigoras (Pythagoras) van Samos, filosoof I 1110

Q

Quadi, Germaans volk IV 251; IV 252; IV 611
 Quadratus, volgeling der apostelen IV 149
 Quinquegentiani, volk in Cyrenaica (Africa) IV 848; IV 865
 Quintillus, Romeins keizer IV 680; IV 683
 Quotius (Cottius), koning van Ligurische stammen marg. na PIII 90 (3)

R

Rabanus (Hrabanus Maurus), schrijver en aartsbisschop van Mainz VI 1783
 Radagaisus, koning der Gothen V 1357
 Radamantus (Rhadamanthys), rechter in de onderwereld I 141
 Radegundis, vrouw van Chlotarius I V 2002; VI 1503
 Raetia, zie Rethia
 Raganfrid, zie Rainfredus
 Rainfredus (Raganfrid), maior domus VI 820; VI 905
 Rauenna, stad in N.O.-Italia I 961; PIII 108; PIII 112; IV 610; IV 936; V 1376; V 1505; V 1574; V 1601; V 1698; V 1743; V 1746; V 1832; V 1964; V 2073; V 2341; VI 1516
 Rauennates, inw. van Rauenna V 1564
 Razates, veldheer van koning Chosroes van Perzië VI 219; VI 224; VI 228
 Reccared, zie Richaredus
 Redonis (*Rennes*) PV 93
 Regina, concubine van Karolus Magnus VI 1568
 Regium (*Reggio*) PIII 105
 Remi, zie Rhemi
 Remus, broer van Romulus I 307; I 322
 Remigius, aartsbisschop van Reims V 1801; V 1810; V 1926; VI 1066; marg. na V 1797
 Renus, zie Rhenus
 Rethia (Raetia), gebied in N.-Italia PIII 89; IV 587; zie Rethia Prima; Rethia Secunda
 Rethia Prima (Raetia I), gebied in N.-Italia PIII 93
 Rethia Secunda (Raetia II), gebied in N.-Italia PIII 94
 Reticius, zie Retius
 Retius (Reticius), bisschop van Autun V 287
 Rhadamanthys, zie Radamantus
 Rhea Siluia, moeder van Romulus en Remus I 306
 Rhemi, inwoners van *Reims* PV 70; V 1801; V 1927; marg. na V 1797
 Rhemis (*Reims*) PV 67; VI 1518

- Rhenus (*Rijn*), rivier IV 98; PV 63; PV 72; PV 103; V 421; V 653; V 1517; VI 1353; VI 1355; VI 1369; VI 1479
- Rhiphaei Montes, zie Riphei Montes
- Rhodanus (*Rhône*), rivier IV 230; PV 84; PV 98; PV 117; V 1675; V 1899; V 1918
- Rhodus (*Rhodos*) III 1349
- Richaredus (Reccared I), koning der Visigothen, zoon van Leouigildus V 2451; V 2455
- Ricimer, Romeins veldheer V 1706; V 1710
- Rigo, spatharius van koning Totila V 2139; V 2148; V 2153
- Riparioli, Ripuarische Franken V 1535
- Riphei (Rhiphaei) montes, bergketen in N.-Scythia II 3
- Roboam, koning van Israel, later van Iuda, zoon van Salomo I 208; I 261; I 262
- Rodanus, zie Rhodanus
- Rodoald, koning der Longobarden V 2352 VI 371
- Rohdanus, zie Rhodanus
- Roilas, zie Roilus
- Roilus (Roilas), aanvoerder der Scythen V 1344
- Roland, zie Rollandus
- Rollandus (Roland), markgraaf van Bretagne onder Karolus Magnus VI 1261; VI 1262
- Roma I 312; I 321; I 492; I 571; I 861; I 936; I 960; I 966; I 1002; I 1010; I 1065; PIII 98; III 32; III 278; III 292; III 533; III 545; III 585; III 619; III 661; III 687; III 719; III 787; III 815; III 829; III 840; III 844; III 851; III 878; III 882; III 1346; III 1352; III 1353; IV 5; IV 6; IV 14; IV 34; IV 122; IV 136; IV 199; IV 208; IV 300; IV 408; IV 418; IV 426; IV 434; IV 446; IV 457; IV 467; IV 486; IV 525; IV 589; IV 599; IV 689; IV 705; IV 741; IV 842; PV 96; V 5; V 39; V 48; V 59; V 167; V 216; V 364; V 374; V 392; V 500; V 1235; V 1371; V 1375; V 1379; V 1488; V 1706; V 1770; V 1842; V 1850; V 2066; V 2069; V 2168; V 2173; V 2177; V 2273; V 2293; V 2301; V 2341; VI 6; VI 63; VI 133; VI 392; VI 395; VI 398; VI 412; VI 423; VI 440; VI 442; VI 494; VI 598; VI 612; VI 691; VI 750; VI 783; VI 830; VI 912; VI 916; VI 1022; VI 1302; VI 1336; VI 1339; VI 1421; VI 1424; VI 1515; VI 1603; VI 1715; VI 1725; marg. na I 303, PIII 90 (5), V 1613 (1); cf. VI 1156
- Romulea urbs
- Romaldus, zoon van Arichis II van Beneuentum I 1275
- Romani Epist. ad Adelam 51; I 327; I 571; I 574; I 724; I 725; I 726; I 729; I 743; I 746; I 758; I 770; I 773; I 776; I 782; I 932; I 934; I 942; I 945; I 962; I 1093; II 133; II 166; II 174; II 175; II 186; II 201; II 203; II 205; PIII 4; PIII 41; PIII 45; PIII 85; III 1; III 3; III 34; III 39; III 391; III 424; III 658; III 698; III 713; III 715; III 918; III 923; III 996; III 999; III 1007; III 1009; III 1010; III 1021; III 1023; III 1079; III 1084; III 1247; III 1258; III 1281; III 1288; III 1305; IV 305; IV 455; IV 607; IV 732; PV 54; V 155; V 165; V 211; V 213; V 397; V 552; V 1010; V 1514; V 1516; V 1525; V 1687; V 1717; V 1720; V 1860; V 2080; V 2082; V 2175; V 2180; V 2320; V 2323; V 2324; V 2384; VI 197; VI 199; VI 205; VI 226; VI 251; VI 945; VI 1346; VI 1471; marg. na II 169 (1), VI 1335
- Romania, Oost-Romeinse Rijk, m.n. het gebied rond Byzantium VI 634
- Romanus, heilige, leerling van Benedictus V 2199; V 2203
- Romanus (adj.) Epist. ad Adelam 67; I 310; I 329; I 331; I 731; I 741; I 742; I 768; I 778; I 779; I 939; I 946; I 953; I 955; I 977; I 1016; I 1024; I 1056; I 1058; I 1076; PII 87; II 164; III 8; III 11; III 34; III 56; III 606; III 618; III 674; III 679; III 819; III 832; III 836; III 845; III 864; III 870; III 871; III 1317; III 1348; III 1350; III 1355; III 1360-61 app. cr.; IV 3 app. cr.; IV 26; IV 94; IV 107; IV 117; IV 124; IV 131; IV 182; IV 198; IV 216; IV 252; IV 254; IV 276; IV 298; IV 318; IV 327; IV 357; IV 358; IV 373; IV 412; IV 415; V 441; IV 442; IV 463; IV 479; IV 489; IV 506; IV 519; IV 600; IV 605; IV 687; IV 717; IV 730; IV 844; IV 901; IV 943; IV 947; PV 8; PV 95; V 101; V 151; V 171; V 172; V 178; V 236; V 273; V 289; V 314; V 317; V 325; V 359; V 382; V 521; V 542; V 902; V 940; V 1012; V 1207; V 1218; V 1220; V 1223; V 1232; V 1367; V 1384; V 1498; V 1549; V 1552; V 1587; V 1612; V 1657; V 1698; V 1741; V 1751; V 1834; V 1842; V 1891; V 1920; V 2025; V 2252; V 2381; V 2394; V 2472; PVI 23; VI 1; VI 121; VI 129; VI 157; VI 347; VI 378; VI 449; VI 458; VI 465; VI 483; VI 485; VI 614; VI 706; VI 713; VI 784; VI 825; VI 859; VI 928; VI 1023; VI 1026; VI 1148; VI 1164; VI 1169; VI 1196; VI 1207; VI 1229; VI 1233; VI 1290; VI 1347; VI 1421; VI 1522; VI 1694; VI 1728; VI 1756; marg. na III 851, V 1520 (2), VI 1020

Romelia, moeder van koning Phacee van Israel I 256
 Romuleus (adj., Romulus) VI 1156
 Romulus, stichter van Rome I 307; I 322; I 323; I 326; I 337; I 1084; II 134
 Romulus Augustulus, zie Augustulus
 Rotharid, koning der Langobarden V 2351; VI 370 toelichting
 Rothomagenses VI 353
 Rothomagensis (adj.) VI 1066
 Rothomagus (*Rouen*) PV 91; VI 1518
 Rothrudis (Hruodtrudis), dochter van Karolus Magnus VI 1563; VI 1580
 Rubicon, grensriviertje tussen Gallia en Italia I 961
 Rubrum Mare, zie Mare Rubrum
 Ruderich, metgezel van koning Totila V 2143
 Rufinus (Flavius R.), praefectus praetorio van Theodosius Magnus en Arcadius V 1089; V 1093; V 1100; V 1105; V 1108; V 1110; V 1111; V 1113; V 1116; V 1119; V 1292; V 1335; V 1338
 Rufus Terentius (Terentius Rufus), Romeins legeraanvoerder III 1317
 Rupensis (Ruspensis, adj., < Ruspae), plaats in Numidia) V 1838
 Ruteni, inw. van Ruthenus V 1898
 Ruthenus (*Rouerge*), gebied in Z.O.-Frankrijk, dép. Aveyron PV 77

S

Sabaria (*Szombathely*, Hongarije), stad in Pannonia, V 669
 Sabas, zie Sabbas
 Sabbas (Sabas), heilige VI 1665
 Sabini, volk in centraal Italia III 1375
 Sabinianus, zie Sabinus
 Sabinus (Sabinianus), paus VI 126
 Sabinus (T. Flavius Sabinus), broer van keizer Vespasianus III 900
 Sacerdos, bisschop van Limoges V 1722; V 1738; marg. na V 1716
 Sadducaei, zie Saducei
 Saducei (Sadducaei), godsdienstige groep in Judea Epist. ad Adelaam 70
 Sagiensis (*Sées*) stad PV 91
 Sagonna (*Saône*) rivier PV 98; zie Araris
 Sain, zie Sayn
 Sala (*Saale*, Thüringen), rivier VI 1355
 Saliar, zie Auar
 Sallustius, zie Salustius
 Salmanasar (Salmanassar V), koning van Assyria I 258; I 346; I 352
 Salmanassar, zie Salmanasar
 Salome, zuster van koning Herodes I III 201; III 215
 Salomon, koning van Israel I 201; I 208; I 212; I 429; I 431; I 1141 PII 43
 Salon (Solon), Grieks dichter en staatsman, een van de zeven wijzen I 1115; I 1120
 Salona, plaats in Dalmatia IV 938
 Salzburg (*Salzburg*), VI 1517; zie Iuuauum
 Salustius (Sallustius), Romeins geschiedschrijver I 947 app. cr.; III 279
 Samaria, landstreek in centraal Palestina, I 228; I 239; I 252; I 347; I 361; I 702; III 466; III 468; III 506; III 568
 Samaria, hoofdstad van de gelijknamige landstreek I 268; III 83; III 88; III 573; zie Sebaste; Sichen
 Samaritani I 361; zie Samaritae
 Samarite I 488; IV 332; zie Samaritani
 Samius (adj., Samos) I 1110
 Samnites, inw. van Samnium marg. na PIII 127 (1)
 Samnium, landstreek in centraal Italia PIII 120; VI 919
 Samos, zie Samus, Samius
 Samosatenus (adj., Samosate), stad aan de Eufraat IV 647
 Samuel, zie Samuhel

- Samuhel (Samuel), richter I 157; I 193
 Samus (Samos), eiland aan de W.-kust van Asia Minor III 1349
 Sangibanus, koning der Alanen V 1532
 Sannium, zie Samnium
 Samson, zie Sanson
 Sanson (Samson), richter I 157
 Santana (*Saintes*) PV 78
 Sapor I, koning der Perzen IV 617
 Sapor II, koning der Perzen V 539
 Sarabbagas (Sarablaggas), veldheer van koning Chosroes II VI 190
 Sarablaggas, zie Sarabbagas
 Saraceni, zie Sarraceni
 Sarbarazas, veldheer van koning Chosroes II VI 191; VI 331; VI 333; zie Sarbarus
 Sarbarus (Sarbarazas), veldheer van koning Chosroes II VI 196; VI 198; zie Sarbarazas
 Sardanapallus, koning van Assyria I 35; I 283; I 293; I 296; marg. na I 281 (2)
 Sardensis (adj., Sardis), stad in W.-Asia Minor IV 275
 Sardi, bew. van Sardinia, VI 1412
 Sardinia, eiland I 1061; PIII 127; VI 898; VI 1412; marg. na PIII 127 (4)
 Sardus, zoon van Hercules, marg. na PIII 127 (4)
 Sardynia, zie Sardinia
 Sarmatae, volk ten N.O. van de Zwarte Zee III 9; III 546; IV 251 : IV 611; V 231; V 1534; zie Sauromatae
 Saros, rivier in Cilicia (Z.O.-kust van Asia Minor) VI 194
 Sarpedon, zoon van Iupiter en Europa I 141
 Sarraceni, volgelingen van de profeet Mohammed PVI 39; VI 278; VI 284; VI 287; VI 305; VI 311; VI 439; VI 805; VI 806; VI 815; VI 843; VI 861; VI 898; VI 1412; marg. na VI 283; zie Aggareni; Turci
 Saturninus, zie Saturnus
 Saturnus (Lucius Saturninus), usurpator Romeins keizerschap in Syria IV 739
 Sauini monasterium (*Saint-Savin*, Poitiers) VI 1499
 Saul, koning van Israel I 157; I 191; marg. na I 189
 Sauromatae, volk ten N.O. van de Zwarte Zee IV 154; zie Sarmatae
 Saxones, inw. van Saxonía V 628; V 1535; VI 1591; VI 690; VI 818; VI 1241
 Saxonía, gebied in het huidige N.W.-Duitsland VI 1190; VI 1355; VI 1366; VI 1740; VI 1753
 Saxonicus (adj.) VI 1241; VI 1567
 Sayn (Sain), veldheer van koning Chosroes II VI 214
 Scaldus (*Schelde*), rivier PV 69
 Scillitani (adj., Scillium), dorp bij Carthago VI 1410
 Scipio (Publius Cornelius S.) I 729; zie Scipiones
 Scipio (Publius Cornelius S. Africanus), zoon van de vorige, overwinnaar van Hannibal I 747-48; I 754
 Scho..., zie Sco...
 Scipiones (Publius Cornelius S. en Gnaeus Cornelius S. Calvus) I 745; zie Scipio (Publius Cornelius S.)
 Scith..., zie Scyth...
 Sclai, *Slaven*, groep Indo-Germaanse volkeren in Z.- en O.-Europa VI 635; VI 994 VI 1279; VI 1280; VI 1293
 Scolastica (Scholastica), zuster van Benedictus van Nursia VI 513; VI 516; VI 554; VI 558
 Scolasticus, exarch van Ravenna VI 794
 Scothi, zie Scoti
 Scoti, Keltische volksstam in N.O.-Ierland V 1270; V 1555; VI 503; VI 1378
 Scribonia, vrouw van keizer Augustus III 287
 Scythae, inw. van Scythia I 494; PII 89; PII 91; II 1; II 4; II 11; II 14; II 66; II 86; II 93; II 159; III 142; III 100

- Scythia, gebied ten N.en O. van de Zwarte Zee I 449; PII 95; II 69; II 88; II 96; II 182; II 96; V 814; V 1345
- Scythicus (adj.) PII 90; II 103
- Scythopolitanus (adj., Scythopolis), stad in Palestina IV 212
- Sebaste, stad in Palestina I 268; III 88; III 241; III 574; V 502; marg. na V 509; zie Samaria; Sichen
- Sebastianus, martelaar VI 610; VI 612; VI 1721; marg. na VI 596
- Secundus van Trento, geschiedschrijver VI 54
- Sedechias, koning van Iuda I 389; I 390; I 394; I 1093
- Sedecias, zie Sedechias
- Sedunum (*Sitten*, Zwitserland) IV 801
- Segericus (Sigericus), koning der Visigothen V 1501; V 1506
- Seianus, praefectus praetorio onder keizer Tiberius III 429; III 438
- Seirem, zie Syrem
- Seleucia, stad aan de Tigris IV 101; VI 245; zie Guheser
- Seleucia, stad in Isauria (Z.-Asia Minor) IV 134
- Seleucia, stad (niet gespecificeerd) I 683
- Seleucus I, veldheer van Alexander Magnus I 677; I 684; I 686; I 686, toelichting; I 689; I 860; II 146
- Seleucus II I 686, toelichting; II 131; II 142
- Seleucus III I 712, toelichting
- Seleucus IV I 703; I 704; I 705; I 712; I 712 toelichting; I 714; I 716; I 716 toelichting
- Seleutia, zie Seleucia
- Sellum, koning van Israel I 254
- Semiramis, koningin van Assyria Epist. ad Adalam 153; I 5
- Seneca, Romeins filosoof III 807; III 831
- Seneca, bisschop van Jeruzalem IV 176
- Senogallia (Senogallia, *Sinigaglia*), stad in Italia, prov. Ancona PIII 133; marg. na PIII 127 (5)
- Senonis (*Sens*), stad PV 881 PV 94; V 401; VI 1517
- Senonensis (adj.) PIII 131; IV 723; marg. na PIII 127 (5)
- Senonenses PV 96; V 2303
- Sentina (Chintila, koning der Visigothen) VI 375; VI 376
- Sepontum (*Siponto*), stad in Apulia PIII 124
- Septimania, gebied in het huidige Z.O.-Frankrijk VI 810; VI 1504; VI 1608
- Septimius Seuerus, zie Alexander; Alexander Mameas; Aurelius Alexander; Seuerus
- Sequana (*Seine*), rivier PV 99
- Sequani, volk in O.-Gallia PV 83
- Serapion, bisschop van Antiochia IV 310; IV 378
- Serapis, Egyptische god I 83; I 84
- Serapte, zie Seraptis
- Seraptis (Soracte), berg bij Rome V 78; V 85; VI 913
- Sergius I, paus VI 617; VI 695; VI 710; VI 714
- Sergius II, paus VI 1757
- Sergius I, patriarch van Constantinopel VI 184; VI 265; VI 275; VI 350; VI 490
- Sesac, zie Sesach
- Sesach (Sesac), koning van Egypte I 261
- Seuera, vrouw van keizer Valentinianus I V 699
- Seuerianus, heilige in *Chalon-sur-Saône* (?) V 1777; V 1777, toelichting
- Seuerus (Septimius Seuerus), Romeins keizer IV 325; IV 360; IV 364; IV 373; zie Alexander; Alexander Mameas; Aurelius Alexander
- Seuerus II, West-Romeins keizer IV 907; IV 934
- Seuerus, patriarch van Antiochia, ketter V 2267
- Siagrius (Syagrius), bisschop van Autun VI 77
- Sicambri (bedoeld wordt: Cantabri), volk in het N. van het Iberisch schiereiland) III 6; zie Cantabri
- Sicambri (Sigambri), uit Troia afkomstig volk V 640; V 646
- Sicambria, stad in Pannonia V 633; V 644; V 6521 V 654
- Siccam. . . , zie Sicam...

- Sichen (Sichem), stad in Samaria, bij Hugo oude naam van de stad Samaria III 575; zie Samaria; Sebaste
- Sicilia, eiland I 1061; PIII 125; V 2013; V 2058; V 2172; VI 424; VI 439; VI 463; VI 493; VI 964; marg. na PIII 127 (3)
- Siculum fretum, zeestraat tussen Sicilia en Italia PIII 103
- Siculus, vorst van Sicilia marg. na PIII 127 (3)
- Sidon, zie Sidonia; Sydonius
- Sidonia (Sidon), stad in Phoenicia marg. na I 767
- Sidonius, zie Sydonius
- Sigam... zie Sicam...
- Sigebertus I, koning der Franken V 2359; V 2365; V 2399
- Sigebertus III, koning der Franken VI 342
- Sigericus, zie Segericus
- Sigibertus, variantlezing waar koning Childebertus I wordt bedoeld V 2019 app. cr.
- Sigismundus, koning van Burgundia VI 759; VI 1827; V 1916; V 1985; V 1986; V 1993
- Silene (Helena), handlangster van keizer Nero III 723
- Siler, grensrivier tussen Lucania en Campania PIII 101; PIII 103
- Silla (Faustus Cornelius Sulla), schoonzoon van Pompeius I 1007; I 1007, toelichting
- Silla (Lucius Cornelius Sulla), Romeins veldheer en staatsman II 175
- Silua Pertica, zie Perticus
- Siluerius, paus V 2272; V 2276; V 2279; V 2281
- Silvester I, paus IV 946; V 77; V 86; V 92; V 169; V 228; V 268; VI 913
- Simachus (Symmachus), paus, zie Symachus
- Simeon, zie Symeon
- Simmacus (Quintus Aurelius Memmius Symmachus), leermeester van Boethius V 1968
- Simon, zie Symon
- Simoniacus (adj., Simon Magus) marg. na III 463
- Simphorianus (Symphorianus, martelaar) V 1770
- Simplicius, zie Simplitius
- Simplitius (Simplicius), paus V 1772
- Simplitius (Simplicius), abt van Monte Cassino VI 68
- Simson, zie Sanson
- Sina (*Sinai*, ook: Horeb), berg, wsch. in het Z. van het Sinai-schiereiland marg. na I 115; zie Corep
- Sinai, berg, zie Corep; Sina
- Sinai woestijn; zie Syna
- Sinope, stad in Pontus (N.-Asia Minor) VI 1430
- Sion, zie Syon
- Sirach, zie Syrac
- Siricius, zie Syricius
- Sirmium, stad in Pannonia IV 680 app. cr., IV 779; V 915
- Sirohis, zie Syrois
- Sisenandus, koning der Visigothen VI 375
- Sisinnius, paus VI 716
- Sixtus III, paus V 1613; zie Xistus
- Sixtus, zie Xystus
- Smirnei, inw. van Smyrna, stad in W.-Asia Minor IV 227
- Smirneus (adj., Smyrna) IV 285
- Smyr..., zie Smir...
- Socrates, filosoof I 1099
- Socrates, bisschop van Laodicea IV 751
- Solima, oude naam van Jeruzalem (zie voor Jeruzalem Aelia; Hierosolima; Hierusalem; Syon) I 198
- Sollemniacum monasterium (*Solignac*, Aquitanië) VI 1501
- Solon, zie Salon
- Somer, voormalig eigenaar van de berg waarop de stad Samaria is gebouwd III 576
- Sophia, vrouw van keizer Iustinus II V 2313; V 2328

- Sophonias, profeet I 368
 Sorabi, Slavische volksstam bij de rivier de Elbe VI 1356
 Soracte, zie Seraptis
 Soter, zie Sother
 Sother (Soter), paus IV 201
 Sparta, zie Lacedemoniensis
 Speratus, martelaar VI 1410
 Speusippus, zie Peusippus
 Spoletium, stad in centraal Italia PIII 99
 Stauracius, patricius onder keizerin Irene en keizer Constantinus VI VI 1293; V
 Stauracius, Oost-Romeins keizer VI 1623; VI 1624; VI 1634; VI 1637; VI 1644
 Stauratius, zie Stauracius
 Stephanus, eerste martelaar III 451; III 491; V 1512
 Stephanus I, paus IV 601
 Stephanus II, paus VI 1145; VI 1164; VI 1167; VI 1197
 Stephanus III, paus VI 1198
 Stephanus IV, paus VI 1604
 Stephanus, sacellarius van keizer Iustinianus II VI 639
 Stilicho, zie Stilico
 Stilico (Flavius Stilicho), Romeins veldheer V 850; V 1292; V 1293; V 13491 V 1364; V 1464
 Strido, dorp op de grens van Dalmatia en Pannonia V 1234
 Sublacus, Subiaco, plaats in Latium V 2114
 Suessionae (*Soissons*) stad V 1912; V 2358; VI 1214
 Suessonicus (adj., *Soissons*) VI 1723
 Sueues, zie Sueui
 Sueui, West-Germaans volk V 1465; VI 1280
 Sulla, zie Silla
 Sulpicius II, aartsbisschop van Bourges VI 352
 Summa (*Somme*), rivier in Picardia V 948
 Sunno, koning der Franken V 651
 Susa, een der hoofdsteden van het Perzische rijk I 521
 Syagrius, zie Siagrius
 Sycilia, zie Sicilia
 Sydonius (Gaius Sollius Modestus Apollinaris Sidonius), schrijver en bisschop van Clermont V 2033
 Symachus (Symmachus), paus V 1841; V 1846; V 1849; V 1850; V 1852; V 1920
 Symacus, zie Symmachus (Symmachus), bijbelvertaler
 Symeon (Simon I), bisschop van Jeruzalem IV 173; zie Symon
 Symeon (Simeon), profeet die het kind Iesus in de tempel begroette V 2250
 Symmachus, paus; zie Symachus
 Symmachus, leermeester van Boethius; zie Simmacus
 Symmachus (Symmachus), bijbelvertaler IV 354; IV 356
 Symmachus de Ebioniet, ketter IV 379; marg. na IV 378
 Symon, zie Simon
 Symon Petrus, apostel III 334; III 660; zie Petrus
 Symon Chananaeus, apostel III 337
 Symon (Simon I), bisschop van Jeruzalem IV 25; IV 120; zie Symeon
 Symon (Simon Maccabaeus), hogepriester I 914; I 915
 Symon (Simon), hogepriester, zoon van Onias I 607
 Symon (Simon), leider in het belegerde Jeruzalem III 934; III 1006; III 1008; III 1055; III 1076; III 1314
 Symon (Simon), S. Magus, tegenstander van de apostelen III 468; III 473; III 481; III 485; III 718; III 729; III 737; III 739; III 742; III 748; III 751; III 752; III 757; III 762; III 774; zie Simoniacus
 Symphorianus, zie Simphorianus
 Syna, woestijn Sinai I 106
 Syon (Sion, *Jeruzalem*) PII 56; PII 61; zie voor Jeruzalem Aelia; Hierosolima; Hierusalem; Solima

Syrac (Sirach), vader van Iesus de auteur van apocrief bijbelboek I 698
 Syrem (Seirem), vrouw van koning Chosroes II VI 246
 Syria, gebied ten O. van de Middellandse Zee Epist. ad Adelam 149; I 205; I 264; I 449; I 675; I 701; I 784; I 861; I 908; I 912; I 932; I 948; I 949; I 988; I 1001; II 203; III 108; III 244; III 623; IV 331; IV 630; IV 688; V 332; V 434; V 886; VI 186 VI 280; VI 1538
 Syricius (Siricius), paus V 1385; V 1386
 Syritius, zie Syricius
 Syrmium, zie Sirmium
 Syrois (Sirohis, Kavadh II Shiruve), koning der Perzen VI 248; VI 257; VI 261; VI 271; VI 329
 Syrus, inw. van Syria V 435
 Sythilia, zie Sicilia

T

Tacitus (M. Claudius Tacitus), Romeins keizer IV 728; IV 733
 Taddeus, zie Thaddeus
 Tales Milesius (Thales van Milete), een der zeven Griekse wijzen I 1085; I 1100
 Tanais, zie Thanais
 Tannetum, wsch. plaats in Campania V 2184
 Tantalus, zoon van Iupiter, koning van Lydia I 184
 Tarasius, zie Tharasius
 Tarentum, zie Tharentum
 Tarquinius (T. Superbus), koning van Rome I 328; I 492; zie T. Superbus
 Tarquinius Priscus, koning van Rome I 1093
 Tarquinius Superbus, koning van Rome I 337; zie Tarquinius (T. Superbus)
 Tarraco, zie Terraco
 Tarsus, zie Tharsus
 Taso, hertog van *Friuli* VI 146
 Tassilo, zie Thasylo
 Taurinensis (adj., *Torino*) V 1563; VI 1775
 Taurus, gebergte in Cilicia (Z.O.-Asia Minor) I 622; VI 194
 Taurus, sterrenbeeld V 1422
 Taximeneus lacus (Trasymeneus lacus, meer in Umbria) I 730
 Telesphorus, zie Thelephorus
 Teodebertus, zie Theodebertus
 Terbelis, zie Terebellus
 Terebellus (Terbelis, Tervel), khan der Bulgaren VI 744
 Terentius, Romeins blijspeldichter III 279
 Terentius Rufus, zie Rufus Terentius
 Termopilae (Thermopylae), bergpas tussen Thessalië en centraal Griekenland I 533
 Terraco (Tarraco, *Zaragoza*), stad in N.O.-Hispania III 99
 Thaddeus (ook: Iudas), apostel, schrijver van de Epistula Iudae III 337; III 500; zie Iudas
 Thala (Thola), richter I 156
 Thales, zie Tales
 Thalestris, ook wel Minythyia, koningin der Amazonen II 60; zie Minithia
 Thamaris (Thomyris), koningin der Scythen II 66; II 76
 Thanais (Tanais, *Don*), rivier I 660; V 641
 Tharasius (Tarasius), patriarch van Constantinopel VI 1301; VI 1428; marg. na VI 1309
 Tharentum (Tarentum), plaats in Apulia PIII 124
 Tharsus (Tarsus), stad in Cilicia IV 731
 Thasylo (Tassilo III), hertog van Beieren VI 936
 Thebae, zie Thebea legio
 Thebaste, plaats in Numidia, V 1309
 Thebea legio (adj. Thebae, plaats in Egypte), Thebaans legioen: martelaren IV 801; V 1919; zie Mauritius (Mauricius) van Agaunum
 Thelephorus (Telesphorus), paus IV 186; IV 197

- Theodahadus, zie Theodoadus
- Theodas (Theudas), leider van een Joodse volksopstand tegen de Romeinen III 521
- Theodebertus (Theudedebertus I), koning der Franken V 1999; V 2008; V 2185
- Theodebertus (Theudebertus II), koning der Franken V 2408; V 2412; V 2414
- Theodelinda, zie Theudelinda
- Theoderada, zie Theoderata
- Theoderata (Theoderada), kleindochter van Karolus Magnus VI 1584
- Theodericus, koning der Ostrogothen V 1718; V 1740; V 1787; V 1818; V 1843 V 1844; V 1965; V 1974; V 1979; V 2064; marg. na V 1963
- Theodericus (Theudericus I), koning der Franken V 1897; V 1911; V 1997; V 2007
- Theodericus (Theudericus II), koning der Franken V 2409; V 2413; V 2414
- Theodericus (Theudericus III), koning der Franken VI 657; VI 660; VI 663; VI 665; VI 684
- Theodericus (Theudericus IV), koning der Franken VI 823; VI 923
- Theoderidus, zie Theodoricus; Theudo
- Theodoadus (Theodahadus), koning der Ostrogothen V 1980; V 2059; V 2063
- Theodohadus, zie Theodoadus
- Theodora, vrouw van caesar Constantius I IV 853
- Theodora, vrouw van keizer Iustinianus I V 2283; V 2292
- Theodoretus, zie Theodoms
- Theodoricus (Theodericus/Theoderidus I), koning der Visigothen V 1509; V 1531 : V 1537; zie Theudo
- Theodorus (Theodoretus, bisschop van Kyrrhos) V 1781
- Theodorus van Tarsus, aartsbisschop van Canterbury VI 443; VI 445; VI 449; VI 451
- Theodosius I, Romeins keizer V 910; V 916; V 939; V 972; V 988; V 998; V 1014; V 1021; V 1043; V 1048; V 1053; V 1178; V 1210; V 1216; V 1268; V 1273; V 1277; V 1286; V 1295; V 1334; V 1380; V 1414; V 1578; marg. na V 1048, 1195, 1272
- Theodosius II, Oost-Romeins keizer V 1415; V 1455; V 1460; V 1462; V 1569; V 1571; V 1575; V 1580; V 1583; V 1584; V 1647; V 1655
- Theodosius III, Oost-Romeins keizer VI 845; VI 846; VI 849
- Theodote, vrouw van keizer Constantinus VI VI 1328
- Theodotion, bijbelvertaler IV 283; IV 355
- Theodulfus, schrijver, abt van Fleury, bisschop van *Orléans* VI 1759; VI 1765
- Theofridi monasterium (*Saint-Chaffrey-en-Velay*) VI 1500
- Theonas, bisschop van Alexandria IV 746
- Theophanes, zie Cleophanus
- Theophilauctus (Theophylactus), zoon van keizer Michael I VI 1652
- Theophilus, bisschop van Caesarea in Palestina IV 306; IV 311
- Theophylactus, zie Theophilauctus
- Theopompus, zie Theopompus
- Theopompus (Theopompus) van Chios, Grieks geschiedschrijver en redenaar IV 449
- Theotecnus, zie Theotegnus
- Theotegnus (Theotecnus), bisschop van Caesarea in Palestina IV 754
- Thermopylae, zie Termopilae
- Theseus, zoon van koning Aegeus van Athene II 53
- Thesiphon (Ctesiphon), stad aan de Tigris V 514
- Thessali, inw. van Thessalia I 610; I 778
- Thessalia, gebied in N.- Griekenland I 971
- Thessalonica, stad in Macedonia V 149; V 976; V 1051
- Thessalonicensis, inw. van Thessalonica III 700
- Theuda, koning der Visigothen V 2361
- Theudas, zie Theodas
- Theudebertus, zie Theodebertus
- Theudelinda (Theodelinda), koningin der Longobarden Epist. ad Adalam 671 VI 51; VI 372
- Theudericus, zie Theodericus

- Theudo (Theodericus/Theoderidus I), koning der Visigothen V 1509; V 1526 V 1532; zie Theodoricus
- Thimeus (Timaëus), bisschop van Antiochia IV 744; IV 745
- Thimotheus (Timotheus), metgezel van de apostel Paulus III 694; III 701; V 433
- Thirrenum Mare, zie Tyrrenum Mare
- Thola, zie Thala
- Tholosa (Tolosa, *Toulouse*), plaats in Aquitania PV 77; V 943; V 1506; V 1884
- Thomas, apostel III 336; III 516
- Thomyris, zie Thamaris
- Thoringi (Thuringi), Germaanse volksstam V 1828; V 1999; VI 1356
- Thorismundus, zie Torsmodus
- Thotila (Totila), koning der Ostrogothen V 2080; V 2088; V 2096; V 2131; V 2144; V 2159; V 2177; V 2181; marg. na V 2085; zie Baduila
- Thracenses, inw. van Thracia VI 1010; zie Traces
- Thracia, zie Thraciae; Tracia
- Thraciae (Thracia), gebied ten Z.W. van de Zwarte Zee V 1346; zie Tracia
- Thrasamundus, zie Transemundus
- Thrax, zie Trax
- Thuringi, zie Thoringi
- Thyesteus (adj., Thyestes, zoon van Pelops) III 1226
- Thyrrenum Mare, zie Tyrrenum Mare
- Tiber, zie Tyber
- Tiberius, zie Tyberius
- Tiberius Alexander, prefect van Egypte III 871
- Tiburtius, martelaar IV 425; VI 1724
- Ticinensis, zie Tycinensis
- Ticinum, zie Tycinum
- Ticynis (Ticinum, *Pavia*) VI 902; zie Tycinum
- Tigranes II, koning van Armenia I 932; II 203
- Tigris, zie Tygris
- Timaëus, zie Thimeus
- Timon, zie Tymo
- Timotheus, zie Thimotheus; Tymotheus
- Tissaphernes, zie Tysipharnes
- Titus, Romeins keizer I 1077; PIII 35; III 715; III 869; III 901; III 917; III 973; III 1008; III 1011; III 1236; III 1241; III 1290; III 1313; III 1318; III 1325; III 1345; III 1361; III 1364; IV 2; marg. na III 1361
- Titus, metgezel van de apostel Paulus III 702
- Titus Fuluius, zie Tytus Fuluius
- Tobias, bisschop van Jeruzalem IV 174
- Tolga (Tulga), koning der Visigothen VI 376
- Tolosa, zie Tholosa
- Tolosanus (adj., Tolosa) VI 1504
- Toringi zie Thoringi
- Torsmodus (Thorismundus), koning der Visigothen V 1526
- Tortilingi (Turcilingi), Germaanse volksstam V 1746
- Tortosa, stad in Catalonia VI 1362
- Totila, zie Thotila; Baduila
- Traces, inw. van Thracia III 91; zie Thracenses
- Trachia, zie Tracia
- Trachonitis, gebied ten N.O. van het meer van Galilea III 269; III 321
- Tracia (Thracia), gebied ten Z.W. van de Zwarte Zee I 575; III 1349; V 360; V 835; V 847; V 918; V 1796; zie Thraciae
- Traconitis, zie Trachonitis
- Tracya, zie Tracia

- Traianus, Romeins keizer IV 92; IV 94; IV 116; IV 134; IV 137; IV 139; V 1278
 Transemundus (Thrasamundus), koning der Vandalen V 1831
 Trasymenus lacus, zie Taximenus lacus
 Trax (Thrax), inw. van Thracia V 2310
 Trebonianus Gallus, zie Gallus Hostilianus
 Trecas (*Troyes* in Champagne) PV 89
 Trecassini (inw. van Trecas) V 1596
 Treueri, inw. van *Trier* PV 72; V 286
 Treueris (Treueri, *Trier*) PV 67; VI 1517
 Tricerberus (Cerberus), hellehond I 170
 Tridentum, plaats in N.O.-Italia, *Trento* VI 54
 Trifo, zie Tripho
 Trimegistus, zie Hermes (H. Trismegistos)
 Triphilus (Triphylius), patricius in Constantinopel VI 1430
 Tripho (Diodotus Tryphon), usurpator van het rijk der Seleuciden I 905; I 908; I 910
 Triphylius, zie Triphilus
 Triptolemus, Griekse god, uitvinder van de landbouw I 164
 Triton, Griekse zeegod I 122
 Troia, I 188; III 809; V 640; zie Ilium
 Troiani (inw. van Troia) V 632
 Troianus (adj., Troia) II 56; VI 680
 Trophimus, bisschop van Arles III 690
 Tryphon, zie Tripho
 Tuduinus (Tudunus), prefect van Chersonesus VI 760
 Tudunus, zie Tuduinus
 Tulga, zie Tolga
 Tungris (*Tongeren*) PV 66
 Turci, Aziatische volkeren/volgelingen van Mohammed VI 284; VI 741; marg. na VI 283; zie Arabes; Sarraceni; Turci Maurophili
 Turci Maurophili, inw. van Chorosania VI 970; VI 973; VI 985; zie Chorosanitae
 Turcilingi, zie Tortilingi
 Turonensis (adj.) marg. na V 1760
 Turonica (adj.) V 1761; V 1888; VI 71
 Turonis (*Tours*, Indre et Loire) IV 31; V 1869; V 2306; VI 1519
 Turoni, inw. van Turonis V 667; V 1406; marg. na V 666
 Turris Stratonis, oude naam van Caesarea Palestinae III 84; III 85; III 315; zie Cesarea
 Tuscia, gebied in Midden-Italia PIII 96
 Tyber (Tiber), rivier III 910; V 1686; VI 6; VI 419
 Tyberia (Beroea), stad in Thracia V 360
 Tyberius (Tiberius), Romeins keizer III 289; III 290; III 314; III 358; III 395; III 421; III 537; III 539; III 540; zie Claudius; Claudius Tiberius
 Tyberius (Tiberius II), Oost-Romeins keizer V 2380; V 2384; V 2461; V 2469
 Tyberius (Tiberius III Apsimarus), Oost-Romeins keizer VI 725; VI 730; zie Apsimarus
 Tyberius, zoon van Iustinianus II VI 773
 Tyberius, zie Tiberius
 Tyburcius, zie Tyburtius
 Tyburtius, zie Tiburtius
 Tycinensis (adj., Ticinum) VI 825
 Tycinum (Ticinum, plaats in N.W.-Italia, *Pavia*) PIII 140; V 1547; VI 599; marg. na VI 596; zie Ticynis
 Tygris (Tigris), rivier in Mesopotamia IV 100; VI 244
 Tymo (Timon), diaken te Jeruzalem III 451
 Tymotheus (Timotheus I), patriarch van Alexandria V 935
 Tyrius (adj., Tyrus) IV 211
 Tyrus, havenstad in Z.-Libanon I 658; I 984; I 984 toelichting; V 284

Tyrrenum Mare (*Tyrrheense Zee*) PIII 86; PIII 104; PIII 125

Tysipharnes (Tissaphernes), satraap I 565

Tytus, zie Titus

Tytus Fulvius (Antoninus Pius), Romeins keizer IV 190; zie Antoninus Pius

V

Vadala, zie Valida

Vahalis (*Waal*), rivier VI 1487

Valens, Oost-Romeins keizer V 562; V 564; V 568; V 572; V 661; V 694; V 695; V 727; V 733; V 736; V 778; V 782; V 798; V 814; V 820; V 821; V 824; V 827; V 835; V 836; V 896; V 898; V 940; V 1206

Valens, bisschop van Jeruzalem IV 265

Valens, bisschop van Mursa V 366

Valentia (*Valence*), plaats in Burgundia V 2031

Valentinianus I, Romeins keizer V 469; V 475; V 583; V 627; V 645; V 661; V 662; V 689; V 692; V 695; V 698; V 699; V 898; V 923; zie Valentinianus Magnus

Valentinianus II, West-Romeins keizer V 697; V 698; V 899; V 969; V 977; V 979; V 995; V 999; V 1005; V 1017; V 1269

Valentinianus III, West-Romeins keizer V 1577; V 1583; V 1585; V 1602; V 1651; V 1654; V 1659; V 1679; V 1681

Valentinianus (Valentinus), paus VI 1729

Valentinianus Magnus, Romeins keizer V 549; V 912; zie Valentinianus I

Valentinus, zie Valentinianus

Valeria, dochter van keizer Diocletianus IV 854 app. cr.

Valeria, gebied in Midden-Italia PIII 118

Valerianus, Romeins keizer IV 587; IV 590; IV 616; IV 637

Valerianus, martelaar IV 425

Valida (Vadala), klooster, exacte locatie onbekend VI 1504

Vallia (Wallia), koning der Visgothen V 1506

Vandali, Germaans volk IV 251; V 815; V 1365; V 1465; V 1586; V 1588; V 1657; VI 1788; VI 1831; V 1853; V 2049; V 2051 marg. na V 2042

Vandalicus (adj.), zie VVandalicus

Varro, Romeins consul, tegenstander van Hannibal I 736

Varunna (Garumna, *Garonne*) PV 73; PV 80; VI 1186; VI 1267

Varus (Publius Attius Varus, proprætor in Africa), zie Actius Varus

Vasti, vrouw van koning Xerxes I I 1544

Vectaliana domus, zie Vestalis domus

Vedastus, bisschop van Arras V 1928

Venantius Fortunatus, zie Fortunatus

Venetia (*Venezia*), gebied in N.O.-Italia, PIII 129; VI 1590; zie Venetiae; Venetus

Venetiae (*Venezia*), gebied in N.O.-Italia, VI 142; zie Venetia; Venetus

Venetus (*Venezia*), stad in N.-Italia, PV 93; zie Venetia; Venetiae

Venus, Romeinse godin V 184; V 186; V 200

Vercellensis (adj. Vercellae), stad in N.W.-Italia V 357

Vestalis (Vestaliani, Vectaliana) domus, gebouw te Rome, IV 313; IV 313 toelichting

Vergilius, zie Virgilius

Verina, vrouw van keizer Leo I V 1796; V 1812

Vesegothi (*Visigothen*), Germaans volk, V 1718; V 1718 toelichting; V 1786; V 1786 toelichting; V 1818; V 1818 toelichting; zie VVisigothae, Ypogothi

Vesoges (Vezosis), koning van Egypte, cf. Iustinus *Epit.* PII 93; II 10

Vesontio, zie Vesuntium

Vespasianus, Romeins keizer I 1076; PIII 35; III 714; III 853; III 861; III 863; III 867; III 887; III 900; III 912; III 1345; III 1352; III 1364;

Vestiliani domus, zie Vestalis domus

Vesuntium (Vesontio, *Besançon*) VI 1518

Veteranio (Vetranio), Romeins keizer V 382
 Vetranio, zie Veteranio
 Vezosis, zie Vesoges
 Victor I, paus IV 300; IV 305
 Victor (Nicator, cf. Anast. Bibl., *Chron.*, p. 71), filosoof te Athene IV 449; IV 449-50 toelichting
 Victor, zoon van usurpator Maximus V 1000
 Victorinus, usurpator Romeins keizerschap in Gallia IV 627
 Vienna (*Vienne*), stad aan de Rhône, dép. Isère III 306; III 566; III 691; V 1002; V 1483; V 1635; V 2028; VI 1519
 Viennensis (adj., Vienna) IV 178; IV 229; IV 232; IV 286; IV 312; IV 353; V 1261; V 1778; V 1916; VI 77; VI 810
 Vigilus, paus V 2280; V 2282; V 2286; V 2291; V 2294
 Vincentius van Saragossa, heilige V 2017; V 2020
 Vincentius, priester te Rome, gezant van paus Silvester te Nicaea V 273
 Vingenna (*Vingeanne*), zijrivier van de Saône V 1876
 Virgilius (Vergilius), Romeins dichter III 279
 Visera (*Weser*), rivier VI 1369
 Visula (*Weichsel*), rivier VI 1369, toelichting
 Visigothi, zie Vesegothi; Ypogothi
 Vitalianus, paus VI 413; VI 442; VI 449; VI 459
 Vitelliani, aanhangers van Vitellius III 905
 Vitellianus (adj., Vitellius) III 906
 Vitellius (Aulus V.), Romeins keizer III 848; III 851; III 852; III 856; III 878; III 888; III 890-91 toelichting; III 898; III 902; III 907
 Vitellius (Lucius V.), consul, vader van keizer V. III 848
 Vitigis, koning der Ostrogothen V 2060; V 2061; V 2069
 Vitus, priester te Rome, gezant van paus Silvester te Nicaea V 272
 Vlixes (Odysseus), Griekse held marg. na PIII 80
 Vmbria, gebied in Midden-Italia PIII 98
 Volusianus, medekeizer en zoon van keizer Trebonianus Gallus IV 510; IV 510 toelichting; IV 521
 Vrbanus I, paus IV 358; IV 435
 Vrbicus, bisschop van Clermont V 1263; V 1264
 Vrsatius, bisschop van Singidunum (*Belgrado*) V 365
 Vrsinus, tegenpaus V 1220; V 1225
 Vtica, stad in Africa ten N. van Carthago I 1008
 VVaifarius, hertog van Aquitania VI 1177; VI 1188; VI 1221
 VVallia, zie Vallia
 VVandali, zie Vandali
 VVandalicus (adj.) V 2047
 VVarunna, zie Varunna
 VVasconia (*Gascogne*) VI 1223; VI 1360
 VVascones VI 1223; VI 1253; VI 1256
 VVilfridus, zie Vulfridus
 VVisigothae (*Visigothen*), Germaans volk V 2457; zie Vesegothi, Ypogothi
 Vulfila (Wulfila), bisschop der Visigothen V 829
 Vulfridus (Wilfridus), bisschop van York VI 495; VI 497
 Vulgaria (Bulgaria) VI 744; zie voor inw.: Bulgares
 Vult, metgezel van koning Totila V 2143

X

Xenocrates, zie Exenocrates
 Xenophanes van Colophon, filosoof I 1096
 Xerxes I, koning der Perzen I 515; I 523; I 528; I 541-52, toelichting; V 1490; zie Asuerus; Artaxerxes I Longimanus
 Xerxes (Artaxerxes, Ardaschir I), koning van het Nieuwperzische rijk IV 421

Xerxes (Arses), koning der Perzen I 568 app. cr.
Xistus (Sixtus III), paus V 1612; zie Sixtus
Xystus (Sixtus I), paus IV 186
Xystus (Sixtus II), paus IV 601

Y

Ydaspes (Hydaspes, *Jhelum*), rivier in Pakistan II 179
Ypogothi (Hypogothi, cf. Anast. Bibl., *Chron.* p.103), Gotisch volk, oorspr. ten N. van de Donau, V 815
Ypolitus (Hippolytus), tegenpaus en martelaar VI 1724
Yppo (Hippus), stad in Palestina III 83
Yppolite (Hippolyte), koningin der Amazonen II 53
Yppolitus (Hippolytus), zoon van Theseus en Hippolyte II 53
Ypponiensis (adj., Hippo Regius), stad in Africa V 1557; VI 898
Ysaac (Isaac), aartsvader I 55; I 61; I 64; I 70; I 80 app. cr.
Ysaïas (Isaias), profeet I 344; I 478; I 499; I 1142; III 527; PIV 74
Ysidorus (Isidorus), woestijnvader V 680
Ysmahelite, zie Hismahelite

Z

Zabanes, zie Mazabanes
Zabas (Zambdas), bisschop van Jeruzalem IV 750
Zacchaeus, zie Zacheus
Zacharias, paus VI 828; VI 839; VI 928; VI 1023; VI 1028; VI 1145; VI 1208; marg. na VI 1020
Zacharias, koning van Israel I 253
Zacharias, patriarch van Jeruzalem VI 165
Zacharias, bisschop van Lyon IV 352
Zacharias, profeet I 268
Zacharias, profeet I 501
Zacharias, zoon van hogepriester Ioiada I 279
Zacharias, vader van Iohannes de Doper PIII 60; III 325
Zacheus (Zacchaeus), bisschop van Jeruzalem IV 174
Zambdas, zie Zabas
Zamri, koning van Israel I 242; I 243
Zapaorthenon (Apaortenon), berg in Parthia II 137
Zebedeus, vader van de apostelen Iacobus en Iohannes III 335
Zenon, Oost-Romeins keizer V 1794; V 1814; V 1815; V 1816; V 1836; V 1857; V 1859
Zephirinus (Zephyrinus), paus IV 358
Zephyrinus, zie Zephirinus
Zosimus, paus V 1553

INHOUDSOPGAVE

INTRODUCTIE

I Inleiding

I.1 Belang van de <i>Historia Ecclesiastica</i>	V
I.2 Noodzaak van een nieuwe editie	VI
I.3 Tekstuitgave en introductie.	VII

II Hugo van Fleury: Leven en werken

II.1 Leven	IX
II.2 Werken	X

III Het oordeel over de *Historia Ecclesiastica* in de moderne wetenschappelijke literatuur

III.1 Inleiding	XV
III.2 Kanteling van het beeld in de moderne secundaire literatuur	XVI
III.3 Vernieuwende aspecten van Hugo's historiografie	XVI
III.3.1 Hugo's geschiedbeschouwing	XVII
III.3.2 Hugo's oorspronkelijke opvattingen	XIX
III.3.3 Hugo's nieuwe technieken	XXI

IV Ontstaansgeschiedenis en aard van de *Historia Ecclesiastica*

IV.1 Inleiding	XXIII
IV.2 Drie redacties: <i>HE I</i> , <i>HE II</i> , <i>HE II na herziening</i>	XXV
IV.3 Aanbiedingsbrieven en Prologen	XXVII
IV.4 Kerkgeschiedenis of wereldgeschiedenis?	XXX
IV.5 Het begin van de <i>Historia Ecclesiastica</i>	XXXV
IV.6 Het einde van de <i>Historia Ecclesiastica</i>	XXXIX
IV.7 Hugo's opvatting over kerkgeschiedenis: een samenvatting	XL
IV.8 De bronnen van de <i>Historia Ecclesiastica</i>	XLII
IV.8.1 Opmerkingen van de auteur over zijn bronnen	XLII
IV.8.2 De kennis van Hugo's bronnen	XLIV
IV.8.3 Fleury-handschriften als directe bron van de auteur	XLVI
IV.8.3.1 Hegesippus	XLVI
IV.8.3.2 Orosius	XLVI
IV.8.4 Verkenningen naar Hugo's bronnengebruik	XLVII
IV.8.4.1 Geschiedenis der Parthen	XLVII
IV.8.4.2 Herodes de Grote	XLVIII
IV.8.4.3 De Romeinse keizers Traianus, Hadrianus en Commodus	XLVIII
IV.8.4.4 Karel de Grote	XLIX
IV.8.4.4.1 Einhard	XLIX
IV.8.4.4.2 Overige bronnen	XLIX
IV.8.4.4.3 Kloosters: van Lodewijk naar Karel	L

V Handschriftelijke overlevering

V.1 Handschriften	
V.1.1 Lijst van Handschriften	LIII
V.1.2 Hoofdhandschriften	LXI
V.1.2.1 Vaticano Reg. lat. 545 (R)	LXI
V.1.2.2 Paris Bibliothèque Mazarine 2013 (M)	LXVIII
V.1.2.3 Paris BnF lat. 14625 (P)	LXX
V.1.2.4 Paris BnF lat. 13701 (Q)	LXXI

V.1.2.5 Paris, Bibliothèque de l'Arsenal 988 (A)	LXXIII
V.1.2.6 Paris, BnF lat. 4963 (E)	LXXIII
V.1.3 Handschriften met fragmentair overgeleverde <i>HE</i> -tekst	LXXV
V.1.4 Verworpen handschriften	LXXVI
V.1.5 Verloren handschriften	LXXVII
V.2 Beschrijving van de overlevering	LXXVII
V.2.1 Ms.-groep α (<i>HE I</i> ; 6 mss.)	LXXVIII
V.2.2 Ms. Vaticano Reg. lat. 545	LXXVIII
V.2.3 Ms.-groep δ (<i>HE II</i> , incompl. versie van de vroegste redactie; 6 mss.)	LXXIX
<i>Stemma</i>	LXXX
V.2.4 Ms.-groep θ (<i>HE II</i> , bekorte versie van δ ; 5 mss.)	LXXXII
V.2.5 Ms.-groep ζ (<i>HE II</i> na herziening; 19 mss.)	LXXXII
V.2.6 Ms.-groep η (contaminatie van δ en ε ; 6 mss.)	LXXXIV
V.2.7 Ms.-groep ι (contaminatie van δ en η ; 5 mss.)	LXXXV
V.3 Appendix	
V.3.1 De editie Rottendorff	LXXXVI
V.3.2 De Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres	LXXXVII

VI Elementen van de ontwikkelingsgeschiedenis

VI.1 Marginalia in de <i>Historia Ecclesiastica</i>	
VI.1.1 Marginalia in de hoofdhandschriften van <i>HE I</i> en <i>HE II</i>	LXXXIX
VI.1.2 Interferentie tussen tekst en marginalia	LXXXIX
VI.1.3 Overlevering van de marginalia in <i>HE II</i>	XC
VI.1.3.1 Marginalia in de basishandschriften R en M	XCi
VI.1.3.2 Marginalia in de editie	XCII
VI.2 De aantredebaren van de Romeinse keizers in de <i>HE</i>	XCIII
VI.3 De pausencatalogus in de <i>Historia Ecclesiastica</i>	XCVI

VII Ratio edendi

VII.1 Tekstgenese	XCIX
VII.2 Handschriftelijke overlevering	XCIX
VII.3 Basishandschriften	XCIX
VII.3.1 Kroongetuige R	XCIX
VII.3.2 Overige basishandschriften: M en P	C
VII.4 De tekst van de editie	CI
VII.5 Tekstconstitutie	CII
VII.5.1 Rol van bronnen bij de tekstconstitutie	CII
VII.5.2 Orthografie en interpunctie	CIII
VII.5.3 Presentatie van de tekst	CIII
VII.6 Apparaten	CIII
VII.6.1 Apparatus criticus	CIII
VII.6.2 Toelichtend apparaat	CIV

TEKST

Epistola ad Ivonem	3
Epistola ad Adelam	4
Liber I	8
Prologus libri II	35
Liber II	38
Prologus libri III	43
Liber III	47
Prologus libri IV	78
Liber IV	81
Prologus libri V	102
Liber V	105
Prologus libri VI	158
Liber VI	160

APPARATUS CRITICUS	199
-------------------------------------	------------

TOELICHTEND APPARAAT	231
---------------------------------------	------------

APPENDICES

I. Inhoudelijke verschillen tussen <i>HE I</i> en <i>HE II</i>	239
II. Bronnenoverzicht van <i>HE II</i>	243
III. Hugo van Fleury, <i>Chronica</i>	259
IV. De titel van de <i>Historia Ecclesiastica</i>	281

BIBLIOGRAFIE	283
-------------------------------	------------

INDEX NOMINUM	291
--------------------------------	------------

INHOUDSOPGAVE	353
--------------------------------	------------

CURRICULUM VITAE	356
-----------------------------------	------------

CURRICULUM VITAE

Leendert Martin de Ruiter, geb. 12-11-1952 te Eelde

1983 doctoraalexamen Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen

1983-1984 onbezoldigd onderzoekmedewerker Rijksuniversiteit Groningen

1985-1989 onderzoekmedewerker Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO, voordien ZWO), gedetacheerd bij de Rijksuniversiteit Groningen (Project: Kritische Teksteditie van de *Historia Ecclesiastica* van Hugo van Fleury)

1989 onbezoldigd onderzoekmedewerker Rijksuniversiteit Groningen

1989-1994 Coördinator Netwerk Mediëvistiek

1995- Secretaris-coördinator landelijke Onderzoekschool Mediëvistiek